

Konferenca e IV^t Shkencore

ANALIZA

E

RISKUT

Volumi I-rë

20-22.6.2016

KONTROLLI I LARTË I SHTETIT

Analiza e Riskut

Konferenca e IV-t Shkencore Vjetore e KLSH-së

20-22 Qershor 2016

Volumi I

Seria e botimeve KLSH

09/2016/60

ISBN: 978-9928-159-49-6

Tiranë, 2016

Titulli:
Konferenca e IV-t Shkencore vjetore e KLSH-së
“Analiza e Riskut”
Volumi I

Përgatiti botimin:

Irena Islami
Fatos Çoçoli
Redi Ametllari

Realizoi në kompjuter:

Kozma Kondakçiu

ISBN: 978-9928-159-49-6

©Copyright KLSH

Shypur në Shtypshkronjën “ILAR”

Tiranë, 2016

PËRMBAJTJA

VOLUMI I

	faqe
- Hyrja	1
- Fjala e hapjes nga Dr. Bujar Leskaj , Kryetar i KLSH-së;	3
- Fjalë përshëndetëse nga Dr. Igor Šoltes , Deputet i Parlamentit Europian;	9
- Fjala përshëndetëse nga Dr. Arben Ahmetaj , Ministër i Financave;	16
- Fjala përshëndetëse nga Akademik Prof. Dr. Anastas Angjeli , në emër të Akademisë së Shkencave;	20
Paneli 1 Moderator Z. Wojciech Kutyla;	
- “Përcaktimi i riskut, materialitetit dhe kampionimit në fazën e planifikimit të Auditimit” nga Dr. Milan Dabović , President i Senatit të SAI-t, Mali i Zi;	24
- “Eksperiencia e SAI-t Kroat në përgatitjen e planit të auditimit bazuar në vlerësimin e riskut” nga Dr. Verica Akrap , SAI Kroat;	36
- “Analiza e riskut në planin e auditimeve dhe modeli i riskut të auditimit” nga Znj. Özlem Özcelik , SAI Turk;	55
- “Risqet etike në auditim” nga Z. Jacek Jezierski , Këshilltar i Presidentit të NIK-ut Polak;	63
- “Përgatitja e planit të auditimit bazuar në rrezik” nga Z. Enver Boqolli , ZAP, Kosovë;	69
- “Sistemi bankar dhe mbrojtja nga rreziqet” nga Dr. Natasha Ahmetaj , zv/Guvernatore, Banka e Shqipërisë;	84
- “Performanca, Sistemi, Risku dhe vendimmarrja Fazzi në grup me shumë kriterë” nga Prof. Dr. Skënder Osmani & Dr. Bujar Leskaj ;	99
- “Transparenca e munguar në procedurat e auditimit, faktor risku në menaxhimin e shoqërive publike” nga Prof. Dr. Jorgji Bollano , Kryetar, Këshilli Kombëtar i Kontabilitetit;	126
Paneli 2 Moderator Z. Jacek Jezierski;	
- “Një analizë e riskut në auditimin e pasqyrave financiare” nga Prof. Dr. Omer Stringa , Universiteti i Tiranës;	134

- “Adresimi efektiv i rreziqeve në një auditim kontribuon në rritjen e cilësisë së auditimit” nga Prof. Dr. Hysen Çela , Kryetar i Bordit, IEKA;	146
- “Mbi përgjegjësinë materiale të drejtuesit” nga Prof.Dr.Sherif Bundo & Dr.Gerdi Lito & Erëza Arifi ;	155
- “Auditimi i performancës së Bankës Qendrore” nga Prof. Ass. Dr. Adriatik Kotorri ;	163
- “Auditimi Anti-Korrupsion, si risk me prioritet të lartë”nga Dr. Bujar Ramaj ;	175
- “Vlerësimi i riskut dhe menaxhimi i pasigurive gjatë reformimit të sistemeve ligjore” nga Prof. Dr. Aurela Anastasi ;	182
Paneli i 3 – Moderatore Znj. Özlem Özcelik;	
- Përdorimi i metodës TOPSIS fazi në përzgjedhjen e alternativës më të mirë në seleksionimin e burimeve njerëzore dhe projekteve” nga Prof. Dr. Thoma Korini & Prof. Dr. Skënder Osmani ;	191
Domosdoshmëria e marrjes së masave për reduktimin e veprimtarisë anthropogjene në sistemin liqenor të Prespës” nga Akademik Prof. Dr. Niko Pano & Akademik Prof. Dr. Gudar Beqiraj & Akademik Prof. Dr. Salvator Bushati ;	205
- “Taksat ndaj Komunitetit - Performancë shërbimi apo risk menaxhimi” nga Prof. Dr. Sazan Guri ;	221
- “Përmbytjet në zonën bregdetare dhe menaxhimi i riskut”nga Prof. Dr. Sherif Lushaj & Prof. Dr. Ago Nezha ;	232
- “Roli i hartave të riskut në sistemet e menaxhimit”nga Dr. Gafur Muka ;	244
Paneli 4 Moderator Dr. Verica Acrap	
- “Aspekte të riskut të korrupsionit në kontratat koncensionare” nga Dr .Zef Preçi, Drejtor Ekzekutiv, ACER ;	257
- “Risku i kërkimit të naftës në rajonin e Shpiragut”nga Prof. Dr. Irakli Prifti ;	273
- “Konsiderata mbi vlerësimin e rreziqeve natyrore gjatë rrugës së Kombit (pas ndërtimit)” nga Prof. Dr. Gjovalin Gruda ;	289
- “Rreziqet në optikën e Strategjisë së Sigurisë Kombëtare në Republikën e Shqipërisë ”nga Prof. Dr. Pajtim Ribaj ;	305

- “Sistemi i Sigurimeve Shoqërore në Shqipëri dhe Analiza e Risqeve” nga Z. Astrit Hado , Drejtor i Përgjithshëm, I.S.SH;	321
- “Efektet e kursit të këmbimit mbi bilancin tregtar në kushtet e ekonomisë shqiptare” nga Prof. Dr. Tonin Kola & Prof. Ass. Dr. Elida Liko , UET;	333
- “Analiza kosto-përfitim, kriter i uljes së riskut në performancën e investimeve publike” nga Dr. Aulent Guri & Marianthi Guri ;	343
- Konkluzionet e ditës së parë dhe të dytë nga Dr. Bujar Leskaj ;	354
- Lista e Pjesëmarrësve;	361
- Lista e Referuesve;	370

VOLUMI II përfshin punimet

Paneli 5 Moderator **Prof. Dr. Omer Stringa & Prof. Dr. Sazan Guri**

- “Optimizimi i arbitrazhit valutor një metodë për të gjurmuar fitimet në një mjedis riskoz” nga **Dr. Rinald Muça**, KLSH;
- “Problematikat dhe sfidat e auditit të brendshëm në sektorin publik shqiptar” nga **Prof. Ass. Dr. Arbi Agalliu & Msc. Megi Kurushi**, UET;
- “Auditimi i të dhënave me kapacitet të lartë të sektorit publik sipas modelit OnLine” nga **Dr. Albana Gorishti & Albana Agolli & Dr. Gloria Tyxhari**;
- “Analiza dhe teknikat e ekzaminimit të manipulimit të pasqyrave financiare” nga **CIPFA. Luljeta Nano**, KLSH;
- “Modeli i vlerësimit të riskut në transportin me tubacion të gazit natyror me anë të sistemeve fazi dhe rrjetit neural” nga **Dulian Zeqiraj & Esmeralda Zeqo**;
- “Faktorët e riskut shëndetësor” nga **Juliana Gjerazi**, Mjeke, Spitali Rajonal, Fier; **Prof. Dr. Jul Bushati**, Mjek, Klinika MED-al; **Bilbil Hoxha**, Mjek, Spitali Universitar “Nënë Tereza”;
- Konkluzione – **Z. Wojciech Kutyla**;

Paneli 6 Moderator **Dr. Bujar Leskaj**;

- “Kontrolli i Lartë i Shtetit dhe auditimi mbi bazë risku përmes “Data Analytics” nga **Prof. Ass. Dr. Manjola Naço & Kozma Kondakçiu**, KLSH;
- “Migrimi nga IPSAS në EPSAS” Dilemat dhe Risqet e Implementimit nga

CIPFA. Luljeta Nano & Aulona Jonuzi, KLSH ;

- *“Vlerësimi i rrezikut në planifikim e auditimit” nga **Aida Podrimaj**, ZAP, Kosovë;*
- *“Vlerësimi i riskut të veprave inxhinierike në funksion të gjetjeve të auditimit” nga **Alush Zaçe & Dr. Idlir Dervishi**, KLSH;*
- *“Përqasja me risk e auditimit të administratës tatimore” nga **Albana Agolli & Dr. Edvin Stefani**, KLSH;*
- *“Faktorët e analizës së riskut në auditimin e tenderave publikë” nga **Sali Agaj & Pullumb Beqiraj**, KLSH;*
- *“Menaxhimi i Rrezikut Korporativ në Organizatat e Sektorit Sektorin Publik në Kosovë: Një Rishikim i Literaturës dhe Analizë Qualitative” nga **Fikret Ibrahim** & **Evetar Zeqiri**, ZAP, Kosovë;*
- *“Rreziqet në shëndetin buxhetor të qeverisjes lokale të Republikës së Kosovës” nga **Ardita Salihu**, ZAP, Kosovë;*
- *“Risku mjedisor i industrisë së përpunimit të bakrit në luginën e Fanit” nga **MSc. Klarida Shima**, Universiteti Politeknik i Tiranës;*
- *“Analiza dhe menaxhimi i riskut në ndërmarrjet e Ujësjetës” nga **Bajram Lamaj**, KLSH;*
- *“Menaxhimi i pasurisë dhe rreziku i humbjes dhe tjetërsimit në nivel lokal dhe qendror” nga **Muhamet Balaj & Ramadan Gashi**, ZAP, Kosovë;*
- *“Risku dhe vlerësimi i tij në auditimet e performancës – Raste praktike” nga **Gjovalin Preçi & Andi Buzo**, KLSH;*
- *“Lidhja e cilësisë së raportimit financiar me karakteristikat e kompanive në Shqipëri” nga **Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa & MSc. Krisdela Kaçani**, UET;*
- *“Analiza e riskut të kredive: Rasti i bankave tregtare në Shqipëri” nga **MSc. Manjola Islami & MSc. Tatjana Moçka**, UET;*
- *“Risku shoqëror dhe njerëzor dhe impakti i tyre në reformat publike” nga **MSc. Krisela Ngjela & MSc. Ertila Druga**, UET;*
- *“Aspekte të regjimit linmiologjik dhe ekuilibri ekologjik i lagunës së Karavastasë” nga **MSc. Gentian Muça & MSc. Evis Pano**, Shoqata e Mbrojtjes së Ujërave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë;*
- *Konkluzione përfundimtare – **Dr. Bujar Leskaj**;*

HYRJE¹

Konferencat shkencore mbi auditimin dhe financat publike janë aktivitete që sjellin mendimin më të përparuar shkencor të vendit, por edhe të partnerëve të Kontrollit të Lartë të Shtetit, institucioneve supreme të auditimit të vendeve të rajonit dhe më gjerë. Në këtë drejtim, qasjet në auditim, problematikat në zbatimin e standardeve të pranuara ndërkombëtarisht ISSAI për auditimin suprem publik, diskutimi i mënyrës së paraqitjes së gjetjeve nga auditimi tek partnerët kryesorë të institucionit suprem të auditimit (SAI-t) dhe i zbatimit efektiv të rekomandimeve të tij, marrin një vlerë të shtuar kur sillen së bashku dhe ballafaqohen praktika pune dhe eksperiencia nga shumë SAI.

Më 28 dhjetor 2012, zhvilluam Konferencën e Parë Shkencore të KLSH, duke ju referuar historikut të institucionit, me rastin e 100 Vjetorit të Pavarësisë së Shtetit Shqiptar. Një vit më vonë organizuam Konferencën e dytë shkencore, me temë “Roli i Institucioneve Supreme të Auditimit për një menaxhim financiar të përgjegjshëm në sfidat e sotme”, ndërsa në fund të tetorit 2014, Konferencën e Tretë Shkencore me temë “Auditimi kombëtar në shërbim të qeverisjes kombëtare”.

Konferenca e katërt shkencore e KLSH “Analiza e Riskut”, materialet e së cilës po i paraqesim në këto dy vëllime, merr një rëndësi të veçantë në kushtet e zhvillimit të vendit tonë, ku teknikat e identifikimit, vlerësimit dhe menaxhimit të risqeve, sidomos në ekonomi, ende njihen pak. Njohja e detajuar e risqeve të shumta makroekonomike ndihmon në adresimin e duhur të tyre, duke përgatitur programe për shmangien e risqeve, ose, në pamundësi për t'i shmangur, për pakësimin e pasojave nga ndodhja e tyre.

Qasjet në analizën e riskut janë të shumta, por prezantimet e tre ditëve të Konferencës synuan identifikimin e kërcënimeve ndaj ekonomisë së vendit si dhe vlerësimin e risqeve, duke treguar mënyrat për t'i menaxhuar ato.

¹ Shënim : Ky botim u përgatit në dy vëllime, për shkak të fluksit të madh të punimeve të paraqitura dhe të trajtuara në Konferencë.

Konferenca solli vlerësimin e riskut në fushën e burimeve natyrore, pasurive kombëtare, burimeve financiare, monetare, etj., riskun shoqëror dhe njerëzor dhe impaktin e tyre në vendimmarrje, sidomos për reformat tërësore në menaxhimin e borxhit publik, riskun në auditimin e tenderave publike, në auditimin anti-korrupsion, etj.

Gati të gjitha prezantimet në Konferencë kishin një emërues të përbashkët, bashkëpunimin në sistem, njëlloj si moto e INTOSAI-t “Experientia mutua Omnibus prodest” (Nga përvoja e përbashkët fitojmë të gjithë”).

Dua të falënderoj të gjithë referuesit në Konferencë, profesorët e nderuar, panelistët, bashkëdrejtuesit e Konferencës, përfaqësuesit nga SAI-t partnere, nga institutet studimore dhe organizatat profesionale, si dhe stafin e KLSH, për realizimin e një aktiviteti me vlera dhe mesazhe të rëndësishme për mirëqeverisjen publike dhe rrugët për përballimin e risqeve financiare e fiskale të vendit.

Bujar Leskaj

FJALA E HAPJES E KRYETARIT TË KLSH, DR. BUJAR LESKAJ, NË KONFERENCËN E KATËRT SHKENCORE TË KLSH

I nderuar Dr. Igor Šoltes,

I nderuar z. Jacek Jezierski

I nderuar z. Wojciech Kutyla

I nderuar Dr. Milan Dabović

Të nderuara kolegë të SAI-ve partnere

I nderuar z. Arben Ahmetaj

I nderuar z. Anastas Angjelli

Të nderuar akademikë, profesorë dhe gazetarë

Të dashur kolegë të KLSH-së, referues dhe miq

Konferenca e katërt shkencore e KLSH “Analiza e Riskut” merr një rëndësi të veçantë në kushtet e zhvillimit të vendit tonë, ku teknikat e identifikimit, vlerësimit dhe menaxhimit të risqeve, sidomos në ekonomi, ende njihen pak.

Qasjet në analizën e riskut janë të shumta, por në prezantimet gjatë këtyre tre ditëve të Konferencës, do

të synojmë modestisht të identifikojmë kërcënimet, të vlerësojmë risqet, të tregojmë mënyrat për t'i menaxhuar, nganjëherë edhe shmangur, por në tërësi duke u përpjekur të pakësojmë efektet e tyre. Do të trajtojmë vlerësimin e riskut në fushën e burimeve natyrore, pasurive kombëtare, burimeve financiare, monetare, etj., riskun shoqëror dhe njerëzor dhe impaktin e tyre në vendimmarrje, sidomos për reformat tërësore në menaxhimin e borxhit publik, riskun në auditimin e tenderëve publike, në auditimin anti-korrupsion, etj.

Konferenca do të sjellë praktikën e mira të analizës së riskut të partnerëve tanë, institucioneve supreme të auditimit, të kërkimit të aplikuar në profesoratin dhe botën akademike shqiptare, të shoqërisë civile dhe të audituesve tanë, duke synuar pakësimin e risqeve dhe menaxhimin e tyre. Gati të gjitha prezantimet në Konferencë kanë një emërues të përbashkët, bashkëpunimin në sistem, njëlloj si

moto e INTOSAI-t “Experientia mutua Omnibus prodest”(Nga përvoja e përbashkët fitojmë të gjithë”).

Duhet të tregojmë kujdes të mos i politizojmë kumtesat. Të gjithë e dimë se jetojmë në një mjedis të ngarkuar nga një debat i ashpër politik dhe duhet t’i mbajmë përpyekjet tona, idetë dhe sugjerimet tona sa më larg politikës së ditës, duke respektuar mbi të gjitha standardet tona si Institucion i Lartë Auditimi.

Raporti i Risqeve Globale 2015 i Forumit Botëror Ekonomik në Gjenevë¹ rëndit si risqe me probabilitet më të madh për të ndodhur në ekonominë botërore dhe që kanë impakt më të lartë, dukuri si deflacionin, krizat financiare, goditjet e çmimeve të energjisë, dështimin e mekanizmave themelore financiare, papunësinë strukturore të lartë, apo dhe të tjera si pabarazia e fortë e të ardhurave, dëmtimet nga përmytjet, paqëndrueshmëria e thellë politike dhe sociale, dështimet nga mekanizmat e lartë financiarë, etj.

Nëse këtë harte risqesh e sjellim edhe në Shqipëri, do të shohim se mundësia e ndodhjes së pjesës dërrmuese të këtyre risqeve përgjatë vitit 2016 dhe në një periudhë afatshkurtër 2-3 vjeçare, është e lartë.

1. Një nga risqet më të larta për vendin tonë është risku i korrupsionit të ngritur në sistem në administratën tonë shtetërore, i shfrytëzimit pa kriter të pasurive natyrore, i keqmenaxhimit të kontratave koncesionare, sidomos të marrëveshjeve hidrokarbure, mosmenaxhimi i partneriteteve publik-privat me një kosto tejet të rëndë për Buxhetin e Shtetit, etj. Në Deklaratën Globale Kundër Korrupsionit të Samitit Anti-Korrupsion të Londrës më 12 maj 2016, i cili formoi një koalicion ndërkombëtar unikal qeverish, agjencish ligj-zbatuese, organizatash ndërkombëtare, shoqatash të shoqërisë civile dhe kompanish private të angazhuara, në Pikën e Parë të saj theksohet se: *“Korrupsioni duhet të zbulohet dhe denoncohet – të sigurohemi që nuk ka vend ku të fshihet – duke rritur transparencën e buxheteve qeveritare, informacionit tatimor dhe prokurimit publik, për të penguar evazionin fiskal dhe për të vënë në dukje vjedhjen ose keqpërdorimin e parave të taksapaguesve”*². Gjykojmë se vazhdon me ritme të larta dhënia e koncesioneve dhe e partneriteteve publik-privat pa realizuar më parë studime të plota të fizibilitetit dhe pa u mbështetur në një raport të shëndetshëm kosto-përfitim për Buxhetin e Shtetit.

¹ http://www.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_2015_Report15.pdf

² Deklarata Globale Kundër Korrupsionit, 12 maj 2016, Londër.

<https://www.gov.uk/government/publications/global-declaration-against-corruption>

2. Si KLSH kemi kërkuar në mënyrë të përsëritur në raportet tona për zbatimin e Buxhetit të konsoliduar të Shtetit, që risku i borxhit publik të pakësohet, duke përdorur 50 % të të ardhurave nga privatizimet strategjike për shlyerjen e borxhit, si dhe të respektohen objektivat e vendosura në Strategjinë për Menaxhimin e Financave Publike 2014-2020 në lidhje me borxhin publik. Mosrespektimin e parashikimeve të Strategjisë për nivelet e borxhit duhet ta konsiderojmë si problem të mbartur, duke u përpjekur të gjithë për ta zgjidhur, e jo ta mendojmë si përgjegjësi vetëm e Ministrit të Financave.

3. Një tjetër shembull i një risku, i cili po të verifikohet sjell një shumatore risqesh të tjera në ekonominë shqiptare, është rënia e ndjeshme e eksporteve të vendit, që një studim i fundit i Bankës Botërore i parashikon me 10 % ulje vetëm për këtë vit. Mund të parashikohen lehtë vështirësitë që një risk i tillë sjell në bilancin e pagesave, në nivelin e fuqisë blerëse dhe në atë të punësimit në vendin tonë. Në rast se një risk të tillë e parashikojmë dhe e llogarisim mirë, dhe sidomos, punojmë në sistem si Ekzekutivi, ashtu dhe aktorët e tjerë, për përgatitjen dhe realizimin e një programi afatshkurtër masash energjike balancuese, të tilla si mbështetja dhe stimulimi më i fortë i eksporteve tona bujqësore, dhënia e lehtësive fiskale industrisë së fasonit, turizmit, etj., atëherë ky risk i lartë mund të pakësohet dhe po ashtu ulen edhe pasojat e tij në ekonominë tonë.

4. Situata e dobët ekonomike në Eurozonë dhe mbajtja shumë ulët e çmimit të naftës në tregjet ndërkombëtare rrezikojnë të sjellin rënien e mundshme të investimeve të huaja direkte në vendin tonë, sidomos të atyre në sektorin e hidrokarbureve. Ky risk kërkon marrjen e masave energjike balancuese, që lidhen me uljen e barrës aktuale fiskale që ka ulur ndjeshëm pozicionin konkurrues të ekonomisë shqiptare, ofrimin e lehtësive të reja fiskale dhe të sigurive shtesë për investimet e huaja.

5. Risk i lartë për ekonominë tonë vijon të mbetet shtyrja e mëtejshme e reformave strukturore (tregu dhe titujt e pronësisë, kadastra fiskale, administrimi modern fiskal, shërbime më efektive përmbarimi, vonesa në reformën e pensioneve, etj.) të cilat janë kritike për të përmirësuar klimën e biznesit dhe nxitur investimet private në ekonomi.

6. Krahas procedurave komplekse të taksave dhe informalitetit ende të lartë që cenojnë konkurrueshmërinë e biznesit, një risk fiskal i theksuar kohët e fundit edhe nga Fondi Monetar Ndërkombëtar e përbejnë detyrimet e prapambetura dhe borxhet e pushtetit vendor. Me shtrirjen e partneriteteve publik-privat në nivel vendor, ky risk pritet të shtohet edhe më shumë.

7. Gjykojmë po ashtu se risku i efektivitetit dhe eficiencës së punës së audituesve të brendshëm është shumë i lartë. Strategjia e Menaxhimit të Riskut nuk po zbatohet si duhet dhe puna e koordinatorëve të riskut, të cilët janë edhe nëpunësit autorizues të çdo enti publik, lë për të dëshiruar. Një nga sfidat tona kryesore si KLSH është menaxhimi efektiv dhe i drejtë i riskut përmes vlerësimit të operimit të sistemeve të auditimit të brendshëm, bazuar në vlerësimin e proceseve dhe risqeve që shoqërojnë aktivitetet, me qellim që të zbusim ose eliminojmë risqet.

8. Jemi të shqetësuar për riskun e hendekut të thellë të krijuar nga pabarazia sociale në vend, me rritjen tejet problematike të numrit të njerëzve të ngelur pa punë dhe pa mundësi jetese. Mendojmë se ky risk social, risku i varfërisë kërkon politika të sigërta, plane pune dhe ndërhyrjesh të qarta dhe efektive, dhe jo show mediatik.

9. Një risk të përhershëm në këta 25 vjet e përben risku i pronave në Shqipëri, problematikat dhe oshilacionet e tregut të pronave, duke jua mohuar apo sakatuar të drejtën pronarëve legjitimë, si dhe duke dekurajuar apo shpesh edhe minuar përpjekjet për rritjen e pranisë së kapitalit të huaj në ekonominë tonë. Ky risk ka nevojë për një trajtim-zgjidhje të përhershme dhe afatgjatë.

10. Sfida e informatizimit të shërbimeve shtetërore ndaj qytetarit dhe kompanive publike me rëndësi në tregun dhe ekonominë e vendit, sjell nevojën, por edhe riskun e mungesës së projektizimit të veprimtarisë së tyre dhe domosdoshmërinë e llogaritjes së saktë të riskut të përdorimit të teknologjisë së informacionit në vendim-marrjen publike. Nuk mund të realizojmë performancën e duhur pa projekte fizibël, ku risku i parashikimeve dhe vlerave financiare të projektit të jetë i mirëlllogaritur. Projektet nga ana e tyre duhen parë brenda një sistemi vlerash dhe objektivash që i kemi vënë vetes. Dhe dihet që nuk mund të ndërtojmë një sistem pa risk. Vetë sistemi është kusht i domosdoshëm për menaxhimin e riskut.

Një arsye tjetër themelore pse e organizojmë këtë Konferencë është mungesa e theksuar në Shqipëri e analizave të riskut në institucionet publike. Në këtë kontekst, identifikimi i risqeve është problem i rëndësishëm për të cilin duhet një impenjim më i madh, të paktën në sektorët apo projektet që ngërthejnë investime të larta, apo në shëndetësi, arsim, turizëm, mjedis, etj. Listimi i risqeve dhe aq më tepër, ndërtimi i diagrameve apo hartave përkatëse me karakteristikat më themelore të tyre, si objekti, vendi, dem i prithshëm dhe masa e tij, masat e mundshme preventive për menjanimin eventual të tyre, mund të jetë një objekt studimi dhe veprimi në të ardhmen.

Ne duhet të përshtatim dhe përditësojmë në vijimësi legjislacionin tonë mbi koncesionet dhe partneritetet publik-privat, sikurse ka bërë BE me Direktivën e

Komisionit European 2014/23 “Mbi Kontratat Koncesionare”, e cila thotë shprehimisht : *“Mungesa e rregullave të qarta në nivelin e BE-së mbi kontratat koncesionare krijonte pengesa dhe pasiguri ligjore për ofrimin e lirë të shërbimeve, duke shkaktuar çrregullime dhe diskriminim në tregjet europiane të koncesioneve... Direktiva e Koncesioneve synon të forcojë sigurinë ligjore, duke krijuar një bazë solide rregullatore për një zbatim uniform të parimeve të Traktatit nga shtetet anëtare. Qëllimi i legjislatorit të BE-së është që të miratojë rregulla të qarta dhe të thjeshta për dhënien e kontratave mbi një kufi të caktuar monetar”*.

Sidomos për partneritetet publik-privat ka patur nga institucionet ndërkombëtare si FMN, Banka Botërore apo USAID shqetësime për mangësi të theksuara në studimet e fizibilitetit dhe në të dhënat për raportin kosto-përfitim, të cilat dëshmojnë moskryerjen si duhet dhe mos-thellim në analizat paraprake të riskut.

Në strategjitë, planet taktike e operative (kur ato ekzistojnë) të shumicës së institucioneve tona qendrore, analiza e riskut është pothuajse inekzistente dhe gjendja përkeqësohet vazhdimisht. Asnjë institucion të cilin e kemi audituar me auditimin e performances, nuk ka patur një analizë SWOT (Fuqitë, Dobësitë, Mundësitë dhe Kërcënimet), apo PESTLE (analizë që përqendrohet në fushat “P” – politike-, “E” –ekonomike-, “S” –sociale-, “T” –teknologjike, “L” – ligjore- dhe “E” –mjedisore), apo cilëndo lloj teknike tjetër që identifikon, klasifikon, analizon dhe menaxhon risqet në afat të shkurtër dhe të gjatë. Dhe vetë ne në KLSH nuk po arrijmë ta implementojmë ende analizën PESTLE, ndërsa performancën e institucionit synojmë ta masim sipas ISSAI-t “Korniza e Matjes së Performancës së SAI-t”, standard i cili është në përpunim dhe do të konfirmohet në Kongresin e ardhshëm të INTOSAI-t.

Në dritën e kompleksitetit të teknologjive të informacionit dhe komunikimit dhe natyrës së tyre që ndryshojnë me shpejtësi, qeverisja duhet të jetë e pozicionuar në mënyrë të tillë që të lehtësojë dialogun mes të gjitha palëve të interesuara, për të ulur riskun e keqpërdorimit dhe abuzimit me IT. Për rregullatorët e veprimtarisë publike me bazë përdorimin e teknologjive të informacionit, një dialog me ekspertët dhe shkencëtarët, në hap me kohën dhe zhvillimin e këtyre teknologjive është e vetmja mënyrë për të kuptuar potencialin dhe implikimet e ardhshme të tyre në shërbimet publike ndaj qytetarit. Duhet të ndërgjegjësohemi të gjithë se për funksionimin efektiv të Qeverisjes elektronike kemi ende shumë për të bërë. Për këtë nevojitet një gjuhë e përbashkët dhe një diskutim i hapur rreth përfitimeve dhe risqeve. Nga ana tjetër, mendoj se sot i tërë procesi i matjes dhe menaxhimit të riskut duhet të trajtohet i lidhur ngushtë me IT, sepse risku duhet kuantifikuar, analizuar dhe menaxhuar përmes sistemeve IT që minimizojnë vendim-marrjen subjektive të menaxherëve

publikë e privatë. Analizat e riskut nuk mund dhe nuk duhet të jenë përshkruese (narrative), sepse riskojmë të krijojmë më shumë konfuzion sesa zgjidhje, por duhet të përcaktojnë në thellësi faktorët e riskut, si dhe faktorët që pakësojnë ose e shmangin riskun.

Nuk duhet të harrojmë se “risku është histori” dhe historia në institucione përfaqësohet nga baza e të dhënave. Kjo bazë të dhënash në administratën tonë publike, qendrore dhe vendore, menaxhohet pa shumë kujdes. Në rastet e rotacionit politik, ndodh shpesh që baza e të dhënave e institucionit shtetëror zerohet, nganjëherë edhe qëllimisht, duke fshirë kujtesën institucionale. Në vend që të informatizohet, plotësohet dhe të bëhet lehtësisht e aksesueshme, baza e të dhënave në rastin më të mirë injorohet, në rastin më të keq shkatërrohet.

Risqet duhet të komunikohen në mënyrë efektive dhe krejtësisht të hapur në publik nga qeveria, institucionet e pavarura, biznesi dhe shoqëria civile. Risku mund të ulet vetëm duke e analizuar dhe stigmatizuar. Çdo injorim ose mostrajtim i riskut rëndon problematikën me të cilat përballlet administrimi shtetëror. Ne si KLSH jemi të angazhuar në procesin e quajtur “Peer Review”(rishikim mes kolegesh). Kemi pritur misionin e kolegëve auditues nga Gjykata e Auditimit të Austrisë, që pranuan të na auditojnë në këtë proces dhe presim raportin e tyre.

Në cilindo rast kur sigurohet transparenca e plotë në vendimmarrje, analiza e plotë për identifikimin, menaxhimin, pakësimin ose shmangien e risqeve ka më shumë gjasa të ndodhë, nëse palët e interesuara njihen me shembuj të praktikave të mira për t’u ndjekur. Ky është edhe qëllimi parësor që na shtyu të organizojmë këtë konferencë, për të dhënë qasjet dhe eksperiencat e mira në analizën e riskut të partnerëve tanë të huaj dhe vendas.

Me shpresë që kumtesat, analizat, fjalimet dhe diskutimet do të japin atë vlerë të shtuar, për të cilën zhvillimi i sotëm i qeverisjes publike ka nevojë, Ju uroj të gjithëve suksese në Konferencë!

Ju faleminderit!

INSTITUCIONI SUPREM I AUDITIMIT

Fjala përshëndetëse në Konferencën e IV Shkencore të KLSH-së me temë “Analiza e Riskut”

Dr. Igor Šoltes, Deputet i Parlamentit European

Tiranë, 20 Qershor 2016

*I nderuar Kryetar i Kontrollit të Lartë të Shtetit, miku im, Dr. Bujar Leskaj
Të nderuar drejtues dhe anëtarë të Institucioneve Supreme të Auditimit
Të nderuar kolegë, moderatorë, referues dhe miq*

Si nënkryetar i Komisionit të Parlamentit European për Kontrollin e Buxhetit, dëshiroj të shpreh falënderimin tim për ftesën që më është bërë për t’ju adresuar në këtë konferencë të rëndësishme shkencore mbi analizën e riskut. Gjatë viteve të fundit, kam marrë pjesë në shumë evente ndërkombëtare, ku janë ngritur çështje mbi llogaridhënien, transparencën dhe luftën kundër korrupsionit. Thelbi i të gjithë debateve

që kemi referuar ishte se duhet të ndërmarrim veprime të menjëhershme, sepse besimi publik është duke u zbehur gjithnjë e më shumë për shkak të keqmenaxhimit, mashtrimit dhe veprimeve të papërgjegjshme në financat publike. Të luftosh patologji të tilla financiare do të thotë të rifitosh besimin e taksapaguesve.

Dëmi ekonomik vjetor nga korrupsioni

Studimi më i fundit i publikuar nga Shërbimi Kërkimor i Parlamentit European (EPRS) mbi krimin e organizuar dhe korrupsionin zbulon se problemi i korrupsionit në Europë është më i madh sesa ishte parashikuar në 2014 nga Komisioni European. Studimi ofron tre skenarë të ndryshëm për vlerësimin e dëmit në ekonominë europiane dhe secila syresh përbën një dëm më të madh krahasuar me raportin e vitit 2014 të Komisionit. Skenarët janë si mëposhtë:

- **Skenari “Shtatë fantastikët”** përllëgarit dëmin ekonomik që u shkaktohet shteteve duke mos arritur fashën e ulët të korrupsionit të shtatë vendeve anëtarë me performancë më të mirë në BE (dëmi ekonomik: 870-990 miliardë euro);

- **Skenari “Më kap po munde”** përllorarit dëmin ekonomik që u shkaktohet shteteve duke mos arritur nivelin e mesatares së korrupsionit në BE (dëmi ekonomik: 179-256 miliardë euro); dhe
- **Skenari i “miqve të mirë”** i ndan shtetet anëtare në katër grupe të ndryshme, duke i grupuar në bazë të karakteristikave të përbashkëta institucionale dhe nivelit të njëjtë të korrupsioni. Ky skenar analizon dëmin ekonomik që u shkaktohet shteteve duke mos arritur nivelin e performancës më të mirë brenda grupit përkatës (dëmi ekonomik: 218-282 miliardë euro).

Në lidhje me parregullsitë në prokurimin publik, katër të poshtëshënuarat janë më të rëndomtë në shtetet anëtare të BE-së.

- **Manipulimi i tenderit** → kur kontrata i “premtohet” një operatori ekonomik me ose pa pëlqimin e zyrtarëve publikë;
- **Ryshfeti** → kur zyrtarët publikë kërkojnë ose pranojnë një ryshfet që do ndikojë në procesin e tenderit, përfshirë proceset administrative;
- **Konflikti i interesit**
- **Parregullsi të tjera**, përfshirë keqmenaxhimin/shpërfilljen e qëllimshme që reflektohet në moskryerjen e kontroleve të duhura ose mosndjekjen e procedurave të kërkuara dhe/ose tolerimi apo injorimi i keqmenaxhimit të qëllimshëm të kontraktorëve.

Sektorët që janë identifikuar si më vulnerabël ndaj korrupsionit në prokurimin publik janë sektori i ndërtimit, energjisë, transportit, mbrojtjes dhe shërbimit shëndetësor.

Risqet lidhur me prokurimin publik në nivelet rajonale dhe lokale

Është vërejtur se në nivelet lokale dhe rajonale, korrupsioni është veçanërisht problematik nëse:

- Autoritete lokale kanë pushtete të gjera diskrecionale për të cilat nuk ushtrohet “*checks and balances*”;
- Një e përqindje e konsiderueshme e fondeve publike alokohet në këtë nivel;
- Mekanizmat e kontrollit të brendshëm dhe të jashtëm janë të dobëta.

Në disa shtete anëtare, mekanizmat e kontrollit kanë zbuluar raste ku zyrtarët publikë kanë përdorur asetet e qeverisjes lokale për të kryer transaksione me kompani të lidhura me ta. Në disa bashki dhe rajone është vërejtur një konsolidim i fortë i një rrjeti “klientelist” rreth grupeve të vogla të interesit.

Shumica e rasteve përfshijnë akuza apo aludime për financim të paligjshëm të partive, pasurim të paligjshëm personal, devijim të fondeve kombëtare apo të BE-së, favorizim dhe konflikt interesi. Në disa shtete anëtare janë shënuar raste kur krerët e krimit të organizuar në nivel bashkiak kanë themeluar partitë e tyre politike ose janë infiltruar në këshillat bashkiakë për të ushtruar influencë mbi sistemin ligjor e gjyqësor dhe për të manipuluar tenderët publikë.

Planet anti-korrupsion në nivelet lokale dhe rajonale të shteteve anëtare të BE-së (praktikat e mira)

Në disa shtete anëtare, administratorët lokalë kanë zhvilluar ose u është kërkuar të zhvillojnë planveprimet e tyre të integritetit ose anti-korrupsionit. Megjithëse disa syresh janë formale ose zbatohen në mënyrë të pabarabartë, duke e bërë të vështirë matjen e impaktit të tyre, disa të tjera përbëjnë modelet më të mira që mund të ndiqen në praktikë. Për shembull:

- Asosacioni Gjerman i Qyteteve dhe Bashkive, së bashku me Asosacionin Federal të Kompanive Ndërtuese të Vogla dhe të Mesme, publikuan një broshurë mbi Parandalimin e Korrupsionit në Tenderimin Publik, e cila ofron një përmbledhje të masave parandaluese kundër korrupsionit në prokurimin publik.

Ka disa shtete anëtarë që po implementojnë sisteme “alarmi”, duke rritur kështu vigjilencën si në nivelin qendror ashtu edhe në atë vendor. Po ashtu, disa shtete kanë zhvilluar mjete specifike për menaxhimin e riskut për t’u bërë ballë sfidave të veçante. Për shembull:

- Në Itali, disa rrjete dhe asosacione të administratave lokale dhe rajonale po implementojnë masa për të parandaluar infiltrimin e mafies në strukturat publike, duke promovuar transparencën në prokurimin publik në një nivel rajonal.

Në shumicën e shteteve anëtare, përmirësime të dukshme janë bërë edhe në nivelin e transparencës në procedurat e prokurimit publik. Për shembull;

- Gjurmimi i parasë publike – aplikacioni online i Komisionit Slloven për Parandalimin e Korrupsionit, e cila ndihmon zbulimin e parregullsive në kontratat dhe shpenzimet publike.
- Baza elektronike e të dhënave për prokurimin publik – një portal online dhe një bazë të dhënash mbi prokurimin publik u krijua nga një OJQ në Kroaci me fondet e Bashkimit European. Kjo bazë të dhënash forcon informacionin mbi zbatimin e procedurave të prokurimit, mbi operatorët ekonomikë të përfshirë si dhe mund të përdoret pa pagesë nga publiku.

Rekomandimet dhe dështimet e së shkuarës

Raporti i Komisionit European për vitin 2014 nënvizon katër rekomandime për shtetet anëtare që të trajtojnë problemet e prokurimit publik:

- Domosdoshmërinë për përdorim sistematik të analizës së riskut të korrupsionit;
- Implementimin e standardeve më të larta të transparencës përgjatë ciklit të prokurimit si dhe gjatë zbatimit të kontratës;
- Përforcimin e mekanizmave të kontrollit të brendshëm dhe të jashtëm përgjatë ciklit të prokurimit si dhe gjatë zbatimit të kontratës;
- Garantimin e një kornize koherente dhe rritjen e vigjilencës për parandalimin dhe zbulimin e praktikave korruptive në të gjitha nivelet e prokurimit publik;
- Forcimin e sanksioneve .

Më lejoni që, në vend të argumentoj se pse rekomandimet e raportit duhet të trajtohen dhe implementohen me seriozitet, t'ju paraqes disa raste ku fondet e BE-së janë përdorur për qëllime të pahijshme.

- Skandali i fshatit në Siçili me fondin 2 milionë euro të BE-së për një “ashensor drejt askundi”

Fshati i vogël i Suterës, i ndërfutur në malet e Siçilisë, përfitoi një grand nga BE për të ndërtuar një ashensor që do të lidhte fshatin me një manastir në majë të një kodre, me qëllim promovimin e turizmit. Por, ashensori nuk funksionoi kurrë për shkak se këshilli bashkiak nuk mund të përballonte koston vjetore prej €100.000 për operimin e saj.

- Hungari – financimi për një palestër dhe qendër rehabilitimi për qentë që nuk u ndërtua kurrë

€411.000 nga Fondi i Zhvillimit Rajonal të Bashkimit European u shpenzuan për një projekt në Hungari për të “përmirësuar standardet e jetesës së qenve”. Kompania, një biznes IT, duket se i ka kërkuar paratë për të zgjeruar biznesin duke zhvilluar një sistem hidroterapi për mirëqenien e qenve.

- Danimarkë, platformë skie për përdorim 3 javor në vit

Fondet e BE-së u dhanë për ndërtimin e një platforme të pjerrët skie në Bornholm megjithëse zor të gjesh pjerrësi në Danimark, që shquhet si vendi më i rrafshët në botë. Për të shtuar, në Bornhold kërkohet të tjera kushte klimaterike në mënyrë që investimi të gjenerojë të ardhura. Sipas disa raporteve, në vitin e parë të operimit, kjo platformë u përdor vetëm për 1 ditë e gjysmë ndërsa në vitin pasardhës vetëm për 9 ditë.

- Rrjet kanalizimi pa u lidhur me banesat dhe industrinë në Greqi

Një projekt konsistonte në ndërtimin e një impianti dhe rrjeti për kanalizimet e ujërave të zeza për dy bashki. Punimet u përfunduan në 2013. Megjithatë, nuk u vu në punë pasi rrjeti nuk ishte lidhur me banesat dhe industrinë. 8 vite më vonë (në 2014), ky rrjet nuk ishte lidhur akoma.

Kanë kaluar mëse dy vite që prej marrjes së detyrës si raportues i përhershëm në Komisionin për Kontrollin e Buxhetit dhe gjatë kësaj periudhe është bërë evidente se shpenzimet, keqmenaxhimi i fondeve europiane, korrupsioni dhe mashtrimi me paratë e taksapaguesve janë në qendër të axhendës sonë të përditshme.

Ne kemi të gjithë një rol për të luajtur. Si organe audituese, ne duhet ta bëjmë të qartë për opinionin e gjerë publik, vendas dhe europian, se Zyrat Kombëtare të Auditimit kanë një rol esencial në luftën kundër çdo lloji keqpërdorimi të fondeve kombëtare dhe europiane.

Ne kontrollojmë përputhshmërinë me rregullat. Ne fokusohemi më shumë tek performanca. Ne identifikojmë praktikën më të mirë. Ne tregojmë se ku duhen bërë përmirësime. Megjithatë, kjo nuk është e mjaftueshme. Secili duhet të luajë pjesën që i takon dhe ata që kanë përgjegjësi duhet të jenë shembullor.

Më lejoni ta ilustruj këtë argument me një shembull konkret. Këshilli European çuditërisht refuzon të bashkëpunojë me Komisionin për Kontrollin e Buxhetit. Nuk na ofron informacionin e duhur e as dokumentet e shpenzimeve buxhetore. Madje, ata refuzojnë t'i diskutojnë me ne këto shpenzime. Si pasojë, gjatë viteve të fundit nuk kemi mundur t'i japim Këshillit vlerësimin tonë (mbi zbatimin e buxhetit). Këshilli duhet të jetë perla e transparencës!

Të nderuar pjesëmarrës.

Ne duhet të promovojmë më tej efektivitetin dhe eficiencën, llogaridhënien dhe transparencën në përdorimin e fondeve publike, duke kontribuar kështu në realizimin e prioriteteve kombëtare dhe europiane. Por, duke marrë në konsideratë situatën e vështirë globale dhe krizën e gjatë ekonomike, shoqëruar me krizën e refugjatëve, mund të themi me siguri se para nesh shtrihen sfida edhe më të mëdha. Prandaj, merr një rëndësi edhe më të madhe monitorimi i atyre fushave me risk të lartë. Sfidat, si kriza e refugjatëve, partneritetet e ndryshme trans-kontinentale,

papunësia në nivel kombëtar dhe evropian, mungesa e konkurrencës në mjedisin e bizneseve, fondet që kanë si qëllimi kapërcimin e hendekut aktual të investimeve në Bashkimin Evropian, si Fondi Evropian për Investimeve Strategjike (EFSI), duhet të adresohen me kujdes të madh. Një vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet vlerësimit të efikasitetit të programeve të Bashkimit Evropian – qëllimeve, rezultateve dhe zbatimit të këtyre programeve.

Zonja dhe Zotërinj,

Duke përfunduar, më lejoni të theksoj se ne të gjithë kemi një rol për të luajtur. Do të isha i lumtur dhe i nderuar që si anëtar i Komisionit të Parlamentit Evropian për Kontrollin e Buxhetit të vija bashkëpunimin me ju në zhvillimin e mëtejshëm të strategjive dhe praktikave më të mira.

Të dashur kolegë, ju uroj të gjithë një Konferencë Shkencore produktive

Faleminderit për vëmendjen tuaj!

--- o --- o ---

Dr. Igor Šoltes

Në cilësinë e Presidentit të Gjykatës së Auditimit të Republikës së Sllovenisë, z. Šoltes ka mbështetur KLSH-në dhe ka dhënë një kontribut të spikatur në promovimin e marrëdhënieve reciproke, të drejtpërdrejta dhe të hapura ndërmjet KLSH-së dhe Gjykatës së Auditimit të Republikës së Sllovenisë. Ky bashkëpunim u konsolidua dhe mori formë konkrete në muajin prill të vitit 2012, me nënshkrimin e Marrëveshjes së bashkëpunimit midis dy Institucioneve. Impakti i kësaj marrëveshjeje ka qenë i rëndësishëm në drejtim të rritjes së kapaciteteve profesionale të audituesve të KLSH-së dhe të modernizimit të Institucionit, në mënyrë që auditimi i jashtëm në Shqipëri të vijë në nivel me standardet e INTOSAI-it (Organizata Ndërkombëtare e Institucioneve Supreme të Auditimit).

Z. Igor Šoltes filloi karrierën e tij në vitin 1992 kur ai ishte anëtar i Këshillit Ekzekutiv të Kuvendit të Komunës Lubjanë-Siska dhe Shef i Departamentit të Çështjeve Ekonomike në Njësinë Administrative të Lubjanës.

Nga viti 1994 deri në mes të vitit 2001, ishte edhe kryetar i Bordit të Fondit të Strehimit të të gjitha komunave të Lubjanës.

Në vitin 1997, u emërua anëtar i Komisionit Shqyrtues, me detyrë dhënien e vendimeve në procedurat e prokurimit publik, ku ai punoi kryesisht në fushën e administratës publike, ankesave dhe ligjit të prokurimit.

Për shkak të zhvillimeve në fushën e legjislacionit të prokurimit publik, ndryshime institucionale u bënë edhe në kuadër të Komisionit Shqyrtues, i cili u ristrukturuar në vitin 1999 dhe u quajt Komisioni Shqyrtues Kombëtar. Zoti Igor Šoltes ishte anëtar i tij deri në vitin 2001. Në këtë vit, Qeveria e Republikës së Sllovenisë e emëroi Drejtor të Zyrës së sapo krijuar të Prokurimit Publik, e cila ishte një organ qeveritar i ngarkuar me zhvillimin e sistemit të prokurimit publik në shkallë kombëtare dhe me zhvillimin e standardeve për përdorim efikas dhe efektiv të financave publike.

Z. Šoltes është gjithashtu angazhuar në ndërtimin e kornizës institucionale dhe legjislative në vendet e Evropës Juglindore, përkatësisht Republikave të ish-Jugosllavisë.

Në vitin 2008, z. Šoltes mbrojti doktoraturën në fushën e prokurimit publik, "Rëndësia dhe roli i sistemit të prokurimit publik në funksionimin e shtetit".

Z. Šoltes ka një eksperiencë të gjatë pune në fushën e prokurimeve publike dhe ka shkruar shumë artikuj që lidhen me këtë fushë dhe për këto arsye vendosëm që një prej punimeve të tij ta bëjmë pjesë të këtij botimi, që i dedikohet në integralitetin e tij Prokurimeve Publike.

Që prej vitit 2014, z. Igor Šoltes është Deputet i Parlamentit Evropian, Zv/Kryetar i Komisionit të Kontrollit të Buxhetit të këtij parlamenti, anëtar i Komisionit të Tregut të Brendshëm dhe Mbrojtjes së Konsumatorit si edhe anëtar i Komisionit Parlamentar të Stabilizim-Asociimit BE-Shqipëri.

Në vitin 2013, z. Igor Šoltes është dekoruar nga Presidenti i Republikës së Shqipërisë, z. Bujar Nishani, me “Medaljen e Mirënjohjes” për kontributin dhe ndihmesën e çmuar në përparimin e Institucionit të Kontrollit të Lartë të Shtetit. Z. Šoltes ka marrë titullin Doktor Honoris Causa nga Universiteti “Aleksandër Xhuvani” në Elbasan dhe titullin “Qytetar Nderi” nga Bashkia e Vlorës.

REKOMANDIMET E KLSH-SË TË SHËRBEJNË SI PRECEDENTË PËR SEKTORIN PUBLIK

Fjala përshëndetëse e Dr.Arben Ahmetaj, Ministër i Financave

Për mua është kënaqësi e veçantë që adresoj dhe përshëndes këtë konferencë shkencore, e cila jam i bindur që në fund të saj do të ketë konkluzione të vlefshme jo vetëm për institucionet audituese siç është Kontrolli i Lartë i Shtetit, por edhe për njësitë audituese, qoftë ato të jashtme publike, qoftë edhe për auditët e brendshëm.

Unë e ndoqa me vëmendje fjalën e Kryetarit dhe më duhet të them që në fjalën e tij e preku pothuajse të gjithë hartën e riskut të menaxhimit të fondeve publike dhe unë shumë shkurt dua që t'i adresoj, duke bërë dhe një paralelizëm midis punës që bën Kontrolli i Lartë i Shtetit dhe atë që bën qeverisja dhe Qeveria nëpërmjet reformave, jo thjesht nëpërmjet akteve ligjore apo nënligjore, por edhe nëpërmjet kulturës së re të adresimit të riskut dhe të risqeve.

Kryetari përmendi me të drejtë atë riskun e madh politiko-ekonomik, që ka në menaxhimin e fondeve publike dhe dua t'ju sjellë në vëmendjen tuaj atë risk të vazhdueshëm në 20 vite, që ka pasur menaxhimi i buxhetit të shtetit, i cili në finale është instrumenti bazë që ka qeveria për të bërë diferencë, por edhe për të shpenzuar. Në vite është diskutuar për atë që ne rëndom i referohemi si rregulli fiskal, që ka të bëjë me vendosjen ligjore të tavanit të borxhit dhe e mbani mend mire që para disa viteve, (sigurisht që çdo referencë timen zhvisheni nga ngjyrat politike, sepse nuk është ky qëllimi, më tepër është adresimi i fenomenit) ka pasur një nivel të lartë, pra tavan borxhi prej 60%, i cili ishte referues dhe jo taksativ, dhe nëse do ta lidhim me riskun e borxhit publik, borxhi publik në të paktën 10 vite njohu një rritje prej 12%. 12 % duke patur edhe një event ligjor dhe politik të thyerjes së tavanit. Pse? Për dy arsye kryesore. E para kultura e borxhit, e riskut dhe e dyta sigurisht, mungesa e rregullit taksativ.

Çfarë ka ndryshuar në të mirë të menaxhimit të fondeve publike? Sot në Parlament kemi kaluar ndryshimet në Ligjin Organik të Buxhetit ku ka një nen taksativ, i cili i detyron të gjitha qeveritë që vetëm të ulin borxhin. Pra asnjë Qeveri nuk ka të drejtë,

nuk ka mundësi dhe nuk ka asnjë instrument që të rrisë borxhin publik, të vijë me teka politike apo me ego ekonomike përtej mundësive të vendit dhe të shkatërrojë financat publike, pra është një Qeveri e qartë dhe e ndërgjegjshme e cila i vë kufizime vetes, në mënyrë që të mos ushtrojë egon e vetë ekonomike përtej mundësive, në dëm të tatimpaguesve.

Një nga elementët që është shumë interesant por dhe shumë i drejtpërdrejtë, është kufizimi që i bën ligji Qeverive për të shpenzuar deficitin në vit elektoral. Ka një referencë të drejtpërdrejtë, taksative në fakt, që në një vit elektoral parlamentar, një qeveri nuk mund të shpenzojë në gjysmë të vitit më shumë se 55% të deficitit buxhetor, pra për ta korriguar, disiplinuar ligjërisht dhe në mënyrë numerike atë fenomen që është vënë re në 20 vite, që Qeveritë në vite elektorale kanë tendencë për të “shpërthyer” deficitin dhe borxhin. Mjafton që unë t’ju kujtoj që në 2013, në 23 tetor, nëse nuk do të kishim bërë atë që bëme, realisht deficiti buxhetor vjetor do ishte i ezauruar komplet.

Me të drejtë i referohemi riskut të borxhit publik si një nga të këqijat më të mëdha të risqeve të ekonomisë. Trajektorja e borxhit në ulje por dhe kontrolli i deficitit dhe politikat afatmesme dhe afatgjata, kanë bërë të mundur që të kemi një risk në ulje nga 83% në afërsisht 70% sot, pra një ulje risku gati 13%. Këto janë risqe që disbalancojnë drejtpërdrejtë financat publike, ekonominë dhe sjellin një risk më të madh që është risku social dhe me të drejtë Kryetari iu referua papunësisë si një nga risqet më të mëdha sociale, që sigurisht mund të jenë jashtë vëmendjes së kësaj Konference shkencore, por janë rrjedhojë, le të themi e një menaxhimi të keq të risqeve në tërësi dhe fatmirësisht lajmet janë të mira, asnjëherë nuk janë të mjaftueshme. Për shkak të reformave por dhe të uljes së risqeve, sot papunësia është në ulje nga viti 2015 në 2016, tremujori i parë ka nxjerrë statistika pozitive me një ulje prej gati 0.4% të papunësisë dhe fatmirësisht, ulje të papunësisë së të rinjve.

Po brenda hartës së risqeve, një nga risqet më të mëdha që ka sot buxheti i shtetit, është risku i pronave. Në 25 vite, politika e pronave është menaxhuar në mënyrë emocionale, politike dhe jokoherente dhe sot më duhet të them që nëse ne nuk bëjmë gjënë e duhur (dhe do e them se cila është gjëja e duhur), ky do të jetë risku më i madh që mund t’i kalojë 99% të qytetarëve shqiptarë. Pra mënyra se si është menaxhuar çështja e pronave sot mund të sjellë një risk nga Strasburgu, i cili mund të kalojë, nëse ne prapë nuk bëjmë gjënë e duhur, në mbi 1 mld në dy-tre vitet e fundit. Që do të thotë se çdo shqiptar do të duhet të punojë për të shlyer gjithë pagesat për pronat apo dëmshpërblimet për pronat, jo më në një apo në dy apo tre vite, por besoj në 30 vitet që vijnë. Dhe ligji i pronave, i bërë nga Qeveria dhe i kaluar në Parlament megjithëse është në Gjykatën Kushtetuese, nuk është perfekt,

por bën zgjidhjen më të mirë të mundshme duke adresuar atë risk që është një nga risqet kryesore për ekonominë dhe buxhetin.

Në të njëjtën kohë, dua të ndalem tek institucionet e auditit. E vërteta është që kultura e auditit akoma është larg të qenurit në nivelet e duhura dhe këtu i referohem edhe auditit të brendshëm. Ne jemi në përfundim të ligjit të auditit të brendshëm. Sigurisht që ligji është bërë drejtpërsëdrejti me një konsulencë jashtëzakonisht shumë intensive nga Komisioni dhe besoj që do t'i shërbejë kontrollit më të mirë të financave publike dhe uljes së risqeve.

Ndërkohë dua t'i referohem edhe Kontrollit të Lartë të Shtetit dhe precedentëve që Kontrolli i Lartë i Shtetit krijon. Puna e Kontrollit të Lartë të Shtetit është një domosdoshmëri dhe me rekomandimet apo dhe me referencat që bën kur auditon, kontrollon, qoftë procedurat, qoftë fondet publike dhe këtu më duhet të them, se kemi nevojë për një bashkëpunim më të thellë, më intensiv dhe më të mirëpërcaktuar midis Kontrollit të Lartë të Shtetit dhe njësive shpenzuesve, pra Qeverisë në rastin konkret, në mënyrë që të gjitha ato rekomandime, precedentë të kthehen më pas në standarde të mirëqeverisjes dhe të miradministrimit të fondeve publike. Këtu do të doja që t'i sugjeroja Kryetarit dhe Kontrollit të Lartë të Shtetit krijimin e precedentit. Çfarë dua të them me këtë? Nëse në vite Kontrolli i Lartë të Shtetit auditon procedura apo projekte apo menaxhim total të fondeve publike është shumë e rëndësishme që të dilet me një komentari precedentësh, në mënyrë që ato rekomandime të mos mbeten në dorë të individëve për t'i zbatuar apo për t'ju referuar, por të kthehen si precedentë të cilat kanë një interpretim të vetëm për menaxhimin e fondeve publike .

Dua të ndaj gjithashtu me ju që të dy institucionet, Ministria e Financave dhe Kontrolli i Lartë i Shtetit, kanë një bashkëpunim jashtëzakonisht shumë të mirë dhe po kalojnë në një etapë të re bashkëpunimi, duke negociuar një marrëveshje bashkëpunimi intensiv, e cila do të fokusohet kryesisht tek evidentimi i hartës së risqeve dhe më pas në piketimin e fenomeneve të risqeve deri në detaje. Sigurisht pastaj dhe në projekte të ndryshme.

Dua të ndaj gjithashtu se edhe trajnimin e auditëve të brendshëm apo i auditëve të Kontrollit të Lartë të Shtetit është jetik. Shpesh tentojmë, edhe për shkak të kulturës së mangët që akoma e kemi dhe më duhet ta them, të gjithë, nuk i referohem aspak vetëm Qeverisë, por edhe institucioneve të tjera, trajnimi bën diferencë. Kryetari më tha numrin e trajnimeve, unë nuk do të bëj garë, por dhe Qeveria ka bërë goxha trajnime, por janë gjithmonë të pamjaftueshme, përderisa akoma p.sh. në njësitë shpenzuese vetëm 19% e tyre kanë një hartë shumë të saktë referimesh të riskut dhe të auditimeve.

Së fundmi, dëshiroj të theksoj se personalisht si Ministër Financash, por edhe institucioni që drejtoj, do të dua ta vazhdojë bashkëpunimin me institucionin e Kontrollit të Lartë të Shtetit dhe ta thellojmë atë, në mënyrë që në atë rol që ka Kontrolli i Lartë të Shtetit dhe në atë rol që ka Ministria e Financave, të inspektimit të njësive publike, ta çojë transparencën dhe kulturën e auditimit në një shkallë më të lartë.

Përfundimisht unë i uroj punime të mbara dhe të suksesshme Konferencës dhe sigurisht që konkluzionet dhe kumtesat jemi të interesuar që t’i kemi edhe zyrtarisht, në mënyrë që t’i ndajmë me punonjësit tanë, qoftë me auditin e brendshëm, qoftë me inspektimin.

Faleminderit!

--- o --- o ---

Dr. Arben Ahmetaj

Doktor i Shkencave në fushën e Sigurisë Energjitike, Siguri Ndërkombëtare, prej Universitetit të Bukureshtit (2005-2009). Ai është diplomuar prej Universitetit të Tiranës për Gjuhë Angleze, i Specializuar në Literaturë Amerikane dhe Angleze në vitin 1991. Ka kryer në vitin 1996, Master për Tregti Ndërkombëtare dhe Diplomaci në Patterson, Universiteti i Kentucky, SHBA.

Z. Arben Ahmetaj është Anëtar i Parlamentit Shqiptar, i zgjedhur në Legjislaturën XVIII-XIX, Qarku Korçë - Gjirokastrë. Është pjesë e Grupit Parlamentar të Partisë Socialiste dhe anëtar në Komisionin për Ekonominë dhe Financat. Në karrierën e tij të mëparshme ka mbajtur rolin e Zëvendësministrit në Ministrinë e Integritimit Evropian, (2004-2005) dhe rolin e Zëvendësministrit në Ministrinë e Energjisë dhe Industrisë, (2003-2004).

Ka kryer Funksionin e Drejtorit të Përgjithshëm të Drejtorisë së Tatimeve të Shqipërisë dhe ka qenë përgjegjës për hartimin e politikave të reja dhe të legjislacionit të ri (Kodi i ri Fiskal, akcizat dhe legjislacioni i ri për taksën e drejtpërdrejtë). Në vitet 1992-1993, ka kryer funksionin e Këshilltarit të Ministrit të Financave si dhe asistent i thesarit të SHBA.

Gjithashtu z. Ahmetaj ka marrë pjesë dhe ka kryer projekte studimi me Universitetin e Georgetown, Edmund Walsh School of Foreign Service, Uashington, SHBA, Universiteti Harvard, Menaxhimin e Konflikeve në Kohën e Teknologjisë së Informacionit (Athinë). Ai është autor i një sërë punimesh shkencore.

AUDITIMI ME BAZË RISKUN, DËSHMI E PROGRESIT INSTITUCIONAL TË KLSH-së

Fjala përshëndetëse e Akademik Prof.Dr.Anastas Angjeli në emër të Akademisë së Shkencave

Institucioni i Kontrollit të Lartë të Shtetit ka rolin e rëndësishëm të auditimit të menaxhimit të fondeve publike. Si institucioni më i lartë i auditimit të jashtëm publik ai ka një përgjegjësi të lartë përpara shoqërisë dhe parlamentit. Përafrimi i vendit me bashkimin evropian kërkon ndërmarrjen e masave nga të gjithë aktorët politikë dhe ekonomik në

vend. Ky proces përfshin audituesin e jashtëm publik, i cili këto vite të fundit ka përjetuar një zhvillim të madh. Ligji i ri organik mbështeti këtë zhvillim, duke përqaftuar normat dhe parimet evropiane duke kontribuar në zhvillimin e institucionit më të lartë të auditimit publik në vendin tonë. Si një ndër kriteret e rëndësishme të parashtruara nga Komisioni Evropian mbi përmirësimin e mirëqeverisjes, roli i KLSH-së merr një rëndësi të veçantë. Ky rol shtrihet jo vetëm në rritjen e rezultateve në luftën ndaj fenomenit të korrupsionit, por edhe në dimensionin e zhvillimit dhe përmirësimit të proceseve të punës së përditshme. KLSH gëzon mbështetje maksimale nga Parlamenti dhe Shoqëria në këtë mision të rëndësishëm të tij.

Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim, e ndërmarrë nga qeveria për vitet 2015-2020, synon një zhvillim të shpejtë, të balancuar dhe të qëndrueshëm ekonomik, human dhe social. Forcimi i kapaciteteve institucionale përbën një prioritet të kësaj strategjie. Në këtë proces audituesi i jashtëm publik përbën një element tepër të rëndësishëm. Përmirësimi i metodologjisë audituese vjen si një shprehje normale e realitetit në të cilin Kontrolli i Lartë i Shtetit është përfshirë. Kjo cilësi më e lartë e punës audituese, përveçse kursen fonde dhe kohë, mundëson rritjen e rezultateve në luftën kundër korrupsionit duke ruajtur interesat e shoqërisë dhe të vlerës së parasë publike.

Audituesit të cilët përdorin metodologjitë e përqaftjes me risk në punën e tyre, marrin përsipër përmirësimin e vlerave të auditimit me efekt rritjen e rezultateve të punës audituese. Dalja nga guaska e mediokritetit dhe kalimi në përqaftjen me risk

përbën një iniciativë audituese, e cila përveçse duhet të përgëzohet dhe stimulohet duhet të shoqërohet edhe me metodologji dhe skema të mirë përcaktuara. Standardet e auditimit të jashtëm publik, INTOSAI dhe EUROSAI, përbëjnë një gur themeli për këtë përjasje. Ata ofrojnë metodologjitë bazë të procesit të auditimit me metoda risku, duke orientuar audituesit në punën e tyre të përditshme. Modelet e përjasjes së auditimit me risk tashmë përbëjnë një metodologji të zhvilluar prej kohësh në teorinë e vendimmarrjes. Institucioni i Kontrollit të Lartë të Shtetit, si institucioni më i lartë i auditimit të jashtëm publik, ka realizuar një punë të madhe në drejtim të zhvillimit të metodologjisë audituese tashmë me një eksperiencë disa vjeçare. Kjo konferencë ofron një zhvillim të mëtejshëm të dialogut dhe shkëmbimit të eksperiencave mes audituesve, duke shtuar vlerë në auditimin e jashtëm publik. Mbështetja në këtë punë audituese i jep kësaj konference një sens praktik dhe real, duke ofruar informacion mbi zhvillimet më të fundit të auditimit të jashtëm publik në vendin tonë.

Menaxhimi i riskut institucional lidhet me rreziqet dhe mundësitë që ndikojnë në krijimin e vlerave ose ruajtjen e vlerave. Qasja për menaxhimin e riskut si balancim i një numri elementesh të ndërthurur të cilët ndërveprojnë me njëri tjetrin, kërkon që menaxhimi i riskut të jetë efektiv. Risqe të veçanta nuk mund të adresohen dhe trajtohen të izoluar nga njëri tjetri. Menaxhimi i një risku mund të ketë impakt mbi një risk tjetër apo dhe mbi veprimet e menaxhimit të cilat kanë efekt në auditimin e më shumë se një risku të vetëm. Natyra specifike e profesionit të auditimit dhe në veçanti kërkesa për përgjegjshmëri të lartë publike, lidhur me vlerësimin e veprimtarisë së subjekteve të sektorit publik, qeverisjes dhe menaxhimit të financave publike, përbën në vetvete një faktor të rëndësishëm që ndikon në vlerësimin e risqeve. Interesi dhe pritshmëritë e larta të Parlamentit, por edhe të Publikut për rezultatet e punës audituese, ndikojnë ndjeshëm në vendosjen e objektivave dhe më tej në rritjen e sigurisë së këto objektiva do të arrihen. Një vlerësim i plotë dhe i arsyetuar i nivelit të riskut për çdo fushë mundëson vendosjen e drejtë të përparësive audituese. Vlerësimi i drejtë riskut që në fazën e planifikimit, duke e përfshirë në programin vjetor, kushtëzon shmangiet nga programi auditues.

Koncepti i riskut paraqet vështirësi në perceptim, sidomos nëse ai lidhet me një proces kompleks njerëzor siç është auditimi. Relacioni auditues - subjekt i audituar është një marrëdhënie gjithnjë e në zhvillim, e cila krijon pasiguri në mbështetjen e vlerësimeve në të kaluarën. Puna e institucionit të Kontrollit të Lartë të Shtetit bën që subjektet e audituara të reflektojnë dhe të ndryshojnë vazhdimisht në punën e tyre, duke e bërë vendimmarrjen e audituesit një proces gjithnjë e në zhvillim. Ky evolucion krijon një proces të vazhdueshëm të kalimit nga një gjendje vlerësimi të riskut në një tjetër, situatë e cila kërkon nga audituesi që vazhdimisht të monitorojë

dhe të përdorë vlerësimin me risk dhe vendimmarrjen në kushte risku. I gjithë ky proces i vazhdueshëm zhvillimi midis institucionit të audituar dhe audituesit përmirëson mirë qeverisjen dhe shërbimin ndaj shoqërisë sonë.

Të nderuar pjesëmarrës, progresi institucional i Kontrollit të Lartë të Shtetit, rritja e profesionalizmit, menaxhimi efektiv i burimeve njerëzore, forcimi i kapaciteteve audituese, rritja dhe thellimi i luftës kundër korrupsionit, fuqizimi dhe intensifikimi i bashkëpunimit të KLSH me institucionet partnere, me institucionet e organizatat përfaqësuese të shoqërisë civile, si dhe me median e shkruar dhe vizive dëshmojnë dhe konfirmojnë dhe njëherë se ky institucion është në rrugën e duhur të përmbushjes së detyrimeve kushtetuese dhe ligjore, në funksion të kryerjes së detyrës së tij.

--- O --- O---

Akademik Prof. Dr. Anastas Angjeli

Profesor në fushën e ekonomisë dhe financës, me një kontribut të shquar, veçanërisht në atë të Financave Publike dhe të Reformave Strukturore në Ekonomi. Prej vitit 1982 e më pas ka kontribuar në profesoratin e Fakultetit të Ekonomisë së Universitetit të Tiranës e më tej, pas vitit 1990, me angazhimin e tij në politikë. Është deputet i Kuvendit të Shqipërisë prej vitit 1991 deri më sot, disa herë drejtues i komisioneve kuvendore për çështjet ekonomike e financiare dhe Ministër i Ekonomisë, Ministër i Financave dhe Ministër i Punës dhe Çështjeve Sociale, për një periudhë të gjatë kohe gjatë tranzicionit. Prof. Dr. Angjeli është themelues i Universitetit Mesdhetar të Shqipërisë dhe Rektor që prej vitit 2009-2013 si dhe anëtar i Akademisë së Shkencave të Republikës së Shqipërisë që prej vitit 2009. Profesor Angjeli është aktualisht Deputet i Kuvendit të Shqipërisë dhe Sekretar i Komisionit për Ekonominë dhe Financat.

Është afirmuar si një nga ekonomistët më të shquar, veçanërisht në aplikimin e reformave të ekonomisë së tregut në Shqipëri. Kontributi i tij i veçantë për reformën buxhetore e fiskale, për zhvillimin e sistemit financiar (bankar dhe jobankar), për zbatimin e politikave fiskale në dobi të zhvillimit të biznesit dhe të investimeve vendase dhe të huaja në Shqipëri, për zhvillimin e lirisë ekonomike, për kryerjen e reformave strukturore dhe privatizimin e ekonomisë, për liberalizimin dhe integrimin e ekonomisë shqiptare në atë rajonale dhe europiane, gjatë periudhës së tranzicionit, është vlerësuar jo vetëm nga opinioni publik vendas, por edhe nga institucionet ekonomiko-financiare ndërkombëtare.

Profesor Angjeli është autor dhe bashkautor i shumë artikujve shkencorë, brenda dhe jashtë vendit, studimeve me karakter kombëtar dhe rajonal, i disa librave universitare dhe monografive si dhe i shumë artikujve me përmbajtje ekonomike, financiare dhe politike në gazetatat e përditshme shqiptare dhe të huaja.

Akademik Prof. Dr. Anastas Angjeli është një bashkëpunëtor i vazhdueshëm i Kontrollit të Lartë të Shtetit, mbështetës i aktiviteteve shkencore dhe ka kontribuar në miratimin e ligjit të ri organik të KLSH-së Nr. 154/2014.

“PËRCAKTIMI I RISKUT, MATERIALITETIT DHE KAMPIONIT NË FAZËN E PLANIFIKIMIT TË AUDITIMIT”

PhD. Milan Dabović

President i Senatit

Institucioni i Auditimit Shtetëror të Malit të Zi

milan.dabovic@dri.co.me

Abstrakt:

Qëllimi i këtij punimi është të prezantojë një procedurë paraprake për përcaktimin e indikatorëve të riskut, materialitetit dhe kampionit në planifikim, gjatë kryerjes së auditimit financiar dhe të rregullshmërisë si edhe gjatë formulimit të opinionit të auditimit. Ai duhet të sigurojë: trajtim profesional në përcaktimin e indikatorëve të riskut,

materialitetit dhe kampionit në të njëjtën linjë me standardet ndërkombëtare; trajtim cilësor në planifikimin e auditimit dhe kryerjen e auditimit me eficiencë.

Ky punim do të trajtojë temën kryesore dhe metodologjinë që aplikohet në Institucionin e Auditimit Shtetëror të Malit të Zi në varësi të nivelit të vlerësuar të përdorimit në auditimin e njëjësive shpenzuese të Buxhetit të Qeverisë së Malit të Zi dhe njëjësive qeverisëse lokale.¹

Fjalë kyçe: Vlerësim risku, risku vetjak, risk i auditimit, risk i kontrollit, risk i zbulimit, materialiteti dhe zgjedhja e kampionit.

HYRJE

Risku i auditimit dhe vlerësimi i sigurisë që paraqesin premiset themelore për përcaktimin e madhësisë së zgjedhjes dhe fushëveprimin e transaksioneve, të cilat janë mbuluar me auditim gjatë punës në terren.

¹Metodologjia përdoret aktualisht nga Sektori I në Institucionin e Auditimit Shtetëror në Malin e Zi, i cili është kryesisht përgjegjës për auditimin e llogarive fundore të buxhetit të Malit të Zi.

Referencat dhe interpretimet bazohet në standardet ndërkombëtare, veçanërisht siç rekomandojnë organizatat e INTOSAI dhe EUROSAI. Do t’i referohemi në mënyrë eksplícite këtyre standardeve gjatë këtij punimi.

Ky punim është i organizuar në pesë seksione, ku jepen ilustrime të shkurtra për elementët e nevojshëm për konkluzionet e dhëna në seksionin e fundit të punimit.

Seksioni i parë jep një shpjegim të komponentëve të riskut të auditimit dhe aplikimin e modelit matematik gjatë vlerësimit të riskut.

Në seksionin e dytë dhe të tretë jepen premisat për përcaktimin e materialitetit dhe madhësisë së zgjedhjes dhe lidhjet për vlerësimin e riskut të auditimit.

Në seksionin e katërt shpjegohen procedurat e përcaktimit të kampionit dhe materialitetit në nivelin e njësisë së audituar. Dhe në lidhje me këtë do të japim një shembull praktik.

1. PARAMETRA TË PËRGJITHËM

Duke filluar nga Udhëzuesit European për Standardet e Auditimit INTOSAI², përdorimi i indikatorëve të riskut mund të tregohen nëpërmjet modelit matematik vijues: $A_r = I_r \times C_r \times D_r$. Në mënyrë analoge me ekuacionin e mëparshëm, risku i zbulimit mund të shprehet me ekuacionin vijues: $D_r = A_r / (I_r \times C_r)$.

Vlerësimi i riskut fillon me riskun e vet, pastaj me riskun e kontrolleve dhe në qoftë se risku i auditimit është përcaktuar, si një politikë e grupit të auditimit, atëherë risku i zbulimit përfaqësohet nga indikatorët e tjerë të riskut.

Gjatë auditimit, është e mundur, si hapi i parë pas vlerësimit të riskut të vetvetishëm dhe të kontrollit, për të vlerësuar cilësinë dhe aftësinë e auditorit për të zbuluar gabimet dhe në këtë rast, rreziku i auditimit paraqet një vlerë që rrjedh nga:

$$A_r = I_r \times C_r \times D_r.$$

Risku vetjak³ (I_r) - është një tregues i cili identifikon mundësinë e parregullsive të mëdha apo të anomalive që ndodhin në kuadër të subjektit të audituar. Ai kryhet

²Udhëzues European për përdorimin e Standardeve të Auditimit INTOSAI, ilustrim i modeleve matematike, Luksemburg 2008, faqe 26.

³ Udhëzimet Europiane dhe Udhëzimet implementuese për Standardet e Auditimit INTOSAI, Luksemburg, 1998. Risku vetjak dhe risku i kontrollit dallon nga risku i zbulimit sepse ato janë të përcaktuar brenda entitetit të audituar. Risku i zbulimit, në anën tjetër, është përcaktuar nga ana e audituesit dhe është në funksion të natyrës, masës dhe kohës e

përmes vlerësimit të ndjeshmërisë së subjektit të audituar për gabimet duke identifikuar dhe vlerësuar treguesit e mëposhtëm.

Risku i kontrollit (C_r) – është një tregues që përdoret për të vlerësuar sistemet përkatëse të kontrollit të brendshëm dhe kryerjen e testeve të kontrollit.

Duke u nisur nga supozimi se rreziku i auditimit (A_r) është përcaktuar si një politikë e grupit të auditimit, risku i zbulimit (D_r) është nxjerrë duke përdorur ekuacionin e mëposhtëm:

$$D_r = A_r / (I_r \times C_r)$$

Rreziku i auditimit si çështje të politikës së grupit të auditimit varion nga 0.001% në 1%, si një kufi i pranueshëm i standardeve ndërkombëtare. Nëse grupi i auditimit nuk ka përvojë të mjaftueshme për të bërë një vlerësim objektiv të riskut të auditimit, atëherë është e këshillueshme për të vlerësuar riskun e zbulimit (D_r), dhe riskun i auditimit (A_r) vlerësohet duke përdorur ekuacionin e mëposhtëm: $A_r = I_r \times C_r \times D_r$.

Niveli i sigorisë (ose besimit) (A_l) është diferenca midis vlerës 100% dhe riskut të zbuluar. Kjo paraqet nivelin e planifikuar të sigorisë që audituesi do të identifikojë parregullsi gjatë procesit të kryerjes së auditimit.

$$A_l = 100\% - D_r$$

Siguria e përgjithshme e auditimit (besimi) C_l - është diferenca midis besimit me siguri 100% dhe riskut të auditimit në nivel institucioni. Kështu, ajo paraqet nivelin e besimit, me të cilin autoriteti kompetent për marrjen e vendimit në një auditim të caktuar mund të japë mendimin përfundimtar të auditimit pas përfundimit të auditimit të procedurës së auditimit dhe përgatitjen e raportit përfundimtar.

$$C_l = 100\% - A_r$$

procedurave të audituesit. Me anë të kontrollit të këtyre përcaktuesve të riskut të zbulimit, audituesi mund të kërkojë për të arritur një nivel të pranueshme të ulët të riskut të auditimit. 1.4. Audituesi duhet të vlerësojë risqet e natyrshme dhe të kontrollit, dhe në bazë të këtyre vlerësimeve, të hartojë procedura të përshtatshme thelbësore për të zvogëluar riskun e zbulimit në një nivel i cili, në gjykimin e audituesve, rezulton në një nivel në mënyrë të përshtatshme të ulët të riskut të përgjithshëm të auditimit. 1.5. Ekziston një lidhje midis vlerësimit të audituesit të riskut vetjak dhe të kontrollit në njërin anë dhe në nivel të pranueshëm të riskut të zbulimit nga ana tjetër. Sa më i lartë të jetë vlerësimi i nivelit të riskut vetjak dhe / ose kontrollit, aq më i madh niveli i punës së auditimit që do të kërkohej për të ulur riskun e zbulimit në mënyrë të mjaftueshme për të arritur nivelin e dëshiruar të riskut të auditimit.

2. LIDHJA MIDIS INDIKATORËVE, MATERIALITETIT DHE ZGJEDHJES

Përcaktimi i materialitetit dhe riskut kërkon që të përcaktohen kufijtë e jashtëm (shuma minimale dhe maksimale) në të cilën materialiteti (M) mund të shkojnë, si dhe rrezikut të auditimit (A_r) dhe zgjedhja (S). Duke filluar nga kriteret e përcaktuara, madhësia dhe natyra e zgjedhjes janë përcaktuar si shuma minimale dhe maksimale në varësi të rrezes së rrezikut të vetvetishëm dhe të kontrollit. Përcaktimi i kufijve të shumave maksimale dhe minimale është e lidhur zakonisht me politikën e përgjithshme të institucioneve të larta të auditimit ose opsioneve të pranuar ndërkombëtarisht sa i përket kufirit të sipërm të rrezikut të auditimit (A_r).

Marrëdhëniet janë të paraqitura në tabelën e mëposhtme:

Table 1 – Procedura e përcaktimit të treguesve, materialitetit dhe kampionit

Zgjedhja maksimale	100,00%	Nuk mund të jetë më e madhe se 100%
Zgjedhja minimale	20,00%	E përcaktuar nga politika e SAI-t
Risku i auditimit ($A_{r_{max}}$)	2,00%	Mund të përfaqësojë një standard ndërkombëtar
Risku i auditimit ($A_{r_{min}}$)	0,02%	Minimumi i shumës duhet të jetë më i madh se 0
M_{max}	2,00%	E përcaktuar nga politika e SAI-t
M_{min}	0,02%	Mund të përfaqësojë një standard ndërkombëtar
Risku i brendshëm (I_r)	45,00%	E përcaktuar nga lista e kontrolleve e kryer gjatë punës në terren
Risku i kontrolleve (C_r)	30,00%	E përcaktuar nga lista e kontrolleve e kryer gjatë punës në terren
Risku i zbulimit (D_r)	11,11%	$D_r = A_r / (I_r \times C_r)$
Risku i auditimit (A_r)	1,50%	$A_r = I_r \times C_r \times D_r$
Materialiteti (M)	0,88%	$M = M_{max} \times (1 - A_r^2 / A_{r_{max}}^2)$
Zgjedhja (S)	80,00%	$S = [A_r / A_{r_{max}} \times (S_{max} - S_{min})] + S_{min}$

Shuma maksimale si kufi i sipërm i zgjedhjes (S) merret si një vlerë fikse prej 100%, ndërsa kufiri i poshtëm i kampionit përcaktohet në 20%. Nëse kufiri i poshtëm është rritur, madhësia e zgjedhjes gjithashtu është rritur. Gjatë fillimit të punës së tij, institucioni i auditimit të Shtetit të Malit të Zi ka rritur kufirin e poshtëm të zgjedhjes (S_{min}), në mënyrë që kampionit e marra do të jenë të pranueshme nga aspekti i sigurisë gjatë marrjes së sigurisë në formimin e një opinion përfundimtar auditimi.

Përgjithësisht, madhësia e zgjedhjes varet nga përvoja e Institucionit. Institucioni me një përvojë më të madhe mund të zgjedhin një kampion të ulët dhe të marrë një nivel përgjithësisht të kënaqshëm të besimit për formimin e një opinion përfundimtar të auditimit, ndërsa Institucioni me një përvojë më të vogël duhet të rrisë kampionin.

<i>Përshkrimi</i>	<i>SAI me experience të ulët</i>	<i>SAI me experience mesatare</i>	<i>SAI me experience të mjaftueshme</i>
<i>Zgjedhja max</i>	100,00%	100,00%	100,00%
<i>Zgjedhja min</i>	20,00%	16,67%	15,00%
<i>Risku i auditimit ($A_{r\max}$)</i>	2,00%	1,67%	1,50%
<i>Risku i auditimit ($A_{r\min}$)</i>	0,02%	0,02%	0,02%
<i>Niveli i sipërm i materialitetit ($M_{\max}$)</i>	2,00%	2,40%	2,67%
<i>Niveli i poshtëm i materialitetit ($M_{\min}$)</i>	0,02%	0,02%	0,02%
<i>Risku i brendshëm (I_r)</i>	45,00%	45,00%	45,00%
<i>Risku i kontrolleve (C_r)</i>	30,00%	30,00%	30,00%
<i>Risku i zbulimit (D_r)</i>	11,11%	9,26%	8,33%
<i>Risku i auditimit (A_r)</i>	1,50%	1,25%	1,13%
<i>Materialiteti (M)</i>	0,88%	1,05%	1,17%
<i>Zgjedhja(S)</i>	80,00%	79,17%	78,75%
<i>Niveli i besimit (A_b)</i>	88,89%	90,74%	91,67%
<i>Niveli i përgjithshëm i besimit (C_b)</i>	98,50%	98,75%	98,88%

Kufiri i sipërm i materialitetit është i lidhur ngushtë me lartësinë e transaksionit individual të cilat audituesi i kontrollon gjatë punës së tij në terren. Përcaktimi i kufirit të sipërm të materialitetit, si dhe marrja e zgjedhjeve, duhet të jenë të ulët në fazën e hershme të punës së Institucionit në mënyrë që audituesi të kontrollojë një numër më të madh të transaksioneve të vogla. Institucionet Supreme të Auditimit, me një përvojë më të madhe duhet të rrisin kufirin e sipërm të materialitetit dhe audituesi në punën në terren mund të kontrollojë numrin më të vogël të transaksioneve në sasi më të mëdha.

Shembulli i aplikimit të kriterëve në fazën e planifikimit të auditimit është dhënë në tabelën e mëposhtme:

Tabela 2 – një shembull për aplikimin e kriterin në bazë të experiencës së institucionit

3. PËRCAKTIMI I MATERIALITETIT

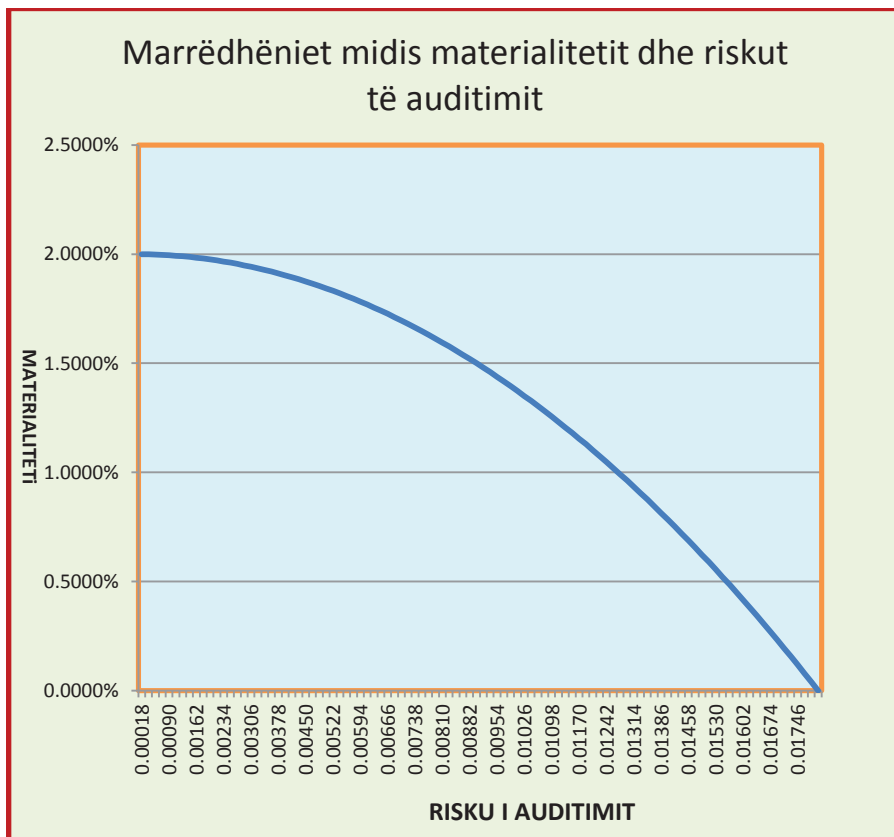
Materialiteti (M) – përfaqësohet nga një ekuacion i cili plotëson kushtin se rreziku më i lartë kërkon testimin e një numri më të madh të transaksioneve të vogla në një

zgjedhje më të madhe. Një numër i madh i transaksioneve të vogla do të thotë një përqindje më të ulët të pjesëmarrjes së transaksioneve testuar individualisht në zgjedhjen e përgjithshme. Materialiteti është në lidhje inverse me riskun e auditimit i cili është përcaktuar në rangun nga 0.02 deri 2. Një formulë e pranueshme për përcaktimin materialitetin mund të shprehet si më poshtë:

$$M = M_{\max} \times (1 - A_r^2 / A_{r\max}^2)$$

Në identitetin e mësipërm, $M_{\max}$ është kufiri i sipërm i pragut të tolerueshëm të materialitetit që është përcaktuar paraprakisht nga SAI. Nëse $A_r = 0,02\%$, vlera fillestare që merr materialiteti është 1,998% dhe zvogëlohet me rritjen e riskut të auditimit, i cili plotëson kushtin e përcaktuar më parë.

Grafiku 1 – Marrëdhënia midis materialitetit dhe riskut në auditim

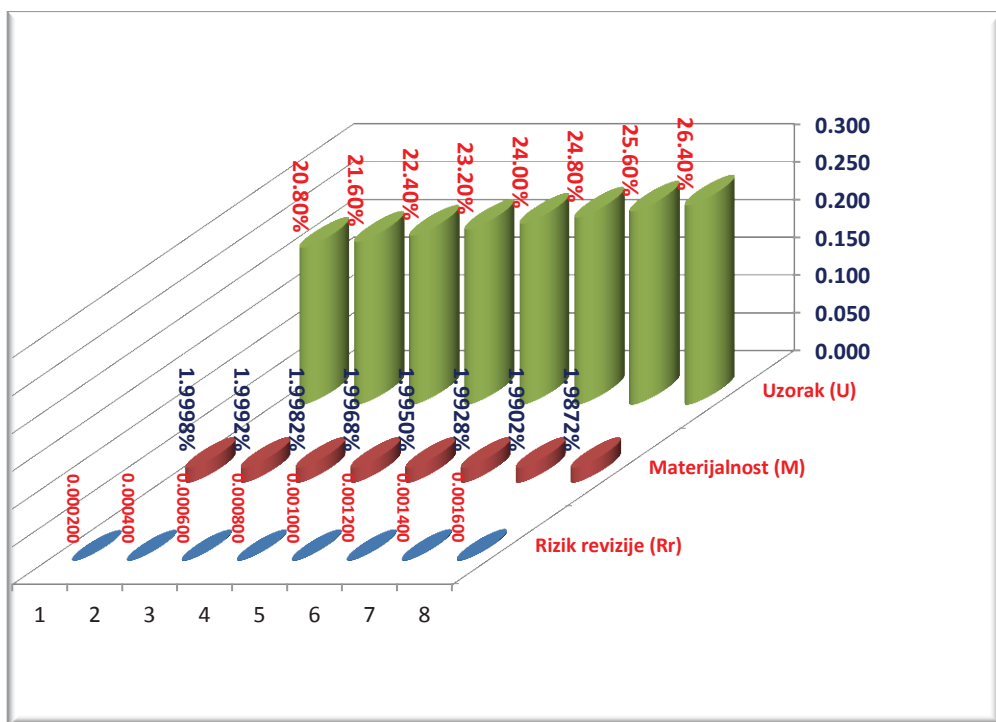
4. Përcaktimi i kampionit- në kushte relative

Zgjedhja (S) – për testim varet në masën e sigurisë që duhet të arrihet nga auditimi. Zgjedhja bëhet përmes formulës së mëposhtme:

$$S = [A_r / A_{r \max} \times (S_{\max} - S_{\min})] + S_{\min}$$

Nëse rritet risku i auditimit, ai kërkon një zgjedhje më të gjerë dhe uljen e materialitetit. Një nivel i ulët i materialitetit është në lidhje të kundërt me materialitetin maksimal të tolerueshëm, kështu një risk i lartë i auditimit reflektohet me materialitet të ulët dhe jep një nivel të lart zgjedhjeje.

Grafiku 2 – Marrëdhëniet midis riskut të Auditimit, materialitetit dhe zgjedhjes

5. PËRCAKTIMI I ZGJEDHJES DHE MATERIALITETIT NË NIVELIN E ENTITETIT TË AUDITUAR

Pasi materialiteti, riskut vetjak, riskut i kontrollit, risku i zbuluar dhe niveli i sigurisë janë përcaktuar, madhësia e zgjedhjes duhet të përcaktohet në terma absolute në nivel entiteti të audituar dhe nga shpenzimet individuale me gabim të tolerueshëm i cili përcaktohet nga përqindja e materialitetit. Përcaktimi i zgjedhjes në nivel entiteti të audituar, në përputhje me përqindjen e përcaktuar më parë mund të ketë dy raste:

a) Zgjedhja është përcaktuar në subjektin e audituar që mban një llogari tregtare dhe siguron fonde nga burime të pavarura në përputhje me ligjin;

b) Zgjedhja është përcaktuar në entitetin e audituar që është përfitues i buxhetit dhe financohet vetëm nga fondet e akorduara nga plani vjetor dhe nuk mban një llogari të veçantë tregtare.

Duke u nisur nga baza e të dhënave elektronike, rasti i parë kërkon hapat e mëposhtëm:

a) Identifikimi i debisë të një llogarie dhe eliminimin e transfertave, nëse ka disa llogari tregtare dhe transaksionet janë bërë nga llogaria në llogari brenda të njëjtit entitet;

b) Identifikimi i kredisë së llogarisë;

c) Zbatimi i përqindjes së marrë të mostrave mbi shumën e debituar dhe të kredituar dhe duke shprehur zgjedhjen në terma absolutë.

Hapi i ardhshëm në përgatitjen e auditimit kërkon përcaktimin e materialitetit dhe madhësinë e zgjedhjes nga zërat e shpenzimeve të shprehura në formën që është e detyrueshme me ligj për subjektin e audituar. Fluksi monetar është dokumenti i fillimit ku tregohen flukset monetare hyrëse dhe dalëse sipas klasifikimit ekonomik dhe i njëjti klasifikim përbën bazën fillestare për përcaktimin e materialitetit dhe kampionit në terma absolutë. Klasifikimi në lidhje me raportimin e detyrueshëm duhet të jetë në përputhje me klasifikimin e përdorur nga ministria e autorizuar në procesin e planifikimit të buxhetit.

Përcaktimi i materialitetit dhe kampionit nga zërat e shpenzimeve janë përfutur duke shumëzuar çdo rresht të arkëtimeve dhe shpenzimeve me përqindjen e përcaktuar të zgjedhjes dhe materialitetit të marra nga metodologjia e mësipërme. Tabela e mëposhtme paraqet një shembull të përcaktimit të materialitetit, zgjedhjes dhe gabimet e identifikuar mbi ato të tolerueshëm në lidhje me pagat e punonjësve:

Tabela 3 – Shembull për përcaktimin e materialitetit dhe zgjedhja për pagat e punonjësve

Përshkrimi	<i>I përmbushur</i>	<i>Gabimi material i lejuar</i>	<i>SAMPLE SIZE</i>	<i>%-kampionit</i>	<i>Korrigjimi i zgjedhjes</i>	<i>Zgjedhja përfundimtare %</i>	<i>Gabime mbi vlerën e lejuar</i>

<i>Pagat e punonjësve</i>	681.940,37	12.078,81	456.286,30	66,91%	17,75%	84,66%	577.330,72
E ardhur neto	400.934,18	7.101,51	268.265,06	66,91%	17,75%	84,66%	339.430,88
Tatimi mbi të ardhurat	56.869,63	1.007,30	38.051,47	66,91%	17,75%	84,66%	48.145,83
Pjesa e kontributit nga punëmarrësit	64.359,19	1.139,96	43.062,73	66,91%	17,75%	84,66%	54.486,49
Pjesa e kontributit nga punëdhënësi	151.312,69	2.680,11	101.243,32	66,91%	17,75%	84,66%	128.101,32
Taksa lokale	8.464,68	149,93	5.663,72	66,91%	17,75%	84,66%	7.166,20

Rritja e kampionit, si një rregullim i mëvonshëm, mund të ndodhë në rrethanat kur personi përgjegjës për auditimin konstaton se objektivat e kërkuara të auditimit janë në përplasje me tregues të riskut. Ndryshimi absolut dhe relativ në madhësinë e zgjedhjes duhet të regjistrohen në procesverbal dhe të verifikohen nga Bordi i Auditimit kur duhet të miratohet një plan i detajuar auditimi dhe duhet të shpjegohet me shkrim nga personi përgjegjës.

6. PROCEDURA PAS PËRFUNDIMIT TË PUNËS NË SUBJEKTIN E AUDITUAR (GABIMET, PARREGULLSITË, OPINIONET)

Pasi ka përfunduar puna në njësinë e audituar, audituesi do të hartojë procesverbalin, duke deklaruar gabimet dhe parregullsitë e konstatuara në sasi absolute. Vlerat absolute janë futur në kolonën e gabimeve të gjetura dhe nëse këto shuma kalojnë kufirin e përcaktuar si materialitet i tolerueshëm, ato duhet të komentohen, nëse ato përfaqësojnë transaksione të paligjshme ose parregullsi në procesin e mbajtjen e shënimeve.

Shembulli i gabimeve të gjetura është dhënë në tabelën e mëposhtme:

Tabela 4 – Një shembull pas përfundimit të auditimit

Përshkrimi	<i>I përbushur</i>	<i>Gabimi material i lejuar</i>	<i>Gabimet e gjetura</i>	<i>Madhësia e zgjedhjes</i>	<i>%-kampionit</i>	<i>Korrigjimi i zgjedhjes</i>	<i>Zgjedhja përfundimtare %</i>	<i>Madhësia finale e zgjedhjes</i>	<i>Gabime mbi vlerën e lejuar</i>
<i>Pagat e punonjësve</i>	681.940,37	12.078,81		456.286,30	66,91%	17,75%	84,66%	577.330,72	3.008,34
E ardhur neto	400.934,18	7.101,51	288,00	268.265,06	66,91%	17,75%	84,66%	339.430,88	FALSE
Tatimi mbi të ardhurat	56.869,63	1.007,30	3.008,34	38.051,47	66,91%	17,75%	84,66%	48.145,83	3.008,34
Pjesa e kontributit nga punëmarrësit	64.359,19	1.139,96	0,00	43.062,73	66,91%	17,75%	84,66%	54.486,49	FALSE

Pjesa e kontributit nga punëdhënësi	151.312,69	2.680,11	0,00	101.243,32	66,91%	17,75%	84,66%	128.101,32	FALSE
Taksa lokale	8.464,68	149,93	0,00	5.663,72	66,91%	17,75%	84,66%	7.166,20	FALSE

Me kërkesë të Bordit të Auditimit, shefi i sektorit ose nëse audituesi e shih të përshtatshme, gabimet dhe parregullsitë që janë nën kufirin e tolerueshëm mund të komentohen në qoftë se ato janë kaq të rëndësishme sa ato mund të kenë një ndikim të rëndësishëm në opinionin përfundimtar dhe raportin e auditimit⁴. Gabimet janë paraqitur në dy tabela: tabela analitike dhe sintetike. Tabela analitike tregon parregullsi në transaksionet individuale kur janë përfshirë anomali apo shpenzime për qëllime jo të përcaktuara, ndërsa tabela sintetike jep një pasqyrë përmblledhëse të të gjitha parregullsitë që mund të materializohen sipas llojit të shpenzimeve.

Të dhënat e papërshtatshme dhe shpenzimet për qëllime jo të përcaktuara - paraqesin gabime në të dhënat apo shpenzimet që nuk janë regjistruar si duhet në përputhje me klasifikimin ekonomik. Regjistrimi i gabuar gjithmonë përfshin një sasi të dyfishtë për shkak të regjistrimit të dyfishtë në kredi dhe debi të llogarisë. Për këtë arsye, gabimi i theksuar në fund merr parasysh gjysmën e shumës, si një vlerë absolute, nga tabela analitike.

Shkeljet e materializuara të ligjeve apo akteve nënligjore - përfaqësojnë shumat që lidhen me zbatimin jo të drejtë të ligjit në një fushë (prokurimin publik, kontabilitetit, paga etj) që janë të regjistruara siç duhet, në mënyrë që shumat përfundimtare të parregullsive të konstatuara të varen nga treguesit. Shkeljet e ligjeve dhe rregulloreve që nuk mund të shprehen si vlerë do të vlerësohen nga Bordi i Auditimit i cili do të vendosë se si të bëhet një vlerësim i tillë, duke formuar opinionin përfundimtar për një auditim të caktuar.

⁴ Standardet e Auditimit të hartuara nga Komiteti i Standardeve të Auditimit në Kongresin e 14-të të INTOSAI-t në vitin 1992, në Uashington, DC, SHBA; ndryshuar nga Kongresi 15-të INTOSAI-t në vitin 1995, në Kajro, Egjipt. 169. Standardet e raportimit janë: (a) Në fund të çdo auditimi, audituesi duhet të përgatisë një opinion me shkrim ose raport, sipas rastit, duke përcaktuar gjetjet në një formë të përshtatshme; përmbajtja e tij duhet të jetë e lehtë për të kuptuar dhe të lirë nga paqartësisë apo dykuptimësi, të përfshijë vetëm informacionin i cili është mbështetur nga prova kompetente dhe relevante të auditimit, dhe të jetë i pavarur, objektiv, i drejtë dhe konstruktiv. (b) Është për SAI-t të cilit vendosin për veprimet që duhet të ndërmerren në lidhje me praktikën mashtrore ose parregullsive serioze të zbuluara nga audituesit. Në lidhje me auditimet e përputhshmërisë, audituesi duhet të përgatisë një raport me shkrim, i cili mund të jetë ose një pjesë të raportit për pasqyrat financiare ose një raport të veçantë, në testet e pajtueshmërisë me ligjet dhe rregulloret në fuqi. Në lidhje me auditimet e performancës, raporti duhet të përfshijë të gjitha rastet e rëndësishme të mospërputhjes që janë me vend për objektivat e auditimit.

Shpenzimet jo-ekonomike - paraqesin shumat e identifikuara si shpenzime jo-ekonomike, në lidhje me nivelin e shpenzimeve, financimi i aktiviteteve që nuk janë nën përgjegjësinë e një njësie të caktuar shpenzuese, transfertat, kontratat e dyshimta, pagesat për mallra dhe shërbime të cilat nuk kanë qenë të furnizuara, ose pagesat për grupet e punës pa pasur tregues të vlefshëm të performancës.

Parregullsi të tjera - paraqesin shumat e prezantuara si të dyshimta gjatë auditimit dhe që nuk mbulohen nga kolona e mëparshme.

Pas identifikimit të parregullsive nga auditimi, treguesit duhet të përcaktohen, të tregohet përqindja e pjesëmarrjes së gabimeve në debi dhe kredi të llogarisë, në zgjedhjen e debisë dhe kredisë së llogarisë, si dhe shuma absolute e gabimeve mbi materialitetin e përcaktuar. Treguesit paraqesin një pikënisje të Bordit të Auditimit në dhënien e mendimit përfundimtar për një auditim të caktuar.

PËRFUNDIME:

Planifikimi, si proces i auditimit, paraqet përcaktimin e treguesve të përgjithshëm të riskut, të cilat duhet të jenë saktësisht të matshme dhe objektive, të bazuara në politikat e institucionit suprem të auditimit dhe duhet pa diskutim të sigurojë përdoruesit e raportit të auditimit se gjetjet janë objektive, profesionale dhe të sakta. Megjithatë, procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut paraqet përcaktimin e aktiviteteve të auditimit konkret, të cilat do të sigurojnë një rezultat optimal të institucionit suprem të auditimit në lidhje me burimet e dhëna. Procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut është një proces metodologjik e cila në fazën përgatitore të planifikimit të auditimit përcakton rezultatet e përgjithshme dhe reflektohet në cilësinë e raportit të auditimit. Institucioni i Auditimit të Shtetit të Malit të Zi zbaton procedurën paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut të paraqitur në tekst në nivelin e auditimit final të Pasqyrave Ekzekutive të Buxhetit të Shtetit, ndërsa në nivelin e auditimeve individuale, Institucioni përdor dhe zbaton treguesit me kriteret përshkruese dhe kuantitative "e ulët", "mesatare" dhe "e lartë".

REFERENCA:

EUROSAI [European Organization of Supreme Audit Institutions], (1998), *European Implementing Guidelines for the INTOSAI Auditing Standards*, Available: http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/GUIDELINES/GUIDELINES_EN.PDF;

INTOSAI [International Organization of Supreme Audit Institutions], *Auditing Standards*, issued by the Auditing Standards Committee at the 14th Congress of INTOSAI in 1992, in Washington, DC, USA; as amended by the 15th Congress of INTOSAI in 1995, in Cairo, Egypt;

PhD Filipović, I.; *Audit*; University Department (Centre) of Professional Studies; (2008), Split

PhD Dabović, M.; MSc Radulović, B.; Pešić, D.; Bešović, S.; Perović, V.; Tomić, S.; Gegaj, G.; *Manual on planning and conducting financial and regularity audit*; State audit institution of Montenegro, (2012), Podgorica

--- o --- o---

Dr. Milan Dabović

President i SAI-t të Malit të Zi prej vitit 2006. Përgjatë karrierës së tij, z. Dabović ka shërbyer si ndihmës/ministër për Buxhetin, Shef i Qendrës për Analizën Fiskale, Konsulent në planifikimin ekonomik të Bashkisë së Podgoricës. Prej vitit 2007, z.Dabović është Asistent Profesor për makroekonominë dhe financat publike në Universitetin “Mesdhetar” të Podgoricës. Pas diplomimit, z. Dabović përfundoi studimet Master në Shkencat Ekonomike dhe në 1997 mori titullin “Doktor i Shkencave Ekonomike”.

Dr. Milan Dabovićit i është akorduar titulli “Qytetar Nderi” nga Qarku i Shkodrës dhe prej vitit 2013, nga nënshkrimi i marrëveshje së bashkëpunimit mes SAI-t të Malit të Zi dhe KLSH-së, z.Dabović, në nivel institucional, është treguar një partner me kontribute të vyera për Kontrollin e Lartë të Shtetit.

EKSPERIENCA E ZYRËS SHETETËRORE TË AUDITIMIT TË REPUBLIKËS KROATE NË PËRGATITJEN E PLANIT TË AUDITIMIT BAZUAR NË VLERËSIMIN E RISKUT

Dr.Sc. Verica Akrap

Zyra Shtetërore e Auditimit të Republikës së Kroacisë

Verica.Akrap@revizija.hr

Nuk ekziston asnjë qasje në auditim, që të garantojë performancën e një auditimi perfekt. Megjithatë, është e pranuar përgjithësisht se për shumicën e enteve publike pavarësisht karakterit që ato kanë, qasja e auditimit e bazuar në risk, do të minimizojë mundësinë e mospërbushjes së objektivave të auditimit. Informacioni i mbledhur gjatë vlerësimit të riskut, përcakton bazën e qasjes së auditimit. Vlerësimi i

riskut duhet të konsiderojë si fillim, të gjithë spektrin e risqeve që cenojnë veprimtarinë e entit dhe më pas kufizimin e tij, në mënyrë që fokusi të jetë në ato risqe që janë me rëndësi kryesore dhe ato risqe që kanë impakt në mënyrën sesi audituesit e bëjnë punën e tyre. Në fazën e parë të këtij procesi, është e rëndësishme që audituesi të jetë në gjendje të mendojë gjerësisht rreth të gjitha burimeve të riskut. Si rezultat, hapi i fundit në planifikim është hartimi i planit të auditimit dhe programi i auditimit.

Fjalët Kyçe : Qasja e auditimit mbi bazë-risku, plani i auditimit, programi i auditimit

1. Procesi i planifikimit

Auditimi Financiar ose auditimi i rregullshmërisë financiare është lloji më i zakonshëm i auditimit që kryen Zyra Shtetërore e Auditimit të Republikës së Kroacisë. Ky është auditimi i të ardhurave dhe shpenzimeve publike, auditimi i pasqyrave financiare dhe transaksioneve të njësisve të sektorit publik, njësisve administrative, enteve ligjore të financuara plotësisht ose pjesërisht nga buxheti i shtetit, kompanitë publike, kompani dhe ente të tjera ligjore në të cilat Qeveria Kroate (ose njësi qeverisëse lokale), kanë shumicën e aksioneve në përdorimin e fondeve të BE-së dhe fondet nga organizata të tjera ndërkombëtare ose institucione të alokuara për të financuar nevojat publike. Manuali i Auditimit Financiar jep

udhëzime specifike për përcaktimin e mënyrës së vlerësimit të riskut. Procesi auditues zhvillohet dhe kryhet në mënyrë që t’i përmbushë kërkesat kyçe të punës së audituesit: mbledhja e informacionit mbi entin e audituar, vlerësimi i sistemeve të kontrollit të brendshëm, hartimi i planit dhe programit auditues, mbledhja e evidencave, formimi i një opinioni mbi pasqyrat dhe transaksionet financiare si dhe raportimi mbi rezultatet e auditimit.

Është e nevojshme që t’i jepet një përqindje të konsiderueshme, përpjekjes së auditimit në fazën e planifikimit. Provat e auditimit sugjerojnë se dështimet në auditim ndodhin përgjithësisht nga planifikimi dhe vlerësimi i papërshtatshëm i riskut dhe jo nga kryerja e auditimeve të dobëta. Për të ndihmuar stafin auditues ka një listë hapash që duhet të ndërmerren, për të kryer planifikimin e auditimit që janë në dispozicion në mekanizmin auditues. Kjo listë hapash duhet të plotësohet sapo të fillojë planifikimi i auditimit. Ajo siguron se të gjitha çështjet janë të mbuluara dhe jep drejtimit e procesit auditues. Planifikimi është një proces i vazhdueshëm dhe që përsëritet, për këtë arsye nevojitet lakueshmëria. Në skicë procesi i planifikimit përfshin:

- Hartimin e një strategjie auditimi (mund të jetë e shkurtër ose për punë të vogla) ose amendimi i saj nga viti i mëparshëm, duke dokumentuar rezultatin e pritshëm të strategjisë audituese;
- Mbledhjen e informacionit ose përditësimin e të kuptuarit e subjektit
- Vendosja e nivelit të materialitetit;
- Mbledhja e informacionit ose përditësimi i kuptimit të biznesit të njësisë ekonomike dhe të mjedisit në të cilin ajo operon;
- Marrja në konsideratë e ndryshimeve në kërkesat e raportimit financiar;
- Mbledhja e informacionit ose përditësimi të kontrollit të brendshëm të entitetit. Kjo duhet të përfshijë pesë elementet e kontrollit të brendshëm; mjedisi i përgjithshëm i kontrollit, vetë procesi i vlerësimit të rrezikut të njësisë ekonomike, sistemi i informacionit, duke përfshirë biznesin e proceseve të rëndësishme për raportimin financiar dhe komunikimit, aktivitetet e kontrollit dhe monitorimit të këtyre kontrolleve të njësisë ekonomike;
- Kryerja e shqyrtimit paraprak analitik;
- Kryerja e procedurave të vlerësimit të rrezikut të mashtimit, duke përfshirë diskutimet me menaxhimin dhe ata të ngarkuar me qeverisje;
- Identifikimi dhe vlerësimi i faktorëve të riskut të cilat janë relevante për auditimin;
- Përcaktimi i procedurave ndaj risqeve të identifikuara, në nivelin e përgjithshëm të pasqyrave financiare;

- Në lidhje me rreziqet e identifikuara, në nivel deklaratash të pasqyrave financiare;
- Identifikimi i kontrolleve sipas çështjeve të auditimit;
- Përcaktimi i ndikimit të riskut (duke marrë në konsideratë kontrollet ku është relevante) mbi punën e auditimit;
- Hartimi i programeve të detajuara të auditimit, testimin e kontrolleve të ndërlidhura, ku kërkohet ose konsiderohen efikase dhe pastaj kryerja e procedurave thelbësore të auditimit për të mundur prova të mjaftueshme gjatë auditimit.

Hapi i fundit në planifikimin e auditimit është hartimi i një programi të pavarur testimi i cili përfshin; test të detajuar dhe shqyrtim të zgjeruar analitik. Programi i procedurave të planifikuara duhet të supozojë se testet e kontrollit kanë dhënë rezultate të kënaqshme (në qoftë se në një fazë të mëvonshme është konstatuar se ky nuk është rasti, procedurat thelbësore mund të kenë nevojë të rishikohen). Procedurat thelbësore duhet të kryhen në përgjigje të vlerësimit të riskut, deri në shkallën që duhet të merren dëshmi të tjera të auditimit. Përveç kësaj, pavarësisht vlerësimit të riskut, procedurat thelbësore duhet të kryhen për secilën klasë materiale të transaksioneve, bilancin e llogarive dhe zbulimin. Në hartimin e këtyre procedurave audituesit konsiderojnë:

- Rëndësinë e çfarëdo faktori të riskut;
- Gjasat që do të ndodhë një anomali materiale;
- Karakteristikat e klasës së transaksioneve, përbëjnë bilancin apo përfshirjen e zbulimit;
- Natyra e çdo kontrolli të veçantë të përdorur nga njësia ekonomike dhe nëse ato janë manuale apo të automatizuara;
- Nëse ekziston një mundësi se, evidenca e auditimit do të konfirmojë se kontrollet e njësisë ekonomike janë efektive në parandalimin apo zbulimin dhe korrigjimin deklarimeve të gabueshme dhe materiale.

2. Qasja e auditimit e bazuar ne risk

Risku është përcaktuar si diçka që ndodh dhe që mund të ketë ndikim në arritjen e objektivave, në lidhje me ofrimin e shërbimeve për qytetarët. Nocioni përfshin riskun si një mundësi dhe si një kërcënim. Risqet tipike me të cilat departamentet qeveritare përballen janë:

- Gjithçka që përbën një kërcënim për arritjen e objektivave, programeve, ose ofrimin e shërbimeve të një departamenti për qytetarët;
- Gjithçka që mund të dëmtojë reputacionin e një departamenti dhe të minojë besimin e publikut në të;

- Dështimi për t'iu mbrojtur ndaj keqpërdorimit, neglizhencës, shpërdorimit, ose vlerësimit të dobët të fondeve publike;
- Mosrespektimi i rregulloreve të tilla si ato që mbulojnë shëndetin, sigurinë dhe mjedisin;
- Një paaftësi për t'iu përgjigjur ose për të menaxhuar rrethanat e ndryshuara në një mënyrë që e pengon ose minimizon efektet negative në ofrimin e shërbimeve publike.

Si një auditues i jashtëm i departamenteve qeveritare, Zyra Shtetërore e Auditimit vlerëson riskun e rrethanave të tilla. Risqet më të zakonshme të identifikuar janë ato financiare - rreziku i humbjes financiare ose keqpërdorimit, risku i dështimit të projektit, kostot shtesë ose vonesa në kohë, papajtueshmëria me rregullat për shembull në lidhje me shëndetin, sigurinë apo mjedisin. Reputacioni nuk është një rrezik në vetvete, por rreziqe të tjera të tilla si dështimi për të ofruar një shërbim të rëndësishëm për publikun mund të dëmtojë reputacionin e departamentit, duke dëmtuar Parlamentin dhe besimin e publikut në të.

Duke pasur parasysh natyrën e procesit të auditimit për çdo detyrë, auditimi paraqet një sfidë të ndryshme për Zyrën Shtetërore të Auditimit dhe nuk ka dy detyra auditimi të njëjta. Subjektet ndryshojnë në drejtim të sektorit të biznesit, vendndodhja, madhësia, punonjësit, çështjet e qeverisjes, etika dhe kompleksiteti i operacioneve. ISSAI 1315, “Identifikimi dhe vlerësimi i rreziqeve anomalive materiale nëpërmjet të kuptuarit të entit publik dhe mjedisi të tij”, e detyron audituesin të miratojë një qasje të bazuar në risk për auditimet. Ne përdorim një qasje të auditimit bazuar në risk. Qasja jonë e auditimit fillon duke kuptuar se si funksionon subjekti i audituar dhe identifikimin e risqeve kryesore.

Gjëja e rëndësishme është identifikimi i risqeve të mëdha dhe vlerësimi i këtyre risqeve për sa i përket efektit të punës së audituesit dhe raporti që ata japin për të audituarit. Duke zbatuar qasjen e auditimit bazuar në risk, burimet e auditimit janë të drejtuara kah ato fusha të pasqyrave financiare që mund të përmbajnë anomali (nga gabimi ose mosveprimi) si pasojë e risqeve me të cilat përballlet biznesi. Duke filluar nga përvoja jonë, ne kryejmë procesin tonë të vlerësimit të riskut i cili trajtohet si vijon:

- Shqyrtimi i raporteve ekzistuese të auditimit të jashtëm;
- Shqyrtimi i vlerësimeve të riskut i kryer nga organet drejtuese të subjektit që auditohet apo auditimi i brendshëm;
- Mbledhja e informacionit në dispozicion të publikut;
- Shqyrtimi i raporteve të organeve drejtuese të subjektit;

- Diskutimet me organet drejtuese të subjektit.

Objektivi përfundimtar i adoptimit të qasjes së riskut të biznesit është për të të reduktuar riskun e auditimit, nëse audituesi do të japë një opinion të gabuar për pasqyrat financiare. Prandaj, kur planifikojnë auditimin, audituesit duhet të vlerësojnë sesa risku i biznesit është i lidhur me auditimin e riskut dhe si qasja me bazë riskun e biznesit është pjesë integrale e përdorimit të modelit të riskut të auditimit. Audituesit e konsiderojnë mjedisin e kontrollit të njësisë ekonomike, së bashku me aktivitetet e kontrollit të detajuar dhe objektivat e sistemeve në vlerësimin e riskut të kontrollit për një fushë të caktuar të pasqyrave financiare. Është e rëndësishme të theksohet se audituesi nuk ka kontroll mbi masën e riskut të pranishëm ose të kontrollit; këto janë risqet që përballohen nga subjekti që i nënshtrohet auditimit. Sidoqoftë, audituesi duhet t'i vlerësojë ato në procesin e përcaktimit, shtrirjen e procedurave të detajuara thelbësore që duhet të kryhen. Duke vepruar kështu, kërkohet që audituesit për të bërë vlerësimin e riskut të anomalive materiale në nivel financiar dhe deklarata, bazuar në një njohje të saktë të njësisë ekonomike dhe mjedisit të saj, duke përfshirë kontrollet e brendshme. Meqë audituesi e ka të nevojshme të përqendrohet në njësinë ekonomike dhe mjedisin e tij kur bën vlerësimin e riskut, kjo është e njohur si qasje nga lartë-poshtë dhe audituesit duhet të njihen me këtë term. Fjala "lart" i referohet transaksioneve "ditë-për-ditë" të subjektit dhe mjedisit në të cilën ai vepron; termi "poshtë" i referohet pasqyrave financiare të njësisë ekonomike. Në përmbledhje, kjo qasje kërkon nga audituesit identifikimin e risqeve kryesore "ditë-për-ditë", me të cilat përballlet një njësi ekonomike dhe marrjen në konsideratë të ndikimit që këto risqe mund të kenë në pasqyrat financiare, për të planifikuar procedurat e tyre të auditimit në përputhje me rrethanat. Për këtë arsye, qasja është përmendur shpesh si "qasja në riskun e biznesit". Kur adoptohet kjo qasje, për të lehtësuar identifikimin e risqeve dhe vlerësimin e efektit të tyre në pasqyrat financiare, risqet janë kategorizuar si:

- Risqet financiare – të tilla si risqet fluksit të mjeteve monetare;
- Risqet e mos-përputhshmërisë – si shkeljen e ligjeve dhe rregulloreve të riskut;
- Risqet operationale – të tilla si risku i humbjes së punonjësve kryesorë dhe risku i humbjes së të dhënave.

Krahas materialitetit dhe evidencave të auditimit, risku i auditimit është një nga tre parimet themelore që duhet të kuptohet, pasi ato janë të rëndësishme për çdo auditim. Risku i auditimit mund të përkufizohet si një risk që audituesi nuk do të jetë në gjendje, duke aplikuar procedurat e auditimit, për të zbuluar gabimet materiale dhe parregullsive në pasqyrat financiare të njësisë ekonomike ose të biznesit. Bazuar në gjykimin e audituesve mbi materialitetin dhe riskun e auditimit, llojin e

procedurave dhe qasjes së auditimit, vendoset për fushëveprimin e auditimit. Qasja në auditim duhet të projektohet në mënyrë të tillë, për të ulur mundësinë e gabimeve materiale dhe parregullsive që shkojnë pa u vënë re në një nivel të pranueshëm. Objektivi i qasjes së auditimit të Zyrës së Auditimit të Shtetit Kroat është të zvogëlojë rrezikun e auditimit në më pak se 5%. Me fjalë të tjera, qëllimi është që të ofrojë siguri 95% se një grup i pasqyrave financiare, nuk përmban gabime materiale dhe se nuk ka pasur transaksione materiale të cilat nuk janë në përputhje me rregullat ligjore dhe rregullore të tjera. Risku i auditimit shqyrtohet nga testimi. Sa më i madh vëllimi i testimit të pavarur, më i ulët risku se gabimet do të shkojnë pa u vënë re dhe që audituesi do të shprehë mendimin e gabuar. Risku i auditimit varet nga prania e riskut të trashëguar, risqet e zbulimit dhe kontrollit.

Risku i qenësishëm (risku në gabimet materiale dhe parregullsitë që shfaqen në informatat financiare) dhe risku i kontrollit (gabimet materiale dhe parregullsitë që shfaqen për shkak të dobësive në sistemin e kontrollit të brendshëm) ekzistojnë pavarësisht nga kryerja e një auditimi. Ato lindin nga veprimtaria e subjektit të audituar dhe për këtë arsye nuk mund të ndikohen shumë nga audituesi . Megjithatë, audituesi përpiket t'i vlerësojë ato në mënyrë që të zvogëlojë riskun e auditimit në një nivel të pranueshëm. Zbulimi (procedurat e auditimit nuk do të zbulojnë gabimet në llogaritë ose transaksionet të cilat individualisht ose në kombinim me gabime të tjera mund të ndikojnë në mendimin/opinionin), është i lidhur me auditimin e procedurave. Audituesi është përgjegjës për zgjedhjen e procedurave të duhura, të cilat do të bëjnë të mundur kontrollin dhe menaxhimin e riskut të zbulimit. Në shumicën e rasteve, audituesi nuk mund të provojë të gjitha transaksionet, por teston një kampion të përzgjedhur. Një shkallë e riskut të zbulimit ekziston edhe në qoftë se testet e audituesit (kontrolltet) të gjitha transaksionet - sepse audituesi mund të zgjedhë një procedurë të pamjaftueshme të auditimit dhe gabimisht mund të përdorë një procedurë të papërshtatshme të auditimit apo keqinterpretojë rezultatet e auditimit.

Nëse risqet e qenësishme dhe risqet e kontrollit janë vlerësuar si të lartë, audituesi mund të pranojë një risk të ulët të zbulimit, ose të zgjerojë shtrirjen e procedurave të auditimit për të kufizuar riskun e përgjithshëm të auditimit në një nivel të ulët të pranueshëm. Nëse risqet e qenësishme dhe kontrolli janë vlerësuar të ulët, audituesi mund të pranojë një risk më të lartë të zbulimit dhe të reduktojë ende rrezikun e përgjithshëm e auditimit në një nivel të ulët të pranueshëm. Prandaj, duke formuluar dhe zbatimin e procedurave të përshtatshme të auditimit, audituesi mund të përcaktojë riskun e zbulimit në nivel të pranueshëm, duke zvogëluar njëkohësisht riskun e përgjithshëm të auditimit. Ka faktorë që tregojnë një risk më të lartë auditimi:

- Auditimet e mëparshme, në të cilat janë zbuluar parregullsi;
- Dobësitë në sistemin e kontabilitetit dhe të kontrollit të brendshëm; dhe
- Kontrolli i papërshtatshëm i të dhënave në mjedisin e sistemit IT;

Disa informacione mbi risqet mund të merren nga subjekti i audituar. Meqë vlerësimi i riskut bëhet që në fazën e planifikimit të auditimit, duhet të rishikohet gjatë auditimit. Ndryshimet në veprimtarinë apo menaxhimin e subjektit të audituar mund të jetë një arsye për një vlerësim të ri të riskut. Për më tepër, procedurat e auditimit mund të identifikojnë një nivel gabimi që nuk është në përputhje me vlerësimin fillestar të riskut. Në të dy rastet, supozimet e bëra më parë duhet të rishqyrtohen, gjithashtu tipi apo volumi i procedurave të auditimit sipas ndryshimeve.

Konsideroni një risk tipik të veprimtarisë së subjektit të audituar dhe pasojat e këtij të risku. Audituesit, shpesh janë të prirur për të filluar, duke mos marrë parasysh riskun e veprimtarisë së subjektit të audituar, por duke menduar për ndikimin e riskut mbi pasqyrat financiare. Për shembull, ne mund të kemi identifikuar se ekziston rreziku që dispozitat e inventarit / aksioneve në bursë janë të ekzagjeruara. Ajo që ne duhet të pyesim veten, atëherë është PSE? Cilat janë shkaqet e veprimtarisë së subjektit të audituar që sjellin këtë rrezik të gabimeve (paafhtësia, menaxhimi i dobët, sistemet e pamjaftueshme)? Ngjashëm, kur mendojmë për pasojat e riskut, ne shpesh mendojmë se çfarë duhet të bëhet për të siguruar që pasqyrat financiare nuk përmbajnë anomali materiale – nëse p.sh ne kemi nevojë për të shqyrtuar llogaritjet për ofrimin me kujdes të aksioneve në bursë. Ajo që ne duhet të pyesim në këtë fazë të procesit është se: Çfarë mund të bëni për të ndihmuar veprimtarinë e subjektit të audituar? Duhet të theksohet se raportimi i riskut, raportet financiare dhe të tjera mund të jenë me anomali materiale dhe është një rrezik i rëndësishëm i veprimtarisë së subjektit të audituar. Ne duhet të fillojmë duke shqyrtuar në mënyrë të plotë veprimtarinë e subjektit të audituar, duke përdorur kornizën e klasifikimit të riskut të përmendur më sipër, në vend që të mendojmë në lidhje me artikuj të veçantë në pasqyrat financiare. Duhet të shqyrtojmë se cili prej risqeve ka ndikim në pasqyrat financiare e për rrjedhim edhe pasoja në punën tonë. Nëse risku ndikon në punën tonë në pasqyrat financiare apo jo, në qoftë se puna jonë duhet të jetë me përfitim maksimal për të audituarin, ne duhet të marrim parasysh pasojat tjera për të audituarit -nëse ka diçka që ata duhet të bëjnë në lidhje me të, a ka ndonjë këshillë që ne mund të ofrojmë, a ka ndonjë shërbim tjetër që ne mund të sigurojmë një vlerësim të mëtejshëm ose zbutje të riskut etj?

Këto janë risqe sipas niveleve që vijnë:

- Risku i Subjekti i audituar - përcaktohet në bazë të njohurive fillestare rreth këtij subjekti dhe mund të ndikojë në fusha të ndryshme dhe në fusha të shumta llogaridhënie;si dhe
- Risqet e Llogarive - identifikohen në bazë të një ekzaminimi të plotë fushash të llogarive të veçanta, të cilat mund të lindin për shkak të specifikave të caktuara të transaksionit.

2.1. Risku i Entit / Njesisë Ekonomike

Vlerësimi i proceseve të njësisë ekonomike për të identifikuar risqet e veprimtarisë së subjektit të audituar të rëndësishme për raportimin financiar dhe marrja e masave për t'iu përgjigjur këtyre risqeve duhet dokumentuar. Risqet e veprimtarisë së subjektit të audituar si rezultat i kushteve të veçanta mund të nënkuptojnë se njësia ekonomike nuk është në gjendje për të arritur objektivat dhe strategjitë e saj. Risqet e veprimtarisë në veçanti mund të lindin nga ndryshimi apo kompleksiteti ose nëpërmjet një dështimi për të njohur nevojën për ndryshim, të riskut veprimtarisë është më i gjerë se rreziku i anomalive materiale edhe pse ajo përfshin të fundit dhe në shumë raste risqet e veprimtarisë mund të kenë pasoja financiare. Nuk është një kërkesë për të identifikuar të gjitha risqet e veprimtarisë së subjektit të audituar, por një kuptim i riskut të veprimtarisë do të rrisë mundësinë e identifikimit të risqeve të anomalive materiale. Ne si auditues diskutojmë me organet drejtuese mbi riskun e veprimtarisë, që është identifikuar dhe më pas merren parasysh risqet e biznesit që janë identifikuar gjatë kuptimit të subjektit. Ku ka dobësi, për shembull, atje ku organet drejtuese nuk kanë identifikuar një risk të veçantë të veprimtarisë i cili është i pranishëm, ne e konsiderojmë se është e nevojshme për t'i raportuar atyre, që janë të ngarkuar me qeverisje. Kuptimi fillestar i subjektit të audituar zakonisht është i mjaftueshëm për të identifikuar risqet e njësisë ekonomike. Audituesi gjithmonë duhet të lidhë riskun e identifikuar të njësisë me pjesë të veçanta të llogarive ose me objektivat e auditimit. Audituesi duhet të përpiqet për të kontrolluar faktorët e mëposhtëm:

- Mekanizmat e kontrollit të përgjithshëm: angazhimi i organeve drejtuese për implementimin e procedurave të kontrollit të brendshëm dhe saktësinë e pasqyrave financiare;
- Presionet e jashtme në njësinë e audituar; kur ka një presion të jashtëm (politik apo qytetar), apo për të arritur rezultate të caktuara, risqet janë zakonisht më të larta sesa në rastet kur ka më pak interes të jashtëm në njësinë ekonomike;
- Përvoja e stafit dhe kompetenca: risku është zakonisht më i ulët kur ka staf me më përvojë që është trajnuar dhe mbikëqyrur mirë. Të ardhurat e konsiderueshme të

njesisë ekonomike, mungesa e interesit për trajnime shtesë dhe mbikëqyrja e dobët zakonisht i shton risqet;

- Besueshmëria e sistemit të kontabilitetit: transaksionet që janë të përpunuara në mënyrë sistematike nga sisteme të testuara, zakonisht kanë risk të ulët. Sistemet e reja ose ato që kërkojnë riparimin të vazhdueshëm të tyre apo sisteme të cilat kanë qenë të zgjeruara në një mënyrë apo tjetër janë zakonisht më me risk;
- Gabime të mëparshme, apo gjetjet e mëparshme të auditimit;
- Stabiliteti i Organizatës: organizata të qëndrueshme që kanë vepruar në të njëjtën mënyrë për vite me radhë janë zakonisht më pak të riskuara. Ndryshimet e mëdha, si p.sh një aktivitet i ri, përfundimin e një veprimtarie, ose një kufizim lidhur me strukturimin apo vendndodhja, zakonisht e shtojnë riskun;
- Vendndodhjet e ndryshme janë me risk më të lartë;
- Kuadri kompleks ligjor ose parimet e kontabilitetit; ekzistenca e rregullave të reja dhe komplekse që rregullojnë pasqyrat financiare të njesisë ekonomike të audituar e shton riskun.

Identifikimi, vlerësimi dhe miratimi i kontrolleve tona do të fillojë me kontrollet e nivelit të njesisë që janë funksionale në të gjithë organizatën. Vlerësimi i nivelit të riskut të kontrollit të njesisë, rrjedh nga modeli (COSO), i cili përbëhet prej pesë komponentëve të kontrollit të brendshëm (mjedisit të kontrollit, vlerësimit të riskut, aktivitetet e kontrollit, informacionit, komunikimit dhe monitorimit). Vlerësimi i riskut përfshin identifikimin, analizën nga organet drejtuese të njesisë ekonomike menaxhimin - jo audituesi - të risqeve përkatëse për arritjen e objektivave të paracaktuara. Vlerësimi i nivelit të riskut të kontrollit të njesisë ekonomike është i drejtuar drejt procedurave të kontrollit që lidhen me qeverisjen e përgjithshme institucionale (p.sh. janë bordi, komiteti i auditimit dhe organet e larta drejtuese).

Për këtë arsye, ne provojmë dhe vlerësojmë efektivitetin e projektimit të kontrolleve të nivelit të njesisë si fillim, për shkak se rezultati i kësaj pune do të ndikojë në mënyrën se si ne zgjerojmë dhe vlerësojmë aspekte të tjera të kontrollit të brendshëm mbi raportimin financiar. Kontrollet e nivelit të njesisë ekonomike, përfshijnë:

- Kontrollet brenda mjedisit të kontrollit;
- Procesin e vlerësimit të rrezikut menaxherial;
- Përpunimin e centralizuar dhe kontrollet;
- Kontrollin për të monitoruar "rezultatet" e operacioneve;
- Kontrollin për monitorimin e kontrolleve të tjera, duke përfshirë aktivitetet e funksionit të auditimit të brendshëm; dhe
- Periudhën e përfundimit dhe procesin e raportimit financiar.

Disa pyetje të cilat audituesi zakonisht i merr në konsideratë, për të diskutuar me menaxhimin :

- A ka kompania / njësia ekonomike objektiva të qarta dhe a u janë komunikuar punonjësve në mënyrë që të sigurojë drejtimin efektiv të punonjësve në çështjet e vlerësimit të rrezikut dhe kontrollit? Për shembull, nëse objektivat dhe planet përfshijnë tregues të performancës?
- A janë identifikuar dhe vlerësuar vazhdimisht risqet e brendshme e të jashtme operacionale, të përputhshmërisë financiare dhe risqet e tjera? (Risqet e veçanta mundet për shembull, të përfshijnë çështje që lidhen me tregun, kreditë, likuiditeti, teknologjike, ligjore, shëndetin, sigurinë dhe mjedisin, reputacion, dhe çështjet e ndershmërisë të veprimtarisë së entit).
- A ka kompania/enti publik një kuptim të qartë nga organet drejtuese dhe të tjerët mbi risqet në bord?
- A e identifikon kompania, riskun që lidhen me secilin nga qëllimet e tij kryesore dhe objektivat?

Lidhur me përgjigjen ndaj vlerësimit të riskut në pasqyrat financiare , risqe të tilla në përgjithësi të çojnë në një nevojë për një përgjigje të përgjithshme të auditimit dhe jo procedura specifike të auditimit në nivel pohimi. Përgjigjet për shembull, mund të jenë:

- Duke theksuar nevojën për një shkallë më të lartë të skepticizmit profesional;
- Ndryshimi i nivelit / përvojën e personelit të caktuar për auditim;
- Shqyrtimi i politikave kontabël;
- Përfshirja e elementeve shtesë të paparashikueshme në testet e auditimit;
- Ndryshimi i natyrës, kohës apo shtrirjen e procedurave të auditimit;
- Duke theksuar kontrollat e besueshmërisë, në vend të një qasje materiale;
- Zgjerimi i grupit të auditimit ose shqyrtim i menaxherit;
- Paraqitja e angazhimit të kontrollit të cilësisë.

2.2. Nivel i Riskut të Llogarive Financiare

Vlerësimi i nivelit të riskut të kontrollit të llogarive financiare nënkupton kontrollat themelore mbi shumat e raportuara në pasqyrat financiare të institucionit. Procedurat analitike që përdoren në fazën e planifikimit të japin një tregues fillestar të pranisë së faktorëve të veçantë të riskut që duhet të merren parasysh gjatë auditimit. Megjithatë, ndoshta nuk do të jetë e mundur për të identifikuar të gjitha risqet. Kjo është arsyeja pse çdo fushë është e kontrolluar në mënyrë të detajuar për të identifikuar risqet që lidhen me transaksionet e veçanta. Lidhur me reagimin ndaj vlerësimit të riskut në nivelin e llogarisë, procedurat e auditimit duhet të jenë të përgjegjshme ndaj risqeve të vlerësuara të gabimeve materiale. Qasja e auditimit duhet të përqendrohet në

fushat me rrezik të identifikuara dhe është e rëndësishme për të siguruar ndikimin e riskut (pas marrjes parasysh të kontrolleve të ndërlidhura ku është relevante) në procedurat e auditimit ku është vlerësuar dhe regjistruar. Me përjashtim të riskut, ku testimet substanciale nuk janë të mjaftueshme përgjigja e auditimit të riskut mund të përbëhet nga një kombinim i testimit të kontrollit dhe testimit të pavarur ose vetëm testimi substancial. Nëse vlerësimi i riskut merr efektivitet operativ të kontrolleve, atëherë funksionimi i kontrolleve duhet të testohet. Nëse risku është ai për të cilin vetëm procedurat thelbësore vetëm nuk janë të mjaftueshme, atëherë operacioni i kontrollit duhet të testohet. Nëse plani i kontrollit është i tillë që kontrolli është efektiv dhe kontrolli është zbatuar, atëherë nuk është një zgjedhje ose provë kontrolli apo të zgjidhet një qasje substanciale. Nëse plani i kontrollit është i tillë që kontrolli është ose jo efektiv, ose nuk është zbatuar, kjo duhet të reflektohet në vlerësimin e riskut dhe qasja duhet të jetë thelbësore. Në secilin rast procedurat thelbësore, nuk duhet të përbëhen nga procedurat analitike vetëm, por duhet të përfshijnë teste e detaje. Nëse testimi i kontrollit zbulon që kontrollet janë të varfra apo nuk veprojnë si duhet, mund të jetë e nevojshme për të ndryshuar qasjen e planifikuar të auditimit dhe kjo duhet të regjistrohet.

Treguesit e zakonshëm të riskut të lartë janë:

- Aktivitetet të cilat duhet të zbatohen në përputhje me rregulloret e shumta dhe komplekse. Sa më komplekse rregullat, aq më i lartë është risku i gabimit. Gabimet mund të lindin për shkak të një keqkuptimi, interpretimi të ndryshëm të rregulloreve ose zbatim të gabuar të dispozitave ligjore;
- Shërbimet dhe programet e ofruara nëpërmjet një pale të tretë. Subjektet e ndryshme nuk punojnë direkt me përdoruesit përfundimtar, por me anë të një ndërmjetësi (transfertat). Në raste të tilla, në një masë të caktuar, ata të humbasin mundësinë e kontrollit të drejtpërdrejtë;
- Pagesat sipas kërkesës, jo pas dorëzimit të mallrave dhe shërbimeve. Duke konfirmuar kërkesën e ardhur për mallra / shërbimeve është në parim me e thjeshtë se, për shembull, duke konfirmuar që aplikanti i plotëson kriteret për një subvencion;
- Ngjarje të pazakonshme të veprimtarisë së njësisë ekonomike. Ngjarje të tilla janë të rralla, si rregull, por ato mund të jenë me vlerë të lartë dhe që shpesh mund të kenë një ndikim të rëndësishëm. Transaksione të tilla janë më të prira për t'u regjistruar gabim, sepse ato janë të përpunuara zakonisht në përputhje me rregulloret e veçanta me të cilat stafi nuk është i njohur;
- Transaksionet në bazë të vlerësimeve. Vlerësimet e tilla janë shpesh subjektive dhe për këtë arsye kanë lidhje me faktorët e risqet.

Faktorët e Riskut të Qenësishëm

Risku i qenësishëm, është mundësia e gabimeve materiale në pasqyrat financiare. Në fazën e planifikimit të auditimit, audituesi duhet të identifikojë dhe të vlerësojë faktorët që lidhen me biznesin dhe faktorët që mund të ndikojnë gjasat më të larta ose më të ulëta, se gabimet materiale do të paraqiten në pasqyrat financiare të njesisë ekonomike të auditimit. Jo të gjitha sendet e pasqyrave financiare janë njëloj subjekt apo të pambrojtur ndaj gabimeve materiale. Çdo send ka mundësi të ndryshme të gabimit material. Krahës faktorëve të përshkruar më parë të riskut, audituesi duhet t'i tërhiqet vëmendja për ngjarjet dhe çështjet e përmendura në auditimin e brendshëm dhe raportet e auditimit të jashtëm, si dhe raportet nga organet e tjera (Administrata Tatimore, Inspektorati Shtetëror, dhe Komisionet parlamentare etj), shtypi dhe media të tjera, literaturë profesionale etj. Faktorët më të rëndësishëm që duhet të merren parasysh në vlerësimin e rrezikut të qenësishëm janë:

- Natyra e aktivitetit të subjektit të auditimit;
- Integriteti menaxhimi dhe përvoja;
- Rezultatet e mëparshme të auditimit;
- Frekuenca e auditimit të jashtëm;
- Transaksionet e pazakonshme;
- Ngjarje të aktivitetit që kërkojnë vlerësime;
- Asetet rrezikuara për humbje dhe përvetësim;
- Natyra e llogarive individuale të testuara.

Kur audituesi vlerëson risqet e natyrshme në nivelin e pasqyrave financiare, vëmendja duhet të përqendrohet në menaxhimin, natyrën e biznesit të njesisë ekonomike dhe fushën e saj të aktivitetit. Niveli i llogarisë në vlerësimin e rrezikut të natyrshëm kërkon një vlerësim të karakteristikave të llogarive individuale dhe detyrimin e testimit të auditimit. Përvoja e menaxhimit, procesi i vendimmarrjes, stilet e menaxhimit dhe si mund të ndikojë në përgatitjen e pasqyrave financiare, duke ndikuar kështu vlerësimin e natyrshme e rrezikut. Për shembull, nëse menaxherit i mungon përvoja apo ndonjë ekspertizë, në qoftë se ka luhatje të shpeshta të menaxhimit, vendimmarrja individuale ose të centralizuar, stili autokratik i menaxhimit etj, gjasat e gabimeve materiale në pasqyrat financiare do të rritet dhe audituesi duhet të përcaktojë një risk të lartë. Nëse menaxhimi i shmang duke u përgjigjur pyetjeve të auditorëve, ose ka mosmarrëveshje mes menaxhmentit dhe auditorëve, risku duhet të vlerësohet më i lartë. Presioni i pazakontë ushtruar mbi menaxhimin për shkak të dështimit operativ, mungesa e kapitalit të nevojshëm për operacionet dhe arritjen e objektivave të planifikuara mund të çojë në një qëndrim negativ të menaxhimit kur është fjala për raportimin financiar, e cila mund të

rezultojë në gabimet e pasqyrave financiare. Në organizatat e mëdha pa mbikëqyrjen e duhur, risku i qenësishëm është më i lartë. Në qoftë se biznesi i njësisë ekonomike është nën ndikimin e faktorëve të skajshme të përgjithshme ekonomike si politikat e normave të interesit, kurset e këmbimit, politikat monetare dhe fiskale, rreziku i qenësishëm është më i lartë. Nëse rezultatet e auditimit të mëparshëm tregojnë se ka pasur gabime në pasqyrat financiare të njësisë ekonomike, mundësia e gabimit në rritjen e periudhës aktuale, duke e bërë kështu vetvetiu riskun e lartë. Shumë gabime të zbuluara në pasqyrat financiare janë pasojë e dobësive në organizimin e njësisë ekonomike, të cilat nuk janë të lehtë për të hequr në një periudhë të shkurtër kohe. (p.sh gabime materiale të identifikuara në vlerësimin e rezervave).

Në vitin e parë të auditimit, në një ent të veçantë, risku i qenësishëm është vendosur në nivelin më të lartë, ndërsa në vitet e mëvonshme, kur audituesi fiton përvojën dhe thellon të kuptuarit e subjektit, risku është më i ulët. Për më tepër, në qoftë se enti i audituar është zyra qendrore apo degë e një organizate, apo ka kompani të lidhura, transaksionet në mesin e tyre ndikojnë në vlerësimin e një risku të lartë.

Kur është fjala për transaksionet e pazakonta apo komplekse, të ndryshme nga ato të zakonshme, risku i qenësishëm duhet të vlerësohet më i lartë për shkak të mungesës së përvojës në njësinë ekonomike. E njëjta vlen edhe në rastet e zhvlerësimit dhe amortizimit. Me asetet më të rrezikuara të humbjes apo përvetësimit, si pasuritë e luajtshme, risku i qenësishëm është më i lartë. Audituesi mëson në lidhje me të gjithë informacionin e lartpërmendur, për të kuptuar veprimtarinë e njësisë, në fazën e planifikimit kur informacioni është mbledhur për të vlerësuar mundësinë e gabimit material në pasqyrat financiare, në llogari apo nivelin e tipit të transaksionit. Ajo që duhet të theksohet është se risku i qenësishëm, edhe pse përkufizohet si probabilitet se gabimet materiale do të shfaqen në pasqyrat financiare, ai mbulon fusha të tjera të përcaktuara me objektivat e auditimit (të ardhurat nga buxheti, të ardhurat dytësore, faturat, shpenzimet, zbatimin e ligjeve dhe rregulloret e tjera).

Audituesi zakonisht identifikon një numër të madh të risqeve dhe kjo është arsyeja pse është e nevojshme, përcaktimi i përparësive në risqet e identifikuara. Risqet janë renditur në varësi të ndikimit të tyre në pasqyrat financiare dhe probabilitetit të tyre. Gjatë çdo auditimi, vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet ndikimit të madh të gjasave për risk të lartë, ndryshe nga rasti i gjasave të pakta për risk të ulët .

2.3. Vlerësimi i riskut të rëndësishëm

Kjo fazë përqendrohet në vlerësimin e rrezikut të gabimeve materiale të pranishme në pasqyrat financiare. Vlerësimi bazohet në të kuptuarit e subjektit që në fazat e hershme të planifikimit, duke përfshirë dokumentacionin e veprimtarisë së subjektit,

faktorët e mjedisit të jashtëm dhe konsideratat e raportimit, sistemet, shqyrtimin paraprak analitik dhe konsideratat e vazhdueshme për çdo çështje. Vlerësimi për të identifikuar faktorët relevantë të riskut duhet të trajtohen në dy nivele: së pari, një konsideratë e aspekteve të ndryshme të veprimtarisë së subjektit, organizimin, strukturën etj... të njësisë ekonomike që rrjedhin nga të kuptuarit e subjektit; dhe së dyti, një konsideratë në nivelin e çdo deklarate të pasqyrave financiare me natyrë materiale gjatë auditimit. Është e rëndësishme që të kalojnë nëpër procesin e shqyrtimit dhe të menduarit në lidhje me të gjitha deklaratat materiale që kanë lidhje me të kuptuarit e subjektit, duke identifikuar të gjithë faktorët e riskut relevante për pohimet individuale.

Shqyrtimi i risqeve, mbulon një zonë të gjerë. Megjithatë, duhet të theksohet, dhe nuk mund të mbitheksohet, që në fund të fundit një auditues është i interesuar vetëm në identifikimin e risqeve të cilat mund të çojnë në gabime materiale të pasqyrave financiare. Në mënyrë tipike, këto risqe mund të rezultojnë në gabime materiale të pasqyrave financiare në një nga dy nivele: në nivel të pasqyrave financiare si tërësi, dhe në nivelin e pohimeve të caktuara të pasqyrave financiare. Për shembull, risqet nga një mjedis të dobët të kontrollit, të tilla si mungesa e kompetencave të menaxhimit, kanë të ngjarë të jenë individuale, por me shumë gjasa mund të ketë një efekt potencialisht të përhapur në saktësinë e pasqyrave financiare si tërësi - në nivel risku të deklaratës financiare. Marrëveshjet e tjera bonus të menaxhimit, të lidhura me performancën financiare, mund të kenë një efekt të përhapur dhe ndikimi më i mundshëm mund të ndodhë në deklaratat e veçanta ku vendimet e menaxhimit mund të nxitë fitimet e raportuara (punë p.sh në vlerësimin e progresit). Cilado qoftë natyra e tyre, faktorët e riskut duhet të merren parasysh për të identifikuar ndikimin në auditim. Në rastin e faktorëve të rrezikut që kanë shkaktuar mundësinë e gabimeve materiale në nivel të pohimeve të veçanta kjo do të thotë përgjigjen e pyetjes "çfarë mund të shkojnë keq në vlerësimin e nivelit të riskut ?", Dhe një vlerësim (të lartë, të mesëm, të ulët), si të madhësisë dhe mundësia e ndikimit, duke përfshirë edhe mundësinë e anomalive të shumta. Për çdo risk të identifikuar ne duhet të dokumentojmë të gjitha kontrollat e lidhura të përgjegjshme të faktorit të riskut të identifikuar. Pasi procesi i vlerësimit të riskut është i plotë, atëherë përgjigja e auditimit duhet të regjistrohet (në aspektin e hapave të veçanta të auditimit) në atë se "çfarë mund të shkojë keq". Ky seksion duhet të përdoret për të përmbledhur përgjigjet ndaj risqeve dhe ndikimin mbi auditimin për të gjitha risqet e nivelit deklarata të identifikuar. Përveç kësaj, kjo fushë mund të përdoret për të përmbledhur qasjen e auditimit që duhet të ndiqet për fusha të veçanta, pavarësisht nëse janë identifikuar risqe të mëdha. Për risqe të identifikuar, duhet të përfshihet një referencë kryq e procedurës së veçantë të projektuar për të adresuar riskun.

Vlerësimi i "magnitudës dhe probabilitetit" të riskut duhet të pasqyrohet në qasjen e auditimit (p.sh kontrolli i besueshmërisë, shkallës dhe natyra e testimit të pavarur).

Risqet e mëdha kërkojnë vëmendje të veçantë gjatë auditimit dhe ka të ngjarë të ekzistojnë në shumicën e auditimeve. Ajo që e cilëson si një risk të konsiderueshëm, kërkon aplikimin e gjykimit profesional të audituesit. Risqet e mëdha shpesh rrjedhin nga risqet e veprimtarisë së subjektit, që mund të rezultojnë në një anomali materiale. Në marrjen parasysh të natyrës së risqeve, duhet të shqyrtohen çështjet e mëposhtme:

- Nëse ka një rrezik të mashtrimit;
- Nëse risku është i lidhur me zhvillimet më të fundit të rëndësishme ekonomike, kontabiliteti apo zhvillime të tjera;
- Kompleksiteti i transaksioneve;
- Nëse rreziku përfshin transaksione të rëndësishme me palët e lidhura;
- Shkalla e subjektivitetit në matjen e informacionit financiar lidhur me rreziqet e veçanërisht ato që përfshijnë një gamë të gjerë të pasigurisë në matje;
- Nëse rreziku përfshin transaksione të rëndësishme që janë jashtë rrjedhës normale të biznesit për subjektin, ose transaksioni duket i pazakontë.

Risqet e mëdha shpesh kanë të bëjnë me transaksionet e rëndësishme jo rutinë dhe çështjet paragjyqese. Ndikimi i identifikimit të një risku të rëndësishëm është se reagimi i auditimit duhet të jetë i mjaftueshëm dhe i përshtatshëm dhe kontrollet e lidhura me riskun duhen vlerësuar e dokumentuar. Nëse vlerësimi i kontrollit është i kënaqshëm, por qëllimi nuk është për të provuar kontrollet, procedurat thelbësore mund të kryhen, por këto procedura nuk duhet të përbëhen vetëm nga procedurat analitike.

Gjatë gjithë procesit të auditimit, vlerësimi i riskut të mashtrimit është me rëndësi kyçe. Një element i rëndësishëm kur kemi kryer vlerësimin e rrezikut tonë është që vazhdimisht të përsërisim skepticizmin profesional. Të gjitha ekipet audituese janë të vetëdijshme se kjo përbën një kërcënim serioz për cilësinë e auditimit. Kur përdorim burime të ndryshme për të vlerësuar rreziqet kryesore të mashtrimit ne gjithmonë kemi parasysh vlefshmërinë e informacionit të dhënë dhe marrim parasysh, mes tjerash, aspektet e mëposhtme:

- A janë rikuperuar dokumentet siç duhet nga sistemi. A kanë ndryshuar apo janë fiktive?
- A është i mjaftueshëm parimi i ndarjes së detyrave?
- A ka struktura komplekse të panevojshme?

- Shqyrtoni nëse informacioni vjen nga palë që e fshehin qëllimisht për lidhur kontrata, fatura apo nga palë të treta;
- Mos u mbështesni vetëm në komunikimin me e-mail; takohuni me njerëzit ballë për ballë për të konfirmuar kuptimin e tyre të veprimtarisë që ato kryejnë, kontratat, faturat, etj.

Vlerësimi i riskut siguron një fokus për të na mundësuar dhe për t'u siguruar që përpjekjet auditimit janë drejtuar në zonat e riskut të lartë dhe fushat e rëndësishme më të madhe të veprimtarisë së të audituarit. Si rezultat i njohurive tona / të kuptuarit e veprimtarisë së të audituarit dhe vlerësimit të riskut tonë aty ku ka pak ose aspak risk për gabime materiale për një artikull të veçantë ose grup zërash në pasqyrat financiare, atëherë ne mund të reduktojmë ose eliminojmë ligjërisht punën tonë të auditimit në atë fushë.

3. Plani dhe Programi i auditimit

Hartimi i planit dhe i programit të auditimit janë hapat e fundit në fazën e planifikimit të auditimit. Plani i auditimit dhe programi është një dokument i vetëm i cili mbulon të gjitha proceset e të kuptuarit të mëparshëm, vlerësimet, testimet dhe procedurat e tjera në fazën e planifikimit. Aneksat e tij përmbajnë të gjitha format që auditori ka mbushur jashtë në fazën e auditimit, programet e planifikimit për çdo fushë të auditimit. Pasi është identifikuar një qasje e auditimit, udhëheqësi i grupi auditues përgatit një plan të shkruar dhe një program të plotë të auditimit që përbëhet nga disa programe individuale të fushave të auditimit. Programet individuale të auditimit janë përgatitur nga i gjithë grupi i auditimit në varësi të fushës së auditimit që i është caktuar. Ato miratohen nga përgjegjësi i grupit. Plani i auditimit dhe programi kërkon një miratim përpara se të fillojë fazën e punës në terren. Miratimi jepet nga personi i cili është, sipas procedurave, në krye të këtij lloji të kontrollit të auditimit. Përgjegjësi i grupit është përgjegjës për monitorimin e zbatimit të planit dhe programit të auditimit. Në fund të auditimit, personi kompetent kontrollon nëse auditimi është kryer në përputhje me planin dhe programin e auditimit në mënyrë që të sigurohemi që përputhet me standardet dhe metodologjinë e Zyrës Shtetërore të Auditimit Kroate dhe se objektivat e auditimit janë arritur.

Një plan i detajuar i auditimit duhet të përmbajë një strategji të përgjithshme të auditimit e cila përcakton fushëveprimin, objektivat, kohën, nivelin e duhur e materialitetit, zonat me risk të lartë dhe vlerësimin e kontrollit të brendshëm, duke përfshirë dokumentacionin e sistemeve kryesore. Përveç kësaj, plani i auditimit duhet të përfshijë natyrën, kohën dhe shtrirjen e procedurave të auditimit që duhet të kryhen për të marrë dëshmi të mjaftueshme dhe përkatëse të auditimit, për të zvogëluar riskun e auditimit në një nivel të ulët të pranueshëm. Audituesit,

pavarësisht nga pozita e tyre në grupin e auditimit, duhet të kuptojnë detyrimet dhe procedurat që duhet të zbatohen. Ata duhet të njihen me të gjitha çështjet e identifikuar në fazën e planifikimit. Plani duhet të jetë projektuar në kohë dhe të përmbajë të gjithë informacionin e nevojshëm, të jetë i qartë dhe konciz.

Plani i auditimit është një dokument që përbëhet nga pjesët e mëposhtme:

- Objektivat e auditimit;
- Fushëveprimi i punës dhe strukturës së brendshme të entit të audituar;
- Pasqyrat financiare të subjektit të audituar;
- Risqet e identifikuar;
- Materialiteti i planifikuar;
- Zonat e auditimit dhe qasja;
- Afati i Auditimit;
- Emrat e anëtarëve të grupit të auditimit; dhe
- Të dhënat për personat e kontaktit.

Plani i auditimit është i bazuar në të dhënat në dispozicion dhe supozimet e bëra në një pikë të caktuar në kohë. Prandaj, plani i auditimit është i vlefshëm për sa kohë që supozimet janë të vlefshme dhe nuk duhet të zbatohet nëse rrethanat ndryshojnë. Në çdo fazë të auditimit, audituesit duhet të shqyrtojnë nëse qasja e planifikuar është ende e përshtatshme dhe nëse janë monitoruar të gjitha ngjarjet e mëdha që kërkojnë ndryshime në planin e auditimit (ndryshimet në masën dhe natyrën e të ardhurave ose shpenzimeve). Plani është bazë për zhvillimin e një programi të detajuar të auditimit.

Programi i auditimit është një listë e të gjitha procedurave të nevojshme të auditimit për të përmbushur objektivat e auditimit dhe përfshin një listë të detajuar të të gjitha procedurave për fushat e auditimit si: pasuritë e paluajtshme, stoqet, debitorët, letrat me vlerë, të kapitalit, etj. Ai përmban metodën e zgjedhur të auditimit, ose mbështetjen e parashikuar në kontrollet e brendshme dhe testimet substanciale. Shtrirja në kohë dhe hapësirë e programit të auditimit varet nga rrethana të ndryshme. Ajo duhet të zhvillohet në një mënyrë që do të ndihmojë arritjen e funksioneve të saj themelore të cilat janë:

- të sigurojë udhëzimet e duhura për audituesit;
- të sigurojë bazën për koordinimin, mbikëqyrjen, kontrollin, sigurimin e cilësisë; dhe
- dokumentimin mbi punën e kryer.

Natyra dhe shtrirja e testimit të pavarur është një çështje gjykimi profesional i audituesit duke marrë parasysh faktorët e përmendura më sipër, por në qoftë se procedurat thelbësore për t'iu përgjigjur risqeve të mëdha, ato nuk duhet të përbëhen vetëm nga procedurat analitike por vetëm nëse kontrollat janë testuar në mënyrë të kënaqshme. Në rastin e subjekteve të vogla nuk mund të ketë shumë aktivitete të kontrollit dhe për këtë arsye procedurat mund të jetë në radhë të parë substanciale. Programet e auditimit duhet të jenë të hartuara për çdo fushë materiale në pasqyrat financiare, duke përfshirë edhe dhënien e informacioneve shpjeguese.

Programi i Auditimit, ashtu si planin e auditimit në bazë të të cilit programi është zhvilluar, është një dokument fleksibël. Ai duhet të përshtatet me rrethanat e reja, ndikimet apo rezultatet e papritura të zbatimit të disa procedurave të auditimit. Programet për vlefshmërinë dhe testimin e zonave të caktuara të auditimit nuk mund të përcaktohen deri në një shfaqje të detajuar, një vlerësim i sistemit të kontrollit të brendshëm dhe kur është kryer një analizë e përshtatshme kritike e pasqyrave financiare. Megjithatë, çdo ndryshim ose shtesë të programit të auditimit duhet të dokumentohet dhe shpjegohet. Përveç kësaj, një anëtar i të lartë i grupit të auditimit, duhet të kontrollojë nëse programi ka përsëritje dhe nëse ka ndonjë procedurë mbivendosje. Programi i auditimit është një dokument pune me një natyrë të përhershme që do të përdoret edhe në auditimet e ardhshme. Nëse nuk ka ndryshime të mëdha në drejtim të objektivave të auditimit të subjektit të audituar, si në sistemin e saj kontabël, sistemin e kontrollit të brendshëm ose rrethana të tjera të rëndësishme që ndikojnë në mënyrën në të cilën auditimi është kryer, në vend të përgatitjes së një programi të ri, programi aktual rregullohet sipas risive.

Në zhvillimin e programeve të auditimit, audituesit janë të detyruar të kujdesen për t'ju përgjigjur këtyre problematikave:

- A ka prova se një zyrtar i lartë ka miratuar programet e auditimit para fillimit të punës në terren?
- A janë programet e auditimit të hartuara për të mbështetur deklaratat në pasqyrat financiare?
- A janë programet e auditimit të plota, që të rezultojnë në dhënien e sigurisë së arsyeshme të auditimit në të gjitha fushat me risk të lartë?
- A është çdo hap i programit të auditimit i pajisur me evidenca, për të treguar se puna ka përfunduar?

Dr. Verica Akrap:

Ka një eksperiencë 22 vjeçare në Zyrën Shtetërore të Auditimit të Republikës së Kroacisë, nga viti 1994 deri sot. Prej shkurtit të vitit 2007 është Asistente e Audituesit të Përgjithshëm për auditimin e personave juridikë ku shteti ka më shumë se 50% të aksioneve. Si anëtare dhe kryesuese e Grupit të Punës të SAI kroat për Metodologjinë kontribuoi në aplikimin e proceseve kyçe të auditimit të jashtëm në përputhje me standardet ndërkombëtare dhe praktikat më të mira europiane. Si asistente e Audituesit të Përgjithshëm për Zhvillimin, Planifikimin dhe Metodologjinë hartoi Strategjinë e Zhvillimit të Burimeve Njerëzore, duke programuar seminare trajnimi për t'i përditësuar njohuritë e auditusve me ndryshimet e mjedisit të punës, hartoi Programin e Orientimit për Stafin e ri, përpiloi programet vjetore të trajnimit dhe Manuale për Korrupsionin dhe Mashtrimin.

Ka përfunduar studimet në Fakultetin e Ekonomisë dhe Biznesit në Universitetin e Zagrebit. Ka marrë gradën Master në Kontabilitet, Financë dhe Audit dhe gradën PhD në Audit.

ANALIZA E RISKUT NË PLANIFIKIMIN E AUDITIMIT DHE MODELI I RISKUT TË AUDITIMIT

Özlem Özçelik

SAI Turk

ABSTRAKT

Janë një sërë ngjarjesh dhe situatash, të cilat mund të kërcënojnë strukturën, performancën dhe arritjen e qëllimeve të një organizate. Koncepti i menaxhimit të riskut po fiton rëndësi si një kundërpërgjigje e organizatave ndaj këtyre skenarëve. Mund të shihet si një pjesë organike e qeverisjes së organizatës, si dhe formon një pjesë integrale të kontrollit të brendshëm.

Menaxhimi i riskut mund të interpretohet në një kontekst specifik i cili ka lidhje me këto aktivitete audituese:

Masat e marra për të redukuar riskun janë të përcaktuara nga organizata audituese duke u bazuar në rekomandimet, konkluzionet ose detyrimet e tyre. Gjatë realizmit të detyrës së tyre audituese, organizata e auditimit bën një analizë risku për të përcaktuar zonat, temat, proceset dhe aktivitetet më të rrezikuara të organizatave, me qëllim për të reduktuar riskun e auditimit. Organizatat e auditimit përdorin Modelin e Riskut të Auditimit si një instrument për të arritur këtë objektiv, edhe pse ka pasur disa kritika mbi këtë model.

Fjalët kyçe: Auditim, Menaxhim Risku, Analizë Risku, Modeli i Riskut të Auditimit

Hyrje

Përshkrimi dhe përkufizimi i përqëndruar në riskun e mjedisit veprues të organizatave dhe aktiviteteve të tyre ka fituar gjithmonë e më shumë rëndësi gjatë dekadave të fundit. Kjo pritshmëri nuk prek vetëm sektorin e bizneseve por edhe subjektet publike. Në këtë kontekst, koncepti i menaxhimit të riskut fiton rëndësi që ka si qëllim përballimin e riskut që organizata mund të hasë, si dhe të udhëzojë

organizatat në realizimin e aktiviteteve të tyre në mënyrë efëçente dhe efektive. Kur kemi parasysh institucionet audituese, analiza e riskut në planifikimin e procesit auditues përdoret si një instrument për të siguruar auditime më efektive dhe efëçiente.

Objekтиви i këtij artikulli është të japë një vështrim mbi konceptin e menaxhimit të riskut dhe të zbulojë marrëdhënien e tij me aktivitetet audituese të organizatave audituese si dhe të japë informacion mbi analizën e riskut të udhëhequr nga organizatat audituese gjatë planifikimit të auditimit dhe në veçanti për Modelin e Riskut të Auditimit.

1. Koncepti i Menaxhimit të Riskut

Duke u bazuar në përqasje teknike, ekonomike, psikologjike dhe sociologjike mund të bëhen përkufizime të ndryshme të riskut. Kur marrim parasysh konceptin e riskut të përdorur në sektorin publik, mund të thuhet se ka më shumë afërsi me përqasjen ekonomike dhe ka lidhje me riskun negativ në shumicën e rasteve. Disa shembuj të përkufizimeve të riskut që kanë lidhje me menaxhimin e tij përfshijnë:

- Risku ka të bëjë me një ngjarje që ka një efekt negativ në arritjen e objektivave;
- Risku është një faktor që kërcënon arritjen e objektivave organizativë;
- Risku nënkupton të gjithë elementët dhe ngjarjet që mund të kenë një efekt të kundërt në veprimtarinë e një institucioni buxhetor;

Ka elementë të përbashkët në konceptimin e riskut për sa i përket përmbajtjes; ata identifikojnë riskun me një ngjarje të padëshirueshme që potencialisht mund të ndodhë dhe impakti i të cilës mund të përbëjë një lloj kërcënimi për arritjen e objektivave organizativë, veprimtarinë e organizatës, ndarjen e të drejtave ose implementimin e një projekti.

Ka shumë ngjarje dhe rrethana që mund të kërcënojnë arritjen, strukturën optimale ose performancën e çdo objekтиви të organizatës që operon në sektorin privat dhe/ose publik. Koncepti i menaxhimit të riskut mund të konsiderohet si një përgjigje e organizatave ndaj këtyre skenarëve të mundshëm dhe ka si qëllim përgatitjen e organizatave për ekzistencën e tyre duke parashikuar probabilitetin e këtyre ngjarjeve dhe duke vlerësuar impaktin e tyre. Kështu që, menaxhimi i riskut mund të konsiderohet si një pjesë organike e një qeverisje organizative të përgjegjshme. Ka të bëjë me procesin e përcaktimit të çdo risku që mund të hasë një organizatë dhe me krijimin e një strukture, jo vetëm për ta vëzhguar dhe reduktuar ato risqe, por edhe për të zvogëluar mundësinë e humbjeve të rastësishme dhe kërcënimeve.

Menaxhimi i riskut përbën një pjesë të rëndësishme të kontrollit të brendshëm. Kontrolli i brendshëm është një koncept më i gjerë, që përfshin të gjithë kontrollet që

kanë lidhje me qeverisjen strategjike, aktivitetet dhe operacionet, duke u shtrirë në performancën e përgjithshme të organizatës. Ai luan një rol jetësor në arritjen e objektivave të përcaktuar të organizatës dhe në performimin e operacioneve në mënyre efçente dhe efektive. Probabiliteti që të ndodhë risku ose efektet e tij mund të reduktohen me kontrollimin dhe monitorimin e aktiviteteve në një mjedis kontrolli. Gjithsesi, çdo sistem kontrolli mund të veprojë në mënyrën e duhur vetëm për të adresuar atë risk për të cilin është krijuar. Kjo është arsyeja pse analiza dhe vlerësimi i riskut në institucionet e sektorit publik luan një rol kyç në përzgjedhjen e aktiviteteve të duhura kontrolluese.

Analiza nga një auditues i brendshëm i pavarur, i vendosur brenda organizatës për të kontrolluar dhe vlerësuar aktivitetet e saj si një shërbim për vetë organizatën, ka për qëllim përzgjedhjen e zonave për t’u audituar duke specifikuar riskun me anë të sistemit kontrollues të brendshëm. Auditimi i brendshëm përdor një metodë për të vlerësuar proceset e menaxhimit të riskut të organizatës dhe mund të kontribuojë në mënyrë aktive në përmirësimin e saj me anë të rekomandimeve të tij. Menaxhimit të riskut i bëhet gjithashtu një interpretim specifik në lidhje me aktivitetet audituese: masat që kanë si qëllim reduktimin e risqeve janë të vendosura nga organizatat audituese duke u bazuar në rekomandimet, gjetjet ose detyrimet e tyre. Auditimet e brendshme vlerësojnë nëse kontrollet specifike janë apo jo efektive në gjetjen e riskut dhe drejtojnë auditime përsëritëse të përcaktuar nëse masat e marra kanë eliminuar riskun e zbuluar ose e kanë reduktuar nën limitin e tolerancës së riskut. Prandaj, auditimi i brendshëm mund të kontribuojë në sigurimin e vazhdueshëm të cilësisë së analizës së riskut dhe praktikave të menaxhimit në organizata, përveç auditimit të jashtëm. Si institucione të jashtme auditimi, SAI, auditojnë kontrollet e brendshme duke përdorur analizën e riskut si bazë, me efçiençë dhe efektivitet, si dhe duke pasur në mendje riskun e mashtrimit. Subjektet qeverisëse kanë qenë historikisht më të ndjeshme ndaj mashtrimit dhe dobësisë në kontrollet e brendshme, si për shembull mungesa e ndarjes së detyrave, stafi pa eksperiencë, ose drejtues që janë të paaftë për t’i dhënë burimet e nevojshme funksioneve të kontabilitetit, gjë e cila mund të rrisë mundësinë që të ndodhë mashtrimi.

2. Analiza e riskut në Planifikimin e Auditimit

Detyrat e auditimit janë pjesë e aktiviteteve kryesore të shumë institucioneve dhe performanca e tyre mbështetet nga analiza e riskut, e cila përqendrohet në zonat, temat, proceset dhe aktivitetet më të rrezikuara të organizatave. Gjatë realizmit të analizës së riskut, duhet të mblidhet informacioni i duhur, i besueshëm dhe me rëndësi, duhet të identifikohen, të analizohen dhe vlerësohen kërcënimet e mundshme. Analiza e riskut ka për qëllim përcaktimin e zonave dhe proceseve që

mbartin riskun më të madh, identifikimin dhe vlerësimin e riskut të pranishëm në organizata që mund të auditohen. Institucionet e Supreme të Auditimit realizojnë analiza risku gjatë seleksionimit të prioriteteve dhe zonave të auditimit, analiza të auditimit të subjekteve të kontrolluara, bashkë me specifikimin e arsyeve dhe qëllimit të auditimit.

Realizimi i analizës së riskut gjatë planit të auditimit është e nevojshme për auditime të bazuara në risqe, premisa e të cilëve është që audituesit duhet t'i japin më shumë burime llogarive që janë të predispozuara për t'u gabuar dhe me pak burime atyre që janë më pak të predispozuara. Kjo zgjidhje pritet të japë auditime më efektive dhe efçiente. Gjithashtu, standardet lidhur me vlerësimin e riskut motivojnë audituesin për të filluar me premisën se diçka ka ndryshuar e jo me idenë se si të “aktualizojnë” auditimin e vitit të shkuar. Audituesit duhet të mbajnë një skepticizëm profesional gjatë analizës së riskut dhe të planifikojnë e realizojnë auditimin e çdo viti të ri nga një perspektivë e freskët, duke u bazuar mbi risqet e identifikuara dhe faktorët e mjedisit të subjektit. Mund të argumentohet se kufizimet dhe afatet me kohë të përcaktuar në mënyrë strikte në lidhje me planifikimin e auditimit mund ta lodhin edhe audituesin më të zellshëm. Për vite të tëra, audituesit kanë luftuar me mentalitetin e “SALY”(Same As Last Year), që është tendenca e pranimi të nënkuptuar se çdo gjë në auditim është “E Njëjtë Si Vitin e Shkuar – SALY”, një mentalitet që ndikon në zvogëlimin e cilësisë së auditimit. Standardet për vlerësimin e riskut i japin organizatave audituese një mundësi për të zhdukur mentalitetin e SALY-it duke vendosur kritere.

3. Modeli i Riskut të Auditimit

Risku i auditimit është koncepti i parë themeltar që thekson procesin e auditimit, veçanërisht gjatë planifikimit të auditimit. Risku i auditimit mund të përkufizohet si *“risku që audituesi të shprehë një opinion auditimi të gabuar kur dokumentet financiare përmbajnë gabime materiale”*. Nuk mund të pretendohet se audituesi duhet ta ketë riskun e auditimit në zero e as mund të ketë siguri absolute se dokumentet financiare nuk janë materiale që kanë të bëjnë me mashtrimin ose gabimin. Kjo situatë ka të bëjë me faktin se ka kufizime të pafundme në një auditim. Këto kufizime në një auditim lindin nga natyra e raporteve financiare, procedurave audituese si dhe nevojës që auditimi të bëhet për një periudhe kohe të arsyeshme e me një kosto të arsyeshme.

Risku i auditimit është një funksion i riskut të deklarimit me gabime dhe zbulimit të riskut. Risku i deklarimeve me gabime materiale ka dy përbërës: 1. Risku i Qenësishëm dhe 2. Risku i Kontrollit. ISA 200 e përcakton riskun e qenësishëm si *“ndjeshmërinë e një deklarimi mbi një lloj transaksioni, balance llogarie ose zbulimi*

të një deklarate të gabuar që mund të jetë materiale, në mënyrë individuale ose bashkë me deklarime të tjera të gabuara, para marrjes në konsideratë të ndonjë aktiviteti kontrolli”. Në fjalë të tjera, risku i qenësishëm është “një risk i përgjithshëm që konsiston në mundësinë e shfaqjes së gabimeve të konsiderueshme për shkak të veçantisë së subjektit, aktiviteve, mjedisit dhe natyrës së llogarive dhe veprimtarive të tij. Këto risqe të përgjithshme, specifike për subjektet, kanë shumë mundësi për të ndikuar të gjithë veprimtarinë e tyre, me pasojë në procesin auditues, duke krijuar gabime të mundshme që prekin deklarimet financiare”.

Sipas ISA 200, “*risku i kontrollit është risku që një deklarim i gabuar mund të ndodhë gjatë pohimit mbi një lloj transaksioni dhe balancë llogarie, që mund të jetë material, në mënyrë individuale ose bashkë me deklarime të tjera të gabuara dhe nuk është parandaluar, zbuluar dhe korrigjuar, në kohën e duhur nga kontrolli i brendshëm i subjektit*”. Me fjalë të tjera, risku i kontrollit është risku se sistemi i kontrollit të brendshëm nuk siguron parandalimin ose zbulimin e gabimeve, që të jetë një funksion me projektim të efektshëm, implementimin dhe mirëmbajtjen e kontrollit të brendshëm. Në këto kushte, çdo dobësi në sistemin e kontrollit të brendshëm, përcakton transformimin e një risku potencial në një risk të mundshëm.

Risku i zbulimit është risku se procedurat e realizuara nga audituesi për të reduktuar riskun e auditimit në një nivel të ulët të pranueshëm, nuk do të zbulojnë deklarime të gabuara që ekzistojnë dhe që mund të jenë materiale në mënyrë individuale ose bashkë me deklarime të tjera të gabuara. Risku i zbulimit është i përcaktuar nga efektiviteti i procedurave të auditimit dhe se sa me efikasësi është aplikuar kjo procedurë nga audituesi. Prandaj, nuk është e mundur që të reduktohet risku i zbulimit në zero, sepse audituesi rrallë kontrollon 100% të transaksioneve (risku i mbledhjes së mostrave). Për më tepër, procesi i auditimit është subjekt i riskut të mos-mbledhjes së mostrave. Risku i mos-mbledhjes së mostrave është risku që audituesi mund të zgjedhë gjatë një procedure auditimi jo të duhur, duke keqzbatuar procedurën e auditimit ose duke keqinterpretuar rezultatet e auditimit.

Është pranuar se për një nivel të caktuar të riskut të auditimit, risku i zbulimit ka një marrëdhënie të kundërt me riskun e qenësishëm dhe riskun e kontrollit. Për shembull, nëse një auditues gjykon se risku i qenësishëm dhe risku i kontrollit të institucionit është i lartë, audituesi duhet të përcaktojë një nivel të ulët të riskut të zbulimit në mënyrë që të arrijë nivelin e planifikuar të riskut të auditimit. Në të kundërt, nëse konsiderohet se risku i qenësishëm dhe risku i kontrollit është i ulët, audituesi mund të pranojë nivele më të larta të riskut të zbulimit.

Në literatura, modeli i riskut të auditimit është i shprehur me anë të një formulë matematikore dhe reflekton marrëdhënien e anasjelltë ndërmjet elementëve të riskut

të auditimit. Është një formulë e thjeshtë që konsiston në shumëfishimin e riskut të qenësishëm (IR), me riskun e kontrollit (CR) dhe riskun e zbulimit (DR) që jep si rezultat riskun e auditimit (AR).

$$AR = IR * CR * DR.$$

Gjithsesi, kërkuesit shkencorë dhe praktikuesit e kritikojnë këtë model për shkak se forma e tij shumëfishuese pranon që komponentët e riskun të qenësishëm, riskut të kontrollit dhe riskut të zbulimit janë të pavarur. Shumë argumentojnë se, në fakt, këto komponentë janë të varur dhe injorimi i këtij fakti mund të rezultojë në një vlerësim të pjesshëm të riskut të auditimit. Veçanërisht, ata argumentojnë se ky model nuk merr parasysh aspektin parandalues të riskut të kontrollit dhe, si rezultat, nuk reflekton formalisht këtë varësi ndërmjet riskut të qenësishëm dhe riskut të kontrollit. William Messier bën një pyetësor dhe pyet audituesit e lartë të bëjnë vlerësime mbi riskun e qenësishëm dhe riskun e kontrollit, në tetë raste që ndryshonin katër faktorë të riskut të qenësishëm dhe rezultatet e testimit të kontrollit. Rezultatet tregojnë se ka në një lidhje reciproke pozitive të konsiderueshme ndërmjet riskut të qenësishëm të audituesit dhe vlerësimeve të riskut të kontrollit, duke treguar se këto dy gjykime mbi riskun e qenësishëm dhe riskun e kontrollit janë të varur.

Disa institucione audituese e konsiderojnë më të arsyeshme të përdorin në model terma cilësorë, sesa përqindje. Duke përdorur terma cilësorë, kemi të drejtë të përdorim një nga kategoritë përzgjedhëse për riskun e auditimit, si; shumë e ulët, e ulët, e moderuar, e lartë. Në mënyrë të njëjtë, audituesi përzgjedh kategorinë për riskun që i përshtatet më shumë rrethanave. Kombinimi specifik për riskun e auditimit dhe riskun i deklarave me gabime materiale përdoret për të përcaktuar nivelin e duhur të riskut të zbulimit. Më poshtë, ju mund të shikoni një tabelë me tre shembuj mbi përdorimin e një vlerësimi cilësues në modelin e riskut të auditimit.

Shembull	Risku i Auditimit	Risku i deklarimeve të gabuara materiale: (Risku i qenësishëm) x (Risku i kontrollit)	Risku i Zbulimit
1	Shumë i ulët	I lartë	I ulët
2	I ulët	I moderuar	I moderuar
3	Shumë i ulët	I ulët	I lartë

Mund të shikohet se në shembullin e parë audituesi ka përcaktuar se, një nivel shumë i ulët i riskut të auditimit është i përshtatshëm për një llogari të dhënë duke marrë në konsideratë rëndësinë e tij për deklaratimet financiare. Audituesi ka vlerësuar riskun e deklarave me gabime materiale, kombinim e riskut të qenësishëm dhe riskut të kontrollit si të lartë, çka do të thotë se ka një risk të lartë për deklaratë me gabime

materiale që nuk ishte parandaluar, zbuluar ose korrigjuar nga sistemi i kontrollit të brendshëm.

Për shkak të një niveli shumë të ulët të riskut të auditimit dhe një niveli të lartë të riskut të deklaratave me gabime materiale, audituesi do ta vendoste riskun e zbulimit si të vogël. Një vlerësim i ulët për riskun e zbulimit do të thotë se audituesi do të drejtojë një investigim më të detajuar të kësaj llogarie sesa nëse vlerësimi i riskut të zbulimit të ishte i lartë.

Modeli i riskut të auditimit është zhvilluar si një instrument planifikues nga përcaktuesit e standardeve. Ky model pritet të japë auditime me efektive dhe efçiente. Megjithatë, ky model ka një numër kufizimesh që duhet të konsiderohen nga audituesit kur modeli përdoret për të kontrolluar një plan auditimi ose për të vlerësuar rezultatet e auditimit. Përveç kufizimeve të shprehura më sipër, modeli i riskut të auditimit nuk merr në konsideratë në mënyrë specifike riskun e mosmbledhjes së mostrave. Në ato raste, niveli aktual i riskut të auditimit mund të jetë më i vogël ose më i madh se risku i auditimit i treguar nga formula. Këto vlerësime të pasakta të riskut kanë shumë mundësi të rezultojnë në një përcaktim jo të saktë të riskut të zbulimit. Kështu që, niveli i dëshiruar i riskut të auditimit mund të mos arrihet. Në ato raste, ka mundësi që burimet e auditimit të jenë keqvendosur, duke krijuar deklarata të gabuara të pazbuluara.

Bashkë me këto mangësi, ka edhe kritika të tjera që i drejtohen modelit e që kanë lidhje me rolet e sjelljes së audituesit dhe organizatës së audituar. Kendall Bowlin bën një eksperiment në të cilin studentët pjesëmarrës luajnë rolin e audituesit ose organizatës së audituar dhe ndërveprojnë në një situatë të auditimit të dy llogarive (llogari me “risk – të ulët” dhe “risk- të lartë”). Në këtë studim, pjesëmarrësit në rolin e organizatës së audituar zgjedhin nëse duan të mos pranojnë çdo llogari dhe pjesëmarrësit, në rolin auditues, caktojnë një numër burimesh të kufizuara ndërmjet dy llogarive.

Bowlin zbulon se pjesëmarrësit në rolin auditues kanë tendencën të caktojnë më pak burime të llogarisë me risk të ulët sesa llogarisë me risk të lartë dhe se pjesëmarrësit në rolin e organizatës së audituar përgjigjen duke caktuar llogarinë me risk të ulët më shpesh se llogarinë me risk të lartë. Këto sjellje rezultojnë në më shumë keqdeklarime të pazbuluara në llogarinë me risk-të ulët sesa në llogarinë me risk të lartë, edhe pse llogaria me risk të lartë ka një nivel më të lartë të riskut jo-strategjik. Bowlin argumenton se këto rezultate provojnë një kërcënim potencial për efektivitetin e auditimeve të bazuara në risk, duke hedhur dritë mbi dështimin e tij potencial për të zbuluar keqdeklarime të qëllimshme ndërmjet llogarive me risk të ulët, që ndodh kur organizatat e audituara paraprijnë se audituesit nuk do të

fokusojnë burimet në ato llogari. Duke lënë mënjatë të gjitha këto mangësi të mundshme, modeli i riskut të auditimit shërben si një instrument i rëndësishëm në procesin e planifikimit të auditimit.

BIBLIOGRAFIA

- Aasmund, Eilifsen, et al. Shërbimet e Auditimit dhe Sigurisë, US: McGraw-Hill Higher Education, 2009.
- Bowlin, Kendall. “Auditim i bazuar në risk, nxitje strategjike dhe ndjeshmëria e audituesit ndar riskut strategjik të mashtrimit”, The Accounting Review 86 (2011) : 1231-1253.
- Domokos, Laszlo, et al. “Analiza e riskut dhe menaxhimi i riskut në sektorin publik dhe auditimin publik”, Public Finance Quarterly 1 (2015) : 7-28.
- Florea, Radu, et al. “Implikimet e vlerësimit të riskut të qenësishëm, në limitimin e riskut të auditimit”, Economy Transdisciplinarity Cognition 15 (2012) : 26-49.
- Gartland, Daniel J. “Risqet e auditimeve qeveritare dhe jofitimprurëse”, Journal of Accountancy (2016): 17-18.
- Messier, William F, et al, “Vlerësimi i riskut të qenësishëm dhe riskut të kontrollit: Dëshmi mbi efektin e faktorëve depërtues dhe specifikë të riskut”, Auditing: Journal of Practice and Theory 19 (2000): 119-131.
- Messier, William F, et al. “Vlerësimi i riskut të qenësishëm dhe riskut të kontrollit” Journal of Accountancy (2000): 104-105.
- Ramos, Micheal. “Praktikat më të mira të auditimit bazuar në risk”, Journal of Accountancy (2009): 32-37.
- Vijayakumar, A. N., et al. “Sistemet e kontrollit të brendshëm: Efektiviteti i auditimit të brendshëm në menaxhimin e riskut në shoqëritë me kapital Shtetëror”, BVIMR Management Edge 5, (2012): 1-8.

--- o --- o ---

Znj. Özlem Özçelik:

Audituese e Lartë në Gjykatën e Llogarisë së Turqisë dhe anëtare e OJQ-së të quajtur “Vota dhe Përtej” e cila promovon pjesëmarrjen në votime, rritjen e ndërgjegjësisimit për kandidatët dhe sigurimin e transparencës në numërimin e votave gjatë zgjedhjeve. Ka përfunduar studimet e larta në Universitetin e Ankarasë, Fakultetin e Shkencave Politike dhe ka ndjekur studimet Master në Shkencat Politike nga Universiteti European dhe në Metodologjinë e Kërkimit Shkencor, nga Universiteti Hacettepe.

ETIKA SI MJET I DOMOSDOSHËM PËR RITJEN E BESUESHMËRISË DHE EFEKTSHMËRISË SË KLSH

Jacek Jezierski

Këshilltar për Marrëdhëniet Ndërkombëtare, Zyra Supreme e Auditimit në Republikën e Polonisë; Kryetar i Task Forcës të INTOSAI për rishikimin e ISSAI 30, Kodi i Etikës

Dëshiroj të filloj me prezantimin e një prej projekteve më të rëndësishme që aktualisht zhvillohen në forumin e Organizatës Ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (INTOSAI). Ky është rishikimi i standardeve ndërkombëtare ISSAI 30, i quajtur Kodi i Etikës i INTOSAI.

Në vitin 2013, një grupi, anëtarët e të cilit përfaqësojnë thuajse të gjitha rajonet e INTOSAI, iu kërkua nga Komisioni i Standardeve Profesionale të INTOSAI-t të rishikojë ISSAI 30 dhe të bëjë vërejtjet e përshtatshme. Versioni original i dokumentit u miratua në vitin 1998 nga INCOSAI në Montevideo dhe sipas procesit të standardeve INTOSAI, duhet të verifikohet rregullisht nëse ka nevojë për rregullime për të reflektuar nevojat e institucionit supreme të auditimit dhe nëse është në përputhje me sfidat aktuale të ambientit të auditimit publik.

Më duhet të theksoj se, gjatë asaj kohe, ambienti i auditimit kishte ndryshuar në mënyrë domethënëse. Ky ndryshim kishte arsye të ndryshme por ajo më kryesorja ishte kriza financiare e cila filloi në vitin 2008. Ndonëse filloi kryesisht me sektorin privat, më vonë ndikoi ashpër edhe mbi sektorin publik. Si rezultat, auditimi publik mund të akuzohet për neglizhencë në këtë këndvështrim. Në përgjithësi, thuhet se kriza ishte pasojë e një menaxhimi financiar të dobët. Megjithatë, nëse analizojmë tërësisht se çfarë çoi në përkeqësimin e situatës financiare në vendet më të prekura, përfundimi mund të nxirret se kriza ishte rrënjësuar në një sjellje joetike.

Në vitin 2014 bëmë një pyetësorë me të gjithë anëtarët e INTOSAI-t. Rezultati tregoi qartësisht se institucionet supreme të auditimit kërkonin rishikimin e dokumentit.

Kjo është arsyeja që INTOSAI vendosi të ndërmarrë rishikimin e Kodit të Etikës, jo vetëm për procedurën e standardeve të mbajtjes, por edhe nga nevoja aktuale e konfirmuar nga komuniteti ndërkombëtarë i Institucioneve Supreme të Auditimit.

Kjo nënkuptonte shumë punë për grupin por ia vlejti sepse arritëm të hartojmë një dokument krejtësisht të ri, i cili merr parasysh shumë pritshmëri nga i gjithë komuniteti INTOSAI.

Një nga ndryshimet më të rëndësishme që paraqitëm ishte ndryshimi i perspektivës mbi etikën nga auditues individual, siç është në versionin aktual, në Institucionin Suprem të Auditimit. Në propozimin tonë të rishikimit të Kodit të Etikës, përgjegjësia për këtë fushë delikate por kyçe, i jepet Institucionit Suprem të Auditimit si njësi organizative, e cila duhet të jetë përgjegjëse për krijimin e kulturës etike.

Ne punuam fort që standardet e rishikuara të ishin në përputhje me standardet e tjera ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (ISSAI). Gjatë 15 viteve të fundit janë miratuar standarde të reja që lidhen me etikën, disa të vjetra janë tërhequr e disa të tjera janë rishikuar. Ne mendojmë se është shumë e rëndësishme të krijojmë udhërrëfyes komplementarë, homogjen dhe koherent në këtë fushë.

Për më tepër, struktura e dokumentit ka ndryshuar që të jetë më i qartë.

E fundit, por jo më pak e rëndësishme, ne zhvilluam një analizë të thellë dhe një numër diskutimesh mbi vlerat kryesore të etikës, që janë: integriteti, pavarësia dhe objektiviteti, kompetenca, konfidencialiteti¹ dhe sjellja profesioniste. Në përgjithësi vendosëm që të mos i ndryshojmë shumë pasi arritëm në përfundimin se kanë natyrë universale për profesionin tonë.

Hartimi i Kodit të Etikës, i rishikuar, ashtu siç është rënë dakord mes grupit, do të jetë subjekt diskutimi në kongresin e ardhshëm të INTOSAI, i cili do të mbahet në Dhjetor në Abu Dhabi. Shpresojmë që kongresi do të adoptojë këtë dokument si Kodin e ri të Etikës për këtë organizatë.

Por më lejoni të flas pak më shumë rreth etikës dhe pse është e rëndësishme në auditimin publik.

¹ Kjo vlerë u ndryshua më vonë në “Konfidencialitet dhe Transparencë” në takimin e PSC në Maj 2016

Mendoj se një auditim publik i suksesshëm bazohet në dy shtylla. Ata janë profesionalizmi dhe etika, të dy të së njëjtës rëndësi. Sidoqoftë, Institucionet Supreme të Auditimit nuk janë të angazhuar apo të përkushtuar në të njëjtën mënyrë dhe nuk marrin të njëjtën kohë apo nuk bëjnë të njëjtën përpjekje për t'i përmirësuar.

Në lidhje me profesionalizmin, Institucionet Supreme të Auditimit përqendrohen më shumë tek procedurat e rekrutimit të përshtatshme për të patur ekspertët më të mirë në treg, trajnimin e tyre, zhvillimin e infrastrukturës së auditimit. Gjithashtu bëjnë shumë përpjekje në zhvillimin e standardeve, udhërrëfyesve, manualeve. Në të njëjtën kohë, ata ndryshojnë dijet, eksperiencën, praktikat më të mira në një numër takimesh, konferencash dhe seminaresh. Dhe çfarë bëjmë ne që të menaxhojmë dhe të përmirësojmë etiken tonë? Shumë pak...

Kësodore, ideja e qasjes së re në menaxhimin e etikës, e thënë në Kodin e Etikës të rishikuar, e cila mund të bazohet në Institucionet Supreme të Auditimit më mirë se në auditues individual, justifikohet shumë mirë. Mendoj se është roli i organizatës së auditimit të ndërtojë një kulturë etike.

Është e rëndësishme që kultura etike të njihet nga menaxherët e lartë sepse luan një rol thelbësorë në promovimin e sjelljes etike. Pa shembuj të treguar dhe të zbatuar nga menaxherët e lartë dhe pa treguar angazhimin e tyre më sjellje etike, nuk mund të pritet një sjellje etike nga audituesit. Është e dukshme që ne duhet të trajnojmë njerëzit tanë, t'i udhëzojmë dhe t'i përgatisim që të bëjmë zgjedhje etike.

Nga ana tjetër nuk mund të harrojmë të komunikojmë rëndësinë e etikës në punën e audituesit. Nuk mund të harrojmë t'i tregojmë atyre qëllimet tona dhe atë çfarë presim. Zakonisht ia komunikojmë të rinjve që vinë, atyre që janë duke filluar të bëjnë punën e një audituesi publik. Por shpesh harrojmë t'ia kujtojmë stafit tonë. E njëjta gjë vlen edhe për infrastrukturën etike. Ne nuk duhet të ndalojmë veprimtaritë tona në miratimin e kodit të etikës. Madje duhet të punojmë më shumë për zbatimin praktik. Për ta arritur, duhet të mbajmë komunikimin mbi çështjet e etikës të gjallë dhe, sigurisht, të krijojmë një sistem monitorimi dhe ta zbatojmë. Gjithashtu duhet të aplikojmë një fare vlerësimi dhe vetëvlerësimi, në të dy procedurat e vlerësimit të jashtëm dhe të brendshëm. Në rast sjellje të pahijshme duhet të jemi gati të reagojmë në mënyrë të përshtatshme dhe të komunikojmë rezultatin e veprimeve tona brenda organizatës si një mësim për të gjithë ne.

Por më lejoni t'i kushtoj vëmendje një tjetër aspekti shumë të rëndësishëm mbi menaxhimin e duhur të etikës. Kjo është kultura etike që orvatet mbi zhvillimin dhe

zbatimin e një sistemi i cili parandalon sjelljet e pahijshme etike të cilat nuk kanë të bëjnë vetëm me një sjellje joetike të identifikuar.

Shumë shpesh në etikë është e vështirë të përcaktosh një kufi mes të mirës dhe të gabuarës. Është e pamundur të rregullosh çdo situatë, rrethanë që lidhen me një risk etik. Ne jemi dëshmitarë të ndryshimit në ambientin e auditimit publik dhe këto ndryshime rezultojnë në sfida të reja dhe kërkesa ndaj nesh. Publiku po ndryshon perceptimin mbi rolin e auditimit publik dhe si rezultat ka kërkesa më të larta, përfshirë ato që lidhen me sjelljet etike, ndaj SAI dhe audituesve. Siç thashë, është e pamundur të rregullosh gjithçka, sidoqoftë është ende e mundur të krijojmë një lloj drejtimi. Kur një auditues përballet me një dilemë etike, mund të jetë e dobishme nëse ai ose ajo përpiket të ndjeke hierarkinë e mëposhtme dhe i përgjigjet këtyre pyetjeve:

- Çfarë është më e rëndësishme për mua si njeri?
- Çfarë është më e rëndësishme për mua si qytetarë?
- Çfarë është më e rëndësishme për mua si auditues?

Në fjalë të tjera cila është përgjegjësia ime si qenie njerëzore ndaj çështjeve globale ?

Cila është përgjegjësia ime lidhur me vendim tim? Cila është përgjegjësia ime dhe detyra si një auditues publik? Është e qartë se nuk ka përgjigje të thjeshtë. Thua se çdo ditë përballemi me dilema etike. Dhe pse shfaqen dilemat etik? Sepse ka një konflikt mes vlerash. Për shembull mes ligjit dhe ekonomisë. Ka një tundim për të bërë një zgjedhje më fitimprurëse apo më të lehtë, por pastaj duhet të gjejmë një balancë dhe të zgjedhim në mënyrë të zgjuar.

Një tjetër shembull lidhet me perspektivat kontradiktore të grupeve të interesit. Në rolin tonë të audituesve, e dimë që anëtarë të parlamentit presin rezultate auditimit të cilat nuk priten nga grupe të tjera interesi – qeveria. Kur nuk kemi standarde etike të qarta, të cilat janë të mirëmbajtura në organizatën tonë, mund të akuzohemi si subjektiv dhe të njëanshëm.

Një tjetër rast kur shfaqet dilema etike është kur ne bashkojmë jetën private me atë profesionale. Ndonëse e dimë se vlerat etike janë universale, tentojmë t'i perceptojmë ato ndryshe nëse i konsiderojmë nga një perspektivë private apo publike. Shoqëria, dashuria dhe familja janë vlera të mëdha në jetën tonë private, por në punë mund të çojë drejt njëanshmërisë, korrupsionit dhe nepotizmit. Prandaj kultura etike dhe infrastruktura janë kaq të rëndësishme në organizatën tonë. Por edhe nëse nuk i kemi, mundemi të zbatojmë rregullat e arta të cilat vijnë nga një

thënie e thjesht dhe e shkurtër: vepro gjithmonë ashtu siç pret ta veprojnë të tjerët me ty. Në botën e audituesve do të thotë se “ kryeji detyrat e tua si të ishe subjekt i një auditimi në të ardhmen”.

Tani do të doja të shtoj një mesazh të fundit. Çdo kush nga ne është i ekspozuar ndaj tundimeve, sidoqoftë, ne kemi gjithmonë dy zgjedhje, si personi në fotografinë e mëposhtme².

Zgjedhja e mirë përfaqësohet nga një engjell kurse e gabuara nga një djall. Fatmirësisht, fytyra e personit në fotografi është drejtuar nga ana e engjellit. Por, siç mund ta shihni, duket në fytyrë që nuk është i lumtur pasi të bësh zgjedhje të mira kur përballësh me dileme etike nuk është asnjëherë e lehtë. Në punë, mund të lehtësohet nga

institucioni juaj dhe kultura etike që krijon ashtu si dhe nga udhërrëfyesit e komunitetit ndërkombëtarë mbi auditimin publik. Megjithatë, nëse ndieni se keni mbështetje të mjaftueshme apo jo, është përgjegjësia juaj për të bërë një zgjedhje të mirë. Uroj që çdo herë të ktheni kokën, si ky person, nga ana e mire dhe të bëni zgjedhje të mira.

Faleminderit!

--- o --- o ---

² <http://stuffpoint.com/the-simpsons/image/218319/homer-and-his-devil-and-angel-picture/>

Jacek Jezierski

U diplomua në Fakultetin e Biologjisë dhe të Shkencave të Tokës, në Universitetin e Gdansk-ut. Në vitin 1988 z.Jezierski mori pjesë në një ekspeditë shkencore një-vjetore të qendrës kërkimore të Akademisë Polake të Shkencave (APSH) në Arkipelagun e ishujve Spitsbergen, në Arktik. Ai e nisi karrierën e tij profesionale në vitin 1983 në qendrën ornitologjike të APSH-së në Gdansk. Gjatë viteve 1985-1990, z.Jezierski punoi për Klubin Malor “Trójmiasto”. Në vitet 1990-1992, ai punoi në Zyrën Ekologjike të Komitetit Kombëtar të “Solidarność”-it.

Në datën 15 Qershor të vitit 1992, Jacek Jezierski u zgjodh në Zyrën më të Lartë të Auditimit si Zëvendës Drejtori i ekipit për Mbrojtjen e Mjedisit dhe Infrastrukturës së Ndërtimit, e cila ndryshoi emërtimin në Departamenti i Mbrojtës së Mjedisit dhe Ndërtimit.

Në datën 1 Gusht 1998 ai u zgjodh si Zëvendës President i NIK-ut.

Në 22 Gusht 2007 u zgjodh si President i NIK-ut. Nga viti 2008, z.Jezierski mbajti funksionin e Kryetarit të Bordit Drejtues të EUROSAI-t.

Prej vitit 2011, është anëtar i Bordit Ndërkombëtar të Standardeve për Auditimin e Brendshëm. Certifikuar për Sigurimin e Menaxhimit të Riskut. Prej vitit 2013, z.Jezierski mban funksionin e Këshilltarit të Presidentit të NIK-ut.

Z. Jacek Jezierski është nderuar me “Medaljen e Mirënjohjes” nga Presidenti i Republikës së Shqipërisë, z.Bujar Nishani, me motivacionin: “Për kontributin dhe ndihmesën e çmuar në përparimin e Institucionit të Kontrollit të Lartë të Shtetit”, me titullin “Qytetar Nderi” nga Bashkia e Orikumit dhe me titullin “Honoris Causa” nga Universiteti “Ismail Qemali” në Vlorë.

Që prej vitit 2011, z.Jezierski ka dhënë një kontribut të vyer për modernizimin e Kontrollit të Lartë të Shtetit, nëpërmjet trajnimeve të dhjetëra audituesve shqiptarë në Poloni. Prej vitit 2016, mbështetja e NIK-ut Polak është ngritur në një stad të ri përmes Projektit të Binjakëzimit “Forcimi i kapaciteteve të auditimit të jashtëm në Shqipëri”, me financim të fondeve IPA 2013 të Bashkimit European, me vlerë 2.1 milionë euro.

PËRGATITJA E PLANIT TË AUDITIMIT BAZUAR NË RREZIK

***¹Mr. Sc. Enver Boqolli**

ZAP, Kosovë

Abstrakt

Çdo Institucion Suprem i Auditimit (ISA) fillimisht duhet të ketë një planifikim strategjik dhe vjetor të punës, pastaj të bëhen planet individuale të departamenteve dhe të ekipeve për mbulimin e auditimeve që janë kompetencë e ISA-së. Kjo bëhet duke i marrë për bazë burimet njerëzore dhe profesionale të audituesve dhe të ekspertëve të nevojshëm për ta mbuluar me cilësi profesionale përmbushjen e

objektivave të paracaktuar për auditimin e organizatës.

ISA duhet të zhvillojnë auditimin në përputhje me planin dhe programin e përcaktuar nga ana e vet, sipas objektivave dhe kapaciteteve të veta dhe në pajtim me standardet ndërkombëtare të auditimit.

Planifikimi dhe vlerësimi i rrezikut duhet të bëhet për katër fazat e auditimit:

1. Planifikimin e auditimit;
2. Punën në Terren;
3. Raportimin; dhe
4. Përcjelljen e zbatimit të rekomandimeve.

Në këtë prezantim jemi fokusuar kryesisht në fazën e parë, pra në Planifikimin e auditimit.

Për të mundur që të përgatitet plani i auditimit, auditorit i nevojitet një kuptim i përgjithshëm i sistemeve të kontabilitetit, kontrollit të brendshëm, si dhe procesi i

¹ Mr. Sc. Enver BOQOLLI, Udhëheqës i Ekipit të Auditimit në Zyrën e Auditorit të Përgjithshëm në Kosovë,
e-maili: enver.boqolli@oagks.org

përpunimit për secilin lloj të transaksionit. Natyra, koha dhe shtrirja e procedurave të kryera nga auditori për të arritur këtë kuptim do të ndryshojë, përveç tjerash, nga:

- Madhësia dhe kompleksiteti i organizatës së audituar dhe sistemit të tij të kontabilitetit;
- Procesi i kontabilitetit dhe raportimit financiar, nga inicimi i transaksioneve domethënëse dhe ndodhive tjera deri tek përfshirja e tyre në pasqyrat financiare;
- Llojet kryesore të transaksioneve në veprimet e organizatës së audituar;
- Lloji i kontrolleve të brendshme dhe shpeshtësia e tyre;
- Natyra e dokumentacionit të audituarit për kontrollet e brendshme specifike.

Zakonisht, auditori ka njohuri të mjaftueshme mbi sistemin e kontabilitetit dhe kontrolleve të brendshme domethënëse, nga përvoja e mëhershme me organizatën e audituar, duke i plotësuar me intervistat e menaxhmentit, personelit mbikëqyrës dhe personelit tjetër në nivele të ndryshme organizative, së bashku me referim në dokumentacion, siç janë manualët e procedurave, përshkrimet e punës, struktura organizative, etj.

Inspektimi i dokumenteve dhe të dhënave sa i përket sistemeve të kontabilitetit dhe kontrollit të brendshëm (p.sh. plani kontabël, vendi i autorizimit, informata e paraqitur me anë të sistemeve).

Sidoqoftë, nëse auditori nuk ka përvojën e mjaftueshme, të mëhershme, ai mund të arrijë këtë njohuri duke kryer “teste të hollësishme”, d.m.th. duke i testuar disa transaksioneve tipike nga fillimi deri në mbarim përmes sistemit të kontabilitetit për të identifikuar kontrollet kyçe të brendshme që menaxhmenti i ka vënë për të parandaluar dhe zbuluar gabimet dhe keqdeklarimet e mundshme.

Për planifikimin e auditimit të jashtëm, auditori duhet të rishikojë auditimin e brendshëm të organizatës së audituar, planin dhe programin e tij të punës dhe të vlerësojë nëse mund të mbështetet në punën e tij.

Lidhja midis auditimit të brendshëm dhe atij të jashtëm mund të ketë shkëmbime pikëpamjesh, eksperiencash dhe informacionesh mbi metodologjitë, dhe mund të kursehet mjaftë kohë dhe burime nëse të dy palët kanë besim në punën e tjetrit dhe e planifikojnë punën e tyre duke u mbështetur në punën e njëri tjetrit.

Gjatë planifikimit të auditimit, auditori i jashtëm duhet të bëjë vlerësimin preliminar të funksionimit të auditimit të brendshëm. Ky vlerësim preliminar do të ndikojë në gjykimet në lidhje me përdorimin e mundshëm të informatave të auditimit të

brendshëm duke modifikuar natyrën, koordinimin dhe zvogëlimin e shkallës së procedurave të auditimit të jashtëm.

Në fillim të procesit të planifikimit, Udhëheqësi i Ekspertit të Auditimit duhet t'i identifikojë detyrat e ndryshme të auditimit, siç janë:

- Përgatitja për takimin fillestar;
- Mbajtja e takimit fillestar;
- Grumbullimi i të dhënave (rishikimet e dokumenteve dhe intervistat);
- Analizimi dhe dokumentimi i të dhënave;
- Identifikimi i rreziqeve;
- Zhvillimi i kontroleve të ndërlidhura;
- Planifikimi i testeve dhe mostrave;
- Finalizimi i Planit të Auditimit;
- Kryerja e punës në terren;
- Vlerësimi i rezultateve, përgatitja e të gjeturave dhe rekomandimeve;
- Përgatitja e projekt-raportit të Auditimit;
- Takimet me subjektin;
- Menaxhimi dhe korrespondenca e auditimit;
- Finalizimi i Raportit të Auditimit; dhe
- Përcjellja e zbatimit të rekomandimeve të auditimit.

Qëllimi i auditimit është që ta ndihmojë menaxhmentin në zbulimin dhe vlerësimin e rreziqeve, të kontribuojë në përmirësimin e sistemeve të menaxhimit financiar dhe të kontrollit që veprojnë në atë organizatë. Në përgjithësi, “sistemi” është një kombinim i elementeve të ndërlidhura të cilat përbëjnë një proces të plotë që kryen një funksion të caktuar.

Parimet e aplikuara për menaxhimin financiar dhe sistemet e kontrollit janë përcaktuar në Ligjin për Menaxhimin e Financave Publike. Auditorët duhet ta njohin këtë Ligj dhe ta mbështesin menaxhmentin në zbatimin e tij. Ata duhet të bëjnë analiza të thella të sistemeve të menaxhimit financiar dhe sistemeve të kontrollit për vlerësimin e funksionimit efektiv të mekanizmave të kontrollit. Me fjalë të tjera, theksi duhet të vihet në auditimin e sistemeve e jo në ekzaminimin e transaksioneve.

Në auditimet e sistemeve, auditorët krijojnë një mendim lidhur me atë se çfarë mekanizmesh të kontrollit ekzistojnë, si operojnë dhe cili është ndikimi i tyre në objektivat e organizatës. Kjo bëhet duke ekzaminuar dhe vlerësuar proceset në organizatë.

Çdo proces në organizatën që auditohet i ka objektivat e veta.

Auditorët duhet t'i njohin mirë të gjitha proceset dhe të përqendrojnë vëmendjen e auditimit në ato të cilat janë të rëndësishme apo atyre që janë më të ndjeshme nga rreziqet. Duke i ditur qëllimet, burimet, rrjedhën dhe rezultatet e proceseve, auditorët janë në gjendje të definojnë objektivat dhe fushëveprimin e auditimit.

Auditimi i sistemeve është një proces “hap-pas-hapi”. Megjithatë, hapat nuk duhet të konsiderohen si faza të pavarura për shkak se secili prej tyre duhet të kryhet para se të fillojë faza vijuese e auditimit. Auditimi i sistemeve është një proces i plotë dhe i integruar.

Në secilën fazë të procesit të auditimit, auditorët do të kenë mundësinë që ta rishqyrtojnë qasjen që kanë planifikuar.

Çelësi për auditim me cilësi të lartë është qasja e auditorëve ndaj planifikimit dhe kryerjes së auditimit. Për të siguruar auditime të qëndrueshme të cilësisë së lartë, auditorët aplikojnë qasje standarde për secilin auditim me specifikat përkatëse.

Pasqyra e Planifikimit të Auditimit

Faza e planifikimit është me rëndësi vendimtare për kryerjen efikase të një auditimi efektiv.

Gjatë përgatitjeve për auditim, auditorët duhet të:

- Dokumentojnë procesin që auditohet për të kuptuar se si operon ai;
- Identifikojnë objektivat e kontrollit;
- Përkufizojnë fushëveprimin e auditimit;
- Mbajnë takimin fillestar me menaxhmentin e organizatës që auditohet;
- Identifikojnë dhe vlerësojnë rrezikun në procesin që auditohet;
- Vlerësojnë kontrollet kundrejt rrezikut në procesin që auditohet; dhe
- Zgjedhin një qasje duke identifikuar llojin dhe numrin e kontrolleve që duhet të bëhen.

Në fund të kësaj faze, udhëheqësi i ekipit dhe anëtarët e ekipit të auditimit përpilojnë planin e auditimit.

Plani i Auditimit, përgatitet në fillim të secilës detyrë të auditimit të paraparë në planin vjetor. Ai përmban objektivat, fushëveprimin, kohëzgjatjen dhe ndarjen e burimeve për atë detyrë.

Njohja e organizatës që Auditohet

Faza e planifikimit përcakton se si do të ekzekutohet tërë detyra e auditimit. Planifikimi i mirë është një parakusht për kryerjen efektive të detyrës së auditimit, e cila bashkë me nivelin e lartë të kompetencës së auditorëve, duhet të dërgojë drejt përmirësimeve në operacionet e organizatës. Prandaj, auditorët duhet t'i qasen fazës së planifikimit me kujdes të veçantë, duke i shfrytëzuar aftësitë dhe përvojën e tyre profesionale, duke pasur parasysh se sa mirë e njohin ata organizatën, proceset e saj, mjedisin e kontrollit dhe rreziqet.

Nën supozimin që ekipi i auditimit ka më pak njohuri për organizatën, anëtarët e ekipit duhet t'i përkushtojnë më shumë kohë studimeve dhe përgatitjeve paraprake të detyrës së auditimit, të sigurohen që ata të kenë njohuri adekuat lidhur me organizatën e audituar dhe sistemet e vendosura të menaxhimit financiar dhe kontrollit.

Njohja e organizatës arrihet duke grumbulluar dhe studiuar informacionet për:

- Legjislacionin, rregulloret dhe procedurat e brendshme që kanë të bëjnë me organizatën e audituar;
- Objektivat e organizatës;
- Strukturën e organizatës, përfshirë ndarjen e përgjegjësisë, përkrahjet e punës etj;
- Fushat kryesore të operimit;
- Metodologjinë e vlerësimit të rreziqeve që aplikohen në organizatë;
- Procedurat për procedimin e informacioneve dhe kontrollet kyçe;
- Mjedisin dhe politikat e kontabilitetit;
- Menaxhimin financiar dhe sistemet e kontrollit;
- Qarkullimin e personelit kyç; dhe
- Dokumentacionin tjetër të aplikueshëm.

Si pikënisje, ekipi i auditimit duhet t'i referohet materialit në Dosjen e Përhershme, më pastaj të marrë në konsideratë se çfarë informatash tjera shtesë do të mund të jenë të nevojshme. Udhëheqësi i ekipit të auditimit nuk duhet të kërkojë kopjet e të gjitha informacioneve në këtë fazë, por duhet të pyesë se ku mund të merren informacionet, si ueb-faqet, publikimet tjera, ashtu që ekipi i auditimit të mund t'i përcjellë dhe analizojë informacionet e grumbulluara dhe përgatitet për takimin fillestar me menaxhmentin e organizatës që auditohet.

Udhëheqësi i ekipit të auditimit do të gjykojë nëse ajo që është kuptuar është e mjaftueshme, apo është e nevojshme të kërkohen informacione dhe shpjegime shtesë nga menaxhmenti. Si rezultat i punës së kryer në këtë fazë, ekipi i auditimit përcakton objektivat dhe fushëveprimin e auditimit në kuptim të gjerë, të cilat pastaj

diskutohen në takimin fillestar me menaxhmentin e organizatës që auditohet. Pas këtij diskutimi, Udhëheqësi i ekipit të auditimit mund të plotësojë apo ndryshojë objektivat origjinale, duke marrë parasysh mendimin e menaxhmentit lidhur me fushat e diskutueshme.

Kur udhëheqësi i ekipit të auditimit të jetë i gatshëm të fillojë Auditimin, ai/ajo do t'i shkruajë një letër menaxhmentit të organizatës që do të auditohet, për ta informuar atë për auditimin që do të kryhet. Njëherazi duhet të dakordohet për një takim ku do të merren informacione mbështetëse, si dhe të parashtrijë nevojat e ekipit për zyrë dhe pajisje të nevojshme për kryerjen e auditimit. Kjo letër duhet të adresohet me kohë, në mënyrë që i audituari të përgatitet për këtë takim dhe atë së paku një javë para takimit të kërkuar.

Grumbullimi i Informacioneve

Përgatitja preliminare për auditim kërkon grumbullim të një sasive të konsiderueshme të informacioneve. Burimet e informacioneve përfshijnë: dokumentet, intervistat, pyetësorët, dosjen e procedurave, skemat organizative, diagramet, etj. pasi që këto ofrojnë pika referuese të rëndësishme gjatë tërë auditimit.

Për të grumbulluar informacione shtesë, auditorët mund të përgatisin dhe ofrojnë pyetësorë për punonjësit, si pjesë e auditimit.

Kur auditorët të zgjedhin metodën e grumbullimit të të dhënave, ata duhet të gjykojnë se cila metodë është më efikase në plotësimin e objektivave të rishikimit. Zgjedhja do të varet nga gjykimi profesional i auditorit dhe do të reflektojë atë që auditori kupton për organizatën që auditohet, llojin e auditimit dhe specifikat e detyrave.

Aktivitetet vijuese duhet të kryhen dhe dokumentohen në pjesën e dokumenteve të punës për planifikim:

- Grumbullimi i informacioneve mbështetëse dhe dokumentimi i çështjeve kyçe në pjesën e dokumenteve të punës për planifikim;
- Identifikimi i objektivave të auditimit;
- Identifikimi i risqeve të ndërlidhura me objektivat;
- Vlerësimi dhe identifikimi i risqeve kritike, formulimi i objektivave të kontrollit të bazuar në risk dhe regjistrimi i tyre me rankimet e rrezikut në dokumentet e punës.

Përcaktimi i Objektivave të Auditimit

Objektivat e auditimit janë deklarata të gjëra të përgatitura nga auditorët për të definuar se çfarë synon të përmbushë angazhimi të cilat mund të ndryshojnë në varësi të llojit të auditimit që kryhet. Procedurat e auditimit janë mjetet për arritjen e objektivave të auditimit.

Objektivat e auditimit përcaktojnë punën e cila duhet të kryhet nga auditorët dhe ato mund të jenë të përgjithshëm ose të veçanta.

Auditorët i saktësojnë objektivat e auditimit në të njëjtën kohë me identifikimin e objektivave të kontrollit. Objektivat e kontrollit janë të lidhur me objektivat e procesit që auditohet.

Objektivat e kontrollit janë bazë për identifikimin e rreziqeve në një proces dhe për vlerësimin e përshtatshmërisë së kontrolleve, të vendosura për menaxhimin e rrezikut.

Është e ditur se objektiva të ndryshëm të kontrollit aplikohen në proceset e ndryshme dhe asnjë listë nuk duhet të pranohet si listë gjithëpërfshirëse e objektivave të kontrollit për të gjitha auditimet.

Auditorët duhet të mendojnë vazhdimisht për objektivat shitesë të kontrollit, të cilët reflektojnë kontekstin në të cilin funksionon Organizata, si dhe për disa probleme specifike me të cilat ballafaqohet Organizata në auditim.

Në përgatitjen e objektivave të auditimit, mund të përdoren sugjerimet në vijim:

- Vlerësoni nëse politikat dhe procedurat ekzistuese janë adekuate për objektivat e procesit që auditohet;
- Përcaktoni nëse politikat dhe procedurat ekzistuese në procesin që auditohet, korrespondojnë me kërkesat e akteve rregullative;
- Verifikoni ekzistencën, gjendjen dhe ruajtjen e aseteve fizike dhe aftësinë e sistemeve të kontrollit për t'i mbrojtur ato nga humbja dhe shpërdorimi;
- Vlerësoni plotësinë, përshtatshmërinë, saktësisë dhe qasjen e sistemit informativ;
- Përcaktoni saktësinë dhe afatet kohore të të dhënave financiare;
- Identifikoni gabimet dhe mangësitë dhe përcaktoni faktorët që kanë ndikuar.

Kontrolle janë të gjitha aktivitetet e menaxhmentit që synojnë shtimin e gjasës për arritjen e objektivave të organizatës të cilat arrihen me zvogëlimin ose eliminimin e rreziqeve të identifikuara.

Objektivat e kontrollit mund të formulohen si pyetje

- A aplikohen procedura adekuate në procesin e organizatës që auditohet?
- A përputhen vendimet e menaxhmentit me kërkesat ligjore?
- A ekziston ndonjë sistem raportimi mbi proceset që auditohen?
- Si mbrohen asetet?
- A siguron sistemi i kontabilitetit regjistrim të saktë të aseteve, detyrimeve, të hyrave dhe shpenzimeve?
- A siguron sistemi se pagesat bëhen me kohë dhe në shumën e saktë?
- A janë plotësuar kërkesat për dhënien e kontratave publike?
- A reagon menaxhmenti në mënyrë konstruktive ndaj të gjeturave të auditimit?

Nëse të gjitha këto pyetje mund të kenë përgjigje pohuese, atëherë kontrollet mund të konsiderohen si “efektive”. Nëse ndonjë përgjigje është mohuese atëherë kontrollet e menaxhmentit nuk duhet të vlerësohen si “efektive”.

Procedurat e auditimit janë mjetet për arritjen e objektivave të auditimit. Objektivat dhe procedurat e auditimit së bashku përbëjnë fushëveprimin e auditimit dhe duhet të drejtohen që të adresojnë rreziqet e ndërlidhura me procesin i cili kontrollohet.

Fushëveprimi i auditimit duhet të definojë parametrat vijues të detyrës së auditimit:

- Periudhën që do të auditohet;
- Emrin e organizatës që do të auditohet;
- Dokumentet që do të kontrollohen; dhe
- Vendin/lokacionin ku do të kryhet auditimi.

Fushëveprimi mund të kufizohet nga faktorët apo ngjarjet që e zvogëlojnë aftësinë e auditorit për shprehjen e një mendimi të pavarur dhe profesional për auditimin e kryer.

Kufizimet e tilla mund të jenë të lidhura me:

- Qasjen e auditorëve në asete, dokumente, informacione dhe zyrtarë kyç që lidhen me objektivat e auditimit; ose
- Burimet njerëzore në dispozicion dhe orarin për punën e auditorëve.

Takimi fillestar i audituesve me menaxhmentin e organizatës së audituar duhet të thirret nga Drejtori apo Udhëheqësi i Ekipit të Auditimit, pasi të jenë kryer studimet preliminare lidhur me të audituarin dhe pasi të jenë definuar fushëveprimi dhe objektivat e auditimit.

Takimi fillestar duhet të ketë tone pozitive për angazhimin dhe duhet të zbusë çfarëdo shqetësimi që ka menaxhmenti, në lidhje me te, dhe të hapë rrugë për marrëdhënie bashkëpunuese gjatë gjithë rrjedhës së auditimit.

Temat e diskutimit gjatë takimit fillestar mund të përfshijnë:

- Objektivat dhe fushëveprimin e planifikuar të punës për auditim;
- Kohëzgjatjen e auditimit;
- Auditorët e brendshëm dhe zyrtarë financiar të caktuar për auditim;
- Procesin e komunikimit gjatë auditimit, përfshirë metodat, afatet kohore dhe individët të cilët do të jenë përgjegjës;
- Kushtet organizative dhe operacionet e aktivitetit i cili auditohet;
- Brengat ose kërkesat për menaxhmentin;
- Çështjet me interes të veçantë për auditorin; dhe
- Procedurat e raportimit dhe procesit të përcjelljes së auditimit.

Udhëheqësi i Ekipit të Auditimit do të diskutojë me menaxhmentin datat e planifikuara të fillimit dhe përfundimit të auditimit dhe kurdo që është e mundur duhet t’i adaptojë ato, për t’i sinkronizuar me angazhimet e tjera organizative.

Auditori duhet të sigurojë që i gjithë menaxhmenti që duhet të dijë për auditimin, të informohet me kohë dhe duhet të mbajë takime me menaxherët të cilët janë përgjegjës për aktivitetin që auditohet.

Menaxhimi i riskut

Menaxhimi i riskut është një proces me anë të së cilit menaxhmenti e kupton ekspozimin ndaj rrezikut dhe e menaxhon atë deri në një nivel të pranueshëm, duke e minimizuar probabilitetin ose ndikimin, e nëse ka mundësi që të dyja.

Secila organizatë mund të ballafaqohet me risqe: të jashtme; financiare; operative dhe të burimeve njerëzore.

Për të marrë siguri të arsyeshme që objektivat mund të arrihen me vlerën për para dhe për të mbrojtur operacionet nga risqet e papranueshme, menaxhmenti duhet të përcaktojë mjetet e nevojshme për të vlerësuar dhe për të marr vendime para realizimit të çfarëdo aktiviteti.

Risqet reflektojnë pasigurinë drejt arritjes së rezultateve të planifikuara. Ekspozimi ndaj riskut është kombinimi i probabilitetit (gjasës që do të ndodhë një ngjarje) dhe ndikimit të ngjarjes nëse kjo ndodhë.

Menaxhmenti duhet të identifikojë risqet për secilën objektivë – ato rrethana që do të mund të pengonin organizatën në arritjen e secilës objektivë të saj.

Në identifikimin e risqeve, merren parasysh kategoritë e ndryshme të rreziqeve që mund të ndikojnë në ndonjë objektivë. Secila objektivë mund t'i ekspozohet risqeve të shumëfishta në kategori të shumëfishta.

Për të kombinuar vlerësimin e risqeve të ndryshme, menaxherët mund të konsiderojnë probabilitetin, si: I sigurt, ka gjasë, i mesëm ose s'ka gjasa dhe ndikimin, si: i parëndësishëm, i vogël, i madh ose katastrofik.

Reagimi ndaj riskut

Pasi të kemi përgatitur profilin e riskut, menaxhmenti duhet të marrë në konsideratë se si të reagojë ndaj secilit risk, duke ndërmarrë veprime për reduktimin e tij, duke bërë:

Transferimin e riskut te pala e tretë, me anë të blerjes së sigurimit ose mjeteve të tjera kontraktuale, që përcaktojnë se pala e tretë do të mbulojë çfarëdo pasoje të pafavorshme të materializimit të riskut.

Tolerimin kur të mos jetë e mundshme të gjinden mjete me kosto efektive për të lehtësuar rreziqet e caktuara, në veçanti risqet me shkallë të ulët që nuk kanë ndikim të madh në kapacitetin operativ.

Kontrollin nga menaxhmenti për të zbatuar kontrollat e brendshme që të menaxhojë rreziqet që burojnë në kuadër të organizatës. Duke i zbuluar ngjarjet negative, të ndërmerren veprime korrigjuese për të mbuluar humbjet, ose duke i parandaluar përmes ndarjes së detyrave, mbikëqyrjes, ndërtimit të shkathtësive, politikave e procedurave.

Shmangien e rrezikut kur nuk mund të transferohet ose kontrollohet dhe konsiderohet se kostoja është shumë e lartë që të kontrollohet, atëherë shmanget pa bërë asnjë veprim për të. Kostoja e kontroleve duhet të jetë proporcionale me ekspozimin ndaj riskut. Nuk ka kuptim që të shpenzohen €1,000 për t'ju shmangur një risku në vlerë prej €100.

Duhet të merret në konsideratë secili rrezik që është identifikuar, të përcaktohet shkalla e tij dhe të përgatitet një reagim adekuat.

Përcaktimi i rreziqeve, ndikimi i tyre, veprimet që duhet të ndërmerren dhe përgjegjësia për veprimet, në përgjithësi dokumentohen në një regjistër i cili duhet të rishikohet vazhdimisht (rekomandohen rishikime tremujore).

Marrja e sigurisë për menaxhimin e riskut

Auditori do të rishikojë procesin e menaxhimit të riskut dhe regjistrin e risqeve, gjatë auditimeve dhe të rekomandojë tek Organizata çfarëdo përmirësimi të nevojshëm.

Menaxhimi i riskut është i lidhur nga afër dhe mund të konsiderohet si pjesë thelbësore e llogaridhënies menaxheriale. Mungesa e menaxhimit të riskut, veçanërisht në organizatat komplekse, mund të shkaktojë dështim në zbatimin e programeve qeveritare, keqësim të shërbimeve publike dhe në disa raste të rënda (përmblytje, situata epidemike) mund të jetë kërcënim për jetën e njerëzve dhe sigurinë.

Përzgjedhja e qasjes së auditimit

Duke përdorur rezultatet e vlerësimit të sistemit të kontrollit të brendshëm, auditori duhet të zgjedhë qasjen përkatëse të auditimit. Kjo përfshin vlerësimin se sa mund të mbështetemi në kontrolle, duke u bazuar në vlerësimin e kontrolleve dhe në mjedisin në të cilin operon Organizata.

Në përgjithësi qasja e auditimit merr parasysh se sa teste të një kontrolli janë të nevojshme për auditorin që të formojë një mendim se sa mirë funksionon një kontroll.

Pyetja kyçe për një auditor është: në çfarë sasive dhe cilat punë duhet të kryejë, në mënyrë që të zvogëlojë riskun e auditimit (d.m.th. rrezikun e arritjes së një opinioni të gabuar)?

Rreziku i auditimit është më i lartë kur sistemi i kontrollit është i dobët dhe ai është më i ulët nëse sistemi i kontrollit është më i fortë.

Auditori duhet të zgjedhë se sa punë duhet të kryhet dhe cilat aktivitete, bazuar në rezultatet e vlerësimit të sistemit të kontrollit të brendshëm.

Kur ekziston mjedis i fortë i kontrollit, i shoqëruar me kontrolle efektive të menaxhmentit, auditorët mund të kenë besim në kontrolle, duke e përqendruar

vëmendjen e tyre në testimin e kontrolleve të menaxhmentit dhe kontrolleve të aplikimit, që konsiderohen efektive. Atëherë auditori duhet të përqendrohet në testimin e kontrolleve të menaxhmentit dhe kontrolleve kyçe të aplikimit me sa më pak teste substanciale.

Kur vlerësimi i mjedisit të kontrollit është vlerësuar si mesatar apo i lartë dhe kontrollet e menaxhmentit janë vlerësuar si mesatare në fazën e planifikimit me disa kontrolle kyçe të aplikimit. Auditori duhet të kryejë rishikime analitike dhe testime të mëtijshme të kontrolleve të menaxhmentit dhe kontrolleve kyçe të aplikimit, të plotësuara me testime të kufizuara të transaksioneve.

Kur kontrolleve nuk mund t'u besohet, Auditimi nuk do të përfshijë asnjë test të kontrolleve. Në vend të kësaj, auditori do të kryejë rishikime analitike dhe teste substanciale të transaksioneve për auditimet financiare dhe ato të pajtueshmërisë.

Përzgjedhja e mostrave(kampionëve)

Për t'iu shmangur testimit të 100% të transaksioneve, auditori duhet të përzgjedhë një mostër. Në përcaktimin e madhësisë së mostrës dhe transaksioneve që do të përzgjidhen, auditori duhet të marrë parasysh faktorët, siç janë: vlera monetare, potenciali i mashtrimit, shpeshtësia e parregullsive, ndryshimi si tregues i zakonshëm i rrezikut dhe koha. Mostrat mund të zgjidhen në dy mënyra: statistikore dhe atë sipas gjykimit profesional. Auditori vendos së në cilën mënyrë e bënë zgjedhjen e mostrave. Pavarësisht nga mënyra e zgjedhjes, numri i mostrave duhet të jetë përfaqësues i popullsisë.

Përmbledhja e dokumentit përfundimtar të planifikimit

Faza e planifikimit të auditimit, përfundon kur Plani i Auditimit të jetë përgatitur në tërësi. Përmbajtja e Planit të Auditimit dallon varësisht nga madhësia dhe kompleksiteti i Organizatës së audituar, por duhet të përmbajë së paku informatat në vijim:

Historiku i organizatës - Kjo organizatë është themeluar si organ i pavarur në vitin 2003, me ligjin nr. x, dhe ka për detyrim të përmbushë këto objektiva (përmendën objektivat që i ka caktuar ligji apo akti i themelimit), dhe këtë do ta përmbushë përmes këtyre departamenteve apo njësive (përmendën cilat) dhe kryhen në këto lokacione (përmendën qytetet).

Objektivat - Ky auditim do të mbulojë auditimin e pasqyrave vjetore financiare për vitin 2015. Objektive primare e këtij auditimi është t'i mundësojë Auditorit të

shprehë opinionin për pasqyrat vjetore financiare të organizatës, nëse ato prezantojnë një pasqyrë të vërtetë dhe të drejtë dhe nëse regjistrimet, sistemi dhe transaksionet financiare janë në pajtim me ligjet dhe rregulloret e aplikueshme. Objektivi duhet të shkruhet në atë mënyrë që në fund të auditimit të mund të përcaktohet lehtë se a është arritur ai objektivi.

Fushëveprimi - Auditimi jonë i pasqyrave vjetore financiare do të kryhet në përputhje me Standardet Ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (SNISA). Këto standarde paraqesin praktikën më të mirë të auditimit, duke rritur besimin e publikut në procesin e auditimit. Identifikoni njësitë organizative dhe proceset të cilat i nënshtrohen auditimit dhe pozitat kyçe që janë përgjegjëse për to.

Risku dhe Materialiteti - Përmbledhen rishikimet e bëra nga ekipi i auditimit në lidhje me qasjen e menaxhimit të riskut të adoptuar nga organizata që auditohet dhe vlerësimin e tyre. Gjithashtu duhet të përcaktohet materialiteti, i cili është i rëndësishëm për përcaktimin e opinionit të auditorit për pasqyrat financiare të organizatës.

Programi i auditimit - Përshkruani se si ekipi i auditimit planifikon të përmbushë objektivin e auditimit dhe të plotësojë kërkesat e standardeve të auditimit duke prezantuar një program i cili përmbledh procedurat e testimit që janë dokumentuar në letrat e punës, duke përfshirë:

- Përshkrimin e shkurtër të secilit test dhe objektivin e tij;
- Dokumentet që do të shqyrtohen;
- Testet që do të kryhen;
- Kriteret për testet;
- Madhësinë dhe metodën e zgjedhjes së mostrës.

Burimet dhe orari - Identifikoni anëtarët e ekipit dhe konfirmoni disponueshmërinë e tyre, pavarësinë dhe kualifikimet për pjesëmarrje. Tregoni në mënyrë të veçantë se kush është përgjegjës për sigurimin e cilësisë. Pasi që udhëheqësi i ekipit të auditimit të caktojë anëtarët e ekipit për auditim, ai/ajo duhet të kontrollojë për t'u siguruar se anëtarët e caktuar nuk diskualifikohen nga auditimi për shkak të konfliktit të interesit ose mungesës së certifikimit adekuat. Secili auditor i caktuar, duhet të nënshkruajë deklaratën e auditorit. Gjithashtu do të caktohen datat e fillimit të auditimit, takimit fillestar, kryerjes së punëve në terren, dorëzimi i projekt raportit dhe i raportit final të organizata që auditohet.

Komunikimi - Përshkruani qasjen ndaj komunikimit që do të përdoret gjatë auditimit, shënoni pikat e planifikuara të komunikimit – shkresat zyrtare, takimet e organizuara, projekt raporti, raporti përfundimtare dhe datën e planifikuar për secilën.

Nënshkrimi - Udhëheqësi i Ekipit të Auditimit duhet të nënshkruajë Planin e Auditimit dhe të tregojë datën në të cilën ai plan është përgatitur.

Plani i auditimit duhet të azhurnohet sipas nevojës, për të reflektuar çdo ndryshim të rëndësishëm të bërë gjatë auditimit.

Literatura:

- Standardet e Auditimit të INTOSAI-t.
- Manuali i Auditimit të Rregullsisë, Zyra e Auditorit të Përgjithshëm, Prishtinë 2015.
- Udhëzues i menaxhimit të cilësisë së auditimit, Zyra e Auditorit të Përgjithshëm, Prishtinë 2009.
- Doracaku i Auditimit të brendshëm, Ministria e Financave, Prishtinë 2011.
- Strategjia e kontrolleve të brendshëm të Financave Publike 2015-2019, Ministria e Financave, Prishtinë 2015.
- Menaxhimi financiar dhe kontrolli, Ministria e Financave, Prishtinë 2011.
- Revista 4- Mujore nr. 1 Auditimi Publik, KLSH, Tiranë 2012.
- Legjislacioni i Kosovës për këtë fushë.
- Dokumente, Letra Pune dhe Trajnime të ndryshme të Zyrës së Auditorit të Përgjithshëm, Prishtinë.

Sc. Enver Boqolli

Është diplomuar si ekonomist në Fakultetin e Ekonomisë të Universitetit të Prishtinës e më pas ka vijuar studime për Statistikë, Kontabilitet, Menaxhment dhe Auditim. Z.Boqolli është Kontabilist i Certifikuar nga Shoqata e Kontabilistëve të Certifikuar dhe Audituesve të Kosovës(ShKÇAK), auditor i certifikuar nga Bordi Kosovar i Standardeve të Raportimit Financiar. Përgjatë karrierës, ka punuar si Analist Ekonomik në Ministrinë e Ekonomisë dhe Financave të Kosovës, Departamenti i Politikave Ekonomike. Prej vitit 2003 punon në Zyrën Kombëtare të Auditimit të Kosovës, fillimisht si auditor i Organizatave Buxhetore që financohen nga Buxheti i Kosovës dhe prej vitit 2005 si Udhëheqës i ekipit të Auditimit në procesin e auditimit të entiteteve Publike.

SISTEMI BANKAR DHE MBROJTJA NGA RREZIQET

Dr. Natasha Ahmetaj

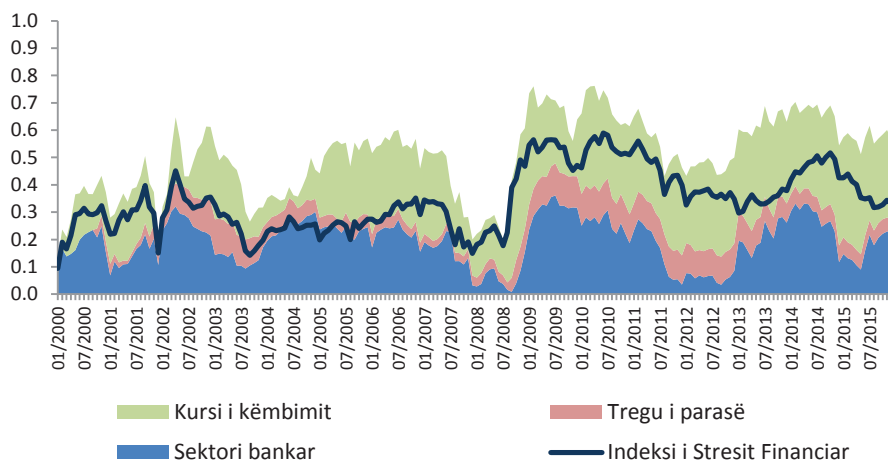
Zv/Guvernatore, Banka e Shqipërisë

Sot, sistemi financiar në Europë vepron në një ambient më të qetësuar krahasuar me periudhën pas shpërthimit të krizës financiare të vitit 2008. Brenda këtij konteksti, edhe sistemi financiar shqiptar është duke kërkuar rrugë të reja zhvillimi pas një testi të suksesshëm rezistence gjatë krizës së borxhit sovran grek në 2014, test ky që provoi aftësinë e mirë përthithëse të tij ndaj goditjeve të efektit “spillover”.

Indeksi i Stresit Financiar në Shqipëri i matur në vijimësi tregon sistem me stabilitet të qëndrueshëm dhe të aftë të ndërtojë mekanizma vetëmbrojtës, sikurse duket edhe në grafikun 1.

Grafik 1. Indeksi i Stresit Financiar

Burimi: Banka e Shqipërisë

Niveli i përgjithshëm më i ulët i stresit krijon premisat për pritshmëri pozitive të ekonomisë reale, pasojë kjo e politikave monetare lehtësuese të Bankës së Shqipërisë. Efektet mbështetëse të kësaj politike përforcohen dhe janë në drejtim të njëjtë me ndikimin pozitiv që sjell nga jashtë politika lehtësuese jokonvencionale e Bankës Qendrore Evropiane, duke evituar së bashku frikën nga deflacioni.

Por, megjithë ndjeshmërinë e përgjithshme pozitive, vihet re ende një dikotomi midis indikatorëve ekonomike dhe atyre financiare në aspektin e ndërmarrjes së rrezikut. Ndërsa nga njëra anë kemi një rënie të qartë të normave të interesit të tregut dhe rritjes së çmimit të aseteve financiare në shumicën e segmenteve, kjo nuk është përkthyer në rritje të levës financiare të sektorit bankar dhe as rritje të qartë të kredisë për sektorin privat.

Kjo do të thotë se ka një distancë në sjelljen ndaj riskut në ekonominë reale në krahasim me atë të sektorit financiar. Për shkak të politikës monetare thellësisht lehtësuese, norma e interesit *risk-free* dhe ajo e borxhit sovran kanë rënë ndjeshëm. Likuiditeti i bollshëm në tregun ndër-bankar si pasojë e këtyre politikave, ka zbutur riskun për stabilitetin e çmimeve, si dhe ka ndikuar pozitivisht në perspektivën e rritjes ekonomike, por ecuria e kredisë së re mbetet larg pritshmërisë.

Literatura sugjeron se zhvillimet në çmimet e aseteve financiare dhe ecuria e ciklit të kredisë kanë një ndikim të rëndësishëm në stabilitetin financiar. Por, një nga mësimet kryesore të krizës ishte se menaxhimi i zhvillimeve të favorshme në këto dy tregje nuk mund të realizohet përmes përdorimit të vetëm të politikës monetare (White, 2012).

Nga ana tjetër, po kjo krizë demonstroi ndikimin e forte të këtij stabiliteti veçanërisht nga rreziku sistemik. Është kjo arsyeja pse ndërtimi i politikave dhe instrumenteve mbrojtës ndaj rrezikut sistemik janë bërë sot pjesë organike e punës e të gjithë institucioneve mbikëqyrëse financiare. Stabiliteti financiar dhe politikat për ruajtjen e tij janë sot angazhim për të gjitha autoritetet mbikëqyrëse.

Burimet kryesore të rrezikut sistemik në këtë sistem rrjedhin nga tri forma të aktivitetit bankar: a) ndërmjetësimi financiar, b) transformimi i maturiteteve dhe c) leva financiare (Blundell-Wignall, 2014). Këto aktivitete shtrihen edhe përtej sektorit bankar, në atë pjesë që njihet si “shadow banking”.

Rrjedhimisht, politika makroprudenciale shfaqet si mjaft komplekse në kërkim të përmbushjes së tre qëllimeve kryesore:

1. Identifikimi i zhbalancimeve në sistemin financiar, te cilat shërbejnë si burime të akumulimit të rrezikut sistemik, para materializimit të tij;
2. Përzgjedhja e instrumenteve të duhura për zbutjen e rrezikut sistemik;
3. Koordinimi i instrumenteve dhe politikave mikroprudenciale dhe monetare, për uljen e prociklikalishtit në ekonomi.

Në kushtet e peshës kryesore të sektorit bankar në sistemin financiar, kontributi i tij është i rëndësishëm për stabilitetin financiar në tërësi, ndaj edhe njohja e rreziqeve sistemike që ai prodhon dhe ndërtimi në kohë i instrumenteve mbrojtës prej tyre, kanë prioritet.

Nën përmbushjen e këtij misioni, është thelbësore të kuptohen marrëdhëniet prociklike që krijon zhvillimi i aktivitetit bankar dhe faktorë të shfaqur që përbëjnë burime të rreziqeve sistemike.

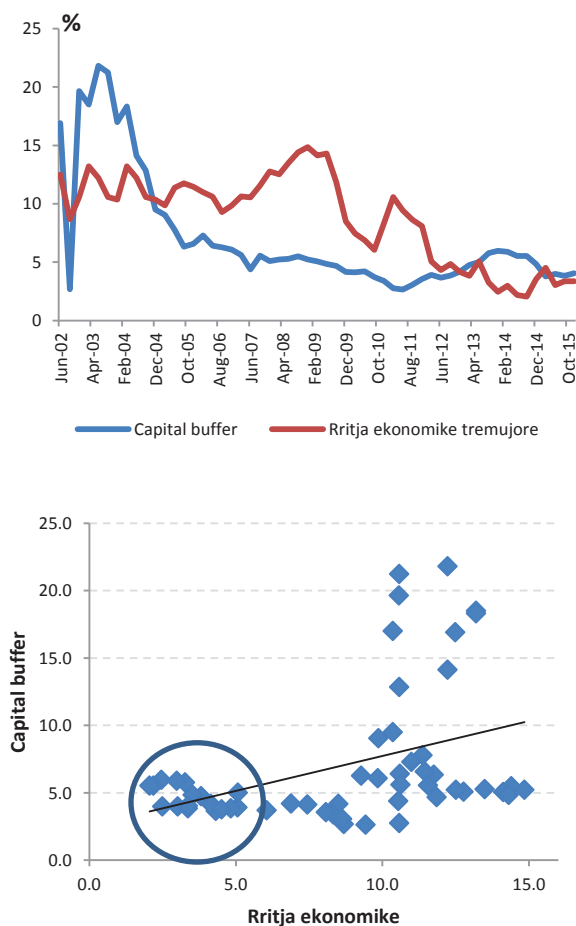
Në përgjithësi, ekonomistët sot bien dakord për dy elementë kryesorë si burime të prociklikalishtit të sektorit bankar. Elementi i parë lidhet me *capital buffer*. Politika e menaxhimit të rrezikut përcakton që bankat duhet të ruajnë një nivel të kapitalit rregullator mbi atë të kërkuar nga Autoriteti Mbikëqyrës (Isepy, 2008). Ruajtja e niveleve më të larta të kapitalit rregullator mundëson që banka të ketë aftësi të përthithë humbjet e mundshme financiare, pa rënë poshtë kërkesave të nivelit minimal të rregullatorit.

Rrjedhimisht, duke pasur këtë funksion, madhësia e këtij “jastëku mbrojtës” lidhet ngushtësisht me shkallën e diversifikimit të portofolit të kredisë, që përbën një ndërburimet kryesore të humbjeve e që varen nga cilësia e tij. Linqvist K. G, (2004) argumenton se sa më i diversifikuar është portofoli i kredisë, aq më i ulët është niveli i “jastëkut mbrojtës” (*capital buffer*) që duhet të mbajë sektori bankar.

Por, nga ana tjetër, literatura sugjeron se ka edhe një marrëdhënie negative midis *capital buffer* dhe ciklit të biznesit. Kur ekonomia shënon tkurrje, marrëdhëniet e dy treguesve kthehet prociklike dhe më e fortë (Suyeter, 2004).

Për vendet në zhvillim si Shqipëria, me një nivel të ulët të ndërmjetësimit financiar, (raporti kredi/PBB), rezulton në një marrëdhënie si në grafik 2.

Grafik 2. Prociklikaliteti i “capital buffer” dhe rritjes ekonomike

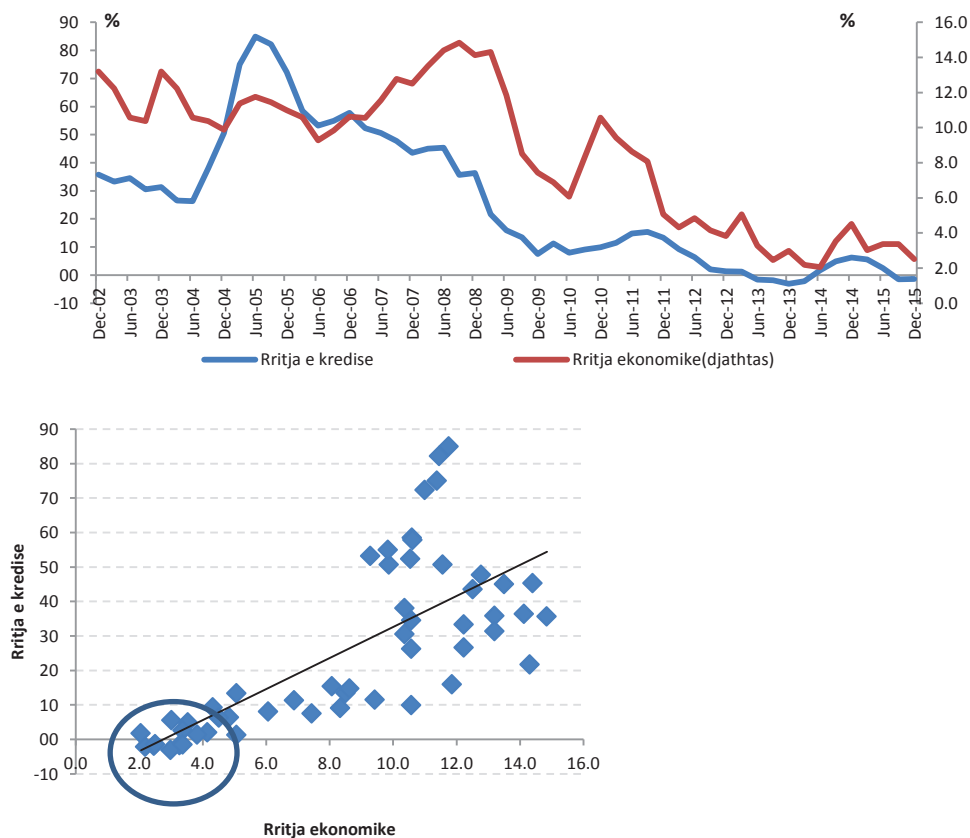
Burimi: Banka e Shqipërisë, vlerësim autori

Zhvillimet e dy treguesve vlerësojnë një marrëdhënie prociklike negative midis tyre, ku koeficienti i korrelacionit midis *capital buffer* (shtesa e kapitalit mbi nivelin minimal rregullator) dhe rritjes ekonomike është pozitiv edhe pse jo i lartë, në nivelin 0.18. Gjithsesi, ngadalësimi ekonomik i periudhës së paskrizës financiar, është reflektuar në forcimin e lidhjes prociklike sepse sektori bankar ka rritur mbulimin me kapital si mbrojtje ndaj ekspozimeve në rritje.

Elementi i dytë i prociklikalitetit lidhet me rritjen e kredisë. Përfaqësja teorike sugjeron se ka një ndërvlerë reciproke midis zgjerimit të kredisë dhe rritjes ekonomike. Vlerësimi i drejtimit shkak-pasojë vlerëson se kredia ndikon ciklin e

biznesit të ekonomisë por edhe marrëdhënia e anasjelltë është e rëndësishme. Për Shqipërinë, lidhja e ngushtë prociklike e kredisë dhe rritjes ekonomike është mjaft e qartë.

Grafik 3. Prociklikaliteti i kredisë dhe rritjes ekonomike

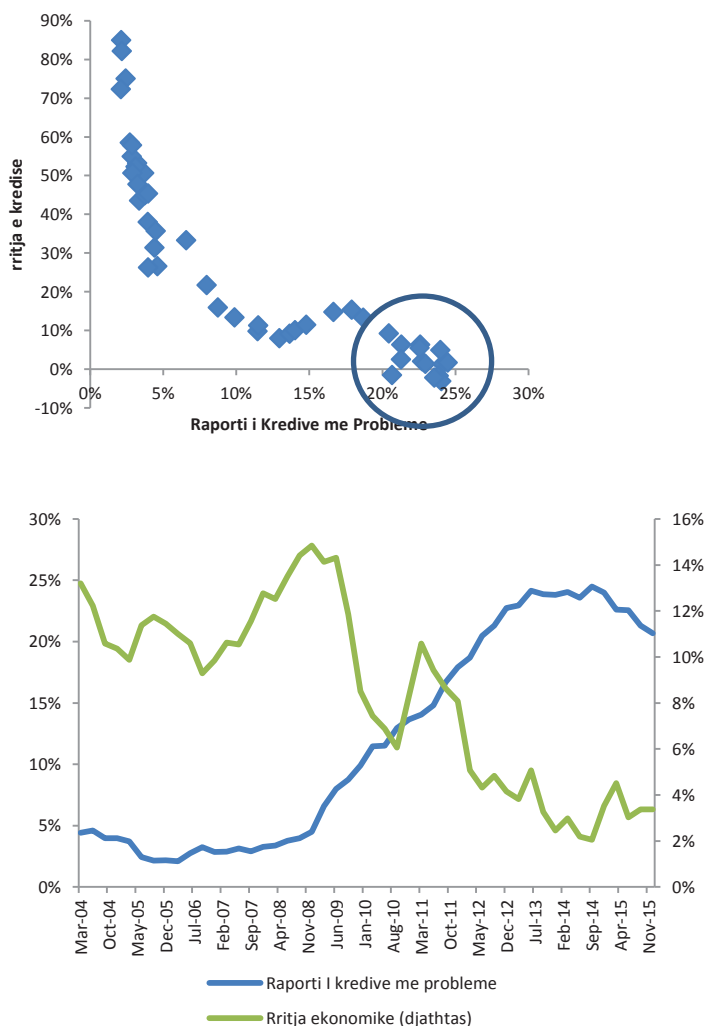

Burimi: Banka e Shqipërisë, vlerësim autori

Koeficienti i korrelacionit midis rritjes ekonomike dhe rritjes së kredisë është 0.77 dhe statistikisht i rëndësishëm në nivelin 5%. Ngadalësimi i rritjes ekonomike në nivelin vjetor rreth 3% është shoqëruar me ngadalësim të ndjeshëm të ritmit të zgjerimit të kredisë.

Prociklikaliteti i kredisë dhe rritjes ekonomike është i lidhur ngushtësisht me zhvillimet në cilësinë e saj. Ngadalësimi i rritjes ekonomike në vijim të krizës financiare botërore, u reflektua në një përkeqësim të shpejtë të Raportit të Kredive me Probleme.

Grafik 4. Prociklikaliteti i kredive me probleme

Burimi: Banka e Shqipërisë, vlerësim autori

Materializimi i riskut të kredisë përmes rritjes së këtij raporti, është reflektuar në rritjen e shpejtë të shpenzimeve për provigjionim, të cilat ngjashëm me vende të tjera, përgjithësisht shënojnë rritje në periudhat e tkurrjes ekonomike (Borio et.al 2001, Laeven et.al, 2003).

Ky vlerësim është veçanërisht i saktë për vende si Shqipëria të cilat kërkojnë që sektori bankar të njohë humbjet si shpenzime për provigjonim, për rrezikun e kredisë të materializuar dhe nuk përfshin konceptin e “Humbjeve të pritshme” (Li, 2009).

Por, përveç këtyre dy elementeve që përbëjnë burime prociklikaliteti, janë edhe disa faktorë të tjerë të shfaqur sidomos vitet e fundit që përbëjnë risqe të mundshme për stabilitetin financiar dhe që duhen reduktuar përmes politikave makroprudenciale. Faktori i parë është perspektiva e një përfitueshmërie në tkurrje të sektorit.

Kjo perspektivë lidhur me përfitueshmërinë e sektorit theksohet në kushtet kur aktiviteti zhvillohet në ambientin e një rritjeje të ulët ekonomike. Për shkak të ambientit me interes të ulët, bankat e kanë të vështirë të rrisin fitimet. Ato duhet ose të rrisin volumin e kredisë, ose të ulin rrezikun e kredisë.

Edhe pse të dhënat e fundit të sektorit bankar flasin për përmirësim kapitali, ulje ose ngadalësim të Raportit të Kredive me Probleme dhe deri tani rritje të fitimit marzhinal, përsëri niveli i fitimit të sektorit bankar mbetet i ulët dhe mesatarja e kthimit nga kapitali, ROE, e viteve të fundit është më e ulët se kosto e kapitalit.

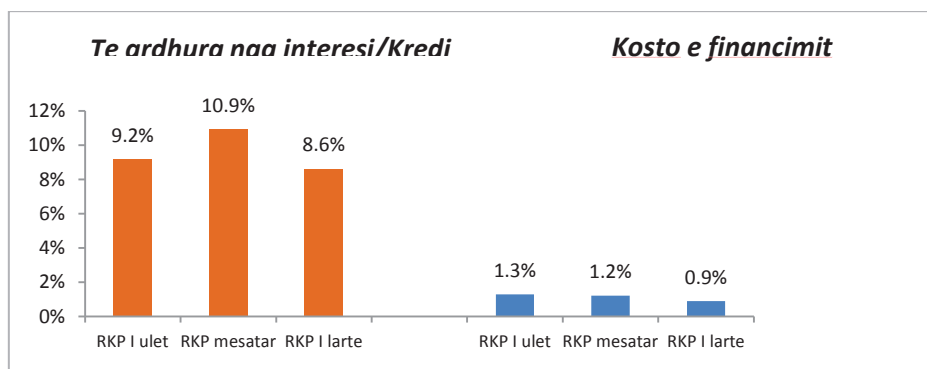
Përgjithësisht, kosto e kapitalit (COE) për industrinë bankare varet nga norma e investimit pa risk (si i tillë konsiderohet interesi i obligacioneve 10-vjeçare), koeficienti specifik i riskut të industrisë bankare (që gjendet në të dhënat e Bloomberg) dhe primi i riskut mesatar (afërsisht 3.2%). Përafërsisht për sektorin bankar, COE rezulton afërsisht 10%, dukshëm më e lartë se mesatarja për gjashtë vitet e fundit e treguesit ROE prej 5.5%.

Në të njëjtin kah ndikimi, Raporti i Kredive me Probleme shkakton ndrydhje të potencialit kreditues si edhe, paralelisht me të, dobësim të aftësisë të ngritjes së kapitalit mbrojtës (buffers).

Rëndësia e rritjes së riskut të kredisë për vende të cilat varen ndjeshëm nga financimi që vjen nga sektori bankar është më eqëndrueshme, në kushtet kur dobësimi i bilancit të sektorit bankar do të ndikojë në veprimtarinë e ndërmjetësimit të tij financiar.

Bankat të cilat karakterizohen nga norma të larta të raportit të kredive me probleme, kanë një kthim më të ulët nga aktiviteti kreditues të cilën e kanë balancuar me uljen e koston të financimit.

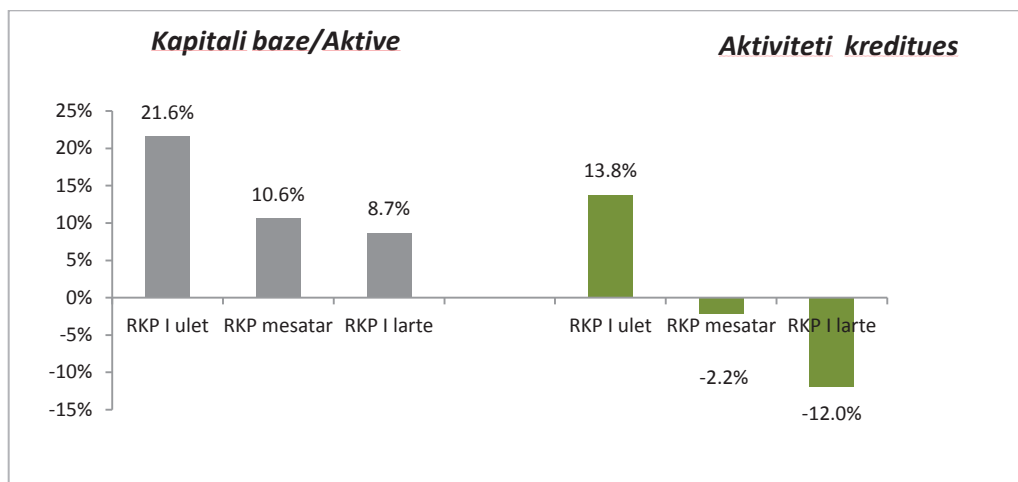
Grafik 5. Te ardhurat nga interesi dhe kosto e financimit, sipas nivelit te Raportit te Kredive me Probleme

Burimi: Banka e Shqipërisë, vlerësim autori

Bankat me një raport më të lartë të kredive me probleme, kanë një nivel më të ulët të kapitalit bazë dhe tkurrje më të thelluar të aktivitetit kreditues.

Grafik 6. Kapitali bazë dhe aktiviteti kreditues, sipas nivelit të Raportit të Kredive me Probleme

Burimi: Banka e Shqipërisë, vlerësim autori

Ky zhvillim vjen për shkak se investimi në banka mbetet jotërheqës krahasuar me periudhën e para krizës dhe rrjedhimisht, përfitueshmëria nga aktiviteti mbetet burimi kryesor i shtimit të kapitalit. Kjo sjellje përforcohet nga disa lloj paqartësish të këtij sektori:

- ka paqartësi për *cash flow* e ardhshëm të bankave;
- kosto të mundshme ende të panjohura të konflikteve gjyqësore;
- mundësi e kufizuar e bankave për të përballuar kostot e rregullave të shtuara në periudhën pas krize;
- është e vështirë për bankat të gjejnë kapital të ri për shkak se COE më e vogël se ROE e pretenduar nga investitorët, duke e bërë të vështirë rritjen e kredisë për shkak të kërkesës rregullative të mjaftueshmërisë së kapitalit;
- marrëdhënia e trashëguar me borxhin e lartë të qeverisë apo me euro-krizën e borxhit sovran përbën një arsye tjetër për rritje të mundshme të Raportit të Kredive me Probleme apo burimit të likuiditetit;
- Zgjidhja e Raportit të Kredive me Probleme kërkon vendime të përshtatshme dhe sidomos kujdes nga risku moral (*Moral Hazard*).

Për të përballuar këtë situatë bankat duhet të:

- kalojnë testin e vlerësimit dhe të sigurohen që kanë nivel të mjaftueshëm kapitali;
- të rivendosin pozicionin e një përfitueshmërie të qëndrueshme duke përshtatur modelin e biznesit respektivisht;
- të rifokusohen mbi aktivitetin që u siguron ekonomi shkallë, kapitalizim të mjaftueshëm dhe përfitueshmëri. Konsolidimi mund të ishte një mundësi e mirë për këtë të fundit.

Faktori i dytë lidhet me të ashtuquajturin “*shadow banking*”. “*Shadow banking*” po rritet duke u bërë një ofrues i rëndësishëm i financimit për ekonominë reale, sidomos me zgjerimin e influencës së “*FinTech*”, duke rritur në këtë mënyrë rëndësinë e tij sistemike. Duke qenë një sektor më pak i rregulluar dhe me kosto më të ulët operacionale, ai po bëhet gjithnjë e më shumë një preferencë për investimet në sektorin financiar.

Një faktor i tretë rreziku buron nga ndryshimi i marrëdhënies midis sektorit bankar dhe qeverisë.

Rritja e nivelit të borxhit të korporatave dhe një ulje e ekspozimit të qeverisë ndaj sektorit bankar vendas në favor të atij të jashtëm bën që të dobësohet marrëdhënia midis sektorit bankar dhe sovranit kundrejt asaj të deritanishme dhe të rrisë ndjeshmërinë publike, sidomos në kushtet e hyrjes në fuqi të BRRD. Nga ana tjetër,

kjo shton përgjegjësinë për reformat fiskale e strukturore për të menaxhuar këtë strukturë të re të borxhit publik. Duke analizuar ekspozimin e sektorit bankar që prej fundit të vitit 2011, vërehet një rënie e vazhdueshme e peshës së sektorit bankar në mbajtjen e borxhit publik. Në fund të tremujorit të parë 2016, sektori bankar mban 58.25% të borxhit të brendshëm, ndërkohë që pjesa tjetër mbahet nga sektori jo bankar (institucione financiare dhe jo-financiare) me një peshë prej 16.71%, individët me një peshë prej 15.18% dhe Banka e Shqipërisë me 9.86%. Pësia e sektorit bankar në mbajtjen e borxhit të brendshëm të qeverisë ka rënë me 10.8 pikë përqindje në një hark kohor 5-vjeçar.

Por reforma strukturore nuk është e rëndësishme vetëm për rezultatin fiskal. Ajo është po aq e rëndësishme edhe për efektivitetin e politikës monetare dhe stabilitetin e çmimeve. Me përkufizim, reforma strukturore quhen politikat që në mënyrë pozitive dhe permanente ndryshojnë anën e ofertës së ekonomisë. Kjo nënkupton që ato sjellin dy efekte thelbësore: zhvendosin për lart kurbën e ofertës agregate dhe për rrjedhim trajektoren ku lëviz produkti potencial, si edhe rrit rezistencën e ekonomisë ndaj goditjeve. Te dyja këto janë objektiva të Bankës Qendrore.

Një qëndrueshmëri (*resilience*) më e lartë rrit fleksibilitetin e përshtatjes së çmimeve duke zvogëluar efektin e histerezisë pasi goditja kalon, duke përmirësuar kështu stabilitetin, objektiv tjetër i një banke qendrore. Falë reformave strukturore të aplikuara gjerësisht deri tani në vendet e Bashkimit Evropian, studiuesit shpjegojnë një lidhje më të fortë inflacion-papunësi dhe rrjedhimisht një kurbë më të pjerrët *Philips*.

Nga ana tjetër, një potencial më i lartë për rritje do e mbyllte *output gap* në një normë më të lartë të interesit nominal dhe normë më të ulët natyrore të papunësisë, duke krijuar më shumë hapësirë për politikat monetare konvencionale përpara arritjes së kufirit të poshtëm të inflacionit (*lower bound*). Gjithashtu, një PBB e ulët potenciale bëhet pengesë për investime të reja duke kufizuar rritje të mëtejshme të shpejtë. Në këto kushte mbetet ende sfida për stabilitetin financiar rritja e ulët nominale. Kjo rritje, ndërsa mbështetet nga një politike monetare lehtësuese, minohet nga makro-politikat e tjera, sidomos ajo e reformave strukturore. Meqë politika monetare fokusohet kryesisht në stabilitetin e çmimeve, është politika makroprudenciale që merr përsipër menaxhimin e rreziqeve të stabilitetit financiar. Koordinimi i këtyre politikave për një sinergji në vend të mbivendosjes bëhet i domosdoshëm.

Sikurse përmendëm më lart, misioni i kësaj të fundit është reduktimi i riskut sistematik nga prociklikaliteti i theksuar dhe marrëdhënia e ndërlidhur. Më së shumti

prociklikaliteti dhe risku sistemik buron nga gabimet e politikave mikroprudenciale ose monetare.

Këto burime mund të jenë:

- a. komplementariteti strategjik i institucioneve financiare, përmes të cilave përvijohen dobësi. P.sh., agresiviteti i njëkohshëm dhe në të njëjtin drejtim për kreditim në kushtet e konkurrencës së shtuar ul nivelin e analizës së rrezikut. Nga ana tjetër, politika “shpërblyimi sot - rreziku nesër” përbën një arsye më shumë për nxitje të tepërt strukturore. Kjo, e kombinuar me *benchmarking* për vlerësimin e performancës individuale, kthehet në një kurth për cilësinë.
- b. e ashtuquajtuara *fire-sales* dhe tkurrja e njëkohshme e kredisë, që bëhet shkak për rënie në çmimin e aseteve, tkurrje të balanceve, tharje të financimit, kontraktim të ciklit të biznesit. Nga kjo shitje e njëkohshme dhe në ofertë të shtuar që e pranon dhe shitjen me humbje, humbin vlerë bilancet e të gjithëve.
- c. interkonektiviteti brenda rrjetit sjell shpërndarje të sëmundjes për shkak të efektit *spillover* përmes tregut ndër-bankar, ekspozimeve të tjera tek njeri-tjetri, ndryshimit të çmimit të aseteve që ndikon gjithë tregun, pësimin të të njëjtit *feedback* për ekonominë reale. Marrëdhënia e interkonektivitetit luan rol për përthithjen e goditjeve të vogla të tregut, ndërsa amplifikon goditjet e mëdha. Kjo e bën edhe më prezent rrezikun e institucioneve sistemike të rëndësishme të tipit “*too big to fail*”, që ishte arsyeja e përsheptimit të aksionit “*bailout*”.

Zbutja e prociklikalitetit- këndvështrimi drejt së ardhmes i Bankës së Shqipërisë

Stabiliteti i sistemit financiar është një kusht themelor për sistemin financiar për të rritur efikasitetin e tij në procesin e ndërmjetësimit. Vendimet e Bankës së Shqipërisë të bëra në kohë të ndryshme i janë përgjigjur zhvillimeve ekonomike dhe të ciklit financiar në vend. Deri në vitin 2008, ato ishin të orientuara për të kontrolluar rritjen e kredisë në kushtet e zgjerimit të ciklit financiar, ndërkohë që pas krizës, politikat synuan të mbështesin zgjerimin e kredisë për të zbutur ciklin financiar.

Në vitin 2006, Banka Qendrore kërkoi shtesë në kapital në rast se rritja e portofolit të kredisë ishte mbi 30%, në terma të përgjithshme. Ndërhyrja e Bankës së Shqipërisë në drejtim të kreditimit nuk synonte ndalimin e kreditimit, por dekurajimin e rritjes së shpejtë të saj.

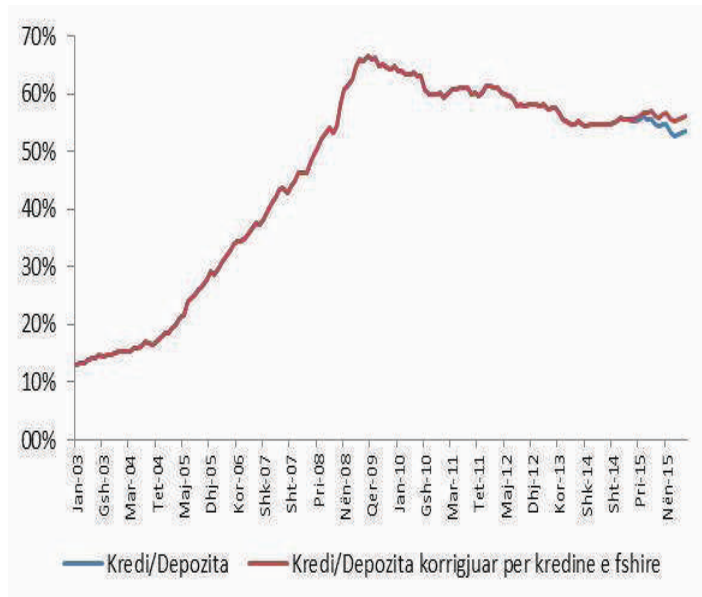
Pas krizës financiare ndërkombëtare në vitin 2008, mjedisi bankar në vend ka ndryshuar, duke reflektuar zhvillimet ndërkombëtare, si dhe kufizimet e imponuara nga bankat mëmë dhe rregullatorët e vendeve origjinë. Bankat u përballën me probleme të likuiditetit për shkak të tërheqjes së depozitave nga fundi i vitit 2008

deri në qershor 2009. Megjithatë, deri në fund të vitit 2009, depozitat u kthye në nivelin e tyre të vitit 2008. Ndërkohë, ritmi i kreditimit ka rënë ndjeshëm, për shkak të ngadalësimit të rritjes ekonomike, e cila ka ndikuar në kërkesën për kredi, por edhe në rritjen e kredisë me probleme.

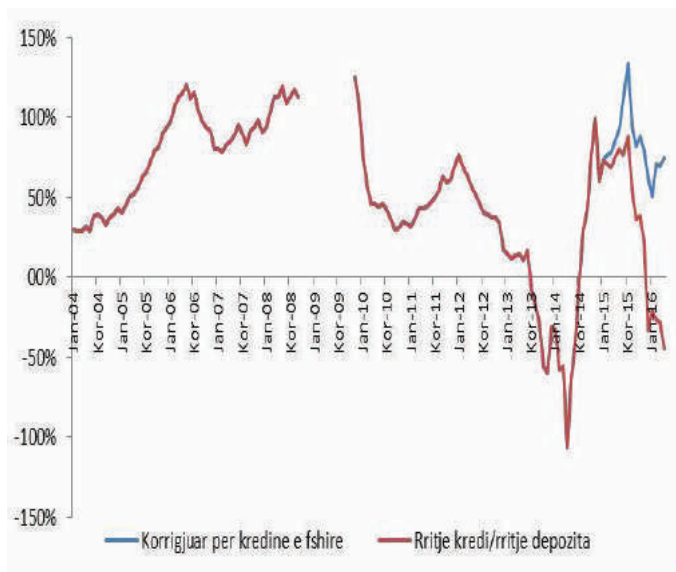
Gjatë vitit 2013, Banka e Shqipërisë prezantoi disa masa të reja makroprudenciale që trajtonin drejtpërdrejtë prociklikalitetin e kredisë në ekonomi. Në thelbin e paketës qëndron promovimi i rritjes së kredisë. Paketa krijoi stimuj për të kanalizuar fondet e bankave në drejtim të ekonomisë së vendit, duke lehtësuar kërkesat për kapital për kreditim dhe me forcimin e kërkesave për investime jashtë vendit. Stimulimi i kredisë përmes këtyre masave është parashikuar të jetë në fuqi deri në fund të vitit 2016.

Elementë të veçantë të kësaj strukture, vlerësojnë ciklin në rënie të ndërmjetësimit financiar në Shqipëri. Treguesi kredi/depozita është tkurrur në nivelin 53%. Gjithsesi, duke vlerësuar peshën e zgjerimit të depozitave në sektorin bankar, që përcillet në zgjerimin e kredisë nga ana e sektorit bankar, tregon se i korrigjuar për vlerën e kredive të fshira, sektori bankar vijon të kreditojë ekonominë në vijim të burimeve të financimit të tij. Ngadalësimi i zgjerimit të bazës së depozitave ka zbutur efektin që vjen nga ngadalësimi prociklik i aktivitetit kreditues.

Grafik 7. Raporti kredi/depozita në terma stok dhe në terma fluksi¹ (djathtas)

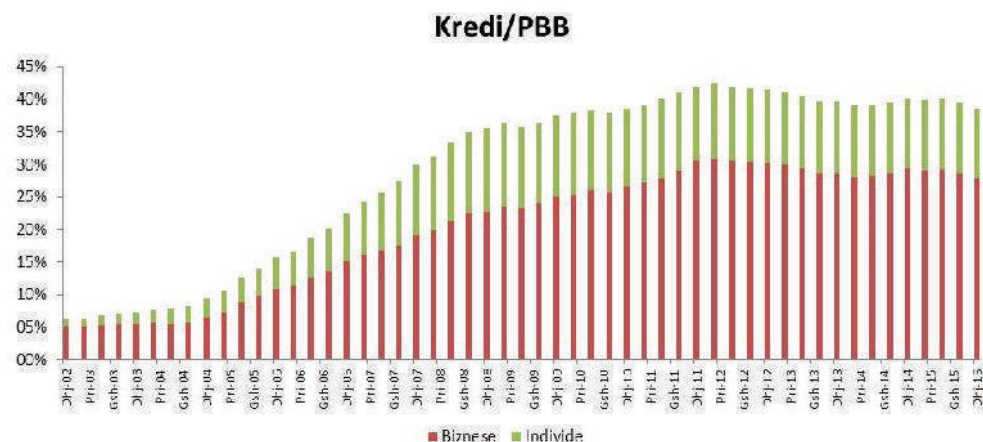
¹ Paraqitja grafike nuk përfshin periudhën e tërheqjes së depozitave gjatë vitit 2009.

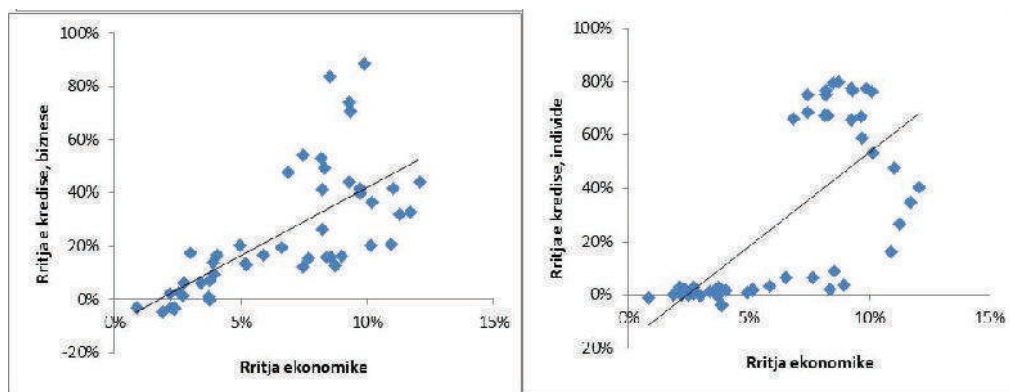

Burimi: Banka e Shqipërisë

Ndërmjetësimi financiar është ngadalësuar rreth nivelit 40% të PBB, me një ndërvaresi të fortë të rritjes së kredisë së bizneseve ndaj zhvillimit të ekonomisë. Si rezultat, politika kundërciklike në drejtim të mbështetjes me kredi të sektorit të biznesit do ta përshpejtonin thellimin e ndërmjetësimit financiar në Shqipëri.

Grafik 8. Marrëdhënia kredi-rritje ekonomike

Referenca:

Blundell-Wignall, A. and C. Roulet (2012), “Business Models of Banks, Leverage and the Distance to Default”, OECD Journal: Financial Market Trends, Vol. 2012, Issue No. 2.

Borio, c., Furfine, c.,Lowe, p. (2001) Procyclicality of the financial system and financial stability: issue and policy options. BIS Working Papers, 1, 1-57.

Isépy Tamás, (2008), Banking regulation and procyclicality – cross-country analysis in EMU, Banks and Bank Systems, Volume 3, Issue 2, 2008

Laeven, L. and G. Majnoni (2003). Loan loss provisioning and economic slowdowns: Toomuch, too late?Journal of Financial Intermediation 12, 178-197.

Li, Grace (2009): “A comparison of loan loss allowance practices in Asia”, Asia Focus, Federal Reserve Bank of San Francisco, June.

Lindquist, K.-G. (2004) Banks’ buffer capital: how important is risk. Journal of International Money and Finance, 23.

Reserve Bank of Dallas, Globalisation and Monetary Policy Institute, Working Paper, No. 126(September).

Suyter, A. (2004) Risikomanagement Aktuelle Entwicklungen und Auswirkungen auf Banken und Unternehmen. Fritz Knapp Verlag.

White, W. (2012), “Ultra Easy Monetary Policy and the Law of Unintended Consequences”, Federal

Dr. Natasha Ahmetaj:

Zëvendësguvernatore e Dytë e Bankës së Shqipërisë që nga data 6 maj 2015 dhe është anëtare e Këshillit Mbikëqyrës të Bankës së Shqipërisë që prej muajit dhjetor të vitit 2014. Lindur në qytetin e Vlorës, më 5 nëntor 1964, Zj. Ahmetaj u diplomua si ekonomiste për industrinë në Fakultetin e Ekonomisë të Universitetit të Tiranës, në vitin 1987. Ndërsa titujt “Master në Ekonomi” dhe “Doktor i Shkencave” në Fushën e Ekonomisë i ka fituar respektivisht në vitet 2000 dhe 2004, nga i njëjti fakultet. Karrierën profesionale e nis në qytetin e lindjes, duke punuar fillimisht si ekonomiste e Planit dhe Kostos, gjatë viteve 1987-1994, në Uzinën e Riparimit të Mjeteve të Flotës, nga ku më pas shkëputet për t’iu dedikuar karrierës akademike. Kështu, në periudhën 1994-2001, ajo ka qenë lektore e lëndëve “Makroekonomi”, “Mikroekonomi”, “Ekonomi Monetare”, dhe njëkohësisht Përgjegjëse e Departamentit të Biznesit, e më pas Dekane e Fakultetit të Tregtisë, Universiteti Publik “Ismaël Qemali”, Vlorë. Duke vazhduar mësimdhënien me kohë të pjesshme, në vitin 2001, emërohet Drejtore e Bankës Kombëtare Tregtare, Dega Vlorë. Që nga ky vit, karriera e Zj. Ahmetaj në sektorin bankar njihet një sërë rritjesh, duke filluar nga pozicioni i Drejtuesit të Departamentit të Marketingut, BKT-Drejtoria e Përgjithshme, gjatë viteve 2004-2007, e deri te miratimi si Administratore e Bankës Kombëtare Tregtare, pozicion që e ka mbajtur nga viti 2008 deri në zgjedhjen e saj si anëtare e Këshillit Mbikëqyrës të Bankës së Shqipërisë. Gjatë karrierës së saj të gjatë, Zj. Ahmetaj ka kryer një sërë kualifikimesh dhe trajnimesh, akademike e kërkimore, në institucione akademike apo financiare me rëndësi. Ajo është autore e një numri artikujsh dhe botimesh shkencore me fokus në çështje të ndryshme ekonomike e financiare. Është njohëse shumë e mirë e gjuhës angleze.

PERFORMANCA, SISTEMI, RISKU DHE VENDIMMARRJA FAZI NË GRUP ME SHUMË KRITERE

Prof. Dr. Skënder Osmani, Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minierave, Dr. Bujar Leskaj, Kontrolli i Lartë i Shtetit

e-mail: bleskaj@klsh.org.al

Abstrakt

Vendi ynë ka prapambetje të madhe në shumë sektorë, për rrjedhim duhen përsheptuar etapat e zhvillimit.

Në vende të ndryshme, kriza ekonomiko-financiare e viteve të fundit ka rritur përpjekjet qeveritare dhe të kontrollit për zvogëlimin e papunësisë e rritjen e numrit të vendeve të punës, zvogëlimin e korrupsionit dhe të riskut, rritjen e

efikasitetit nga reforma e politika të integruara dhe globale, etj.

Edhe në vendin tonë në fushën e auditimit ka probleme, mjaft prej të cilave janë përfshirë në strategjinë e KLSH-së dhe për të cilat po punohet, veçanërisht për performancën, riskun, vendimarrjen, etj. Kësisoj, në punim jepen disa konsiderata që mund të ndihmojnë ndoshta për një auditim të përparuar në të ardhmen.

Në të trajtohen këto çështje:

- Hyrje;
- Performanca, një unitet me tre principe ekonomike apo një problem kompleks me shumë kritere?;
- Sistemi dhe risku;
- Projektizimi dhe sistematizimi;
- Vendimarrja njerëzore dhe kompjuterike me shumë kritere;
- Një projekt eventual për zvogëlimin e riskut.

Në fund jepen disa përfundime në të cilat tregohet që performanca 3E është kusht i nevojshëm i auditimit. Në përgjithësi ai nuk është i mjaftueshëm, veçanërisht për

probleme komplekse, me shumë kritere, me risk, etj., për të cilat optimizmi mbi eficiencën fazi mund dhe duhet të jetë synim i një të ardhme të afërt.

Një projekt eventual për riskun, vlerësimin dhe menaxhimin e tij mund të ishte një nga më të rëndësishmit për zhvillimin e vendit duke patur parasysh prapambetjen (apo riskun e madh) dhe detyrat perspektivën në BE.

Fjalët kyçe:

Performancë, risk, sistem me risk, projektizim, sistematizim, vendimmarrje, fazi, problem, kritere, risk sistemik.

1. Hyrje

Sipas INTOSAI-t auditimi i performancës 3E përfshin:

- a) auditimin e ekonomicitetit, që nënkupton minimizimin e kostos së burimeve që përdoren në një veprimtari publike, duke mos cenuar cilësinë e tij;
- b) auditimin e efijencës, që nënkupton optimizimin e raportit burime-rezultate të veprimtarisë publike, duke modifikuar proceset, strukturat dhe gjithë zinxhirin ekonomik të vlerës, në përputhje me standardet kombëtare e ndërkombëtare dhe praktikatat më të mira;
- c) auditimin e efektivitetit, që nënkupton vlerësimin e rezultateve përfundimtare dhe objektivave të vendosura, në përputhje me politikat e subjektit të audituar.

Siç dihet, kuptimi dhe parimet mbi të cilat mbështetet performanca kanë ndryshuar me kohën. Ato janë plotësuar e zgjeruar me standarde të reja ashtu siç ndodhi historikisht me parimin e kontabilitetit, më pas me atë financiar dhe kohët e fundit me futjen e kuptimit të riskut sistemik në sistemin financiar-bankar, etj.

Në këto rrethana, edhe kur ka disa teori auditimi që janë në zhvillim, ç'mund të thuhet për performancën sipas INTOSAI-t, a është ajo pasqyrimi adekuat i realitetit dhe auditimi i saj në çdo rast të bëhet në përputhje me udhëzimet e INTOSAI-t, pavarësisht nga zhvillimet e krizës ekonomiko-financiare?

1.1 Performanca një unitet auditimi me 3 principe, apo një problem kompleks me shumë kritere?

Më parë se t'i përgjigjemi pyetjes po paraqesim më poshtë disa konsiderata modeste (në mungesë të një literature të mirëfilltë shkencore) duke patur parasysh hipotezat e mëposhtme:

1. Auditimi i ekonomicitetit 'do të thotë' realizimi i një produkti në sasi maksimale (ose kosto minimale) për inpute të caktuara. Në qoftë se shënojmë me $f(x)$ koston e

produktit dhe x vektorin përkatës të inputeve atëherë ekonomiciteti shprehet nga relacioni:

$$\min f(x) \quad (1)$$

Meqenëse ekstremumi i një funksioni quhet objektiv, atëherë ekonomiciteti është një objektiv.

2. Auditimi i efijencës do të thotë ‘optimizimi’ i burimeve (inputeve), pra realizim i objektivit me kushtet përkatës të proceseve të prodhimit. Në qoftë se konsiderojmë n kushte atëherë efijenca shprehet nga tërësia e relacioneve

$$\begin{array}{l} \min f(x) \\ \text{kushtet} \end{array} \quad \begin{array}{l} (2) \\ k_i, i=1, 2, \dots, n \end{array}$$

Përmendim kalimthi që kur objektivi $f(x)$ dhe kushtet $k_i, i=1, 2, \dots, n$, janë funksione lineare atëherë blloku (2) quhet thjeshtë program linear. Nga sa më sipër efijenca konsiderohet një objektiv me kushte.

3. Auditimi i efektivitetit do të thotë përftim apo realizim i atributëve të produktit në përputhje me nevojat, kërkesat apo rrethana të tjera specifike të performancës. Kësisoj efektiviteti është kurorëzim final i objektivit dhe efijencës. Në qoftë se këto kërkesa që duhet të plotësojë efektiviteti po i quajmë për thjeshtësi me $ef_1, ef_2, \dots, ef_k$, atëherë modeli i përafërt i performancës sipas hipotezave të mësipërme formulohet në trajtën:

$$\left\{ \begin{array}{l} \min f(x) \\ \text{kushtet } k_1 \dots k_n \\ \text{kushtet } ef_1 \dots ef_k \end{array} \right. \quad (3)$$

Këtu (për thjeshtësi) kushtet u konsideruan të ndara, d.m.th. veç për efijencën dhe veç për efektivitetin. (Realisht kushtet e efijencës i përkasin proceseve të prodhimit të outputit që njëherësh shprehin edhe kërkesat, nevojat, etj). Ndarja e mësipërme u bë me qëllim për të treguar që principi i efijencës ka një kuptim të dallueshëm nga ai i efektivitetit, sepse në literaturë (jo të INTOSAI-t) dhe në Internet ka kuptime dhe diskutime të ndryshme për efijencën në lidhje me efektivitetin dhe anasjelltas.

Duke shqyrtuar (me kujdes) interpretimin e mësipërm të performancës 3E të një outputi, sipas hipotezave të ndërtimit të strukturës (3), mund të vihen re ‘dy qendra graviteti’ në trajtë të pashtjelluar:

- prodhimi i produktit (të ardhurat);
- përdorimi i produktit.

Pak më ndryshe, çdo output i veprimtarisë njerëzore është unitet i këtyre dy attributeve. Me këtë rast kujtojmë që []:

- Çdo atribut (cilësi, veti, etj.) është një gjendje;
- Ndryshimi i gjendjes është një proces;
- Një bashkësi attributesh (gjendjesh) është një objekt.

Që këtë, del që performanca (INTOSAI) është një objekt me tre attribute (principe) ekonomike: *ekonomiciteti*, *eficenca*, *efektiviteti*. Pra siç kuptohet këto tre principe kanë në themel zhvillimin: ndryshimin e gjendjeve, d.m.th. proceset e prodhimit dhe të përdorimit.

Përmendim që për principet e performancës në literaturë (jo në ato të INTOSAI-t) ka pikëpamje, mendime e qëndrime të ndryshme për performancën, eficiencën e efektivitetin (me dhjetëra, qindra punime në internet) që shkojnë deri në mohimin e efektivitetin, madje edhe të performancës apo skepticizmin që performanca është në ditë të errët, ajo është një kuptim jo korrekt, etj. Në dallim nga këto, mendimet tona të mësipërme, për këto kategori janë thjesht interpretime hipotetike të 3E dhe “asgjë më tepër përpara se koha të thotë fjalën e saj”.

Pra, ç’ mund të thuhet për realitetin e principeve (kriterëve) 3E?

Së pari, realizimi i outputit duhet të jetë optimal (ose afërsisht optimal) si p.sh. maksimizim prodhimi, minimizim kosto etj., por ky optimalitet në përgjithësi nuk mund dhe nuk duhet të jetë i kufizuar vetëm dhe vetëm në aspektin ekonomik, përkundrazi ai duhet të plotësojë edhe kushte të tjera që varen nga specifikat e aktivitetit prodhues (outputi) si p.sh. shoqëror, energjetik, fizik, biologjik, inxhinierik, etj.

Së dyti, ka probleme performance që mund të kenë më tepër se një objektiv, madje edhe objektiva të kundërt, p.sh. max-min siç është maksimizimi prodhimi, minimizimi kosto, etj. Jo vetëm kaq, por objektivat mund të jenë edhe të papajtueshëm, p.sh. plotësimi i njërit e kundërshton plotësimin e tjetrit. Ky fakt e rrit më tepër karakterin kompleks të performancës, për rrjedhim edhe vështirësinë e zgjidhjes teorike të tij (jo vetëm me modele matematike të kërkimit operacional) por edhe me modele të përafërt si Pareto. Shkurt, në këto rrethana auditimi nuk është ‘aq i thjeshtë’ sa mund të duket nga formulimi i 3E-ve.

Së treti, performanca nuk është një kuptim statik, përkundrazi ajo ndryshon në kohë dhe hapësirë si nga pikëpamja e prodhimit të produktit ashtu edhe përdorimit të tij. Pra ajo është një problem dinamik, me kushte fillestare, kufitare, gjë që përsëri e rrit kompleksitetin e zgjidhjes e të zbatimit, pra edhe auditimin e saj.

Së katërti, në performancën e produktit sipas 3E u konsiderua vetëm prodhimi dhe përdorimi i produktit. Natyrisht një qëndrim i tillë nuk është i plotë në qoftë se produkti i realizuar nuk është i sigurt ose me një masë të tillë risku që të jetë brenda kufijve të lejuar.

Shkurt, në performancën sipas 3E, siguria e produktit (të ardhurave) mund e duhet të ishte kushti i parë i shtjelluar për realizimin dhe përdorimin e tij. Përmendim që në dokumentet e fundit të INTOSAI-t flitet për riskun e një entiteti dhe jo të një objekti (apo kategorie, etj), temë e cila mund të diskutohej, por del jashtë qëllimit tonë. Në këto dokumente flitet edhe për riskun sistematik (të sistemit financiar, bankar). Këtu ngrihet menjëherë pyetja: Risku sistematik është karakteristikë vetëm për financën, apo për çdo sistem, apo për 'entitete' të caktuara? (*shiko më poshtë*).

Së pesti, çdo prodhim (i realizuar) kushtëzohet nga inputet dhe proceset i përpunimit të tyre. Natyra e inputeve kushtëzon një sërë karakteristikash (sipas specifikave të tyre) që në principet 3E janë lënë në heshtje. Pak më ndryshe, inputet fusin në "modelin e performancës" kushte suplementare të cilat rrisin më tej kompleksitetin e performancës së realizimit dhe të auditimit të saj.

Së gjashti, në principet 3E nuk bëhet fjalë për ekzistencën e zgjidhjes së performancës (jo në çdo rast ajo ka një zgjidhje). Në rastin kur ajo nuk ekziston auditimit i hapen telashe të paqena sepse asnjë hap nuk mund e duhet të bëhet, d.m.th. në të kundërt është 'kot' ose pa vlerë. Në qoftë se zgjidhja ekziston dhe është e vështirë, synohet praktikisht për një zgjidhje të përafërt, d.m.th. për një efikasitet 'afër optimalet'. Dhe ky nuk është një problem relativisht i thjeshtë, aq më pak po të kemi parasysh që teoria (matematike) e efikasitetit është në zhvillim e sipër, d.m.th. nuk konsiderohet e përfunduar, madje edhe për kuptime themelore siç mund të jetë ai Pareto dinamik, etj.

Së shtati, mungesa e kuptimit të alternativave në formulimin e principeve të performancës, të dinamikës së riskut, apo e disa kuptimeve themelore për efikasitetin janë faktorë risku d.m.th. zvogëlojnë (dëmtojnë) performancën që synohet.

Nuk po zgjatemi më tej me 'jo të mirat' e 3E. Sidoqoftë principet 3E janë të domosdoshëm, pavarësisht nga tipi i auditimit dhe lloji i objektit, por që në përgjithësi nuk janë të mjaftueshëm, e aq më pak pa për performanca komplekse. Pak me ndryshe ato jo gjithmonë janë të zbatueshëm kur kërkesat (atributet) e performancës janë të sofistikuar dhe kërkohet zbatimi i teknologjive të informacionit, e inteligjente i metodave matematike (stokastike, fazistike, etj.) i sistemeve ekspertë, i projektizimit elektronik dhe auditimit të vazhdueshëm, i teknologjive warehouse, etj.

Pavarësisht nga këto, parimet e INTOSAI-t janë themelore për auditimin dhe çdo SAI e zhvillon aktivitetin e vet sipas udhëzimeve përkatëse dhe specifikave vetjake. Kësisoj mundet që për të përshpejtuar hapat drejt një auditimi më të përparuar të shqyrtohen edhe alternativat që e bëjnë imperativ hartimin e një projekti të KLSH për rritjen e performancës dhe të kapaciteteve audituese në sasi dhe cilësi, për optimizimin e vendimmarrjes (*shiko më poshtë*) me synimin për të kaluar nga auditimi tradicional në atë modern për rritjen e nivelit të qeverisjes përkatësisht me dinamikën e burimeve njerëzore e natyrore, pozicionin gjeostrategjik, prirjen për të pranuar si vend kandidat e më pas anëtar në BE, etj.

2. Sistemi

Kujtojmë që në rastin më të thjeshtë atributi është objekt. Kur flasim për proces, d.m.th. ndryshim të atributit (objektit) mbi këtë të fundit vepron një objekt ose disa objekte të tjerë. Në qoftë se konsiderojmë një ose disa procese që prodhojnë një output (të ardhura), atëherë në vlerësimin e tij (outputit) është e rëndësishme të njihen jo vetëm objektet dhe proceset e tyre, por edhe lidhja e objekteve e bashkëveprimit. Me marrëveshje këtë bashkëlidhje (funktionale) po e quajmë *strukturë*, ndërsa tërësinë e objekteve me strukturën e tyre që prodhon një output (të ardhura) e quajmë *sistem*. Meqenëse zhvillimi është një ndryshim pozitiv që prodhohet nga një sistem, sot kuptimi i sistemit konsiderohet element kryesor i kulturës së individit, pra edhe i audituesit. Në një kuptim më të përgjithshëm, *sistemi është bazë zhvillimi*.

Çdo sistem ka specifikën e vet që përcaktohet nga tipi (lloji) i procesit që prodhon outputin e tij. Bashkësinë e objekteve të nevojshëm dhe të mjaftueshëm për prodhimin e një outputi e quajmë *sistem prodhues*. Një sistem është vetë një objekt i cili nga ana e tij mund të bashkëveprojë me një ose disa sisteme të tjera për prodhimin e një outputi “të madh”. Pra nga ky *bashkim sistemesh kemi një sistem të madh në të cilin elementët përbërës të tij janë tashmë nënsisteme*.

Duke vazhduar këtë arsyetim në këtë linjë nuk është vështirë të arrihet që një qelizë është një sistem, më pas një organ është një sistem i përbërë nga qeliza që janë nënsisteme të organit, po kështu njeriu është një sistem që përbëhet nga organe (nënsisteme të rendit të parë) e këto të fundit të përbërë nga nënsisteme të rendit të dytë e kështu me radhë për një sistem njerëzor në një familje, komunitet, provincë, bashki, shtet, etj. Nga sa më sipër del që *projekti është një element i bashkësisë së sistemit*.

Në rastin më të thjeshtë sistemi ka një element, d.m.th. një projekt (nënsistem) ndërsa në përgjithësi sistemi ka disa nënsisteme. Në një bashkësi (sistemesh, nënsistemesh apo projektesh) elementin “më të mirë” (optimal dhe të sigurt) që

realizon një ose disa qëllime me kushtet e realizimit të tyre e quajmë projekt të bashkësisë apo të strategjisë. Nga kjo pikëpamje çdo strategji, pavarësisht nga specifika e saj politike, financiare, ekonomike, inxhinierike, mjedisore, shëndetësore, etj., ka projektin përkatës, me sakte sistemin e vet.

Përmendim kalimthi që me kaq sa dimë kuptimi i sistemit përdoret rrallë apo në mënyrë të specifikuar në literaturën e INTOSAI-t p.sh. për riskun sistematik financiar. Ne mendojmë që ky kuptim është i rëndësishëm jo vetëm për teorinë e auditimit, por edhe më gjerë veçanërisht për problemet komplekse pavarësisht nga trajta e tyre statike, dinamike, globale, pa risk apo me risk, madje edhe për strategji më të komplikuara që operojnë jo me objekte por me kategori apo për derivat “më të gjerë” të tyre.

Siç përmendëm më sipër, projekti është në rastin më të thjeshtë një element i një sistemi, p.sh. sistemi i energjisë mund të ketë disa elementë si burime hidrike, burime të parinovueshme, të rinovueshme, burime bërthamore dhe një nga këto elementë është një nënsistem i sistemit të energjisë. Përmendim që struktura sistem është me rëndësi sepse përmban attribute ose objekte të caktuara: matematikore (modelet), informatike (bazat e të dhënave), sistemet e informacionit, sistemet ekspert, etj.

Në literaturën e INTOSAI-t, me përjashtim të sistemit financiar kur shqyrtohet risku sistematik, kuptimi i sistemit konsiderohet me atë të entitetit, i cili sipas kuptimit që jepen në fjalorë është një objekt që veçohet nga pjesa tjetër e realiteti. Në dallim nga ky perceptim ne mendojmë se kuptimi sistem është themelor dhe i domosdoshëm jo vetëm për performancën financiare, por për çdo lloj performance pavarësisht nëse ajo është statike, dinamike, pa risk, me risk, etj., e aq më tepër në qoftë se ajo modelohet matematikisht me kushte fillestare kufitare, homogjene, heterogjene, apo shumë veti (attribute) të tjera që janë karakteristika hapësinore, fizike dhe dinamike të sistemit dhe të bashkëlidhjeve të tjera. Nga kjo pikëpamje, përfshirja e kuptimit të sistemit (jo e entitetit) në literaturën e auditimit mendojmë se është i domosdoshëm dhe një mundësi potenciale për rritjen e efektivitetit të auditimit në lidhje me faktorin kohë, rritjen e sigurisë së performances, etj. Për këtë qëllim, po sjellin në fillim një shembull nga performanca dinamike dhe më pas nga ajo me risk.

Me marrëveshje, *performanca quhet dinamike, në qoftë se të paktën një nga elementet e sistemit të saj* (p.sh. objektet), kushtet e ndryshme fizike, biologjike, etj., janë funksion i kohës.

Siç dihet, nga pikëpamja matematike, modeli i problemeve dinamike të kontrollit është kompleks në krahasim me ato statike. Kjo vështirësi rritet nga kushtet fillestare e kufitare të proceseve të performancës me gjeometri plotësisht të përcaktuar, me

bashkëveprime të njehsuara të objekteve sipas specifikave tyre, premisa këto që nuk mund të zënë fill, pa përcaktuar më parë sistemin “brenda” të cilit proceset ndryshojnë në hapësirë edhe kohë. Akoma më komplekse dhe më i domosdoshëm paraqitet kuptimi i sistemit me risk.

2.1 Sistemi me risk

Çdo veprimtari njerëzore me një ose disa qëllime mishërohet në praktikë me realizimin e produkteve përkatës dhe përdorimin e tyre. Shoqëria njerëzore është e interesuar që produktet e prodhuar të jenë të sigurt ose ‘sa më të sigurt’ d.m.th. të kenë standarde prodhimi që të përjashtojnë humbjet, dëmet, rreziqet, prishjet, epidemitë, etj.

Pra në një kuptim më rigoroz, shoqëria synon që produkti i prodhuar dhe të ardhurat e tij të jenë të sigurt dhe optimale, d.m.th. pa risk ose me risk sa më të vogël.

Në literaturë ka disa përkufizime për riskun të cilat ndryshojnë kryesisht nga specifika e veprimtarisë që u referohen. Këtu me marrëveshje riskun e një veprimtarie po e konsiderojmë probabilitet (mundësi) të dëmtimit nga veprimtaria. Sipas këtij përkufizimi:

Njeriu krijon veprimtarinë në fjalë dhe është po ai që nga risku, dëmtohet, humbet, etj. Në këtë kuptim individit është subjekt dhe objekt i riskut. Me tepër:

Veprimtaria e individit është ndryshim dhe çdo ndryshim është proces, kështu baza e riskut është procesi dëmtues.

Procesi është ndryshimi i një (ose disa) vetie (objekti) në hapësirë dhe kohë. Pra njeriu duhet të parashikojë mirëfilltazi jo vetëm procesin por edhe probabilitetin e këtij dëmtimi. Në një kuptim pikësor risku është dëmtimi në një pikë dhe probabiliteti i dëmtimit.

Megjithatë risku, ashtu si procesi, ndryshon në hapësirë dhe kohë, kuptimi i performancës me risk është më i gjerë dhe më i thellë se ai i performancës së zakonshme.

Për të argumentuar sado pak gjerësinë, thellësinë e performancës me risk, po japim disa konsiderata për atë sa dimë duke mos patur asnjë referencë të drejtë për shkak se Teoria e Auditimit të riskut është në zhvillim e sipër dhe mjaft e kufizuar.

Se pari në përkufizimin e performancës sipas INTOSAI-t vihet re që :

- performanca ka karakter statik sepse në përkufizim nuk përmendet fjala kyçe dinamika;
- performanca e zakonshme është deterministike sepse trajtohet e pavarur nga rasti, d.m.th. nuk trajtohet me probabilitet;

- përkufizimi i performancës përmban kuptime apo fraza fazistike p.sh. në anglisht ‘*sound administrative principle*’, ‘*performance measures*’, ‘*procedures*’, ‘*remedying*’, ‘*deficiencies*’, etj.
- Përveç këtyre përmendim që sistemi i risku nuk ka kufij (gjeometrik) të fiksuar dhe statik por dinamik që ndryshojnë në hapësirë dhe kohë (*shiko më poshtë*).

Natyrisht këto konsiderata kanë një qasje ndoshta nga moskonsolidimi në përgjithësi i teorisë së riskut, pavarësisht se risku sistemik në financë këtë vit feston 10 vjetorin e tij.

Për të konkretizuar sado pak sugjerimet e mësipërme po konsiderojmë një shembull: performancën e prodhimit të një pemëtore me mollë dhe për thjeshtësi (ndoshta nga mungesa e përgjithësimit ‘mund të humbasim sado pak’) po i referohemi një rrënje molle. Njëherësh po supozojmë se proceset në rrënjët e tjera të pemëtore janë afërsisht të njëjta me ato të rrënjës në shqyrtim.

Prodhimi (outputi, e ardhura) e rrënjës molle, varet nga lloji (varietetit), mosha, etj., të drurit mollë po kështu nga toka, uji, plehu apo faktorë të tjerë mjedisorë e të gjitha këto janë inpute me kushte apo kritere. Prodhimi i sistemit mollë mund të shqyrtohet me kushtet e dy hipotezave që janë:

- hipoteza deterministike;
- hipoteza e rastit.

Në thelb secila nga këto hipoteza mund të çojë në një prodhim pa dëmtim ose me dëmtim. Po pranojmë hipotezën e rastit me dëmtim dhe ky dëmtim po supozojmë në vazhdim vjen nga veprimi i një faktori të jashtëm në ‘sistem’ p.sh. organizëm biologjik (insekt), faktor atmosferik (breshër), etj., ose nga faktorë të tjerë pedologjikë, apo teknologjikë si cilësia e tokës, ujit, plehut, etj.

Në qoftë se performanca e mollës do të shqyrtohej në kushte deterministike d.m.th. do të mënjanohej ekzistenca dhe veprimi i faktorëve të rastit, atëherë për auditimin e performancës do të mund të zbatoheshin ‘të paktën’ parimet e 3E, eventualisht ndoshta edhe kritere të tjera sasimore e cilësore që lidhen me atributet e inputeve që në shembullin tonë nuk janë ‘vetëm një’ (toka, uji, klima, teknologjia, etj.).

Në dallim nga sistemi pa risk, në atë me risk dallojmë zonën e proceseve pa risk (pjesa e frytit të mollës që nuk prishet) dhe zonën e proceseve me risk (pjesë e frytit të mollës me risk). Që të dy këto zona dinamike mund të jenë komplementare. Përveç kësaj, në zonën e mollës me risk mund të dallohen nënhapësira të prishjes së mollës (tërësia e pikave të proceseve të dëmtimit) dhe nënhapësira probabilitare (nënhapësira e ngjarjeve (probabiliteteve) të prishjes.

Këtu lind një pyetje që ka të bëjë me faktorin e riskut: në një sistem me risk, faktori i jashtëm i riskut (si p.sh. për mollën faktori biologjik (insekti dëmtues)) apo shembja e ndërtesave ose e objekteve të tjerë mbitokësorë nga nxjerrja e naftës (faktori nëntokësor) vepron larg sistemit të ndërtesave, a duhet konsideruar element përbërës i sistemit me risk?

Kemi mendimin se ai duhet të konsiderohet, sepse ai në mënyrë të drejtpërdrejtë ose jo (të drejtpërdrejtë) bashkëvepron me objektet e brendshme të sistemit. Pavarësisht nga rigoroziteti i përgjigjes, kuptimi i sistemit me risk nuk është i mbyllur si në rastin e performancës së zakonshme, ai është i hapur në lidhje me objektet që ‘mund të sjellin’ dëmtimin.

Kjo është njëra anë e kompleksitetit të sistemeve me risk. Ana tjetër është dinamika e zonës së dëmtuar në këtë sistem. Siç mund të kuptohet zona e prishjes së frytit mollë ndryshon, përhapet, zhvillohet me kalimin e kohës, krejt njëjloj si sëmundja në trupin e sëmurë të njeriut, apo difuzioni i parave të pista në një treg, ndotësi i hedhur në liqen, det apo në lumin (e Lanës), pika e ngjyrosësit (bojës) në një enë qelqi me ujë (difuzioni i Einstein-it), etj.

Nga këto shembuj duket që në zonat me risk, kuptimi i kufijve të saj dhe dinamika e zhvillimit të tyre (ndryshimi në hapësirë dhe kohë) është mjaft i rëndësishëm për njehsimin e dëmeve në hapësirë dhe kohë, gjë që ndryshon në mënyrë thelbësore nga performanca e zakonshme. Njëherësh kuptimi i sistemit është i domosdoshëm për identifikimin, vlerësimin e menaxhimin e riskut.

Përmendim se studimi i sistemeve me risk është mjaft i gjerë dhe jo elementar veçanërisht në aspektin e kontrollit të modelit matematik dhe del jashtë qëllimit të dhënë. Megjithatë në literaturë, sistemet me risk në mjaft raste trajtohen me kushte relativisht ‘të thjeshta’ pora i përket hipotezave siç janë p.sh. modeli i Markowitzit, ai i Black, Scholes, ekuacioni stokastik i difuzionit konveksionit, apo modele të tjerë (stokastike).

Në këto modele, ashtu si procese të tjera stokastike në financë, mjekësi, inxhinieri, etj. për llogaritjen e riskut kërkohen të dhëna të sakta e të plota me të cilat bëhet ndërtimi dhe përcaktimi i shpërndarjeve probabilitare. Ky është kusht i nevojshëm i njehsimit të riskut i cili cenohet kur të dhënat dhe arsyetimet janë fazi.

Risku përcaktohet nga proceset dhe sistemi përkatës. Shumë nga këto risqe janë globale, d.m.th. që veprojnë në shumë vende të globit dhe sipas revistës World Economic Forum numërohen në botë 31 risqe globale ndër të cilat përmendim krizat fiskale në ekonomi, dështimet në mekanizmat financiarë ose institucione, papunësia

e lartë strukturore, shoku i çmimeve të naftës në mbarë ekonominë botërore, etj. Për vitin 2014 risqet globale që përbëjnë shqetësimin më të madh janë:

- kriza fiskale në ekonominë kyçe;
- papunësia strukturore;
- kriza e ujit;
- pabarazia e fortë e të ardhurave;
- dështimet e zbutjes së ndryshimit të klimës dhe të adaptimit të saj;
- dëmtimet nga përmbytjet, thatësitrat, ngricat;
- dështimet qeveritare globale;
- kriza e ushqimeve;
- dështimet nga mekanizmat e lartë financiarë;
- paqëndrueshmëria e thellë politike dhe sociale.

Shumë nga këto risqe veprojnë edhe në vendin tonë dhe pasojat (dëmet) e tyre në zhvillimin e vendit kanë qenë dhe janë relativisht të lartë. Në këtë kontekst identifikimi i risqeve është problem i rëndësishëm për të cilin duhet një impenjim më i madh të paktën në sektorët apo projektet që ngërthejnë investime të lartë, energji, infrastrukture, mjedis apo në shëndetësi, turizëm, mjedis, etj. Listimi i risqeve dhe aq më tepër ndërtimi i diagrameve apo hartave përkatëse me karakteristikat më themelore të tyre si objekti, vendi, dëmi i pritshëm dhe masa e tij, masat e mundshme preventive për mënjanimin eventual të tyre, mund të jetë një objekt studimi dhe veprimi në të ardhmen e vendit.

Siç përmendëm më sipër, në literaturën jo të INTOSAI-t ka mjaft autorë që kanë mendime të ndryshme deri në mohuese për eficiencën, efektivitetin madje edhe për performancën. Ne mendojmë që proceset me risk janë shembulli apo argumenti më kuptimplotë që rrëzojnë mendimet e tyre. Kësisoj në proceset me risk dallohet prerazi kuptimi i eficiencës, përmbajtja e procesit nga përdorimi i tij që në rastin konkret është dëmi i tij. Pak më ndryshe, efektiviteti në proceset me risk ka karakter negativ dhe për këtë arsye parashikimi dhe preventivimi i objekteve me risk ka përparësi të lartë. *Nga kjo pikëpamje, nuk ka proces që të mos jetë eficient, që të mos realizojë një objekt (të ri) dhe në një kuptim që të mos jetë efektiv (pozitiv, negativ).*

Edhe efektiviteti zero që mund të ndodhë konsiderohet negativ sepse për produktin e arritur që nuk ka përdorim (zero) janë konsumuar inpute, burime natyrore, njerëzore (energji fizike, mendore, etj). Kësisoj efienca dhe efektiviteti janë në unitet dhe në një plan më të gjerë nuk ka performancë që të mos i përmbajë 3E-të.

Në plan të përgjithshëm, performanca mund të mos mbështetet thjesht dhe vetëm në tre kriteret klasike të 3E, sepse sot realizimi i një produkti (të ardhurash), kërkon plotësimin jo vetëm të kushteve ekonomike (që janë themelore) por edhe mjaft

kritereve të tjerë që varen nga specifika, natyra e procesit, standardet e përgatitjes të inputeve dhe outputeve, siguritë e tyre, kërkesat jo vetëm sasiore, por edhe cilësore, përgatitjen e outputeve afatgjata dhe pa ndikim mjedisor apo pasoja të tjera specifike, etj.

Sot duhet të bëjmë kujdes jo vetëm për risqet aktivë (dinamikë) por edhe për risqet “pasivë”. Kjo është një çështje që del jashtë qëllimit tonë, sepse risku është një proces dinamik me kohëzgjatje që përcaktohet nga periudha e dëmtimit, intensiteti dhe masa e tij (dëmet) me kohën, etj. Këto attribute apo edhe të tjera që karakterizojnë risqet kanë në themel studimin e proceseve stokastikë dhe zhvillimin në hapësirë e kohë të tyre që sot janë në zhvillim e sipër e që kane filluar te trajtohen rishtazi në teorinë e INTOSAI-t.

Përveç këtyre, ka raste të tjera kur risku është edhe letargjik. P.sh. lënia në qetësi e një infrastrukture të papërfunduar, apo i një rruge si ajo e Arbrit, mos realizimi i një reforme në kohën dhe standardet apo i një marrëdhënieje apo kontrate (p.sh. me Kosovën apo Bashkimin Europian), të gjithë këto janë risqe pasivë apo letargjik që ‘flenë’, por që duhet të zgjohen e të vihen në veprim sa më shpejt që të jetë e mundur. Kuptohet që në rrethanat kur duhet të përshpejtojmë më patjetër etapat, problemi i performancës është kompleks, dinamik, dhe kërkon edhe strategji, reforma, zgjidhje e zbatime në rritje të zhvillimit.

Natyrisht këtu kemi parasysh në radhë të parë kërkesat e përgjithshme të INTOSAI-t, por njëherësh edhe specifikat e proceseve që varen nga vendi, koha, etj.

3. Projektizimi dhe sistematizimi

Projektizimi i shoqërisë apo zhvillimi i veprimtarisë njerëzore mbi bazën e projekteve është domosdoshmëri e kohës. Jeta është projekt dhe mendohet se në të ardhmen shoqëria do të menaxhohet e drejtohet nga projekte të prodhuara kryesisht nga kompjuterë gjigantë (që operojnë me *warehouse* ose struktura më të mëdha për bazat e të dhënave).

Disa nga veprimtaritë projektuese, sot në vendin tonë programohen, automatizohen ose bëhen përpjekje modeste që ato të elektronizohen, robotizohen, apo të transmetohen e dixhitalizohen, etj. Megjithatë në këtë drejtim kemi shumë të për bërë po të kemi parasysh prapambetjen e vendit tonë dhe faktin që projektizimi është bazë themelore zhvillimi në çdo fushë, sektor apo disiplinë.

Siç kemi përmendur më sipër, prodhimi në fushën e mendimit dhe të veprimit ka një natyrë gjithnjë e më komplekse, produkti i realizuar kërkohet të jetë sa më i sigurt. Pak më ndryshe, optimaliteti (deterministik, stokastik, fazistik, etj.) qëndron në linjën e parë të studimit, kërkimit realizimit e zhvillimit. Në këto rrethana optimizimi (menaxhimi) i problemeve përkatëse del jashtë fushës së projekteve ‘individuale’, ai

kalon në një sferë më të gjerë, që është ai i bashkësisë së sistemeve të zhvillimit, ku në një sistem tashmë bashkëveprojnë shumë projekte.

Në këtë kontekst, projektizimi dhe sistematizimi (zhvillimi me projekte dhe sisteme) mendojmë se janë dy objekte themelore të strategjisë kombëtare të KLSH dhe institucioneve që ai auditor. Siç mund të kuptohet, projektizimi është kusht i nevojshëm për ekzistencën e sistematizimit, por jo i mjaftueshëm. Që këtej në radhë të parë përshpejtimi i etapave i takon projektizimit dhe të gjithë trajtave të zhvillimit të tij, elektronizimit, dixhitalizimit, programimit, informatizimit, etj. Megjithatë është koha që të fillojë edhe studimi, veçanërisht për sistemet strategjik, e njëherësh ato me risk sistematik, si p.sh:

- sistemi energjetik;
- sistemi i pasurive kombëtare;
- sistemi i burimeve natyrore;
- sistemi i mjedisit;
- sistemi shëndetësor;
- sistemi financiar;
- sistemi arsimor;
- sistemi shtetëror (politik);
- sistemi infrastrukturor, etj.

Në përgjithësi, strukturimit të ekonomisë mbi bazën e sistemeve duhet t'i kushtojmë një vëmendje të madhe, veçanërisht në veprimtari kur bëhet fjalë për reforma, efektivitet zhvillimi, zvogëlim apo mënjanim risku.

Sistemi vetë karakterizohet nga një kompleksitet risqesh siç janë risku i elementëve përbërës të tij, (objekteve), i kanaleve të komunikimit (të hyrje-daljeve), i bashkëveprimit të objekteve të brendshëm dhe të jashtëm, etj. Nga pikëpamja funksionale sistemi ashtu si dhe njeriu karakterizohet nga funksioni (procesi) i çdo organi dhe nga funksionaliteti i tërë sistemit. *Kësisoj risku funksional i sistemit (organizmit) është themelor në studimin efektiv të tij. (shiko figurën 1)*

Në lidhje me riskun funksional po sjellim një shembull: Kohët e fundit në vendin tonë u krye reforma administrative territoriale dhe u caktuan 61 njësi territoriale. Secila prej këtyre është një sistem prodhues kompleks (shumë funksional), në të cilën nënsistemi administrativ krahas nënsistemeve të tjerë energjetik, të pasurive, burimeve natyrore, arsimor, shëndetësor, etj. është vetëm njëri prej tyre.

Natyrisht që shtrimi i problemit me një, dy apo tre dhe jo më shumë funksionale, të jep “gjithnjë e më tepër” faturën e riskut me kalimin e kohës, aq sa mund të vihet në diskutim edhe optimizmi i ndarjes së nënsistemeve apo keqfunksionimin e shumë prej tyre (61). Po kështu edhe trajtimi i reformës arsimore kur ajo shqyrtohet vetëm

brenda arsimit të lartë dhe jo në bashkëveprim me sisteme e nënsisteme të tjerë. Mendojmë se që tani ka filluar të konfirmohet fakti i shprehur nga autorët që “reforma e arsimit të lartë është shpresë e madhe me risk shumë të lartë” (në qoftë se ajo nuk trajtohet si bashkësi projektësh, d.m.th. si sistem).

Përmendim që edhe pse teoria e përgjithshme e sistemeve, teorikisht është në zhvillim dhe ka specifika të caktuara, sot ajo është bërë kulturë e rëndësishme e individit vendimmarrës, menaxher, audituesit, etj. jo vetëm për tri sistemet më të mëdha shoqërore, biologjike dhe fizik (natyror) por edhe më gjerë.

Theksojmë që në mjaft sisteme, kultura e disiplinave rigoroze (veçanërisht matematika, informatika etj.) dhe teknologjitë e ndryshme kanë një vend parësor në përgjithësi në zbatimin e sistemeve të ndryshëm në proceset e zhvillimit dhe efektivitetin e tyre.

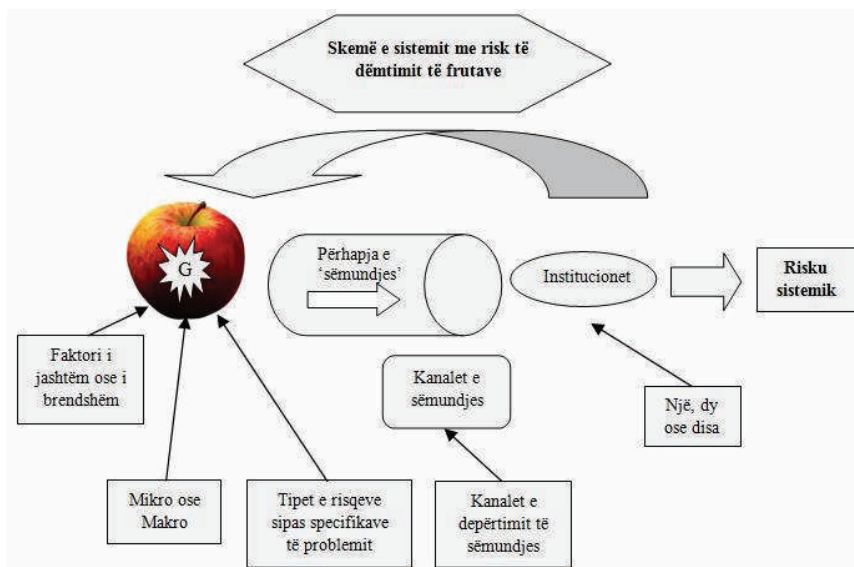

Fig.1 Sistemi me risk

Edhe në kontekstin e riskut, strukturimi i shoqërisë mbi bazën e sistemeve është një nevojë mjaft e qenësishme për studimin e zvogëlimit të riskut që është rezervë e madhe potenciale e zhvillimit. Cilado qoftë specifika e riskut mirëfilltazi dëmtimi prej tij zë fill ose nga risku i objekteve ose nga struktura e bashkëlidhjes së sistemit dhe funksionimi i tij.

Ndërkohë që risku i objektit ka karakter lokal dhe është pasojë e bashkëveprimit të objektit me të tjerë në zonën rrethuese të tij, risku strukturor ka karakter integral dhe është shumë funksional. Duke patur parasysh riskun strukturor dhe optimizmin dhe

funksionimin e sistemeve që në vitin 2001 në leksionet e menaxhimit, janë ngritur probleme: sa qarqe, universitete, ministri, etj. duhet të ketë vendi? (Të cilat më pas që janë përfshirë në tekstin “Programimi linear me zgjerime”, botim i vitit 2008).

I përmendim këto fakte që risku strukturor, ndonëse mjaft i rëndësishëm është një sëmundje që nuk shërohet shpejt dhe kërkon kohë, kulturë operacionale në zhvillimin strategjik. Përveç kësaj risku strukturor është kryefjala e ndërtimit të strukturave të reja ose të çdo reforme, sistemi, etj. për rikualifikimin e tyre. Kësisoj sa struktura duhet të ketë vendi dhe cila do të jetë gjithashtu dinamika e tyre është një problem kombëtar, që kërkon një vëmendje dhe përqendrim të përhershëm.

Në këtë mes sistemi politik, i cili prej vitesh ka shfaqur risk jo të vogël mund e duhet të hulumtohet, studiohet e ndoshta të rikonstruktohet për rritjen e efektivitetit të tij në drejtim të përmbajtjes, zvogëlimit të luftës politike, të rritjes së kërkesave për kualifikimin e mëtejshëm të personelit vendimmarrës, politik, etj.

4. Vendimmarrja me shumë kritere

Ka një rol të rëndësishëm në jetën e përditshme. Nuk ekzagjerojmë kur themi që çdo politikë e burimeve njerëzore, natyrore, mjedisore, arsimore, shëndetësore dhe teknologjike, çdo qeverisje, lokale apo qendrore, në energji, industri, infrastrukturë, bujqësi, biznes dhe auditim, në një mënyrë apo në një tjetër është vendimmarrje e vlerësimit të alternativave në lidhje me disa kritere. Ky vlerësim mund të jetë manual analitik, matematik, informatik mbi bazë programesh kompjuterike. Me marrëveshje, këtë të fundit po e quajmë vendimmarrje kompjuterike. Në dy dekadat e fundit ka një zhvillim të dukshëm vendimmarrja (ose optimizimi fazi)

Në kushtet kur cilësia e të dhënave dhe në përgjithësi e informacionit nuk i përgjigjet mirë kërkesave të shumë metodave deterministike dhe stokastike të kërkimit operacional, zbatimi i metodave përkatëse fazi është me interes praktik (të paktën për tu eksperimentuar) veçanërisht për eficiencën e përafërt (optimizimin) e burimeve, projekteve, madje edhe të sistemeve.

Me poshtë po paraqesim vete disa konsiderata themelore e teorike për metodat fazi, me mendimin që algoritmet e tyre lexuesi i gjen në literaturën përkatëse që është mjaft e dendur në internet.

Vendimmarrja optimale ose thjeshtë optimizimi është një klasë e përgjithshme e kërkimeve operacionale (Operational Research, OR), d.m.th. e modeleve matematike të optimizimit me shumë kritere (*multi – criteria decision making MCDM*).

Problemi tipik i vendimmarrjes me shumë kritere MCDM ka të bëjë me një bashkësi alternativash për një bashkësi kriteresh vendimor. MCDM ndahet në dy grupe:

- Vendimmarrje me shumë objektiva ose MODM (*Multi-objektive decision making*);
- Vendimmarrje me shumë attribute ose MADM (*Multi-attribute decision making*);

4.1 Alternativat në MADM

Alternativat paraqesin zgjedhje të ndryshme të veprimtarive që ofrohen nga vendimmarrësi. Numri i alternativave mund të jetë i ndryshueshëm. Këto supozohen se jepen të pasqyruara, me prioritet dhe eventualisht në raste të veçanta dhe të rankuara.

MODM studiojnë problemet në të cilat hapësira e vendimmarrjes është e vazhdueshme, ndërsa në MADM hapësira është diskrete. Pak më ndryshe, MODM ka një numër të pafundmë alternativash. Çdo problem MADM ka një numër të fundmë alternativash.

Çdo problem MADM ka një numër të fundmë alternativash dhe një numër të konsiderueshëm atributesh (më tepër se dhjetëra), të cilat mund të renditen në një mënyrë hierarkike. Disa attribute janë të nivelit më të sipërm dhe secili nga këto përbëhet nga disa nën-attribute të nivelit të tretë, e kështu me radhë. Pra në mënyrë të përgjithshme, metodat MADM kanë një strukturë hierarkike. Përmendim që mjaft MADM kanë attribute me një nivel, d.m.th. nuk kanë strukturë hierarkike.

Konflikti ndërmjet attributeve

Shumë attribute paraqesin përmasa të ndryshme të alternativave, kështu që ato mund të konfliktohen me njëri tjetrin, p.sh. kostoja mund të konfliktohet me fitimin, etj.

Peshat e vendimit

Shumë nga metodat MADM kërkojnë që atributet të peshohen nga pikëpamja e rëndësisë. Zakonisht peshat e attributeve normalizohen siç do të tregojmë më poshtë.

Matrica e vendimit

Një problem MADM shprehet me lehtësi në trajtë matricore. Një matricë vendimmarrje A ka m rreshta dhe n shtylla, d.m.th është $A_{m \times n}$

Ku a_{ij} tregon performancën e alternativës $A_i, i=1,2,\dots,M$ dhe për kriterin $c_j, j=1,2,\dots,N$. Gjithashtu supozohet që vendimmarrësi ka përcaktuar peshat e performancës relative të kriterit të vendimmarrjes $W_j, j=1,2,\dots,N$ si në figurën 1.

Kriteri

$$\begin{array}{ccccccc} \text{Alt.} & C_1 & C_2 & \dots & C_N \\ & W_1 & W_2 & \dots & W_N \end{array}$$

$$\begin{array}{ccccccc}
 A_1 & a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\
 A_1 & a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\
 \vdots & \vdots & & & \\
 A_1 & a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn}
 \end{array}$$

Fig 1. Matricë tipike e vendimmarrjes

Përmendim që shpesh herë në literaturë qëllimet q_i , quhen kritere të vendimmarrjes ose kritere (meqenëse alternativat vlerësohen mbi bazën e qëllimeve). Një tjetër term ekuivalent janë atributet. Pra termat MADM dhe MCDM shpesh nënkuptojnë të njëjtën klasë të modeleve (d.m.th MADM). Më poshtë do t'i përmbahemi pikërisht kësaj marrëveshje.

4.2. Klasifikimi i metodave MCDM

Në literaturë ka shumë metoda MADM. Secila metodë ka karakteristikat e veta. Ka disa mënyra klasifikimi të MADM. Për shembull, një mënyrë është t'i klasifikojmë sipas të dhënave që përdorin metodat. Nga kjo pikëpamje ato klasifikohen në: **metoda deterministike, stokastike dhe fazistike.**

Megjithatë ka raste kur këto mund edhe të kombinohen, p.sh. metodat fazi dhe stokastike, etj.

Një tjetër mënyrë e klasifikimit të metodave MADM është sipas numrit të personave në procesin e vendimmarrjes, pra kemi metoda MADM me një vendimmarrës dhe me një grup vendimmarrësish. Më poshtë do të konsiderojmë metodat MADM deterministike me një vendimmarrës. Edhe në këtë rast, ky tip metodash mund të klasifikohen sipas tipit të informacionit dhe karakteristikave të spikatura të këtij të fundit si, WSM, AHP, WPM, TOPSIS etj.

Në rrethanat konkrete të vendit tonë, kur teknologjia e matjeve në shumë procese, bazat e të dhënave dhe metodikat e trajtimit të të dhënave janë modeste, atëherë metodat fazistike kanë interes konkret dhe marrin përparësi.

4.3. Metodatat e vendimmarrjes me shumë kritere

Njohuri të përgjithshme

Këto metoda, me ndryshimet e vazhdueshme të tyre, kanë një zhvillim të konsiderueshëm nga pikëpamja e problemeve në përcaktimin e, modeleve, kritereve, teknikave dhe teknologjive. Kësisoj është me vlerë një informacion sado i shkurtër për zhvillimin e tyre. Si rrjedhim, modeli i shumës së peshuar (*weight sum models*, WSM) është ndoshta metoda parësore dhe gjerësisht më e përdorur. Më pas është propozuar modeli i produkteve të peshuar (*weight product model*, WPM) për të mënjeluar disa të meta që shfaqti WSM. Në vijim u propozua *Saaty*, modeli i hierarkisë analitike (*the analyzed hierarchy process*, AHP, 1980, 83, 90, 1994) dhe sot kjo metodë është bërë mjaft popullore dhe ka ndryshuar mjaft nga modeli i mëparshëm në saj të punimeve të Prof. Belton, Gear, etj.

Edhe metoda ELECTRE ka patur një zhvillim të madh (propozuar nga Benayoun etj, më 1966), po kështu metoda TOPSIS (Hwang, Yoon, 1981 etj). Këto metoda do të trajtohen (me detaje) më poshtë.

4.4 Përshkrim i disa metodave MCDM

Nga pikëpamja e analizës numerike të alternativave, teknikat e këtyre metodave kanë tre hapa:

1. Përcaktimi i kriterëve dhe alternativave përkatës;
2. Përcaktimi (atashimi), i vlerave numerike të rëndësisë relative të kriterëve dhe ndikimit të alternativave në këto kriterë;
3. Përpunimi i vlerave numerike për caktimin e rangut të secilës alternativë.

Më poshtë do të trajtohet vetëm hapi i tretë për efektivitetin e katër metodave. Konkretisht, supozohen se jepet një bashkësi M alternativash: $A_1, A_2, \dots, A_M$, një bashkësi e N kriterëve $C_1, C_2, \dots, C_N$ dhe matrica e të dhënave si në figurën 1. Kërkohej të llogaritet rankimi i alternativave në lidhje me preferencat totale kur konsiderohen të gjitha kriteret në mënyrë të njëpasnjëshme.

4.5 Modeli i shumës së peshave

Ky model është ndoshta ai që përdoret më shpesh, në mënyrë të veçantë në problemet njëpërmasor. Në qoftë se ka M alternativa dhe N kriterë atëherë alternativa më e mirë është kjo që kënaq (për rastin maksimal) shprehjen e mëposhtme

$$A_{WSM}^* = \max_i \sum_{j=1}^N q_{ij} w_j \text{ për } j=1, 2, 3, \dots, M$$

ku A_{WSM}^* është WSM e alternativës më të mirë, N është numri i kriterëve të vendimmarrjes, a_{ij} është vlera aktuale e alternativës së i në lidhje me kriterin e j dhe w_j është pesha e rëndësisë (rëndësës) së kriterit të j .

Supozimi (hipoteza) themelore që karakterizon këtë model është ajo e dobësisë shumatore, d.m.th. ajo është vlera totale e çdo alternative si shumë e produkteve që jepet nga shprehja 1. Natyrisht për rastin e hapësirës me një përmasë ku njësitë janë të njëjta (p.sh dollar, sekonda etj) llogaritja e WSM mund të bëhet pa vështirësi, ndryshe qëndron puna në problemet e vendimmarrjes me shumë përmasa. Në këtë rast hipoteza e mësipërme cenohet dhe rezultati i mësipërm është “mbledhja e mollëve me dardhë”.

4.6 Modeli i produktit të peshave WPM

Ky model (WPM) është shumë i ngjashëm me WSM. Ndryshim kryesor është që ka vend të “mbledhjes kemi shumëzim”. Çdo alternativë krahasohet me të tjerat duke

shumëzuar herësin për secilin kriter. Çdo herës ngrihet në fuqi të barabartë me peshën e rëndësës së kriterit j .

Në qoftë se termi $R(A_K/A_L)$ është më i madh se 1, atëherë alternativa A_k është më preferuar se alternativa A_i (në rastin e maksimizimit). Alternativa më e mirë është ajo që është më e mira ose e barabartë me çdonjërin nga të gjitha alternativat e tjera.

WPM shpesh herë quhet analizë pa përmasa sepse struktura e saj eliminon çdo njësi mase. Kësisoj WPM mund të përdoret në problemet e vendimmarrjes me një dhe me shumë përmasa. Një epërsi e metodës në fjalë është se në vend të vlerës aktuale, metoda mund të përdorë vlera relative. Kësisoj

$$\frac{a_{Kj}}{a_{Lj}} = \frac{\frac{a_{Kj}}{\sum_{i=1}^N a_{Ki}}}{\frac{a_{Lj}}{\sum_{i=1}^N a_{Li}}} = \frac{a'_{Kj}}{a'_{Lj}}$$

Një vlerë relative a_{Kj} llogaritet duke përdorur formulën $a'_{Kj} = a_{Kj} / \sum_{i=1}^N a_{Ki}$ ku a'_{Kj}

janë vlerat aktuale.

$$A_1 > A_2 > A_3$$

Një metodë alternative është ajo që parashikon produktet pa herës, pra në këtë rast përdoret formula 2.

$$P(A_K) = \prod_{j=1}^N (a_{Kj})^{w_j}$$

4.7 Procesi i hierarkisë analitike

Ky proces që në trajtë të shkurtuar njihet me emrin AHP, është studiuar për herë të parë nga Saat (1980, 83, 90, 1994). Ai bazohet në shpërbërjen e një problemi MCDM në një sistem hierarkisë dhe në hapin e fundit AHP ka të bëjë me strukturën e një matrice $M \times N$ (ku M është numri i alternativave dhe N numri i kriterëve). Kjo matricë ndërtohet duke përdorur rëndësitë relative të alternativave për çdo kriter.

Vektori $(a_{i1}, a_{i2}, \dots, a_{iN})$ për çdo i është vektor i vetë kryesor i një matrice reciproke $M \times N$ që përcaktohet nga krahasimi i çifteve të ndikimit të M alternativave në kriterin e i_{te} (për më tepër për këtë do të tregohet me kushte në paragrafin 6).

Disa vlerësime numerike të fenomenit cilësor nga ekspertët dhe vendimmarrësit tregohen në Saaty T.L. "The analytical hierarchy process Mc Grow-Hill International, New York, NY 1980", Sidoqoftë ne nuk interesohemi me epërsitë dhe mangësitë e përdorimit të krahasimit në çifte dhe të metodës së vektorëve të vetë për përcaktimin e vlerave të a_{ij} .

Në vijim po shqyrtojmë metodën AHP që plotëson vlerat a_{ij} mbasi ato të jenë të përcaktuara. Elementi a_{ij} në matricën $M \times N$ paraqet alternativë të matricës A_i kur

konsiderohet në lidhje me matricën C_j . Në AHP origjinale shuma $\sum_{i=1}^N a_{ij}$ është e barabartë me 1. Sipas AHP, alternativa më e mirë (rasti i maksimizimit jepet nga)

$$A_{AHP}^* = \max_i \sum_{j=1}^N q_{ij} w_j \quad \text{për } i = 1, 2, 3, \dots, M$$

Dukshëm vërehet ngjashmëria ndërmjet WSM dhe AHP. Kur AHP përdor vlerat relative në vend të vlerave aktuale, metoda mund të përdoret në problemet e vendimmarrjes me një dhe shumë përmasa.

4.8. Procesi i hierarkisë analitike e revizionuar

Në vitin 1983 Belton dhe Gear propozuan revizionimin e AHP. Ata vërtetuan që një inkonsistencë mund të ndodhë kur përdoret AHP. Ata treguan një shembull numerik që ka të bëjë me tre kritere dhe tre alternativa. Në këtë shembull treguesi i alternativës më të mirë ndryshon kur një alternativë identike me 1, alternative jo optimale futet duke krijuar katër alternativa. Sipas autorëve rrënja e kësaj inkosistence është fakt që vlerat relative për secilin kriter kanë si shumë 1. Kësisoj në vend që të kemi vlera relative të alternativave të barabartë me 1, ato propozojnë pjesëtimin e secilës vlerë relative me vlera maksimale të vlerave relative. Në veçanti ato elaboruan shembullin e mëposhtëm.

Shembull

Supozojmë që të dhënat aktuale të problemit MCDM të tre alternativave dhe tre kritereve janë si më poshtë

Kriteri

	C_1	C_2	C_3
Alternativa	1/3, 1/3, 1/3		
A_1	1	9	8
A_2	9	1	9
A_3	1	1	1

Vërehet që në problemet e jetës reale vendimmarrësi asnjëherë nuk i di të dhënat reale të njëpasnjëshme. Kur zbatohet AHP në të dhënat e mëparshme.

Rezulton matrica e mëposhtme e vlerave

Kriteri

	C_1	C_2	C_3
Alternativa	(1/3) (1/3) (1/3)		
A_1	1/11	9/11	8/18
A_2	9/11	1/11	9/18
A_3	1/11	1/11	1/18

Pra mund të vërtetohet thjeshtë që vektori final është (0.15, 0.47, 0.08).

Dmth tre alternativat kanë këtë renditje: $A_2 > A_1 > A_3$.

Në vijim fusim një alternativë të re, që është kopje identike e alternativës A (dmth A_2, A_4). Më tej supozojmë që peshat relative të rëndësisë së tre kritereve mbetën të njëjta (1/3, 1/3, 1/3). Kur konsiderohet alternativa A_4 mund të verifikohet me lehtësi që matrica e re e vendimmarrjes është:

Kriteri

	C_1	C_2	C_3
Alternativa	1/3	1/3	1/3
A_1	1/20	9/12	8/27
A_2	9/20	1/12	9/27
A_3	1/20	1/12	1/27
A_4	9/20	1/12	9/27

Ashtu si edhe më sipër mund të vërtetohet që rezultati final, AHP është (0.37, 0.29, 0.06, 0.29) kjo do të thotë që të katër alternativat janë të renditura si më poshtë

$$A_1 > A_2 \text{ . } A_4 > A_3$$

Autorët pretendojnë që ky rezultat është një kontradiksion logjik me rezultatin e mëparshëm për të cilin $A_2 > A_1$

Me AHP e revizionuar që zbatohet tek të dhënat e fundit përftohet kjo matricë e vendimmarrjes.

Kriteri

	C_1	C_2	C_3
Alternativa	(1/3)	1/3	1/3)
A_1	1/9	1	8/9
A_2	1	1/9	1
A_3	1/9	1/9	1/9
A_4	1	1/9	1

Vektori final është : (2/3, 19/27, 1/9, 19/27) objektivat renditen si më poshtë $A_2 * A_4 > A_1 > A_3$. Kjo renditje është tashmë ajo që dëshirojmë.

Ky rezultat i AHP është kritikuar fort nga Saaty (1990) i cili pretendon që alternativat identike nuk duhet të konsiderohen në procesin e vendimmarrjes. Megjithatë Triantaphyllon dhe Mann, 1989 kanë vërtetuar kontradikta logjike të ngjashme me AHP origjinale si me AHP e rigjeneruar, kur futen alternativa jo identike.

Në fund, metodat e kërkimit operacional janë deterministike, stokastike dhe fazistike. Problemet komplekse fazi, në përgjithësi janë më të thjeshta sepse të dhënat dhe arsyetimet e tyre janë fazi. Kjo është arsyeja pse më sipër u paraqitën përgjithësisht disa elementë themelorë teorikë të nevojshëm për zbatimin e tyre.

5. Një projekt eventual për riskun

Ky projekt mund të përmbajë këto çështje:

- Objekte, aktivitete, projekte dhe sisteme me risk në vendin tonë;
- Rritja e kualifikimit të punonjësve në fushën e identifikimit, vlerësimit, menaxhimit të riskut e auditimit e tij;
- Metoda të përparuara për studimin e performancës, riskut dhe auditivin;
- Zbatime matematike, informatike, programuese, sisteme ekspert, etj;
- Studimi për projektizimin e sistematizimin e ekonomisë e zbatimit të saj;
- Studim për sistemet eksperte, auditimin elektronik, të vazhdueshëm dhe teknologjitë përkatëse.

Përfundime

-Performanca 3E është kusht i nevojshëm i auditimit, por në përgjithësi ai nuk është i mjaftueshëm veçanërisht për problemet komplekse me shumë kriterë, me risk, për të cilat optimizimi i efikasitetit së përafërt fazi krahas metodave të tjera duhet të jetë synim i një të ardhmeje të afërt.

-Projektizimi dhe sistematizimi i ekonomisë veçanërisht për auditimin e aktiviteteve me risk dhe dinamik duhet të jenë dy objekte themelore të strategjisë së KLSH, për rritjen e performancës dhe të sigurisë së saj.

-Në kushtet kur cilësia e të dhënave dhe në përgjithësi e informacionit nuk i përgjigjet mirë kërkesave të shumë metodave deterministike dhe stokastike të kërkimit operacional, zbatimi i metodave përkatëse fazi është me interes praktik (të paktën për tu eksperimentuar) veçanërisht për efikasitetin e përafërt (optimizimin) e burimeve, projekteve, madje edhe të sistemeve.

Nuk ka:

- performancë pa projekt;
- projekt pa sistem;
- sistem pa risk. Pra sistemi është kusht i domosdoshëm për identifikimin, vlerësimin dhe menaxhimin e riskut.

Çdo politikë e burimeve (njerëzore, natyrore, etj.), çdo qeverisje lokale, qendrore, etj., është vendimmarrje e vlerësimit të alternativave në lidhje me një ose disa kriterë. Kështu vendimmarrja fazi (kompjuterike) me shumë kriterë duhet eksperimentuar e zhvilluar nga individë ose në grup ballafaqimi me vendimmarrjen njerëzore.

Duke qenë se kemi një përvojë modeste në fushën e riskut, shkak themelor në prapambetjen e vendit dhe në cilësinë e dobët të menaxhimit dhe vendimmarrjes publike, institucionet kryesore në bashkëpunim me partneret e tyre evropiane, duhet të organizojnë takime pune, tryeza të rrumbullakëta, seminare dhe konferenca për shkëmbimin e përvojave të përparura, si dhe të metodave dhe teknologjive të reja që përdoren në analizën e riskut dhe në auditim.

6. Literatura

1. *Standardet e Auditimit INTOSAI ISSAI* (2012)

Kontrolli i Lartë i Shtetit

2. *Manuali i Departamentit të Auditimit të Performancës* (2015)

Kontrolli i Lartë i Shtetit

3. *Manuali i Auditimit Financiar* (2015)

Kontrolli i Lartë i Shtetit

4. *Manuali i Auditimit të Përputhshmërisë* (2015)

Kontrolli i Lartë i Shtetit

5. *INTOSAI Strategic Plan 2011-2016* (2010)

INTOSAI

6. South East Europe 2020 *Anti-Corruption Assessment of Laws*, Project founded by European Union

7. D. Chen, W. Stropu (1993) “*General System Theory: Toward a Conceptual Framework for Science and Technology. Education for All*”, Journal of Science and Technology, Vol. 2, nr. 3

8. P. Smaga (2014) “*The concept of Systemic Risk*”, London School of Economic and Political Science, U.K.

9. R. Kalman (1985) “*What is sistem theory*”, 001K, KP_LE_Aen.doc

10. J. Ganoulis, (2009) “*Risk Analysis of Water Pollution*”, Second Edition Wiley-Ych GmbH Co, KGAA, The Netherlands

11. M. Emmerich, A. Deutz, (2006) “*Multicriteria Optimization and Decision Making*”, Internet

12. Mc Namee, J. Celona (2008) “*Decision analysis for the professionals*”, Smart Org. Inc, USA

13. E. Triantaohyllou, B. Shu, S. N. Sanchez (1988) *Multicriteria Decision Making: An Operation Research Approach*

Encyclopedia of Electrical and Eletronic Engineering, John Wiley 4 Sons, Vol. 15, New York

14. J. Landsale, P. Wilkins, T. Ling (2011) *Conclusions: performance audit-an*

effective force in difficult times in Performance Auditing

Edward Elgar Publishing Inc, Northampton, MA, USA

15. J. Landsale (2011) *Introduction in Performance Auditing*

Edward Elgar Publishing Inc, Northampton, MA, USA

16. J. E. Furubo (2011) *Performance auditing: audit or misnomer? Performance Auditing*

Edward Elgar Publishing Inc, Northampton, MA, USA

17. Australian Government Productivity Commission (2013) *On efficiency and effectiveness, some definitions*

18. J. Bartuseviciene, E. Sakalyte (2013) *Organizational assessment. Effectiveness vs. Efficiency*

Nicolas Romeris University, Lithuania

19. J.H. De Soto (2009) *The theory of dynamic efficiency*

Routledge, New York

20. M. Salehi (2009) *Application of Fuzzy Techniques Topsis Technique for Evaluation of Project*

World Applied Science Journal, 6

21. S. Mahmoodzaleh, J. Shahrabi, M. Pariazar, M. S. Zaeri (2007) *Project Selection by Using Fuzzy AHP and Topsis Technique*

World Academy of Science Engineering and Technology, 6

22. Ch. T. Chen (2009) *Extension of the Topsis for Group Decision Making Under Fuzzy Environment*

Fuzzy Sets and Systems Elsevier, 144

23. G.A. Auditimi i Performancës, fq. 66

24. Mouzas *Conclusions and implications*, fq. 7, 8

25. S. Mouzas (2006) *Efficiency and Effectiveness in business networks*

Journal of Business Research, Volume 59

26. R. Radhakrishnan, A. Kalaichelvi (2014) *Selection of the best school for the children, A decision making model using extent analysis method of fuzzy analytic hierarchy process*

Vol. 3, Nr. 5, Ijirset

27. M.Erdogan, I. Kaya (2014) *A type-2 Fuzzy, MCDM Method for Ranking Private Universities in Istanbul*

Proceeding of the World Congress on Engineering Vol. 1, U.K

28. T. L. Saaty (2008) *Decision Making with the Analytic Hierarchy Process*

Int. J. Services Sciences, Vol 1, Nr. 1

29. ISSAI 3000 *Standards and Guidance for Performance Auditing Based on INTOSAI's Auditing Standards and Practical Experience*

30. *Global Risk*, (2014)

North Edition, World Economic Forum, Switzerland

31. *Udhëzues i Auditimit të Performancës*, (2012)

ISSAI 3000 dhe 3100, Tiranë

32. V. Rykov, (2005) *Element of General Risk Theory*

Dept. of Appl. Mathematics and Comp. Modelling, Russian State University of Oil

and Gas, Russia

33. M. Ehrgolt, Speinger Auckland (2005) *Multicriteria Optimization*
New Zeland

34. V. Tomic, Z. Marinkovic, D. Janosevic (2011) *Promote Method Implementation with Multi Criteria Decisions*

Facta Universities Serie Mechanical Engineering, Vol. 9, Nr. 2

35. A. Awasthi, S. Chautian, S. Goyal (2011) *A Multi Criteria Decision Making Approach for Location Planning for Urban Distribution Centers Under Uncertainty*
Mathematical and Computer Modelling, Elsever 53

36. D. Lombardi, R. Bloch, M. Vasaheyli (2014) *The Future of Audit*

Journal of Information Systems Technology Management, Vol. 11, Nr. 4

37. A. R. Afshari, M. Nicolie, D. Cockalo (2014) *Applications of Fuzzy Decision Making for Personnel Selection Problem- A Review*

Journal Engineering Management and Competitiveness, Vol. 4, Nr. 2

38. J. Mendel (2003) *Typ-2 Fuzzy*

Sets IEEE Neural Network Society CA, USA

39. Bujar Leskaj (2015) *Analiza vjetore e KLSH për vitin 2014 në frymën e INTOSAI-t*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 10

40. B. Leskaj (2013) *Performanca e KLSH 2012 drejt një institucioni modern suprem auditimi publik*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 4

41. B. Leskaj (2013) *Mirëqeverisja, paradigma e re në administrimin publik*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 5

42. S.Osmani, B. Leskaj (2015) *Vendimmarrja dhe teknologjia inteligjente*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 10

43. S. Osmani, B. Leskaj (2014) *Zvogëlimi i riskut një potencial i zhvillimit të vendit*

Konferenca e III-të Shkencore: Auditimi Kombëtar në Shërbim të Qeverisjes Kombëtare, Volumi I

44. S. Osmani, B. Leskaj (2015) *Inxhinieri Financiare Stokastika*

Sh. B. Mirgeeralb, Tiranë

45. S. Osmani, B. Leskaj (2015) *Hyrje në Inxhinieri Financiare*

Sh. B. Mirgeeralb, Tiranë

46. A. Minga (2015) *Tri sprova për matematikën*

Botimet, IDK, Tiranë

47. S. Osmani (2014) *Optimizimi. Elementë të Fazistikës*

Sh. B. Mirgeeralb, Tiranë

48. S. Osmani (2013) *Imazhe dhe vizione për menaxhimin dhe projektizimin*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 5

49. S.Osmani (2013) *Optimizimi i dinamikës së burimeve, bazë e politikës kombëtare*

Revista Shkencore Auditimi Publik nr. 4

50. S. Osmani (2004) *Modele Matematikore në Menaxhim*; Sh.B. Pegi, Tiranë

--- O --- O ---

Prof. Dr. Skënder Osmani:

Matematikën, informaticien e gjeolog, me kualifikime të shumta në Francë, Angli, Itali, etj. Nismëtar i përfshirjes së disa lëndëve në fakultetet inxhinierike të Shqipërisë si Informatikës, Metodave Numerike, Elementëve të Fundëm, Programim dhe Kërkim Operacional, Modelim, etj. Profesor Osmani është një ndër themeluesit e departamentit të Informatikës në Fakultetin e Shkencave të Natyrës (1980). Titullar i lëndës së informatikës dhe Metodave Numerike në Fakultetin e Inxhinierisë deri në vitin 1985.

Ka përfunduar studimet universitare në Rumani. Është diplomuar në fakultetin e Gjeologjisë dhe Miniera “Shkëlqyeshëm” dhe më pas diplomohet në Fakultetin e Shkencave të Natyrës, Dega Matematikë. Pjesëmarrës në shumë Kongrese e Konferenca ndërkombëtare, me punime autentike. Dy nga prezantimet e tij janë vlerësuar me Medalje Argjendi, për zbatime të matematikës në fushën e Gjeologjisë. Është autor dhe bashkautor i mbi 35 teksteve universitare, pasuniversitare e monografi.

Prof. Dr. Skënder Osmani është një nga bashkëpunëtorët kryesorë të Kontrollit të Lartë të Shtetit, i cili asiston në përgatitjen profesionale të audituesve dhe kontribuon në fushën e përmirësimit të metodologjisë së auditimit.

Ndër botimet në të cilat është autor:

- *Gjeostatistika, 1986*
- *Elemente të fundme me zbatime Vëllimi I, 1987*
- *Modelimi i vendburimeve të naftës dhe gazit, 1995*
- *Metoda Numerike, 1995, 1998*
- *Programe dhe projekte C++*
- *Optimizimi. Programimi Linear dhe zgjerime, pjesa e parë;*
- *Optimizimi. Metoda e elementeve të fundme.*

Dr. Bujar Leskaj:

Ka përfunduar studimet në Fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave për Inxhinieri Naftë e më pas është diplomuar si Ekonomist në Fakultetin e Ekonomisë të Universitetit të Tiranës (UT) dhe si Jurist në Fakultetin e Drejtësisë të UT. Zoti Leskaj është diplomuar gjithashtu në nivelin e Masterit Shkencor për Administrim Publik në Universitetin e Nebraskës në SHBA dhe ka kryer specializim për Financat Publike në Universitetin Bamberg të Gjermanisë.

Ka marrë titullin Doktor i Shkencave ekonomike (në fushën e financës). Doktoratura me temë: "Senjorazhi dhe disa probleme të tij në Shqipëri", është mbrojtur pranë Universitetit të Tiranës, Fakulteti Ekonomik.

Përgjatë karrierës së tij profesionale, Dr. Bujar Leskaj ka ushtruar ndër të tjera, detyrën e Kryetarit të Degës së Doganës Vlorë, Nëndrejtorit të Përgjithshëm të Drejtorisë së Përgjithshme të Doganave për të vijuar më tej angazhimin e tij në botën akademike si pedagog në Fakultetin e Ekonomisë, Departamenti Financë, Lektor i lëndës "Paraja dhe Banka".

Në karrierën politike, prej vitit 2005-2009, z. Leskaj ka ushtruar detyrën e Deputetit të Qarkut të Vlorës në Kuvendin e Shqipërisë dhe prej Shtator 2005 - Mars 2007 ka mbajtur postin e Ministrit të Turizmit, Kulturës, Rinisë dhe Sportit. Nga 2007 – 2009, ka qenë anëtar i delegacionit të përhershëm të Kuvendit të Shqipërisë në Asambleenë Parlamentare të NATO-s.

Më datën 23 dhjetor 2011, Dr. Bujar Leskaj është zgjedhur nga Kuvendi i Shqipërisë, Kryetar i Kontrollit të Lartë të Shtetit.

Zoti Leskaj është autor i disa botimeve si "Përfaqësuesit e Vlorës në Kuvendin e Shqipërisë, 1912-2009", "Brenda dhe Jashtë.....Parlamentit (maj 2007-2009)", "Muzat e Qëndresës" (nëpër libra të kryqëzuar), etj.

Kryetari i Kontrollit të Lartë të Shtetit, z. Bujar Leskaj, është ideatori dhe bashkautor i kolanës së botimeve të KLSH-së, të çelur në vitin 2012, ku përmendim: "Historiku i KLSH-së 1925-2012", "EUROSAI", "Standardet e auditimit të INTOSAI-t", "Udhëzues i auditimit të Performancës", "Kodi Etik", "Direktiva e BE-së mbi Prokurimin Publik dhe Kontratat Koncesionare", etj., bashkëdrejtues i Konferencave Shkencore Vjetore të KLSH-së si dhe Kryetar i Bordit Shkencor të Revistës "Auditimi Publik".

TRANSPARENCA E MUNGUAR NË PROCEDURAT E AUDITIMIT, FAKTOR RISKU NË MENAXHIMIN E SHOQËRIVE PUBLIKE

Prof. Dr. Jorgji Bollano, Kryetar, Këshilli Kombëtar i Kontabilitetit;

Informacioni financiar

Përdoruesit e pasqyrave financiare, për të mbështetur vendimet e tyre, qofshin këto të lidhur me investimin, kreditimin, llogaritjen e taksave apo çfarëdo vendimi tjetër, kanë nevojë për pasqyrat financiare që japin informacionin bazë mbi pozicionin financiar, performancën financiare dhe flukset e mjeteve monetare.

Por jo vetëm kaq, për t'i kuptuar më mirë pasqyrat financiare, shifrat e paraqitura në rreshta, politikat dhe vlerësimet që rrinë pas këtyre shifrave, informacione financiare dhe jo financiare që kanë shoqëruar periudhën ushtrimore dhe të tjera sqarime, përdoruesit kanë të domosdoshme shënimet shpjeguese që shoqërojnë pasqyrat financiare.

Shënimet shpjeguese

Ato janë një kërkesë në rritje nga përdoruesit madje nëse do t'u referoheshim disa statistikave botërore, cituar nga punime shkencore të personaliteteve të fushës, nëse në 1960 shënimet shpjeguese kanë një shtrirje mesatare prej 24 faqes, në 2004 një shtrirje prej 74 faqesh dhe në 2010 një shtrirje mesatare prej 110 faqesh. Por gjithnjë referuar debateve sot në Europë dhe më gjerë, a jemi në drejtimin e duhur?

Edhe pse sasia e informacionit të raportimit financiar në dispozicion mund të jetë e gjerë, investitorët mirëpresim disa informacione edhe më të dobishme, më të koncentruara, me ndikim më të drejtpërdrejtë në vendimmarrjen e tyre. Pra ka një dilemë së fundmi me daljen edhe të Direktivës së re të kontabilitetit: të ulet barra e shënimeve shpjeguese për të vegjlit, të rritet barra e shënimeve shpjeguese për të mëdhenjtë.

Përdoruesit i sigurojnë pasqyrat financiare dhe shënimet shpjeguese të tyre nga vetë njësia ekonomike, por atyre kaq nuk u mjafton. Përdoruesit për të qenë më të sigurt

për bazën mbi të cilën ata po marrin vendimet e tyre, kërkojnë auditimin, pra certifikimin e pasqyrave financiare nga auditues të pavarur. Kështu ndodh edhe në sektorin publik, një pjesë e parave të mbledhura nga taksat shkon për auditimin e informacionit financiar. Pyetja ime është: A është kjo një kosto efektive?

Dilemat e efektivitetit të kostos së auditimit

Sa më e sofistikuar të bëhet një ekonomi, aq më shumë ajo ka nevojë për besim, për më tepër kur paratë që investohen sigurohen nga taksapaguesit. Por besimi nuk merret i mirëqenë apo nuk dhurohet. Ai sigurohet, ofrohet nga një palë e tretë, në këtë rast, audituesit e pavarur. Besimi që ata ofrojnë shërben si një urë lidhëse mes sipërmarrjes dhe investitorëve të saj. Prandaj është shumë e rëndësishme që ne të vlerësojmë audituesit për meritat e tyre në ekonomi.

Por nga ana tjetër shpreh një shqetësim, mos po bëhet ekonomikisht i pavlefshëm auditimi përderisa po bëhet kaq i shtrenjtë? Dua të theksoj këtu se të gjithë së bashku, legjislativi, ekzekutivi, drejtimi i njësisë publike dhe vetë profesionistët e auditimit, duhet të bashkëpunojnë për të ruajtur vlerat e kësaj të mire publike që është auditimi duke e përmirësuar si proces në vetvete por dhe duke e parë si një hallkë të rëndësishme të zinxhirit të vlerës.

Asgjë nuk ndodh natyrshëm, duhen përpjekje për të qenë vigjilent që raporti kosto-përfitim të mos anojë në anën e gabuar. Kjo situatë paraqet nevojën për një ekzaminim më të thellë të faktit sesi audituesit, të vetëm apo të grupuar në shoqëri auditimi, të përmirësojnë cilësinë e auditimit dhe jo të rrisin çmimet e auditimit, në mënyrë të tillë që të jenë të besueshëm dhe të vlefshëm për arsyen që ata ekzistojnë, dhënien e sigurisë së arsyeshme dhe besimit si faktorë kyç të mbrojtjes së investitorëve.

Roli i Auditimit në Sektorin Publik

Auditimi është një gur themeli për qeverisjen e mirë në sektorin publik. Duke siguruar paanësinë, vlerësime objektive se burimet publike menaxhohen me përgjegjësi dhe në mënyrë efektive për të arritur rezultatet e synuara, audituesit ndihmojnë njësitë e sektorit publik për të arritur përgjegjshmëri dhe integritet, për të përmirësuar operacionet e biznesit dhe për të rritur besimin e qytetarëve dhe palëve të interesuara.

Për faktin se subjektet e sektorit publik veprojnë si "agjentë", pra përdorin burimet dhe autoritetin publik për të përmbushur qëllimet e përcaktuara, ato duhet të japin llogari për mënyrën se si përdorin burimet dhe nga ana tjetër, rezultatet që ata kanë arritur.

Qeverisja e mirë e tyre kërkon raportimin e rregullt financiar dhe atë performancës, të cilat “vërtetohen” për saktësi nga një auditues i pavarur.

Por desha të ndaj me ju një konstatim timin në çështjet e auditimit të shoqërive publike. Shërbimi i auditimit është si gjithë shërbimet e tjera që prokuron shoqëria publike por që i “shpëton” auditimit prej vetë audituesit. Në këtë moment shkëputje, bëhet i rëndësishëm roli i KLSH si një auditues i menaxhimit të fondeve publike, për të audituar tashmë procedurat e përzgjedhjes, lidhjes së kontratës, monitorimit të punës së audituesit sipas kontratës, vlerësimit të honorarëve të tyre, etj.

Megjithatë, pa anashkaluar apo nënvlerësuar punën e KLSH-së edhe për këtë çështje, do sillja propozimin tim që gjithçka duhet të fillojë me një rregullim ligjor ku të bëhet e detyrueshme kërkesa për dhënie informacioni nga shoqëritë publike të honorarëve të auditimit për vitin financiar.

Kjo praktikë është shumë e njohur në Europë dhe Amerikë që para viteve 2000. Sanksionohet për vendet e BE kjo kërkesë edhe në Direktivën 34/2013/EU, neni 18, pika 1.b, ku kërkohet deklarimi i shumës së paguar për auditimin për vitin fiskal i ndarë sipas zërave, auditim ligjor, shërbime të dhënies së sigurisë, këshillime për taksat dhe shërbime të tjera jo-auditimi.

Si e argumentoj unë propozimin dhe qëndrimin tim për këtë ndryshim ligjor?

Rëndësia e dhënies së informacionit mbi honorarin e audituesit

Dhënia e detyrueshme e informacionit për honorarët e auditimit ka si qëllim rritjen e pavarësisë së audituesit gjë që siguron një cilësi të lartë të auditimit. Por, informacioni mbi honorarët ndikon gjithashtu edhe mbi konkurrencën e çmimeve e cila ka të ngjarë që të ndikojë tek cilësia e auditimit. Si lidhen këta komponentë njëri me tjetrin?!

a) Cilësia e auditimit dhe dhënia e informacionit për honorarët e auditimit

Cilësia e Auditimit është përcaktuar në mënyra të shumta. Një nga përkufizimet më të përhapura të cilësisë së auditimit është ai sigurohet nga Deangelo (1981). Ai e përcakton cilësinë e auditimit, sipas dy vektorëve, pra kur pasqyrat financiare përmbajnë gabime materiale, audituesi duhet t'i **zbulojë** dhe duhet t'i **raportoje** ato gabime. Në këtë kontekst, cilësia e auditimit përfshin dimensionin e kompetencës së audituesit dhe dimensionin e pavarësisë së tij. Kërkesa për të bërë të ditura honorarët e auditimit lidhet pikërisht me rritjen e pavarësisë së audituesit.

b) Cilësia e auditimit dhe konkurrenca e çmimeve në shërbimet e auditimit

Shërbimet e auditimit janë të mira të ofruara në “mirëbesim” pasi cilësia e shërbimit të ofruar nuk është drejtpërdrejt e vëzhgueshme nga klienti apo pjesëmarrësit e tjerë

në treg. Disa statistika në vendet e zhvilluara tregojnë se në periudhën para krisesë së detyrueshme për dhënie e informacionit mbi honorarët e auditimit, ato ishin të panjohura nga pjesëmarrësit e tjerë në treg, duke bërë që audituesi të ishte i nxitur të krijonte strategji auditimi në avantazh të tij. Kur çmimet dhe / ose cilësia e shërbimit janë të pavëzhgueshme, audituesit kanë gjasa ose të nënvlerësojnë auditimin ose ta mbifaturojnë atë. Dhënia e informacionit për honorarët e auditimit redukton asimetrinë e informacionit mes pjesëmarrësve në treg dhe mundëson gjetjen e një ekuilibri të arsyeshëm mes çmimit dhe cilësisë së ofruar për shërbimin e auditimit.

Cilësia e auditimit

Në funksion të debatit mbi kërkesën e transparencës së honorarëve të auditimit, dua të ndalem pak dhe në një diskutim që zë vend në axhendat aktuale të rregullatorëve të ndryshëm në vendet e zhvilluara apo ato në zhvillim.

Cilësia e auditimit lidhet me kompetencën e audituesit nga njëra anë dhe pavarësinë e tij nga ana tjetër. Nëse publikimi i honorarëve zgjidh pavarësinë e audituesit, mbetet në diskutim kompetenca. Cilat do të ishin kriteret për përzgjedhjen e drejtë të audituesit lidhur me kompetencën? Mbetet një pyetje e hapur kjo çështje sepse sot standardizimi i kërkesave për auditim dhe mundësia e lëvizjes së lirë për shkollim dhe marrje eksperience të audituesve apo stafeve të tyre e neutralizon dallimin e dukshëm mes shoqërive të auditimit duke e kaluar disi peshën e përzgjedhjes më shumë në çështjet e pavarësisë dhe integritetit.

Pak histori mbi zhvillimin e legjislacionit shqiptar mbi auditimin

Profesionit të auditimit në vendin tonë fillimet e veta i ka në vitin 1995 me Urdhëresën e KM nr. 1, datë 02.10.1995 “Për organizimin e profesionit të Ekspertit Kontabël të Autorizuar”. Më vonë me vendimin e KM, nr. 150, datë 31.03.2000 u miratuan rregullat për organizimin e profesionit të Ekspertit Kontabël të Autorizuar. Në të dy aktet nënligjore, përveç të tjerash janë përcaktuar kriteret për orët e punës mbi bazën e totalit të bilancit dhe të të ardhurave (pa TVSH).

Po paraqes më poshtë tabelat përkatëse, sipas Urdhëresës:

Totali i bilancit dhe i të ardhurave pa TVSH

Deri 15 milionë lekë	30 – 50 orë

Nga 15 milionë deri 50 milion lekë 40 – 70 orë

Nga 700 milionë deri 1 miliardë lekë 230 – 300 orë

Për shumat mbi 1 miliard lekë numri është 30 orë për çdo 100 milion lekë.

Po paraqes më poshtë tabelat përkatëse, sipas VKM, ku tabela e mësipërme u ndryshua si më poshtë:

Deri 40 milionë lekë	20 – 35 orë
Nga 40 milionë deri 100 milion lekë	30 – 50 orë
Nga 1 miliardë deri 2 miliard lekë	70 – 120 orë
Nga 2 miliardë deri 6 miliard lekë	180 – 360 orë
Nga 6 miliardë lekë deri 16 miliard lekë	300 – 700 orë

Për rastet kur shuma i kalon 16 miliard lekë, shuma e honorarëve caktohet në marrëveshje ndërmjet EKA dhe personit juridik, duke patur parasysh rëndësinë efektive të punëve për përmbushjen e misionit të kontrollit ligjor.

Në ligjin nr. 10091, datë 05.03.2009 “Për auditimin ligjor, organizimin e profesionit të ekspertit kontabël të regjistruar dhe të kontabilistit të miratuar” dhe ligjin nr. 47/2016, datë 28.04.2016 “Për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin e mësipërm”, nuk përcaktohet kategorizimi i shoqërive sipas kriterëve të aktivitetit dhe xhiros si dhe koha e domosdoshme për auditimin e pasqyrave financiare sipas këtij kategorizimi. Një mangësi e tillë ka bërë të mundur, sidomos për shoqëritë publike, lejimin e shtigjeve për korrupsion. Marrëveshjet kontraktuale të shërbimeve të auditimit të pasqyrave financiare si dhe masa e pagesës janë të paargumentuara dhe subjektive duke u mjaftuar vetëm në parashikime pa ushtruar ndonjë kontroll për kohën e harxhuar dhe punimet e kryera. Le ta argumentojmë këtë me një shoqëri publike me kapital 100% shtetëror, për katër vitet e fundit 2012, 2013, 2014 dhe 2015.

Për auditimin ligjor të pasqyrave financiare janë paguar si më poshtë:

Për vitin 2012	10,890,000 lekë pa TVSH
Për vitin 2013	8,610,000 lekë pa TVSH

Diferenca -2, 280,000 lekë pa TVSH

Arsyeja e pagesës **më pak** për vitin 2013 është se nga kompania u shkëputën më datë 1 qershor 2013, tre njësi që u privatizuan.

Për vitin 2014 për auditimin ligjor të pasqyrave financiare janë paguar **12,900,000** lekë pa TVSH, në masën 150% në krahasim më vitin 2013 që duke u nisur nga arsyetimi i mësipërm, jo që nuk duhej të tejkalohesh pagesa e bërë, por përkundrazi duhet të ishte ulur me 21%, duke qenë se njësitë e shkëputura në këtë rast ishin në rang vjetor.

Për vitin 2015 për auditimin ligjor të pasqyrave financiare janë kontraktuar pagesa për **13,800,000** lekë pa TVSH, në masën 160% në krahasim me vitin 2013 dhe 107% në krahasim me vitin 2014.

Le të marrim një shoqëri tjetër publike që për vitin 2015 kjo shoqëri ka lidhur dy kontrata shërbimi për auditimin e pasqyrave financiare të konsoliduara për vitin ushtrimor të mbyllur më 31/12/2015.

Njëra kontratë është lidhur më 26/11/2015 me KPMG sh.p.k me pagesë shërbimi **1,890,000** lekë pa TVSH dhe tjetra me grupin e ekspertëve kontabël të regjistruar (vendas) më 21/12/2015 me pagesë shërbimi **4,800,000** lekë pa TVSH, në masën 254% në krahasim me KPMG.

KPMG-ja kontratën e ka lidhur mbështetur në ligjin për prokurimin publik, ndërsa ekspertët kontabël të regjistruar e kanë lidhur kontratën mbështetur në ligjin për auditimin ligjor, pra jo në ligjin për prokurimin publik.

Një fenomen tjetër që është vënë re është ai lidhur me pagesat për shërbimin e auditimit në shoqëritë publike, për sa kohë që këto njësi janë publike, pagesat për shërbimin e mësipërm janë disa herë më të mëdha sesa pagesat që bëjnë këto shoqëri kur privatizohen. Një shoqëri e tillë kur ishte publike paguante **6 milionë** lekë ndërsa kur u privatizua paguante **2.4 milionë** lekë.

Lind pyetja: Pse veprohet në këtë mënyrë?

Përgjigjja është se janë fonde publike.

Pyetja tjetër është si mund të dilet nga kjo situatë?

Përgjigjja mund të jetë me disa alternativa:

Alternativa e parë është që shoqëritë publike, edhe për shërbimin e auditimit të zbatojnë **ligjin për prokurimin publik**, zbatuar kjo si për shoqëritë e huaja të auditimit ashtu edhe për ekspertët apo shoqëritë vendase të auditimit. Në konkurrim të përfshihen të dy kategoritë e shoqërive audituese të huaja dhe vendas dhe të kryhet një auditim vetëm nga fituesi.

Theksoj se kjo alternativë fillimisht të zbatohet për shoqëritë publike që aplikojnë Standardet Ndërkombëtare të Raportimit Financiar dhe më vonë për shoqëritë e tjera publike, por edhe për këto duke përcaktuar një prag për honorarin p.sh deri në **1.000.000 lekë**.

Një alternativë tjetër do të ishte që të krijohet një grup pune, ku iniciatori të jetë KLSH dhe të marrin pjesë përfaqësues të:

- Ministrisë së Zhvillimit Ekonomik dhe Turizmit;
- Ministrisë së Transportit;
- Ministrisë së Financës;

- IEKA;
- KKK;
- Bordi i mbikëqyrjes publike.

Ky grup të studiojë në themel ligjet ekzistuese duke bërë ndryshimet e nevojshme në to për parandalimin e riskut të keqmenaxhimit të fondeve publike si pasojë e mungesës së transparencës në procedurat e përzgjedhjes, monitorimit dhe shpërbimit të shërbimeve të auditimit në shoqëritë publike.

Konkluzione të përmbledhura lidhur me rritjen e transparencës së procedurave të auditimit

Për të përmirësuar cilësinë e auditimit dhe rritjen e rolit të raportit të auditimit në vendimarrjen e shoqërive publike, duhet siguruar një përmirësim i transparencës në procedurat e auditimit. Zgjidhja është të bëhen të detyrueshme kërkesat për dhënie informacioni mbi procedurat e prokurimit të shërbimit të auditimit, zbatimit të kontratës dhe më pas honorarëve të përfuara nga audituesit për vitin fiskal. Në mbështetje dhe të Direktivës 34/2013/EU, neni 18, pika 1.b, duhet bërë një përmirësim ligjor ku të kërkohej deklarimi i shumës së paguar për auditimin për vitin fiskal i ndarë sipas zërave, auditim ligjor, shërbime të dhënies së sigurisë, këshillime për taksat dhe shërbime të tjera jo-auditimi.

Gjithashtu duhen dhënë mjaftueshëm shënime shpjeguese të rëndësishme lidhur me kontributin në auditim, **sa** dhe nga **kush** partner auditimi është ofruar kontributi, me qëllim që të përdoret pushteti motivues i tregut në nxitjen e cilësisë së auditimit.

Forcimi i besimit në tregje përmes seriozitetit në angazhimin e auditimit, rritja e transparencës së procedurave dhe honorarëve të auditimit, efektiviteti i këtij shërbimi në këndvështrimin kosto/përfitim...të gjitha këto janë sfida të shekullit XXI që ky profesion të rritet me dinjitet. Parë në këndvështrimin e shoqërive publike, cilësia e auditimit mbetet një parakusht që përmirëson vendimarrjen në menaxhimin e fondeve dhe pasurisë publike.

Për sa më sipër, propozoj thellimin e analizës mbi efektet ekonomike të auditimit në shoqëritë publike. Ekonomia në fakt nuk na i jep të gjitha përgjigjet, por të paktën na ndihmon të bëjmë të gjitha pyetjet.

Faleminderit për vëmendjen dhe suksese punimeve të Konferencës!

Prof. Dr. Jorgji Bollano:

Diplomuar në Fakultetin e Ekonomisë në Universitetin e Tiranës dhe prej 1994 mban titullin Profesor. Aktualisht është Dekan dhe Përgjegjës departamenti në Fakultetin e Ekonomisë dhe Financës të Universitetit Marin Barleti, anëtar i Komitetit Kombëtar të Drejtimit dhe Kryetar i Këshillit Kombëtar të Kontabilitetit dhe anëtar i Autoritetit të Certifikimit të Ekspertëve Kontabël të Regjistruar. Në vitin 1994-1996 ka qenë Drejtor Finance dhe Kontrolli në Ministrinë e Jashtme, në vitin 1993-1994 ka qenë përgjegjës i sekretarisë të Këshillit Kombëtar të Kontabilitetit, në vitin 1981-1989 ka qenë pedagog në Fakultetin e Ekonomisë të UT-së; në vitin 1989-1993 dhe në vitin 1996-1998 shef i katedrës së kontabilitetit në Fakultetin e Ekonomisë të UT-së. Në vitin 1998 deri në vitin 2009 ka qenë Ekspert Kontabël i Autorizuar dhe ka ushtruar profesionin me licencë. Në vitin 1960 deri më 1972 ka punuar si Kryetar i degës së financës në Ndërmarrjen e shfrytëzimit e përpunimit të drurit në Pukë dhe Elbasan. Ka përgatitur dhe botuar tekste në fushën e Kontabilitetit dhe të Analizës financiare ndërsa në 2011 ka përgatitur për botim tekstin "Bazat e Kontabilitetit".

Prof. Dr. Jorgji Bollano bën pjesë në rrethin e bashkëpunëtorëve “senatorë” të Kontrollit të Lartë të Shtetit duke ofruar ekspertizën e tij profesionale në trajnimin e audituesve dhe në rritjen e cilësisë së auditimit financiar.

NJË ANALIZË E RISKUT NË AUDITIMIN E PASQYRAVE FINANCIARE

Prof. Dr. Omer Stringa, Universiteti i Tiranës;

është të ofrojë “siguri të arsyeshme” që këto pasqyra nuk kanë “pasaktësi materiale.” Siguria e arsyeshme përbën konceptin bazë matës mbi të cilin auditori përcakton dhe kryen procedurat e auditimit duke konsideruar dhe riskun në çdo veprim të tij. Në literaturën bashkëkohore “pasaktësia materiale” është ajo pasaktësi që “në kushte” të caktuara, bën që gjykimi i një personi të arsyeshëm që përdor pasqyrat financiare mbi informacionin e paraqitur do të ndryshonte si rrjedhojë e kësaj pasaktësie.

Siguria e arsyeshme në një proces është e lidhur me riskun që ekziston për të bërë veprime ose arsyetime të gabuara. Në teoritë e riskut, gabimi e risku janë i njëjti koncept. Rritja e sigurisë së arsyeshme vjen duke ulur riskun. Për të patur risk të vogël, duhet që procedurat të jenë të tilla që të gjejnë gabimin kur ka dhe të jemi të sigurt që s’kemi lënë gabim të kalojë.

Në standardet ndërkombëtare të auditimit, “siguria e arsyeshme” përcaktohet si siguri e lartë, por jo absolute. E thënë në një mënyre tjetër, audituesi duhet të planifikojë dhe kryejë auditimin në mënyrë të atillë që të mbledhë prova të përshtatshme dhe të mjaftueshme në mënyrë që risku i auditimit të jetë i ulët.

Auditimi në bazë të riskut

Auditimit bazuar në risk është projektuar për t’u përdorur gjatë auditimit në mënyrë që procedurat e auditimit të rezultojnë sa më efikase dhe efektive në adresimin dhe identifikimin e pasaktësive materiale. Me rritjen e kompleksitetit të subjekteve dhe numrit të transaksioneve të cilat ato ndërmarrin, kontrolli në detaje i çdo veprimi financiar do të ishte jo efektiv dhe në disa raste i pamundur, duke larguar vëmendjen

e audituesit nga ato fusha të cilat kanë risk të lartë dhe kërkojnë vëmendje më të madhe.

Qasja e bazuar në risk kërkon që audituesi së pari të kuptojë subjektin dhe mjedisin e tij në mënyrë që të identifikojë dhe vlerësojë risqet të cilat mund të rezultojnë në pasaktësi materiale të raportit financiar. Vlerësimi kryhet duke marrë parasysh një sërë faktorësh si natyrën e risqeve, kontrollet e brendshme relevante dhe nivelin e kërkuar të sigurisë që kërkohet nga audituesi. Vetëm pasi është kryer vlerësimi i risqeve, audituesi mund të hartojë testimet që duhet të kryejë për të garantuar që nuk ka pasaktësi materiale. Është e rëndësishme të theksohet që vlerësimi i riskut është një proces i vazhdueshëm dhe nëse gjatë auditimit ka prova që një risk nuk është vlerësuar saktë, kërkohet që dhe procedurat e kryera të rivlerësohen për përshtatshmërinë dhe mjaftueshmërinë e tyre në përmbushje të objektivit të auditimit.

Auditimi në bazë të riskut nëse kryhet në mënyrë efektive nga audituesi, mundëson që burimet njerëzore dhe vëmendja e tyre të përqendrohen në kontrollin e atyre fushave të cilat kanë mundësinë më të lartë për të patur pasaktësi. Në këtë mënyrë, audituesi mundëson arritjen me sukses të objektivit të auditimit, ofron garanci për grupet e interesit dhe shton vlerë në drejtim të mirë-administrimit të subjektit nga drejtimi. Në pjesët e tjera të këtij artikulli do mundohemi të formulojmë në mënyrë të strukturuar disa nga çështjet kryesore për të kuptuar dhe zbatuar një auditim bazuar në risk. Vlen të theksohet që ndonëse jemi fokusuar në auditimin e pasqyrave financiare, auditimi në bazë të riskut mund dhe përdoret për të gjitha llojet e auditimit ku mund të angazhohet një auditues (si p.sh., auditimi i brendshëm, auditimi i performancës, etj.)

Risku i Auditimit

Siç e thamë më lartë, audituesi ndërmerr një auditim me një objektiv të caktuar. Në rastin e auditimit të pasqyrave financiare, audituesi ka për qëllim të shprehë një opinion nëse pasqyrat financiare janë me ose pa pasaktësi materiale. Në këtë rast, risku i auditimit (RrA) është risku që pasqyrat financiare kanë “pasaktësi materiale” dhe audituesi dështon të zbulojë këto pasaktësi duke mos dhënë opinionin e duhur mbi pasqyrat. Risku i auditimit është funksion i dy përbërësve:

1. Risku i pasaktësisë materiale (RrPM) është risku që pasqyrat financiare përmbajnë një pasaktësi materiale. Risku i pasaktësisë materiale në vetvete është funksion i dy përbërësve të tjerë që janë;

a. Risku i qenësishëm (RrQ) është risku që një ose më shumë nga elementet e pasqyrave financiare të ketë pasaktësi materiale në mungesë të kontrolleve të

brendshme. Risku i qenësishëm për një element është funksion i karakteristikave që ky element ka;

b. Risku i kontrollit (RrK) është risku që një pasaktësi materiale nuk parandalohet ose zbulohet në kohën e duhur nga kontrollet e brendshme të organizatës nën auditim.

2. Risku i zbulimit (RrZ) është risku që procedurat e auditimit nuk zbulojnë pasaktësitë materiale në pasqyrat financiare.

Risku i auditimit, si funksion i komponentëve të tij, mund të përmbledhet me anë të formulës së mëposhtme:

$$RrA = RrPM \times RrZ = RrQ \times RrK \times RrZ$$

Një risk auditimi i caktuar që është në përshtatje të standardeve, është i tillë nëse risku i pasaktësisë materiale është më i madh, atëherë risku i zbulimit duhet të jetë më i ulët. Pra, me rritjen e riskut të pasaktësisë materiale duhet rritur sasia dhe thellësia e procedurave të auditimit në mënyrë të atillë që risku i zbulimit të jetë më i ulët.

Duhet theksuar që risku i pasaktësisë materiale nuk është në kontroll të audituesit dhe nuk mund të ndryshohet por vetëm vlerësohet. Që risku i auditimit të jetë në nivele të ulëta, kërkohet që:

1. Të vlerësojmë drejtë riskun e pasaktësisë materiale;
2. Bazuar në këtë vlerësim, të përcaktojmë dhe kryejmë procedura auditimi që ulin riskun e zbulimit në nivelin e përshtatshëm.

Siç mund të kuptohet, për një auditim të bazuar mbi riskun, është shumë e rëndësishme vlerësimi i drejtë i riskut të pasaktësisë materiale. Nëse ky risk nuk vlerësohet drejtë, atëherë rritet risku që procedurat e auditimit të mos jenë të mjaftueshme për të dhënë një opinion të drejtë mbi pasqyrat financiare.

Risku i Qenësishëm

Vlerësimi i riskut të qenësishëm është hapi i parë në modelin e riskut të paraqitur më lart. Për të përmbyshur me sukses këtë fazë, audituesi duhet të mbledhë informacion për të kuptuar më së miri organizatën nën auditim, ambientin në të cilin operon, qëllimet e organizatës, funksionimin e saj, produktet dhe shërbimet që ofron dhe sesi të gjitha këto pasqyrohen në tabelat financiare të organizatës. Ndër faktorët kryesorë që duhet të marrim parasysh në këtë fazë mund të përmendim:

1. Natyrën e veprimtarisë së organizatës dhe nivelin e ndryshimeve që e karakterizojnë këtë veprimtari;
2. Qëllimet për të cilën është krijuar organizata dhe strategjitë e implementuara për të arritur këto qëllime;
3. Kompleksitetin e transaksioneve në të cilën organizata përfshihet;
4. Ekzistencën e transaksioneve të pazakonta që organizata ka kryer;
5. Ambientin konkurrues dhe ligjor në të cilën organizata operon dhe se si ky ambient ndikon në operimin e saj;
6. Matësit e performancës që përdoren nga drejtuesit e organizatës për të vlerësuar suksesin e organizatës kundrejt objektivave të saj;
7. Presionet e brendshme dhe të jashtme mbi drejtuesit e organizatës;
8. Integritetin e drejtuesve të organizatës.
9. Nivelin e eksperiencës dhe njohurive të drejtuesve të organizatës;
10. Njohuritë tona nga auditimet e mëparshme të organizatës.

Mbledhja dhe analizimi i informacionit mbi veprimtarinë, qëllimet dhe ambientin në të cilin organizata operon na lejon të identifikojmë karakteristika që mund të jenë burim pasaktësie në pasqyrat financiare. Informacioni mbi matësit e performancës që përdor organizata mund të na ndihmojnë të identifikojmë incentivat që mund të shtyjnë organizatën për të përgatitur pasqyra financiare të pasakta. Vlerësimi i integritetit dhe aftësisë së drejtuesve të organizatës na lejon të kuptojmë drejtë nëse këta drejtues janë të zotë t'i bëjnë balle sfidave që veprimtaria e organizatës mbart në vetvete.

Kuptimi i mirë i natyrës dhe aktivitetit të subjektit

Audituesi duhet të kuptojë industrinë, ambientin rregullator dhe faktorët e jashtëm që janë të rëndësishme për subjektin në auditim. Këta faktorë përfshijnë kushtet e tregut, mjedisi konkurrues, marrëdhëniet me klientët dhe furnizuesit, zhvillimet teknologjike, mjedisin ligjor dhe politik, etj., të cilat kanë ndikim tek subjekti. Një subjekt mund të jetë nën ndikimin e forcave të ndryshme si p.sh., ndërhyrje politike, kushtet ekonomike të pafavorshme, konkurrencë në treg etj., të cilat mund të ndikojnë negativisht në performancën ekonomike dhe raportimin financiar.

Për më tepër është e rëndësishme që audituesi të kuptojë natyrën e subjektit nën auditim. Natyra e një njësie ekonomike i referohet operacioneve të njësisë ekonomike, pronësinë e saj, drejtimin, llojet e investimeve që ajo është duke bërë dhe ka në plan për të bërë, mënyrën që subjekti është strukturuar dhe si është financuar. Të kuptuarit e natyrës së një njësie ekonomike mundëson audituesin të kuptojë klasat e transaksioneve dhe llogarive financiare që janë subjekt i auditimit.

Gjatë këtij procesi të njohjes me subjektin, duhet të jemi të vëmendshëm në kuptimin e objektivave dhe strategjive të njësies nën auditim. Për t'u përgjigjur të gjithë faktorëve të përmendur më lart, drejtimi i subjektit ka përcaktuar objektivat e subjektit dhe strategjitë për të mundur realizimin e objektivave të vendosur. Risku i biznesit rezulton nga kushtet, ngjarjet, rrethanat, veprimet, apo mosveprimet që mund të ndikojnë negativisht në aftësinë e njësies ekonomike për të arritur objektivat e saj dhe ekzekutuar strategjitë e saj, ose si rrjedhojë e vendosjes së objektivave dhe ndërtimit të strategjive të papërshtatshme. Ndonëse audituesi nuk është i detyruar për të identifikuar të gjitha risqet e biznesit të subjekti, kuptimi i mirë i natyrës dhe aktivitetit të njësies është i rëndësishëm në vlerësimin e risqeve për pasaktësi financiare.

Rëndësia e kontrolleve të brendshme për subjektin nën auditim

Kontrollet e brendshme ose sistemi i kontrollit të brendshëm është tërësia e aktiviteteve, planeve, qëndrimeve, politikave dhe përpjekjeve të njerëzve të një organizate që punon së bashku për të patur siguri të arsyeshme se organizata do të arrijë objektivat dhe strategjitë e saj. Një sistem efektiv i kontrollit të brendshëm është një mjet i drejtimit për të garantuar llogaridhënie për iniciativat e ndërmarra nga organizata si dhe për t'i dhënë siguri të arsyeshme që aktiviteti i njësies ekonomike është në përputhje me objektivat dhe qëllimin për të cilin subjekti është krijuar.

Pra, qëllimi themelor i kontrolleve të brendshme është që të mundësojnë arritjen e objektivave dhe misionit të subjektit duke kontribuar në promovimin e veprimeve të rregullta, në përputhje me kontratat, rregullat, dhe ligjet dhe me efektivitet ekonomik duke mundur kështu dhënien e produkteve apo shërbimeve konkurruese për klientët e subjektit. Një tjetër objektiv i këtyre kontrolleve është të ruajnë të mirat materiale dhe financiare të organizatës nga keqpërdorimi, abuzimi, shpërdorimi, gabimet apo mashtrimi. Së fundi, ekzistenca e kontrolleve të brendshme mundëson që të ketë raporte financiare të sakta dhe të prodhuara në kohë për t'u përdorur nga drejtimi në menaxhimin e organizatës si dhe vlerësimin e performaces së saj nga grupet e interesit.

Risku i Kontrollit

Vlerësimi i riskut të kontrollit kërkon që ne të vlerësojmë efikasitetin e dizenjimit dhe operimit të kontrolleve të brendshme që organizata ka me qëllim parandalimin ose zbulimin e pasaktësive materiale në pasqyrat financiare.

Kontrolli i brendshëm është një proces i implementuar nga drejtuesit e organizatës dhe i dizenuar që të japë siguri të arsyeshme që një qellim specifik i organizatës është kryer me sukses. Në rastin e auditimit të pasqyrave financiare, ne jemi të interesuar në ato kontrolle të brendshme të implementuar me qëllimin për të dhënë siguri të arsyeshme që pasqyrat financiare nuk kanë pasaktësi materiale.

Për të vlerësuar drejtë riskun e kontrollit të brendshëm mbi pasqyrat financiare, auditori duhet së pari të identifikojë kontrollet e implementuara nga organizata dhe me pas të vlerësojë nëse kontrollet e identifikuar janë dizenuar dhe operojnë në mënyrë efikase.

Vlerësimi mbi dizenjimin efektiv të një kontrolli kërkon që ne të konsiderojmë nëse kontrolli në vetvete ose në kombinim me kontrolle të tjera është i aftë të parandalojë ose zbulojë dhe korrigjojë në mënyrë efektive një pasaktësi materiale në pasqyrat financiare.

Nga ana tjetër, vlerësimi mbi operimin efektiv të një kontrolli kërkon që ne të shqyrtojmë nëse kontrolli funksionon ashtu siç është dizenuar nga organizata. Ndër elementët më të rëndësishëm që duhet të fokusohemi gjatë këtij vlerësimi mund të përmendim konsistencën e zbatimit të kontrollit nga organizata si dhe aftësinë dhe seriozitetin e zbatimit të kontrollit nga pjesëtarët e organizatës të cilët janë përgjegjës. Më poshtë paraqitet një mënyrë e strukturuar për të kryer me sukses sa më sipër.

Kuptimi i mirë i proceseve dhe rrjedhës së transaksioneve

Në auditimin e pasqyrave financiare është e rëndësishme të kuptojmë që çdo vlerë që reflektohet në to është rezultat i një veprimi/transaksioni me impakt financiar. Audituesi ka për detyrë të identifikojë se cilat janë transaksionet dhe veprimet e rëndësishme të organizatës nën auditimit. Për shembull nëse subjekti ka një aktiv afatgjatë të ri në librat e tij, duhet kuptuar dhe identifikuar procesi nga lindja e nevojës për këtë aktiv, tek blerja e tij, pagesa për të dhe regjistrimi kontabël. Pra çdo vlerë financiare që raporton një subjekt është rezultat i veprimtarive të saj të cilat ndjekin një proces të caktuar nga lindja e nevojës deri ne regjistrimin e tyre në librat kontabël. Për këtë arsye, audituesi pasi ka identifikuar transaksionet/veprimet e rëndësishme që kanë impakt financiar duhet të kuptojë mirë procesin që ndiqet nga subjekti për ekzekutimin e këtyre veprimeve. Kompleksiteti i procesit mund të variojë nga një veprim në tjetrin ose nga një subjekt në tjetrin në varësi të natyrës së tij si dhe karakteristikave të subjekti. Por në vija të përgjithshme, çdo proces ka të paktën këto përbërës kritikë:

Inicimin: Kjo është faza kur një transaksion/veprim ve në lëvizje procesin

Autorizimi: Në këtë hap merret autorizimi i përgjithshëm ose specifik në lidhje me transaksionin. Këtu përfshihen procedurat të cilat kërkojnë marrjen e një autorizimi për kryerjen e veprimit si dhe kryerjen e tij sipas politikave dhe rregulloreve përkatëse me qëllim garantimin që është në përputhje me objektivat dhe strategjitë e organizatës.

Regjistrimi: Ky është momenti kur veprimi/transaksioni reflektohet për herë të parë në librat e subjektit. Ky regjistrim duhet të bëhet në bazë të dokumentacionit të plotë mbështetës.

Procesimi: Këtu përfshihen çdo ndryshim ose transferim i të dhënave në librat kontabël të subjektit. Ky proces duhet të jetë i strukturuar dhe rregulluar për të garantuar përpunimin e drejtë dhe të saktë të informacionit financiar.

Raportimi: Në këtë pikë, transaksioni është postuar në librin e madh kontabël dhe më pas në pasqyrat financiare të subjektit.

Bazuar në sa më lart, vlerësimi i riskut të një transaksioni kërkon domosdoshmërisht që audituesi të kuptojë drejtë rrjedhën e transaksioneve të rëndësishme me impakt financiar. Për të mundësuar këtë, audituesi duhet të marrë disa shembuj nga transaksionet, të lexojë manualët dhe rregulloret, të kryejë intervista për të kuptuar sa më mirë procesin dhe njësitë/individët në të cilët kalon transaksioni.

Identifikimi se çfarë mund të shkojë keq gjatë rrjedhës së transaksionit

Pasi kemi identifikuar dhe dokumentuar rrjedhën në të cilën kalon një transaksion nga inicimimi deri tek raportimi, audituesi duhet të identifikojë risqet që mund të ndodhin gjatë procesit të cilat mund të shkaktojnë gabime, mashtrime, apo kryerje të transaksioneve jo në përputhje me rregullat dhe objektivat e subjektit. Në këtë fazë, skuadra e auditimit duhet të pyesë dhe diskutojë se çfarë mund të shkojë keq gjatë rrjedhës së transaksionit. Gjëra që mund të shkojnë keq dhe kanë ndikim financiar ka në çdo fazë të procesit. Për shembull, një transaksion mund të jetë iniciuar nga një njësi që nuk ka kompetencën për ta iniciuar. Kryeja e pagesës në një vlerë të ndryshme nga ajo e kontratës apo jo sipas kushteve të kontratës është një tjetër gjë që mund të shkojë keq në një transaksion.

Identifikimi i risqeve me impakt financiar në transaksionet kryesore është një nga proceset kryesore të auditimit në bazë të riskut. Nëse diçka që mund të ketë shkuar keq nuk identifikohet dhe kontrollet në lidhje me të nuk vlerësohen, audituesi

rrezikon të mos kryejë testimet e duhura për të garantuar që transaksioni është kryer dhe regjistruar në përputhje me bazën ligjore në fuqi. Gjithashtu, identifikimi i gjërave që mund të shkojnë keq mundëson që audituesi në mënyrë të strukturuar të fokusohet në identifikimin dhe vlerësimin e atyre kontrolleve që janë të rëndësishme për adresimin e tyre dhe jo në të gjitha kontrollet që mund të ketë organizata.

Identifikimi i kontrolleve që ka institucioni për të adresuar çfarë mund të shkojë keq

Faza e radhës është identifikimi, nëse ka, i kontrolleve që ka implementuar subjekti për të adresuar ato çfarë mund të shkojnë keq. Nëse për një risk nuk ka kontroll që mundëson mbajtjen e tij në nivele të pranuar, audituesit mund t'i duhet të kryejë më shumë testime në lidhje me këtë pjesë të procesit të transaksionit për të garantuar evidencë të mjaftueshme që nuk ka pasaktësi materiale. Për çdo gjë që mund të shkojë keq duhet të ketë një ose më shumë kontrolle që adresojnë riskun. Për shembull, rakordimi i librave kontabël me nxjerrjen e llogarive adreson që çdo veprim bankar është reflektuar në kontabilitet saktë dhe në periudhën e duhur. Duhet theksuar, që nga ana tjetër i njëjti kontroll mund të adresojë një ose më shumë gjëra që mund të shkojnë keq. Për identifikimin e kontrolleve, audituesi kryen intervista pyet personat kyç sesi garantojnë ata që të adresohet risku i identifikuar, lexon manuallet, rregulloret dhe procedurat e ndërtuara, si dhe merr një ose disa shembuj të transaksioneve.

Vlerësim i ndërtimit/dizenjimit të kontrolleve të identifikuara

Deri në këtë pikë audituesi ka identifikuar risqet e një transaksioni si dhe kontrollet që ka subjekti për t'i mbajtur ato nën kontroll. Kontrolli që të jetë efektiv në mbajtjen e riskut në nivele të pranueshme duhet të jetë ndërtuar si dhe të funksionojë në mënyre efikase. Me ndërtim në mënyre efikase nënkuptohet që kontrolli është strukturuar në mënyre të tillë që nëse zbatohet saktë mundëson mbajtjen e riskut nën kontroll. Ndërtimi në mënyre efikase i kontrollit është kusht i domosdoshëm por jo i mjaftueshëm për adresimin e riskut sepse mund të mos zbatohet nga njësitë siç është dizenjuar.

Për ta ilustruar këtë ide, le të fokusohemi tek shembulli i marrë më lart. Nëse ekziston risku që gjendja e bankës në kontabilitet nuk përputhet me gjendjen faktike nga nxjerrja e llogarisë për arsye mashtrimi, subjekti ka parashikuar kryerjen e rakordimeve periodike ndërmjet raporteve. Nëse procedurat parashikojnë që ky rakordim të kryhet nga i njëjti person që bën hyrjen në kontabilitet ose që urdhëron pagesën dhe nuk rishikohet nga njeri, ky kontroll nuk është dizenjuar në mënyre

efikase sepse nuk adreson riskun siç duhet. Në këtë rast audituesi, megjithëse subjekti ka kontroll për adresimin e asaj se çfarë mund të shkojë keq, nuk mund të mbështetet në këtë kontroll sepse ai nuk ul riskun sepse nuk ka ndarë detyrat e pakuptueshme dhe nuk ka një nivel të dytë që e rishikon kryerjen e tij. Në këtë moment nuk ka më nevojë për vlerësim e funksionimit efikas të këtij kontrolli sepse nuk ka përmbushur kushtin e domosdoshëm.

Vlerësim i funksionimit/operimit te kontroleve te identifikuara

Parashikon kryerjen e rakordimeve periodike ndërmjet raporteve nga një person i tretë që nuk është i njëjti person që bën hyrjen ne kontabilitet ose që urdhëron pagesën. Rakordimet rishikohen me pas nga përgjegjësi për kontrollin financiar. Në këtë rast audituesi është i kënaqur me ndërtimin e kontrollit dhe mendon se ai nëse kryhet siç është ndërtuar adreson riskun. Në këtë fazë, audituesi duhet të kryejë një vlerësim mbi funksionimin efikas të kontroleve. Për të bërë këtë, ai përzgjedh rastësisht një numër rakordimesh që duhet të ishin kryer gjatë periudhës me qëllim që të sigurohet që kontrolli të jetë kryer dhe mos këtë ngelur në letër si dhe të jetë kryer siç parashikohet në fazën e ndërtimit. Nëse ai vëren se ka raste që rakodimin që duhet ta kryente një person i tretë e ka kryer ai që bën hyrjet në kontabilitet ose që përgjegjësi për kontrollin financiar nuk i ka rishikuar rakordimet e bëra, audituesi duhet të dyshojë mbi efikasitetin e kontrollit sepse megjithëse është ndërtuar saktë nuk zbatohet nga subjekti. Nëse kontrolli është kryer siç parashikohet në ndërtim, atëherë audituesi mund të dalë në përfundimin se ky kontroll është efikas në mbajtjen e një ose disa risqeve në lidhje me veprimet financiare dhe si rrjedhojë të kryejë më pak teste mbi këto transaksione sesa do të kryente në mungesë të kontrollit.

Risku i Zbulimit

Vetëm pasi të kemi vlerësuar drejtë riskun e pasaktësisë materiale, audituesi mund të planifikojë dhe kryejë procedurat e testimit në detaje që janë të nevojshme për të patur një risk auditimi të ulët që garanton dhënien e opinionit të drejte mbi pasqyrat financiare të organizatës.

Për të mundësuar që të kemi siguri të arsyeshme që pasqyrat financiare nuk kanë pasaktësi materiale, audituesi duhet të përcaktojë natyrën, kohën dhe thellësinë e procedurave që duhen kryer në varësi të riskut të identifikuar. P.sh., nëse risku i pasaktësisë materiale është i lartë, audituesi duhet të kontrollojë në detaje sa më shumë transaksione dhe të garantojë që shumica e procedurave të kryen sa më afër fundit të periudhës fiskale të organizatës.

Ndërtimi i metodologjisë dhe edukimi i audituesve

Për të përmbushur me sukses auditimin, duke ndjekur një përjasje të bazuar në risk, kërkohet që audituesi të ketë ndërtuar një metodologji të mirë detajuar dhe të aksesueshme nga stafi i tij. Metodologjia duhet të përfshijë jo vetëm hapat që duhen ndjekur, modelet statistikore për përzgjedhjen e transaksioneve dhe kontrolleve që testohen, por edhe formularë dhe raporte standarde që e bëjnë të lehtë kryerjen e procedurave nga stafi dhe monitorimin e tyre nga eproret me qëllim përmbushjen e objektivave të auditimit. Në këtë mënyre, audituesi garanton cilësi dhe standarde të njëjta për të gjitha auditimet e kryera. Mundësia e një metodologjie të qartë dhe të lehtë për t'u ndjekur dhe zbatuar do të rriste riskun që auditimi të mos përmbush objektivat e veta.

Ekzistenca e metodologjisë është e domosdoshme por jo e mjaftueshme për kryerjen e një auditimi bazuar në risk. Për ekzekutimin me efikasitet të tij kërkohet që dhe stafi të ketë përgatitjen e duhur për sfidat që ka kjo përjasje. Duke patur në konsideratë që asnjë subjekt nuk është identikë me tjetrin si dhe që metodologjia nuk zbatohet njësoj për çdo subjekt, kërkohet gjykim profesional dhe aftësi të larta të stafit të auditimit. Ai duhet të jetë i aftë të kuptojë subjektin, të identifikojë transaksionet e rëndësishme, të identifikojë risqet, të vlerësojë kontrollet dhe kryejë testime të përshtatshme për përmbushjen e objektivit të auditimit. Për këtë arsye është e nevojshme që audituesi të investojë energji dhe burime financiare të përshtatshme për tërheqjen, mbajtjen, dhe trajnimin e vazhdueshëm të punonjësve të talentuar dhe mirëformuar profesionalisht.

Në përfundim mund të themi se realizimi i një auditimi të bazuar mbi riskun është të përmirësojë cilësinë dhe efikasitetin e auditimit të pasqyrave financiare por zbatimi efikas përmban disa sfida për audituesin. Zbatimi i suksesshëm i këtij lloji auditimi kërkon që audituesi të kuptojë drejtë marrëdhënien midis riskut të pasaktësisë materiale dhe procedurave të auditimit. Vlerësimi i drejtë i këtij risku është thelbësor për të garantuar që auditimi të arrijë qëllimin për të cilin po kryhet dhe audituesi të japë një opinion të drejtë mbi pasqyrat financiare. Auditimi që konsideron riskun kërkon me patjetër grumbullim të mjaftueshëm të të dhënave për subjektet që auditohen, rezultatet e auditimeve në këto subjekte, faktorët që krijojnë risqe të mundshme në auditime, informacionin në kohë për subjektet e kontrolluara në mënyre që të kemi një informacion të vazhdueshëm dhe të plotë për të analizuar dhe matur risqet të cilat gjithmonë maten vetëm në rrugë statistikore. Nëse do të duhet të ngremë nivelin e auditimit në risk, një sistem i plotë të dhënash do të jetë i domosdoshëm jo vetëm për riskun por dhe për mjaft problem të tjera të institucionit.

Referenca

Risk-Based Audit Best Practices (2009): Journal of Accountancy.

SAS 104 – *Amendment to Statement on Auditing Standards No. 1, Codification of Auditing Standards and Procedures (“Due Professional Care in the Performance of Ėork”)*: American Institute of Certified Public Accountants

SAS 105 – *Amendment to Statement on Auditing Standards No. 95, Generally Accepted Auditing Standards*: American Institute of Certified Public Accountants

SAS 106 – *Audit Evidence*: American Institute of Certified Public Accountants

SAS 107 – *Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit*: American Institute of Certified Public Accountants

SAS 109 – *Understanding the Entity and Its Environment and Assessing the Risks of Material Misstatement*: American Institute of Certified Public Accountants

SAS 110 – *Performing Audit Procedures in Response to Assessed Risks and Evaluating the Audit Evidence Obtained*: American Institute of Certified Public Accountants

ISA 300 - *Planning an Audit of Financial Statements*: International Federation of Accountants

ISA 315 - *Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement through Understanding the Entity and Its Environment*: International Federation of Accountants

ISA 330 - *The Auditor's Responses to Assessed Risks*: International Federation of Accountants

Prof. Dr. Omer Stringa

Profesor në Universitetin e Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe mban titullin Doktor i Shkencave në Fushën e Statistikës së Aplikuar që prej vitit 1984. Është diplomuar në Fakultetin e Shkencave të Natyrës dhe në Fakultetin Ekonomik të Universitetit të Tiranës. Profesor Stringa është pedagog në lëndët e matematikës, Statistikës dhe Ekonometrisë. Për shumë vite, ka qenë profesor në Departamentin e Matematikës, Fakulteti i Ekonomisë dhe për rreth gjashtë vite ka shërbyer si dekan në këtë fakultet. Punimet e Profesor Stringës përfshijnë kërkime shkencore për Statistikën e Aplikuar dhe një sërë publikimesh skollastike në këtë fushë.

Prof. Dr. Omer Stringa është një nga bashkëpunëtorët elitë të Kontrollit të Lartë të Shtetit i cili kontribuon në trajnimin e audituesve dhe në rritjen e cilësisë në fushën e auditimit të performancës.

ADRESIMI EFEKTIV I RISQEVE NË NJË AUDITIM KONTRIBUON NË RRIJTJEN E CILËSISË SË AUDITIMIT

Prof. Dr. Hysen Çela

President – Instituti i Ekspertëve Kontabël të Regjistruar

Aldo Spahiu, Ekspert kontabël i regjistruar

Përmbledhje

Ky punim synon të nxjerrë në pah faktin që një auditim i pasqyrave financiare, ndonëse kontribuon në rritjen e besueshmërisë së informacioneve financiare, ai nuk mund të japë asnjëherë një siguri absolute. Siguria që jepet është një siguri e arsyeshme, e cila është me shumë se një siguri e kufizuar dhe me pak se një siguri absolute. Kjo diktohet nga shumë faktorë, ku përmendim kufizimin kohor dhe në burimet financiar e

njerëzore, pra nevoja që opinioni të jepet në kohë dhe burimet njerëzore e financiare që përdoren nuk mund të jenë të pakufishme. Pikërisht punimi synon të trajtojë strukturimin e procedurave të auditimit në funksion të efikasitetit dhe konkretisht, trajton çështjet që lidhen me vlerësimin e risqeve që pasqyrat mund të kenë anomali të konsiderueshme dhe reagimin ndaj risqeve, si për të planifikuar ashtu edhe për të kryer procedurat përkatëse të auditimit. Standardet ndërkombëtare të auditimit të qartësuar kanë përpunuar metoda dhe procedura efikase në këtë drejtim dhe e orientojnë audituesin pikërisht në ato zona ku risqet janë të mëdha dhe në këtë mënyrë burimet mund të përdoren në mënyrë efektive. Çështje të rëndësishme që përmenden në punim janë pohimet, si pikënisje për auditimin, sikurse edhe materialiteti që shërben si një kufi ndarës, që synon të shmange punën e tepërt dhe jo efektive dhe të garantojë arritjen e objektivit të auditimit në një mënyrë efikase.

1. Standardet ndërkombëtare të auditimit (SNA), komponent i rëndësishëm në zinxhirin që garanton një raportim financiar të besueshëm

Raportimet e informacioneve financiare nga entitetet e biznesit shërbejnë për disa qëllime, ku përfshihen që nga mirë-menaxhimi, qeverisja, qëndrueshmëria dhe deri

edhe vazhdimësia e veprimtarisë ekonomike të entiteteve, etj. Ato ju shërbejnë përveç palëve brenda biznesit, siç janë menaxheret, punonjësit dhe palë të tjera jashtë tij, siç janë furnizuesit e kapitalit apo ortakët/aksionaret, bankat të cilat mundësojnë kreditimin, furnitorët, kreditorët, shteti që garanton te ardhurat nga taksat e tatimet, si edhe publiku i gjerë, që në një mënyrë apo një tjetër, mund të jetë i ndikuar nga kjo veprimtari. Për të garantuar që palët e përfshira do të marrin vendimet e duhura, raportet financiare duhet të jenë në kohë, të jenë të kuptueshme dhe për më tepër, të jenë të besueshme. Garantimi i këtyre cilësive bëhet i mundur nga kontributi i disa palëve dhe i shume faktorëve që marrin pjesë në të gjithë zinxhirin e raportimit financiar. Me rëndësi në këtë proces janë standardet e raportimit financiar që zbatohen, kompetenca e hartuesve të informacioneve financiare të përmbledhura (pasqyrave financiare), përgjegjësia e drejtimit etj. Megjithatë, për një kategori entitetesh ku interesi publik është më shumë i dallueshëm, faktorëve të mësipërm u shtohet edhe dhënia e sigurisë së pavarur nga palë të treta dhe standardet përkatëse të dhënies së sigurisë, ku përfshihen audituesit por edhe standardet e auditimit e të dhënies së sigurisë.

Prej afër një dekade, për auditimin e pasqyrave financiare të entiteteve të biznesit në vendin tonë janë përcaktuar si të detyrueshme dhe zbatohen Standardet Ndërkombëtare të Auditimit¹, të cilat kane në thelb dhe në frymë, realizimin e një auditimi sa me efikas dhe të dobishëm për përdoruesit. Ky qëllim behet i mundur përmes zbatimit procedurave standarde të vlerësimit të riskut, rezultatet e të cilave kushtëzojnë përcaktimin dhe zbatimin e procedurave të mëtutjeshme që i përgjigjen realisht nivelit të vlerësuar të riskut.

Ne grupin e standardeve të vlerësimit të riskut IAASB-ja² ka përfshirë dy standarde të veçanta të dedikuara për riskun, që janë respektivisht SNA 315 “Njohja e entitetit dhe e mjedisit të tij dhe vlerësimi i risqeve të anomalisë materiale” dhe SNA 330 “Reagimet e audituesit ndaj risqeve të vlerësuara”. Të dy këto standarde përcaktojnë procedurat që duhet të kryejë audituesi fillimisht për të vlerësuar riskun e anomalive materiale në pasqyrat financiare dhe me pas, për të adresuar punën audituese duke reaguuar kryesisht ndaj risqeve të vlerësuara të anomalisë materiale. Me fjalë të tjera, këto dy standarde janë një bazë e shëndoshe jo vetëm për një planifikim të përshtatshëm të punës, por edhe për t’ju dhënë mundësi audituesve që të përqendrohen në ato zona apo fusha ku risku i anomalive është më i madh.

¹ ISAs (International Standards on Auditing) issued by IAASB (International Auditing and Assurance Standard Board, I cili është një Bord i pavarur i FAC-ut

² IAASB – International Auditing and Assurance Standards Board – Bordi i Standardeve Ndërkombëtare të Auditimit dhe të Sigurisë, i IFAC-ut

Forma e qartësuar e të shkruarit të SNA-ve ka bërë gjithashtu të mundur, që audituesit të sigurojnë njohjen e entitetit dhe të mjedisit të tij, të procedurave të brendshme të kontrollit të entitetit dhe të gjitha këto, në funksion të krijimit të një baze të duhur për të përcaktuar natyrën, kohën/afatet dhe shkallen e shtrirjes së procedurave të mëtutjeshme dhe vlerësimin e risqeve të mundshme, rrjedhojë qofte e gabimit apo edhe e mashtrimit.

2. Identifikimi i pohimeve - pikënisje për një auditim eficient

Për të arritur objektivin e auditimit- dhënien e sigurisë për pasqyrat financiare nëse ato përmbajnë apo jo anomali materiale- standardet ndërkombëtare të auditimit kërkojnë që i gjithë procesi të nisë me identifikimin dhe më pas të vijojë me verifikimin apo testimin e pohimeve të drejtpërdrejta dhe të nënkuptuara të pasqyrave financiare. Pohimet e identifikuara shërbejnë për të vlerësuar risqet përkatëse, për të identifikuar kontrollet, për të përcaktuar procedurat e auditimit dhe për të arritur konkluzionet në fund të procesit të auditimit.

Pra, auditimi i informacioneve financiare nis nga pohimet e drejtpërdrejta dhe ato të nënkuptuara të pasqyrave financiare. Këto pohime lidhen me klasat e transaksioneve (të ardhurat dhe shpenzimet) me tepricat në llogaritë e bilancit (aktivet, detyrimet dhe kapitali), si edhe me paraqitjen dhe dhënien/shpjegimin e informacioneve në pasqyrat dhe në shënimet shpjeguese. Për të kuptuar më mirë pohimet në tabelën më poshtë, ato janë dhënë në mënyrë të përmbledhur sipas klasifikimit të tyre:

i) Pohimet që lidhen me klasat e transaksioneve

Pohimi	Shpjegimi
Ndodhja	Transaksionet që janë njohur në pasqyrat financiare janë kryer dhe i përkasin entitetit
Plotësia	Të gjithë transaksionet që duhet të regjistrohen janë përfshirë në pasqyrat financiare
Saktësia	Transaksionet janë regjistruar saktësisht me shumat e duhura
Cut-off/Paraqitja në periudhën e duhur	Transaksionet janë njohur në periudhën e duhur kontabël
Klasifikimi	Transaksionet janë klasifikuar dhe paraqitur drejt në pasqyrat financiare

ii) Pohimet lidhur me aktivet, detyrimet dhe kapitalin

Pohimet	Shpjegimi
Ekzistenca	Tepricat e aktiveve, detyrimeve dhe të kapitalit, në fund të periudhës ekzistojnë.
Plotësia	Te gjitha aktivet, detyrimet dhe kapitali që duhet të ishin regjistruar në pasqyra janë regjistruar
Të drejtat & Detyrimet	Entiteti ka të drejtën e pronësisë/ose të përdorimit të aktiveve dhe detyrimeve të njohura në pasqyrat financiare
Vlerësimi	Tepricat e aktiveve, detyrimeve dhe kapitalit, në fund të periudhës janë vlerësuar në mënyrën e duhur

iii) Pohimet që lidhen me paraqitjen dhe dhënien e informacioneve shpjeguese

Pohimet	Shpjegimi
Ndodhja	Transaksionet dhe ngjarjet e paraqitura në pasqyrat financiare kanë ndodhur dhe i përkasin entitetit.
Plotësia	Të gjithë transaksionet, tepricat, ngjarjet dhe çështjet e tjera që duhet të ishin paraqitur janë paraqitur dhe shpjeguar në pasqyrat financiare.
Klasifikimi & Kuptueshmëria	Ngjarjet, transaksionet, tepricat dhe çështjet e tjera të paraqitura, janë klasifikuar në mënyrën e duhur dhe paraqitur qartësisht, çka i Ben informacionet në pasqyrat financiare të kuptueshme.
Saktësia & Vlerësimi	Transaksionet, ngjarjet, tepricat dhe çështjet e tjera janë paraqitur me saktësi dhe në shumat e duhura

3. Materialiteti në auditim – një mjet për të rritur eficiencën

Natyrisht për një numër faktorësh, mbajtja parasysh e pohimeve dhe kryerja nga audituesi e procedurave për testimin e tyre, nuk është e mundur të behet me një saktësi të plotë ose 100 për qind. Kjo është arsyeja pse në auditim përdoret gjerësisht materialiteti si një cak apo kufi që ndan elementet, transaksionet, tepricat apo

ngjarjet e rëndësishme nga ato të parëndësishme duke e orientuar auditimin tek elementet më të rëndësishëm dhe me më shume risk. Edhe pse koncepti i materialitetit ka të bëjë me auditimin, ai në të vërtetë i ka rrënjët në nevojat e përdoruesve të informacioneve të kontabilitetit. Për të adresuar këtë çështje IAASB ka hartuar një standard të veçantë për mbajtjen parasysh nga audituesit të materialitetit në kryerjen e auditimit të pasqyrave financiare sipas SNA-ve. Sipas këtij standardi, në përcaktimin e materialitetit, audituesi duhet të identifikojë përdoruesit e pasqyrave financiare (ata përdorues të cilët duhet të kenë një shkallë të caktuar të njohurive lidhur me aktivitetet e biznesit), të konsiderojë nevojat e përdoruesve si grup dhe jo nevojat e përdoruesve të veçantë.

Ndonëse standardet nuk sugjerojnë kufij (benchmarks) specifike persa i takon materialitetit, ato sidoqoftë sugjerojnë përdorimin e disa treguesve që bazohen tek të ardhurat, aktivet dhe kapitali. Për shembull, entitetet fitimprurëse mund të përdorin materialitetin që bazohet tek të ardhurat. Përdorimi i një niveli materialiteti të përshtatshëm i shërben audituesit për të vlerësuar dhe dalluar midis risqeve materiale e atyre jo-materiale dhe për të përcaktuar metodat përkatëse të zgjedhjes nga popullata, të elementeve për testim.

Për shkak të efekteve të bashkuara (agreguara) të anomalive që nuk janë materiale, si edhe të nevojës për të garantuar një risk auditimi të ulët, audituesit duhet t'i ndërtojnë procedurat duke u ulur edhe nën nivelin e përcaktuar të materialitetit, pra në praktike do të përdorin një prag që është më i ulët se niveli i përgjithshëm materialitetit.

Në aspektin më praktik, si nivel i pasqyrave financiare llogaritet një nivel materialiteti i përgjithshëm, për të cilin mund të përdoren kriteret që jepen në tabelën mëposhtë:

Materialiteti i përgjithshëm (në nivel të pasqyrave financiare)	Kriteret që përdoren në praktikë	Përqindjet	
	Fitimi para tatimit	5% to 7%	
	Të ardhurat ose Shpenzimet	1% to 3%	
	Aktivet	1% to 3%	
	Kapitali	3 to 5%	
Shembull	Zgjedhja e përqindjes	Baza për llogaritje	Shuma e materilitetit

Fitimi nga veprimtaritë e shfrytëzimit	5%	100,000	5,000

Për përcaktimin e materialitetit këshillohet të zgjidhet njeri nga këto kritere, që konsiderohet si me i përshtatshmi dhe jo të bëhet një llogaritje bazuar ne mesataren e disa kritereve.

Një aspekt i rëndësishëm, i cili lidhet edhe me mundësinë e ekzistencës së anomalive materiale për shkak të agregimit të elementeve jo-materiale, është edhe treguesi i materialitetit të përgjithshëm të performancës, i cili në çdo rast përcaktohet nën nivelin e materialitetit të përgjithshëm. Zakonisht ky tregues llogaritet midis 70% dhe 80% të materialitetit të përgjithshëm. Ne shembullin e mësipërm ky tregues do të llogaritej:

Zgjedhja e përqindjes	Baza për llogaritje	Shuma e materilitetit
80%	5000	4,000

Duke u nisur edhe nga klasifikimi i pohimeve, materialiteti llogaritet edhe në nivel të tepricës së llogarive (të aktiveve, detyrimeve dhe kapitalit), në nivel të klasave të transaksioneve (të ardhurave e shpenzimeve) si edhe në nivel të informacioneve shpjeguese.

Kur materialiteti llogaritet për fusha të veçanta të pasqyrave financiare, ai konsiderohet specifik dhe gjithnjë është poshtë nivelit të materialitetit të përgjithshëm. Edhe për këto kufij specifike të materialitetit, audituesi sipas të njëjtës logjikë llogarit materialitetin përkatës të performancës që janë përsëri poshtë materialiteteve specifike. Për shoqëritë audituese që përdorin programe auditimi kompjuterike, llogaritja e këtyre niveleve behet automatikisht nisur nga kriteret dhe gjykimi që ka përdorur audituesi përta i takon kritereve dhe përqindjeve. Dhe po automatikisht përpunohet popullata dhe zgjidhet kampioni për testet thelbësore dhe përlllogaritet risku i auditimit (risku që procedurat e auditimit nuk do të mund të arrijnë të zbulojë anomalitë materiale në pasqyrat financiare)

Zgjedhja e benchmarkut që do të përdoret behet nga audituesi bazuar në gjykimin profesional. Ky gjykim do te varet nga faktorë të tillë si: Pritshmëritë e përdoruesve të veçantë; elementet përkatës të pasqyrave financiare; Natyra e entitetit; Korrigjimet që kërkohen; Fokusi parësor i përdoruesve; mënyrat e financimit të entitetit, etj.

4. Vlerësimi i riskut - një proces i vazhdueshëm

Vlerësimi i riskut si fazë e procesit të auditimit nuk shërben thjesht dhe vetëm për planifikimin. Ai është gjithashtu pjesë integrale e mbledhjes së provave (te evidencës). Duke qenë se vlerësimi i riskut drejton vëmendjen e audituesit për çështjet që meritojnë shqyrtim të mëtejshëm, ai duhet të kryhet duke përdorur teknikat e kërkimit të informacioneve dhe vëzhgimet dhe të bazohet edhe ne evidencën e auditimit që grumbullon audituesi, pasi kjo mbledhje dhe dokumentim i evidencës është shumë e rëndësishme. Në përgjithësi, vetëm marrja e informacioneve nga drejtimi nuk është një bazë e mjaftueshme për vlerësimin e riskut, dhe po kështu edhe kryerja vetëm e procedurave të vlerësimit të riskut, sado të thella e komplekse të jenë ato, nuk mjafton për të dhënë një opinion auditimi.

Pjesë përbërëse e procesit të vlerësimit të riskut janë diskutimet e lira me anëtarët që duhet të organizojë grupi që angazhohet me kryerjen e auditimit. Këto diskutimeve shërbejnë për të shqyrtuar dhe përcaktuar natyrën dhe madhësinë e risqeve të anormalive të mundshme. Ato mund të kombinohen edhe me diskutimet e lira (brainstorming) që kanë si objekt rreziqet e mashtrimit. Gjatë gjithë këtij procesi profesionistët duhet të jenë jo vetëm objektive, por edhe kritikë, pasi atyre ju duhet të përditësojnë rezultatet e mëparshme të vlerësimit të riskut dhe të dokumentojnë ndryshimet që mund të kenë ndodhur në mjedisin e biznesit.

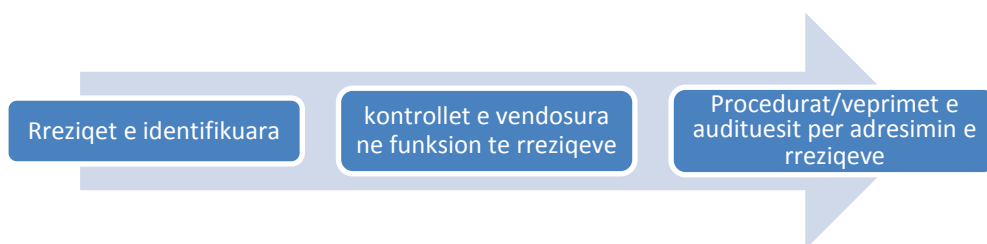
Në çdo auditim, parashikohet që audituesi të identifikojë një ose më shumë rreziqe të konsiderueshme para se të marrë parasysh kontrollet që janë vendosur për zvogëlimin e tyre. Në shumë biznese, këto rreziqe mund të lindin për shkak të natyrës së disa transaksioneve, të disa rregullimeve kontabël që mund të kërkojnë, siç mund të jenë për shembull vlerësimet me çmuarje të disa provizioneve që janë mjaft subjektive. Për rreziqet e mëdha, audituesi duhet (i) të marrë në konsideratë dhe të vlerësojë hartimin dhe zbatimin e kontrolleve që lidhen me to, (ii) të shmangë mbështetjen vetëm në procedurat analitike dhe (iii) të mbështetet vetëm në evidencën e siguruar në periudhën aktuale lidhur me kontrollet përkatëse.

Për nga natyra e tyre, disa rreziqe mund të kenë efekte veçanërisht të përhapura në të gjithë raportimin financiar. Për shembull, një risk mund të shoqërohet me një angazhim të dobët të organeve që janë ngarkuar me qeverisjen e biznesit (siç janë bordet dhe/ose këshillat mbikëqyrës, të cilët nuk kanë as kompetencën dhe as përgjegjshmërinë). Ky lloj i riskut të përgjithshëm mund të ndikojë në shumë llogari.

Nga ana tjetër, disa risqe mund të jenë më shumë specifike pasi lidhen me llogari apo pohime të veçanta. Për shembull, risku i anomalisë të shumave të inventarit për shkak të riskut të vjetërimit të inventarit, lidhet vetëm me pohimin e vlerësimit të kategorisë përkatëse të inventarit.

Të dy këto lloje të risqeve, pra ai i përgjithshëm dhe ai specifik i bazuar në një pohim të veçantë -mund të ndikojnë në veprimet dhe procedurat e audituesit, por në mënyra të ndryshme. Një risk auditimi i përgjithshëm mund të kërkojë një grup angazhimi me më shumë përvojë, ndërsa risku vjetrimit të inventarit mund të kërkojë, procedura specifike, të tilla si një analizë më të detajuar të kërkesave të produktit dhe të qarkullimit të inventarit.

Një kërkesë e rëndësishme në standardet e qartësuara të auditimit është nevoja për të lidhur rreziqet e identifikuar me kontrollet përkatëse dhe me veprimet e auditimit që synojnë t’ju përgjigjen risqeve.

Kjo lidhje ndihmon që grupi i auditimit të përcaktojë nëse i ka adresuar rreziqet, ndihmon në komunikim mbi auditimin dhe ndihmon edhe procesin e rishikimit të angazhimit por edhe rishikimin për qëllime të kontrollit të cilësisë.

Në përfundim të këtij punimi, mund të nënvizojmë se SNA-të e IAASB-së, bëjnë të mundur të arrihen objektivat e auditimit në mënyrë eficiente. Duke vlerësuar risqet e anomalive materiale dhe duke testuar ekzistencën dhe funksionimin e kontrolleve të brendshme në funksion të zvogëlimit të risqeve, audituesi është në gjendje të reduktojë shumë nga procedurat e punës, që nuk do të sillnin rezultate eficiente dhe do ta adresojë punën e tij në ato procedura bazë që nisën nga pohimet e drejtpërdrejta apo të nënkuptuara të informacioneve financiare. Një auditim i strukturuar në këtë mënyrë garanton jo vetëm objektivin – dhënien e një opinionit të pavarur.

Referenca :

- www.coso.org/publications/executive_summary_integrated_framework.htm
- “The New World of Auditing Standards,” JofA ,
- Audit Risk Alert, Understanding the Neë Auditing Standards Related to Risk Assessment (paperback, # 022526JA).
- Risk Assessment Standards & Guidance Set (paperback, # 990103HIJA).
- www.aicpa.org/risk

- Manuali i Deklaratave Ndërkombëtare të Kontrollit të Cilësisë, Auditimit < Rishikimit i Sigurive të Tjera dhe Shërbimeve të Lidhura – Botimi 2010 (Përkthim IEKA)
- Kodi i Etikës për Ekspertet Kontabël të Autorizuar – publikuar IEKA www.ieka.al
- Manuali i auditimit të SME-ve bazuar në SNA-të, pjesa e parë dhe e dytë (përkthim në SHqip IEKA)
- www.wiley.com/legacy/products/.../Auditing_SampleCh03

--- o --- o ---

Prof. Dr. Hysen Çela:

Kryetar i Institutit të Ekspertëve Kontabël të Autorizuar të Shqipërisë (IEKA), për të cilën pozitë u rizgjodh në vitin 2015. Ai ka përfunduar studimet pasuniversitare në Fakultetin e Ekonomisë, UT në 1983 dhe mori gradën më 2002; titulli Prof. Assoc. më 2011 dhe titullin "Profesor" në vitin 2015. Prof. Hysen Çela ka shumë përvojë në pozita të ndryshme në institucionet e qeverisjes lokale dhe qendrore dhe duke punuar me lloje të ndryshme të subjekteve si në sektorin publik dhe privat. Nga viti 2000 deri në vitin 2012 ai ka shërbyer si Drejtor Ekzekutiv i IEKA-s. Që nga viti 2012, ai punon edhe si auditor ligjor dhe si menaxher në firmë e auditimit nH EuroConsult sh.p.k, anëtar i EuraAuditInternational, publikuar në regjistrin publik të auditorëve shqiptare.

Si përfaqësues i IEKA gjatë 2015, ai ka shërbyer si Zëvendës Kryetar i Federatës Mesdhetare të Kontabilistëve dhe Auditorëve(FCM) dhe në fakt është zgjedhur si anëtar ekzekutiv i komitetit të FCM.

Z. Çela ka publikuar shumë punime shkencore dhe profesionale dhe artikuj, në revista vendore dhe ndërkombëtare si dhe disa tekste profesionale dhe akademike.

Prej 28 dhjetorit 2012, me nënshkrimin e marrëveshjes së bashkëpunimit mes Kontrollit të Lartë të Shtetit dhe Institutit të Ekspertëve Kontabël të Autorizuar, z.Hysen Çela bashkëpunon me KLSH-në në fushën e auditimit financiar si edhe në rritjen e cilësisë së punës së stafit të audituesve.

MBI PËRGJEGJËSINË MATERIALE TË DREJTUESIT

Erëza Arifi, candidate e shkollës së Doktoraturës, FEUT

Dr. Gerdi Lito

Prof. Dr. Sherif Bundo, Profesor, FEUT

Kushdo që e njih sado pak administratën shtetërore dhe shtetin, nuk ka si të mos i ketë rënë në sy një fenomen shumë shqetësues. Vitet e fundit, Qeveritë e dy vendeve tona, Shqipëri dhe Kosovë, kanë filluar të ekzekutojnë dhe zbatojnë vendimet e gjyqësorit lidhur me konfliktet e marrëdhënieve të punësimit. Të pushuarit nga puna ndër vite, që kanë

fituar gjyqet me administratën shtetërore dhe që përveçse janë kthyer në punë, sipas rastit, kanë fituar edhe të drejtën e dëmshpërblimit dhe të përfitimit të pagës së vendit të punës që kanë pasur, për disa vite rresht.

Shumë mirë me zbatimin e vendimeve, por...

Nga njëra anë vërehet një qëndrim korrekt i qeverive për të respektuar pavarësinë e një strukture tjetër të shtetit, të një pushteti të pavarur nga pushteti ekzekutiv, i gjithëpushtetshëm në ushtrimin e kompetencave të veta. Gjykatat që i kritikohen përditë dhe që me të drejtë ndaj tyre shoqëria dhe shteti kërkojnë ndershmëri dhe drejtësi të kulluar, kanë dhënë me dhjetëra dhe dhjetëra vendime për largimet nga puna. Në masë, vendimet e tyre, nuk kanë qenë zbatuar nga ekzekutivi. Qeveria (jo kjo e sotmja) nuk i ka konsideruar fare as vendimet që janë kthyer në titull ekzekutiv dhe as urdhrat e ekzekutimit të këtyre titujve ekzekutivë prej zyrave publike apo private të përmbarimit gjyqësor. Ky është njëri prej problemeve, nga më të thjeshtët, që me sa duket, edhe për shkak të ndërhyrjeve dhe presioneve nga faktorë europianë dhe më gjerë, po gjen rrugën e zgjidhjes dhe për këtë duhet inkurajuar dhe përsëhëndetur. Nuk ka shumë rëndësi nëse qëndrimi i qeverive aktuale për vendimet e gjykatave është një çështje e vullnetit dhe respektit të tyre për pushtetin gjyqësor, apo është një detyrim dhe shtrëngim që buron nga strukturat që monitorojnë procesin e integritetit europian. Apo janë të dyja njëherësh! Rëndësi ka që vendimet po zbatohen dhe që individët e sorollatur me vite nëpër zyra dhe korridore ministrish

apo nëpër ndërmarrje, kanë filluar që të ndihen si njerëz të respektuar dhe qytetarë me vlerë.

Nga ana tjetër, shtrohet fare natyrshëm një pyetje: ku e gjen kurajën, forcën, mbështetjen, “trimërinë” një drejtues që nuk respekton dhe nuk zbaton vendimin e një pushteti, si pushteti gjyqësor, fuqia juridike e të cilit ka të njëjtën vlerë kushtetuese me atë të pushtetit ekzekutiv? Si ka mundësi që shpesh, drejtuesit e institucioneve nuk respektojnë dhe nuk zbatojnë vendime të formës së prerë të pushtetit gjyqësor? Të paktën deri sot kështu ka ndodhur. Nuk pretendohet se argumentet tona juridike janë tërësisht të renditura në nene ligjesh dhe kodesh. Por, nuk ka nevojë për njohje të thella dhe të plota juridike për të konkluduar se shteti është në degradim kur pushtetet, pjesë e shtetit, i kundërvihen njëri tjetrit, apo nuk respektojnë njëri tjetrin.

Fatura është shumë e rëndë

Në fakt shqetësimi i autorëve të këtij punimi, nuk ka të bëjë fare me atë që u shpjegua më sipër. Para disa ditësh, në Shqipëri, Administrata Publike, njofton se numri i proceseve gjyqësore që kanë pasur për objekt marrëdhëniet e punës në 10 vitet e fundit shkon në mbi 4066 raste. Vlera e dëmshpërblimeve që kanë akorduar vendimet e organeve gjyqësore të të gjitha niveleve shkon në mbi 83,5 milionë euro. Është një llogaritje e përafërt, por edhe gjysma të jetë, e vërtetë, shuma është jashtëzakonisht shumë e lartë. Në një të përditshme të Tiranës, vetëm për dy vitet e fundit, thuhet se janë larguar nga puna mbi 1122 persona. Megjithatë paksa e ekzagjeruar, shifrat janë shqetësuese. Pjesa më e ngarkuar me procese dhe penalitete të tilla është administrata publike, ose disa segmente të saj si administrata tatimore, administrata doganore, ministritë, organet e rendit, administratat e bashkive dhe të komunave, ndërmarrjet publike, etj. Më të theksuara këto raste kanë qenë në ato instanca të pushtetit qendror apo vendor në të cilat ka pasur rrotacion politik të forcave që drejtojnë qeverisjen e tyre. Si shqetësim, shkalla e ngjashmërisë është e njëjtë edhe për administratat e Kosovës, megjithatë në parametra më të ulët. Në dy-tre vitet e para të zgjedhjeve fenomeni ka qenë tejet shqetësues.

Nga gjithë sa shpjegua dhe parashtruam më sipër rrjedhin përfundime të rëndësishme dhe mjaft shqetësuese. **Fatura e këtyre vendimeve është një penalitet i rëndë për buxhetin e shtetit.** Emërimi apo largimi i pa argumentuar dhe i pajustificuar nga puna i një punonjësi është kompetencë e titullarit të institucionit. Ky i fundit merr vendim në zbatim të kompetencave të caktuara prej akteve. Në rastin më të shpeshtë prej ligjit apo prej akteve të tjera normative. Por, çfarë arsye ka qytetari i thjeshtë që të paguajë më shumë tatime dhe taksa për të përballuar këtë faturë shtesë që rëndon mbi buxhetin e shtetit të tij? Pse duhet të privohet ai, si

qytetar i mirë dhe si individ nga një e mirë publike e munguar, apo ofruar me cilësi të keqe, nga që një pjesë e fondeve të buxhetit të shtetit u adresuan në një drejtim tjetër, provokuar nga një vendimmarrje e një drejtuesi të paafte? Nuk mund t'i vëmë emër tjetër, përderisa vendimi i gjykatës i jep të drejtë punonjësit dhe e dëmshpërblen atë.

Barrën e vërtetë të detyrimeve të buxhetit të shtetit e mbajnë konsumatorët, qytetarët si konsumatorë. Përderisa vendimet e gjykatave i japin të drejtë punonjësve, kemi të drejtë të arsyetojmë se ndodhemi në rrethanat e dy situatave të mundshme: ose drejtuesit nuk kanë marrë vendime të drejta, ose ata nuk kanë pasur aftësinë profesionale dhe drejtuese që të argumentojnë ligjërisht drejtësinë e vendimmarrjes së tyre. Mund të ndodhin njëherësh edhe të dy rrethanat. Në rastin kur vendimmarrjet për largimet nga puna nuk janë të drejta, përgjegjësia bie drejtpërdrejtë mbi drejtuesin kryesor, mbi vendimmarrësin. Në rastin kur punonjësi e ka mbushur kupën për të ndërprerë marrëdhëniet e punës, por administrate dhe zyrat e burimeve njerëzore dhe shërbimet juridike nuk e kanë aftësinë të provojnë dhe argumentojnë përgjegjësinë apo shkeljen e punonjësve, përsëri përgjegjësia është e drejtuesve që ndërtojnë dhe drejtojnë struktura të paafta administrative. Në një anketim, të organizuar posaçërisht për të analizuar këtë fenomen, kemi tërhequr disa opinione që bëjnë fjalë për sjellje të karakterit ekstrem, që nuk janë të denja as për vendet më të prapambetura të Afrikës, apo as për periudhat e mesjetës, jo për një shtet europian. Drejtues, që pasi urdhëron largimin nga puna dhe ndërprerjen e menjëhershme të marrëdhënieve financiare, urdhëron rojet që punonjësi i larguar të mos lejohet të futet në territorin e ndërmarrjes. Administrata urdhërohet të mos i japë as një vërtetim page, dokumenti më minimal që kërkohet në konfliktet gjyqësore. Sjellje të tilla janë të çuditshme, por mjerisht janë të vërteta.

Pesha e dëmit në buxhetin e shtetit dhe e përgjegjësisë është akoma më e madhe. Për atë vend pune që gjykata e rikthen në punë punonjësin e larguar nga puna, drejtuesi ka punësuar një tjetër. Dëmi është dyfish. Nga njëra anë një punonjës fiton, sipas vendimit të gjykatës dhe ligjit, pagën për një kohë për të cilën nuk ka punuar dhe nga ana tjetër në atë vend pune, si rregull, në shumicën absolute të rasteve, është paguar një punonjës tjetër.

Vitet e fundit, kanë filluar të përdoren dhe të aplikohen metoda bizantine për largimin nga puna. Në disa ndërmarrje nacionale, një punonjës në Tiranë është emëruar, në shenjë presioni në një degë apo filial periferik, si Kukës, Dibër, Korçë, Gjirokastër, apo Vlorë. Punonjësi i emëruar në këto zona nuk ka të drejtën të kërkojë në gjykatë rikthimin në punë se nuk kemi të bëjmë me një ndërprerje të marrëdhënieve të punës, por me një lëvizje brenda ndërmarrjes. Kjo bëhet qëllimisht

për të përcjellë mesazhin e nënkuptuar që duhet liru vendi i punës për një person tjetër, ndaj punonjësi ekzistues duhet të tërhiqet vetë.

Po drejtuesi a duhet të paguajë nga xhepi për vendimet dhe përgjegjësitë e tij?

Punonjësi rikthehet në punë dhe do të fitojë pagën për kohën e larguar padrejtësisht nga puna. “Punë e madhe”, paguan buxheti shtetit. Edhe për këtë “punë e madhe”, buxheti i shtetit nuk është si portofoli i një individi të vetëm. Me këtë arsye, drejtuesit, për aq kohë sa të kenë postet, do të vazhdojnë të manifestojnë të njëjtën sjellje dhe të njëjtin mentalitet. Merr listën nga partia dhe emëro në vende pune. Largo ata individë, posti i punës së të cilit nevojitet dhe lakmohet. Dëmin që i sjell ky mentalitet administratës publike nuk po e llogarisim këtu. Por, **po drejtuesi që merr një vendim, të padrejtë, të gabuar, të cilin e rrëzon gjykata a duhet të paguajë edhe ai materialisht, nga xhepi i tij, një pjesë të pagës, apo gjithë pagën**, që rimerr punonjësi mbas kthimit në punë? Vendimi për zbritje në detyrë të një punonjësi me performancë të dobët dhe vendimi për largim nga puna dhe ndërprerje të marrëdhënieve financiare janë dy gjëra të ndryshme.

Ky është një problem madhor. Sigurisht, në se nuk lidhet drejtpërdrejtë përgjegjësia administrative dhe drejtuese e një drejtuesi me përgjegjësinë materiale kur i shkakton dëm buxhetit të shtetit, nuk mund të flitet as për performancë në drejtim dhe as për drejtim dhe organizim korrekt të institucioneve shtetërore. Në sektorin privat punët ndryshojnë. Sektori privat, ka vënë në përdorim dhe ka investuar një kapital që është pjesë e gjendjes së tij pasurore. Drejtuesit dhe personat që mbajnë poste të lartë dhe komanduese në shtet nuk mund të gëzojnë vetëm disa favore të ligjshme dhe të mos ndiejnë asnjë lloj shtrëngimi, përgjegjësie apo detyrimi.

Juridikisht problemi nuk është kaq i thjeshtë. Ekonomikisht dhe financiarisht është i qartë. Po qe se i shkakton një dëm material financave të institucionit që drejton duhet të përgjigjesh materialisht. **Kjo kërkon edhe një rregullim ligjor.** Ne mendojmë se drejtuesi që merr një vendim për largim nga detyra, vendim i cili, në një kohë të dytë rrëzohet nga gjykata, duhet domosdoshmërisht të dëmshpërblejë minimalisht një pjesë të dëmit të shkaktuar. **Kush dëmton duhet të zhdëmtojë.** Në se nuk ndodh një gjë e tillë, në se nuk alternohen dhe nuk lidhen përgjegjësitë me njëra tjetrën, nuk ka vend për efikasitet në administratën publike.

Ka një përvojë europiane, madje të aplikuar në disa vende. Në Francë, ligji detyron punëdhënësin kryesor, që në rast të largimit të padrejtë nga puna të një punonjësi, të paguajë nga xhepi i vet përfitimin që merr punonjësi nga shteti për papunësi. Në disa raste të tjera ligji i detyron punëdhënësin (drejtuesin kryesor) të paguajë një pjesë të përfitimit të pagës që fiton punonjësi nga vendimi gjyqësor, ose detyron drejtuesin

të paguajë deri 6 paga mujore të tij, ose tërësisht shpenzimet gjyqësore. Gjithsesi, ***për largimin e padrejtë nga puna, ligji e penalizon drejtuesin, deri edhe penalisht.***

A kemi të bëjmë në këtë rast me dëm ekonomik?

Përderisa vendimmarrjet e gabuara shkaktojnë prekje të financave të institucionit, përderisa për një vend pune, në fund të procesit gjyqësor të fituar nga një punonjës i larguar padrejtësisht nga puna, paguhen dy persona, sigurisht kemi të bëjmë me dëm ekonomik. Dëmi ekonomik është objekt i procesit të auditimit të brendshëm dhe/ose të jashtëm. Trajtimi i dëmit ekonomik dhe nxjerrja e përgjegjësisë mbi personin që e ka shkaktuar atë, është një nga detyrat, mendoj funksionale, të Kontrollit të lartë të Shtetit, në Shqipëri, apo për Zyrën Kombëtare të Auditimit në Kosovë, kur është fjala për administratën publike të çdo niveli.

Shpesh herë, auditues të KLSH trajtojnë dëm ekonomik rezultatet financiare negative në drejtimin dhe organizimin e institucioneve apo të ndërmarrjeve shtetërore apo të sektorëve publikë(këto dy janë koncepte të ndryshme). Humbja që rezulton nga aktiviteti në një ndërmarrje shtetërore apo në një shoqëri aksionare publike dhe që provohet se buron nga niveli i ulët i performancës në menaxhim nuk është dëm ekonomik. Ndryshe, komplet ndryshe qëndron puna me largimet e padrejta nga puna. Aktet, ligji për shërbimin civil, Kodi i punës, apo ligjet e tjera organike sektoriale, kanë cilësuar qartë dhe prerë kur dhe si prishen marrëdhëniet e punës për një punonjës. Nëse nuk respektohet as procedura e largimit dhe as masa e shkeljes, kemi të bëjmë me një neglizhencë të drejtpërdrejtë të drejtuesve, që ka për pasojë një dëm ekonomik. E nënvizojmë edhe një herë, që ky moment ka nevojë për rregullim dhe interpretim juridik.

Në kërkim të informacioneve të reja për të qartësuar veten, përpara se të hidhnim për konsum në publik një problematikë të tillë, mësuam një fakt interesant. Në disa vende të Europës, punonjës shumë të aftë, që kuptojnë më mirë se administrata përmbajtjen juridike të ligjeve, pranojnë me heshtje fillestare largimet e padrejta nga puna, për të përfituar në një kohë të dytë dëmshpërblimet që për ndërmarrjet dhe për shtetin janë kosto shumë të larta.

Disa institucione, kryesisht bankat, por jo vetëm ato, për të evituar kostot e larta të penaliteteve prej vendimeve gjyqësore në rastet kur largohet një punonjës nga puna, kanë filluar të aplikojnë jo punësimin me kontrata të drejtpërdrejta pune, por me kontrata shërbimi, ku punonjësi lidh kontratë pune me një ndërmjetës punësimi, një agjenci punësimi, etj., e cila përfiton një komision për ndërmjetësimin. Punonjësi punon në Bankë jo i rekrutuar nga Banka por për shërbime të marra përsipër nga ndërmjetësi.

A mund ta bëjë kushdo detyrën e drejtuesit?

Faktet që ofron praktika e përditshme janë nga më të çuditshmet. Ka një presion të madh mbi vendimmarrësit për të fituar një post drejtues. Miqësitë dhe ndërhyrjet janë karakteristike, në vendet e rajonit tonë. Të rinj pa eksperiencë kërkojnë të jenë drejtorë, jo të fillojnë karrierën dhe të fitojnë eksperiencën. Sigurisht, jo të gjithë, jo në çdo rast dhe jo në çdo rrethanë. Por, karriera ndërtohet dhe kërkohet në këtë mënyrë pa asnjë kriter të qenësishëm të meritës profesionale. I vetmi kriter që përdoret rëndom për të përfituar një post drejtues është raporti politik me partitë politike. Kjo ndodh nga që drejtuesit nuk mbajnë, nuk ndjejnë dhe nuk ekspozohen ndaj asnjë lloji risku të përgjegjësisë.

Zgjedhja e drejtuesve të sektorëve, drejtorive dhe të institucioneve është një ndër problemet më të vështira për t'u zgjidhur në procesin e qeverisjes. Nga zgjedhja me kujdes dhe me sukses e këtij problemi varet fati i vetë qeverive, fati i administratës dhe e ardhmja e shtetit. Mendësia dhe mendjelehtësia me të cilën emërohen shpesh herë drejtues të niveleve të ndryshme në nivele të ndryshme të administratës publike si dhe formaliteti në procesin e konkurrimeve, të krijon përshtypjen se efekti i ndjenjës së përgjegjësisë në punët e shtetit është mjaft i ulët. **Rekrutimi dhe marrja në punë e punonjësve si dhe largimi nga puna, janë dy gjëra që kërkojnë drejtpeshim të përkryer.** Punë të drejtpeshuara mund të kryejnë vetëm drejtuesit e aftë. Përcaktimi i përgjegjësisë materiale të drejtuesit, për të dëmshpërblyer dëmin ekonomik që i shkakton institucionit, edhe mbas largimit nga posti, do të ishte një kontribut shumë pozitiv në formimin dhe konsolidimin e një administrate të aftë profesionale që shërben si shtrat i mirë për çdo lloj reforme dhe progresi.

Karriget e pushtetit mbartin me vete një lloj “epidemie” dehjeje prej servilizmit, prej lajkave, prej korrupsionit, prej megalomanisë, prej fudullëkut dhe prej makutërisë. Imuniteti ndaj kësaj epidemie është i lidhur me të qenit qytetar dhe shërbëtor ndaj publikut. Qytetar i mirë nuk mund të jetë kushdo. Njerëzit, gabimet më të mëdha në jetën e tyre i bëjnë kur janë në kulmin e karrierës dhe të pushtetit. Siç duket, në kulmin e karrierës, të dehur nga avujt e euforisë së suksesit, apo të kontaminuar nga epidemitë e karrierës, individët marrin vendime të gabuara, pasojat financiare të të cilave nuk i paguajnë vetë. Kjo praktikë është e gabuar.

Për një koncept më të gjerë të përgjegjësisë materiale të drejtuesve

Para disa vitesh, në qytetin e Tiranës, në punimet me karakter publik kanë ndodhur dy ngjarje, mjaft të njohura për gjithë publikun në vendin tonë. Në zonën e quajtur “Zogu i Zi”, mbas rrotacionit politik të vitit 2005, u tjetërsua tërësisht projekti lidhur me punimet për rehabilitimin dhe rregullimin e aksit të hyrjes në Tiranë të kompleksit, që sot njihet me emrin rrethrotullimi i Zogut të Zi. Deri në momentin e

ndryshimit rrënjësor, ishin investuar, në projektin e parë afërsisht 2 milionë euro. Punimet filluan nga e para, në një formë tjetër, sipas një projekti tjetër, sipas versionit që ekziston dhe që sot është në funksion. Çdo kush mund të pyesë: A kanë përgjegjësi drejtuesit për këtë shpërdorim pa arsye të një fondi afërsisht 2 milionë euro? Ku qëndron përgjegjësia? Te drejtuesit që kishin filluar një projekt të parë, apo te drejtuesit që realizuan një projekt të dytë dhe shkatërruan projektin e parë? Ky nuk është një rast i shkëputur.

Këto ditë, është bërë publik njoftimi i bashkisë së Tiranës që qendra e qytetit do t'i nënshtrohet së shpejti një rikonstruksioni tjetër të ri. Para 6 vitesh, aty kryheshin punime, të cilat kushtuan diku te 1,5 milion euro, por që për shkak të rrotacionit nuk përfunduan. Me ndryshimin e drejtuesve të Bashkisë, projekti i vjetër u ndërpre, nënkalimet dhe mbikalimet u mbyllën dhe qendra u kthye në formën që është sot. Para pak javësh, kanë rifilluar punimet për tu kthyer te projekti i para 6 vitesh. Pyetja është e njëjtë: A ka dëm materiale në vendime të tilla? Kush duhet të mbajë përgjegjësi për shpërdorime të tilla fondesh? Ndërhyrje dhe investime për rikonstrukcione do të ketë gjithnjë. Një objekt do të rikonstruktohet sa herë të ketë nevojë, por këtu nuk është ky rasti.

Fenomeni është më i gjerë se kaq. Këto dy raste janë sjellë vetëm si argument për të shpjeguar fenomenin dhe për të kuptuar dhe hedhur në tavolinën e diskutimeve për një koncept tjetër lidhur me përgjegjësinë materiale të drejtuesve.

Literaturë

- Bundo: Përgjegjësia materiale e drejtuesve publikë, artikull, Panorama, korrik 2015
- Bundo, Lito: Anketa, mbi pushimet nga puna dhe kostot operacionale, Studim, QSHR, tetor 2015
- Monitor, Nëntor 2015: Largimet nga puna, problemi administrativ, gjyqësor dhe financiar,
- Ministra e Financave, Tetor 2015, Mbi kostot e largimeve nga puna,
- Ligji Francez, Përgjegjësia e drejtuesve për largimet nga puna trajtuar me asistencë sociale,
- Ministra e Drejtësisë: Mbi zbatimin e vendimeve të Gjyqësorit për largimet nga puna, dëmshpërblimet dhe kthimet në punë.

Prof. Dr. Sherif Bundo:

Diplomuar për Kontabilitet në Fakultetin e Ekonomisë, Universiteti i Tiranës (FEUT) në vitin 1980. Me eksperiencë në Bankë dhe Drejtor Finance në ndërmarrje. Pedagog i Drejtimit Financiar në FEUT që nga viti 1989. Doktor i shkencave qysh prej 1991 dhe Profesor qysh prej 1999. Deputet i Përmetit 1997 dhe Ministër i Turizmit 1998-2001. Pedagog i lëndëve Financë, Drejtim Portofoli, Fiskalitete, Kontabilitet Financiar, Teoria dhe Praktika e Sigurimeve. Autor i shumë artikujve shkencorë brenda dhe jashtë vendit. Autor i rreth 20 librave, monografive dhe teksteve mësimorë dhe akademikë për shkollat e larta në ekonomi dhe financë. Profesor i ftuar i Universitetit të Poitiers, Francë. Organizator dhe Drejtues i disa konferencave dhe Kongreseve në fushën e Financës dhe Kontabilitetit, brenda dhe jashtë vendit. Kryetar i Shoqatës së Kontabilistëve dhe Financierëve të Shqipërisë dhe President i Qendrës Shqiptare për Riskun. Anëtar dhe nënkryetar i KKK për katër vite. Lektor në disa universitete brenda dhe jashtë vendit. Ekspert i Akreditimit të arsimit të lartë, përzgjedhur nga APAAL.

AUDITIMI I PERFORMANCËS SË BANKËS QENDRORE

Prof. Asoc. Dr. Adriatik Kotorri

Abstrakt

Që prej fillimit të lëvizjeve reformuese në banking-un qendror drejt pavarësisë së bankës qendrore ka qenë gjithnjë objekt debati dhe diskutimi çështja se ku fillon dhe ku mbaron pavarësia e një banke qendrore. Ashtu siç avokatët e pavarësisë së një banke qendrore kanë argumentet e tyre të qenësishme edhe kundërshtarët kanë argumentet e tyre të qenësishme. Për fatin e mirë, historia e 30 viteve të fundit

ka dëshmuar pasojat pozitive të një banke qendrore të pavarur ashtu sikundër ka vërtetuar një pjesë të shqetësimeve të atyre që argumentuan kundër pavarësisë.

Por çfarë është pavarësia e një banke qendrore?! Ajo është, as më shumë e as më pak, pavarësi nga politika në mënyrë që vendimet dhe aktiviteti i saj në funksion të politikave monetare të mos cenohet nga vendimet me natyrë politike, populiste dhe elektorale. Nën këtë argument, me të drejtë ose jo, legjitimohen shumë kufizime për të audituar veprimtarinë e një bankë qendrore.

Nga një vështrim i disa vendeve të Evropës është parë se bankat qendrore gëzojnë pavarësi në hartimin dhe zbatimin e politikave monetare por në të njëjtën kohë auditimi i veprimtarisë së tyre kryhet në nivele të ndryshme. Ka vende në të cilat auditimi kryhet vetëm në drejtim të veprimtarisë ekonomike financiare ashtu siç ka dhe vende në të cilët Institucioni Suprem i Auditimi kontrollon dhe performancën e institucionit ose atë që quhet *vlera në para* e projekteve të realizuara nga banka qendrore.

Qëllimi i këtij punimi është që, duke njohur zhvillimet evropiane dhe sidomos duke u bazuar në shembujt e avancuar, të mund të shohim mundësitë për një zhvillim të ngjashëm edhe në Shqipëri. Zgjerimi i auditimit publik drejt performancës së veprimtarisë së Bankës së Shqipërisë, pa cenuar pavarësinë e saj, do të ishte një zhvillim i cili jo vetëm shkon konform shembujve të vendeve më të zhvilluara në BE

por në të njëjtën kohë jep shpresa për rritje të përgjegjshmërisë dhe në ato institucione të cilët nën mburojën e pavarësisë tentojnë të kthehen në institucione hermetike duke ngjasuar gjithnjë e më pak me një institucion publik.

1. Hyrje

Prej shekujsh procedura e Auditimit është konsideruar një procedurë thjesht administrative që përdoret për të kontrolluar dokumentet, numëruar aktivet dhe raportuar ngjarjet e ndodhura në të kaluarën tek disa nivele drejtuesish.

Progresi ekonomik e social i njerëzimit është i lidhur ngushtë me zhvillimet në teknologjinë e informacionit e cila mundëson hartimin dhe përdorimin e sistemeve të komplikua, monitorimi e vlerësimi i të cilave kërkon një përgatitje shumë të lartë profesionale të ekspertëve të fushës së auditimit. Avancimi i teknologjisë në kohët e sotme është një mjet që mundëson të dhëna të shpejta e të sakta dhe në një kohë shumë të shkurtër, duke lënë kohën e nevojshme për menaxhimin e rreziqeve, pasi gabimet e devijimet mund të kapen e të evidentohen në një kohë shumë më të shpejtë. Vetëm në këta 20 vitet e fundit *audituesi* është bërë një profesion vërtetë i fuqishëm, me potencial të madh për të influencuar në menaxhimin e financave publike.

Ndonëse vendet në zhvillim ku bën pjesë dhe Shqipëri janë në fillim të këtij transformimi, ato kanë fatin e përdorimit të shembujve të vendeve të zhvilluara, duke i racionalizuar përpjekjet për të arritur këto nivele. Në këtë kuptim, problemet që has audituesi i një vendi të caktuar, tashmë trajtohen e njihen lehtësisht dhe shpejt, në mënyrë globale.

2. Auditimi publik

Procesi i auditimit të sektorit publik përfshin tre përfaqësi institucionale që përfshijnë secila në funksionet e tyre: auditimin e jashtëm, auditimin e brendshëm dhe kontrollin financiar me funksione të mirëpërcaktuara. Që të tre funksionet e kontrollit kanë për mision të evidentojnë dhe të vlerësojnë dukuritë që pengojnë arritjen e objektivave me kursim si dhe të japin rekomandimet e duhura për të përmirësuar qeverisjen. Në këtë kuptim, auditimi i jashtëm dhe i brendshëm paraqiten si një funksion vlerësimi i pavarur, i cili ka për qëllim të shtojë vlerën e parave dhe të burimeve publike si dhe të përmirësojë qeverisjen. Pavarësisht fokusit të punës, standardeve që aplikon, faktit se kujt i raporton etj., qëllimi i këtij shërbimi është padyshim maksimizimi i vlerës së burimeve publike.

Nën këtë qëllim shihet dhe roli i audituesit publik të jashtëm. *Shërbimi i auditimit të jashtëm* kryhet nga Institucioni Suprem i Auditimit (SAI), i cili njihet si autoriteti qendror i auditimit, ose dhe institucioni i auditimit shtetëror. SAI është institucioni kombëtar që realizon auditimin e jashtëm me qëllim *sigurimin e llogaridhënies publike*. Disa shtete, kanë disa institucione të auditimi publik me emërtime të ndryshme. Kështu p.sh. në Francë ka disa inspektorate kontrolli, në Mbretërinë e Bashkuar është Komisioni i Auditimit dhe në Finlandë dhe Suedi është institucioni i kontrollit parlamentar.

SAI-t në vende të ndryshme kanë diferenca si në mandatet, në pushtetin e tyre, në rolin dhe fokusin e punës së tyre (Wilkins 1996, 424; Pollitt and Summa 1997, 328-329). Duke lëvizur midis orientimit ekzekutiv drejt orientimit legjislativ, ISA-t pavarësisht dallimeve, kanë të përbashkët *përgjegjshmërinë ndaj parlamentit dhe shkallë të lartë të pavarësisë, me qëllim sigurimin e llogaridhënies ndaj publikut lidhur me ndershmërinë dhe legjitimitetin e shpenzimeve publike si dhe për eficientë dhe efektivitetin e përdorimit të fondeve publike*. (Pollitt and Summa 1997, 313; Barret 1996, 137).

3. Kategoritë e auditimit publik dhe llojet e auditimit

Pollitt dhe Summa, nisur nga koncepti i “përfaqësisë” dhe bazuar në diferencat në kontekstin institucional të pushtetit dhe strukturës institucionale i grupojnë SAI-të në katër kategori tipike:

- Kategoria e parë: SAI si *gjykatë* me funksione gjyqësore ;
- Kategoria e dytë: institucion kolegjal;
- Kategoria e tretë : një *institucion i pavarur* i auditimit që raporton në parlament;
- Kategoria e katërt: auditimi është *brenda strukturës së ekzekutivit*.¹

Dy kategoritë e para janë shembuj të sistemit kolegjal ku SAI-t udhëhiqen nga një grup auditorësh me statusin e gjyqtarit ose gjysëm-gjyqtarit. Dy kategoritë e fundit paraqesin sistemet administrative ku ISA-të janë organizuar në mënyrë të ngjashme me një departament qeveritar, të udhëhequr nga një person, i quajtur Kontrollor ose Auditues i Përgjithshëm.

Pavarësisht formës së audituesit publik, në parim ekzistojnë tre forma bazë të auditimit publik nga një SAI.

¹ Lonsdale 2000, 74; Pollitt and Summa 1997, 316

1- **Auditimi financiar** i cili mbulon ekzaminimin dhe raportimin e pasqyrave financiare dhe ekzaminimin e sistemit të kontabilitetit sipas të cilit janë ndërtuar këto pasqyra.

2- **Auditimi i rregullshmërisë dhe përputhshmërisë** i cili synon të shqyrtojë përputhjen ligjore dhe administrative, ndershmërinë dhe drejtësinë e administrimit, sistemet financiare dhe sistemet e kontrollit të menaxhimit.

3- **Auditimi i performancës** (ose i vlerës në para) vlerëson performancën operative dhe menaxheriale (ekonomiciteti, eficientia dhe efektiviteti) të projekteve dhe organizatave publike në përdorimin e burimeve financiare dhe jofinanciare gjatë përmbushjes së objektivave të tyre.

4. KLSH - Institucioni Suprem i Auditimit në Shqipëri

Kontrolli i Lartë i Shtetit është institucioni më i lartë shtetëror i auditimit të jashtëm në Republikën e Shqipërisë. Aktualisht ky institucion funksionon si kategoria e tretë e institucioneve të paraqitura më sipër, pra një institucion *i pavarur*, i cili i ushtron kompetencat e tij duke *iu nënshtruar Kushtetutës* dhe ligjeve në fuqi dhe *raporton në parlament* për aktivitetin e tij auditues. Auditimi i KLSH mbulon fushat e përputhshmërisë, ligjshmërisë, rregullshmërisë, menaxhimit financiar, kontabilitetit, si dhe ekonomicitetin, eficientën dhe efektivitetin e administrimit të fondeve dhe pronës publike apo shtetërore. KLSH në veprimtarinë e tij, synon të reflektojë standardet ndërkombëtare të auditimit publik të organizatave ndërkombëtare tek të cilat është aderuar si INTOSAI dhe IFAC-it, si dhe rezolutat e Kongreseve të INTOSAI-t dhe EUROSAT-t. Në përputhje me funksionin e tij, KLSH ka disa kompetencat të cilat në thelb synojnë *kontrollin e ligjshmërisë* dhe *aktivitetit financiar* të institucioneve dhe kompanive publike. Konkretisht, kompetencat që i jep ligji KLSH për auditimit e institucioneve publike ose në pronësi publike në Shqipëri përfshijnë fushat e mëposhtme:

- auditimin e zbatimit të buxhetit nga njësitë e qeverisjes së përgjithshme, duke përfshirë llogaritë vjetore të buxhetit;
- auditimin e mbledhjes së të ardhurave publike;
- auditimin e përdorimit, administrimit dhe mbrojtjes së fondeve publike dhe pronës publike apo shtetërore nga njësitë e qeverisjes së përgjithshme;
- auditimin e pasqyrave financiare vjetore për njësitë e qeverisjes së përgjithshme dhe dhënien e opinionit për to;
- auditimin e sistemeve të auditimit të brendshëm të sektorit publik;

- auditimin e përdoruesve të fondeve publike të ofruara nga Bashkimi European ose organizata të tjera ndërkombëtare, me përjashtim të rasteve kur është parashikuar ndryshe me ligj të veçantë;
- auditimin e përdorimit, administrimit të fondeve dhe pronës publike apo shtetërore, si dhe mbrojtjen e interesave ekonomikë dhe financiarë të Shtetit në personat juridikë, në të cilët shteti ka më shumë se gjysmën e pjesëve ose të aksioneve, ose kur huat, kreditë dhe detyrimet e tyre garantohen nga shteti;
- auditimin, me qëllim mbrojtjen e interesave publikë, në veprimtaritë apo sektorët e rregulluar me kontrata koncesionare;
- auditimin e partive politike, enteve publike apo shoqatave për fondet që u janë akorduar atyre nga Buxheti i Shtetit;
- auditimin e subjekteve të tjera, të përcaktuara në ligje të veçanta.

5. Auditimi i BSH nga KLSH

Pikat e mësipërme janë bazë për të gjithë institucionet dhe natyrisht që vlejnë dhe gjatë auditimit të Bankës së Shqipëri. Veçantia qëndron se gjatë auditimit të BSH përveç kufizimeve të pikave të mësipërme KLSH i nënshtrohet dhe kufizimeve që vijnë nga Ligji nr 8269, datë 23.12.1997 “Për Bankën e Shqipërisë” si dhe nga shumë akte dhe ndryshime të tjera ligjore². Nën këtë kornizë ligjore KLSH organizon inspektive periodike për të audituar veprimtarinë e Bankës së Shqipërisë. Në mënyrë më të detajuar, drejtimit kryesore të auditimit të BSH nga KLSH përfshijnë:

1. Auditimi i zbatimit të detyrave të lëna në auditimin e mëparshëm;
 - a. Programet e hartuara nga subjekti për zbatimin e detyrave të lëna;
 - b. Realizimi i detyrave të lëna;
2. Mbi rregullshmërinë e zhvillimit të ankandëve të bonove të thesarit dhe obligacioneve të organizuara nga banka e Shqipërisë në zbatim të marrëveshjeve të lidhura midis Ministrisë së Financave dhe Bankës së Shqipërisë;

² Baza ligjore e kontrollit të Bankës së Shqipërisë nga KLSH është Ligji nr 8270, datë 23.12.1997 “Për Kontrollin e Lartë të Shtetit”, ndryshuar me ligjin nr 8599, datë 01.06.2000, ligji nr 8269, datë 23.12.1997 “Për Bankën e Shqipërisë” ndryshuar me ligjin nr.8384 datë 27.09.1998, ndryshuar me ligjin 8893 datë 25.07.2002. Rregulloret dhe vendimet e Keshillit Mbikëqyrës të Bankës së Shqipërisë. Marrveshja e Bankës së Shqipërisë dhe Qeverisë Shqiptare “Për emetimin e obligacioneve në formë regjistri” dhe dispozita të tjera ligjore të lidhura me veprimtarinë ekonomike dhe financiare të këtij institucioni.

3. Tregu i bonove të thesarit dhe obligacioneve, efektet në nivelin e Yield-it, nivelin e REPO-ve dhe interesave të depozitave;
4. Kreditimi i drejtpërdrejtë për financimin e deficitit buxhetor, në vlerësim të kriterëve të përcaktuara në Ligjin “Për Bankën e Shqipërisë”;
5. Rregullshmëria e përcaktimit dhe kalimit të fitimit neto të Bankës së Shqipërisë në buxhetin e shtetit, sipas kriterëve të përcaktuara në Ligjin “Për Bankën e Shqipërisë”;
6. Mbi administrimin e pronës shtetërore. Zbatimi i dispozitave ligjore për administrimin, ruajtjen, dokumentimin dhe qarkullimin e vlerave materiale e monetare;
7. Programimi i të ardhurave dhe shpenzimeve analiza e zbatimit të treguesve të planifikuar. Rregullshmëria e zbatimit të kuadrit rregullator ligjor në shpenzimet e pagave dhe shpërblimeve, shpenzimeve operative dhe shpenzimeve të tjera;
8. Organizimi dhe mbajtja e kontabilitetit në respektim të standardeve ndërkombëtare të raportimit financiar;
9. Prokurimi i fondeve për mallra, ndërtime dhe shërbime;
 - a. Parashikimi dhe realizimi i investimeve kapitale si dhe i nevojave për mallra e shërbime;
 - b. Argumentimi ligjor i procedurave të prokurimit që ka zgjedhur enti prokurues. Realizimi i parimeve themelore të prokurimeve, si transparenca, nxitja e konkurrencës, barazia e kandidatëve për përdorimin efektiv të fondeve në dispozicion;
 - c. Zbatimi i procedurave të prokurimit, nga nxjerrja e urdhrat të prokurimit deri në shpalljen e fituesit;
 - d. Lidhja dhe zbatimi i kontratave, kontrolli fizik për marrjen në dorëzim të mallrave, shërbimeve dhe kolaudimin për punimet e ndërtimit;
10. Mbi funksionimin e sistemeve të kontrollit të brendshëm;
11. Problemeve të ndryshme të dala gjatë auditimit;

Siç dhe shihen nga pikat e mësipërme, auditimi publik i bankës qendrore në Shqipëri ka në fokus tre drejtime bazë: (a) vlerësimin e *aktivitetit ekonomik financiar*, (b) zbatimi i *buxhetit* dhe (c) *rregullshmëria* e zhvillimit të ankandëve të bonove të thesarit dhe obligacioneve. E thënë me pak fjalë, kontrolli përqendrohet vetëm në dy pika (1) *zbatimi i ligjshmërisë* dhe (2) *kontrolli i rregullshmërisë financiare*. Kjo kompetencë bazike e KLSH është një kompetencë e cila gjenden në mënyrë të ngjashme dhe në disa vende europiane. Por siç do të shohim më poshtë ekzistojnë vende të zhvilluara në të cilat SAI jo vetëm kontrollon ligjshmërinë dhe rregullshmërinë e aktivitetit financiar por dhe performancën e shprehur në vlerën për

para të aktiviteteteve të bankës qendrore të cilat natyrisht nuk prekin pavarësinë e politikave të saja monetare.

6. Auditimi publik i bankave qendrore në Bashkimin European

Institucionet Supreme të Auditimit në vendet e BE mbartin mandate dhe kompetenca të ndryshme. Siç dhe ilustron tabela e mëposhtme, disa nga vendet më të zhvilluara i kanë dhënë kompetencë SAI të tyre për të kontrolluara (mbikëqyrur) vetë mbikëqyrësit financiar ku më i rëndësishmi është banka qendrore. Tabela e mëposhtme ilustron mundësinë dhe rëndësinë e auditimit të mbikëqyrjes financiare nga SAI të disa nga vendeve të BE.

Tabela nr 1: Auditimi i mbikëqyrësve financiarë në 14 vende të BE.

Shteti	Institucioni i mbikëqyrjes financiare	Mandati i auditimit të ILA: Mbikëqyrja e mbikëqyrësve financiar	Akresi i ILA: Auditimi i dosjeve të mbikëqyrjes së bankës	Test i ISA mbi plotësinë e dosjeve
Danimarka	Autoriteti Danez i mbikëqyrjes Financiare	Po	Po, me kusht konfidencialitetin	Akses i plotë bazuar në auditimet e mëparshme
Estonia	Autoriteti Financiar i Mbikëqyrjes	Jo	Jo	-
Finland	Autoriteti Financiar i Mbikëqyrjes	Jo	Jo	-
Francë	Autoriteti i Tregjeve financiare & autoriteti i Kontrollit	Po	Po, me kusht konfidencialitetin	Të gjitha dosjet Kanë indekse Dhe janë kompletuar.
Gjermani	Autoriteti Federal Financiar I Mbikëqyrjes	Po	Po, me kusht konfidencialitetin	Indekse të njëjta Me numrin e Dosjeve
Itali	Banka e Italisë	Jo	Jo.	-
Letoni	Komisioni i tregjeve financiare	Jo	Pa përgjigje,	-

Lituania	Banka e Lituanisë	Jo	Jo	-
Hollanda	Banka e Hollandës		Jo	-
Poland	Autoriteti i Mbikëqyrjes Financiare Polake	Po	Pjesërisht. Pa të dhëna në lidhje me sekretin bankar.	Nuk aplikohet sipas ISA në Poloni.
Portugali	Banka e Portugalisë	Jo	Jo	-
Sllovakia	Banka Kombëtare e Sllovakisë	Jo	Jo	-
Suedi	Autoriteti i Mbikëqyrjes Financiare	Po	Po, me kusht konfidencialitetin	Akses i plotë bazuar në Auditimet e mëparshme
BE	Autoriteti Bankar European	Po	Po, me kusht konfidencialitetin	Pa tregues. Vetëm dosje dixhitale

Nga të dhënat e tabelës së mësipërme, shtatë SAI kanë mandate për auditimin e institucioneve të rëndësishme të Mbikëqyrjes Financiare në shtetet e tyre. Nga shtatë SAI që kanë mandate, shquhen vende me zhvillim dhe pavarësi të spikatur të bankës qendrore të tilla si Gjermania, Franca, Suedi, etj. E rëndësishme është e drejta që ka Autoriteti Bankar European për të audituar veprimtarinë e Bankës Qendrore Evropiane.

7. Llojet e auditimit publik të bankës qendrore në vendet në BE

Llojet e auditimit të jashtëm që gjenden në të katër vendet ndryshojnë (tabela më poshtë):

- Auditimi i pasqyrave financiare që kanë për qëllim kryesisht certifikimin e llogarive të bankës qendrore;
- Pajtueshmëria ose auditime të rregullsisë (vlerësimi i pajtueshmërisë bazuar në ligjet dhe rregulloret, etj);
- Auditimet e performancës ose *vlera-për-para*, që të hetojë nëse objektivat e aktiviteteve të bankës janë arritur dhe nëse këto janë marrë në mënyrë efikase;
- Auditimet e sistemit të informacionit, të cilat kanë për qëllim të vlerësojnë cilësinë e sistemeve të informacionit të kompjuterizuara;

- Auditimet e zhvillimeve të projektit për të vlerësuar përshtatshmërinë e informacionit të menaxhimit (planifikimi) të nevojshme për kryerjen e projektit me një pamje të rrezeve që përfshihen;
- Auditime të veçanta dhe hetimet (p.sh. mashtrimi).

Tabela nr 2: Auditimi i jashtëm për 4 vende të BE-së.

Llojet e Auditimit të Jashtëm	Gjermani	Irland	Holland	Suedi
Financiar	x	x	x	x
Rregullshmërisë	x	x	x	x
Performancës	x	x		x
Informatizimi	x	x	x	x
Projekteve	x			
Të veçanta				

Në pjesën më të madhe të vendeve, audituesit e jashtëm të sektorit publik raportojnë në parlament dhe audituesit e sektorit privat i raportojnë qeverisë (p.sh. Ministria e Financave) ose Auditimit të jashtëm të sektorit publik. Më poshtë do të trajtohen katër modele të auditimit të jashtëm në katër shtete të ndryshme.

8. Konkluzione dhe rekomandime

Qeveria shqiptare është aksionere e Bankës së Shqipërisë. Fitimi i kësaj të fundit përbën një burim të të hyrave publike. Auditimi i performancës së aktivitetit ekonomik merr kuptim për shkak se ndikon drejtpërsëdrejti në të hyrat publike. Por Banka e Shqipërisë nuk është një institucion fitim prurës dhe mund të ndërmarrë veprime të cilët shkaktojnë kostot financiare por mund të sjellin përfitime në politikat monetare. Kjo nuk duhet të jetë pjesë e auditimit të performancës së këtij institucioni. Por për veprimet të tjera në tregjet financiare të cilët nëse menaxhohen më mirë ndikojnë në të hyrat publike duhet vlerësuar vlera e tyre në para në mënyrë që të ndihmojë me rekomandime në përmirësimin e performancës financiare të këtij institucioni.

Është e nevojshme të analizohet nëse ekziston më shumë se një rrugë për të arritur një objektiv të caktuar të politikës monetare. Kjo nevojitet për të gjykuar nëse është zgjedhur rruga me më shumë apo më pak kosto dhe për të marrë argumentet e kësaj zgjedhjeje. Natyrisht ka vështirësi dhe hapësira për interpretime të ndryshme. Teorikisht çfarëdo rruge të zgjedhë Banka e Shqipërisë për të arritur një objektiv të caktuar të politikës monetare mund të gjenden argumente të cilat as nuk mund të vërtetohen por dhe as nuk mund të hidhen poshtë. Justifikimi i kostove financiare

afatshkurta me përfitime financiare apo/dhe ekonomike afatgjata është një argument i kësaj natyre.

Banka e Shqipërisë organizon ankandet e bonove dhe obligacioneve të thesarit të Qeverisë Shqiptare. Kostoja e borxhit publik të brendshëm varet nga niveli dhe ecuria e normës së interesit (YIELD) të këtyre instrumenteve financiare. Auditimi i përpjekjeve për të siguruar një financim në kohë me kostot sa më të ulët për qeverinë nëpërmjet këtyre instrumenteve është një çështje e cila do të ndikonte drejtpërsëdrejti në të dalat publike. Në këtë kontekst mund të kontribuohet me rekomandime në përmirësimin e këtij shërbimi që BSH i ofron Qeverisë Shqiptare qoftë dhe duke kërkuar përmirësime të marrëveshjes që Banka e Shqipërisë ka me Ministrinë e Financave për organizimin e ankandeve të bonove dhe obligacioneve të thesarit.

KLSH, si çdo institucion tjetër auditimi publik synon *sigurimin e llogaridhënies publike*. Në këtë kontekst, për aktivitete me natyrë ekonomike siç janë ankandet e bonove dhe obligacioneve të thesarit duhet të bëhet vlerësimi i vlerës në para. Ndryshe, mungesa e një vlerësimi të tillë për këtë aktivitet i cili nuk cenon pavarësinë e politikave monetare, do të linte jashtë llogaridhënies publike një aktivitet i cili shkakton kosto të konsiderueshme për ekonominë. Sipas një studimi të mëparshëm nëse bonot e thesarit e të gjitha afateve dhe monedhave të ankandeve të zhvilluara nga muaji Dhjetor 2012 deri në fund të muajit Dhjetor 2013, do të ishin negociuar me një normë të paktën sa norma mesatare e ponderuar e interesit e depozitave bankare të të njëjtit afat, atëherë Qeveria Shqiptare do të kishte arkëtuar *3.036 miliardë lekë më shumë ose një kundërvleftë prej 21.69 milion euro*. Literatura ekonomike dhe shembujt praktik nga vendet europiane e vërtetojnë se norma e interesit e bonove të thesarit jo vetëm barazon por tenton të jetë edhe më e ulët se sa norma e interesit e depozitave bankare. Me këtë nuk dua të jap alarmin pasi duke parë kushtet dhe mundësitë që gradualisht dhe tregu shqiptar i instrumenteve qeveritarë të synojë orientimin drejt një formati të ngjashëm me vendet europiane në të cilët normat e interesit të bonove të thesarit përfaqësojnë një ndër normat më të ulëta në ekonomi.

REFERENCA

- 1.<http://www.amf.gov.al/> Autoriteti i Mbikëqyrjes Financiare
- 2.<http://www.bankofalbania.org/>Banka e Shqipërisë
- 3.Cikël Leksionesh,“Paraja dhe Banka” B.Leskaj dhe A.Kotorri
- 4.MaterISA i BSH , “Mbikëqyrja Bankare brenda apo jashtë Bankës Qëndrore”
- 5.Dokumenti i Politikës Operative të Mbikëqyrjes, Banka e Shqipërisë, Këshilli Mbikëqyrës
6. “Banka e Shqipërisë në dekadën e dytë të tranzicionit”, Shkëlqim Cani dhe Sulo Hadëri
- 7.“Banks and Camels”. Muhammad, Haidar (2009).
<http://ezinearticles.Com/?Banks-And-CamelsandId=2565867>
- 8.Chris Jarvis “The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania”
- 9.Bezner Drik J. “Post-SocISA ist FinancISA Fragility: the Case of Albania”, 2001
10. “Stress Test”nga Hilda Shijaku (Departamenti i Stabilitetit Financiar) dhe Kliti Ceca (Departamenti i kërkimeve) ,Banka e Shqipërisë,Dhjetor 2009
- 11.Objektivat dhe programi afatmesëm i Autoritetit të Mbikëqyrjes Financiare,Shtator 2015
- 12.Banka e Shqipërisë (2015), Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2014, Banka e Shqipërisë, Tiranë.
13. Banka e Shqipërisë (2014), Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2013, Banka e Shqipërisë, Tiranë.
14. Banka e Shqipërisë (2013), Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2011, Banka e Shqipërisë, Tiranë.
15. Banka e Shqipërisë (2012), Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2011, Banka e Shqipërisë, Tiranë.
- 16.Arbi Agalliu , “Economicus”, “Sistemi bankar shqiptar përballë krizës ekonomike”
- 17.Adrian Civici, (2010), “Kriza financiare apo globale”, UET

Prof. Ass. Dr. Adriatik Kotorri:

Ka zhvilluar studimet e larta në Fakultetin e Ekonomisë (UT) në degën “Financë-Kontabilitet”. Në vitin 2006 ka përfunduar programin Master në Financë zhvilluar në Fakultetin e Ekonomisë (UT) dhe në vitin 2009 ka mbrojtur punimin e doktoraturës me temë “Vlera e drejtë në vlerësimin e portofoleve në bankë”. Në vitin 2016, pasi ka plotësuar detyrimet ligjore me publikime, konferenca, simpoziume etj, i është dhënë titulli “Profesor i Asociuar” nga Këshilli i Profesorëve të Fakultetit të Ekonomisë (UT). Gjatë karrierës akademike, ka qenë dhe është lektor i Departamentit të Financës në Fakultetin e Ekonomisë (UT) për lëndët Paraja dhe Banka, Drejtimi Bankar dhe Teknika Bankare. Gjatë viteve karrierës kërkimore shkencore, janë botuar mbi 30 artikuj dhe konferenca si autor dhe bashkautor në media të shkruar, revista shkencore, konferenca kombëtare dhe ndërkombëtare etj. Është autor dhe bashkautor i disa librave teorikë, teste, pyetje dhe ushtrime në fushën e bankës dhe financës. Ka marrë pjesë në disa programe trajnimi brenda dhe jashtë vendit organizuar nga Fakulteti i Ekonomisë dhe institucione të tjera publike dhe private.

Prof. Ass. Dr. Adriatik Kotorri është një bashkëpunëtor aktiv i Kontrollit të Lartë të Shtetit, duke kontribuar me ekspertizën e tij në fushën e auditimit financiar.

AUDITIMI ANTI-KORRUPSION, SI RISK ME PRIORITET TË LARTË

Dr.Bujar Ramaj

Hyrje

“Shtegu keq të merr dyfekun”

Populli

Korrupsioni është shtegu më i keq, ku humbasin vlerat dhe pasurit e një administrimi, i çfarëdo niveli qoftë ai. Në trajtimin e kësaj teme, për interesa praktike, mund të dalë nga korniza e një kumtese shkencore, në interes të audituesve për të parandaluar në kohë disa kërcënime dhe risqe që po dominojnë jetën tonë. Momentet që po kalon Shqipëria në veçanti kohët e

fundit, po karakterizohet gjithmonë dhe më shumë nga një sfond dhe klimë korrupsioni dhe kriminalitetit duke e rënduar si gjendjen ekonomike, por dhe atë politike, sociale, psikologjike dhe morale, gjë që reflektohet në qëndrime reaguese të shoqërisë ndaj mungesës së shpresës, e shprehur kjo nga largimet e qytetarëve nga vendi për një jetë më të mirë, nga falimentimet e bizneseve dhe rritjes në heshtje të njëlloj zemërimi ndaj keq administrimit të shoqërisë, të mangësive në administrimin e fondeve dhe e pasurisë shtetërore e publike. Efikasiteti i menaxhimit të riskut në të gjitha aspektet nga Kontrolli i Lartë i Shtetit është barriera kryesore e parandalimit të mëtejshëm të kësaj rrënje dhe të luftës frontale ndaj korrupsionit dhe mashtrimit, pasi ky auditim është një nga gardianët kryesor të mbrojtjes së shtetit nga këto kërcënime krahas gardianëve të tjerë që mbrojnë shtetin.

Ndër kërcënimet kryesore të kohës që po kalojmë, që risin riskun dhe lidhen me strategjinë e menaxhimit të riskut nga Kontrolli i Lartë i Shtetit, si dhe trajtimin e këtyre kërcënimeve në kohën e duhur, mendoj se janë: **rritja e mentalitetit korruptiv e kriminal në shoqëri** duke patur si objektiv fondet dhe pasurin shtetërore e publike, **perfeksionimi i metodave dhe praktikave korruptive deri tek korrupsioni politik** si dhe **risku që shkaktojnë lindjen e risqeve zinxhir**. Këto kërcënime na çojnë në risqe me prioritet të lartë e që duhet t'i jepet vëmendje e vazhdueshme në nivelin më të lartë të menaxhimit. Sigurisht që kërcënimet

ndryshojnë në hapësirë dhe në kohë dhe dalin vazhdimisht kërcënime të reja, që kërkojnë dhe prioritete të reja por njomja e tyre na bënë të vlerësojmë në kohë risqet dhe sfidat tona për ta menaxhuar sa më mirë riskun kyç që paralizon dhe jetën ekonomike dhe jep impute negative në mbarëvajtjen e shoqërisë sonë.

Rritja e mentalitetit korruptiv e kriminal në shoqëri e rrit riskun

Në këtë dhjetëvjeçar të fundit ka një tendencë në rritje të mentalitetit korruptiv dhe kriminal në shoqërinë tonë, faktor ky që ka ndikuar dhe në rritjen e riskut në të gjitha fushat. Bizneset, qytetarët, menaxherët, ndërmjetësit dhe sekserët i shikojnë fondet dhe pasurinë shtetërore dhe publike si burimin kryesor të bërjes biznes dhe të përfitimit personal, prandaj dhe përpjekjet dhe format që përdorin për t'u punësuar në administratën shtetërore dhe publike, si dhe vendosja e kontakteve me administratën janë perfeksionuar duke përdorur metoda dhe sjellje korruptive të sofistikuara dhe qëllime të veçanta të interesit korruptive. Ajo që është më shqetësuese është se mentaliteti për të fituar para në rrugë jo të drejtë, po mbizotëron gjithmonë e më tepër jo vetëm nga ky grupim që përmendëm më lartë por po përqafohet dhe nga një shtresë e re e shoqërisë e sidomos dhe nga të rinjtë, duke tentuar për ta bërë mentalitet dominues.

Kohët e fundit, kjo sjellje për të fituar para në rrugë jo ligjore po çon në një mosbindje civile karshi ligjit, fakti më tronditës i kohëve të fundit, i një tendence për kultivim të hashashit në tërë territorin e vendit, me gjithë masat e forta të policisë dhe institucioneve ligj-zbatuese, flet për një lajmë tronditës për dominimin e mentalitetit kriminal. Ky trend korruptiv dhe kriminal e bënë të rrezikshme tendencën që të ndikojë në administratë shtetërore dhe publike, duke rritur riskun e auditimit. Në këto kushte, për vetë natyrën e punës, profesioni i auditusit kërkon jo vetëm standard të lartë të integritetit moral dhe profesional por dhe përballje me riskun e mashtrimit dhe të korrupsionit. Kjo kërkon që politika dhe strategjia e KLSH t'i përshtatet kërkesës së grupeve të interesit, Parlamentit dhe Publikut në pritshmëritë e tyre ndaj auditimit shtetëror si faktori themelor për të luftuar korrupsionin dhe riskun e mashtrimit.

Cilët janë faktorët që kanë sjell këtë rritje të këtij mentaliteti korruptiv e që shton riskun? Sigurisht që faktorët janë të shumtë dhe të gërshetuar më njëri-tjetrin por mund të përmendim disa:

- Tranzicioni i gjatë e ka lodhur shoqërinë, e shoqëruar kjo dhe nga një luftë politike e egër dhe me përplasje në shumë raste me akuza korruptive, kriminale, pa etikë dhe finesë sjellje të një elite politike, e zmadhuar kjo dhe nga grupime propagandistike me synime denigruese, kanë shërbyer si modele të këqija për një pjesë të shoqërisë duke ndikuar në kultivimin e këtij mentaliteti negative.

- Dalja nga një sistem diktatorial ku njeriu ishte pa pronë, me personalitet të deformuar dhe nisja e një starti të ri me mundësi të shumta për fitime, ku disa startuan duke përdorur dhe mashtrimin, thelloi tendencën për të përdorur të gjitha format dhe ato që janë jo të ligjshme, kujtojmë sistemin financiar piramidal të fajdeve që çoi shtetin në kolaps në 1997.
- Tendenca e jetës materialiste duke braktisur atë shpirtërore e ndikuar kjo dhe nga globalizmi ka krijuar mentalitetin e fitimit të parasë dhe pronës me çdo mjet, duke reflektuar kështu një lakmi të shfrenuar, të paskrupull, hera-herës dhe kriminale.
- Varfëria, asistenca e pamjaftueshme sociale, papunësia në rritje sidomos në metropole si dhe militantizmi në punësim në administratën shtetërore dhe publike bëjnë që të tentohet rruga korruptive.
- Korrupsioni politik është një nga faktorët kryesor të krijimit të mentalitetit korruptiv tek një pjesë dominuese e shoqërisë por sidomos kjo më e theksuar tek të punësuarit në administratë e që na shpie në riskun institucional.
- Ka dhe faktor,arsimor, kulturor, transcendental ,krahinor, ideologjik, eskatologjik që janë të lidhur me sjelljen njerëzore e që duhan studime te thella dhe serioze që ti kuptosh në përmasat e duhura.

I përmendëm këta faktorë të mentalitetit korruptiv me qëllim që auditit të vlerësojë dhe të kuptojë se do të ndodhet përherë përballë kësaj tendence dhe risku në fushat e ndryshme ku audituesi vepron, me qëllim që në radhë të parë ai të mos tundohet nga kjo tendencë e të bëhet preh e këtij mentaliteti të rrezikshëm. Së dyti, zgjedhja dhe rekrutimi i audituesve në kushtet e këtij mentaliteti paraqet një risk më vete, për të cilin burimet njerëzore që punojnë me rekrutimin e punonjësve në KLSH t'i kushtojnë vëmendje të veçantë grumbullimit të informacionit mbi rekrutuesit, kulturën, trashëgiminë familjare, lidhjet me bizneset korruptive, sjelljen e tyre në ambientet shoqërore, në ambientet e mëparshme të punës e arsimit. së treti që ai të njoh mirë tendencën korruptive në ambientin ku ai ballafaqohet me klimën korruptive e që përbën një kërcënim serioz dhe për miradministrimin e fondeve e pasurisë shtetërore dhe publike, por dhe të mbarë shoqërisë.

Perfeksionimi i metodave dhe praktikave korruptive, sfidë e auditit ndaj riskut

Për herë dhe më tepër metodat korruptive në administratë, në bizneset e interesuara për tenderimet publike dhe marrëdhëniet me shtetin po sofistikohen e po bëhen të vështira në zbulimin e tyre. Korrupsioni ka tendencën të dëmtojë fondet publike duke goditur kështu taksat e publikut. Tendenca e bizneseve që krijojnë marrëdhënie me shtetin nisen nga motoja se “ korrupsioni është e vetmja rrugë për të bërë biznes me shtetin”, çka paraqet rrezikshmëri dhe rritje të riskut. Suksesi i luftës ndaj korrupsionit në radhë të parë kërkon; besnikëri dhe moral të lartë të audituesit pasi

auditimi është hapi i parë i luftës kundër korrupsionit, prandaj dhe përgatitja e thellë profesionale e audituesit lehtëson luftën ndaj korrupsionit. Të korrumpuarit veprojnë me inteligjencë për të mbuluar aktivitetin e tyre duke e bërë të vështirë punën e audituesit në zbulimin e tyre, aq më tepër dhe në kushtet kur metodat korruptive po perfeksionohen përherë dhe më tepër, sidomos kur ky korrupsion ka dhe mbështetje politike siç ka ndodhur këto vitet e fundit, në këto raste shkeljet janë me përmasa më të mëdha. Prandaj audituesit mund të jenë të suksesshëm nëse kuptojnë natyrën e korrupsionit, lidhjet e tij dhe që duke u nisur nga shenjat e vogla të këmbëngulë për të zbuluar korrupsionin dhe mashtrimin e madh. Kjo kërkon durim, nuhatje, inteligjencë sigurisht dhe eksperiencë. Vetëm me këto aftësi, audituesi mund të zbulojë raste korruptive të tilla që nuk mund t'i bëjnë dot as investigime speciale. Sigurisht që KLD ka më pak fuqi e pushtet investigativ, por me një seriozitet e përkushtim, auditimi mund të futet në vrimat e errëta të korrupsionit më shumë se investigimi i specializuar. Ndoshta KLD mundet që në raste speciale të bashkëveprojë dhe me institucione të specializuar investigative për të dhënë rezultatin maksimal në luftën ndaj korrupsionit, ky mund të jetë një bashkëpunim dhe veprim i frytshëm në qëllim të interesave të përbashkëta e sidomos kur në korrupsion fshihen dhe përdorim i parave të pista, por kjo mund të jetë dhe një nga strategjitë e menaxhimit të riskut në luftën anti-korrupsion.

Dixhitalizim i veprimtarive në administratën që administron fondet dhe pasurit shtetërore dhe publike i ka dhënë lehtësi veprimeve të shpejta dhe transparente, por ky dixhitalizim fsheh dhe metoda të kamufluara të korrupsionit inteligjent. Kjo nxjerrë detyrën emergjente që në ekipin e auditimit duhet të ketë dhe specialist dhe njohës të mirë të teknikës informatike e dixhitale për të zbuluar këto akte korruptive të një vështirësie të lartë. Auditimi në luftën anti-korrupsion duhet t'i kushtojë një vëmendje të veçantë kompanive dhe bizneseve që bashkëpunojnë me qeverinë në përdorimin e fondeve publike dhe fondeve speciale, pasi këtu është dhe nyja që risku të jetë i madh. Fakti se ne fitimin e tenderëve dhe koncesioneve dallohen kompani, firma dhe biznese me tendenca monopoliste dhe të lidhura me shume fije me administratën shtetëror, duhet t'i bëjë grupet e auditimit e sidomos auditimin e jashtëm që t'i studiojnë këto firma që të shpien në korrupsionin e administratës. Ka një përvojë të KLSH në këtë drejtim si dhe një përvojë botërore, por del e domosdoshme të rritet kjo përvojë duke u bazuar dhe nga disa indice:

- Natyra e biznesit të tyre dhe cilat kanë qenë lidhjet e mëparshme me qeverinë;
- Marrëdhëniet e biznesit dhe firmave me elementët në qeveri jo vetëm të firmës por dhe të atyre që kanë partneritet me to, interlekutorët, ndërmjetës...;
- Varësitë e firmave private nga qeveria si; lejet, licencat e të tjera;
- Kontributet e firmave falas ose si ndihma ndaj qeverisë;

- Dhurata që kanë dhënë dhe japin;
- Marrëdhëniet që ka firma me politikën dhe ndërmjetësit e politikës.

Të gjitha këto indicie mund ta bëjnë që një audit të orientohet në luftën anti-korrupsion dhe të luftojë për të minimizuar risqet. Sigurisht që kompanitë dhe firmat që hyjnë në marrëdhëniet me shtetin për të përdorur fondet shtetërore dhe publike në fushat e ndryshme të ndërtimit, shërbimit, menaxhimit e zbatimin e projekteve kanë perfeksionuar këto marrëdhënie, gjë që kërkon që dhe audituesi ta ketë të vështirë, por këmbëngulja, ndjenja e lartë e përgjegjësisë do t'i japë audituesit serioz rezultate të mira në këtë luftë të përhershme anti-korrupsion. Ka me dhjetëra shembuj të punës këmbëngulëse të KLSH që kanë zbuluar shkelje korruptive me dëm të konsiderueshëm për buxhetin shtetëror me shifra që i kanë kaluar miliona dollarë. Si konkluzion, mund të themi se perfeksionimi i metodave dhe praktikave korruptive duhet t'i përgjigjemi me perfeksionim të metodave të kontrollit, rritjes së cilësisë së auditimit në një lidhje të ngushtë midis auditimit të brendshëm dhe atij të jashtëm, me punë këmbëngulëse, durimi dhe inteligjencë për të zbuluar cilëndo formë të kamufluar të korrupsionit dhe vënien e tyre para përgjegjësisë ligjore në bashkëpunim dhe me institucionet e tjera investiguese. Korrupsioni është dukuria në këtë kohë e riskut me prioritet të lartë, një risk kyç prandaj duhet t'i jepet vëmendje e vazhdueshme në nivelin më të lartë të menaxhimit dhe si pasojë duhet të merret vazhdimisht në konsideratë nga auditimi, me qëllim shmangie nga devijimet ekonomike, mitmarjet, konfliktet e interesit, mashtrimet e të tjera

KLSH i ka të gjitha mundësitë, eksperiencën, ekipin, kompetencat dhe guximin që këtë risk, i cili lëviz në enët më nevralgjike të parasë së shtetit, ta identifikojë, ta zbulojë dhe ta parandalojë për mos t'u bërë gangrene e sistemit financiar të shtetit e të japë pasoja të rëndimit të mëtejshëm të situatës ekonomike. Traumat financiare mund të gjenerojë risqe të tjera që bëhen vrima të zeza që thithin fondet dhe pasurinë shtetërore dhe publike.

Risku që gjeneron risqe të tjera

Korrupsioni kur merr përmasa të mëdha shkakton një sërë ndikimesh në klimën financiare dhe në lindjen e një natyre risku që thithë si vrimë e zezë fondet shtetërore. Le ta ilustrim këtë me një shembull praktik. Nëse do të bëjmë një deduksion që rrjedhë nga gjendja ekonomike në vend, që një shumicë qytetar të këtij vendi do të mbillte sasi të mëdha të hashashit në gjithë vendin, ashtu si dhe po komentohet nga politika dhe masmedia, atëherë policisë do t'i duhet të bëjë një sforco të madhe për ta përballuar këtë gjendje. Do t'i duhen më shumë forca, më shumë mjete dhe teknika për ta mbuluar gjithë vendin, do t'i duhen më shumë forca speciale për të kapur kundërvajtësit dhe organizatat kriminale që i drejtojnë ato, do t'i duhet më shumë

specialistë investigativë në terren për t'i zbuluar e ndaluar këta kriminelë. Por e gjithë kjo do të kërkojë më shumë; para, mjete, dieta karburant..., deri dhe shtesë nga buxheti i shtetit për ta përballuar. Një gjendje tillë do të kërkojë ndihmë dhe të shërbimeve sekrete dhe të prokurorisë, pasi do të duhen dhe shumë informacion, më shumë arrestime dhe procedime, por do kërkonte dhe prej tyre shpenzime shtesë. Këto arrestime do të kërkonin gjykime dhe burgosje, pra shtim të njerëzve në burgje, shtim të burgjeve, shtim të parave për ta mbajtur të burgosurit duke pasur parasysh se, kohët e fundit, kostoja e mbajtjes së tyre është rritur mjaft. Por të gjitha këto shpenzime do të rëndonin klimën financiar dhe do të binte mbi shpinën e taksapaguesit shqiptar, sidomos mbi atë grupim të shoqërisë që është e pastër ndaj korrupsionit, krimit e kundërvajtjeve, pra penalizohet pjesa më e shëndoshë e shoqërisë.

Prandaj, përballja ndaj riskut të korrupsionit është një nga sfidat më të mëdha që kanë institucionet e shtetit e në vençat Kontrolli i Lartë i Shtetit, me qëllim që ky risk të mos gjenerojë risqe të tjera të cilat i përmendëm më lart. Sigurisht që nuk duhet lënë mënjandë dhe risqet e tjera me të cilat përballlet auditimi dhe në fushat e tjera siç janë; largimet nga puna pa shkaqe të pa arsyeshme e që i kanë kushtuar financave të shtetit një shumë disa miliona euro duke mos llogaritur këtu shpenzimet që janë përdorur për kualifikimin e tyre brenda dhe jashtë vendit; ose mos zbatimi; legjislacionit mbi konfliktin e interesit; vonesat në pagesat e detyrimet tatimore; mangësitë në zbatimin e reformave, inflacioni legjislativ dhe nxjerrjen e akteve nënligjore që nuk kanë mbështetje ligjore dhe japin efekte financiare të mëdha. Për këto probleme, KLSH duhet t'i beje rekomandime si pushtetit legjislativ, ekzekutiv dhe atij gjyqësor. Kështu një nga rekomandimet emergjente për mendimin tim është;

- që në dënimet administrative dhe gjyqësore, i duhet dhënë prioritet maksimal dëmshpërblimit dhe jo dënimet me burg, pasi dëmshpërblimi përmirëson klimën financiare ndërsa burgu e rëndon jo vetëm klimën financiare por dhe karakterin e të dënuarve. Tej mbushja e burgjeve po e vërteton me shumë se kurrë këtë konstatim.
- Marrja e një iniciativën ligjore për ndëshkueshmërinë e cildo drejtuesi që heq në kundërshtim me ligjin punonjësit, të cilët me vendime gjyqësore fitojnë pagat e ndërprera dhe i shkaktojnë dëme financave të shtetit.
- Krijimi i një bordi ratifikues, verifikues dhe koordinues për aktet nënligjore që dalin nga qeveria qendrore dhe ajo vendore dhe përputhshmërinë e tyre me ligjet.

Përfundime

Për të bërë një vlerësim maksimal të riskut të korrupsionit del e domosdoshme që të vlerësohen në vazhdimësi kërcënimet e reja që dalin në këtë fushë, me qëllim që

auditi të jetë i përgatitur dhe për situatë më të vështira. Të vlerësohet korrupsioni jo vetëm si një burim risku por dhe një fenomen i rrezikshëm nga nuk janë të imunizuar dhe vetë punonjësit që ushtrojnë auditimin. Rritja e klimës korruptive dhe mentaliteti kriminal që ekziston në një pjesë të shoqërisë kërkon përgjegjshmëri, integritet, besnikëri ndaj ligjit nga audituesit me qëllim zbrapsjen e këtij mentaliteti të rrezikshëm. Përsosjes së metodave e sjelljeve korruptive duhet përgjigjur me nivel të lartë profesional nga auditi. Korrupsioni është dukuria në këtë kohë e riskut me prioritet të lartë, një risk kyç prandaj duhet t'i jepet vëmendje e vazhdueshme në nivelin më të lartë të menaxhimit dhe si pasojë duhet të shqyrtohet vazhdimisht nga auditi, me qëllim shmangie nga devijimet ekonomike, mitmarrjet, konfliktet e interesit, mashtrimet e të tjera. Përballja ndaj riskut të korrupsionit është një nga sfidat më të mëdha që kanë institucionet e shtetit e në veçanti. Kontrolli i Lartë i Shtetit, me qëllim që ky risk të mos gjenerojë risqe të tjera që mund të rëndojnë klimën financiare e te sjellin pasoja që do të duhet kohë dhe punë e gjatë për t'i riparuar.

Referenca:

- Kontrolli i Lartë i Shtetit, strategjia e menaxhimit të riskut;
- Konferencat shkencore e Kontrollit të Lartë të Shtetit;
- Disclosure Standards, Auditing Infrastructure, and Bribery Mitigation, Samer Khalil, Walid Saffar, Samir Trabelsi;
- Fight Fraud With Due Diligence, Diverse messaging By todd Neff;
- Business Ethics. Implementing and Maintaining an Anti-Corruption Program;
- The role of government auditing in curbing corruption, Luminita Ionescu; luminita.ionescu@spiruharet.ro , Spiru Haret University;

--- o --- o ---

Dr. Bujar Ramaj:

Drejton organizatën joqeveritare “Qendra Shqiptare për studimin e krimit të organizuar dhe Mafias”. Ai ka marrë pjesë në shumë konferenca kombëtare, rajonale dhe ndërkombëtare. Z.Ramaj ka shkruar shumë artikuj mbi krimin dhe mafian shqiptare të cilat kanë marrë vlerësime të larta nga organizata kombëtare e ndërkombëtare. Ka ushtruar detyrën e lektorit në universitete private dhe është anëtar i Këshillit Ndërkombëtar Shkencor MCC Paris.

“VLERËSIMI I RISKUT DHE MENAXHIMI I PASIGURIVE GJATË REFORMIMIT TË SISTEMEVE LIGJORE”

Prof. Dr. Aurela Anastasi (*Akademie e Asociuar*)

1. Një vështrim i përgjithshëm për riskun dhe të drejtën.

Të flasësh për riskun dhe të drejtën do të thotë të analizosh në një këndvështrim të ri metodiko-shkencor, raportet midis shtetit, shoqërisë dhe të drejtës. Në Shqipëri, një analizë e tillë ka munguar dhe ndoshta janë huazuar analiza të ngjashme, por ende nuk është përdorur kjo terminologji në studimet dhe praktikatat e të drejtës.

Ka mjaft teoricienë në Botë, veçanërisht ata fushës së sociologjisë të së drejtës, që mendojnë se risku është një çështje që i përket periudhës moderne dhe postmoderne të zhvillimit të së drejtës. Por, autorë të tjerë janë shprehur se, “...nëse vëzhgojmë me vëmendje historinë e të drejtës, çështja e menaxhimit të riskut dhe e pasigurive ka qenë një dimension i rëndësishëm i të drejtës në shekuj”¹. Gjithashtu, ka autorë që mendojnë se “sistemi ligjor modern në pjesën më të madhe është një mjet për të garantuar minimizimin e ardhshëm të risqeve”².

Originalisht, analiza dhe rregullimi i riskut është bërë nga kontratat dhe e drejta kontraktore, por më tej, risku u përgjithësua nga e drejta e sigurimeve dhe e rregullimit të dëmit. Në këto fusha lindi fillimisht nevoja për këtë analizë, për shkak të pasigurive që shfaqeshin në përmbushjen e detyrimeve kontraktore. Sidoqoftë, në të drejtën bashkëkohore risku si koncept dhe analiza e tij janë zgjeruar e përhapur kohët e fundit në disa fusha të së drejtës. Një vend të rëndësishëm kanë zënë në të drejtën e biznesit ose atë ekonomike, por po aq të vlefshme këto analiza paraqiten në fushën e të drejtës penale veçanërisht, në kuadrin e zhvillimit të shkencave ligjore. Zhvillime të reja kanë ndihmuar edhe në fusha të tjera të së drejtës si ajo e mjedisit, e zhvillimit të bioteknologjisë dhe e shëndetit. Me mjaft rëndësi paraqitet zhvillimi i

¹ Shih: Mariana Valverde, Ron Levi, Dawn Moore, “Legal knowledges of risks” “Law and risk”, UBC Press, 2005, Canada

² Po aty

analizave të riskut dhe i menaxhimit të tij në të drejtën publike e veçanërisht atë administrative, në të cilën sot është përpunuar mjaft mirë modeli i “Shtetit rregullues” si një shtet që rregullon riskun (Fisher 2008). Autoriteti publik thirret pikërisht për të rregulluar risqet në shoqërinë moderne, duke garantuar siguri³. Ndryshimi që vjen në bazë të këtij modeli është koncepti se, analiza e riskut luan një rol qendror në çdo vendim rregullues nga ana e shtetit. Kemi një riorganizim të dukshëm të raportit midis riskut dhe rregullimit. Pra, risku shihet si objekt i rregullimit, por njëkohësisht edhe si shkak i tij. Është arritur deri aty sa mund të flasim për një të drejtë të riskut. Sipas Barones⁴, rregullimi i riskut është pjesë e rregullimit administrativ të shtetit. Në analizat e tij, ai i referohet të drejtës së Biznesit. Sipas kësaj, shteti nuk planifikon ekonominë dhe nuk ndërhyr drejtpërdrejt në treg, por ushtron vetëm aktivitet rregullator: individualizimin dhe parandalimin e risqeve.

Risku dhe siguria janë zhvilluar mjaft edhe nga e drejta Komunitare e BE-së. Veçanërisht Traktati i Amsterdimit shënoi një etapë vendimtare në rregullimin e riskut me të ashtuquajturin rregullim social. Doktrina juridike ka bërë dallime midis atij që quhet rregullimi social nga rregullimi ekonomik, si dy tipologji rregullatore që padyshim, takohen me njëra-tjetrën. Madje, edhe vetë fusha e drejtësisë sociale për të cilën ka mjaft studime sot, është rezultat i një analize risku. Konkretisht, janë risqet që vijnë nga zbatimi formal i ligjit, në lidhje me pabarazitë e shtetasve ose të subjekteve, për shkak të mosgarantimit të këtij parimi në aktivitetin dhe ndërhyrjet e të tretëve.

Doktrina amerikane e riskut nga mosnjohja teknologjike, ka sjellë krijimin e një të drejte të re administrative amerikane, sipas së cilës ekziston mundësia që subjektet private të zhvillojnë aktivitet publik⁵. Kjo e drejtë është përqafuar në 25 vitet e fundit edhe nga e drejta administrative shqiptare, por reforma e plotë në këtë drejtim ende nuk ka përfunduar. Ajo ka sjellë nevojën që në veprimtari të dobishme publike të merret parasysh edhe përvoja e institucioneve joqeveritare. Natyrisht, një ndihmesë të posaçme ka sjellë ligji për partneritetin publik-privat⁶, por kjo fushë duhet të lëvrohet edhe më tej. Kështu, është shtruar nevoja e një ligji të ri për kontraktimin social, i cili edhe pse mund të kryhet në kuadër të këtij legjislacioni nuk është i specifikuar siç duhet dhe për rrjedhojë, nuk ka qenë në gjendje të kontrollojë

³ Fabiana di Porto, “Regolazione del rischio, informazione e certezza giuridica”, Rivista di diritto alimentare, No. 4, 2011.

⁴ Antonio Barone, “Il diritto del rischio”, Giufre editore, Milano, fq. 26;

⁵ Po aty, fq. 33

⁶ **Ligji nr.125/2013 i ndryshuar me ligjin nr.88/2014 "Për koncesionet dhe partneritetin publik privat".**

pasoja të rënda si ato që janë identifikuar në disa raste në institucionet shtetërore të kujdesit social⁷. Pra, është e nevojshme të thellohet reforma ligjore në këtë fushë e sidomos, vëmendja e institucioneve në performancën e organeve publike dhe atyre të partneritetit publik-privat. Në këtë rast, menaxhimi i riskut “*është shoqëruar nga strategji për individualizimin e përgjegjësisë penale për personat juridikë*”⁸. Në Shqipëri një ligj i tillë është miratuar që në vitin 2007⁹, i cili ka parashikuar përgjegjësinë penale për personat juridikë, pa pasur ndonjë analizë për menaxhimin e riskut.

Duke sjellë në vëmendje një analizë juridike të riskut konkludojmë se, një analizë e riskut dhe e pasigurive, me qëllim që në ligj të adresohen menaxhimi dhe zvogëlimi i tyre, është e nevojshme në çdo rast. Madje, kjo analizë duhet të renditet si objektiv kryesor, krahas analizës së qëllimit dhe të pajtueshmërisë me parimet kushtetuese e ligjore. Edhe vetë Kushtetuta ka mjaft dispozita të cilat në vetvete përbëjnë një mbrojtje nga risku. Vendosja e institutit të masave të jashtëzakonshme në kushtetutat më të vjetra, është një rrjedhojë e analizës së riskut nga fatkeqësitë natyrore ose nga ato të luftërave. Vendosja e akteve normative të Qeverisë me fuqinë e ligjit që në kushtetutat më klasike, është një masë kushtetuese për menaxhimin e riskut që vjen nga mungesa ose vonesa e rregullimit ligjor. Por, vendosja e parimit të proporcionalitetit si parim kushtetues në kushtetutat më të reja, është një nga arritjet më të mëdha të reformimeve kushtetuese. Të gjitha garancitë e mëdha klasike ose të reja konstitucionale mund të analizohen në këndvështrimin e metodologjisë së menaxhimit të riskut. Një analizë e tillë do të ishte e dobishme për një kuptim më të mirë të zbatimit të tyre.

2. Parimet kushtetuese nga pikëpamja e analizës dhe e menaxhimit të riskut.

Çfarë është më e rëndësishme në një test të kushtetutshmërisë të kryer nga Gjykata? Nga pikëpamja historike ky nuk ka qenë gjë tjetër veçse një lëvizje nga një qasje konceptuale abstrakte, tek një qasje faktike¹⁰. Por, konstitucionalizimi i të drejtave të Njeriut dhe zhvillimi i drejtësisë kushtetuese ka sjellë ndryshime të mëdha në analizën e respektimit të të drejtave të njeriut përmes testeve të konstitucionalitetit, proporcionalitetit, etj. Analiza e riskut është bazë për parimin e

⁷ Autorja u referohet rasteve të dhunës të identifikuara në vitin 2016 në shtëpinë e jetimëve në Shkodër.

⁸ Po aty, fq. 34

⁹ Ligji nr.9754, datë 14.6.2007, “Për përgjegjësinë penale të personave juridikë”.

¹⁰ Shih: Daniele Pinard, “Evidentiary principles with respect to Judicial Review of Constitutionality: A risk management perspective”, “Law and risk”, UBC Press, 2005, Canada

proporcionalitetit dhe vetë ky i fundit nuk është gjë tjetër veçse një prodhim i vlerësimit të riskut. Ai është shndërruar sot në një nga masat më efikase për menaxhimin e riskut që vjen nga ndërhyrjet e shtetit ose të të tjerëve në të drejtat dhe liritë themelore. Gjykatat në shqyrtimin e çështjeve e përdorin testin e proporcionalitetit, me qëllim që të përcaktojnë shkallën e ndërhyrjes ndaj të drejtave dhe lirive, si dhe pasojat e prezumuara që mund të sjellë kjo ndërhyrje. Në rastin *R v. Oakes* i gjykuar në vitin 1986¹¹, Gjykata e Lartë e Kanadasë ka bërë praktikisht, një analizë të riskut në lidhje me përmbysjen e barrës së provës në rastet e posedimit të lëndëve narkotike. Ligji kanadez për kontrollin e lëndëve narkotike kishte parashikuar se, nëse një person kapet në posedim të lëndëve narkotike ai akuzohet për trafikimin e tyre. Ndërkohë, vetë personi kishte të drejtë të provonte të kundërtën, pra që lënda narkotike nuk ishte në posedim të tij për qëllime trafikimi. Këtu cenohej një prej parimeve më të rëndësishme të një shoqërie të lirë dhe demokratike, parimi i prezumimit të pafajësisë. Kështu, për të bërë testimin e proporcionalitetit, Gjykata e Lartë e Kanadasë shtroi tri çështje të rëndësishme, të cilat përbëjnë edhe sot për të gjitha gjykatat, shtyllat e testimit të proporcionalitetit. **Së pari**, masat e miratuara duhet të jenë në mënyrë të arsyeshme të lidhura me objektivin në fjalë. Pra, ato nuk mund të jenë arbitrare dhe të padrejta. **Së dyti**, mjetet që do të përdoren, duhet të dëmtojnë sa më pak që të jetë e mundur të drejtën që mbrohet. Në këtë rast e drejta që mbrohet është prezumimi i pafajësisë dhe parimi i barrës së provës në ngarkim të Shtetit. **Së treti**, efektet e masave të marra duhet të jenë në përpjesëtim të drejtë me objektivin që synohet të arrihet dhe që është vlerësuar i një rëndësie të konsiderueshme. Në këtë rast objektivi është parandalimi dhe luftimi i trafikimit të lëndëve narkotike. Pas analizës së mbështetur në këto çështje themelore, Gjykata e Lartë e Kanadasë arriti në konkluzionin se përmbysja e barrës së provës në këtë rast, ishte një masë joproporcionale në raport me qëllimin e një shoqërie të lirë dhe demokratike, pasi duke cenuar parimin e prezumimit të pafajësisë, cenohej një nga vlerat më të mëdha të një shoqërie të lirë dhe demokratike.

Aktualisht, analiza e riskut në lidhje me ndryshimet e barrës së provës është një nga analizat që përdoret më shpesh për të menaxhuar riskun në kuadrin e ndryshimeve legjislative ose për mbrojtjen e të drejtave, në procesin gjyqësor¹². Por, analiza e mësipërme i përket barrës së provës në procesin penal, pasi në këtë proces lidhet me një nga vlerat kryesore të demokracisë, që është parimi i prezumimit të pafajësisë. Për këtë arsye, gjykatat nuk e kanë konsideruar proporcionale barrën e provës në këtë proces, ndërkohë që në procesin civil dhe atë administrativ është konsideruar e

¹¹ “Comparative Constitutionalism (cases and materials)”, Thompson West, 2003.

¹² Law and Risk,

arsyeshme në disa aspekte p.sh., sa i takon mbrojtjes së parimit të barazisë dhe mosdiskriminimit. Ky parim, është një nga garancitë më të mëdha kushtetuese, i cili përshkon të gjithë veprimtarinë e institucioneve publike e private. Në një analizë risku ky parim duhet të trajtohet padyshim, si objekti final.

Për sa më sipër, nga pikëpamja e interpretimeve gjyqësore, një rëndësi të veçantë ka pasur testi i barazisë, i cili po njih zhvillimet e analizës së riskut veçanërisht, në gjykimin e masave pozitive për zvogëlimin e pabarazive. Në rastin *Briscoe Vs. City of New Haven*, rregullorja e provimeve kishte parashikuar një koeficient konkurrimi 60/40 për provimin me shkrim/gojë. Kërkuesi pretendoi se provimi me gojë kishte një impakt më të ulët, gjë që u jepte më tepër akses afro-amerikanëve në pranime. Por, një analizë statistikore e Gjykatës së Lartë të SHBA-së¹³ çoi në konkluzionin se, edhe pse përmes provimit me gojë sigurojmë një zvogëlim të pabarazisë për africano-amerikanët, ky koeficient jep më tepër pabarazi për hispanikët dhe për pakicat në tërësi. Duke i konsideruar minoritetet si një tërësi, si një grup i tërë, pabarazitë që vinin nga provimet me gojë e me shkrim, ishin pothuaj të njëjta. Kështu, nëpërmjet analizës së riskut në kuadrin e masave pozitive për zvogëlimin e pabarazive, ne mund të vlerësojmë edhe performancën dhe efektivitetin e masës pozitive të marrë nga ana e institucioneve shtetërore ose private.

3. Vlerësimi dhe menaxhimi i riskut gjatë reformave ligjore.

Analiza e të drejtës dhe riskut në momentet e hartimit të ligjeve e sidomos të reformave të mëdha ligjore, është një ndihmesë e posaçme për marrjen e masave paraprake për menaxhimin e pasigurive që mund të vijnë në të ardhmen. Në këtë kuadër, këto risqe vijnë sidomos nga hartimi i pasaktë i ligjit ose nga papajtueshmëritë e tij me legjislacionin ekzistues në fuqi, nga mosvlerësimi i faktorëve realë shoqërorë, etj. Moszbatimi i ligjit ose vonesa në zbatimin e tij janë faktorë me risk të lartë. Procedura e analizës së riskut në këtë rast shërben për të bërë rregullimin e përshtatshëm, si rezultat i vlerësimit të pasojave të rregullimit, i përzgjedhjes së drejtë të tipit të rregullimit të riskut dhe i matjes së impaktit të prezumuar.

Në këto kushte, gjatë reformave në legjislacion është e nevojshme që të bëhet një analizë, të identifikohet risku dhe të individualizohet menaxhimi i tij, sepse kjo shërben për të kuptuar vlerësimin *ex post* të ndërhyrjes. Kështu, p.sh., një nga reformat më të rëndësishme që është kryer në nivel kombëtar e ndërkombëtar ka

¹³ Weiwen Miao, Case comment—*Briscoe v. City of New Haven*: a statistical analysis of the effect of different written/oral exam weightings in disparate impact claims, botuar në revistën “Law, Probability & risk”, Volume 15 Issue 1 March 2016

qenë reforma ligjore për parandalimin dhe luftimin e dhunës ndaj gruas dhe dhunës në familje. Në këtë kuadër, e ashtuquajtura “Konventa e Stambollit”, Konventa e Këshillit të Europës për luftimin dhe parandalimin e dhunës ndaj grave, ka shtruar shprehimisht nevojën për vlerësimin dhe menaxhimin e rrezikut për të siguruar jetën dhe shëndetin e viktimës¹⁴. Si rrallë herë, shohim një Konventë ndërkombëtare që shtrihet në këtë terminologji, e cila për ne është një trajtim i ri. Ajo është padyshim, një reflektim i përvojës së arritur nga doktrina e vlerësimit dhe menaxhimit të riskut në drejtësi, të zhvilluar vitet e fundit, si dhe e mësimave që marrim nga jurisprudenca. Miratimi i ligjeve në vende të ndryshme për masa ndaj kësaj dhune, është shoqëruar edhe me dilemën nëse këto masa e zvogëlojnë dhunën në familje, apo bëhen vetë rrezik për dhunë ekstreme. Debati është ngritur edhe për faktin se urdhrat e mbrojtjes ndonjëherë përdoren nga kërkuesit në mënyrë abuzive (siç pretendohet në disa raste për të ndjekur bashkëshortin nga shtëpia, etj). Në Shqipëri, nga viti 2007 kur ka hyrë në fuqi ligji për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare dhe gjykata ka filluar lëshimin e urdhrave civilë të mbrojtjes, nuk kemi një përfundim të qartë se sa ka ndihmuar ky ligj për reduktimin e dhunës në familje. Jemi ende në fazën e statistikave që tregojnë se ka një rritje të denoncimeve për shkak të ofrimit të këtij mjeti. Ndërkohë, dhuna ekstreme, vrasja ose plagosja kanë pasur luhatje nga njëri vit në tjetrin. Por, ajo që del qartë nga vlerësimi i riskut në rastin kur gjykata ka lëshuar një urdhër mbrojtjeje, është nevoja për një reagim më të mirë të koordinuar të mekanizmave pranë njësive të qeverisjes vendore, një përfshirje më efikase e zyrave të përmbartimit shtetëror ose privat, si dhe e zyrave sociale pranë organeve të qeverisjes vendore. Menaxhimi i riskut që vjen nga moszbatimi ose zbatimi i pakujdesshëm i urdhrave të mbrojtjes është shumë i rëndësishëm për mbarëvajtjen dhe performancën e zbatimit të ligjit. Kështu, do të kishim mundësi së paku të evitonim dhunën ekstreme, si vrasja dhe plagosja e personave që janë nën urdhër mbrojtjeje. Ky risk ka nevojë absolute për menaxhim, pasi ka si pasojë jo vetëm dëmtimin e shëndetit apo të jetëve njerëzore, por edhe dëmtimin e mjeteve të reja ligjore që janë vendosur nga reforma shumë të rëndësishme, që kanë nevojë për sukses.

Një analizë e tillë do të ishte shumë e dobishme edhe në kuadrin e reformës aktuale në drejtësi, e cila është në procesin e hartimit të legjislationit të ri. Është hartuar një amendament për ndryshimin e kushtetutës, si dhe një sërë ligjesh që e mbështesin

¹⁴ Në nenin 51 të kësaj konvente, vendoset: “1. Vlerësimi i rrezikut vdekjeprurës dhe rrezikut për dhunë të përsëritur, të kryhet nga të gjitha autoritetet përkatëse, në mënyrë të koordinuar; 2. Menaxhimi i rrezikut në mënyrë të koordinuar, për të siguruar mbështetje dhe siguri të koordinuar. 3. Vlerësimi i rrezikut të shtrihet në të gjitha fazat e hetimit dhe zbatimit të masave mbrojtëse, në veçanti kur autorët e këtyre veprave penale, kanë akses ndaj armëve të zjarrit”.

atë. Në këtë analizë rëndësi të veçantë merr përcaktimi dhe njohja e mirë e qëllimit të reformës dhe analiza e faktorëve të riskut për zbatimin e saj. I gjithë dokumenti analitik i reformës është një analizë e problemeve dhe çështjeve të shtrura deri tani. Por, e rëndësishme është që të kemi një analizë të riskut për të ardhmen. Kështu, është përcaktuar qëllimi kryesor: “Korrupsioni, keqfunksionimi, mungesa e integritetit, profesionalizmit, pavarësisë, efikasitetit, besueshmërisë, transparencës, llogaridhënies dhe përgjegjshmërisë së sistemit tashmë janë identifikuar dhe pranohen gjerësisht si fenomene dëmtoese, që janë në fokus të kësaj reforme të thellë, me qëllim ndryshimin e situatës në sistemin e drejtësisë në vend”¹⁵. Në këtë kuadër, ka nevojë për një analizë risku sa u përket pasojave që do të sjellë kjo reformë dhe sa do të jetë në gjendje ajo që të realizojë objektivat e marra. Cilat janë risqet që duhet të minimizohen? A janë institutet e reja që do të krijohen të përshtatshme për realitetin social të Shqipërisë? Si do të ndikojë kjo reformë në përmirësimin e situatës në shoqërinë demokratike dhe shtetin e së drejtës? Cilat janë sfidat dhe vështirësitë? Në këto raste, një vlerësim i ligjit në raport me riskun kërkon një ballafaqim midis njohurive shkencore e parimeve demokratike, me shqetësimet shoqërore dhe individuale ose me konceptet e efikasitetit e të pavarësisë institucionale, si dhe të barazisë së shtetasve ose të subjekteve të tjera.

Nëse qëllimi është i qartë, duhet qartësuar se nga mund të vijë risku. Këtu nuk është fjala për riskun që vjen nga mosnjohja e teknologjisë së lartë. Çështja është më e vështirë, pasi risku vjen nga stereotipat shoqërore, nga korrupsioni, mospërgatitja profesionale, mospërgjegjshmëria politike, nga korporatizmi gjyqësor etj. P.sh., ndërkohë që përpiqesh të pavarësosh sa më shumë institucionet e gjyqësorit nga Qeveria dhe Politika, risku i prishjes së balancës institucionale dhe i kontrollit që vjen nga ekzekutivi, mund të forconte më tej korporatizmin gjyqësor. Nga ana tjetër, një ndërhyrje më e madhe në jetën private, si në telekomunikim, pasuri, transaksione bankare etj., jo vetëm ndaj funksionarëve që do të punojnë në institucionet e strukturës antikorrupsion, por edhe ndaj familjarëve të tyre të afërt, është një masë për menaxhimin e riskut që mund të vijë nga bashkëpunimi i tyre me persona të krimit të organizuar, ose të korruptuar. Por, kjo masë duhet të shoqërohet me garancitë e nevojshme, pasi e drejta e tyre për jetë private nuk do t’u nënshtrohet abuzimeve.

Një analizë e menaxhimit të riskut është e nevojshme të kryhet edhe në lidhje me efikasitetin e koordinimit të institucioneve me njëra-tjetrën për ushtrimin e detyrave në raport me gjyqësorin. Në praktikë është vënë re një ngadalësi ose mosfunksionim i këtij bashkëpunimi që ka përfunduar me zvarritjen e emërimit të zyrtarëve në

¹⁵ <http://www.reformanedrejtesi.al/>

detyrë. Në këtë kuadër, masat e marra në projekt, ku parashikohen mekanizmat zhblllokues në rastin e mosemërimit të gjyqtarëve ose në rastin e vonesave të paarsyeshme për emërimin e tyre, nuk janë gjë tjetër vetëm rezultat i menaxhimit të riskut.

Masa të posaçme janë vendosur edhe në institucionet e reja që do të kryejnë vlerësimin kalimtar të gjyqtarëve. Në këtë rast të bie në sy përmbyjsja e barrës së provës, si një nga mjetet për menaxhimin e riskut të dështimit të procesit, për shkak të pamundësive objektive për identifikimin e provave. Ky proces është një nga shtyllat kryesore të reformës aktuale në drejtësi, për më tepër e monitoruar nga institucionet e Bashkimit Evropian, i cili e mbështet duke marrë pjesë në procesin e vlerësimit kalimtar të gjyqtarëve dhe prokurorëve. Të gjitha këto, janë masa për të garantuar një sukses të sigurt në zbatim. Por, procesi i rivlerësimit të gjyqtarëve dhe prokurorëve në bazë të kësaj reforme është tërësisht administrativ dhe në këtë proces përmbyjsja e barrës së provës nga përfaqësuesi i shtetit tek i rivlerësuar është një standard i pranueshëm. E drejta e Bashkimit Evropian e ka pranuar përmbyjsjen e barrës së provës në rastet e garantimit të parimit të mosdiskriminimit për shtetasit e saj. Sidoqoftë, projekti përpiqet të menaxhojë edhe riskun që ka shtrirja e përmbyjsjes së barrës së provës edhe në procesin penal, e cila do të ishte shkelje e të drejtave themelore të subjekteve që rivlerësohen. Për këtë amendamenti kushtetues ka sanksionuar qartë se, provat të cilat i paraqet vetë funksionari që rivlerësohet, nuk mund të përdoren kundër tij në një proces penal.

Në **përfundim**, mund të konkludojmë se e drejta, ligji dhe drejtësia janë fusha për të cilat vlerësimi dhe menaxhimi i riskut është një metodë e rëndësishme dhe ka nevojë të jetë një metodë e pranishme me të gjitha arritjet bashkëkohore të saj. Kështu, rriten jo vetëm garancitë kushtetuese për mbrojtjen e të drejtave dhe barazisë së shtetasve, por edhe efienca e institucioneve. Mendoj se vlerësimi i riskut është një koncept që duhet përfshirë veçanërisht, në reformat ligjore dhe duhet të jetë një gjë e zakonshme në strategjitë e zhvillimit të fushave të ndryshme që miratohen me vendim të Këshillit të Ministrave. Kontrolli i performancës së institucioneve në këtë rast, ka vlerë të kryhet sidomos në fazën e zbatimit të ligjit apo strategjisë, nëpërmjet kontrollit të performancës së koordinimit të institucioneve përgjegjëse, me qëllim rritjen e efektivitetit të tyre në zbatimin e ligjit.

Bibliografia

1. Antonio Barone, "Il diritto del rischio", Giufre editore, Milano
2. Fabiana di Porto, "Regolazione del rischio, informazione e certezza giuridica", Rivista di diritto alimentare, No.4, 2011.
3. William Leiss, Steve E. Hrudey, "On proof and probability: Introduction to Law and Risk", "Law and risk", UBC Press, 2005, Canada
4. Mariana Valverde, Ron Levi, Dawn Moore, "Legal knowledges of risks", "Law and risk", UBC Press, 2005, Canada
5. Daniele Pinard, "Evidentiary principles with respect to Judicial Review of Constitutionality: A risk management perspective", "Law and risk", UBC Press, 2005, Canada
6. Ligj nr.9754, datë 14.6.2007, "Për përgjegjësinë penale të personave juridikë".
7. **Ligji nr.125/2013 i ndryshuar me ligjin nr.88/2014 "Për koncesionet dhe partneritetin publik privat"**

--- o --- o ---

Prof. Dr. Aurela Anastasi:

Diplomuar në Drejtësi në Universitetin e Tiranës në vitin 1988. Në vitin 1995 ka marrë Gradën Shkencore "Doktor" në fushën e Shkencave Juridike, në vitin 1999 titullin "Profesore e Asociuar" dhe në vitin 2005 titullin "Profesor". Në vitin 1996 ka marrë titullin "Avokat" nga Dhoma Kombëtare e Avokatisë dhe në vitin 2009 titullin "Akademike e Asociuar" pranë Akademisë së Shkencave në RSH. Ka kryer një sërë specializimesh dhe trajnimesh pasuniversitare mbi Historinë e së Drejtës, të Drejtën Kushtetuese, etj., të ndjekura në Universitetin e Barit, Universitetin Rene Descartes, Universitetin Massachusetts etj. Në periudhën 2000 - 2008 ka qenë përgjegjëse e Departamentit të së Drejtës Publike në Fakultetin e Drejtësisë dhe gjatë periudhës 2007 - 2008 ka qenë Dekane e këtij Fakulteti. Ka punuar si këshilltare ligjore pranë disa organizatave jo fitimprurëse. Prej vitit 2004 është Drejtore Ekzekutive e Qendrës për Nisma Ligjore Qytetare dhe anëtare e "Këshillit të Përgjithshëm të Dhomës Kombëtare të Avokatisë". Prej vitit 2013, është anëtare e Shoqatës Shkencore "International Association of Constitutional Law". Është autore e një sërë monografish, artikujsh shkencorë të publikuar brenda dhe jashtë vendit, tekste shkollore, raporte dhe dokumente të paraqitur në aktivitete në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar, etj.

PËRDORIMI I METODËS TOPSIS FAZI NË PËRZGJEDHJEN E ALTERNATIVËS MË TË MIRË NË SELEKSIONIMIN E BURIMEVE NJERËZORE DHE PROJEKTEVE

Prof. Dr. Thoma Korini^{*)} & Prof. Dr. Skënder Osmani^{*)}

^{*)}Fakulteti i Gjeologjisë dhe i Minierave, Tiranë

Abstrakt

Përzgjedhja e alternativës më të mirë është një proces kompleks për marrjen e vendimit, sepse ka të bëjë me një numër të konsiderueshëm aspektesh si përzgjedhje projektesh, individësh, vlerësim performance etj.

Metoda klasike e përzgjedhjes konsiston në shpalljen e kriterëve mbi të cilët do të kryhet vlerësimi si dhe pikëve që i atribuohen çdo kriteri. Në vijim, grupi i

ekspertëve, për secilën prej alternativave të paraqitura, kryen vlerësimin me pikë. Shpalllet fituese alternativa e cila grumbullon numrin më të madh të pikëve.

Një metodë e cila kontribuon në një vendimmarrje më objektive bazohet në përdorimin e metodave fazi. Kësisoj, jepen bazat e metodës TOPSIS fazi si dhe aplikimi i saj në përzgjedhjen e alternativës më të mirë.

Për konkretizim, në punim jepen edhe dy shembuj me fushëzbatimi:

- përzgjedhje projekti në një proces tenderimi;
- përzgjedhje kandidatësh për punësim në një sektor.

Në secilin rast, përzgjedhja bazohet në kriteret e përcaktuar dhe vlerësimin e ekspertëve. Rezultati i përfutur konsiston në renditjen e projekteve dhe kandidatëve duke marrë në konsideratë tërësinë e kriterëve.

Në këtë mënyrë mund t'i jepet një ndihmesë vendimmarrjes për të ulur subjektivitetin në kushtet e alternativave dhe kriterëve të shumtë, shkurt për të zvogëluar riskun e këtij procesi.

Fjalë kyçe: Projekt, alternativë, fazi, TOPSIS, performancë.

1. Hyrje

Problemet e vendimmarrjes janë një proces i rëndësishëm për çdo organizëm dhe kjo ndihmon menaxhuesit për të identifikuar variantin më të përshtatshëm nga alternativat e mundshme në dispozicion [1]. Të gjitha alternativat e realizueshme, ose të mundshme rrjedhin si rezultat i integritit të kriterëve të shumta. Pasiguria që i korrespondon një gjykimi subjektiv është gjithmonë e pranishme gjatë procesit të për zgjedhjes. Këto probleme njihen si probleme të vendimmarrjes mbi bazën e kriterëve të shumëfishta (MCDM). Problemet MCDM janë të zakonshme në jetën e përditshme si në aspektin e individit, ashtu edhe në atë të biznesit. Në këtë të fundit, problemet janë më të komplikuar dhe i korrespondojnë përgjithësisht një shkalle më të gjerë. Kjo ka të bëjë me shumë aspekte si vlerësimi i individëve, vlerësimi i cilësisë, vlerësimi i projekteve, vlerësimi i qëndrueshmërisë financiare, etj. Zhvillimi i teknologjisë kompjuterike bëri të mundur që në dhjetëvjeçarët e fundit të realizohen analiza të problemeve komplekse të MCDM. Nga ana tjetër, teknologjia kompjuterike ka gjeneruar sasi gjigante informacioni të cilat bëjnë që të rritet roli i MCDM në mbështetjen e biznesit në vendimmarrje [2].

Në literaturë [2], njihen dy lloje metodash MCDM: **metoda kompensuese** dhe **metoda jo-kompensuese**.

Metodat jo-kompensuese e kanë të pamundur balancimin apo kompromisin ndërmjet attributeve. Një vlerë e papërshtatshme një atributi nuk mund të balancohet nga një vlerë e favorshme e një atributi tjetër. Në këtë mënyrë krahasimet bëhen për secilin atribut në mënyrë të veçantë. MCDM që i përket kësaj kategorie janë relativisht më të thjeshta.

Metoda kompensuese lejojnë kompromisin ndërmjet attributeve. Një vlerë e ulët në një prej attributeve mund të kompensohet nga një ose disa prej attributeve të tjera. Metodat kompensuese mund të klasifikohen në katër grupe kryesore [lingxu]:

Metoda e vlerësimit me pikë: Kjo metodë e vlerëson një alternativë në bazë të një vlerësimi me pikë. Pikët përdoren për të shprehur preferencën e vendimmarrësit. Ato transformojnë vlerat e atributit në një shkallë të përbashkët preference të tillë si $[0,1]$ ose $[0,100]$ në mënyrë që krahasimet në mes attributeve të ndryshme të bëhen të mundura. Një metodë shumë e përhapur në këtë kategori është metoda e thjeshtë e shumës së peshuar (Simple Additive Weighting). Kjo metodë llogarit rezultatin e përgjithshëm të një alternative si shumë e ponderuar e rezultateve të secilit atribut. Një metodë e njohur në këtë kategori është dhe metoda e procesit të hierarkisë analitike (AHP). Kjo metodë llogarit pikët për çdo alternativë bazuar në krahasimet dyshe të attributeve [3];

Metoda e kompromisit: Metoda e kompromisit zgjedh ndërmjet alternativave atë e cila është më afër zgjidhjes ideale. Metoda TOPSIS (renditje preference bazuar në ngjashmërinë me zgjidhjen ideale) bën pjesë në këtë kategori;

Metoda e përputhshmërisë: Kjo metodë gjeneron një renditje të preferencave sipas një rendi përputhshmërie më të mirë. Metoda e përkatësisë lineare (Linear Assignment Method) është një nga metodat e kësaj kategorie në të cilën një alternativë renditet më mirë nëse ka më shumë attribute të renditur mirë;

Qasja e arsytimit evidentues (ER- Evidential Reasoning): Është një metodë relativisht e re [lingxu]. Në ndryshim nga metodat e tjera, në vend që problemi i vendimmarrjes të paraqitet në trajtën e një matrice vendimmarrjeje, në këtë metodë përdoret një matricë e zgjeruar vendimmarrjeje në të cilën çdo atribut i një alternative përshkruhet nga një vlerësim i shpërndarë që përdor një strukturë besimi. P.sh. rezultati i vlerësimit të shpërndarë të cilësisë së një motori automobili mund të ishte {(Shumë i mirë 60%), (I mirë, 40%), (I dobët, 0%), (Shumë i dobët 0%)} [2], që do të thotë se motori i automobilit vlerësohet si shumë i mirë në masën e besimit 60% dhe i mirë në masën 40%. Avantazhet e përdorimit të një vlerësimi të shpërndarë përfshijnë faktin që ai mund të modelojë të dhëna të sakta dhe në ndërkohë të integrojë lloje të ndryshme të pasigurive të tilla si probabilitete dhe paraqitje të vagullta.

Problematika e MCDM e trajtuar në vijim bazohet metodën e kompromisit. Në literaturë, ndërmjet të tjerave, për zgjidhjen e këtyre problemeve rekomandohet metoda TOPSIS fazi, e cila është përpunuar nga Hwang and Yoon në vitin 1981 [4].

2. Shtrim i problemit

Një problem MCDM mund të shprehet në mënyrë të përmblodhur në formën matricore [5]:

$$D = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \cdots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}, \quad W = \begin{bmatrix} w_1 & w_2 & \cdots & w_n \end{bmatrix}$$

Ku $A_1, A_2, \dots, A_m$ janë alternativat e mundshme ndërmjet të cilave vendimmarrësi duhet të zgjedhë, $C_1, C_2, \dots, C_n$ janë kriteret mbi të cilat vlerësohet çdo alternativë, x_{ij} përfaqëson vlerësimin e çdo alternative A_i në raport me kriterin C_j , ndërsa w_j është pesha e kriterit C_j .

Në versionin klasik (Metoda e Kompromisit), si vlerësimi i çdo alternative ashtu dhe pesha e secilit kriter, përfaqësohen në trajtë të një vlerë numerike plotësisht të përcaktuar.

Tabela në vijim paraqet kriteret për përzgjedhjen e fituesit si dhe peshën e çdo kriteri në trajtë numerike në një procedurë koncesioni/partneritetit publik privat, shpallur nga Ministria e Shëndetësisë [6].

Tabela 1. Kriteret e përzgjedhjes së fituesit

1	Cilësia e organizimit teknik/ hapësirës/ stafit/estetika/funksionaliteti	25
1.a	Stafi për çdo qendër	8
1.b	Plani estetik	8
1.c	Funksionaliteti i qendrave	9
2	Ndikimi mjedisor dhe social	20
3	Çmimi i ofruar për një seancë	30
4	Riinvestimi në % vetëm në makineri dhe pajisje pas vitit të 6	15
5	Eksperienca në 3 vitet e fundit	10

Problemi i kësaj metodike ka të bëjë me faktin se ekspertët kanë një perceptim të përafërt për vlerësimin e kriterëve për secilën alternativë dhe e kanë të vështirë të fiksojnë vlera numerike precize. Për të tejkaluar këtë problem, propozohet vlerësimi i çdo kriteri nëpërmjet numrave fazi.

2.1 Hyrje në numrat fazi

Kuptimi i bashkësive fazi është futur për herë të parë nga Zadeh [7] për të mundësuar përpunimin e informacionit të papërcaktuar qartë, të turbullt apo të pasaktë. Një bashkësi fazi $\tilde{A}$ në bashkësinë universale X karakterizohet nga funksioni i anëtarësisë $\mu_{\tilde{A}}(x)$ i cili i vë në korrespondencë çdo elementi x një numër real në intervalin $[0,1]$. Megjithëse ka mjaft trajta të numrave fazi, më tepër përdoren trajtat trekëndore dhe ato trapezoidale. Në vijim paraqiten një numër përcaktimesh që kanë të bëjnë me numrat fazi trekëndorë dhe operacionet matematike që kryhen me ta.

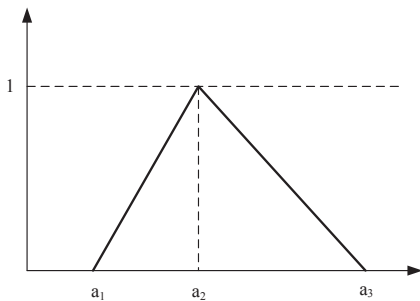
Një numër fazi trekëndor mund të përcaktohet si një treshe (a_1, a_2, a_3) , siç tregohet në figurë.

Funksioni përkatës i anëtarësisë përcaktohet si:

$$\mu_{\tilde{A}}(x) = \begin{cases} 0, & x < a_1 \\ (x - a_1) / (a_2 - a_1) & a_1 \leq x \leq a_2 \\ (a_3 - x) / (a_3 - a_2) & a_2 \leq x \leq a_3 \\ 0, & x > a_3 \end{cases}$$

Figura 1 Numri fazi trekëndor $\tilde{a}$

Në se $\tilde{a}$ dhe $\tilde{b}$ janë dy numra fazi trekëndorë të shprehur respektivisht nëpërmjet

$\tilde{a} = (a_1, a_2, a_3)$ dhe $\tilde{b} = (b_1, b_2, b_3)$, atëherë disa prej operacioneve matematike kryesore mbi këta numra mund të shprehen si vijon:

$$\tilde{a} + \tilde{b} = (a_1, a_2, a_3) + (b_1, b_2, b_3) = (a_1 + b_1, a_2 + b_2, a_3 + b_3)$$

$$\tilde{a} - \tilde{b} = (a_1, a_2, a_3) - (b_1, b_2, b_3) = (a_1 - b_1, a_2 - b_2, a_3 - b_3)$$

$$\tilde{a} \otimes \tilde{b} = (a_1, a_2, a_3) \times (b_1, b_2, b_3) = (a_1 \cdot b_1, a_2 \cdot b_2, a_3 \cdot b_3)$$

$$\tilde{a} / \tilde{b} = (a_1, a_2, a_3) / (b_1, b_2, b_3) = (a_1 / b_3, a_2 / b_2, a_3 / b_1)$$

2.2 Metoda TOPSIS fazi

Zgjidhja e problemit MCDM kur vlerësimi i kriterëve për secilën alternativë si dhe i peshës së secilit kriter bëhet në trajtën e numrave fazi trekëndorë, realizohet nëpërmjet metodës TOPSIS fazi. Kjo metodë zgjedh si më optimalen alternativën e cila është më afër zgjidhjes ideale pozitive dhe më larg nga zgjidhja ideale negative. Procedura e zgjidhjes nëpërmjet kësaj metode kalon nëpër etapat në vijim [5]:

Etapa 1: Vlerësimi nëpërmjet numrave fazi i kriterëve dhe alternativave.

Supozojmë se kemi m kandidatë (apo projekte) të emërtuar $A = \{A_1, A_2, \dots, A_m\}$ të cilët do të vlerësohen nëpërmjet n kriterëve $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$. Pesha e çdo kriteri shënohet me $w_i, (i = 1, 2, \dots, n)$. Vlerësimi i alternativave në raport me kriteret kryhet nga ekspertë të fushës. Në këtë mënyrë k ekspertë $D_j, (j = 1, 2, \dots, k)$ kryejnë vlerësimin e m alternativave në raport me n kriteret. Ky vlerësim nga secili ekspert realizohet në trajtën e numrave fazi. Një tjetër alternativë vlerësimi ka të bëjë me përdorimin e termave gjuhësorë. Sipas [5] është propozuar një ekuivalencë ndërmjet termave gjuhësorë dhe numrave fazi trekëndorë. Termat gjuhësorë mund të përdoren si për vlerësimin e peshës që i atribuohet secilit kriter ashtu edhe për vlerësimin e secilës alternativë në raport me kriteret. Tabelat në vijim paraqesin termat gjuhësorë të përdorur dhe numrat fazi trekëndorë respektivë.

Tabela në vijim paraqet variablat linguistikë dhe numrat fazi trekëndorë respektivë për peshën e çdo kriteri:

Tabela 2. Termat gjuhësorë për vlerësimin e peshës së kriterëve

VL (Very low) – Shumë e ulët	(0.0, 0.0, 0.1)
L (Low) - E ulët	(0.0, 0.1, 0.3)
ML (Medium low) - Mesatarisht e ulët	(0.1, 0.3, 0.5)
M (Medium) - Mesatare	(0.3, 0.5, 0.7)
MH (Medium high) – Mesatarisht e lartë	(0.5, 0.7, 0.9)
H (High) - E lartë	(0.7, 0.9, 1.0)
VH (Very high) – Shumë e lartë	(0.9, 1.0, 1.0)

Tabela 3. Termat gjuhësorë për vlerësimin e alternativave në raport me kriteret

VP (Very poor) Shumë e dobët	(0, 0, 1)
P (Poor) – E dobët	(0, 1, 3)
MP (Medium poor) – Mesatarisht e dobët	(1, 3, 5)
F (Fair) - Mesatare	(3, 5, 7)
MG (Medium good) Mesatarisht e mirë	(5, 7, 9)
G (Good) – E mirë	(7, 9, 10)
VG (Very good) – Shumë e mirë	(9, 10, 10)

Etapa 2: Duke u bazuar në vlerësimin e k ekspertëve, pesha e çdo kriteri si dhe vlerësimi i secilës alternativë në raport me kriteret mund të llogariten në trajtë të mesatarizuar si vijon:

a) Për peshën e çdo kriteri:

$$\tilde{w}_j = \frac{1}{k} [\tilde{w}_j^1 + \tilde{w}_j^2 + \dots + \tilde{w}_j^k]$$

b) Për vlerësimin e çdo alternative në raport me kriteret:

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{1}{k} [\tilde{x}_{ij}^1 + \tilde{x}_{ij}^2 + \dots + \tilde{x}_{ij}^k]$$

Rezultatet e mësipërme mund të paraqiten në trajtë matricore në atë që quhet matrica e vendimmarrjes:

$$\tilde{D} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \dots & \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \dots & \tilde{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \tilde{x}_{m1} & \tilde{x}_{m2} & \dots & \tilde{x}_{mn} \end{bmatrix}, \quad \tilde{W} = [\tilde{w}_1 \quad \tilde{w}_2 \quad \dots \quad \tilde{w}_n]$$

ku $\tilde{x}_{ij}, \forall i, j$ dhe $\tilde{w}_j, j = 1, 2, \dots, n$ janë numra fazi trekëndorë të përcaktuar direkt si të tillë ose nëpërmjet ekuivalencës me termat gjuhësorë të përcaktuar më sipër.

Sipas [5], për të evituar formulat e komplikuara, të normalizimit të përdorura në metodën klasike TOPSIS, propozohet një shkallë lineare transformimi për të kthyer vlerësimet për çdo kriter në një shkallë të krahasueshme.

Etapa 3: Llogaritet matrica e normalizuar e vendimmarrjes $\tilde{R}$:

$$\tilde{R} = [\tilde{r}_{ij}]_{m \times n} \quad \tilde{r}_{ij} = \left(\frac{a_{ij}}{d_j^+}, \frac{b_{ij}}{d_j^+}, \frac{c_{ij}}{d_j^+} \right), \quad d_j^+ = \max_i d_{ij} \quad n.q.s. \quad j \in B$$

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{a_j^-}{d_{ij}}, \frac{a_j^-}{c_{ij}}, \frac{a_j^-}{b_{ij}} \right), \quad a_j^- = \min_i a_{ij} \quad n.q.s. \quad j \in C$$

ku B dhe C përfaqësojnë respektivisht kriterin fitim dhe kriterin kosto.

Metoda e përdorur e normalizimit synon që të ruhet vetia që intervali i numrave fazi të normalizuar të jetë në $[0, 1]$.

Etapa 4: Llogaritet matrica e normalizuar e peshuar $\tilde{V}$. Kjo matricë përftohet duke shumëzuar peshën e çdo kriteri vlerësimi $\tilde{w}_j$ me matricën e normalizuar të vendimmarrjes $\tilde{r}_{ij}$.

$$\tilde{V} = [\tilde{v}_{ij}]_{m \times n}, \quad i = 1, 2, \dots, m, \quad j = 1, 2, \dots, n \quad \tilde{v}_{ij} = \tilde{r}_{ij} \otimes \tilde{w}_j$$

Etapa 5: Përcaktohen zgjidhja ideale pozitive $(FPIS, \tilde{A}^+)$ dhe ajo ideale negative $(FNIS, \tilde{A}^-)$ në trajtën e numrave fazi si:

$$\tilde{A}^+ = (\tilde{v}_1^+, \tilde{v}_2^+, \dots, \tilde{v}_n^+) \text{ dhe } \tilde{A}^- = (\tilde{v}_1^-, \tilde{v}_2^-, \dots, \tilde{v}_n^-)$$

ku $\tilde{v}_j^+ = (1, 1, 1)$ dhe $\tilde{v}_j^- = (0, 0, 0)$

Etapa 6: Llogaritet distanca e çdo alternative nga $\tilde{A}^+$ dhe nga $\tilde{A}^-$ sipas:

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^n D(\tilde{v}_{ij}, v_j^+), \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$S_i^- = \sum_{j=1}^n D(\tilde{v}_{ij}, v_j^-), \quad i = 1, 2, \dots, m$$

ku $D(\cdot, \cdot)$ përfaqëson distancën ndërmjet dy numrave fazi e cila për dy numra fazi trekëndorë $\tilde{a} = (a_1, a_2, a_3)$ dhe $\tilde{b} = (b_1, b_2, b_3)$ llogaritet sipas:

$$D(\tilde{a}, \tilde{b}) = \sqrt{\frac{1}{3} (a_1 - b_1)^2 + (a_2 - b_2)^2 + (a_3 - b_3)^2}$$

Etapa 7: Për të mundësuar renditjen e alternativave llogaritet koeficienti i afërsisë për secilën prej tyre sipas:

$$Cc_i = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}, \quad i = 1, 2, \dots, m$$

Përzgjidhet si alternativa më e mirë ajo e cila ka vlerën më të lartë të koeficientit të afërsisë.

3. Shembuj aplikimi

3.1. Përzgjedhje kandidatësh për punësim në një sektor

Një ndërmarrje (universitet, institucion kërkimor etj.) ka për të punësuar ekspertë me kohë të pjesshme (ose kohë të plotë).

Pas një vlerësimi paraprak (duke përjashtuar kandidatët që nuk plotësojnë kriteret eliminuese), kanë mbetur për vlerësim të mëtejshëm 3 kandidatë (emërtuar në vijim si alternativa A1, A2 dhe A3).

Vendimmarrësi realizon një intervistë me kandidatët për të përzgjedhur kandidatin më të përshtatshëm. Për të kryer vlerësimin janë përdorur gjashtë kriteret (C1, C2, C3, C4, C5 dhe C6):

- 1- Kualifikimi (C1);
- 2- Botimet në fushën përkatëse (C2);
- 3- Eksperiencat e mëparshme të punësimit (C3);
- 4- Aftësitë e komunikimit dhe të punës në grup (C4);
- 5- Njohja e gjuhëve të huaja (C5).
- 6- Mosha (C6)

Struktura e problemit të vendimmarrjes mund të paraqitet si në figurën në vijim:

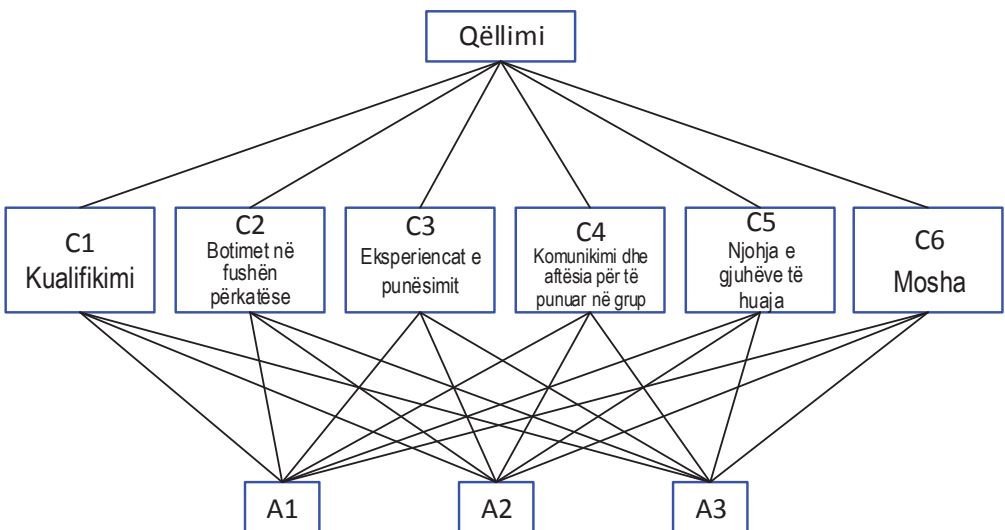

Figura 2. Struktura e problemit të vendimmarrjes në rastin e përzgjedhjes së kandidatit

Eksperti (ose ekspertët) zgjedhin mbi bazën e tabelave të përcaktimit të numrave fazi trekëndorë mbi bazën e termave gjuhësorë (Tabela 1, Tabela 2), peshën për secilin kriter si dhe, për secilën alternativë (në rastin tonë secilin kandidat), bëjnë vlerësimin që i takon çdo alternative.

Tabela 4. Pësia e secilit kriter në trajtën e termave gjuhësorë dhe ekuivalenti i numrave fazi

Kriteri	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Pësia e kriterit si term gjuhësor	<i>VH</i>	<i>H</i>	<i>ML</i>	<i>MH</i>	<i>H</i>	<i>L</i>
Numri fazi trekëndor	(0.9,1.0,1.0)	(0.7,0.9,1.0)	(0.1,0.3,0.5)	(0.5,0.7,0.9)	(0.7,0.9,1.0)	(0.0,0.1,0.3)

Tabela 5. Vlerësimi nga ekspertët i secilës alternativë në raport me kriteret

Eksperti	C1			C2			C3			C4			C5			C6		
	A1	A2	A3	A1	A2	A3	A1	A2	A3	A1	A2	A3	A1	A2	A3	A1	A2	A3
1	G	F	VG	MG	P	F	F	F	MG	MP	G	P	G	G	MG	F	VG	P
2	MG	MG	G	G	MP	F	MP	MP	G	F	MG	MP	G	MG	G	F	G	VP
3	G	F	G	MG	F	MG	MG	MP	G	F	MG	MP	G	G	MG	MP	G	VP

Vlerësimi i mësipërm në trajtën e termave gjuhësorë konvertohet në numra fazi trekëndorë sipas ekuivalencës së tabelës 2. Në vijim, duke u bazuar në vlerësimin e ekspertëve, pesha e çdo kriteri si dhe vlerësimi i secilës alternativë në raport me kriteret mund të llogariten në trajtë të mesatarizuar (etapa 2) duke u paraqitur në trajtë matricore si vijon (Tabela 6):

Tabela 6. Matrica fazi e vendimmarrjes dhe pesha fazi e çdo kriteri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	(6.33,8.33,9.67)	(5.67,7.67,9.33)	(3.00,5.00,7.00)	(2.33,4.33,6.33)	(7.00,9.00,10.00)	(2.33,4.33,6.33)
A2	(3.67,5.67,7.67)	(1.33,3.00,5.00)	(1.67,3.67,5.67)	(5.67,7.67,9.33)	(6.33,8.33,9.67)	(7.67,9.33,10.00)
A3	(7.67,9.33,10.00)	(3.67,5.67,7.67)	(6.33,8.33,9.67)	(0.67,2.33,4.33)	(5.67,7.67,9.33)	(0.00,0.33,1.67)
W	(0.90, 1.00, 1.00)	(0.70, 0.90, 1.00)	(0.10, 0.30, 0.50)	(0.50, 0.70, 0.90)	(0.70, 0.90, 1.00)	(0.00, 0.10, 0.30)

Rezultatet e llogaritjeve që u korrespondojnë etapave nga 3 në 7 paraqiten në tabelat në vijim (Tabela 7, 8 dhe 9).

Tabela 7. Matrica fazi e vendimmarrjes e normalizuar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	(0.63, 0.83, 0.97)	(0.61, 0.82, 1.00)	(0.31, 0.52, 0.72)	(0.25, 0.46, 0.68)	(0.70, 0.90, 1.00)	(0.23, 0.43, 0.63)
A2	(0.37, 0.57, 0.77)	(0.14, 0.32, 0.54)	(0.17, 0.38, 0.59)	(0.61, 0.82, 1.00)	(0.63, 0.83, 0.97)	(0.77, 0.93, 1.00)
A3	(0.77, 0.93, 1.00)	(0.39, 0.61, 0.82)	(0.66, 0.86, 1.00)	(0.07, 0.25, 0.46)	(0.57, 0.77, 0.93)	(0.00, 0.03, 0.17)

Tabela 8. Matrica fazi e vendimmarrjes e peshuar e normalizuar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	(0.57, 0.83, 0.97)	(0.43, 0.74, 1.00)	(0.03, 0.16, 0.36)	(0.12, 0.33, 0.61)	(0.49, 0.81, 1.00)	(0.00, 0.04, 0.19)
A2	(0.33, 0.57, 0.77)	(0.10, 0.29, 0.54)	(0.02, 0.11, 0.29)	(0.30, 0.57, 0.90)	(0.44, 0.75, 0.97)	(0.00, 0.09, 0.30)
A3	(0.69, 0.93, 1.00)	(0.28, 0.55, 0.82)	(0.07, 0.26, 0.50)	(0.04, 0.17, 0.42)	(0.40, 0.69, 0.93)	(0.00, 0.00, 0.05)

Tabela 9. Distanca dhe zgjidhja ideale pozitive dhe nga ajo ideale negative, koeficienti i afërsisë dhe renditja e alternativave

	A ⁺	A ⁻	Cc	Renditja
A1	3.377	3.107	0.479	1
A2	3.766	2.694	0.417	3
A3	3.616	2.803	0.437	2

Duke ju referuar renditjes (Tabela 9) që rezulton nga llogaritja e koeficientit të afërsisë, përftohet si alternativa më e mirë, alternativa e parë.

3.2. Përzgjedhje projekti në një proces tenderimi

Në se i referohemi projektit shpallur nga Ministria e Shëndetësisë për dhënien me koncesion të shërbimit të hemodializës në 5 qendra pranë spitaleve përkatësisht në Shkodër, Lezhë, Korçë, Vlorë dhe Elbasan, projekt i cili ka për qëllim përmirësimin, ndërtimin dhe rinovimin e ambienteve bazuar në standardet më të larta dhe ofrimin e shërbimit sa më pranë qendrave të banimit të pacientëve, shihet se kriteret për përzgjedhjen e fituesit si dhe pesha e çdo kriteri jepen në trajtë numerike [6], (Tabela 1). Shpallet fitues projekti i cili grumbullon numrin më të madh të pikëve. Kemi të bëjmë me një projekt të dhënies me koncesion në trajtën e partneritetit publik-privat. Nga shqyrtimi i kriterëve vihet re se në 6 prej tyre kërkohet maksimizimi i performancës dhe në një prej tyre minimizimi i saj (çmimi i ofruar për seancë).

Vlerësimi i ofertave të paraqitura për këtë projekt mund të bëhet duke operuar nëpërmjet vlerësimit nga ana e ekspertëve të kriterëve në trajtën e termave gjuhësorë fazi (por eventualisht mund të ishin përdorur edhe numrat fazi trekëndorë). Struktura e problemit të vendimmarrjes paraqitet në figurën 3.

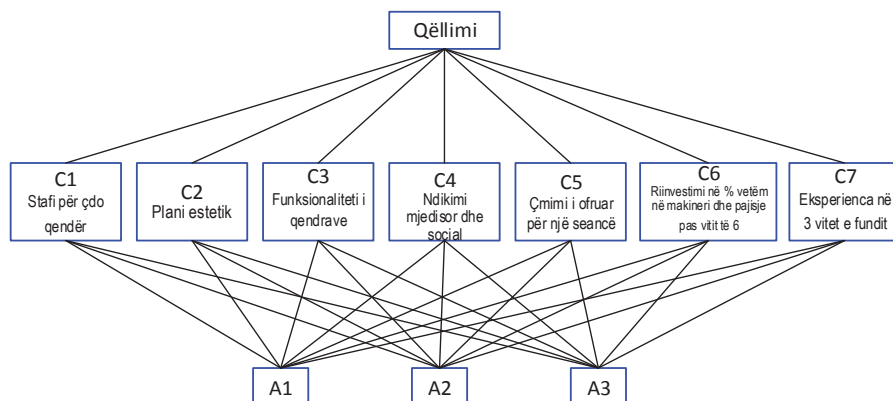

Figura 3. Struktura e problemit të vendimmarrjes në rastin e përzgjedhjes së projektit më të mirë

Pesha për secilin kriter është përcaktuar në trajtën e termave gjuhësorë duke ju referuar rëndësisë së secilit kriter (Tabela 10).

Tabela 10. Pesha e secilit kriter në trajtën e termave gjuhësorë dhe ekuivalenti i numrave fazi

Kriteri	C1 Stafi për çdo qendër	C2 Plani estetik	C3 Funksionaliteti i qendrave	C4 Ndikimi mjedisor dhe social	C5 Çmimi i ofruar për një seancë	C6 Riinvestimi në % vetëm në makineri dhe pajisje pas vitit të 6	C7 Eksperiencia në 3 vitet e fundit
Pesha e kriterit si term gjuhësor	<i>VL</i>	<i>VL</i>	<i>L</i>	<i>MH</i>	<i>VH</i>	<i>M</i>	<i>ML</i>
Numri fazi trekëndor	(0,0,0,0, 0,1)	(0,0,0,0, 0,1)	(0,0, 0,1, 0,3)	(0,5, 0,7, 0,9)	(0,9, 1,0, 1,0)	(0,3,0,5,0,7)	(0,1,0,3,0,5)

Pas paraqitjes së projekteve nga të interesuarit, ekspertët bëjnë vlerësimin që i takon çdo alternative (në rastin tonë secilin projekt të paraqitur). Ky vlerësim kryhet në trajtën ose në trajtën e numrave fazi ose në trajtën e termave gjuhësorë. Këta të fundit transformohen në numra fazi trekëndorë nëpërmjet tabelës së ekuivalencës (Tabela 3).

Duke u bazuar në vlerësimin e ekspertëve, pesha e çdo kriteri si dhe vlerësimi i secilës alternativë në raport me kriteret mund të llogariten në trajtë të mesatarizuar sipas procedurës së paraqitur në etapën 2. Përftohet në këtë mënyrë matrica e vendimmarrjes si dhe ajo peshës së kriterëve (Tabela 11).

Tabela 11. Matrica fazi e vendimmarrjes dhe pesha fazi e çdo kriteri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	(5.67, 7.67, 9.33)	(5.67, 7.67, 9.33)	(3.67, 5.67, 7.67)	(6.33, 8.33, 9.67)	(7.0, 9.0, 10.0)	(3.67, 5.67, 7.67)	(5.67, 7.67, 9.33)
A2	(6.33, 8.33, 9.67)	(4.33, 6.33, 8.00)	(4.33, 6.33, 8.00)	(8.33, 9.67, 10.0)	(8.33, 9.67, 10.0)	(8.33, 9.67, 10.0)	(7.67, 9.33, 10.0)
A3	(7.67, 9.33, 10.0)	(3.67, 5.67, 7.67)	(6.33, 8.33, 9.67)	(8.33, 9.67, 10.0)	(5.67, 7.67, 9.33)	(0.00, 0.33, 1.67)	(7.67, 9.33, 10.0)
W	(0.00, 0.00, 0.10)	(0.00, 0.00, 0.10)	(0.00, 0.10, 0.30)	(0.50, 0.70, 0.90)	(0.90, 1.00, 1.00)	(0.30, 0.50, 0.70)	(0.10, 0.30, 0.50)

Rezultatet e llogaritjeve që u korrespondojnë etapave nga 3 në 7 paraqiten në tabelat në vijim (Tabela 12, 13 dhe 14).

Tabela 12. Matrica fazi e vendimmarrjes e normalizuar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	(0.57, 0.77, 0.93)	(0.61, 0.82, 1.00)	(0.38, 0.59, 0.79)	(0.63, 0.83, 0.97)	(0.70, 0.90, 1.00)	(0.37, 0.57, 0.77)	(0.57, 0.77, 0.93)
A2	(0.63, 0.83, 0.97)	(0.46, 0.68, 0.86)	(0.45, 0.66, 0.83)	(0.83, 0.97, 1.00)	(0.83, 0.97, 1.00)	(0.83, 0.97, 1.00)	(0.77, 0.93, 1.00)
A3	(0.77, 0.93, 1.00)	(0.39, 0.61, 0.82)	(0.66, 0.86, 1.00)	(0.83, 0.97, 1.00)	(0.57, 0.77, 0.93)	(0.00, 0.03, 0.17)	(0.77, 0.93, 1.00)

Tabela 13. Matrica fazi e vendimmarrjes e peshuar e normalizuar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	(0.00, 0.00, 0.09)	(0.00, 0.00, 0.10)	(0.00, 0.06, 0.24)	(0.32, 0.58, 0.87)	(0.63, 0.90, 1.00)	(0.11, 0.28, 0.54)	(0.06, 0.23, 0.47)
A2	(0.00, 0.00, 0.10)	(0.00, 0.00, 0.09)	(0.00, 0.07, 0.25)	(0.42, 0.68, 0.90)	(0.75, 0.97, 1.00)	(0.25, 0.48, 0.70)	(0.08, 0.28, 0.50)
A3	(0.00, 0.00, 0.10)	(0.00, 0.00, 0.08)	(0.00, 0.09, 0.30)	(0.42, 0.68, 0.90)	(0.51, 0.77, 0.93)	(0.00, 0.02, 0.12)	(0.08, 0.28, 0.50)

Tabela 14. Distanca dhe zgjidhja ideale pozitive dhe nga ajo ideale negative, koeficienti i afërsisë dhe renditja e alternativave

	A ⁺	A ⁻	Cc	Renditja
A1	5.013	2.401	0.324	2
A2	4.666	2.705	0.367	1
A3	5.219	2.137	0.291	3

Duke ju referuar renditjes (Tabela 14) që rezulton nga llogaritja e koeficientit të afërsisë, përftohet si alternativa më e mirë, alternativa e dytë.

4. Konkluzione

Vendimmarrësit ndeshen me elementë pasigurie dhe të papërcaktuar qartë gjatë procesit të vendimmarrjes. Për pasojë, metodat klasike të vendimmarrjes po ja lenë vendin metodave bazuar në logjikën fazi. Në këtë aspekt teknika MCDM fazi paraqet një nga drejtimet i cili është zhvilluar me shpejtësi në dekadat e fundit si pasojë e rritjes së volumit të informacionit dhe përdorimit të teknikës kompjuterike.

Për zgjidhjen e problemeve të MCDM u trajtua metoda TOPSIS fazi e cila, në versionin e paraqitur, bën të mundur përzgjedhjen e alternativës më të mirë duke integruar vlerësimin e ekspertëve në trajtën e numrave fazi trekëndorë përftuar nga konvertimi i termave gjuhësorë. Metoda TOPSIS fazi zgjedh si më optimalen alternativën e cila është më afër zgjidhjes ideale pozitive dhe më larg nga zgjidhja ideale negative.

Në këtë punim u paraqitën edhe shembuj me fushëzbatimi përzgjedhje projekti dhe përzgjedhje kandidatësh për punësim në një sektor të caktuar, bazuar në kriteret e përcaktuar dhe vlerësimin e ekspertëve trajtuar në kushtet e pasigurisë së gjykimit subjektiv nëpërmjet logjikës fazi. Rezultati i përftuar konsiston në renditjen e projekteve dhe kandidatëve duke marrë në konsideratë tërësinë e kriterëve. Në këtë mënyrë i jepet ndihmesë procesit të vendimmarrjes në kushtet e alternativave dhe kriterëve të shumtë.

Përdorimi i teknikave bazuar në logjikën fazi ka zbatime në shumë probleme që lidhen me vendimmarrjen, si vlerësimi i individëve, vlerësimi i cilësisë, vlerësimi i projekteve, vlerësimi i qëndrueshmërisë financiare etj., ndaj përdorimi i tyre duhet të gjejë gjithmonë e më shumë vend në të ardhmen në menaxhimin efikas të burimeve.

5. Literatura

- [1] Baloul F.M, Al-Amayreh A., Williams P. (2015): Development of Fuzzy TOPSIS-Based Software Tool (FTST), National Symposium on Innovations in Information Technology (NSIIT15), At College of Applied Sciences-Sohar, Oman.
- [2] Ling Xu & Jian-Bo Yang (2001): Introduction to Multi-Criteria Decision Making and the Evidential Reasoning Approach, Manchester School of Management University of Manchester Institute of Science and Technology.
- [3] Saaty T. L. (1988): The Analytic Hierarchy Process. University of Pittsburgh.

- [4] C.L. Hwang, K. Yoon (1981): Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications, Springer, Berlin Heidelberg
- [5] Chen-Tung Chen (2000): Extensions of the TOPSIS for group decision-making under fuzzy environment. Fuzzy Sets and Systems 114, 1-9. Elsevier
- [6] Buletini i Njoftimeve Publike, Nr.20, datë 25 Maj 2015, Agjensia e Prokurimit Publik, Tiranë, faqe 488-491.
- [7] Zadeh LA. (1965): Fuzzy sets. Information and Control; 8:338–53.
- [8] Osmani S. (2014): Elementë të Fazistikës, 500 faqe, Tiranë.

--- o --- o ---

Prof. Dr. Thoma Korini:

Profesor i shquar dhe ekspert në fushën e Gjeologji- Minierave. Qysh prej 2002, z.Korini ushtron detyrën e lektorit në Fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave, Universiteti Politeknik i Tiranës. Si një nga figurat më të çmuara në fushën e burimeve minerare, Prof. Dr. Thoma Korini është ftuar vazhdimisht nga Kolegji i Lartë i Minierave të Nancy në Francë për të ndarë eksperiencën dhe ekspertizën e tij. Z.Korini është autor i shume kërkimeve shkencore, si aplikimi i sistemeve kompjuterike në sektorin e minierave.

Prof. Dr. Thoma Korini mban titujt shkencorë të Doktorit dhe Profesorit dhe ka një gradë post-diplomimi si Inxhinier Ekspert nga Kolegji i Minierave dhe Metalurgjisë në Institutin Kombëtar Politeknik të Lorraine, Francë.

DOMOSDOSHMERIA E MARRJES SË MASAVE PËR REDUKTIMIN E VEPRIMTARISË ANTROPOGJENE NË SISTEMIN LIQENOR TË PRESPËS

Akademik Prof. Dr. Niko Pano, Akademik Prof. Dr. Gudar Beqiraj, Akademik Prof. Dr. Salvator Bushati

Përmbledhje

Sistemi liqenor i Prespës shquhet për individualitetin e veçantë e të përsosur natyror, hidrografinë tipike karstike e tepër të komplikuar, potencialin e lartë hidrik, vlerat e larta të biodiversitetit të nivelit ndërkombëtar, peizazhin e bukur natyror, etj.

Në këtë kumtesë, paraqitet një vlerësim i përgjithshëm i aspekteve kryesore natyrore të sistemit hidrografik të Prespës, si dhe impakti i veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene në këtë ekosistem.

Elementet e regjimit limnologjik të sistemit liqenor të Prespës, si bilanci uJOR, nivelet e liqeneve, karakteristikat fiziko-kimike të ujërave, veçoritë hidrogeomorfologjike të brigjeve dhe të truallit të liqeneve, janë analizuar në këtë kumtesë. Në mënyrë të posaçme evidentohen veçoritë hidrogeologjike dhe roli i potencialit të fuqishëm hidrik nëntokësor të sistemit liqenor të Prespës, respektivisht Prespa e Vogël dhe Prespa e Madhe që tashmë janë komponentë të rëndësishëm përbërës hidrik të Kaskadës Hidroenergjetike të lumit Drin, respektivisht për 2 hidrocentrale të ndërtuar në Maqedoni (Glloboshica dhe Spile) si dhe 4 hidrocentrale të ndërtuara në Shqipëri (Fierzë, Koman, Vau i Dejës dhe Ashta).

Ndërkohë sistemi liqenor i Prespës vlerësohet gjithashtu edhe si një objekt i veçantë hidrografik i Pellgut të Mesdheut për vlerat e mëdha specifike natyrore për biodiversitetin e pasur dhe të shumëllojtë, e cila ka bërë të mundur që ky sistem hidrografik të ketë Statuse Ndërkombëtare (Konveta Ramsar, Park Ndërkombëtar, Zonë e Ruajtur me Përparësi).

Impakti i veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene në sistemin liqenor të Prespës është evidentuar kryesisht, duke marrë parasysh pasojat e lëndës së ngurtë aluvionale të lumit Devoll me volum 1,3 milion m³ të depozituara në Prespën e Vogël gjatë

viteve 1973-2000, kur ky liqen ishte pjesë përbërëse e skemës ujëtare të fushës së Korçës. Impakti i këtij depozitimi masiv aluvional ka ndikuar ndjeshëm në zvogëlimin e sipërfaqes ujore të liqenit të Prespës së Vogël deri në atë shkallë, sa që Shqipëria pothuajse të humbasë territorin e saj hidrik në këtë liqen, kënetëzimin e liqenit të Prespës dhe dëmtimin dhe tjetërsimin e biodiversitetit, si dhe dëmtime të sistemit hidrik, të qarkullimit të ujërave nëntokësore etj. Duke patur parasysh faktin e rëndësishëm se shqetësimet e mësipërme janë trajtuar në disa aktivitete shkencore si kombëtare ashtu edhe ndërkombëtare, si dhe janë botuar, por ato nuk janë shoqëruar në shkallën e duhur me marrjen e masave përkatëse nga dikasteret përgjegjëse për zgjidhjen e tyre. Aktualisht kërkohet një përfshirje e planifikim adekuat dhe serioz i institucioneve përgjegjëse shtetërore për të fituar kohën e humbur në zgjidhjen e problemeve të mësipërme.

Fjalët kyçe: Potencial hidrik nëntokësor, limnologji, hidrogeologji, biodiversitet, aktivitet antropogjen

HYRJE

Sistemi liqenor i Prespës i përbërë nga Prespa e Vogël dhe Prespa e Madhe ndodhen në Juglindje të Shqipërisë, në lartësinë 850m mbi nivelin e detit.

Liqenet e Prespës, krahas individualitetit të veçantë të spikatur të regjimit të tyre limnologjik, që karakterizohet nga një natyrë tipike malore karstike, shquhen njëkohësisht edhe për potencialin e lartë hidrik, si dhe për vlerat e veçanta e të rralla të biodiversitetit. Këto veçori kanë bërë të mundur që liqenet e Prespës të jenë pjesë përbërëse dhe e rëndësishme e kaskadës hidroenergjetike të lumit Drin, si dhe të përcaktuar edhe si zona të veçanta ekologjike me status ndërkombëtar.

Veprimtaria e pakontrolluar antropogjene për disa dekada radhazi ka dëmtuar së tepërmi sistemin liqenor të Prespës. Mirëpo, sado që aspekte të veçanta të kësaj veprimtarie të dëmshme ambientale në këtë sistem janë trajtuar në disa studime shkencore, ato nuk janë shoqëruar edhe me marrjen e masave të nevojshme nda dikasteret përkatëse, në drejtim të diagnostikimit dhe rikuperimit ambiental.

Duke evidentuar veçoritë kryesore natyrore të sistemit liqenor të Prespës si: I. hidrografia; II. Limnologjia; III. Hidrologjia; IV. Biodiversiteti; V. Veprimtaria antropogjene, në këtë artikull argumentohet domosdoshmëria e marrjes së masave të nevojshme për reduktim – mënjanimin e impaktit të veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene në këtë ekosistem të rëndësishëm hidrografik, me vlerë të madhe ekologjike dhe ekonomike.

Aktualisht kërkohet përfshirja e planifikuar dhe serioze e përgjegjësive të dikastereve të interesuara për të fituar kohën e humbur në drejtim të zgjidhjes së shqetësimeve të

trashëguara dhe të paraqitura me kohë në lidhje me dëmtimin e sistemit liqenor të Prespës.

BAZA TEORIKE

Baza teorike e vlerësimit të individualitetit natyror të sistemit liqenor të Prespës ka shërbyer llogaritja e bilancit ujqor të rrjetit hidrografik të këtij sistemi.

Në sistemin liqenor të Prespës, bilanci ujqor mund të llogaritet vetëm duke patur parasysh strukturën specifike hidrografike të këtij sistemi i cili nuk ka emisar sipërfaqësor për shkarkimin e ujërave të tepërta të këtij bilanci, si lumi Buna në liqenin e Shkodrës ose lumi Drini i Zi në liqenin e Ohrit. Shkarkimi i ujërave të tepërta të sistemit liqenor të Prespës realizohet në rrugë nëntokësore, nëpërmjet burimeve të zonës si Shën Naun – Tushemisht – Drilon, që ndodhen në bregun JL të liqenit të Ohrit. Në këto kushte ekuacioni i bilancit ujqor të sistemit liqenor të Prespës ka formën:

$$W_p = (W_R^p - W_A^p \pm V^p) \quad (1)$$

W_R^p - vëllimi i ujqit që grumbullohet në pellgun ujëmbledhës të liqenit të Prespës nga reshjet atmosferike

W_A^p - sasia e ujqit që largohet nga sipërfaqja e pasqyrës së liqenit të Prespës nëpërmjet procesit të avullimit

V^p - sasia e ujqit që mbetet ose largohet nga liqeni i Prespës për pasoja të ndryshimeve të niveleve për një interval të caktuar kohe - Δt

– Vëllimi i ujqit W_R^p llogaritet nëpërmjet vartësisë:

$$W_R^p = (W_P^p + W_L^p) \quad (2)$$

ku:

W_P^p - sasia e ujqit që bie në sipërfaqen e përgjithshme të pellgut ujëmbledhës të liqenit të Prespës, pa sipërfaqen e pasqyrës së liqenit

W_L^p - sasia e ujqit që bie në sipërfaqen e pasqyrës së liqenit

– Vëllimi i ujqit W_A^p llogaritet nëpërmjet vartësisë:

$$W_A^p = x_0^p \cdot \alpha_{0,1} (F_P^p - F_L^p) \quad (3)$$

ku:

x_0^p - shtresa e reshjeve vjetore të rëna në pellgun ujëmbledhës

$\alpha_{0,1}$ - koeficienti i rrjedhjes

F_P^p - sipërfaqja e pellgut ujëmbledhës të liqenit të Prespës

F_L^p - sipërfaqja e pasqyrës së liqenit të Prespës

– Vëllimi i ujqit W_L^p llogaritet nëpërmjet vartësisë:

$$W_L^p = x_{0,2} \cdot F_L^p \quad (4)$$

ku:

$x_{0,2}$ - shtresa e reshjeve që bie në sipërfaqen e liqenit

F_L^p - sipërfaqja e pasqyrës së liqenit të Prespës

– Vëllimi i ujit V^p llogaritet nëpërmjet vartësisë:

$$V^p = E \cdot F_L^p \quad (5)$$

ku:

E - shtresa e ujit që avullon

– Vëllimi i ujit V^p llogaritet nëpërmjet vartësisë:

$$V^p = \Delta H_L^p \cdot F_L^p \quad (6)$$

ku:

ΔH_L^p - ndryshimi i niveleve të ujit në liqen - $\Delta H_L^p = (H_{n+1} - H_n)$

Madhësia H_{n+1} dhe H_n , shënojnë nivelin e liqenit, përkatësisht para dhe pas intervalit të kohës për të cilën janë kryer llogaritjet e bilancit ujqor.

F_L^p - sipërfaqja e pasqyrës së liqenit H_l $H_l' = \frac{(H_{n+1} - H_n)}{2}$

Duke vendosur vlerat përkatëse në ekuacionin (1) atëherë barazimi i bilancit ujqor për liqenin e Prespës është:

$$W_P = \left\{ \left[\alpha_{0,1} \cdot x_{0,1}^p (F_P^p - F_L^p) \right] - \left(E_L^p \pm \Delta H_L^p \cdot F_L^p \right) \right\} \quad (7)$$

ANALIZA E REZULTATEVE

I. HIDROGRAFIA

Liqenet e Prespës, respektivisht Prespa e Vogël dhe Prespa e Madhe, renditen ndër liqenet kryesore të Gadishullit të Ballkanit. Rrjeti hidrografik i këtyre liqeneve grumbullon ujërat e një pellgu ujëmbledhës me sipërfaqe të përgjithshme prej $F = 1404 \text{ km}^2$. Ky pellg ka një lartësi mesatare të territorit prej $H = 1184 \text{ m}$ mbi nivelin e detit, që flet për natyrë tipike malore të këtij pellgu.

Sipërfaqja e përgjithshme e pasqyrës së ujërave të këtij sistemi liqenor është $S = 329 \text{ km}^2$ prej të cilave Prespës së Madhe i përkasin $S_1 = 285 \text{ km}^2$ dhe Prespës së Vogël $S_2 = 44 \text{ km}^2$. Meqenëse këto dy liqene e kanë lartësinë mesatare shumëvjeçare të nivelit të ujit të përafërt me njëri-tjetrin, rreth $h = 850 \text{ m}$ mbi nivelin e detit, është arritur në konkluzion se në këtë rast kemi të bëjmë në të vërtetë me një liqen të vetëm, por me një ndryshim se gjatë periudhës së lagët të vitit (X – V) kur nivelet janë të larta, të dy pjesët komunikojnë me njëra-tjetrën, duke formuar një të tërë, ndërsa gjatë periudhës së thatë (VI – IX) kur nivelet janë të ulëta, ato shpëputen, duke formuar kështu dy Prespat, respektivisht: Prespën e Madhe dhe Prespën e Vogël.

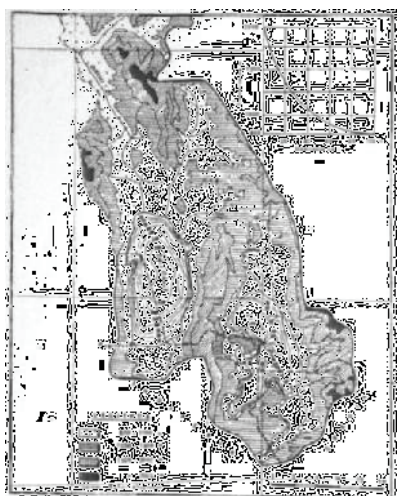
Për sa i përket shtrirjes gjeografike, liqenet e Prespës ashtu si edhe liqeni i Ohrit gjenden në anën lindore të Egjeut dhe i përkasin zonës ujëmbledhëse të detit

Adriatik. Ky është një nga liqenet më të mëdhenj të grupit të liqeneve Desaretik. Liqenet e Prespës shtrihen në kufijtë shtetëror të Shqipërisë, FYROM-it dhe Greqisë. Ai është një sistem liqenor tipik malor me thellësira relativisht të mëdha që arrin deri 54 m. Volumi i ujërave të këtij sistemi liqenor është $V = 5,2$ miliardë m^3 dhe vija rrethbregore është $L = 151$ km e gjatë.

Liqeni i Prespës është me origjinë tektonike karstike. Ai është formuar në miocenin e sipërm ose në pliocen. Brigjet e larta erozive kanë një zgjatje të përgjithshme prej $L = 89$ km, ndërsa brigjet e ulëta që shtrihen në trajtën e plazheve me përbërje të imta granulometrike kanë një zgjatje prej $L = 61$ km.

Liqeni Prespa e Vogël futet në territorin shqiptar deri në 5,75 km, ndërsa gjerësia luhetet nga minimum 125 m në Grykën e Ujkut, në skajin jugperëndimor të liqenit deri në 1500 m midis fshatrave Shuac dhe Buzë Liqeni.

Liqeni i Prespës së Vogël është më i cekët se sa Prespa e Madhe. Veçanërisht ai është më i cekët gjatë brigjeve me reliev relativisht të rrafshët. Në këto cekëtina ka një vegjetacion ujor shumë të zhvilluar.

Fillimisht, në Prespë është formuar një liqen i vetëm. Ai u nda në dy pjesë nga sedimentet që ka sjellë gjatë mijëvjeçarit lumi Shën Greman, i cili rrjedh nga mali Vamis në Greqi. Këto dy liqene ndahen sot nga një rrip toke 3 km e gjatë dhe 1,2 km e gjerë, ku ndodhet kanali nëpër të cilin rrjedh uji nga liqeni i Prespës së Vogël në Prespën e Madhe.

Liqeni i Prespës së Vogël ka dy dalje sipërfaqësore: njëri në Grykën e Ujkut në skajin jug-lindor të liqenit, nëpërmjet kanalit të Ventrokut ka lidhje me lumin e Devollit, dhe i dyti në skajin veri-perëndimor të liqenit. Në Fig.1

paraqitet harta e pellgut ujëmbledhës të sistemit liqenor: “Ohri-Prespa e Madhe-Prespa e Vogël”

Fig. 1 Harta e pellgut ujëmbledhës të sistemit liqenor: “Ohër – Prespa e Madhe – Prespa e Vogël”

Prespa e Vogël i përket strukturës hipsometrike. Zona e Prespës është kodrinore malore. Duke filluar nga rreth 850 m mbi nivelin e detit në fushën e Devollit, drejt liqeneve të Prespës fillojnë e ngrihen kodrat e Bitinckës me lartësi 962 m. Më në lindje fillojnë

malet. Rreth Prespës së Vogël ka disa maja malesh të larta, nga veriu drejt jug-lindjes: Maja e Shqipes (1456,7 m), e Leskës (1318,8 m), e Kolamit (1214,7 m), e Osojës (1335,9 m), të cilat ndodhen në veri-perëndim të liqenit dhe Maja e Skërkaj (1238 m) dhe e Boskos (1385 m) në jug të liqenit. Rreth liqenit të Prespës së Madhe ka maja më të larta se ajo e Zonjës (2035,4 m), si edhe disa të tjera më të ulëta si Maja e Golloçukës (1320 m), e Mandraved (1170,4 m), e Kushit (1342,3 m), e Podinjës (1131,1 m), e Breqinjas (1201,8 m) dhe e Kallogjerit (1480 m). Karakteristikë e zonës janë ndryshimet e mëdha të lartësisë së aleve brenda një largësie të vogël horizontale. Në këtë zonë vërehen shumë shpate malorë të mëdhenj, të cilët shpesh varen poshtë deri në brigjet e liqeneve. Këto shpate kanë lartësi në 10-100 m e deri 450 m.

Peizazhi i zonës është tipik karstik në pjesët ku shtrihen gëlqerorët: me gropa, mikrorreliev të thepisur, me kanale dhe shpella e zgavra karstike.

Në përgjithësi mjedisi është *arid* dhe pa shumë vegjetacion. Por, në disa sektorë ka bimësi dhe pyje. Pyjet e dushkut të Majës së Zonjës, si edhe e majës së Kallogjerit dhe faqes së Osojës në Prespën e Madhe, si dhe Korja e Trenit (1267,9 m) në Prespën e Vogël i japin një bukuri shumë të madhe krahinës.

Për sa i përket ndërtimit gjeologjik liqenet e Prespës shtrihen rrëzë strukturës karbonatike të Malit të Thatë. Ky formacion karbonatik përfaqëson një horst të përbërë nga gëlqerorë të periudhës së trisikut të sipërm – jurasikut të poshtëm. Veprimi tektonik gjatë periudhave gjeologjike ka qenë intensiv dhe mbi gëlqerorët triasiko-jurasikë janë takuar, vende-vende, edhe gëlqerorë të kretakut të sipërm, si edhe depozitime flishore të moshës së eocenit të mesëm, të formuar rreth 30 milion vjet më parë. Në skajin veri-perëndimor të liqenit të Prespës së Madhe janë vendosur edhe depozitime të reja argjilo-ranore të Pliocenit, të formuar rreth 5,5 milion vjet më parë. Vende-vende, në brigjet e liqeneve të Prespës, atje ku ka kryesisht depozitime argjilo-ranore të pliocenit si dhe flishore të eocenit të sipërm, janë shtrirë edhe depozitime të shkriфта, argjila, suargjila, surëra, popla, zhure, çakëll të periudhës së kuaternarit të ri, të cilët vazhdojnë të vendosen edhe në ditët tona. Liqeni i Prespës së Vogël, në territorin shqiptar e ndërpret edhe një veçim shkëmbinjsh magnetikë ultrabazikë, të cilët kanë kontakte tektonike me gëlqerorët.

Depozitimet pliocenike janë terrigjene argjilo-ranore kontinentale, që tregon se janë grumbulluar në liqene ndërmallore e në deltat e lumenjve që janë derdhur në to. Ky fakt dëshmon se nën veprimin e neo-tektonikës, sipas lidhjeve kontraste të ngritjeve dhe të zhytjeve në brigjet e liqenit të Ohrit dhe të Prespës, u krijua depresioni ku janë sedimentuar depozitimet (Aliaj Sh. Etj. 1995). Këta liqene janë formuar gjatë pliocenit, këtu e rreth 5,5 milion vjet më parë, dhe ka përfunduar krijimi i tyre në kuaternar. Krahas kësaj, ekziston veprimtaria karstike. Nga të dy këto veprimtari,

tektonika dhe karsti, u krijuan kushtet e përshtatshme për formimin e liqenit të Prespës.

Të gjitha shkëmbinjtë i janë nënshtruar një procesi intensiv erozioni. Me vitet, sasi e madhe e sedimenteve aluviale janë transportuar dhe depozituar në fundin e këtyre liqeneve. Ndërtimi gjeologjik i trevës është edhe faktori kryesor që kushtëzon qëndrueshmërinë e brigjeve të liqeneve të Prespës. Në kushtet kur në brigjet e liqeneve zhvishen gëlqerorë, këto brigje janë të larta, vende-vende të thepisura. Veçanërisht në skajin jugperëndimor të Prespës së Vogël ka brigje të thepisur. Lartësia e këtyre brigjeve luhet nga 10 deri 50 metra. Në shpatin verior të Grykës së Ujkut ndodhen shkëmbinjtë e Spilies, të cilët fillojnë nga bregu i liqenit e deri në lartësinë 1150 metra. Në këta shkëmbinj ka gremina me lartësi 10 m deri 50 m. Në të tjerë sektorë, shpatet ndodhen disa metra larg vijës së ujit, të ndarë nga ajo nga një rrip bregu zhavoror. Brigjet janë relativisht të paqëndrueshme në zonat ku shtrihen depozitime ranoro-argjilore të pliocenit, flishe të eocenit, si dhe depozitime të kuaternarit, e veçanërisht konuset e derdhjes, si në fshatrat Shuëc dhe BuzëLiqeni. Dy fshatrat Shuëci dhe Buzë Liqeni janë vendosur në brigje relativisht të rrafshët, çka shpjegohet me praninë e shkëmbinjve ultrabazikë të serpentizuar. Në brigjet e të dy liqeneve ka kone të derdhjes së përrenjve, të cilët gjatë verës janë të thatë.

II. LIMNIOLOGJIA

Liqeni i Prespës karakterizohet nga një regjim i veçantë dhe i komplikuar limnologjik për shkak të shtrirjes së tij në brendësi të Gadishullit të Ballkanit dhe i lartësisë së madhe mbi nivelin e detit. Elementet kryesorë të këtij regjimi janë: a) Klima; b) Tektonika e ujërave; c) Nivelet; d) Stratifikacioni dhe përzierja vertikale.

a) Klima

Sipas rajonizimit klimatik të Shqipërisë (Monografia: “Klima e Shqipërisë”, botim i Akademisë së Shkencave, 1985), pellgu ujëmbledhës i liqenit të Prespës shtrihet në zonën klimatike Mesdhetare Malore (respektivisht rajoni IVc). Por në këtë pellg një ndikim të madh ka edhe klima kontinentale. Si rrjedhojë kjo zonë në përgjithësi karakterizohet nga dimra të ftohtë dhe të zgjatur dhe verë relativisht të nxehtë me kontraste të temperaturës së ajrit dhe të sasisë së reshjeve atmosferike. Parametrat kryesorë hidroklmatik janë: Radiacioni diellor; Temperaturat e ajrit; Lagështia e ajrit; Reshjet atmosferike dhe Era.

Radiacioni diellor është një nga komponentët kryesorë të bilancit termik. Pellgu i liqenit të Prespës karakterizohet mesatarisht nga 2318 orë me diell/vit.

Temperatura e ajrit varion nga $t_a = 1,2^{\circ}\text{C}$ në Janar që është muaji më i ftohtë i vitit deri $t_a = 18^{\circ}\text{C}$ në gusht që është muaji më i ngrohtë, duke patur një mesatare vjetore prej $t_a = 10,6^{\circ}\text{C}$.

Lagështia e ajrit varion nga $\ell_0 = 78\%$ në muajin janar deri në $\ell_0 = 55\%$ në gusht, duke patur një mesatare vjetore prej $\ell_0 = 68\%$.

Reshjet atmosferike variojnë përkatësisht nga $X_0 = 26$ mm në korrik deri $X_0 = 71$ mm në nëntor, duke patur një mesatare vjetore prej $X_0 = 57,2$ mm.

Era Shpejtësia e erës varion nga $v = 0,9$ m/s në muajin dhjetor deri $v = 2,3$ m/s në muajin qershor, duke patur një mesatare vjetore prej $v = 1,8$ m/s.

Bilanci uJOR i sistemit liqenor të Prespës mund të llogaritet duke patur në konsideratë strukturën specifike hidrografike të këtij sistemi, i cili siç dihet nuk ka emisar sipërfaqësor të këtij bilanci, siç është lumi Buna në liqenin e Shkodrës, ose Drini i Zi në liqenin e Ohrit. shkarkimet e ujërave të tepërta të sistemit liqenor të Prespës realizohet në rrugë nëntokësore.

a) Termika e ujërave

Veçoritë termike të ujërave të Prespës përcaktohen nga shkalla e ndikimit të kushteve fiziko-gjeografike të territorit, kryesisht nga struktura hipsometrike dhe regjimi klimatik.

Ujërat e liqenit të Prespës janë veçanërisht të ftohta gjatë periudhës së dimrit sepse ky liqen nga pikëpamja hipsometrike jo vetëm që ndodhet në një lartësi të madhe, por edhe duke qenë një liqen relativisht i cekët, ujërat e tij gjatë kësaj periudhe përzihen dhe i nënshtrohen një procesi intensiv ftohjeje. Si rrjedhojë e temperaturave të ujërave të liqenit të Prespës gjatë periudhës së ftohtë të vitit zbret deri në 0°C , ndërsa në kushte të veçanta dhe kryesisht gjatë ngjarjeve të jashtëzakonshme atmosferike, si ajo e muajit shkurt të vitit 1928, sipërfaqja e liqenit ngriu në një trashësi prej disa centimetra, kryesisht kjo gjatë zonës së tij bregliqenore. Në liqenin e Prespës temperatura mesatare e ujërave të këtij liqeni lëkundet nga $t_w = 3,7^{\circ}\text{C}$ në muajin shkurt deri $t_w = 22,4^{\circ}\text{C}$ në gusht, duke patur një mesatare vjetore prej rreth $t_w = 17,3^{\circ}\text{C}$.

b) Nivelet

Gjatë periudhës shumëvjeçare 1947-90, nivelet relative të ujit të liqenit të Prespës kanë ndryshuar përkatësisht nga $H = 111$ cm në muajin nëntor deri $H = 165$ cm në muajin qershor, duke patur një mesatare vjetore $H = 136$ cm. Gjatë kësaj periudhe, amplituda maksimale e lëkundjeve të niveleve të liqenit të Prespës ka qenë $A = 3,5$ m. Mirëpo, duke filluar nga viti 1989 është evidentuar një ulje e niveleve të liqenit të Prespës së Madhe me një ritëm mesatar 80 cm në vit (N. Meçaj 1999). Për shkaqet e kësaj dukurie të rëndësishme e shqetësuese, nuk ka ende ndonjë shpjegim të plotë e

të argumentuar shkencërisht. Sipas studiuesit grek Katsadorakis, kjo ulje është pasojë e veprimtarisë së tërmeteëve (Katsadorakis et al. 1996).

c) Stratifikacioni dhe përzierja vertikale

Meqenëse liqeni i Prespës ka thellësira jo shumë të mëdha, i gjithë volumi i ujërave të këtij liqeni i nënshtrohet procesit të përzierjes vertikale, nga sipërfaqja deri në truallin e tij.

Gjatë periudhës së ngrohtë të vitit, për shkak të bilancit termik pozitiv, zona epilimnion e liqenit të Prespës është e përbërë nga shtresa të veçanta ujore të vendosura njëra mbi tjetrën me veçori të ndryshme fiziko-kimike. E kundërta ndodh gjatë periudhës së ftohtë të vitit si rrjedhojë e largimit të nxehtësisë nga liqeni për në atmosferë nëpërmjet procesit të nxehtësi-këmbimit, dendësia e ujërave të shtresave sipërfaqësore të këtij liqeni zmadhohen. Kur ky zmadhim arrin deri në ato përmasa saqë stratifikacioni ose qëndrueshmëria e shtresave sipërfaqësore bëhet baras ose pak më i madh se ai i shtresave më të thella të këtij liqeni, prishen kushtet e stratifikacionit vertikal dhe shtresat ujore të liqenit të Prespës i nënshtrohen procesit të përzierjes konvektive vertikale. Përzierja e përvitshme vertikale bën të mundur që në liqenin e Prespës të realizohet një ventilim i plotë i volumit ujqor të tij. Në këto kushte, ujërat e liqenit të Prespës që furnizojnë liqenin e Ohrit nëpërmjet rrugës nëntokësore shquhen për uniformitetin e njëtrajtshmëri në veçoritë e tyre fiziko-kimike.

Në Fig. 2 paraqitet shpërndarja vjetore e elementeve kryesore të regjimit limnologjik të liqenit të Prespës: x_0 – reshjet atmosferike (në mm), temperatura e ajrit – t_a (në $^{\circ}\text{C}$) dhe niveli i ujqit – H (në cm).

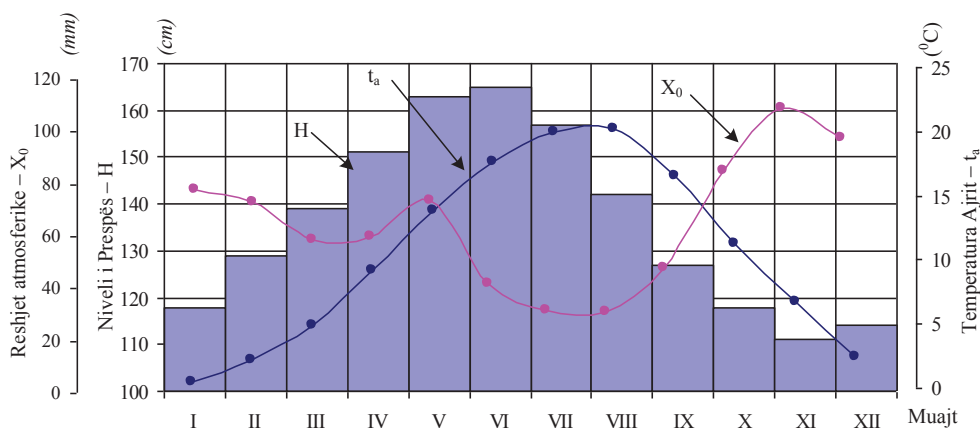

Fig. 2 Shpërndarja vjetore e elementëve kryesorë të regjimit limnologjik

x_0 – reshjet atmosferike (në mm), temperatura e ajrit – t_a (në $^{\circ}\text{C}$) dhe niveli i ujit – H (në cm)

III. HIDROLOGJIA

Regjimi hidrologjik i rrjetit hidrografik të sistemit liqenor të Prespës është trajtuar nëpërmjet marrjes parasysh të dy komponentëve kryesorë përbërës të këtij sistemi që janë: Rrjeti lumor dhe Burimet e ujërave nëntokësore.

1) Rrjeti lumor

Afluentët kryesorë që derdhen në liqenin e Prespës janë: lumi Goleme, Istočna, Kranska dhe Brajnica në FYROM. Në liqenin e Prespës derdhin ujërat e tyre edhe disa lumenj të tjerë më të vegjël dhe përrrenj që ndodhen në territorin e Shqipërisë dhe të Greqisë.

2) Rrjeti i burimeve

Krahina e Prespës është e pasur me resurse të ujërave nëntokësore, të cilat lidhen edhe me ekzistencën e dy liqeneve të Prespës si edhe me infiltrimin e ujërave të reshjeve atmosferike në masivin e karstëzuar karbonatik të malit të Thatë.

Në rrëzën perëndimore të malit të Thatë, duke filluar nga zona e Progrit dhe më në veri deri në Tushemisht të Pogradecit, ndodhen një sërë burimesh karstike. Prurjet e tyre kushtëzohen nga rrugët karstike nëntokësore. Prurje më të mëdha, rreth 500-600 l/sek, kanë patur tre burime Golloborde-Mançurishtë-Progër. Më në veri, pothuajse rregullisht në largësi 2 km njëri nga tjetri shtrihen burime ose grupe burimesh me debit rreth 1 deri 100 l/sek, ndërsa në veri në burimet e Tushemishtit, në bregun e liqenit të Ohrit, prurja arrin deri 2500 l/sek. Karakteristikë e burimeve karstike është vendosja e tyre në lartësi pothuajse të njëjtë mbi nivelin e detit, duke filluar nga 830 m deri në 930 m. Burimi i Ventrokut, tek stallat e Grykës së Ujkut ka patur prurje 13,8 l/sek. Nën nivelin e Prespës së Vogël ose në të njëjtin nivel, ndodhen burimi Nr.1 dhe Nr.2 tek stallat e Maçurishtit, burimi i Progrit, si dhe ai në rrëzë të Kodrës së Hardhisë në Zvezdë. Burime nëntokësore uji, me debite të vogla, ka edhe në drejtim jugor nga liqeni i Prespës së Vogël, të cilët ndodhen në kuota më të larta sesa niveli i liqenit të Prespës së Vogël.

Studimet hidrogeologjike izotopike kanë vlerësuar se burimi i Progrit dhe ata të Maçurishtës kanë përmbajtje izotopike pothuajse të njëjtë dhe në raporte si të ujërave të liqenit të Prespës. Kjo dëshmon për ushqimin e tyre edhe nga ujërat e liqenit të Prespës së Vogël (R. Eftimi, 1996).

Në fushën e Devollit dhe të Korçës shtrihen pellgjet ujëmbajtës artezianë. Horizonti i tyre ujëmbajtës përbëhet nga rëra dhe zhavorr të kuaternarit, të tarracave të lashta të lumenjve, të cilat janë të mbuluara nga shtresa argjilore të papërshkueshme.

Element i rëndësishëm i rrjetit hidrografik të liqenit të Prespës është edhe sistemi nëntokësor i shkarkimit të ujërave të tepërta të bilancit uhor të tij. Ky sistem hidrogjeologjik është i përbërë nga një numër i madh të çarash, ponorash, zgavrash dhe shpellash karstike të cilat ndodhen si në brigjet ashtu edhe në truallin e këtij liqeni. Nga këto, më i rëndësishmja është Ponora e Zaverit monument natyre e cila ndodhet në bregun JP të liqenit të Prespës, në afërsi të fshatit Goricë. Ujërat e tepërta të bilancit uhor të liqenit të Prespës, me një prurje mesatare vjetore prej rreth $Q_0 = 12-16 \text{ m}^3/\text{s}$ shkarkohen nëpërmjet rrugës nëntokësore në liqenin e Ohrit, i cili ndodhet 157 m më poshtë.

Shkarkimi i ujërave të Prespës në liqenin e Ohrit, realizohet kryesisht nëpërmjet burimeve Shën Naum-Tushemisht-Drilonit të cilët ndodhen në brigjet JL të këtij liqeni.

Në Fig. 3 paraqitet shpërndarja vjetore e elementeve të bilancit uhor të liqenit të Prespës: Q_0 – Rrjedhja uhorë (në m^3/s); E_0 – Avullimi (në cm); H – Nivelet (në cm); X_0 – Reshjet (në mm).

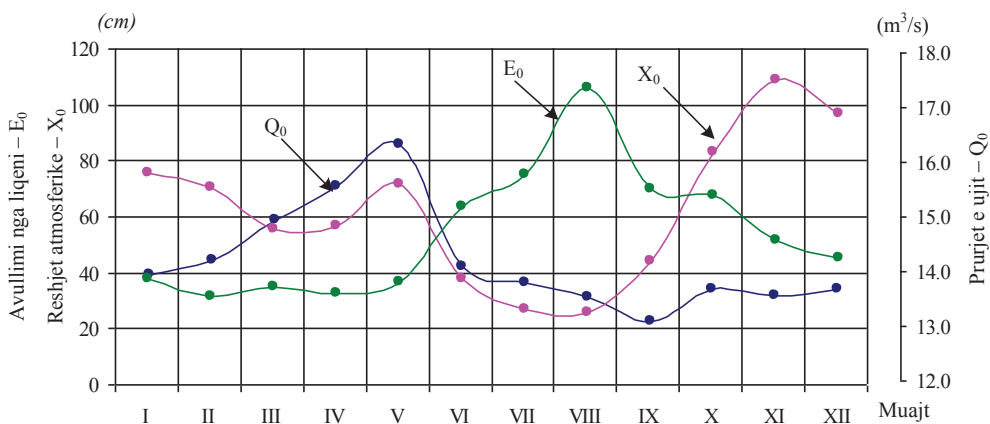

Fig. 3 Shpërndarja vjetore e elementeve të bilancit uhor të liqenit të Prespës: Q_0 – Rrjedhja uhorë (në m^3/s); E_0 – Avullimi (në cm); H – Nivelet (në cm); X_0 – Reshjet (në mm).

IV. BIODIVERSITETI

Biodiversiteti i Prespës së Vogël dhe zonës përreth është shumë i pasur (Bega F. 2000, Bino T. 2000, Qosja Zh. 1979, Shumka S. 2000, Rakaj N. 2000). Flora e zonës përfaqësohet nga 71 lloje drurësh dhe shkurresh, si edhe bimë ujore. Ndër përfaqësuesit e florës ujore mund të përmenden *Caratophyllum* sp., *Myriophyllum* sp., *Lemna Minor*, *Trapa Natans*, *Nymphaea Alban* etj. Midis drurëve dallohen *Quercus Cerris*, *Quercus Pubescens*, *Quercus Petrea*, *Fagus Silvatica*, *Oatira Caprinifolia*, *Fracinus Ornus*, *Carpinus Betulus*, *Acer Pseudoplatanus*, *Pinus Nigra*, *Abies*, *Inglan Regia*, *Castanea Sativa*, *Corulus*, *Juniperus*, etj. Në Prespë klasa *Salicetea purpurta* përfaqëson formacione kaçubore ose dhe drurore të shelgjeve në mjedise të përmytura ujore. Fauna e liqenit Prespa e Vogël shquhet për praninë e peshqve të rrallë si *Rutilus prespensis*, *Chondrostoma prespensis*, *Bafbus prespensis*, *Cyprinus carpio*, *Salmotrutta perstericus*, etj. Pelikani kaçurrel (*Pelecanus crispus* Bruch), që njihet edhe me emrin laradash, jeton edhe në liqenet e Prespës ku ushqehet kryesisht me peshk. Ai mbrohet si shpend i rrallë. *Pelecanus onocrotalus*, *Phalacrocorax pygmeus*, *Ardea purpurea*, *Plegadis falcinellus*, *Egretta alba* janë përfaqësues të tjerë të zogjve. Ka edhe shumë kafshë në këtë treve, si *Canis lupus*, *C. aureus*, *Lutra lutra*, *Felis silvestris*, *Meles meles*, *Ursus arctos*, etj.

Midis tri liqeneve të Ohrit dhe dy të Prespës, Prespa e Vogël ka veçorinë se është me tri statuse ndërkombëtare. Nga viti 1957, pellgu i këtij liqeni është shpallur Park Kombëtar, në përputhje me Konventën Ramsar dhe njihet si hapësirë me rëndësi

ndërkombëtare dhe zonë speciale e mbrojtur (79/409/EEC) si hapësirë e rëndësishme për shpendët (ICBP-IVVRB).

Ky liqen është një objekt i rëndësishëm limnologjik, jo vetëm për potencialin e madh hidrik, por edhe për vlerat e larta dhe specifike ekologjike që ka.

Pamje nga Liqeni i Prespës

V. VEPRIMTARIA ANTROPOGJENE

Shqipëria, Greqia dhe Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, të cilave u përkasin liqenet e Prespës, krahas interesit të përbashkët për ruajtjen e biodiversitetit kanë edhe interesat e veta specifike hidro-ekonomike në nivel kombëtar, në të cilat përfshihen: prodhimi i energjisë elektrike, ujitja, zhvillimi i industrisë së peshkimit, i eko-turizmit etj. Deri tani,

nga të tri shtetet kufitare, përdorimi hidro-ekonomik i pellgut ujqor të liqenit të Prespës ka patur karakter shumë sporadik dhe krahinor, që është diktuar nga strukturat përkatëse politike dhe sociale të secilit vend. Në rrugën e shfrytëzimit të pasurive ujqore të këtij sistemi nuk ka patur ndonjë marrëveshje midis shteteve, bilaterale ose disa paleshe, madje as në nivelet e ulëta rajonale. Kjo praktikë ka lejuar veprimtari njerëzore të pakontrolluara dhe të pakoordinuara, të cilat në mënyra të ndryshme kanë dëmtuar vlerat e veçanta natyrore të sistemit liqenor: Prespa e Vogël – Prespa e Madhe. Kësisoj, mungesa e planeve për veprimet përkatëse si dhe të platformave për bashkëpunimin shkencor dhe ekonomik të bazuar në Aktet e Ligjshmërisë ndërkombëtare, ka dëmtuar në një farë shkalle krijimin e hapësirës së nevojshme për shfrytëzimin kompleks dhe integral të pasurive ujqore të këtij sistemi liqenor, për qëllime hidro-ekonomike, duke ruajtur ekuilibrin ekologjik, aq më tepër kur këto mjedise janë me vlera ndërkombëtare.

Për rrjetin hidrografik të sistemit liqenor të Prespës nuk disponohet informacioni i nevojshëm për vlerësimin e shkallës së shfrytëzimit të potencialit ujqor të këtij sistemi për interesa hidro-ekonomike nga secili shtet përkatës kufitar.

Në Shqipëri gjatë periudhës 1976-2000, liqeni i Prespës së Vogël u përfshi si element përbërës dhe i rëndësishëm i skemës ujitëse të Fushës së Devollit e Fushës së Korçës. Në përputhje me këto skema ujitëse nëpërmjet një kanali të posaçëm me prurje $Q_0 = 10 \text{ m}^3/\text{s}$, translokoheshin e depozitoheshin në liqenin e Prespës së Vogël, nga lumi Devoll, një volum për rreth 90 milion m^3 ujë gjatë periudhës së lagët të vitit (X – V). Ky volum ujqor, gjatë periudhës së thatë të vitit (VI – IX) rimerrej dhe shfrytëzohej për ujitjen e tokave bujqësore. Pjesa përbërëse e translokimit të ujërave të lumit Devoll për në liqenin e Prespës së Vogël ishte dhe ndërtimi i një dekantori të posaçëm i cili do të shërbente për frenimin e lëndëve të ngurta aluvionale, para se ujërat e lumit Devoll të depozitoheshin në këtë liqen. Mirëpo siç mund të shihet edhe nga përbërja e imët granulometrike e aluvioneve të ngurta të lumit Devoll, ato nuk janë ndaluar nga dekantuesi. Në këto kushte vetë liqeni i Prespës së Vogël ka luajtur rolin e një dekantuesi gjigant natyror. Studimet e kryera kanë treguar se në Prespën e Vogël janë akumuluar rreth 1,2 milion m^3 aluvione lumore në brigjet dhe truallin e këtij liqeni, duke cenuar në mënyrë drastike vlerat e tij natyrore që janë dëmtuar dhe tjetërsuar, të biodiversitetit, dëmtim të sistemit hidrografik karstik të liqenit të Prespës së Vogël në territorin shtetëror shqiptar, dëmtime të monumenteve natyrore dhe kulturore shqiptare siç është shpella e Trenit etj.

Konkluzione

1. Nëpërmjet evidentimit të veçorive kryesore natyrore të sistemit liqenor të Prespës si: Hidrografi, Limniologjia, Hidrologjia, Biodiversiteti dhe veprimtaria antropogjene argumentohet domosdoshmërisht marrja e masave të nevojshme për mënjanimin e impaktit të veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene në këtë ekosistem të rëndësishëm hidrografik me vlera të mëdha ekologjike dhe hidro-ekonomike.
2. Kërkohet përfshirja e planifikuar dhe serioze e dikastereve të interesuara dhe përgjegjëse për të fituar kohën e humbur në drejtim të zgjidhjes së shqetësimeve të trashëguara dhe të paraqitura shkencërisht me kohë në lidhje me dëmtimin e sistemit liqenor të Prespës.
3. Në programet dhe projektet si kombëtare dhe ndërkombëtare për biodiversitetin e sistemit liqenor të Prespës krahas punës së mirë që është bërë deri tani për trajtimin e parametrave me natyrë biotike të këtij sistemi, të mund të përfshihen gjithashtu edhe studimi i parametrave abiotikë ku do të mund të gjenin zgjidhje edhe shqetësimet e paraqitura në këtë punim.

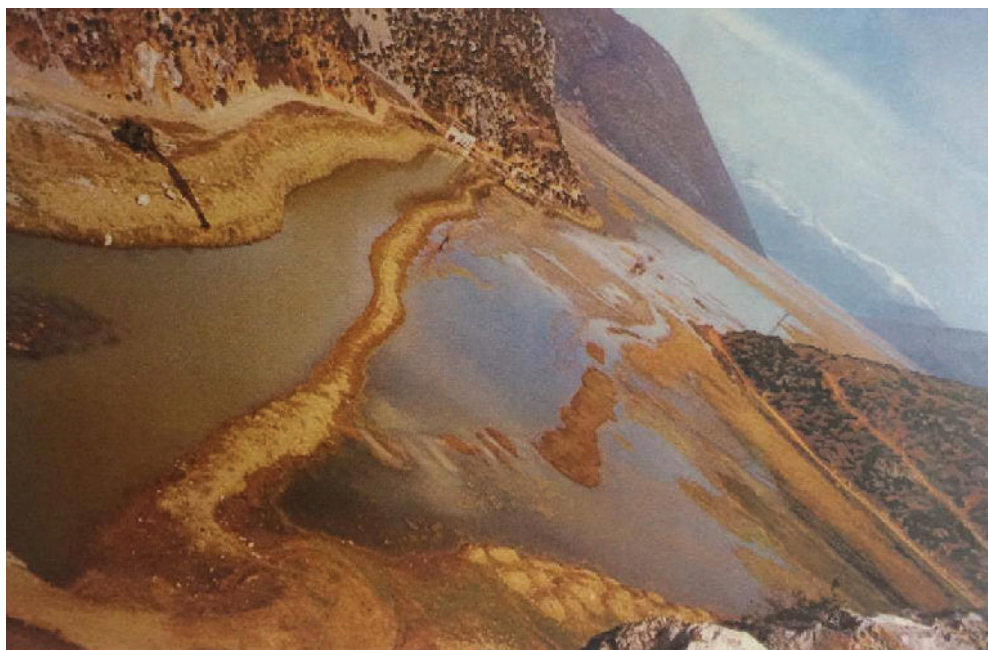

Foto. Akumulimi i aluvioneve të ngurta të lumit Devoll në liqenin e Prespës së Vogël

Literatura

- Pano N. – Pasuritë ujore të Shqipërisë. Botimi i Akademisë së Shkencave, Tiranë 2015
- Pano N. etj. – Hidrologjia e Shqipërisë. Botim i Akademisë së Shkencave, Tiranë 2015
- Pano N. – Hidrologjia e lumit Drini i Zi për aksin e Skavicës. TKG – Goup, Milano 2009
- Pano N., Frashëri A., Frashëri N., Beqiraj G., Bushati S. – A review of human activity and the damages to the micro Prespa Lake. Published by the Academy of Science of Albania. JNTS, vol XIX (2) Tiranë 2014.

--- o --- o ---

Akademik Prof. Dr. Niko Pano:

Ka përfunduar studimet në Universitetin e Leningradit, diplomuar si Inxhinier Hidrolog. Ka vijuar studimet post-universitare Master Shkencor në Universitetin e Tiranës. z.Pano ka marrë titullin PhD nga CNR, Romë, Itali. Prej vitit 1960 deri në 2009 ka mbajtur postin e Shefit të Sektorit dhe më pas të Nëndrejtorit të Përgjithshëm të Institutit Hidrometeorologjik të Akademisë së Shkencave. Prej 1965 punon si pedagog me kohë të pjesshme pranë Departamentit të Gjeografisë në Fakultetin e Filologjisë, UT. Në vitet 1970-1985 ka qenë Anëtar i Komisionit Ndërkombëtar për Hidroekonominë në Shqipëri, Maqedoni, Mali i Zi.

Ndër punimet shkencore të Profesor Panos mund të përmendim “Pasuritë Ujore të Shqipërisë”, botim i dytë i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë. Akademiku i shquar është Kryetar i Shoqatës, “Mbrojtja dhe Ruajtja e Ujërave të Shqipërisë” dhe autor i Projektit të HEC-it të Skavicës mbi lumin Drini i Zi, për hidrologjinë, viti 2010.

Akademik Prof. Dr. Niko Pano, në dhjetor të 2015 është nderuar me Medaljen “Nderi i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë”.

Akademik Prof. Dr. Gudar Beqiraj:

Matematicien i shquar me studime të cilat kanë konsistuar në përdorimin e algoritmeve si :Algol, Pascal, Fortran. Kualifikimet e tij janë të shumta dhe kontributi i tij shkencor është me peshë të madhe në fushën e matematikës. Z.Beqiraj mban titullin “Akademik” qysh prej 2012 dhe është anëtar i Akademisë Europiane të Shkencave dhe Arteve.

Z. Beqiraj ka kryer specializim në Gjeostatistikë pranë Qendrës së Gjeostatistikës, Fontainebleau, Francë, 1985-1986 dhe specializim në metodat e informatikës së aplikuar në Gjeofizikë, Universiteti Paris VI, Francë, 1990. Në 1992 ka kryer punë

shkencore me kontratë pranë Universitetit “La Sapienza”, Romë, Itali. Në vazhden e karrierës së tij ka qenë drejtues në Projektet e Komisionit European, SEEREN, SEEREN2, ISOTEA, SEEFIRE, SEE-GRID, SEE-GRID2, SEE-GRID-SCI si dhe iniciator i projektit informatik katër vjeçar për regjistrimin dhe përpunimin e të dhënave të kadastrës italiane, 1994- 1998.

Akademik Gudar Beqiraj është autor i disa librave në fushën e informatikës dhe zbatimit të saj në gjeofizikë si dhe i dhjetëra artikujve shkencorë të botuar brenda dhe jashtë vendit.

Akademik Prof. Dr. Salvator Bushati:

Me një karrierë të pasur shkencore, profesionale dhe pedagogjike, fillimisht punoi në Ndërmarrjen Gjeofizike, të Shërbimit Gjeologjik Shqiptar si inxhinier gjeofizikant. Ka kryer disa specializime pasuniversitare pranë universiteteve të huaja si “Pierre and Marie Curie” dhe në mjaft vende të tjera europiane. Në fillimet e para të veprimtarisë së tij, ai drejtoi grupin kërkimor shkencor në studimet eksperimentale mbi mundësitë e përdorimit të metodave gjeofizike në kërkimin e mineralit të kromit në Shqipëri, duke vendosur bazat metodike gjeofizike, teorike dhe praktike të përdorimit të gravimetrisë e magnetometrisë në kërkimin e kromit (1974-1980), studime këto që u konkretizuan me projekte dhe zbulime të shumta të vendburimeve të mineralit të kromit në Shqipëri. Në vitin 1981 krijoi dhe drejtoi Departamentin e Kërkimeve Krahinore Gjeofizike dhe Gjeokimike dhe ndërmori kryerjen e disa studimeve, që realizoheshin për herë të parë në Shqipëri. Gjatë viteve 1995-1999, drejtoi Ndërmarrjen Gjeofizike të Shërbimit Gjeologjik Shqiptar, duke e fuqizuar dhe lartësuar atë në një institucion me parametra bashkëkohor të studimeve e kërkimeve aplikative e bazë, e shndërruar në Qendrën e Kërkimeve Gjeofizike, Gjeokimike dhe të Mjedisit të Shërbimit Gjeologjik Shqiptar. Ai është autor i shumë studimeve të kryera për herë të parë në Shqipëri, si: “Rrjeti Gravimetrik i Shqipërisë” (1986); “Harta Gravimetrike e Shqipërisë”.

Prof. Bushati ka një veprimtari të gjerë shkencore botuese: autor i 29 librave, monografive e teksteve mësimore; mbi 156 artikujve të botuar jashtë e brenda vendit; pjesëmarrjes në mbi 119 veprimtari shkencore; shumë studime (22) e projekte (52); organizime shkencore (35) dhe aktivitete të tjera të botuara (7); anëtar në mbi 27 institucione të huaja dhe 28 brenda vendit. Për veprimtarinë e tij ai ka disa medalje, si Diskun e Artë: “Për kontribut të veçantë për shkencën dhe shoqërinë ndërkombëtare”, përzgjedhur nga Bashkësia e Shkencave të Tokës, SHBA (1996); Medalje për kontributin në Simpoziumin e I-rë Ndërkombëtar të Studimeve të BESEC-ut (6-7 Maj, 2005); Medalje për “Bashkëpunim të çmuar” akorduar nga Profesorët Italian të Institutit për Kërkime Mjedisore Didaktike (Ireda, Napoli-21 Prill, 2011), etj.

RISQET NË PUBLIK PREJ DISPROPOCIONIT TË TAKSAVE DHE SHËRBIMEVE

Nga Prof. Dr. Sazan Guri

Prej kohësh, publiku ballafaqohet me faktin që nga njëra anë paguan më shumë, dhe nga ana tjetër merr shërbim më të vogël dhe jo në cilësi. Me fjalë të tjera, janë një sërë shërbimesh që ofrohen nga institucione dhe ente shtetërore, ku qytetari paguan gjithnjë e në rritje dhe nuk merr atë për të cilën paguan. Dhe nëse analizon në total, qytetari jo vetëm që paguan e nuk merr, por rrezikohet në shëndetin e vet. Të

tilla shërbime janë jo të pakta, por le të përmendim disa prej tyre, si mbledhja dhe largimi i mbeturinave, ofrimi në rubinetet tona i ujit të pijshëm, marrja mbrapsh e ujit të përdorur, energjia elektrike dhe përdorimi i karburanteve për lëvizjet motorike.

1. MBLEDHJA DHE LARGIMI I MBETURINAVE

1.1 Tarifa dhe shërbimi ndaj mbetjeve familjare

Në bazë të ligjit “Për largimin publik të mbeturinave, 21.03.1996, institucionet vendore detyrohen të largojnë mbeturinat e caktuara me bazë familje, aktivitet biznesi deri edhe për nivelet institucionale për t’i sistemuar ato në një gropë ekologjike, e quajtur ndryshe vend sanitar ekologjik ose landfill. Dhe për këtë lloj shërbimi, qytetari me bazë familje dhe ai me bazë biznesi i është dashur të paguajë një taksë, fillimisht në vitet 2000, prej 600 lekësh/vit, dhe duke filluar nga vitet pas 2010, paguhet një taksë prej 6000 lekësh/vit. Pra, kemi të bëjmë me dhjetëfishimin e kësaj takse në kosto financiare për familje, duke marr pothuajse të njëjtin shërbim apo trajtim të mbeturinave.

Ndërmarrjet aktive sipas formës ligjore (Active enterprises by legal form)

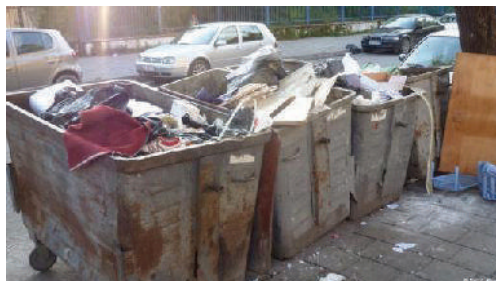
Gjendje në fund të vitit / End of the year

Forma ligjore	Numër number	Pronare / administratore femra owner / Female administrator		Legal Forms
		Numër number	%	
Gjithsej	152,288	47,706	31.3	Total
Fermerë	19,543	1,564	8.0	Farmers
Persona Fizikë	103,414	40,208	38.9	Physical persons
Persona Juridikë	29,331	5,934	20.2	Juridical persons
Shoqëri me Përgjegjësi të Kufizuar	23,643	4,356	18.4	Limited Liability Companies
Shoqëri Aksionare	911	145	15.9	Joint Stock Companies
Ndërmarrje Shtetërore	935	296	31.6	Public Enterprises
Administrata Publike	498	87	17.5	Public Administration
OJF, Org. ndërkombëtare	2,410	861	35.7	NGO, Intern. Organization
Shoqëri të tjera	934	190	20.3	Other Companies

Burimi INSTAT, 2015

1.2 Situata e mbetjeve në vend

Menaxhimi i mbetjeve për qytetin e Tiranës është një problem madhor dhe për ata që e kuptojnë, sa vjen e po behet një uragan i vërtetë, ku papritur mund të na pushtojë nëse na gjen të papërgatitur. Aktualisht, qyteti i Tiranës gjeneron 250 mijë ton/vit mbetje, të cilat grumbullohen

në 3000 kontenierë dhe transportohen nga një flotë prej 125 automjeteve. Gjithë qyteti urban i Tiranës me gjashtë ish Komunat e Bashki (Vorë, Dajt, Paskuqan, Farkë, Kashar dhe Vaqar) depozitojnë mbetjet në Sharrë. Nga këto, 800-900 ton mbeturina që do të thotë 1000m³ depozitohen çdo ditë në venddepozitim të Sharrës. Gjithashtu, shllami ose uji që drenon nga mbetjet nuk trajtohet, por derdhet në lumin Erzen, duke e ndotur atë. Shllami përmban elemente organike në nivele të larta, si: azoti, fosfori, aminoacide, yndyra, si dhe metale të rënda si kadmium, plumb, arsenik, etj., të cilat dëmtojnë ekosistemin ujor, duke rritur nevojën biologjike për oksigjen. Pasi janë bërë analizat fiziko-kimike është vërejtur që uji i lumit Erzen ka parametra të lartë ndotje mbi normën e lejuar.

Depozitimet e mbetjeve urbane dhe inerte, shkarkimet industriale, të ujërave të zeza të zonave të banuara, të ndotësve bujqësorë (pesticide, insekticide, etj), si dhe mungesa e menaxhimit të cilësisë së ujërave, kanë çuar në një degjenerim të përhapur të sipërfaqes së tokës dhe të ujërave sipërfaqësore në Lumin e Tiranës. Aftësia vetëpastruese e ujërave të këtij lumi, si pasojë e rritjes së urbanizimit, nuk arrin të përballojë shkarkimet e ujërave urbane të patrajuara duke vënë në rrezik shëndetin e banorëve dhe duke dëmtuar botën ujore. Në rrethina të ndryshme të kryeqytetit ndeshesh me pirgje mbeturinash, të cilat nuk kanë një destinacion se ku mund të grumbullohen. Përgjatë shtratit të lumit të has syri mbeturina dhe mbetje të ndryshme.

Në të nuk mungojnë hedhjet pa kriter të mbetjeve të cilat shpesh herë digjen, duke çliruar në ajër elementë të dëmshëm ndër ta dhe Bisfenoli A, që gjendet tek shishet e polikarbonateve, pajiset elektronike dhe tek mbetjet e tjera. Ky element imiton funksionin dhe strukturën e hormonit estradiol sepse lidhet dhe aktivizon receptorët e estrogenit si një hormon natyral. Bisfenoli A mund të kalojë edhe në ushqimet apo pijet që nga ambalazhi ku ato mbahen dhe në këtë mënyrë mund të shpërndahet me lehtësi në organizmin tonë, duke shkaktuar një sërë sëmundjesh gjenetike, kanceroze, por edhe sëmundje të tjera hormonale.

Mbetjet urbane ose të quajtura ndryshe bashkiake vazhdojnë të kenë pothuajse të njëjtën performancë shërbimi nga institucioni përgjegjës, sikundër vite më parë. Ato hidhen nga familjarët në të njëjtët kazan me volum prej 1,7m³, me të njëjtën skemë prezantimi, si pa kapak, pa këmbë, të lodhur, të pazëvendësuar, madje në të njëjtat pozicione e të pastuduara. Më pas, këto mbetje merren e transportohen nga kompani

të caktuara drejt gropave të ashtuquajtura ekologjike për t'iu nënshtruar procesit të asgjësimit. Kështu, mbetjet nuk trajtohen si lëndë natyrore që kanë ende vlerë, që normalisht ato duhet të ndaheshin qysh në burim. Kjo do të kërkonte kazanë të diferencuar për mbetje të diferencuara, duke siguruar lëndën e parë për kompanitë e riciklimit ose kursim dhe fitim kundrejt burimeve natyrore të vendit. Në kazanët e destinuar për familje hidhen dhe përzihen edhe ato të aktiviteteve të bizneseve deri në supermarkete, të cilët kanë tarifë tjetër shërbimi dhe iu ofrohen zgjidhje të zakonshme ose jo të specializuara. Mbasi mbetjet përfundojnë në vend-hedhje, ato nuk i nënshtrohen proceseve të trajtimit të mëtejshëm për asgjësim përfundimtar. Ndërkohë, që tarifa ndaj qytetarëve apo edhe bizneseve për shërbimin e quajtur menaxhim dhe trajtim i integruar i mbetjeve urbane nuk korrespondon aspak me atë që duhet kosto përfitim. Përkundrazi, qytetarët paguajnë për t'u rrezikuar edhe më.

1.3 Risqet e krijuara

Praktikisht, mbetjet në kazan qëndrojnë në vende të hapura, të padizefektuara, në shumë raste pranë dhe afër me pikat e shitje-blerjeve në rrugë, duke shoqëruar kështu jetën urbane me një aromë ndotëse dhe të rrezikshme për jetën e banorëve. Mandej, atje ku mbetjet shkojnë, duke qenë se rrinë të pambuluara rrezikojnë edhe më jetën e banorëve jo vetëm përreth, sepse emetojnë në ajër me qindra ton lëndë kancerogjene në vit, si metale të rëndë, dioksina, furane. Duke qenë se nuk iu trajtohen ujërat leksiviate, shkarkimet e tyre të lëngta përfundojnë me anë të rrëkeve në ujërat lumorë, duke u kthyer përgjegjëse për ndotjen e ujërave nëntokësorë dhe të produkteve bujqësore. Problemi tjetër është se institucioni përgjegjës nuk arrin të kontrollojë gjithë territorin, ku mbetjet nuk mblidhen në zonat periferike apo sub-urbane të qytetit dhe nuk mblidhen aspak në zonat fshat të bashkive të sotme, ku shpesh edhe digjen apo hidhen buzë rrëpirave të lumenjve, duke kërcënuar direkt jetën e banorëve, çka shprehet me numër të lartë të pacientëve, me sëmundje që shtohen drejt moshave më të reja, etj., dhe të gjitha këto, në kuadër të një shërbimi të pandryshuar në vite, madje rutinë, me të vetmin ndryshim tarifë apo taksë ndaj qytetarëve dhjetë herë më të madhe dhe ndaj bizneseve njëqind herë më të madhe. Për këtë shërbim, institucioni përgjegjës mbledh vetëm nga sistemi familjar shumë prej 200,000 familje $\times$ 6000 = 1,200,000,000 lekë ose rreth 850 milionë euro /vit. Ndërkohë që tarifë pastrimi ose për mbetje kanë edhe të gjitha llojet e aktiviteteve të bizneseve, duke filluar nga shoqatat, studiot deri te ato të mëdha, ku paguhet përsëri 6000 lekë të tjera për vit, përpos tarifës së pastrimit prej 10,000 lekë /vit. Ndërsa, bizneset e mëdha arrijnë të paguajnë dhjetëfishin e kësaj tarife. Në total, institucioni përgjegjës, le të themi Bashkia e Tiranës p.sh., mbledh afërsisht 10 milionë euro në vit si tarifë, ku vetëm mëse një milion euro, ai vë në dispozicion për transferimin e mbetjeve nga qyteti për në *damp*. Askush nuk di se çfarë bëhet me pjesën tjetër të

kësaj tarife qytetare, kur ende nuk ofrohet ndonjë shërbim ndryshe nga Bashkia, aq më tepër, kur nga ky mosshërbim sillen risqe në shëndetin e tyre.

1.4 Alternativat e zgjidhjeve

1. Pikësëpari, mbetjet urbane duhet të ndahen qysh në burim në disa kazanë sipas llojit përkatës të mbetjeve, duke stimuluar flakjen e tyre secili lloj në kazanin e vet, duke shërbyer në këtë mënyrë si bazë për sigurimin e lëndëve të para për industrinë e riciklimit.

2. Një alternativë tjetër është ndarja sipas sistemit të njomë e të thatë me bazë dy kazan të mëdhenj, ku në njërin vendosen së toku mbetjet si plastikë, qelq, alumin, karton e letra, të cilat iu shiten kompanive të riciklimit, duke lehtësuar taksën e qytetarëve dhe duke i shërbyer cilësisë së mjedisit dhe në tjetrin vendosen mbetje kuzhine me po atë qëllim.

3. Vendosja e koshave të mesëm e të vegjël në pozicione të favorshme dhe lehtësisht të aksesueshme nga qytetarët.

4. Grumbullimi dhe trajtimi i emisioneve të gazta nga vendgroposja ekologjike, siç mund të jetë aplikimi për rastin Sharrë.

5. Grumbullimi dhe trajtimi i daljeve të lëngta nga vendgroposja ekologjike, siç mund të jetë aplikimi për rastin Sharrë.

6. Mbulimi i përditshëm i mbetjeve në hapësirën e caktuar për vend-hedhje.

2. SIGURIMI I UJIT TË PISHËM

2.1 Tarifa dhe shërbimi ndaj ujit të pijshëm

Të gjitha institucionet bashkiake, mbështetur në Kushtetutën e Republikës dhe në Ligjin 111 të vitit 2012 mbi “menaxhimin e burimeve ujore”, janë përgjegjëse në sigurimin e ujit të pijshëm kundrejt shtetasve të vet, shërbim ndaj së cilës merret një tarifë e caktuar. Normalisht, ky produkt paguhet për sasi konsumi të harxhuar në m³ ose litra/familje, por jo vetëm. Sepse qytetari paguan edhe për cilësi shërbimi apo cilësinë e produktit. Gjatë gjithë kësaj periudhe, uji në rubinete nuk ndodh që ta kemi të garantuar në cilësi, madje shpesh herë porositemi që të bëjmë kujdes, për shkak të përzierjeve me ujëra të zeza. Nga ana tjetër, tarifa merret e plotë si për sasinë e siguruar edhe për cilësinë e tij.

2.2 Risqet që pasojnë nga përdorimi i ujit jo cilësor

Cilësia, shpesh herë jashtë standardit e ujit të pijshëm, pavarësisht nga tarifa e shtuar në vite ka bërë që me qindra raste të ka pasur probleme lidhur me shëndetin e banorëve. Në rastin e përdorimit të ujit, zë vend shprehja nëse krimi ‘vret’ një apo dy, ndotja e mjedisit ‘vret’ me qindra deri në një komunitet të tërë, sikundër ka

ndodhur në jo pak raste me grupe qytetarësh shqiptarë. Kështu që tarifa e paguar prej qytetarëve, fillimisht me shumën 100lek/familje/muaj dhe sot 1200 lek/familje/muaj, pra 12 herë më tepër, nuk justifikohet me shërbimin e ofruar, për shkak se ofron ende të njëjtën cilësi të këtij produkti. Pra, edhe në këtë rast performanca e shërbimit nuk përputhet me tarifën apo taksën ndaj shërbimit, madje taksa paguesi paguan për të vuajtur pasoja shëndetësore.

3. UJI I PËRDORUR

3.1 Tarifa dhe shërbimi ndaj ujit të përdorur

Uji përdorur është një taksë tjetër, ku qytetarët ndeshen me një shërbim të ofruar nga institucioni përgjegjës, por që nuk e marrin për asnjë rast, si për sasi dhe cilësi të kryer. Praktikisht, çdo familje shqiptare, në faturën e ujit të pijshëm detyrohet të paguajë edhe një farë takse për ujin e përdorur. Deri këtu tingëllon normale, sepse në të gjithë rruzullin, pothuajse kështu ndodh. Ndërkohë që në vendin tonë, tarifa e ngarkuar për familje në muaj nuk korrespondon me shërbimin e ofruar, ku institucioni përgjegjës nuk ndalet të ofrojë zgjidhjen e duhur. Siç dihet, ujërat e përdorura në familje apo në çdo aktivitet biznesi, pavarësisht nga tarifa, nuk trajtohen dhe as nuk iu nënshtrohen ndonjë procesi përpunues, por veçse shkarkohen në ujëra të tjerë sipërfaqësorë, liqenorë, lumor e detarë.

3.2 Risqet që pasojnë nga mos trajtimi i ujit të përdorur

Shkarkimi i ujërave industrialë dhe ose ato familjarë, mbasi janë përdorur, duke qenë të ndotur dhe të ngarkuar si nga pikëpamja fizike dhe nga ajo kimike, bëjnë që të shpërndahen kjo ndotje në ujëra sipërfaqësorë. Ndikimi, në dukje të parë bie mbi mjedisin, por në fakt ndikimi bie mbi shëndetin e banorëve ose taksapaguesve. Sepse ujërat e ndotura tashmë sipërfaqësorë, me anë të komunikimit me ujërat nëntokësorë bëjnë që të përcjellin ndotjen drejt përdorimit të këtyre ujërave dhe më tej akoma

drejt rrënjëve të bimëve, derisa arrin në produktet bujqësore që përdoren prej atyre që kanë paguar një taksë për të mos patur këtë lloj shërbimi.

Derdhjet e ujërave urbane të Babrrusë, Paskuqanit, Bathores dhe Kamzës kanë çuar në përqendrimet të larta të amoniumit, nitrateve dhe fosfateve. Sipas specialistëve këto vlera i tejkalojnë normat e Direktivës së BE. Po cili është ndikimi i këtyre elementëve?

NH₄⁺(amonium) - Sipas një studimi të kryer përqendrimi mesatar i amoniumit në Lumin e Tiranës rezulton rreth trembëdhjetë herë më i lartë se vlera mesatare e raportuar për stacionet e lumenjve europianë. Në pH 8,5 rreth 40 % e NH₄⁺ kalon në NH₃(amoniak) dhe vlerat tepër të larta të këtij të fundit kanë çuar në zhdukjen e peshqve.

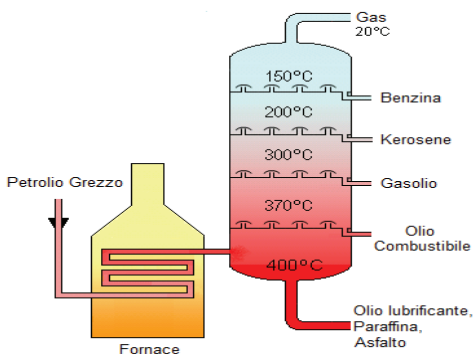
P-PO₄ (fosfatet) - Rritja e përqendrimit të fosfateve mbi vlerat e nevojshme të prodhimit të biomasës përbën rrezik, duke nxitur lulëzimin e algave dhe kalimin e ujërave në gjendje eutrofike deri edhe distrofike duke i bërë ujërat e Lumit të Tiranës të papërshtatshëm për përdorim nga njerëzit. Burimet kryesore të fosfateve në ujërat e këtij lumi janë detergjentet dhe plehrat fosfatike.

Nitratet(NO₃-) - Nitratet janë kryesisht me origjinë urbane dhe bujqësore (nga shkarkimet e lëngëta urbane, blegtorale dhe plehrat bujqësore) të cilat përfundojnë në lumë nga shpëlarjet dhe erozioni i tokave. Vlerat e larta të nitrateve në këto ujëra kanë nxitur eutrofikimin, lulëzimin e algave dhe vështirësi të ecurisë së mëtejshme të jetës. Rrezik shumë i madh është kalimi i nitrateve në ujin e pijshëm kjo ndodh për dy arsye: së pari, në aparatën tretës, nitratet mund të kalojnë në nitrite; këto kanë veti të oksidojnë jonet Fe²⁺ të hemoglobinës në Fe³⁺, duke dëmtuar seriozisht aftësinë e hemoglobinës për të lidhur oksigjenin (sëmundja quhet methaemoglobinanemi); së dyti, nitratet mund të çojnë në formimin e nitrozoaminave, të cilat kanë veti kancerogjene. Për më tepër, në këtë lumë derdhen edhe ujërat e spitalit infektiv, shpesh të patrajtuara për arsye të mosfunksionimit të rregullt të impiantit përpunues. Nga ana e Bashkisë nuk ka asnjë përpjekje për t'u ardhur në ndihmë këtij degradimi ekologjik.

4. KARBURANTI QË FURNIZON AUTOMJETET TONA

Prej kohësh, çmimi i karburantit në treg, që ka çmimin më të shtrenjtë se edhe kryeqyteti i luksit europian, vetë Luksemburgu. Në pamje të parë duket se ndonjëherë çmimet andej, edhe janë disa cent deri një euro më lart, por nëse llogarisim sesi ky shejtan i zi shqiptar i merr pak e nga pak ymrin si makinës dhe të zotit, mund të themi me plot gojë që nafta ose gazoili shqiptar është më i degjeneruari në rajon, më i pisti në Europë dhe më i shtrenjti në botë. Dihet se nafta ka formulën kimike më të gjatën ndër komponentët kimik, se ka të gjitha elementët e tabelës së Mendelejevit, duke dashur të themi se me përbërësit e saj mund të ofrosh energji, lëvizje, ngrohje deri në komoditet për njerëzit ose edhe e kundërta, siç ndodh te ne, që mund t'iu nxish marmitën, motorin, filtrin e ajrit, pompën, mjedisin, por t'ju zhvatësh kuletën dhe jetën njerëzve, kjo kërkon të matet performanca e shërbimit të saj.

Skema e thjeshtuar e procesit të distilimit të fraksioneve të naftës, nga i cili merret benzina (si dhe nënproduktet e tjera).

Nuk ka nevojë të ballafaqosh apo të bësh rolin e një gazetari investigativ apo të një audituesi të KLSH, por mjafton të vrasësh pak mendjen e të pyesësh? Pse marmitat ekologjike të automjeteve të prodhuara nga vitet 2006 e këtej prishen ose dalin jashtë përdorimit? Dhe përdoruesit ose e heqin, ose e blejnë 1200 euro ose i bëjnë një birrë, duke nxjerrë gazet e padjegshme apo ndotës në atmosferë. Shumë e thjeshtë! Komponenti nafta virxhin, që do të thotë distilim në atmosferë, del si një nënprodukt i naftës me numër oktani 45. Më përpara, kur Uzina e Përpunimit të Thellë të Ballshit punonte, ajo rifutej nëpër procese të tjera distilimi dhe pasurohej, le të themi me numër oktanësh, ku arrinte deri në 65. Duke qenë se kjo uzinë dihet se në ç'kushte është sot, ajo grumbullohet pranë Doganës së Fierit dhe pret radhën për ç'doganim për eksport që të pasurohet andej dhe të na vijë si zonjë me numrin e duhur të oktanëve. Këtu fle lepuri, që në vend se të ç'doganohet për jashtë shtetit, ajo me siguri që ç'doganohet për brenda vetit dhe përzihet në masën 15% me gazoilin që vjen nga importi dhe me standarde që as e vë në dyshim këtë. Mirëpo çmimi i gazoilit është 0,15 USD/litër dhe së bashku me gazoilin shitet në vlerën që dihet me rreth 1.2 euro. Kjo përbën hapin e parë të evazionit fiskal, që d.m.th se 15% e gazoilit që na serviret, shitet jo nga 0,5 euro/litër në 1.2 euro, por nga 0,15 euro në 1,2 euro. E po mirë këtu e ha shteti, edhe taksa paguesit indirekt. Nga kjo përzjerje

kemi prishje të motorëve të makinave, të pompave, por më tepër të marmitiva katalitike dhe/ose ekologjike. Këtyre marmitave, mbasi iu bëhen birra, ato nxjerrin gjithë ndotjen që nuk arrin të digjet si mbetje, sipas procesit të post-kombustimit (pas djegës), që ato kanë të montuar qysh nga fabrika. Proces post-kombustues d.m.th një shpërthim brenda katalizatorit për të djegur mbetjet e gazoilit, por nafta virxhin që ka veti detonuese më të shpejtë dhe të shpeshtë bën që ta nxjerrë jashtë përdorimit atë. Është pikërisht komponenti naftë virxhin me ‘*fleshpoint*’ ose me pikën e ndezjes flakë më të ulët që arrin të shkaktojë një mori parandezjesh dhe të shkatërrojë ‘hard-diskun’ e marmitës ekologjike, që përkthehet në xhep të mjeruar të taksapaguesit dhe në mjedis të ndotur për të. Pas marmitës e ka radhën motori, që duke qenë se ne përdorim makina të prodhuara jashtë, ato llogariten për naftën apo benzinën me parametra standard euopiane dhe punojnë me një volum të caktuar të ajrit. Por është pikërisht nafta virxhin ajo që ndërhyr në volumin e ajrit që i duhet motorit për punë normale, dhe është ky që e pëson menjëherë pas marmitës dhe je i detyruar ta zëvendësosh 2-3 herë më shpejt ose 2-3 motorra me nga 3000 euro për një jetë gjatësi normale të parashikuar për automjet. Po nga e di ti, do thoni ju të dashur lexues. Po e di ore, se ndaj jam inxhinier, ku kam mësuar se pika e flakërimit të saj nuk është 55⁰ po të gatitej me numër oktani 65, por është 45⁰, edhe 35⁰, duke qenë se ka numër oktani të ulët, siç e thamë më lart.

Radhën pastaj e ka pompa që në vendin tonë, ajo ka një rendiment 2-3 herë më të ulët, që d.m.th ta riblesh atë 2-3 herë më shpejt me nga 1000-1500 euro. Në fund fare e ka radhën sistemi i filtrit të ajrit, ku dihet se në prodhimet e viteve të pas 2006, çdo automjet ka FAP-in e vet, pra sistemin e filtrave për të kapur edhe nanopartikulat ose grimcat deri në 10⁻⁹. Janë grimca, që nuk i mban dot as hunda e as gypi i mushkërisë, por shkojnë drejt e në gjak. Ky sistem kushton për çdo makinë 1600 euro.

Si përfundim, pa katalizator dhe filter FAP, edhe në rastin se kemi gazoil të rregullt, makina do të prodhojë gjithmonë e më tepër tymra, sesa është parashikuar nga normat europiane. Sepse, katalizatori transformon gazrat e dëmshëm dhe mbetjet e pa djegura të karburantit në gaz karbonik dhe në ujë përpara se t’i shkarkojë ato në natyrë. Mirëpo, katalizatori ka nevojë për ngrohje paraprake dhe fillon të jete efektiv pas 5 ose 10km. Pra, distancat e shkurtra janë armiku i katalizatorit. Filtri i pjesëve të imta (pluhura shumë kancerogjene me diametër më pak se 2.5 mikron) FAP-i filtron dhe vetëpastrohet me djegie automatike. Ai është gjithmonë efektiv. Gazrat në hyrje të këtij ansambli filtër katalizator kanë parametra: 3% për CO dhe në dalje 0.1% për CO, kurse pjesëzat e imta nga 1400mg/km zbresin në vlerën 1mg/km.

Nga gjithë kjo kuptojmë se ulja që bota perëndimore i bën përmbajtjes së squfurit në gazoilët tona deri në masën 10ppm ose 10 grimca squfuri për milion është një

sukses, por sukcesi më i madh për shëndetin e qytetarëve është pikërisht sistemi FAP që kap grimcat e gjakut dhe mos funksionimi i tij është direkt vrasje e ngadaltë e njeriut, siç është rasti shqiptar. Kur blejnë naftën më të shtrenjtë, 2-3 herë motorra, 2-3 herë pompa, 2-3 herë marmita, doktora pa fund, tani gjeje kush është më i pasur, gjerman vëllai apo ne?! Këtu nuk ka problem mjedisor apo shëndetësor, por vend për abuzim fiskal. Ndaj, shko e kontrollo, do doja t'i drejtohesha Institucionit Oaz European, siç është ai i Kontrollit të Lartë të Shtetit, i vetmi Institucion shqiptar, ku Europa ndihet si në Gjykatën e vet të Auditit Suprem.

5. TAKSË PËR TVSH SHQIPTARE, SHËRBIM I TAKSUAR EDHE NGA TV PRIVATE

5.1 Tarifa dhe shërbimi ndaj Televizionit Shtetëror

Kohët e fundit, taksa paguesi shqiptar po përballet me një dukuri të re, ku mbasi paguan Televizionin shqiptar për shërbime të nivelit kombëtar, siç mund të jetë transmetimi i ndeshjeve ndërkombëtare të futbollit, ai (publiku shqiptar) paguan për së dyti herë që të marr këtë produkt. Kjo dukuri në çfarëdolloj varianti qoftë justifikimi nuk ka sens. Në këtë vorbull është rasti i fundit, ku TVSH i shet ndeshjet e futbollit të Kampionatit European televizionit Dixhitalb, ndërkohë që ka për detyrë të ofrojë shërbimin për taksë të paguar nga qytetari. Ndeshje të tilla nuk anashkalohen në asnjë prej televizioneve kombëtare të vendeve të tjera.

5.2 Risqet që pasojnë nga shitja e së drejtës publike televizive

Risku në këtë rast është mungesa e besimit ndaj televizionit kombëtar, perceptimi negativ që krijohet ndaj informacionit shtetëror, krijimi i modelit nga vetë shteti të kulturës së mos shërbimit kundrejt taksës së paguar prej qytetarëve.

ROLI I KLSH NË REALIZIMIN E PERFORMANCËS SË SHËRBIMIT INSTITUCIONAL NDAJ TAKSËS PUBLIKE

Nga sa më sipër kupton se për problemet e mësipërme komunale ekziston një mospërputhje jo e vogël midis asaj që qytetari ofron me tarifën e paguar dhe asaj që merr prej shërbimeve institucionale, ku për secilën prej tyre, qytetarit i ofrohet një shërbim i dobët për cilësi të kryer, sic është rasti mbetjeve urbane, ose i ujit të pijshëm, ose i energjisë elektrike, ose i karburantit, dhe në disa raste i ofrohet mungesë totale shërbimi, siç është rasti i trajtimit të ujit të përdorur, i transmetimit të ndeshjeve televizive ndërkombëtare, etj.

PËRFUNDIM

Në këto kushte, do të sugjerohet fort që për të forcuar lidhjen taksë qytetari me shërbimin institucional të ndërmerren hapa nga ana e KLSH për të kryer audite të performancës pikërisht për këto marrëdhënie.

--- o --- o ---

Prof. Dr. Sazan Guri:

Një nga personalitet më të shquara të shoqërisë civile, veçanërisht në mbrojtjen e mjedisit. Në profesion z.Guri është Inxhinier Gjeolog Nafte dhe ka mbajtur pozicione si Pedagog i brendshëm në Universitetin jo Publik – UFO dhe pedagog i jashtëm në Universitetin jo Publik – Justiniani i Parë.

Gjatë viteve 1980-2001 ka realizuar mbi dhjetë Studime, Analiza të rezultateve të interpretimeve, dhe Raporte të punimeve gjeologo-gjeofizike të rajoneve të ndryshme të Albanideve. Ka realizuar mbi tre studime që lidhen me futjen dhe zhvillimin e metodikave të reja të përpunimit dhe interpretimit të matjeve fushore Sedimentologjike dhe kam hartuar manuale e programe për Sedimentologjinë, Stratigrafinë Sizmike e Stratigrafinë Sekuenciale, të cilat kanë dhënë kontribut në studimet gjeologo - gjeofizike dhe kanë lehtësuar përdorimin e të dhënave të tyre nga gjeologët dhe gjeofizikanë.

Profesor Guri është Drejtor Ekzekutiv i Studios ”Konsulta e Projekte në Mjedis dhe Gjeoshkencë – G & G grup. Z.Sazan Guri mban Gradat shkencore Profesor i Asociuar në Gjeoshkencë dhe Doktor i Shkencave në fushën e Gjeologjisë, me Disertacionin “Interpretimi i Stratigrafisë Sekuenciale në Depozitimet Mollasike të UPA-së”.Z.Guri është autor i disa botimeve si “E Drejta e Mjedisit”, “Diplomaci Mjedisori”, “Vlora në udhëkryqin e zhvillimit”, “Tirana, Bëmë apo Gjëmë”, etj.

Prof. Dr. Sazan Guri është një nga bashkëpunëtorët “senatorë” të Kontrollit të Lartë të Shtetit duke kontribuar me ekspertizën e tij profesionale në trajnimin e audituesve dhe në rritjen e cilësisë në fushën e auditimit mjedisor.

PËRMBYTJET NË ZONËN BREGDETARE DHE MENAXHIMI I RISKUT

Prof. Dr. Sherif Lushaj

Prof. Dr. Ago Nezha

Hyrje

Në sipërfaqen e përgjithshme të territorit, prej 28748 km², përfshihen: tokë bujqësore 24 %, pyje 36%, kullotat dhe livadhet 14.4 % dhe përdorime të tjera 24.3 %. Shqipëria është një vend malor në 2/3 e territorit, me resurse të kufizuara dhe vetëm 16 % e sipërfaqes, gjendet deri në lartësinë 100 m mbi nivelin e detit.

Në kontekstin e zhvillimit të qëndrueshëm të vendit, mbrojtja dhe menaxhimi i burimeve tokësore mbetet një sfidë afatgjatë dhe gjithë përfshirëse. Njohja dhe menaxhimi i faktorëve të riskut që mbart keqmenaxhimi i burimeve tokësore, me impakt tepër negativ ndaj faktorëve më të rëndësishëm të prosperitetit ekonomik të një vendi, përbën një sfidë të përhershme dhe konstante të shtetit Shqiptar dhe institucioneve qeverisëse dhe kontrolluese. Të menaxhosh sistemet e territorit, në thelb do të thotë të menaxhosh faktorët e riskut, me synim që të mënjanoen impaktet negative në fushën ekonomike, sociale dhe mjedisore.

Duke vlerësuar aspektet shkencorë dhe vendimmarrëse të një qeverisje në të gjitha nivelet, trajtimi në një konferencë shkencore i problemeve të menaxhimit të riskut flet për një këndvështrim të ri të një prej institucioneve më të rëndësishme të shtetit, për kontrollin dhe përdorimin e fondeve publike me metoda shkencore.

Në këtë këndvështrim, do të analizojmë një çështje të rëndësishme mjedisore: *përmbytjet në zonën bregdetare*, me ndikime të fuqishme të ndërsjellta në humbjen e tokës dhe ndryshimet e padëshiruara të vijës bregdetare, me impakte të gjëra mjedisore, ekonomike dhe sociale. Prezantimi në këtë tematikë, synon të krijojë një lidhje të impakteve mjedisore dhe menaxhimit të riskut, të integrojë gjatë auditimeve në tematikën e burimeve natyrore dhe mbrojtjes së mjedisit, kërkesa dhe tregues që reflektojnë në identifikimin dhe eficiencën e përdorimit të fondeve publike.

Metodologjia:

Bazohet në rastet studimore të kryera për përmbytjet zonale dhe për tregues në nivel kombëtar, të përfituara nga matjet, monitorimi i lumenjve dhe ndikimet e veprimtarive njerëzore dhe ekonomike në hapësirat e shtretërve të lumenjve dhe të pellgjeve ujëmbledhës.

Fjale kyç: resurse tokësore, përmbytje, erozion, menaxhim risku

Mungesa e një menaxhimi të vazhdueshëm dhe në kohë e riskut që mbartin problematikat e përmbytjeve dhe të erozionit, që aktualisht vazhdojnë të mbeten çështje të përmirësuar, por të pazgjidhura, vazhdojnë të thellojnë impaktet në degradimin e mjedisit në tërësi dhe të tokës në veçanti, me pasoja tepër negative ekonomike dhe sociale, shëndetësore dhe të cilësisë të jetës. Në këtë këndvështrim, do të analizojmë një çështje të rëndësishme mjedisore si përmbytjet në zonën bregdetare, me ndikime të fuqishme të ndërsjellta me veprimin e erozionit dhe ndryshimet morfologjike të vijës bregdetare, menaxhimin e riskut të përmbytjeve dhe procesit të erozionit, që aktualisht vazhdojnë të mbeten çështje të pazgjidhura që vazhdojnë të thellojnë impaktet në degradimin e tokës e mjedisit dhe eficiencën e ulët të fondeve publike të përdorura.

1. Përmbytjet nga lumenjtë në zonën bregdetare dhe Impaktet mjedisore

Shqipëria ka një rrjet të pasur hidrografik të lumenjve dhe degëve të tyre në rreth 50 mijë km gjatësi: gjashtë basene ujëmbledhëse të lumenjve kryesore të vendit, lumenj të thatë që përmbytin gjatë dimrit, përrenj, ujëra nëntokësore e sipërfaqësore, ujëmbledhës artificiale, laguna e kënetat. Rrjeti i pasur hidrografik, krahas gjithë vlerave ekonomike e mjedisore shkakton çdo vit përmbytjen e tokave në sipërfaqe të konsiderueshme, veçanërisht në zonën bregdetare si dhe ndryshime të padëshiruara morfologjike në zonën dhe në vijën bregdetare.

Lumenjtë e Shqipërisë

Watershed	Pellgu ujëmbledhës (km ²)	Gjatësia (km)	Lartësia mesatare mbi nivelin e detit m	Prurjet mesatare vjetore m ³ /s	Moduli, lit/s/km	Maksimumi prurjeve (1x100 vjet), m ³ /s
1. Drini	14 173	285	971	3 502.0	24.8	6 500
2. Mati	2 441	115	746	103.0	42.6	3 400
3. Ishmi	673	74	357	21.0	31.0	1 980
4. Erzeni	760	109	435	18.0	24.0	1 560
5. Shkumbin	2 444	181	753	61.5	25.2	2 600
6. Semani	5 649	281	863	95.7	16.9	2 870
7. Vjosa	4 365	272	855	195.0	29.0	4 200

Në kushtet e vendit tonë, fenomeni i përmbytjeve është një histori e përsëritur, në një korrelacion të fortë në raport me ndërhyrjet njerëzore në dëmtimin e natyrës, të shkaktuara nëpërmjet aktiviteteve informale dhe shkallës së ulët të menaxhimit të riskut. Në vendin tonë, në vitet me reshje intensive përmbyten mesatarisht rreth 45 mijë ha tokë bujqësore, përmbyten terrene urbane, zona të banuara, aktivitete ekonomike dhe hapësira publike.

Zona bregdetare, është zona më e rëndësishme ekonomike dhe në veçanti bujqësore, ku shtrihen tokat me potenciale të larta prodhuese në funksion të sigurimit të produkteve ushqimore bujqësore e blegtorale për popullsinë, shtimit të eksporteve bujqësore, mundësive për produkte bio, zhvillimit të turizmit detar, kulturor dhe natyror. Fusha bregdetare prej rreth 250 mijë ha, është krijuar për një periudhë të gjatë nën ndikimin e akumulimit të prurjeve të lumenjve. Por në të njëjtën kohë, lumenjtë shkaktojnë përmbytjen e tokave, përmbytje urbane në qytete dhe në zonat e banuara, erozion të fuqishëm-humbja e tokës dhe impakte të tjera të ndjeshme. Tokat bregdetare shtrihen në nivele të ulëta, ku sipërfaqe të konsiderueshme gjenden nën nivelin e detit. Një situatë e tillë dikton nevojën e ngritjes së një sistemi infrastrukturor, që të lejojë qarkullimin dhe largimin e prurjeve ujore të lumenjve si dhe mbrojtjen nga përmbytjet.

Niveli mesatar i përmbytjeve në territorin e vendit, varion në 35- 45 mijë ha në vit, ndryshon midis zonave, në vartësi të faktorëve të shumtë dhe të masave parandaluese e të menaxhimit të riskut. Përmbytjet në sipërfaqet më të gjera shtrihen në rrjedhën fundore të lumenjve, nga pika, ku kthehen në lumenj tërësisht fushorë, pasi brigjet janë të cekta dhe me përmbytje rëre dhe lymë në 65-70 %, të predispozuar ndaj erozionit masiv. Përmbytjet në vitin me prurjet maksimale nga lumenjtë e Shqipërisë:

Nr	Lumi	Sipërfaqe e përmbytur në ha	Kohëzgjatja në ditë	Prurja maksimale në m ³ /sek
1	Drini-Buna	20000	22-30	9500
2	Mati	8000	10	3000
3	Ishmi	5000	8	1500
4	erzeni	4500	7	1400
5	Shkumbini	10000	7	2000
6	Semani	30000	35	3000
7	Vjosa	22000	20	5500

Në 25 vitet e fundit më të theksuara janë përmbytjet e përsëritura në zonën e Nen-Shkodrës të shkaktuara nga sistemi hidrologjik i lumenjve Drin-Bunë-Kir si dhe keqmenaxhimi i hidrocentraleve në kaskadën e Drinit. Përmbytjet nga Lumi Matit në

zonën fundore bregdetare të Shenkollit dhe Fushëkuqes, përmbytjet nga lumi Vjosa ne segmentin Novoselë-grykëderdhje, Bishan –grykëderdhje. Ne katër dekadat e fundit Lumi Shkumbin në rrjedhën e poshtme ka shkaktuar përmbytje masive në vitet 1960, 1979, 1981, 1996,2013 në sipërfaqe 6-10 mijë ha në zonën Paper-Rrogozhine, në gjithë segmentin Cerme-Divjake-Kalush- Boshtove-drejt grykëderdhjes. Si pasojë e shfrytëzimit intensive të inerteve, shtrati i lumit ka pësuar gërryerje të lartë.

2. Shkaqet e përmbytjes

Përmasat e përmbytjes si dhe shkaqet nuk janë të njëjta. Por disa nga shkaqet e përgjithshme janë:

- **Sasia dhe Intensiteti i larte i reshjeve** mesatarisht ne zonën jugore te vendit 900-1100 mm/vit, në zonën qendrore deri 1400-1500 mm dhe ne zonën veriore deri në 2700 mm. Për më tepër që jo më pak nga 80 % e sasisë të reshjeve bien në periudhën Nentor-Prill. Në kushtet e reshjeve intensive dhe të mungesës së mbulesës pyjore në rreth 40-50 % të sipërfaqes te territorit, ujerat qarkullojnë në sipërfaqe dhe derdhen në lumenj, duke shkarkuar përmbytje;

-**Një sistemi i pasur hidrik** sipërfaqësor dhe nëntokësor, lumenjtë, përrenjtë, lumenjtë e thatë, ne rastin e prurjeve te larta lumenjtë si ne lumin tipik Buna, ku prurjet rriten 2 here ndaj kapacitetit, humbasin aftësinë përcjellëse të ujit, dhe uji del nga shtrati duke shkaktuar përmbytje. Përmbytje shkaktajnë jo vetëm lumenjtë e ultësirës bregdetare, por edhe përrenjtë e thatë, të pamenaxhuar, të cilët gjatë dimrit shkaktajnë përmbytje si Kiri, Gjanica që përmbyt qytetin e Fierit, lumi i Dukatit, përroi i Përmetit etj. Në përgjithësi, vëmendja e Institucioneve menaxhuese është fokusuar në rreziqet që vijnë nga lumenjtë e mëdhenj, edhe pse lumenjtë e thatë shkaktajnë dëme ekonomike dhe mjedisore;

-**Mungesa e mbulesës bimore** vepron si shkak direkt ne dimensionet dhe hapësirat e mëdha të përmbytjes së tokave dhe erozionit sipërfaqësor. Në kushtet e pyjeve të dendur me dendësi > 0.7 , rreth 70-80 % e reshjeve mbahet nga bimësia. Studimet e kryera në vendin tonë (Kovaci V, Lushaj Sh, Dedaj K) tregojnë se humbja e tokës nga erozioni ne tokat pa mbulesë bimore është 4 herë më e lartë, ndërsa në zonat e pjerrëta me pyje të prera humbja e tokës nga erozioni është më shumë se 120 Ton/ha/vit. Sipërfaqja e pyllëzuar e pellgut ujëmbledhës të lumit Shkumbin varion ne 44 % ;

- **Shfrytëzimi pa kriterë i inerteve dhe pa studiuar më parë rezervat në shtretërit e lumenjve, shfrytëzimi në vendet e identifikuara të përmbytura, shfrytëzimi në sasi më të lartë se volume i prurjeve të ngurta, shfrytëzimi në**

zonat e ndaluara me vendim të KKU në 25 vitet e fundit, është një nga shkaqet kryesore të përmbytjeve, të ndryshimeve hidroteknike të lumenjve, ndryshimeve të shtratit, të grykëderdhjeve, ndryshimeve morfologjike të vijës bregdetare dhe vështirësive të menaxhimit të riskut të përmbytjeve. Në lumin Shkumbin, vetëm 19 firma kanë shfrytëzuar mesatarisht nga shtrati i lumit mbi 520 mijë ton inerte në vit, sasi e cila mund të zëvendësohet për një periudhë të gjatë. Shfrytëzimi i inerteve në shumicë, është bërë jashtë kriterëve të përcaktuara në projektin e shfrytëzimit si me gërryerjen e brigjeve të lumit, marrja e inerteve nën pasqyrën e ujit, zgjerimi jashtë projektit, devijim të shtratit të lumit, gërryerje masive e brigjeve të lumit në segmentin Paper-Rrogozhinë në gjatësi deri në 5 km.

Disa prej lumenjve, në veçanti Drinit dhe Matit u janë shkaktuar pasoja të pa riparueshme. Kështu prurjet e ngurta në lumin e Drinit, para ndërtimit të HV Vau Dejës ishin 524 mije Ton/vit, e barabarte me sasinë e shfrytëzuar vjetor pas vitit 1991. Pas ndërtimit të Hidrocentralit ekuilibri është prishur pasi prurjet e ngurta mbeten të depozituara në H/central dhe mungesa e zëvendësimit sjell pasoja në gjithë sistemin hidrik, por veçanërisht në ndryshimin e theksuar morfologjinë bregdetare, erozionin dhe humbjen e tokës. Megjithatë është shfrytëzuar intensivisht;

-Dëmtimi strukturave mbrojtëse të lumenjve është një shkak tjetër i përmbytjeve. Funkcioni i strukturave mbrojtëse inxhinierike është të forcojnë brigjet e lumit nga gërryeja. Por nëse analizojmë një nga lumenjtë kryesore të vendit, Shkumbinin, nga viti 1991 deri në vitin 2004, periudhë e shfrytëzimit intensive të inerteve lumore, nga 272 panela betoni të ndërtuara në shtratin e lumit, 154 prej tyre rezultuan të dëmtuara plotësisht, në 20 km argjinatura që mbronte 12700 ha tokë bujqësore nga përmbytjet, kurorat e argjinaturave të dëmtuara nga makinat e transportit të inerteve dhe ulja e lartësisë. Dëmtimi i argjinaturave ka shkaktuar jo vetëm përmbytjen e tokës bujqësore, por edhe të zonave të banuara. Nga 15 stacione pompimi të ndërtuara në Shkumbin për ujitjen në bujqësi, 10 prej tyre janë jashtë funksionit. Urat e vjetra të lumenjve dolën jashtë funksionit si rezultat i marrjes së inerteve si Ura e Rrogozhinës, Matit etj. Në të gjithë lumenjtë jo më pak se 50 % e strukturave mbrojtëse të lumenjve, si pasojë e shfrytëzimit të inerteve dolën jashtë funksionit.

-Këqmenaxhimi i Hidrocentraleve:

Menaxhimi i hidrocentraleve, rezervuare artificiale, sistemet e kullimit, sistemet e mbrojtjes, kapacitetet ujore mbajtëse dhe transportuese janë tregues të rëndësishme të menaxhimit të mirë ose keq të gjithë riskut të përmbytjeve, menaxhimi i sistemeve, mungesa e analizës së riskut të përmbytjeve në kompleks dhe për elementë të veçantë. Përmbytja e vitit 2010-2011 nga lumi Buna në Shkodër ishte nga më të mëdhatë dhe në kohëzgjatje e impaktet ekonomike, sociale dhe mjedisore,

ku faktorët e keqmenaxhimit dolën në dukje. Ne Janar 2010, shirat intensive nuk ishin faktori i vetëm dhe më kryesori. Kapaciteti përcjellës i Bunës është rreth 1500 m³/sek. Por nga hidrocentrali i Vaut të Dejës u shkarkuan mbi 2800 m³/sek larg normës lejuar, duke përmbytur 14500 ha toka bujqësore për më shumë se 25 ditë dhe zonat e banuara të NënShkodres. Sistemi i kullimit funksionoi 30-40 % dhe argjinatura të dëmtuara .

Ne 25 vitet e fundit lumenjtë janë shfrytëzuar me leje dhe në rrugë informale. Vetëm në Shkumbin nga Paperi në grykëderdhje 12 km e brigjeve të lumit i janë nënshtruar erozionit të fuqishëm, dhjetëra subjekte nuk kanë bërë rehabilitimin e vendgërmimeve në përputhje me legjislacionin dhe me lejen mjedisore

-Investimet e pa mjaftueshme për mbrojtjen nga përmbytjet dhe këndvështrimi i zgjidhjeve:

Përmbytjet në vendin tonë në zonën bregdetare janë një fenomen i përsëritur. Por investimet janë të ulëta dhe orientimi jo kurdoherë i përcaktuar qartë dhe eficienca e ulët. Në këtë kontekst duket se përmbytja vazhdon të trajtohet si problem emergjence, gjë që lë jashtë kujdesit punën sistematike dhe të zgjidhjes afatgjatë, shoqërohet me dëmtime masive ekonomike e mjedisore, punë e shpenzime suplementare dhe me efektivitet të ulët. Menaxhimi i riskut të përmbytjeve është një element i rëndësishëm, pasi lidhet me kufizimin e kërcënimeve, kontrollin dhe eficiencën e ulët të fondeve publike të përdorura.

Nëse menaxhimi i riskut të përmbytjeve do të përfshihet se pari si kontroll i brendshëm nga institucionet dhe agjencisë përgjegjëse të menaxhimit që përdorin fonde publike për këtë qëllim rreziqet nga përmbytjet do të ulen në nivel të pranueshme. Një vlerësim i rreziqut nga përmbytjet përfshin të gjitha mekanizmat e përmbytjeve, identifikimin e masave zbutëse të impakteve dhe ofrimin e një zgjidhjeje mbi veprimet që ndërmerren para dhe gjatë një përmbytje.

-Funksionimi në shkallë të ulët i strukturave mbrojtëse në sistemit kullues në masën 30-50 %, argjinatura të dëmtuara, veshja pyjore e brigjeve të lumenjve jo më shumë se 45-50%, ndërtime në brigjet e lumenjve që pengojnë qarkullimin e ujit, ndërtime mbi sistemin kryesor të kullimit, ndërhyrje mbi argjinatura mbrojtëse me kultivime si ne argjinaturat e Bistricës, dëmtime ne argjinaturat e Matit, Vjosës etj.

3. Impaktet mjedisore të përmbytjeve

1. Humbja e tokës nëpërmjet erozionit.

Nga matjet e kryera në brigjet e lumit Shkumbin, rezulton se vetëm në 500 m linear humbja e tokës si rezultat i gërryerjes së brigjeve është 23 mijë ton ose e barabarte

me 6 ha toke deri në thellësinë 40 cm. E njëjta situatë vlerësohet në të gjithë lumenjtë e Shqipërisë në pikat kritike. Në rrjedhën e fundit të lumenjve në zonën bregdetare, tokat e brigjeve të lumenjve janë me përbërje ranore-lumore-argjilore (me përqindje të ulët të argjilës). Brigjet e lumit rrëshqasin në masive në se nuk janë të veshura me bimësi pyjore. Veshja e brigjeve është një nga masat me të rëndësishme mbrojtëse. *Sasia e tokës që shkarkohet në det nëpërmjet lumenjve varion në 2000-2500 Ton për km², pra një vlerë rreth 4 herë më e lartë nga mesatarja e vendeve të Evropës.*

2. Ndryshimi i grykëderdhjeve të lumenjve, erozionit bregdetar dhe ndryshimi i vijës bregdetare. Bregdeti i Adriatikut prej 284 km, para 25 vjetësh ka qenë bregdet akumulativ (depozitues), ndërsa pas vitit 1990 u kthye në një bregdet eroziv. Lumi Shkumbin e ka ndërruar grykëderdhjen nga viti 1980 dy herë (ndryshimi i fundit 1994-1996). Shfrytëzimi barbar i inerteve të lumit, mungesa e inerteve në grykëderdhje ka bërë që të ndodhin ndryshime themelore në morfologjinë e zonës bregdetare, krijimi i lagunave ose zhdukja e tyre, lidhja e lagunës me detin (Patok), futja e detit në toke (Seman, Shkumbin, Vjosë) dhe rritja e ndikimeve në dëmtimin dhe humbjen e funksioneve të plazheve në afërsi të grykëderdhjes së lumenjve. Kështu në grykëderdhjen e Vjosës deti ka eroduar deri në 300 m në brendësi të tokës, objektet para 30 vjetëve në tokë, gjendet në brendësi të detit. E njëjta situatë edhe në të gjithë lumenjtë e vendit. Në grykëderdhjen e lumit Buna, erozioni detar shënon ndryshime të vijës bregdetare, zhdukjen e ishullit Franc Jozef. Semani është një nga lumenjtë me erozive të vendit dhe me ndryshime të mëdha në vijën bregdetare.

3. Ndotja e mjedisit dhe ujerave, pas përmytjeve

Në ultësirën bregdetare përmytjet krijojnë probleme të ndjeshme mjedisore. Sistemi i menaxhimit të ujerave të ndotura në zonën rurale, përgjithësisht bazohet në përdorimin e gropave septike pa standarde. Por edhe ujerat e zeza në qytete (me përjashtime të rralla) derdhen në lumenj të pa trajtuara në impiante. Në të gjitha rastet e përmytjeve ujerat e zeza, nga gropat septike qarkullojnë në ujerat sipërfaqësore, duke shkarkuar në mjedis metale të rënda (toksike) në përqendrim të lartë, baktere Coli, Salmonela etj., të dëmshme për shëndetin e njeriut dhe gjallesat ujore, rreziqe të epidemive dhe të sigurisë ushqimore nga produktet e konsumit. Në të njëjtën kohë lumenjtë ku derdhen ujerat e zeza të pa përpunuara, pas përmytjeve nga dalja nga shtrati përbejnë të njëjtin rrezik mjedisor e shëndetësor, rreziqe të kontaminimit të tokës me metale të rënda.

Në zonën naftëmbajtëse Kuçovë-Ballsh, një sistem i tërë i shfrytëzimit të puseve, shkarkon në Osum, Seman, Gjanicë mbetjet e hidrokarbureve, që gjatë përmytjeve qarkullojnë në tokë. Lumi i Fanit dhe Matit, transportojnë sasi të mëdha të mbetjeve

sterile të bakrit, plumbit e squfurit, në dëm të gjithë biodiversitetit ujor. Ujerat e lumenjve, plotësojnë rreth 50 % të nevojave të ujitjes në bujqësi, duke ndotur tokën e mjedisin. Prandaj pastrimi i mjedisit nga stoqet e mbetjeve minerare është një çështje urgjente mjedisore.

4. Probleme ekonomike dhe Sociale

Përmbytjet përbejnë një fenomen kompleks të dëmtimeve ekonomike dhe problemeve sociale, dëmtimit të pronës dhe rreziqeve shëndetësore. E parë në ndikimet në mjedis, risku në ekonomi duhet të parashikojë e të zbusë ndikimet që vijnë nga ulja e kapaciteteve prodhuese si pasoje e impakteve mjedisore. Vetëm në një përmbytje të Shkodrës, dëmtimet e shkaktuara ishin 18-20 milionë Euro.

5. Dëmtimi i prodhimit bujqësor, bizneseve dhe cilësive fiziko-kimike të tokës

Rreziku i dëmtimit të prodhimeve bujqësore varion nga 20-100%, në vartësi të kohë-qëndrimit të ujit dhe periudhës në të cilën ndodh, kohëzgjatja e reshjeve dhe reagimi për menaxhimin e riskut dhe rehabilitimit të strukturave mbrojtëse. Në vitin 2010-2011, në territorin e NënShkodres, u përmbysten rreth 14500 ha, kohëqendrimi i ujit vazhdoi deri në një muaj në pikat ekstreme, prodhimi bujqësor në proces u dëmtua deri 50-80% dhe në pikat ekstreme deri 100% si biznesi i bimëve dekorative në Dajc. Në të njëjtën kohe, dëmtimet e infrastrukturës, shtëpive të banimit dhe bagëtive është i lartë.

6. Reduktimi i riskut të përmbytjeve:

Për reduktimin e riskut të përmbytjeve, përveç masave në planin strategjik dhe kuadrit rregullator (strategjia e menaxhimit të përmbytjeve dhe kuadri rregullator), ka një grup problemesh, të cilat kanë nevojë të shqyrtohen në përputhje me veçoritë e lumenjve, shkallës së përmbytjeve dhe pasojave që shkaktajnë. Ndër rrugët kryesore janë:

1. Përfshirja e riskut të përmbytjeve gjatë procesit të planifikimit të territorit në nivel kombëtar, Rajonal dhe Vendor.

Përmbytja është një proces që nuk mund të parandalohet në tërësi, por ajo mund të menaxhohet për të reduktuar pasojat sociale, ekonomike e mjedisore dhe për të ruajtur funksionimin e vazhdueshëm të shërbimeve dhe infrastrukturës. Disa zona janë të ndjeshëm ndaj përmbytjeve dhe me ndryshimin e klimës pritet të përkeqësojnë situatën. Vlerësimi i riskut të përmbytjeve siguron se zhvillimi urban, zhvillimi i infrastrukturës përjashtojnë rreziqet e përmbytjeve, se respektohen të gjitha kërkesat ligjore të urbanizimit me rreziqet nga përmbytjet, se respektohen distancat e veprimtarive nga burimet ujore, se objektet sociale, shërbimet, ujësjellësit, stacionet e pompimit janë të vendosura jashtë rrezikut të përmbytjeve. Në çdo fazë të procesit të planifikimit kombëtar, Rajonal dhe lokal, si një instrument

kryesor i zhvillimit të qëndrueshëm, të kontrollit mbi territorin, mbrojtjen e burimeve tokësore potenciale nga zhvillimi urban, mbrojtjen e mjedisit, parashikimi i rrezikut të përmbytjeve është një element që nuk mund të anashkalohet, me qëllim që të parandalohen rreziqet e përmbytjeve të zonave të banuara, qendrave ekonomike dhe aktiviteteve të tjera. Ne ligjin Nr.111/2012 “Për Menaxhimin e Integruar të Burimeve Ujore” Neni 84 “Veprimtaritë në Brigje”, theksohet se në tokat pronë private dhe shtetërore, përbri brigjeve të lumenjve, përrenjve, kanaleve, liqeneve, pellgjeve, rezervuarëve, lagunave bregdetare dhe deteve, duhet detyrimisht të lihen një sipërfaqe toke e lire për përdorim publik me gjerësi nga 5 deri në 100 m nga brigjet dhe një sipërfaqe toke e lirë për zhvillimin e veprimtarive të përcaktuara nga Këshilli Kombëtar i Ujit, me gjerësi nga 100 deri në 200 m. Por në praktikë shpërndarja urbane në zonën bregdetare, kryesisht rurale, ka shkaktuar jo vetëm humbjen e tokës bujqësore, por edhe ndërtime në zonën sanitare dhe të rrezikuar.

2.Rritja e performancës të Institucioneve qendrore, Rajonale dhe lokale dhe aftësive menaxhuese të riskut të përmbytjeve, përmirësime në lejen mjedisore, dhe të përgjegjësisë për kontrollin ndaj territorit dhe përmbytjeve.

Në këtë kontekst se pari, i gjithë sistemi i përmbytjes të trajtohet jo si një emergjencë, që kërkon punë e fonde suplementare, por si një zgjidhje e qëndrueshme e afatgjatë, në kuadrin e planifikimit hapësinor dhe rritjes së efijencës së fondeve. Vetëm gjatë një përmbytje të Shkodrës, dëmtimet janë vlerësuar 18-20 milionë Euro.

3.Masat me karakter inxhinierik për rehabilitimin e strukturave mbrojtëse të lumenjve, jo vetëm me panela prej betoni, panelat gjatësore, por edhe masa me pak shpenzime me mjete rrethanore. Vetëm 2 drurë plepi, të vendosur në shtratin e lumit mbrojnë brigjet e lumit më shumë se një panel prej betoni dhe kosto ulët deri në 20 herë.

4.Në praktikë investimet për mbrojtjen e tokës nga erozioni dhe përmbytjet mbeten me efijencë të ulët, pasi nuk zbatohen së pari masat natyrore, të qëndrueshme dhe me kosto të ulët, por përmes betonizimit. Në një zonë kodrinore të Beratit, dhjetëra panela të ndërtuara para vitit 2011, në një pjerrësi të lartë, pas 8 muajsh kishin humbur funksionin, pasi fillimisht zona duhej të pyllëzohej. Pyllëzimi i zonave të larta dhe të brigjeve të lumenjve është ndër masat kryesore të mbrojtjes nga erozioni dhe përmbytjet dhe kosto me ekonomike ndaj betonizimit.

5.Përmirësimi i kërkimit shkencor, monitorimit dhe bazës të të dhënave

a) Dhjetë vjet më parë, institucionet shkencore të menaxhimit dhe monitorimit të prurjeve të lumenjve, si Institutit hidrometeorologjik (SVKU), që monitoronin prurjet e lumenjve, gjendjen e argjinaturave dhe funksionimin e sistemeve të kullimit, kanë krijuar një boshllëk në sistemin e informacionit dhe monitorimit të

prurjeve të lumenjve dhe kontrollim mbi sistemet e mbrojtjes të argjinaturave. Është një çështje që nevojitet të shqyrtohet, pasi performanca e statusi i njësive të krijuara nuk arrin të monitorojë sistemet.

b) Auditimi i performancës së kapaciteteve menaxhuese të institucioneve dhe agjencive përgjegjëse mjedisore, në aspektet e menaxhimit të lumenjve për zbutjen e riskut të përmblytjeve dhe përdorimit të fondeve publike të investimeve mbrojtëse, mbetet gjithashtu një objekt i rëndësishëm.

c) Shqipëria është një vend që përmblytet vazhdimisht. Ngritja e një qendre e parashikimit të përmblytjeve, e pajisur me aparaturat e nevojshme, do të ndihmonte në parashikimet e përmblytjeve, monitorimin dhe zbutjen e pasojave të përmblytjeve.

6. Shqyrtimi i çështjeve mjedisore në një auditim mjedisor po bëhen gjithnjë e më e rëndësishme jo vetme për përdorimin me efikasitet të fondeve publike, por edhe për të parandaluar shkeljen e ligjeve dhe rregullave mjedisore, të dëmtimeve ndaj mjedisit dhe burimeve natyrore dhe si mundësi për përmirësimin e legjislacionit dhe kuadrit rregullator për mbrojtjen e mjedisit. Në një auditim mjedisor gjatë paraqitjeve financiare, çështjet mjedisore mund të përfshijnë alternativa për të parandaluar, zvogëluar apo rehabilituar dëmtimet mjedisore, konservimin e burimeve të ripërtërishme dhe shqyrtimin e pasojave të shkeljes së ligjeve e standardeve mjedisore. Auditime të performancës për aktivitetet mjedisore për menaxhimin e riskut mund të përfshijnë garantimin se indikatorët e lidhur me mjedisin reflektojnë në mënyrë të drejtë performancën e subjektit të audituar, se programet mjedisore drejtohen në një mënyrë ekonomike efikase dhe efëiente, se studimet e financuara nga donatorët dhe buxheti për mbivendosjen e tyre (nuk mungojnë rastet), nëse mjedisi përfiton nga Fondi Mjedisor, etj.

Auditimi në programet e mbrojtjes së mjedisit mund të analizojë kostot e rritura të investimeve. Subjekti i audituar mund të përdorë metoda të ndryshme për të arritur kontrollin mbi çështjet mjedisore. Subjektet e vogla me ekspozim të ulët ndaj riskut mjedisor mund të përfshijnë sistemet e kontrollit mjedisor në sistemet e tyre normale të kontrollit të brendshëm. Vlerësimi i ndikimit në mjedis, Vlerësimi Strategjik Mjedisor dhe Leja Mjedisore mbetet instrumenti bazë i kontrollit dhe zbutjes së riskut mjedisor në proceset e hartimit të planeve të territorit dhe zhvillimit të aktiviteteve.

Rekomandim:

Menaxhimi i faktorëve të riskut në mjedis mund të jetë objekt auditimi për të parë efektivitetin e investimeve, si janë menaxhuar faktorët gjatë procesit të planifikimit të fondeve, si janë implementuar projektet, ç’risk përmbajnë dhe si agjencitë e zbatimit menaxhojnë programet e tyre për menaxhimin e riskut

Literaturë

1. Wisconsin state, 2002, Work Plan for watershed protection and flooding prevention
2. USDA, 2002, Natural Resources service, Kickapo River watershed
3. Sh. Lushaj, 2005 Monitorimi i Tokës dhe Ujërave
4. N. Mecaj, 2007, Përmblytjet
5. Sh. Lushaj, etj, Studimi-Vlerësimi i pasojave, ndikimit mjedisor problemeve hidro dinamike dhe rehabilitimi i gjendjes së shtretërve të lumenjve

--- o --- o ---

Prof. Dr. Sherif Lushaj:

Diplomuar në Fakultetin e Bujqësisë të Universitetit Bujqësor, Tiranë. I specializuar në fushën e Shkencës së Tokës, mban titujt shkencorë “Profesor”, “Profesor Asoc”, “Docent” dhe gradat shkencore “Doktor i shkencave” (vendim nr. 280, date 9.06.1992), “Doktor i Shkencave” (VKM nr. 351, datë 10.07.1995), “Kandidat i Shkencave” (vendim nr. 35, date 31.01.1981). Eksperienca e tij e punësimit është fokusuar në kërkim shkencor dhe mësimdhënie: Instituti i Kërkimeve Bujqësore Lushnjë (shëf i sektorit të kimisë së tokës dhe pedologjisë), Instituti i Tokave Tiranë (Drejtor). Për 10 vjet ka qenë pedagog me kohë të pjesshme në Fakultetin e Bujqësisë në lëndën e Agro kimisë dhe Pedologjisë. Ka qenë anëtar i Senatit të UB në 2 mandate (1999-2007), udhëheqës studentesh për diplomën e shkollës së lartë, pasuniversitare, për Grada Shkencore dhe anëtar i jurive për mbrojtjen e gradave shkencore në më shumë se 150. Në fushën e shkencës së tokës dhe mjedisit ka realizuar 200 studime dhe projekte shkencore, 210 publikime shkencore brenda dhe jashtë vendit si dhe 190 prezantime në konferenca dhe workshop-e brenda dhe jashtë vendit. Ai është autor dhe bashkautor i shumë studimeve kombëtare dhe drejtues i 12 projekteve bilaterale të bashkëpunimit shkencor me BE, Shqipëri-Itali, Shqipëri-Greqi etj. Gjithashtu, është anëtar i disa organizatave ndërkombëtare. Nga viti 2012 punon si profesor në Universitetin POLIS duke zhvilluar lëndë dhe module në programin Studime Mjedisore, Planifikim dhe në nivelin Master Menaxhim Mjedisor Urban. Gjithashtu, është dekan i Fakultetit Planifikim, Mjedis dhe Menaxhim Urban i po të njëjtit universitet.

Prof. Dr Ago Nezha:

Poet, gazetar, shkrimtar dhe publicist. Profesor Ago Nezha është vlerësuar për krijimtarinë e tij multidimensionale nga shumë personalitete të letrave shqipe. Në karrierën e tij ai paraqitet si analist politik me vlera etike-morale, kulturore, profesionale e kombëtare; pjesëmarrës aktiv në jetën politike e shoqërore, Kryetar i Shoqatës Kulturore Atdhetare “Labëria”.

Prof. Dr. Ago Nezha mban titullin “Doktor i Shkencave Ekonomike” dhe ka një karrierë të pasur akademike si Pedagog i Jashtëm në lëndën e Filozofisë, Universiteti i Tiranës, në Degët e Inxhinierisë dhe prej vitit 2009 e në vazhdim punon si pedagog në Fakultetin e Ekonomisë Agrare Universiteti Bujqësor i Tiranës, lënda: Komunikim në Biznes dhe Shkrim Akademik.

Në vitin 2012, ka marrë titullin “Mjeshtër i Madh” nga Presidenti i Republikës së Shqipërisë, z.Bamir Topi.

Në vitin 2015, Prof. Dr. Ago Nezha është nderuar nga Presidenti i Republikës, z. Bujar Nishani, me titullin “Kalorës i Urdhrit të Skënderbeut” “Për veprimtari të pasur krijuese, për kontribut të çmuar si publicist dhe veprimtar shoqëror dhe për angazhimin e treguar në lartësimin e vlerave atdhetare, etnokulturore të trashëgimisë, si dhe në pasqyrimin e traditave, kulturës dhe historisë të trevës së Labërisë”.

ROLI I HARTAVE TË RISKUT NË SISTEMET E MENAXHIMIT

Prof. Asoc. Dr. Gafur Muka^{*)}

^{*)} *Fakulteti i Gjeologjisë dhe i Minierave, Tiranë*

Abstrakt

Nisur nga misioni i KLSH në “Rritjen e rolit dhe kontributit për miradministrimin e financave publike nëpërmjet kryerjes së kontrolleve cilësore dhe raportimit mbi rregullshmërinë dhe efektivitetin e përdorimit të të gjitha burimeve financiare shtetërore, në të mirë të shtetit dhe publikut në tërësi”, vlerësojmë se një rëndësi të madhe në këtë drejtim merr hartografimi i riskut për të evidentuar, analizuar dhe

vizualizuar intensitetin e tij dhe mbi këtë bazë, për të planifikuar, përkatësisht menaxhuar, masat e nevojshme për administrimin sa më mirë të burimeve financiare, në kushtet e njohjes së niveleve të ndryshme të riskut. Në këtë artikull trajtohet procesi i pozicionimit të aktivitetit d.m.th gjeografia e tij, evidentimi i rrezikut si fenomen fizik, realizimi i rrezikut (rastet e ndodhura), për të njehsuar shkallën e rrezikimit, gjykimi mbi vulnerabilitetin e subjekteve përkatësisht objekteve si dhe përfthimi i riskut si mbivendosje (overlay) e rrezikimit dhe vulnerabilitetit. Sa i përket pozicionimit të aktivitetit paraqiten rastet e rajonizimit të riskut në nivel ndërmarrjesh dhe në nivel sektorësh duke u fokusuar tek gjeometria (shape) e paraqitjes. Klasifikimi i riskut është bërë duke proceduar në katër hapa: identifikim, vlerësim, ndërhyrje dhe monitorim. Duke qenë se në dy hapat e fundit risku lidhet me aktivitetin për të realizuar ndërhyrje sa më efikase dhe gjithashtu një monitorim me indikacion sa më të mirë, është trajtuar hartografimi i tyre duke marrë në konsideratë veçoritë specifike si të riskut ashtu edhe të shansit. Ndërtimi i hartave është bërë duke përdorur teknologjinë GIS.

Fjalë kyçe: KLSH, hartografim, risk, rrezikim, vulnerabilitet, identifikim, vlerësim, ndërhyrje, monitorim, GIS.

1. Hyrje

Para se të flitet për hartografim të riskut duhet të disponohet jo vetëm intensiteti i tij i klasifikuar si: shumë i dobët, i dobët, mesatar, i fortë dhe shumë i fortë por edhe shpërndarja në hapësirë e tij. Në këtë rast më së shumti flitet për gjeorisk[3,4]. Gjeorisku, ashtu si dhe risku në përgjithësi, përbëhet nga dy komponentë bazë: Susceptibiliteti (përkatësisht hazardi apo probabiliteti) dhe vulnerabiliteti. Njehsimi i këtyre dy komponentëve dhe mbivendosja e tyre krijon mundësinë për njehsimin e gjeoriskut. Si shembuj të susceptibilitetit përmendim: rrëshqitjet e sipërfaqes së tokës, rënien e copave shkëmbore nga shpatet [4], ndikimin e shfrytëzimeve të braktisura në sipërfaqen e rajoneve minerare [1,2], erozionin e bregdetit si rezultat i aktivitetit detar, përmbytjen e sipërfaqeve të caktuara nga vërshimi i reshjeve jashtë shtretërve lumorë etj. Në të gjitha këto raste është e qartë që rrezikimi lidhet me objekte të caktuara: në rastin e rrëshqitjeve të sipërfaqeve rrezikohen objektet ndërtimore (të banimit, industriale, sociale, të transportit, ujore etj), kulturat bujqësore, flora e fauna etj. Natyrisht jo në të gjitha objektet e përmendur shkalla e rrezikimit është e njëjtë. Pikërisht predispozicioni (i lartë apo i ulët) i objekteve për t’u ndikuar nga rrezikimi shpreh vulnerabilitetin e tyre. Sa më i lartë të jetë vulnerabiliteti aq më i lartë vlerësohet risku. Nisur nga këto koncepte, në këtë artikull do trajtojmë hartografinë e riskut mbi zonat e ndikimeve të shfrytëzimeve nëntokësore, me synimin që të ndërtojmë hartat e gjeoriskut, përdorimi i të cilave, sidomos në planifikimin urban dhe atë mjedisor, kontribuon në zvogëlimin e shpenzimeve në fushat e ndërtimit dhe të përdorimit sa më efektiv të sipërfaqes së tokës. Duke e parë hartografinë si element i rëndësishëm i sistemeve të menaxhimit, në vijim trajtohet edhe hartografimi i tabelave të kontrollit, të cilat përbëjnë një pjesë të konsiderueshme të dokumentacionit institucional të KLSH.

2. Ndërtimi i skemës konceptuale për vlerësimin e gjeoriskut

Në skemën konceptuale të vlerësimit të gjeoriskut [4] përfshihen në radhë të parë faktorët që lidhen me praninë e rrezikut si fenomen. Këta faktorë janë potencialë dhe provokues. Në analizën tonë do përqendrohemi tek ndërtimi i hartave të gjeoriskut mbi rajonet e shfrytëzimeve nëntokësore, kryesisht të braktisura, në zonën e minierës së

Bulqizës prandaj edhe konkretizimi i koncepteve do referohet për këtë rast [1,3]. Fenomeni i susceptibilitetit në këto rajone karakterizohet nga dalja e hinkave (fig 1), vithisja e tokës dhe dalja e muldave të uljes.

Faktorët potencialë që veprojnë në këtë rast janë kryesisht kushtet gjeologjike dhe hidrogeologjike të rajonit (litologjia: llojet e shkëmbinjve, trashësia dhe ndërtimi tyre, morfologjia: relievi dhe natyra e ekspozimit të tij kundrejt faktorëve klimaterikë,

Fig. 1 Hinka e dalë në sipërfaqen mbi hapsirat e shfrytëzuara

pjerrësia e trupave apo shtresave që shfrytëzohen etj, tektonika: karakteri dhe intensiteti i saj, hidrogeologjia: burimet ujëdhënëse dhe rrjedhat e tyre). Tek faktorët provokues hyjnë faktorët tekniko minerarë si: trashësia e shfrytëzueshme e trupave, madhësia e hapësirave të shfrytëzimit, drejtimi i presioneve minerare [1] etj. Përveç këtyre faktorëve rëndësi të veçantë marrin rastet e ndodhura [4]. Rëndësia e tyre qëndron në faktin se ata e evidentojnë rrezikun. Në terminologjinë e riskut realizimi i rrezikut quhet rrezikim [4]. Pikërisht probabiliteti i shfaqjes së rrezikimit në hapësirë dhe kohë vlerësohet si susceptibilitet përkatësisht hazard. Hartografimi i rasteve të ndodhura shërben për ndërtimin e hartës së ndodhive (fig 2) me anë të së cilës verifikohet saktësia në vlerësimin e susceptibilitetit.

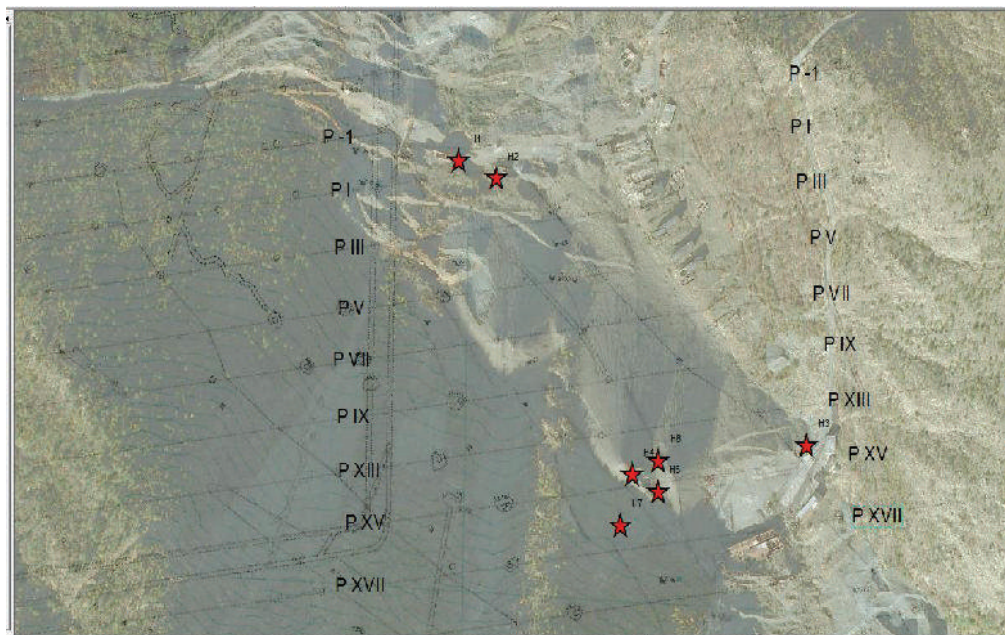

Fig 3 Harta e ndodhive (lokalizimi i hinkave të dala)

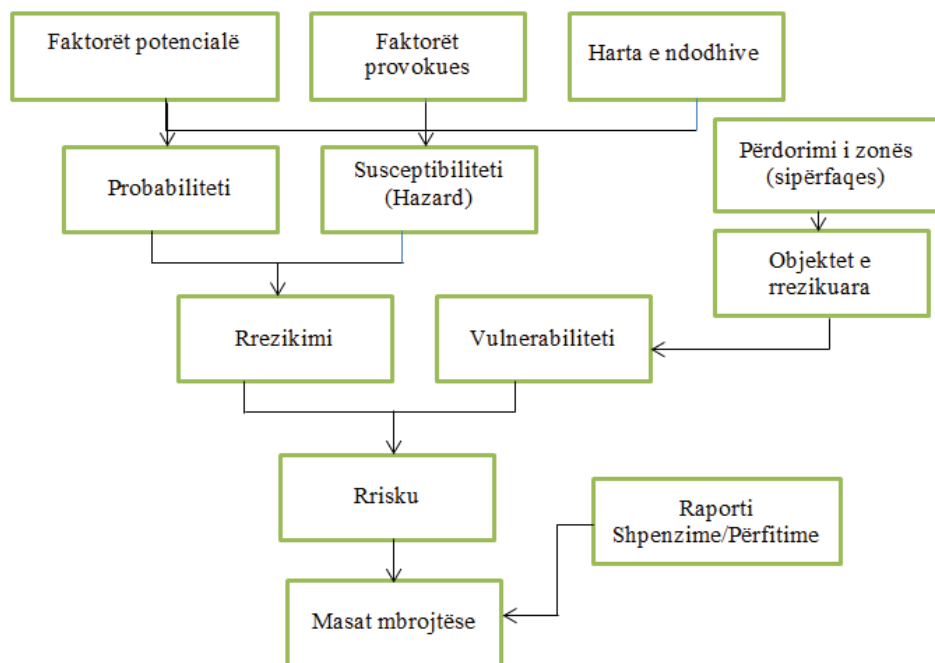

Fig 3 Skema konceptuale për vlerësimin e riskut [4]

Në nivelin e rrezikimit qëndron vulnerabiliteti, i cili vlerësohet duke u nisur nga përdorimi i tokës dhe objektet që rrezikohen. Mbivendosja (overlay) e rrezikut dhe vulnerabilitetit prodhon riskun. Njohja e masës së riskut mundëson menaxhimin e tij, që në këtë rast duhet kuptuar si tërësia e masave administrative apo konstruktivo-ndërtimore për zvogëlimin apo parandalimin e ndikimit të dëmshëm. Zbatimi i këtyre masave duhet të paraprihet nga një studim i detajuar ekonomik, duke analizuar si shpenzimet ashtu edhe përfitimet, me rekomandime të qarta pastaj lidhur me masat mbrojtëse që do të ndërmerren. Kjo skemë konceptuale paraqitet në fig. 3.

3. Njehsimi i susceptibilitetit

Për njehsimin e susceptibilitetit janë marrë në konsideratë faktorët potencialë dhe ata provokues si më poshtë [2,3]:

- Trashësia e shkëmbinjve deluvionale
- Trashësia e shkëmbinjve rrënjësorë
- Trashësia e shfrytëzueshme e trupit
- Përmasat në shtrirje dhe në rënie të hapsirave të shfrytëzimit
- Mënyra e drejtimit të presioneve.

Marrja në konsideratë e këtyre faktorëve është bërë duke ndërtuar fillimisht hartat e thellësisë së vendosjes së tyre kundrejt sipërfaqes së tokës në kufijtë e zonës së shfrytëzuar. Për ndërtimin e tyre është përdorur gjeoprocesori i interpolimit ndërsa si metodë është përdorur metoda e inversit të distancës së peshuar [2]. Pas ndërtimit të sipërfaqeve është bërë riklasifikimi i tyre nëpërmjet gjeoprocesorit “*reclassify*” [5,6]. Produktet e përfuara janë mbivendosur me anë të gjeoprocesorit “*overlay*”.

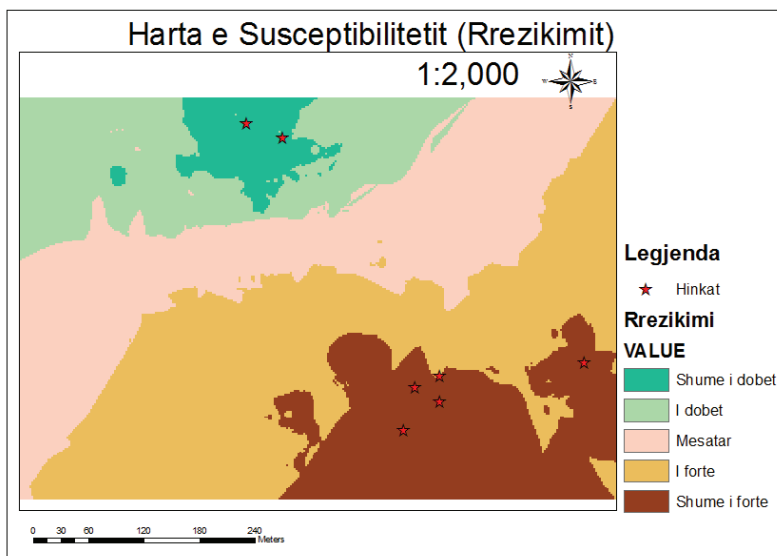

Fig 4 Harta e susceptibilitetit

Tek të dhënat e këtij gjeoprocesori realizohet indeksimi i peshës për secilin faktor. Peshimi është bërë duke imituar natyrën fizike të procesit si dhe përfitim të hinkave në zonën me rrezikim shumë të fortë [1]. Në fig 4 paraqitet susceptibiliteti i përfuatur.

4. Klasifikimi i përdorimit të tokës dhe indeksimi i vulnerabilitetit

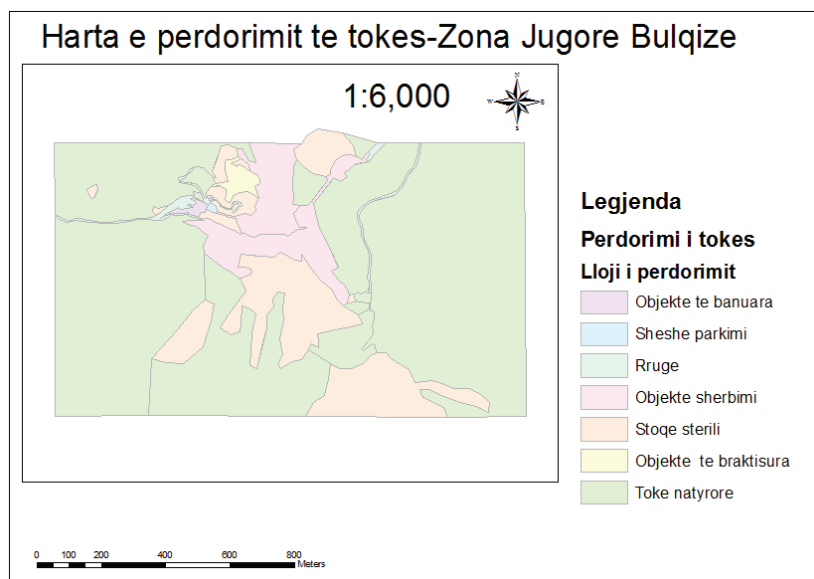
Për të hartografuar përdorimin e tokës sot përdoren kryesisht imazhet. Këto imazhe, më së pari, zhvishen nga deformimet duke u kthyer në ortofoto dhe pastaj bëhet gjeoreferencimi i tyre [7]. Pas gjeoreferencimit produkti raster (imazh) kthehet në produkt vektor nëpërmjet dixhitalizimit. Objektet e dixhitalizuar memorizohen në skedarë që mbështesin pozicionin (*feature class*, *shape file*). Tipi i gjeometrisë (*shape*) zgjidhet në funksion të modelimit të objekteve dhe është pikë, vijë dhe poligon. Në rastin konkret kemi zgjedhur tipin poligon për të gjithë objektet. Objektet në zonën në shqyrtim janë:

➤ objektet e banuara (zyrat dhe godinat e tjera në shërbim të aktivitetit të

shfrytëzimit të mineralit)

- sheshet e parkimit të mjeteve të transportit apo atyre teknologjike
- objektet e shërbimit
- objektet (formalisht) të braktisura
- rrugët automobilistike
- stoqet e sterilit
- Tokë e pyllëzuar

Klasifikimi i objekteve paraqitet në fig. 5

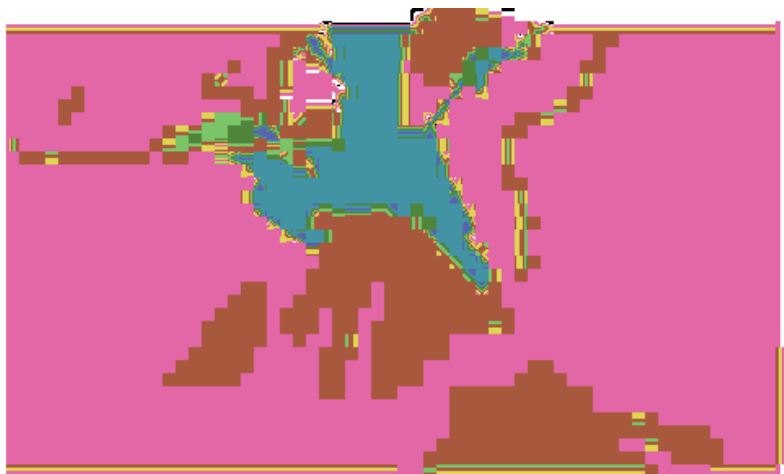

Duke qenë se vulnerabiliteti ka të bëjë me dëmet që priten në kushtet e intensitetit të caktuar të susceptibilitetit gjykohet që shkalla e vulnerabilitetit për objektet e paraqitur në hartën e “Përdorimit të tokës në zonën jugore, Bulqizë” të jepet si më poshtë [1,3]:

Fig 5 Harta e përdorimit të tokës

- Shumë i dobët (toka natyrore)
- I dobët (objektet e braktisura përfundimisht)
- Mesatar (stoqet e sterilit)
- I fortë (objektet e shërbimit)
- Shumë i fortë (objektet në aktivitet, sheshet e parkimit, rrugët automobilistike)

Për të gjeoprocesuar hartën e vulnerabilitetit duhet që atë ta kthejme në formatin raster. Kjo realizohet nëpërmjet gjeoprocesorit “*feature to raster*” [5,6]

Produkti që do përdoret për gjeoprocesimin përfundimtar “*overlay*” së bashku me produktin e susceptibilitetit tregohet në fig 6.

Fig 6 Produkti i rasterizuar i përdorimit të tokës

5. Njehsimi i gjeoriskut

Njehsimi i gjeoriskut realizohet nëpërmjet mbivendosjes së produktit “*susceptibilitet*” dhe “*përdorimi i tokës*”. Gjeoprocesimi realizohet sipas një modeli parametrik, inputet e të cilit janë susceptibiliteti dhe përdorimi i tokës [3,6]. Produkti i përfutur nga ky gjeoprocesim paraqitet në fig 7.

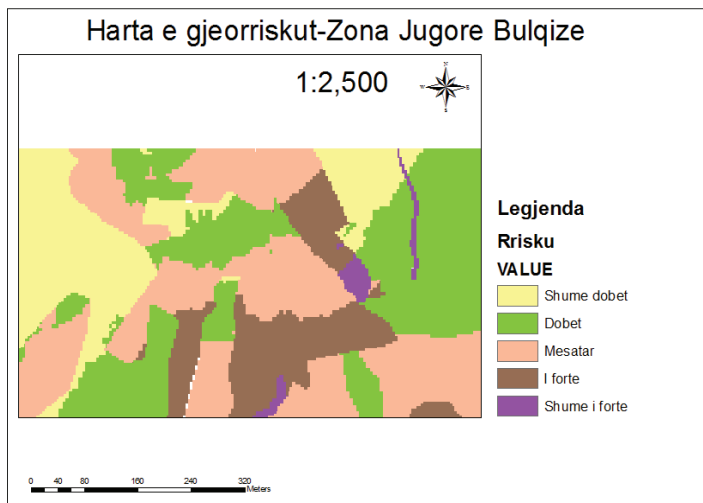

Fig 7 Harta e gjeoriskut

6. Rajonizimi i riskut

Deri më tani janë trajtuar dy faza të procedimit lidhur me zhvillimin e riskut: faza e identifikimit dhe ajo e vlerësimit [8]. Dy fazat e tjera: ajo e ndërhyrjes dhe ajo e monitorimit lidhen kryesisht me rajonizimin e riskut. Rajonizimi i riskut është një procedurë hartografimi, me anë të së cilës realizohet referimi i riskut kundrejt objekteve konkrete. Rajonizimi shërben kryesisht për përdorimin sa më racional të terrenit, si në kuptimin e planifikimit urban ashtu edhe për planifikimin e kulturave bujqësore, sipërfaqeve të gjelbërta etj. Kështu p.sh. në zonat me risk, ndërtimet urbane lejohen vetëm në rastet kur planifikohen masa të posaçme konstruktivo-ndërtimore të cilat pranojnë deformime në ato standarde që e vendosin projektuesit [10]. Nga ana tjetër, këto harta mundësojnë marrjen e masave për largimin e aktiviteteve që rrezikohen. Konkretisht, në rajonin mineral të Bulqizës, janë larguar nga sektori me risk të lartë të gjitha rrugët automobilistike, ndërtesat e shërbimeve, parkimet për objektet teknologjike etj. Në rastet kur mbi hapësirat që shfrytëzohen në nëntokë ndodhen objekte të rëndësishëm, largimi i të cilëve është i pamundur, pezullohet shfrytëzimi. Për marrjen e këtij vendimi është i rëndësishëm monitorimi i zhvillimeve të deformimeve në këto objekte. Sapo deformimet u afrohet vlerave kufi të lejuara jepet urdhri i pezullimit. Vazhdimi i mëtejshëm lidhet me kërkimin e mundësive të reja që konsiderohen si shanse [9] për të realizuar njëkohësisht edhe përdorimin e objekteve edhe shfrytëzimin e rezervave të mineralit. Të njëjtin ndikim kanë këto harta edhe në rastin e paraqitjes së riskut që lind nga rrëshqitjet e tokës, vërshimet përmytëse të lumenjve, përhapjes së gazrave të dëmshëm apo helmues etj.

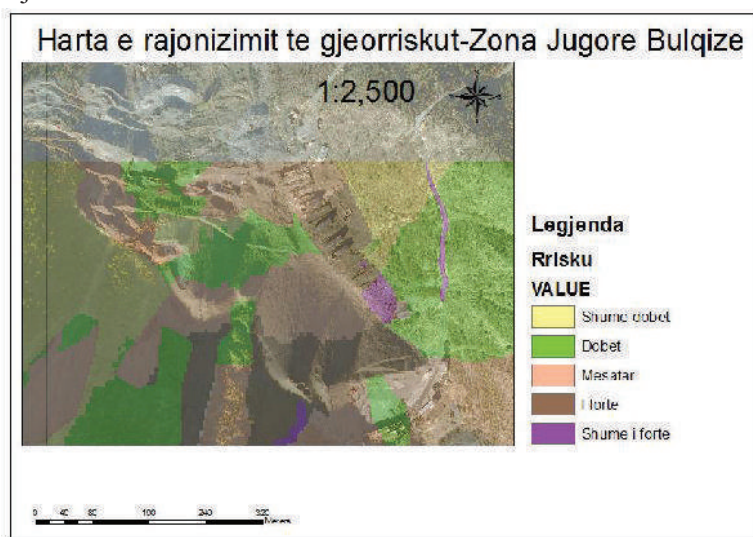

Fig 8 Rajonizimi i gjeorrsikut

Pra, hartat e riskut përbëjnë një mjet që ndikon politikat dhe vendimmarrjen e institucioneve lidhur me planifikimin e terrenit. Pikërisht për këtë arsye ato janë pjesë e rëndësishme e sistemeve të menaxhimit. Disponimi i tyre shmanj vendimmarrjet e gabuara, të cilat mund t'i shkaktojnë ekonomisë dëme të mëdha jo vetëm financiare por edhe në jetën e njerëzve. Në figurën 8 po paraqesim rajonizimin e hartës së gjeoriskut në zonën për të cilën është bërë njehsimi i tij. Për këtë po shfrytëzojmë disponimin e ortofotove të hartës dixhitale të rajonit. Gjeoreferencim i tyre si dhe i hartës së gjeoriskut tregon qartë se cilët janë sektorët me intensitet të caktuar risku (fig 8).

7. Hartografimi i tabelave të kontrollit

Në aktivitetin e pothuajse të gjithë institucioneve por, sidomos në aktivitetin e KLSH, pasqyrimi i rezultateve në tabela është i pashmangshëm. Ky aktivitet lidhet natyrisht me shkeljet e konstatuara në zëra të ndryshëm, të cilat pasqyrohen në rreshtat e tabelave. Vlerat parametrave të shkeljeve mund të jenë si sasiore ashtu edhe cilësore dhe pasqyrohen në kolonat e tabelave. Këto shkelje mund të lidhen me një institucion por mund të lidhen edhe me institucione të ndryshme. Institucionet kanë pozicionin e tyre gjeografik. Pikërisht konsiderimi i pozicionit gjeografik të tyre mundëson edhe hartografimin e problematikave.

	A	B	C	D	E	F
1	ID	Universiteti	Shkeljet ne dieta	Shkeljet ne karburant	Numri i shkeljeve	Demi ne buxhet
2	1	Universiteti 1	1000000	2000000	2	shume i ulet
3	2	Universiteti 2	2000000	2500000	3	i ulet
4	3	Universiteti 3	3000000	3500000	4	mesatar
5	4	Universiteti 4	4000000	4500000	5	i madh
6	5	Universiteti 5	5000000	6000000	6	Shume i madh

Fig 9 Tabela e të dhënave të kontrollit

Në pamundësi të disponimit të një tabele konkrete, në këtë artikull paraqitet një tabelë hipotetike për shkeljet financiare të konstatuara në universitete. Tabela është ndërtuar në Excel dhe tregohet në fig 9.

Hartografimi i kësaj tabele bëhet duke përcaktuar fillimisht pozicionin e universiteteve, ose me matje direkt të koordinatave të tyre me GPS ose nëpërmjet dixhitalizimit të tyre nga hartat ekzistuese. Në këtë mënyrë, për tabelën krijohet një kolonë “*shape*” të cilës pastaj mund t'i bashkëngjisim tabelën e të dhënave në Excel.

Pamja e përgjithshme e tabelës që hartografohet tregohet në fig 10.

Attributes of Universitetet

FID	Shape *	Id	Universiteti	Shkeljet ne dieta	Shkeljet ne karburant	Numri i shkelje	Demi ne buxhet
0	Point	1	Universiteti 1	1000000	2000000	2	shume i ulet
1	Point	2	Universiteti 2	2000000	2500000	3	i ulet
2	Point	3	Universiteti 3	3000000	3500000	4	mesatar
3	Point	4	Universiteti 4	4000000	4500000	5	i madh
4	Point	5	Universiteti 5	5000000	6000000	6	Shume i madh

Fig 10 Tabela e kontrollit për hartografim

Siç shihet kolona e dytë e kësaj table emërtohet “*Shape*” dhe përmban të dhënat mbi pozicionin e universiteteve. Në rastin e shqyrtuar tipi i “*shape*” është pikë. Hartografimi i tabelës realizohet për çdo rast duke e konsideruar kolonën “*Shape*” dhe vizualizuar sipas dëshirës apo nevojës të gjithë atributet e tjera. Në figurat 11 dhe 12 paraqitet vizualizimi i attributeve “Numri i shkeljeve” dhe “Dëmi në Buxhet”.

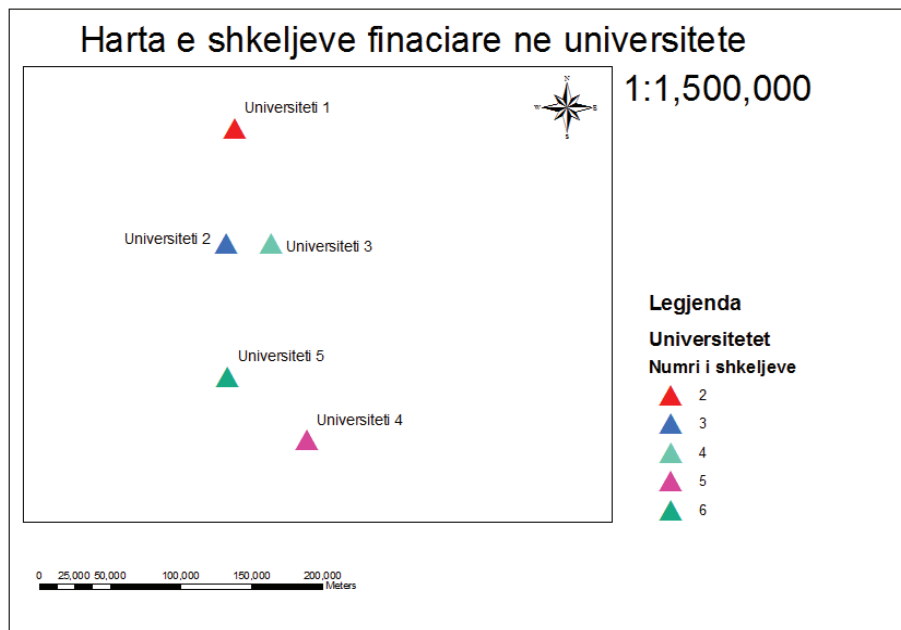

Fig 11 Harta e numrit të shkeljeve financiare

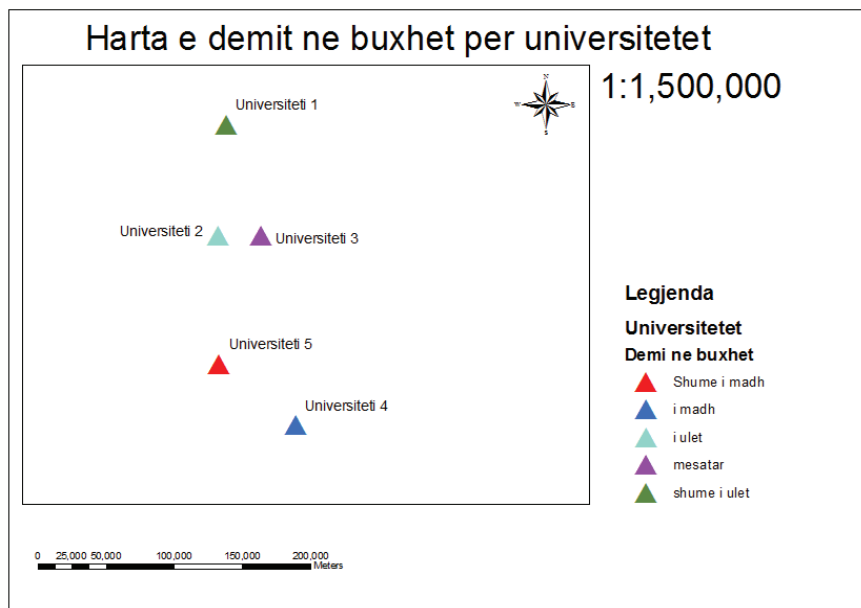

Fig 12 Harta e demit në buxhet shkaktuar nga shkeljet financiare

Sa i përket vlerësimit të riskut, në këto raste ai parametrizohet nga përvoja e krijuar duke konsultuar ekspertët më të mirë dhe vendoset si kollonë e veçantë në tabelën e attributeve. Hartografimi është i ngjashëm me atë të demit në buxhet.

8. Konkluzione

- Njehsimi i riskut lidhet me njohjen e masës së rrezikimit dhe masës së vulnerabilitetit. Të dyja këto komponentë, në njëkohshmërinë e veprimit të tyre, ofrojnë intensitet të ndryshëm risku.
- Mundësia e ndodhjes në hapësirë dhe në kohë e rrezikimit përcaktohet nëpërmjet analizës së faktorëve që realizojnë rrezikun. Peshat e këtyre faktorëve duhet të marrë në konsideratë si natyrën fizike të fenomenit ashtu edhe rastet e ndodhura.
- Për ndërtimin e hartës së riskut duhet që faktorët e shqyrtuar të kenë referencë pozicionale.
- Rajonizimi i riskut krijon mundësinë e një përgjigje të qartë lidhur edhe me masën e rrezikimit (sa?) por edhe me vendndodhjen e tij (ku?). Mbi bazën e rajonizimit realizohen masat për ndërhyrjen dhe monitorimin e zhvillimit në kohë të intensitetit të rrezikimit.
- Hartat e riskut janë një mjet i rëndësishëm që ndikon vendimmarrjen e institucioneve përgjegjëse në realizimin e objektivave të tyre e, në këtë kuptim, ato janë pjesë e rëndësishme e sistemeve të menaxhimit të riskut.

➤ Vizualizimi i rezultateve të kontrolleve në harta ndikon në kuptimin më të mirë të problematikave të kontrolluara sidomos në masën e shpërndarjes hapësinore të tyre, duke e orientuar me efikasitet më të lartë planifikimin e kontrolleve e për pasojë edhe vendimmarrjen.

9. Literatura

- [1] Muka G., Jorgji V., Hoxha P., Balla R. “Rajonizimi dhe vlerësimi i riskut mjedisor mbështetur në ndikimin e shfrytëzimeve të braktitura të lëndëve të para minerare”, projekt i financuar nga AKTI (2010-2014).
- [2] Muka G., “Susceptibility Assessment above Underground Mining Exploitations”, International Journal of Science and Research (IJSR), Volume 5 Issue 2, February 2016, 381 – 386.
- [3] Muka G., “Assessment and Mapping of Georisk in Mining Areas Above Abandoned Chrome Mines in Albania, IJSR - INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH (IJSR), Volume 5 Issue 3, March 2016, 110 – 112.
- [4] Ruff M. “GIS-gestützte Risikoanalyse für Rutschungen und Felsstürze in den Ostalpen (Vorarlberg, Österreich)”, Karlsruhe, 2005
- [5] ESRI “ArcGIS Spatial Analyst”, 2013
- [6] Liebig, W., et al.: ArcGIS-ArcView 9, Band 1, 2 2008, Pointsverlag, Norden-Halmstadt, 2008
- [7] Lang. S, et al.: “Landscapeanalyse mit GIS”, Stuttgart, 2007
- [8] Chancenmanagement versus Risikomanagement. Secricon GmbH, Risk & Security Consulting. Zyrich, 2011
- [9] Arnd Wiedemann, et al.: “Risiken als Chancen verstehen, implementierung eines Chancen-und Risikomanagements an der Universitaet Siegen”, Wissenschaftsmanagement.de, Ausgabe 2013
- [10] Meier, G. “Zur Vorhersage von schadensrelevanten Einwirkungen im Altbergbau”
- Tagungsband, 10. Altbergbau-Kolloquium in Freiberg, 04. bis 06.11.2010, S. 120 bis 127, VGE Verlag GmbH, Essen, 2010.

Dr. Gafur Muka:

Lektor në Universitetin Politeknik të Tiranës, Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minierave në Departamentin e Inxhinierisë së Burimeve Minerare për kurset “Hartat Dixhitale & GPS”, “Kartografia Dixhitale”, “Kartografia Tematike”, “Modelimi Kartografik” etj. Ai është autor dhe bashkautor i shumë punimeve shkencore dhe artikujve brenda dhe jashtë vendit, për çështje si “Minierat e Braktisura në Shqipëri”, “Statusi dhe Perspektivat e Hartave të Gjeoriskut në Shqipëri” etj.

Z.Gafur Muka ka marrë titullin shkencor “Doktor të Shkencave” dhe titullin akademik “Profesor i Asociuar”.

ASPEKTE TË RISKUT TË KORRUPSIONIT NË KONTRATAT KONCESIONARE- RASTI I SHQIPËRISË

Dr. Zef Preçi¹

Abstrakt

Konçesioni është një marrëveshje me interes financiar dhe që përfaqëson një ndër format e partneritetit publik privat. Ky prezantim fokusohet pikërisht në analizimin e disa aspekteve të riskut të korrupsionit që bartin kontratat koncesionare. Fillimisht punimi synon të japë një trajtim teorik të modelit të partneritetit publik-privat (PPP) në përgjithësi dhe të koncesioneve në veçanti. Më tej analiza do të fokusohet në problemet dhe përfitimet kryesore të koncesioneve. Mbi këtë bazë në prezantim jepen gjithashtu edhe disa konsiderata mbi kuadrin ligjor për investimet strategjike dhe riskun e korrupsionit.

Vëmendje e veçantë në këtë punim i kushtohet kontratave koncesionare në Shqipëri me qëllim për të dhënë një pasqyrë gjithëpërfshirëse të natyrës së kontratave koncesionare në vend duke u ndalur në prirjet e shfaqura dhe risqet portenciale për korrupsion. Në përmbyllje të punimit ofrohen disa rekomandime modeste për përmirësimin e kuadrit institucional dhe kushteve aktuale të koncesioneve në Shqipëri.

Fjalët kyçe: *PPP, marrëveshje koncesionare, risk*

Klasifikimi JEL: *H57, H54*

HYRJE

Çështja e koncesioneve përbën një shqetësim në rritje në vendin tonë. Ato janë përdorur në Shqipëri mbas viteve '90, por gjerësisht nga vitit 2001 e sot. Koncesionet janë një formë e PPP-ve, por historikisht në Shqipëri ka patur një

¹ Drejtor Ekzekutiv, Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER),
zef.preci@gmail.com

mungesë të plotë informacioni, si në mjediset e sektorit publik, ashtu edhe tek ata të sektorit privat mbi PPP-të. Madje, shpesh herë edhe specialistët e institucioneve të qeverisjes qendrore, vendosin shenjë e barazisë midis konceptit të koncesionit dhe atij PPP.²³ Marrëveshjet konçensionare, luajnë një rol të rëndësishëm në ekonominë e një vendi. Këto marrëveshje paraqiten me interes për arsye të qarkullimit të vlerave monetare brenda vendit, zhvillimin e sektorëve të ekonomisë, transferimin e teknologjive të reja, rritjen e numrit të të punësuarve, etj. Koncesioni është një marrëveshje me interes financiar, e lidhur midis autoritetit kontraktues dhe një ose më shumë operatorëve ekonomik, ku objekti i së cilës është kryerja e punimeve, ku shpërblimi për punimet që duhet të kryhen përbëhet nga e drejta për të shfrytëzuar veprat që janë objekt i kontratës ose nga kjo e drejtë së bashku me pagesën.⁴ Koncesionet, shoqërohen më një serë risqesh, ashtu siç kanë edhe përfitimet respektive.⁵

RRETH MODELIT TË PARTNERITETIT PUBLIK-PRIVAT

Partneriteti publik-privat përfshin një spektër të modeleve që në mënyrë progresive angazhojnë ekspertizën ose kapitalin e sektorit privat. Në njërën anë, kemi një kontraktim të drejtpërdrejtë si një alternativë ndaj rrugës së ofrimit tradicional të shërbimeve publike dhe nga ana tjetër, ekzistojnë marrëveshje të cilat janë të administruara publikisht, por brenda një kuadri ligjor që mundëson financimin, projektimin, funksionimin dhe ndoshta pronësinë e përkohshme të një asetit nga sektori privat.

Në bazë të nevojës, përdoren disa modele të PPP. Disa nga modellet e PPP mund të jenë fleksibël dhe të modelohen në varësi të nevojës së aplikimit në sektorë të caktuar. Më poshtë paraqiten disa modele themelore të PPP:⁶

Projektim – Ndërtim (Design-Build DB): Sektori privat harton dhe ndërton infrastrukturën për të përmbushur specifikimet e performancës së sektorit publik,

² Mikel Alla, The accounting for the service concession arrangements in Albania, Regional Tax Directorate of Elbasan, Konferenca e Informatikës dhe Menaxhimit Shkencor, 24-28 Mars 2014

³ Shkolla Rajonale e Administratës Publike, Working Paper, "Comparative Analysis of Lessons Learned from Recent Development in Implementation of PPP Projects in the Western Balkan Region", Nëntor 2015

⁴ Kuvendi i Shqipërisë, Ligji për Koncesionet dhe Partneritetin Publik Privat nr. 88/2014

⁵ Durim Kraja, Partneriteti Publik Privat: Koncesionet si një mënyrë menaxhimi dhe financimi i shërbimeve publike, (Doktoratura, Fakulteti i Ekonomisë, Universiteti i Tiranës), 2015

⁶ United Nations, Guidebook on promoting good governance in public-private partnership, United Nations Economic Commission for Europe, United Nations Publications, Sales No. 08.II.E.1 ISBN: 978-92-1-116979-9, 2008

shpesh për një çmim të caktuar, kështu që rreziku i tejkalimeve të kostove transferohet në sektorin privat pasi ai është i përcaktuar që në momentin e parë.

Kontratë Operimi dhe Mirëmbajtje (Operation and Maintenance Contract O&M): Në këtë term një operator privat, sipas kontratës, menaxhon një pasuri në pronësi publike për një afat të përcaktuar. Pronësia e aseteve gjithnjë mbetet në zotërimin publik.

Projektim – Ndërtim – Financim – Operim (Design-Build-Finance-Operate DBFO): Në këtë rast sektori privat harton, financon dhe ndërton një strukturë të re nën një kontratë afatgjatë dhe e operon këtë strukturë gjatë afatit të kontratës së qerasë. Në fund të kontratës partneri privat e transferon objektin e ri tek sektori publik.

Ndërtim – Zotërim – Operim (Build-Own-Operate BOO): Sektori privat financon, ndërton, zotëron dhe menaxhon një strukturë ose një shërbim në pafundësi. Kufizimet publike janë të përcaktuara në marrëveshje origjinale dhe ndiqen nga një autoritet rregullator në vazhdimësi.

Ndërtim – Zotërim – Operim – Transferim (Build-Own-Operate-Transfer BOOT): Një operator privat fiton një ekskluzivitet për financimin, projektimin, ndërtimin dhe për të operuar një njësi ose shërbim duke vendosur taksa për përdoruesin, për një periudhë të caktuar, pas së cilës pronësia transferohet tek sektori publik.

Blerje – Ndërtim - Operim (Buy-Build-Operate BBO): Transferimi i aseteve publike tek një subjekt privat apo ndërmarrje ose kompani private që operon në emër ose në mbështetje të qeverisë dhe kjo zakonisht bëhet nën një kontratë që asetet duhet të përmirësohen gjatë kohës që janë në operim në një periudhë të caktuar kohe. Kontrolli publik ushtrohet nëpërmjet kontratës në kohën e transferimit të aseteve.

Licencë Operimi (Operation License): Një operator privat merr një licencë apo të drejtën për të menaxhuar një shërbim publik, zakonisht për një afat kohe të përcaktuar. Kjo është përdorur shpesh në projektet e IT-ve.

Vetëm Financim (Finance Only): Një subjekt privat, zakonisht një kompani shërbimesh financiare, financon drejtpërdrejtë një projekt ose përdor mekanizma të ndryshme.

KËNDVËSHTRIM TEORIK MBI KONCENSIONET

Koncepti i marrëveshjeve konçesionare ka shumë përkufizime, por të gjithë definicionet duket se flasin për të njëjtat çështje. BE-ja përcakton një marrëveshje koncesionare si "një prokurim publik, me përjashtim se konsiderata për aktivitetet që

do të kryhen përbëhet vetëm nga e drejta për të operuar objektin, apo përbëhet nga kjo e drejtë e kombinuar me një çmim që duhet paguar”.⁷ Christopher Bovis e përcakton koncesionin si një kontratë publike ku konsiderata e sektorit privat për ofrimin e shërbimeve konsiston në të drejtën për të shfrytëzuar shërbimin.⁸ Nocioni i koncesionit bazohet në faktin se nuk bëhet asnjë pagesë nga ana e entitetit publik tek konçensionari. Karakteristikë e koncesioneve është se sektori publik blen një shërbim nga koncesionari. Ky shërbim është disponueshmëria e një produkti të caktuar për një kohë, kapacitet dhe cilësi të caktuar. Shërbimi përftohet nga dhënia e një koncesioni ku koncesionari është gjithashtu përgjegjës për financimin e projektit. Drejtimi është në duart e sektorit publik që është drejtuesi (klienti) ndërsa rreziqet transferohen tek sektori privat.

Qendra Multilaterale për Zhvillimin e Sektorit Privat në Stamboll jep këtë definicion: "Marrëveshje e Koncesionit do të thotë një marrëveshje sipas të cilës një Autoritet Kontraktor i jep të drejtat dhe pajtohet me detyrimet që duhet të ndërmerren në lidhje me ndërtimin, rinovimin apo sigurimin e infrastrukturës ose të kërkimit dhe/ose shfrytëzimit të burimeve natyrore (duke përfshirë ndonjë trajtim përkatës ose mjetet e transportit).

Ekzistojnë disa forma të kontratave të koncesionit ku më të përdorurat janë: projektim – ndërtim – financim – mirëmbajtje (DBFM); projektim – ndërtim – financim – operim (DBFO); ndërtim – operim – transferim (BOT) si dhe shumë forma të tjera. Këto tre forma bazë të marrëveshjeve kontraktuale janë metoda dorëzimi në të cilat klienti prokuron projektimin, ndërtimin, financimin, mirëmbajtjen dhe operimin e një objekti dhe shërbimet shoqëruese si një paketë të integruar dhe të dorëzuar nga një kontraktor i vetëm.

Nga pikëpamja praktike e ekspertëve ligjorë koncesioni përbën një lëshim "i jep pronarit të BOT të drejtën (që dëshiron të jetë ekskluzive) për të siguruar shërbimin, i cili prodhohet nga infrastruktura e tij (p.sh. të energjisë elektrike, pagesës së rrugëve, një aeroporti, etj). Ajo (e drejta) do të jetë e kufizuar në kohë për periudhën e BOT dhe zakonisht do të përmbajë nxitje (të cilat variojnë nga njëra marrëveshje në tjetrën) për të sjellë projektin BOT në vend në vendin e parë.

Koncesionet janë të ndryshme nga kontratat publike që kanë qenë tradicionalisht të përdorura nga autoritetet publike për të siguruar mallra (furnizime), punime ose shërbime. Nën një kontratë publike, operatorit ekonomik i jepet një pagesë e caktuar

⁷ Dokumenta të Komisionit Evropian, Prokurimi Publik dhe Përkufizimi i Koncesioneve, Fletë Informimi Nr 12

⁸ Christopher Bovis, Public-Private Partnerships in the European Union, Business & Economics, Sep 11, 2013

për përfundimin e punës apo shërbimin e kërkuar. Në një koncesion, një operator ekonomik siguron kompensim financiar të konsiderueshëm nëpërmjet lejimit për të kryer punimet ose për të ofruar shërbimin. Koncesionet mobilizojnë kapitalin privat dhe njohuritë (know-how) për të plotësuar burimet publike dhe lejojnë për investime të reja në infrastrukturë dhe shërbime publike pa rritur borxhin publik. Përmes një koncesioni i jepet një koncesionari privat përgjegjësi jo vetëm për funksionimin dhe mirëmbajtjen e aseteve, por edhe për financimin dhe menaxhimin e të gjitha investimeve të nevojshme.

RISKU NË NJË MARRËVESHJE KONCESIONARE

Sipas Cornelius Keating⁹ risku është në mesin e padëshiruar të një grupi rezultatesh të pasigurta. Studimet tregojnë se nuk ka një përkufizim të qëndrueshëm të rrezikut dhe se kjo është e varur nga sektori për të cilin flasim.¹⁰¹¹

Një tjetër përkufizim është se risku është një çështje, e cila mund të shmanget apo të zbutet (ku një çështje është problem potencial që duhet të zgjidhet tani). Ai përshkruhet si risk cilësor dhe risk sasior. Në këtë punim, risku është është përshkruar si një situatë e cila do të sjellë pasoja negative. Prandaj, identifikimi proaktiv dhe ndarja e përgjegjësive dhe risqeve është një mjet thelbësor i planifikimit në shpërndarjen e suksesshme të projekteve rëndësishme të infrastrukturës. Përderisa marrëveshjet kontraktuale ndajnë përgjegjësitë e palëve, në të njëjtën kohë është e nevojshme për të përcaktuar se kush merr risqet që lidhen me skemën që do të zbatohet. Shpërndarja e mundshme e riskut të zbatueshmërisë tregtare dhe me kosto efektive ndërmjet palëve është një pjesë përbërëse e suksesit të projektit dhe është një nga elementet më komplekse të një marrëveshjeje projekti. Ndërsa vendimet për shpërndarjen e risqeve sjellin implikime të rëndësishme të efektivitetit dhe të shpërndarjes, sfida e vërtetë mbetet balancimi i risqeve të sektorin privat në një nivel të cilat ata nuk përbëjnë një pengesë të rëndësishme për financimin privat të projekteve infrastrukturore.

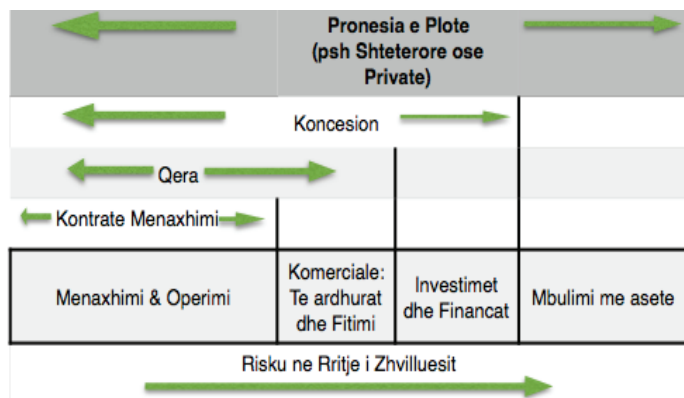
Një model ku përcaktohen fushat e riskut për çdo tip të PPP-ve, jepet në figurën 1.

⁹ Public Private Partnerships in the Water Sector, Cleland Mandri-Perrott, David Stiggers, IWA Publishing, 1 Gusht 2013, Kapitulli 6. Të kuptosh dhe Menxhosh Riskun

¹⁰ Cantarelli, C. C., Molin, E. J. E., van Wee, B., dhe Flyvbjerg, B. 2012. Characteristics of cost overruns for Dutch transport infrastructure projects and the importance of the decision to build and project phases. *Transport Policy*, 22: 49–56. DOI: 10.1016/j.tranpol.2012.04.00

¹¹ Bent Flyvbjerg, 2014, "What You Should Know about Megaprojects and Why: An Overview," *Project Management Journal*, vol. 45, no. 2, April-May, pp. 6-19, DOI: 10.1002/pmj.21409

Figura 1: Fushat e riskut kontraktual për çdo tip të PPP

Burimi: Stingers, 2006

Nëse do të bënin një kategorizim të risqeve¹², do të kishim:

- **Risqet politike dhe makroekonomike** - risku i vendit i referohet mundësisë që ndryshimet në mjedisin e biznesit do të ndodhin në drejtimin që do të çojnë në zvogëlimin e rentabilitetit nga të bërit biznes në një vend. Këto ndryshime mund të ndikojë negativisht edhe në vlerën e aseteve. Ky grup përfshin risqet politike dhe risqet makroekonomike
- **Risqet e sektorit**- Risku që sektori do të ndikohen nga faktorë ekonomikë apo të tjerë të cilët kanë të bëjnë me këtë sektor në mënyrë më specifike se sa sektorët e tjerë.
- **Risqet e projektit** - ju referohen atyre rrethanave, të cilat mund të kenë një efekt në përgjegjësitë e secilës palë në një marrëveshje koncesioni/PPP dhe përfitimeve që ata mund të arrijnë nga projekti. Këto përfshijnë risqet që lidhen me financimin, projektimin, ndërtimin, operimin dhe mirëmbajtjen.
- **Risqet nga pala tjetër (kunderparte)** - kanë të bëjnë me rreziqe të veçanta që dalin nga pala/palët kunderparte në një marrëveshje PPP ku nuk janë në gjendje për të përmbushur përgjegjësitë e veta sipas marrëveshjes PPP (Në një marrëveshje tipike PPP pala kryesore është Autoriteti Kontraktor, por mund të ndodhë që palë të tjera të tilla si për shembull një agjenci kombëtare specifike ose njësi e qeverisjes vendore nuk i siguron zhvilluesit Lejet e veçanta përkatëse).

¹² Mandri-Perrott, Cledian, 'Developing Sustainable Legal Mechanisms in the Water Sector', 2009,

Madhësitë e rrezikut ndryshojnë në varësi të fazës së projektit: disa rreziqe janë të rëndësishme në fillim të procesit të tenderimit dhe disa do të vazhdojnë të ekzistojnë deri në fund të jetës së projektit. Kjo padyshim ndikon në alokimin optimal të rrezikut.

PËRFITIMET KRYESORE NGA KONCESIONET

Autorë dhe studime të ndryshme, nxjerrin në pah disa aspekte të përfitimeve nga kontratat koncesionare. Duke e parë në disa këndvështrime, thuhet se një nga përfitimet e konçensioneve është ajo e parë në këndvështrimin e kapitalit: Mobilizimi i kapitalit për të përmbushur nevojat për investime pa shtuar borxhin Sovran. Me fjalë të tjera, nëpërmjet sigurimit të aksesit në kapital të ri, jo nga buxheti publik dhe nëse është i strukturuar si duhet, nuk kërkon linjë kreditimi të garantuar, domethënë jashtë bilancit të financimeve të qeverisë. Një tjetër përfitim që vjen nga koncesionet është rritja e efektivitetit në mënyrën e funksionimit, ndryshe nga sipërmarrjet qeveritare. Në përgjithësi janë më të efektshme në operim se sa sipërmarrjet qeveritare. Motivi i fitimit i bën të panevojshme modalitetet e qeverisë.¹³ Koncesionet shikohen edhe me përfitimet e konsiderueshme e parë në aspektin politik. Kjo do të thotë që duke arritur përfitime politike përmes përfundimit efikas të projektit, pa shpenzimet ose vetëm me ndonjë shpenzim minimal qeveritar, duke i siguruar përfitime publikut nëpërmjet jetëgjatësisë së projektit. E parë në një tjetër aspekt, koncesionet sjellin përfitime në rritjen e nivelit të aftësive të popullsisë lokale. Kjo do të thotë që popullsia lokale trajnohet për të operuar dhe si pjesë e koncesionit, për përmirësimin teknologjik dhe qasje me to, për të përmirësuar edhe edukimin e popullsisë vendase (krijimit të grupeve me aftësi të reja, etj.) mund të strukturohen për të formuar një pjesë të marrëveshjes. Koncesionet sjellin deri diku një reduktim të riskut. Risku i qeverisë mund të kufizohet në mënyrë specifike për ato çështje që trajtohen në marrëveshjen e koncesionit. Sektori privat është shumë më i përshtatshëm për të identifikuar dhe për të menaxhuar riskun. Kjo rezulton në efikasitetin e rrezikut. Përveç kësaj si më kryesorja, grupet huadhënëse dhe investitorët që mbajnë barrën e sigurimit të suksesit ekonomik. Së fundmi, koncesionet sjellin përfitime ekonomike në kuadër të rritjes pozitive në aktivitetin ekonomik dhe të tregut, e cila do të sigurojë ndikim të përgjithshëm pozitiv në nivelet e punësimit dhe përfitime afatshkurtër gjatë procesit të ndërtimit. Kjo nga ana e saj do të lejojë për zgjerimin dhe rritjen e mbështetjes ndaj politikës së

¹³ Daniela PÂRVU, Cristina VOICU-OLTEANU, “Advantages and limitations of the public private partnerships and the possibility of using them in Romania”, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*,

përgjithshme të qeverisë. Kjo do të rrisë më tej standardin e jetesës veçanërisht në vendet në zhvillim.

DISA KONSIDERATA MBI KUADRIN LIGJOR PËR INVESTIMET STRATEGJIKE DHE RISKUN E KORRUPSIONIT

Ligji nr. 7973 i datës 26 korrik, 1995 — *Për koncesionet dhe pjesëmarrjen e sektorit privat në shërbimet publike dhe infrastrukturë*¹⁴, i amenduar kohë pas kohe, përbën tentativën e parë të Qeverisë Shqiptare për të rregulluar ligjërisht procedurat e dhënies me koncesion të shërbimeve, apo për të administruar pronën publike. Praktikrat e para koncesionare në zbatim të Ligjit nr.7973 shfaqen problematikat e tyre gjatë fazës së implementimit të projekteve. Së pari, duke qenë se shumë kontrata koncesionare u miratuan nga qeveria shqiptare si projekte të pakërkuara, referuar përcaktimit ligjor të bërë në ligjin e sipërcituar, këto propozime nuk ishin objekt prokurimi, dhe si të tillë, ishte i pamundur krahasimi dhe përzgjedhja e propozuesit me të mirë në kuptim të termave ekonomike dhe teknike të projekteve. Kontrata ishte lidhur me të parin propozues që sillte idenë e tij për t'u angazhuar në sektorin publik dhe në shumicën e rasteve koncesionarët rezultuan pa mbështetjen e duhur financiare dhe përvojën e nevojshme për zhvillimin e projekteve në këtë sektor. Se dyti, ligji nuk siguronte termat e përgjithshme të kontratave dhe cilësia e tyre në mbrojtje të interesave të investitorëve, apo të shtetit rregullohej rast pas rasti me marrëveshje midis Organit Shtetëror të Autorizuar dhe Koncesionarit, duke sjellë mangësi në përcaktimin e detyrimeve dhe obligimeve të palëve për realizimin e kontratës, gjë që shpesh çonte në mungesë serioziteti për angazhime mes palëve.

Në literaturën ekonomike, financiare dhe të biznesit bëhet një dallim i qartë midis investimeve “të zakonshme” dhe “investimeve strategjike”. Në fakt, në ligjin tone këto dy nocione duket se ngatërrohen, ky dallim është i pamundur – të krijohet përshtypja se gjithçka është/mund të jetë “strategjike” në përputhje me vullnetin dhe autoritetin e qeverisë .

Ligji për prokurimin publik shfaq problem të tjera. Një problem të rëndësishëm që sjell ky ligj është në lidhje me anashkalimin e ligjit të prokurimit dhe të koncesioneve, duke ofruar përcaktimin e “...procedurave në rastet e zhvillimit të procedurave konkurruese/ tenderuese/ koncesionare”, gjë që mbart pasojat të pariparueshme, veçanërisht sa i takon cënimit të konkurrencës në treg. Ligji, ndër të tjera, përcakton edhe “... procedurat administrative që ndiqen nga organet shtetërore për realizimin e investimeve strategjike nëpërmjet dy formave atë të procedurës së

¹⁴ Ligji Nr. 7973/2013, ‘Për koncesionet dhe pjesëmarrjen e sektorit privat në shërbimet publike dhe infrastrukturë’, 1995, qbz

asistuar dhe atë të procedurës së veçantë si dhe masat mbështetëse”, kjo do të thotë se po përcaktohet një procedurë jashtë modelit të konkurrimit klasik të njohur. Nga ana tjetër, ky ligj bie ndesh me hapat e hedhur deri më sot dhe angazhimet e shtetit shqiptar për përafrimin e legjislacionit me Bashkimin Evropian në drejtim të nxitjes dhe mbrojtjes së konkurrencës. Pohimi se ky ligj “...nuk synon përafrim të legjislacionit të shqiptar me atë të Bashkimit Evropian... konsiderohet si një masë legjislative e përkohshme deri më 31 dhjetor 2018” (sipas relacionit të përgatitur nga qeveria për Kuvendin e Shqipërisë), nuk arrin të gjejë justifikim.

Një tjetër problem i cili shfaqet në disa sfera të administratës publike, është fenomeni i pandëshkueshmërisë. Dhënia e fuqive ekzekutive për ndëshkimin e shkeljeve të administratës publike apo vendosje penaltitësh një agjencie promocioni dhe zhvillimore (në atë masë pavarësie në vendimmarrje sa lejon ekzekutivi, kuptohet), siç është AIDA, hap diskutimin rreth kapaciteteve dhe funksioneve të kësaj agjencie. Kështu, sipas këtij ligji, AIDA-s i jepet e drejta të vendosë gjobë mbi punonjësit e administratës publike kur ata “... definojnë si shkaktarët e vonësve apo shkaktarët e mosecjes së projektit”, gjë që në një shtet normal nuk ka përse të jetë atribut i kësaj agjencie.

KONTRATAT KONCESIONARE NË SHQIPËRI

Në Shqipëri, përgjithësisht kontratat koncesionare, pavarësisht formës së ndërtimit, janë hartuar duke u mbështetur në përvojën dhe asistencën e institucioneve financiare ndërkombëtare ose/edhe të kompanive të huaja të konsulencës. Format e kontratave koncesionare janë kryesisht të tilla që ju ofrojnë një siguri maksimale investitorëve të huaj, kjo si për shkak të mungesës së kapaciteteve negociuese të palës shqiptare, ashtu edhe për shkak të influencës së qarqeve politike e diplomatike të interesuara.

Transparenca e kontratave koncesionare vlerësohet përgjithësisht si e ulët. Përpjekje janë bërë vitet e fundit, si përmes përfshirjes së vendit në programe të posaçme transparence, ashtu dhe nën dritën e skandaleve të dyshuara për korrupsion, evazion dhe cënim të interesave të ligjshme të ekonomisë kombëtare. Vendimmarrja për rishikimin e kushteve të kontratave koncesionare bëhet kryesisht në rrethe të mbyllura, mungojnë instrumentet që rregullojnë interesat e palëve si dhe në mjaft raste ndërmerren vendim kolegjiale që sigurojnë “mbrojtjen” ligjore të vendimmarrësve vendas dhe shtojnë fitimet e koncesionareve.

Në sektorët e ndryshëm të ekonomisë ku janë dhënë koncesione, vihet re se në mjaft raste koncesionaret nuk respektojnë detyrimet për të kryer investimet e parashikuara ose i shtyjnë ato në kohë, realizojnë një shfrytëzim grabitqar të rezervave natyrore,

në raste të tjera shkaktojnë dëme ambientale, nuk përmbushin detyrimet ndaj komunitetit për punësim etj.

Për një numër shkaqesh që lidhen kryesisht me korrupsionin e autoriteteve fiskale, me kapacitetet e kufizuara të agjencive monitoruese si dhe me trafikun e influencës për interesa të dyshuara si korruptive së qarqeve vendim-marrëse, një numër konçesionarësh kanë krijuar një borxh të madh fiskal, por edhe në sistemin bankar. Për borxhin e keq fiskal prej dhjetëra miliona Eurosh, të pajustificuar, të një numri kompanish konçesionare të krijuar në vite, gjatë 5 a më shumë vitesh, nuk është ndëshkuar asnjë nëpunës i shtetit përgjegjës për monitorimin e zbatimit të kontratës, ndjekjen e investimeve, detyrimeve fiskale, etj. Edhe KLSH, në disa raste është penguar të ushtrojë veprimtarinë e vet audituese duke përdorur si mburojë “natyrën sekrete të kontratës”, “sekretin tregtar”, mungesën e dokumentacionit, etj.

Një numër negociatash, përgjithësisht të pasuksesshme për rishikimin e kushteve të kontratave konçesionare me synim rritjen e përfitueshmërisë publike, kanë sjellë zgjatje të paargumentuara afatesh, ndryshim tarifash dhe kushtesh të tjera, por jo shtim të të ardhurave në buxhetin e shtetit. Edhe në raste kur kontratat konçesionare janë rishikuar/rinegocuar, ky është një proces i vështirë që përgjithësisht nuk ka sjellë rezultatet e pritshme/premtuara për përfitimet e ekonomisë shqiptare, në disa raste procesi ka qenë i komprometuar dhe formal, për të mos thënë se ka “blinduar” më tej interesat e konçesionarit dhe të partnerëve të tij vendas të njohur e të panjohur.

Vitet e fundit vihet re futja në treg në cilësinë e konçesionarit/partnerit të konçesionarit edhe e kompanive vendase, krejt të panjohura, jashtë profilit të aktivitetit, pa kapacitetet e nevojshme financiare dhe të ekspertizës, me mbulesë formale (guaskë) kompani të huaja që tërhiqen mbas nënshkrimit të kontratës konçesionare. Në një numër rastesh, përpara ose mbas fillimit të veprimtarisë zyrtare të lartë shtetërore influencojnë përzgjedhjen e operatorëve lokale për shërbime të ndryshme (nën kontraktore) ose/edhe, konçesionarët ndryshojnë pronësinë, plotësisht ose pjesërisht, kryesisht duke futur kompani të huaja, të panjohura me parë, ose vitet e fundit edhe kompani vendase pa asnjë lidhje me atë fushë veprimtarie.¹⁵

Vitet e fundit, sidomos mbas miratimit të Ligjit “Për Investimet Strategjike”¹⁶, vihet re një nxitim i pajustificuar për të përcjellë në duart e operatorëve ekonomike privatëve të një numri shërbimesh publike, për të cilat mungojnë ose nuk janë bërë publike studimet përkatëse të fizibilitetit, ose vendimmarja është përqendruar vetëm

¹⁵ SELDI, Raporti Rajonal mbi Mirëqeverisjen në Sektorin e Energjisë, 2016 (Draft)

¹⁶ Ligji Nr. 55/2015, ‘Për Investimet Strategjike në Republikën e Shqipërisë’, 2015,

në dorën e titullarit, duke anashkaluar organet kolegjiale të qeverisjes (si p.sh qeverinë ose këshillat bashkiake). Po kështu nuk mungojnë edhe rastet e krijimit të kompanive të reja publike-private, ndonëse baza ligjore përkatëse në rastet kur krijon implikime në taksat e qytetarëve është e mangët dhe tejet e paqartë.

Studimet tregojnë se për një numër arsyesht kryesisht fiskale, por edhe për të fshehur pronarët dhe investitorët e vërtetë, një pjesë e konsiderueshme e kompanive konçesionare që operojnë në ekonominë shqiptare vijnë nga zona offshore. Kështu për shembull vetëm në industrinë e kërkimit, nxjerrjes dhe shfrytëzimit të naftës rreth 1/2 e kompanive janë kompani offshore. Problemi kryesor i konstatuar nga studimet e ndryshme është se rritja e pranisë së këtyre kompanive shoqërohet me pakësimin e kontributeve të sektorëve përkatës në të ardhurat e buxhetit të shtetit.

Mbas publikimeve të “Panama Papers”¹⁷, autoritete qeveritare shqiptare u angazhuan publikisht për “hetim të pranisë së këtyre kompanive” dhe për “amendim të kuadrit ligjor përkatës rreth origjinës së këtyre kompanive, por asgjë nuk ka ndryshuar - edhe kompanitë e reja që po hyjnë në tregun shqiptar vazhdojnë të jenë të tilla...

Në raportin midis koncesioneve “tradicionale” në të cilin riskun e mban kryesisht investitori dhe PPP-ve në të cilin riskun financiar e mban edhe qeveria, gjatë viteve të fundit vihet re një zhbalancim në favor të rritjes së peshës specifike të këtyre të fundit, gjë që nuk mund të mos sjellë implikime fiskale të rrezikshme për periudhat që vijnë.

KONKLUZIONE

Kontratat konçesionare trajtohen me kujdes dhe vëmendje të veçantë në çdo vend të botës, si ato të zhvilluar dhe ato në zhvillim. Bibliografia e rishikuar për këtë punim, reflekton pikërisht këtë pohim dhe po ashtu angazhimin që politikat publike dhe institucionet duhet të kenë në sigurimin e një funksionimi të mirë të këtyre kontratave. Ajo çfarë u vu re në përgatitjen e këtij punimi, është se kontratat konçesionare të përgatitura në Shqipëri kanë nën mbrojtje të veçantë investitorin e huaj, duke tejkaluar shpesh edhe ekuilibrat në negociimet mes palëve dhe duke zbehur kështu pozitat dhe qëndrimet e mundshme të Autoriteteve Kontraktore. Rishikimi i literaturës tregon qartazi që risqet janë të ndryshme në faza të ndryshme të projekteve, ku disa prej tyre kanë rëndësi të veçantë në fillim të projektit dhe disa më tej, duke ndikuar në alokimin e burimeve për menaxhimin e riskut. Megjithatë më e rëndësishme është dukuria e mosnjohjes së qartë të këtyre risqeve dhe momenteve të ndeshjes së tyre.

¹⁷ Për më tepër mbi Panama Papers, ju lutem referojuni linkut:
<https://www.occrp.org/en/panamapapers/>

Në këtë punim është synuar të preken disa çështje të cilat lidhen edhe me atributet të ndryshme, që jepen për struktura dhe persona, në kuadër të legjislacionit primar dhe sekondar mbi koncesionet dhe prokurimet publike. Ajo që vihet re veçanërisht është një mungesë e përpjekjeve të Qeverisë së Shqipërisë për hartimin e një programi afatgjatë në terma të koncesioneve dhe të investimeve strategjike në burimet natyrore të vendit, një vonesë e pashpjegueshme në hartimin e një Regjistri të Koncesioneve¹⁸ siç është rënë dakord për plotësimin e detyrimeve të vendit për integrimin në BE, një mungesë jo e rrallë e studimeve të fizibilitetit të bëra publike, një mungesë në konsultimet paraprake publike për raste të caktuara koncesionesh dhe më tej një mosndjekje e koncesioneve në performancën e tyre.

Për këto problematika dhe të tjera, në emër të funksionimit demokratik të vendit dhe të një ecurie normale në ekonominë e tregut, duhet të merren masa për të shmangur një përkeqësim të mëtejshëm të situatës. Në përmbyllje të këtij punimi paraqiten rekomandimet e hartuara të lidhura ngushtësisht me çështjet e trajtuara më sipër.

REKOMANDIME

Për disiplinimin e procesit të lëshimit të kontratave koncesionare, kontratave PPP apo të drejtave të tjera ekskluzive të shtetit, si dhe për minimizimin e riskut të korrupsionit dhe risqeve të tjera në këtë proces jepen disa rekomandime si më poshtë:

- Hartimin nga qeveria dhe njësitë e qeverisjes vendore të një Plani Tre-Vjeçar të Koncesioneve, i cili të administrohet nga Ministria e Financave. Në vitet e veçantë, ky plan të reflektohet në mënyrë specifike planin e të ardhurave të buxhetit të shtetit për vitin pasardhës dhe zbatimi i planit të jetë subjekt i auditimit nga KLSH me program të veçantë mbi bazën e analizës së riskut.
- Në hierarkinë e institucioneve që lëshojnë kontrata koncesionare të përfshihet Kuvendi i Shqipërisë, vetëm për “kontratat koncesionare me interes strategjik për vendin”.
- Për rezultatet e performancës së zbatimit të kontratave koncesionare të nënshkruara deri me sot dhe që bien ndesh me detyrimet e vendit në kuadrin e MSA për antarësimin në BE, por që juridikisht janë të pakontestueshme apo bartin risqe të tjera për vendin, Ministria e Financave dhe Ministria e Integritetit Evropian të raportojnë posaçërisht në Kuvendin e Shqipërisë së bashku me draft buxhetin e vitit paraardhës. Çdo institucion që lëshon kontrata koncesionare të publikojë në mënyrë

¹⁸ Sekretariati i Komunitetit të Energjisë, (2015), Raporti Vjetor i Zbatimit 2014/2015

të detyrueshme studimin që justifikon ndërmarrjen e koncesionit sipas një formati të caktuar.

- Në kuadrin ligjor për koncesionet në përgjithësi dhe në secilën kontratë në fuqi apo që do të nënshkruhet në të ardhmen të bëhen/përfshihen edhe këto ndryshime:

a. përcaktimi i saktë i kohës (në vite) kur duhet të fillojë pagesa ndaj shtetit nga ana e konçesionarit;

b. detyrimi i Autoritetit Kontraktor për të krijuar një Komisionin ad hoc të Ekspertëve për secilën kontratë të re konçesionare;

c. përgjegjësia e drejtpërdrejtë ligjore të Autoritetit Kontraktor për vjeljen e plotë dhe në kohë të pagesave fiskale nga ana e konçesionarit,

d. detyrimi për auditim periodik nga ana e KLSH-së të konçesionarëve dhe procedura specifike përkatëse e këtij procesi.

BIBLIOGRAFIA

- Agjencia e Prokurimit Publik , "Buletini i Njoftimeve Publike" - Nr.11 Datë 21.03.2016

- Amalia Tola, An Effective Approach to Leverage the Quality of Public Goods and Services: The case of Albania" , Academic Journal of Interdisciplinary Studies, Botimet MCSER, Romë-Itali, Vol 4 Nr 1, Mars 2015,

<http://www.mcser.org/journal/index.php/ajis/article/download/5959/5730>

- Argita Malltezi, Flutura Kola-Tafaj, "Novelties on the Domain of PPP and Concessions in Albania", Konferenca e Parë Ndërkombëtare mbi Kërkimin dhe Edukimin - Sfidat drejt së ardhmes (ICRAE 2013), 24-25 maj 2013, Universiteti i Shkodrës "Luigj Gurakuqi", Shkodër,,

- <http://konferenca.unishk.edu.al/icrae2013/icraecd2013/doc/438.pdf>

- Bent Flyvbjerg, 2014, "What You Should Know about Megaprojects and Why: An Overview," Project Management Journal, vol. 45, no. 2, April-May, pp. 6-19, DOI: 10.1002/pmj.21409

- Boga & Associates, Newsletter, Issue 02/2013,

<http://www.bogalaw.com/pdf/In%20Focus%2002-13.pdf>

- Cantarelli, C. C., Molin, E. J. E., van Wee, B., and Flyvbjerg, B. 2012. Characteristics of cost overruns for Dutch transport infrastructure projects and the importance of the decision to build and project phases. Transport Policy, 22: 49–56. DOI: 10.1016/j.tranpol.2012.04.00,

- <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0967070X1200056X>

- Christopher Bovis, Public-Private Partnerships in the European Union, Business & Economics, Sep 11, 2013,

https://books.google.al/books?id=3bi_AAAAQBAJ&pg=PA101&lpg=PA101&dq=Christopher+Bovis+definition+concession&source=bl&ots=fwY42ctBTV&sig=12FjSh2t7Xg31uZE5G264DZX64g&hl=sq&sa=X&ved=0ahUKEwiA1ofkh4TOAhXB1

xQKHxJvDHsQ6AEIzAB#v=onpage&q=Christopher%20Bovis%20defitnion%20concession&f=false

– COST Action TU1001 Public Private Partnerships in Transport: Trends & Theory P3T3, “2014 Discussion Papers Country Profiles & Case Studies- (County profiles: Germany, Hungary, Poland, Spain and Albania)”, 2014,

http://www.ppptransport.eu/docs/2014_Discussion_Papers.pdf

– Daniela PÂRVU, Cristina VOICU-OLTEANU, “Advantages and limitations of the public private partnerships and the possibility of using them in Romania”, Transylvanian Review of Administrative Sciences, 27E/2009 pp. 189-198,

http://www.ucv.ro/pdf/invatamant/educatie/scoala_doctorala/pirvu_daniela/portofoliu/2.pdf

– Deloitte Albania & Kosovo, Newsletter August 2015, On the law " 25.04.2013 On Concessions and PPP",

http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/al/Documents/legal/al_Deloitte-Albania-Legal-News-August-2015.pdf

– Dokumenta të Komisionit Evropian, Prokurimi Publik dhe Përkufizimi i Koncesioneve, Fletë Informimi Nr 12:

http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/modernising_rules/reform/fact-sheets/fact-sheet-12-concession-definition_en.pdf

– Durim Kraja "Concessions in the Hydropower Sector in Albania- Challenges and Opportunities", Studies in Business and Economics, Vol 91, Nr. 917, <http://eccsf.ulbsibiu.ro/articole/vol91/917kraja.pdf>

– Durim Kraja, "Concessions as New Possibilities for Public Service Management- Case of Albania", Analet e "Brancusi Constantin" Universiteti Târgu Jiu, Seria Ekonomike, 2/2014, http://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2014-02/5_Kraja%20Durim.pdf

– Durim Kraja, Partneriteti Publik Privat: Koncesionet si një mënyrë menaxhimi dhe financimi i shërbimeve publike, (Doktoratura, Fakulteti i Ekonomisë, Universiteti i Tiranës), 2015, http://www.doktoratura.unitir.edu.al/wp-content/uploads/2015/11/Doktoratura-Durim-Kraja-Fakulteti-Ekonomik-Departamenti-i-Manaxhimit_2.pdf

– Ermela Kripa, “Role of PPP in Infrastructure Development: focus on Albania”, Hulumtimi i avancuar në Fushat Shkencore, 2 - 6 Dhjetor 2013,

<https://www.google.al/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi6mc6sgITOAhVD7BQKHatLCEEQFggYMAA&url=http%3A%2F%2Farsa-conf.com%2Farchive%2F%3Fvid%3D1%26aid%3D3%26kid%3D60201-58%26q%3Df1&usg=AFQjCNGPMX-bBpOD7ASwVduTrcZuJvERfA&sig2=eRNhmRty3bXgBgC0ZB1aTQ>

– European PPP Expertise Centre, Overview of the PPP legal and Institutional Frameworks in the Western Balkans, July 2014,

http://www.eib.org/epec/resources/publications/epec_wbif_overview_ppp_institutional_arrangements_institutional_frameworks.pdf

- Gazmir Vehbi, "PPP overview in Albania", 24 Qershor 2015, <http://www.atrako.gov.al/wp-content/uploads/2015/06/Albanian-ppp-key-aspects2.pdf>
- International Finance Corporation, "PPP Impact Stories: Albania: Ashta Hydropwer", Gusht
- 2013 http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/e730ce00498391aa858cd7336b93d75f/PPPImpactStories_Albania_AshtaHydropower.pdf?MOD=AJPERES
- Jonida Meniku Msc., Prof. Dr. Andrea Maliqari, Prof. Dr. Adriana Miri, Urban Development through PPPs "Challenges and Models-Comparison between Albania and European countries", Procedimet e Konferencës së dytë Ndërkombëtare në Arkitekturë dhe Dizajn Urban ICAUD, Universiteti Epoka, Tiranë, Shqipëri, 08-10 maj 2014, Artikull Nr. 258,
- <http://dspace.epoka.edu.al/bitstream/handle/1/883/258.pdf?sequence=1>
- Julinda Keci, PPP for Infrastructure Projects: Mapping the Key Risks", International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering ,Vol: 9, Nr: 9, 2015,
- <http://waset.org/publications/10002398/public-private-partnership-for-infrastructure-projects-mapping-the-key-risks>
- Kuvendi i Shqipërisë, Ligji për Koncesionet dhe Partneritetin Publik Privat nr. 88/2014, http://www.cirt.gov.al/images/Ligji_125_2013.pdf
- Mikel Alla, The accounting for the service concession arrangements in Albania, Regional Tax Directorate of Elbasan, Konferenca e Informatikës dhe Menaxhimit Shkencor, 24-28 Mars 2014, <http://ictic.sk/archive/?vid=1&aid=3&kid=50301-18&q=f1>
- OECD Documents, Country Page: Albania, "Abstract of the Evaluation "PPP in German Development Cooperation: Case of Albania" German Development Co-operation with Albania, 2002. <http://www.oecd.org/countries/albania/36820408.pdf>
- Public Private Partnerships in the Water Sector, Cledan Mandri-Perrott, David Stiggers, IWA Publishing, 1 Gusht 2013, Kapitulli 6. Të kuptosh dhe Menxhosh Riskun, [https://books.google.al/books?id=FSYDAwAAQBAJ&dq=\(Landsburg,+2003,+Hubbard,+2009,+Flyvbjerg+et+al+2002+and+Flyvbjerg+et+al+2003\).&source=gbs_navlinks_s](https://books.google.al/books?id=FSYDAwAAQBAJ&dq=(Landsburg,+2003,+Hubbard,+2009,+Flyvbjerg+et+al+2002+and+Flyvbjerg+et+al+2003).&source=gbs_navlinks_s)
- Sekretariati i Komunitetit të Energjisë, (2015), Raporti Vjetor i Zbatimit 2014/2015 https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3872267/EnC_IR2015WEB.pdf, aksesuar për here të fundit në 21.11.2015.
- SELDI, Raporti Rajonal mbi Mirëqeverisjen në Sektorin e Energjisë, 2016 (Draft)
- Shkolla Rajonale e Administratës Publike, Working Paper, "Comparative Analysis of Lessons Larned from Recent Development in Implementation of PPP Projects in the Western Balkan Region", Nëntor 2015, <http://www.respaweb.eu/download/doc/ReSPA+PPP+Working+Paper.pdf/303a4782ecd38f039d270ac39dba69ee.pdf>

- United Nations, Guidebook on promoting good governance in public-private partnership, United Nations Economic Commission for Europe, United Nations Publications, Sales No. 08.II.E.1 ISBN: 978-92-1-116979-9, 2008, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/ppp.pdf>
- Wolf Theiss Client Alert Albania, "Albania: New Law on PPPs and Concessions", Gusht 2013,
- http://wolftheiss.com/fileadmin/content/6_news/pdf/ClientAlertAlbania_NEW_LAW_ON_PPPs_AND_CONCESSIONS.pdf
- World Bank, Article: "Stories from the field: WB-IFC collaboration on new PPP legislation in Albania" <http://blogs.worldbank.org/ppps/stories-field-world-bank-ifc-collaboration-new-ppp-legislation-albania>
- World Bank, Fjala e Drejtores së Bankës Botërore në Shqipëri, Tahseen Sayed mbi Partneritetin Publik-Privat në vend, 10 Shkurt 2015, <http://www.worldbank.org/en/news/speech/2015/02/10/world-bank-country-manager-in-albania-tahseen-sayed-on-public-private-partnerships-in-albania>

--- o --- o ---

Dr. Zef Preçi:

Drejtori Ekzekutiv i Albanian Center for Economic Research (ACER). Z.Preçi ka një eksperiencë prej më shumë se 25 vite pune si studiues në fushën e kërkimeve social-ekonomike, ideimin dhe drejtimin e kryerjes së studimeve, prezantimeve publike, hartimit të vërtetimeve kombëtare, interpretimeve dhe analizave, etj. Dr. Preçi ka kryer një sërë detyrash publike si: Ministër i Ekonomisë dhe Privatizimit (1999); Këshilltar Ekonomik i Presidentit të Republikës (2002-2004); Kryetar i parë i Autoritetit të Konkurrencës (2004-2005); gjithashtu ka kryer detyra të përfaqësimit në nivele të ndryshme brenda komunitetit të biznesit dhe të shoqërisë civile. Dr. Preçi ka dhënë një kontribut të konsiderueshëm për institucione të ndryshme financiare, sistemin e Kombeve të Bashkuara dhe komunitetin e biznesit, duke ofruar ekspertizë në ndërtimin e kapaciteteve dhe menaxhimin e shërbimeve të ndryshme, me njohuri të gjerë në rajon dhe veçanërisht në Kosovë. Ai ka një sërë kualifikimesh brenda dhe jashtë vendit. Ai është autor i një numri të konsiderueshëm artikujsh dhe studimesh. Dr. Preçi ka qenë pjesëmarrës në shumë konferenca shkencore në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar. Aktualisht, Dr. Preçi është kryeredaktor i Revistës Shqiptare Social-Ekonomike, përfaqësues i shoqërisë civile në Këshillin Kombëtar për barazinë gjinore, anëtar i Komisionit të ndihmës shtetërore si dhe Drejtor Ekzekutiv i Qendrës Shqiptare për Kërkime Ekonomike.

RISKU I KËRKIMEVE TË NAFTËS NË RAJONIN E SHPIRAGUT

Prof. Dr. Irakli Prifti

Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minerave, Universiteti Politeknik i Tiranës

Abstrakt

Bazuar në veçoritë gjeologjike është konkluduar që zona Jonike është një sistem nafte. Në prerjen karbonatike janë shtatë nivele të shkëmbinjve mëmë, të cilët janë përfshirë në dritaren e naftës. Fazat e migrimit të hidrokarbureve ka ndodhur gjatë seravalianit dhe pliocen-postpliocenit (Prifti & Muska, 2013). Rrjedhimisht janë zbuluar vendburime naftë e gazit në rezervuarët e

gëlqerorëve dhe të ranorëve të mbivendosur mbi qëlqerorët e eroduar.

Pjesa lindore e zonës Jonike ku përfshihen brezi sinklinal i Përmetit dhe brezi antiklinal i Beratit nuk ka ndjekur të njëjtën histori të zhvillimit gjeologjik. Ky sektor është kthyer në kontinent pas përfundimit të depozitimeve flishore të oligocenit të sipërm (Pg_3^3). Pra, shkëmbinjtë mëmë në këtë sektor nuk i janë nënshtruar rimaturimit ashtu si në pjesën perëndimore të zonës Jonike.

Realisht janë takuar shenja nafte në prerjet karbonatike, flishore dhe mollasike. Shtritime naftë janë zbuluar në prerjen mollasike (vendburimi i Kuçovës). Naftat grude kanë migruar nga gëlqerorë të eroduar te antiklinalit të Kuçovës dhe nga plani tektonik i antiklinalit të Shpiragut. Gjithashtu janë marrë rezultate pozitive gjatë kërkimeve për naftë në prerjen karbonatike. Duke i parë në kompleks të dhënat e deritanishme gjykojmë që sektori lindor i zonës Jonike, përfaqëson një tjetër sistem të naftës. Rol të rëndësishëm luajnë niveli i pjekurisë së shkëmbinjve mëmë dhe fazat rrudhosëse tektonike pas oligocenit të sipërm.

Stadi i maurimit të shkëmbinjve burimore dhe fazat tektonike pas kohën se Oligocenit të sipërm (Pg_3^3) kanë një rol të rëndësishëm. Kështu, pjekuria e shkëmbinjve burimor mund të ketë arritur kulmin e gjenerimit të naftës por nuk kanë qenë në fazën e gjenerojnë të kondensateve. Kjo është arsyeja pse në thellësi 5000m nuk janë takuar kondensate dhe rrit rrezikun e kërkimeve të naftës në këtë rajon.

Ndërtimi gjeologjik

Albanidet paraqesin një ansambël të strukturave gjeologjike në territorin e Shqipërisë. Albanidet janë të ndarë në dy njësi: Albanidet e brendshme (seri efuzivo-

sedimentare); Albanidet e jashtme (seri sedimentare Trias-Pliocene). Vendburimi i naftës e gazit ndodhen në zonën Jonike dhe në Adriatik.

Zona Jonike është e përfaqësuar nga disa njësi që quhen breza të cilat janë sinklinale dhe antiklinale. Kështu nga Lindja drejte Perëndimit veçohen brezi sinklinal i Përmetit, brezi antiklinal i Beratit, brezi sinklinal i Memaliajit, brezi antiklinal i Kurveleshit, brezi sinklinal i Shushicës dhe brezi antiklinal i Çikës. Zona Jonike në lindje kontakton me zonën e Krujës (Gavrorvo në Greqi), ndërsa në perëndim me platformën e Apulianos (Website: [www. Petrmanas.com](http://www.Petrmanas.com)).

Kombinimi i karakteristika gjeologjike orienton procesin e kërkimeve të naftës. Prania dhe efektiviteti i elementeve të sistemit të naftës, formojnë bazën e eksplorimit të naftës. Ne do të merremi me karakteristikat gjeologjike të rajonit Shpiragut, e cila do të vejë në dukje mundësitë dhe rreziqet e kërkimeve të naftës.

Vendburimet e naftës janë zbuluar në brezin e Kurveleshit, brezin e Beratit dhe në prerjen mollasike miocenike që shtrihen mbi gëlqeroret e eroduar. Ndërsa shtratimet e gazit natyror ndodhen në depresionin Adriatik. Studimet në fushën e gjeologjisë dhe gjeokimisë së naftës kanë dalë në konkluzionin që në Albanidet takohen dy sisteme naftë: sistemi i zonës Jonike dhe depresioni i Adriatikut.

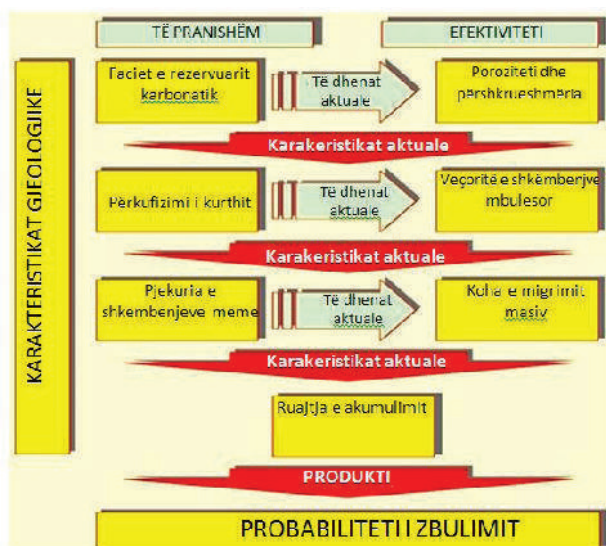

Figura 2. Kombinimi i karakteristikave gjeologjike (The Coordinating Committee for Coastal and Offshore Geoscience Programmes in East and Southeast Asia, 2000)

Kërkimet për naftë në zonën e Shpiragut zbuluan naftë në thellësinë rreth 5000 metra (website of Petromanas), ku tipi i fluidit nuk është e njëjte me atë në perëndim të zonës jonike (në këtë thellësi duhej të kishte kondensat dhe gas yndyror). Kjo na bëri të përsërisim interpretimin e ndërtimit gjeologjik dhe disa parametra gjeokimik.

Veriu i brezit antiklinal të Beratit ndërtohet nga disa njësi:

Diapiri i Dumresë;

Bloqet tektonik të brezit antiklinal.

Diapiri i Dumresë vendoset në vazhden veriore të strukturave të brezit antiklinal të Beratit dhe ka forme izometrike të rregullt. Formacioni evaporitike i Dumresë është i moshës së para Triasikut të sipërm, ose Permo-Triasike.

Shpërthimi i diapirit ka ndodhur në pjesën perëndimore të antiklinalit të Marakut (struktura me veriore të brezit të Beratit) ku ka patur intensitetin më të madh dhe që shprehet me pjesën më të avancuar të diapirit drejt perëndimit. Forma aktuale është kryer në fazën rrudhosëse pas pliocenike, e vërtetuar kjo nga punimet sizmike dhe shpimi i pusit Dumre-7.

Brezi antiklinal i Beratit përbehet nga dy blloqe tektonike të quajtur “Berati thrust sheet” (i ceket) dhe “Sqepuri thrust sheet” (i thellë).

Ndryshimi i orientimit të brezit antiklinal të Beratit gati Perëndim-Lindje është rezultat i ndikimit të diapirit të Dumresë (Bandilli *et al.*, 2002)..

Në periferinë perëndimore dhe jugore të diapirit takohen shenja nafte dhe vendburimet e naftës në Kuçovë dhe në Rase-Pekisht.

Foto 1. Pusi Shpiragu-1 në perëndim të antiklinalit të Kullësit.

Puset Shpiragu kanë depërtuar dy njësi tektonike: bllokun e sipërm dhe bllokun më të ulët të nënzonës së Beratit. Kompania që operon, e interpreton bllokun e ulët si pjesë e nënzonës së Kurveleshit. Unë mendoj se blloku ulët tektonike është e ndarë nga nënzona e Kurveleshit, përndryshe ne do të kemi kondesate në shtratimin e Shpiragut.

Pusi Shpiragu-1 ka kaluar plotësisht prerjen karbonatike e zonës Ionike, ku janë identifikuar nivelet e shkëmbinjve mëmë.

Prerjet gjeologjike e puseve janë dhënë në tabelat e mëposhtme.

Prerja gjeologjike e kaluar nga pusi Shpiragu-1	
Thellësia (m)	Prerja gjeologjike
0-217	Flish (Pg ₃)
217-265	Pako kalimtare (Pg ₃)
265-413	Eocene (gëlqerore - Pg ₂)
413-485	Paleocene (gelqerore-Pg ₁)
485-1220	Gëlqerore -(Cr ₂)
1220-2090	Limestone-(Cr ₁)
2090-2515	Gëlqerore -(J ₃)
2515-2710	Gëlqerore -(J ₂)
2710-3394	Gëlqerore -(J ₁)
3394-3465	Gëlqerore (T ₃)
3465-4909	Flish (Pg ₃)
4909-4930	Pako kalimtare (Pg₃)
4930-5087	Gëlqerore e-(Pg ₂)
5087-5150	Gëlqerore -(Pg ₁)
5150-5333	Gëlqerore -(Cr ₂)

Prerja gjeologjike e kaluar nga pusi Shpiragu-1	
Thellësia m)	Prerja gjeologjike
Deri 3732,4	Blloku i sipërm (gëlqeror, Pg ₂ -T ₃)
3732,4-4745	Flish (Pg ₃)
4750-4800	Blloku i mesëm (gëlqerore)
4826-5150	Flish (Pg₃)
5200-5550	Gëlqeror (Pg ₂ -Cr ₂)

SHENJAT E NAFTËS

Ne brezin antiklinal te Beratit takohen katër tipe shenjash nafte.

Ranoret bituminoz te depozitimeve te mesinianit qe i përkasin formacionit Driza. Ato ndodhen në krahun lindor të sinklinalit te Ballagatit ne Kuçove, ne Murriz (midis Kuçoves dhe Rases) dhe ne Karthnek (veri të vendburimit Rase-Pekisht). Ranor bituminoz në depozitimet flishore te oligocenit te poshtëm ne Zhapokik (ne jug te qytetit te Beratit). Shenja nafte janë takuar ne depozitimet flishore te oligocenit të poshtëm dhe të mesëm në Osmanzeze, gati rrjedhje nafte (vrojtime fushore) dhe

nafte në grykën e pusit Osmanzeza-4. Ndërsa në depozitimet karbonatike, shenja naftë janë hasur në depozitimet e Cr-Pg në antiklinalin e Komarit në jug të Zhapokikës.

Shenjat e naftës në Osmanzeze janë të freskëta, ndërsa të tjerat janë të biodegraduara.

Prania e shtratimeve të naftës është një realitet, të tilla si në vendburimet e naftës Kuçovë-Arez dhe Rase-Pekisht, ku nafta ka migruar nga seksioni karbonatike.

SHTRATIMI I SUPOZUAR I NAFTËS NË SHPIRAG

Mbështetur në informacionin e kompanisë “Petromanas” është gjetur shtratim naftë në strukturën e Shpiragut në thellësinë rreth 5000 m. PMI dhe Shell gjithashtu besojnë se kanë identifikuar një shtratim naftë me 800 metra kat në rezervuarët karbonate në strukturën e Shpiragut, por është provuar vetëm 400 metra për shkak të avarive gjate avarive të shpimit (*website*).

Nga korrelacion me llojet e tjera të naftës, nafta e Shpiragut është e lehtë, edhe pse thellësia e shfaqjes së tyre është e madhe.

Naftat e Kuçovë -Arez dhe e Shpiragut (vetëm një mostër) ndryshojnë nga naftat e tjera, pasi përmbajtja hidrokarbureve aromatike është e lartë, Këto nuk janë nafta normale që e ka përcaktuar shkencën e gjeokimisë së naftës.

Bazuar në përbërjen e hidrokarbureve e naftave brut (Prifti & Muska 2013), mund të klasifikohen si më poshtë:

A. Nafta të rënda; B. Nafta normale; C.Nafta të lehta; D. kondesate.

Veçoritë e naftave reflektojnë efektet e kombinuara të shkëmbinjve mëmë, karakteristikat e kerogenit, maturiteti termike i shkëmbinjve mëmë në kohën e ekspulsionit të hidrokarbureve, fazat e migrimit të naftës dhe degradimi bakterial lokal/shpëlarja e ujit. Këto karakteristika reflektojnë tendencat e uljes së përmbajtjes të squfurit dhe dendësinë e naftës (ose rritjen e API) drejt thellësisë, me përjashtim të shenjave të naftës.

Përjashtimi nga kjo prirje e bën nafta e Shpiragut, në shikim të parë duket si kemi të bëjmë me shfaqje të naftës. Në fakt deri në këtë thellësi (5000m), duhet të ketë kondesate ose gaz yndyror. Kjo shpjegohet vetëm me një interpretim: brezi antiklinal i Beratit (rajoni i Shpiragut) paraqet një sistem tjetër naftë.

Identifikimi i shtratimeve të naftës me metodat gjeokimike

Nafta e zbuluar në Shpirag ka rritur debatin shkencor në lidhje me praninë e shtratimit. Në kuadër të këtij debati janë paraqitur rezultatet e studimit gjeokimike të hidrokarbureve të gaztë në solucionin e argjilës gjatë shpimit të pusit Shpiragu-2.

Studimi ka përcaktuar të gjitha gazrat hidrokarbure nga metani në hexane. Sipas treguesve të tyre gjeokimike janë llogaritur për të kryer këto vlerësime:

1. Lloji i hidrokarbureve të gaztë,
2. Maturimi i hidrokarbureve të gaztë,
3. Vlerësimi i fluideve të prerjes karbonatike të përshkuara nga pusi.

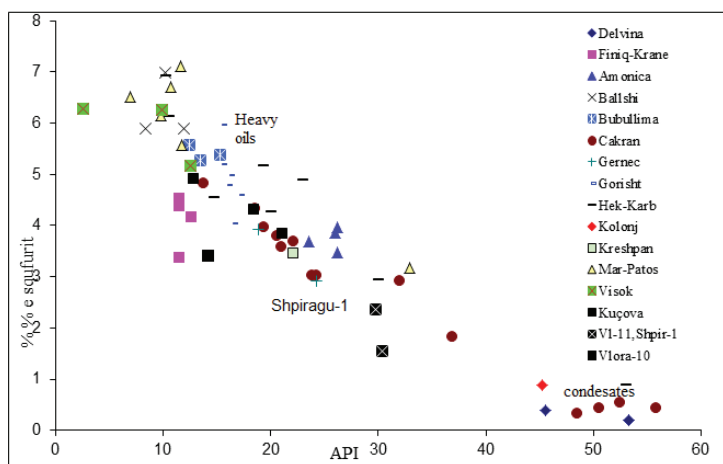

Figura 2. % e sqfurit vs API në llojet e naftës shqiptare

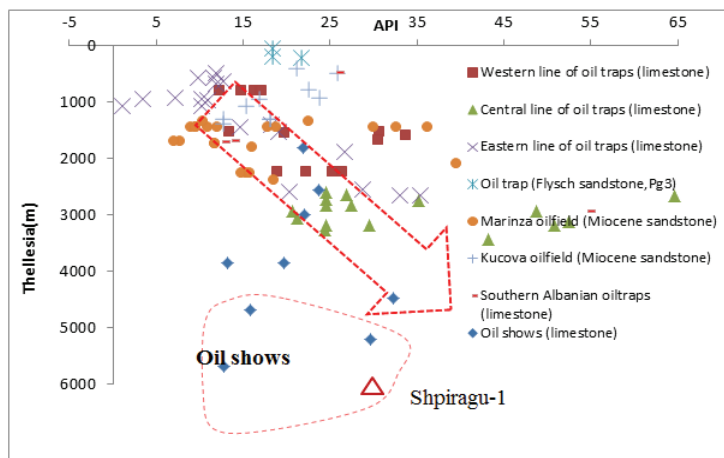

Figure 3. Rritja e API drejt thellësisë së naftës shqiptare.

Tipi i hidrokarbureve të gaztë

Tipi i hidrokarbureve të gaztë përcaktohet nga raportet: C_1 / C_2 (metan / etan), C_1 / C_{2+} (metan / shuma e gazeve të rënda) (Prifti I. 2014).

Në tipin e gazrave hidrokarbureve kanë ndikuar prania e prishjeve tektonike deri në thellësinë 4750m. Pra, në prishjet tektonike ulen vlerat e raporteve gjeokimike (gazrat e hidrokarbureve bëhet më yndyror). Ndërsa trendi i raporteve në rënie nën thellësinë 4750, jep në mënyrë të qartë anomalinë e shtratimit të naftës. Por anomali pasqyrohet vetëm në shkëmbinjtë mbulesorë dhe jo në sipërfaqe, jo në fushë.

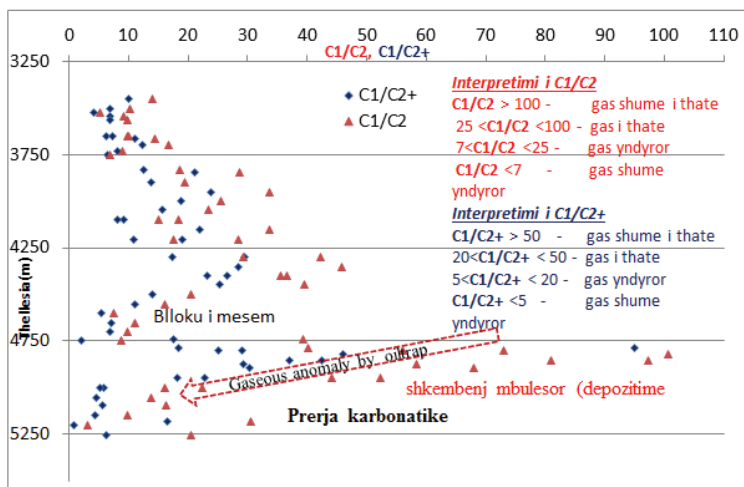

Figure 4. Ndryshimi i yndyritetit të gazeve hidrokarbur në prerjen gjeologjike të kaluar nga pusi Shpiragu-2

Tipi i fluideve në rezervuar

Bazuar në treguesit e hidrokarbureve gazor, është vlerësuar lloji i fluidit në rezervuar. Këto parametra janë:

- Raporti i yndyritetit të Hidrokarbureve (Wh),
- $Wh = (C_2 + C_3 + iC_4 + nC_4 + iC_5 + nC_5) / (C_1 + C_2 + C_3 + iC_4 + nC_4 + iC_5 + nC_5) * 100$
- Raporti i balancës hidrokarbure ($Bh = (C_1 + C_2) / (C_3 + iC_4 + nC_4 + iC_5 + nC_5)$),
- Raporti i karakterit hidrokarbur ($Ch = (iC_4 + nC_4 + iC_5 + nC_5) / C_3$)
- Raporti Ethane / Propane, ($Ep = C_2 / C_3$).

Nga interpretimi i parametrave është e qartë se prerja karbonatike e përshkruar nga pusi Shpiragu-2, është përfshirë në shtratim naftë.

Pra, në Shpirag është zbuluar shtratim nafte të lehtë dhe pabiodegraduar. Ky shtratim ka formuar anomali në shkëmbinjtë mbulesor. Kjo anomali nuk ka të bëjë me planet tektonike në depozitetet e fllshit. Kjo shprehet qartë në korrelacionet e parametrave.

Gazet hidrokarbureve në shkëmbinjtë mbulesor në thellësi 4800-5150m, është rezultat i ndikimit të shtrimitit të naftës. Studiues të ndryshëm raportojnë C₂ / C₃ e kanë interpretuar si një tregues i pjekurisë së gazeve hidrokarbureve, por përvoja e kërkimit të naftës në Shqipëri ka treguar se duke ulur vlerat e këtij raporti, është tipike për shtratime nafte siç tregohet në Figurat e mësipërme.

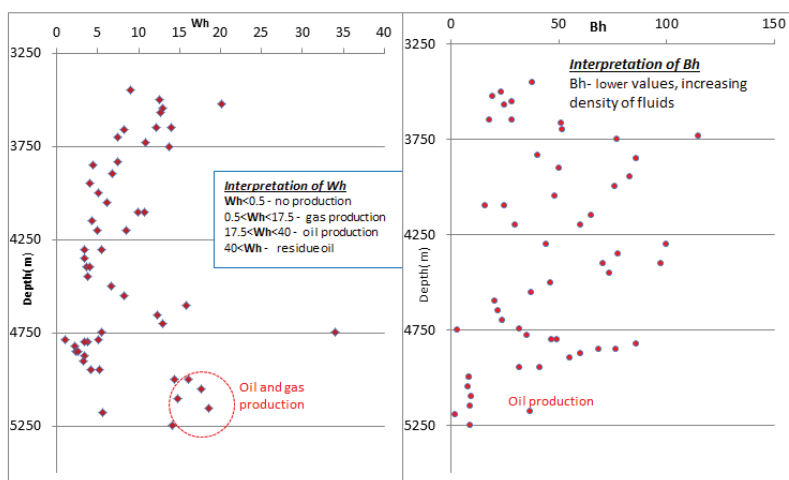

Figure 5. Estimation of fluids by Ch

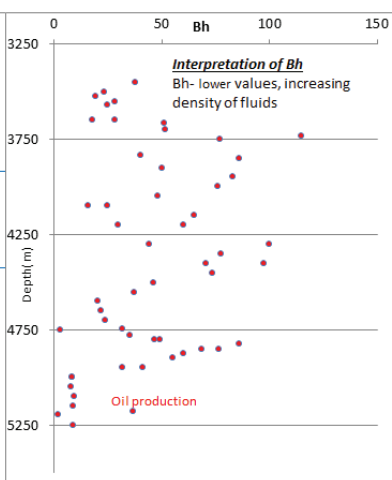

Figure 6. Estimation of fluids by C₂/C₃

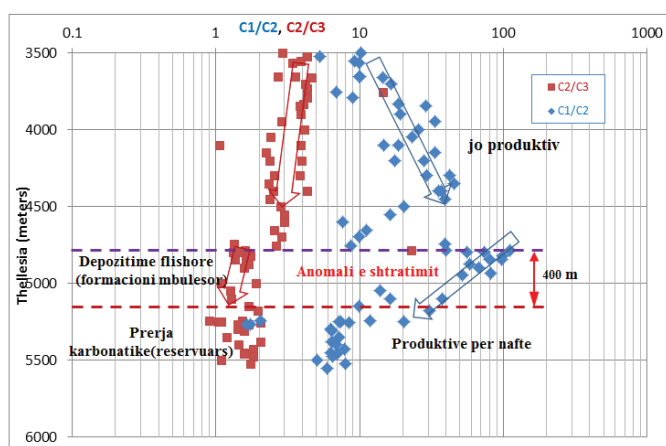

Figure 7. Anomalia e shtrimitit të naftës në pusin Shpiragu-2 me anë të parametrave C₂/C₃ dhe C₁/C₂

Studiues të ndryshëm raportin C2/C3 e kanë interpretuar si një tregues i pjekurisë së gazeve hidrokarbureve, por përvoja e kërkimit të naftës në Shqipëri ka treguar se duke ulur vlerat e këtij raporti, është tipike për shtratimet e naftës siç tregohet në Figurën 7.

SHKËMBINJTË MËMË

Nuk ka ndryshime të shkëmbinjve mëmë brenda sektorëve të zonës Jonike. Ndryshimet janë të dukshme në historinë e zhytjes gjatë dhe pas sedimentimit të formacionit flishor. Në antiklinalit e Kuçovës janë takuar shkëmbinj mëmë nga Jurasiku i mesëm deri në Kretakun e poshtëm.

Ndërsa në antiklinali e Shpiragut janë takuar të gjitha nivelet e shkëmbinjve mëmë nga pusët. Shkëmbinjtë mëmë të Triasit të sipërm dhe Liasit të poshtëm janë më të pasura me lende organike.

Shkëmbinjtë mëmë të Liasit të sipërm(Toarian) paraqiten të tipit II-III të lendes organike. Në përbërjen e saj ka një kontribut të dukshëm të lendes organike me origjinë kontinentale. Nivelet më cilësor pra me lende organike të tipit I-II janë ato të shkëmbinjve mëmë të Triasit të sipërm, Liasit të poshtëm dhe Kretakut të poshtëm.

Pjekuria e shkëmbinjve mëmë është vlerësuar me treguesit pirolitik (Shiri, M etj 2013). Vlerat e larta të indeksit të produktivitetit ($PI = S1/(S1+S2)$) tregon se ka ndodhur migrim të hidrokarbureve nga shkëmbinjtë mëmë më të vjetër ose më të thellë.

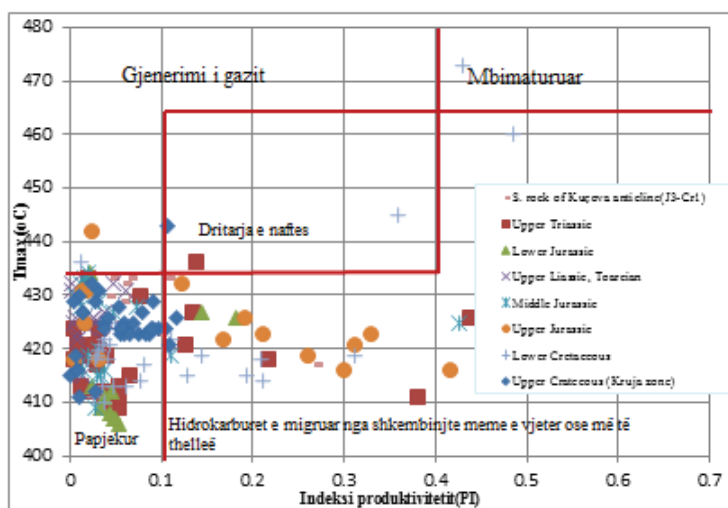

Figure 8. Pjekuria e shkëmbinjve mëmë sipas analizave roc-eval

Në baze të këtij treguesi, lënda organike ka hyrë në dritaren e naftës dhe është pranë pikut të gjenerimit. Shkëmbinjtë mëmë nuk kanë hyrë në zonën e gjenerimit të kondesateve dhe gazeve yndyror. Ndofta kjo është arsyeja kryesore që nafta e vendburimit të Kuçovës ka faktor gazor më të ulët (mesatarisht 15 Nm³/m³) se e vendburimit të Marinzes. Një fenomen i tillë ndodh edhe në shtratimin e naftës në Shpirag.

MIGRIMI PRIMAR

Migrimi primar (nga shkëmbinjtë mëmë për në shkëmbinj rezervuar) është trajtuar gjerësisht në shume studime. Fenomeni i migrimit primar të hidrokarbureve kryhet duke plotësuar këto kushte:

Cilësia e shkëmbinjtë mëmë;

Pjekuria e shkëmbit Mëmë;

Krijimi kushteve të rezervuarit;

Ulje të presionit gjeostatik e shkëmbinjve mëmë

Cilësia e shkëmbinjve mëmë dhe natyra shtresore favorizojnë migrimin primar edhe në gjendje fazore të naftës. Gjithashtu shkëmbinjtë mëmë ndodhen në fazën kryesore të gjenerimit të hidrokarbureve dhe janë të gatshme për t'u migruar.

Shkëmbinjtë rezervuar janë pjesa e sipërme e prerjes karbonatike. Tradicionalisht në studimet e kryera është konkluduar që pas kohës së seravalianit janë krijuar tiparet e shkëmbinjve rezervuar. Shkëmbinjtë rezervuar potencialë duhet të jenë krijuar edhe pas oligocenit të sipërm.

Kthimi në kontinent i rajonit pas oligocenit të sipërm ka shkaktuar një ulje të theksuar të presionit gjeostatik të shkëmbenjeve mëmë. Ky proces shkaktonte një migrim masiv të hidrokarbureve nga shkëmbi mëmë për në rezervuar. Kontributin më të madh e japin shkëmbenjtë mëmë më të pjekur, pra ato të Trias-Jures. Ky quhet gjenerimi i hershëm i hidrokarbureve në zonën Jonike.

MIGRIMI SEKONDAR

Migrimit sekondar të hidrokarbureve është trajtuar gjerësisht në literaturë. Këtu do trajtojmë disa aspekte që lidhen me rajonin.

Migrimi sekondar ndodh direkt pas migrimit primar, pasi janë formuar shkëmbinjtë rezervuar. Konditat e migrimit të hidrokarbureve janë të lidhura me faktorët:

- Fazat e ndryshme e gjenerimit të hidrokarbureve.
- Rrugët e migrimit, drejtimet dhe distanca e migrimit.
- Migrimi në faze-naftet.
- Koha e formimit të kurthit.

Gjenerimi i hidrokarbureve ka ndodhur në faza të ndryshme që lidhen me zhytjen e shkëmbinjve mëmë dhe aktivizimi i fenomenit të diapirit i formacionit evaporitik gjatë miocenit. Migrimi i hidrokarbureve ndodh pas fazave rrudhosëse.

Rajoni i Kuçovës është prekur nga ky fenomen dhe është shoqëruar nga një migrim masiv i hidrokarbureve nga prerja karbonatike në atë miocenike (nëpërmjet sipërfaqes së eroduar të prerjes karbonatike i antiklinalit të Kuçovës), janë formuar shtratimet e naftës në Kuçovë, Rase-Pekisht dhe ranoret biuinoz ku nafta ka migruar në mjedise poroze të rërave dhe ranoreve.

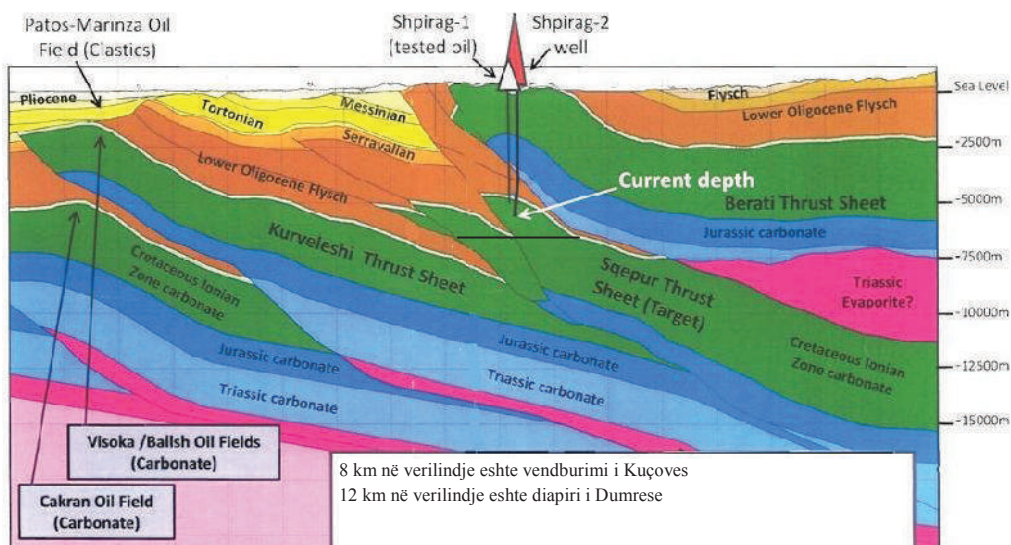

Figure 9. Prerje terthore në antiklinalin e Shpiragut

Problemi kryesor që do të diskutohet është nëse prerja karbonatike është formuar si rezervuar gjatë dhe në fund të Oligocenit të sipërm. Këtë herë përkon me kthimin e rajonit Shpiragut në kontinent.

Në raste të cilat nuk janë krijuar kushtet optimale të rezervuarit, atëherë rrugët kryesore të migrimit janë planet shtresëzimit dhe planet vertikale tektonike.

Llojet e naftës në brezin antiklinal të Beratit janë më aromatike së llojet e tjera, përjashtim bëjnë vetëm naftat e vendburimit Rase-Pekisht.

Foto 2. Shenja nafte në antiklinalin e Kullesit (tre fazat e migrimit te naftes)

Natyra aromatike e llojeve të naftës kushtëzohet nga dy faktorë:

- Nga origjina e lëndës organike e shkëmbinjve mëmë. Lënda organike me origjinë tokësore rrit përmbajtjen e hidrokarbureve aromatike në naftë;
- Distance e shkurtër e shkëmbinjve mëmë me rezervuarin.

Këto janë ndër arsyet kryesore që kanë ndikuar në përbërjen hidrokarbure të naftës. Ndërsa nafta e vendburimit Rase-Pekisht është kryesisht metano-naftenike, pasi rruga e migrimit në rezervuarët ranor është e gjatë dhe është kryer kromatografimi natyror.

Koha e formimit të kurtheve në pjesën lindore të zonës Jonike është e hershme. Format antiklinale të prerjes karbonatike që shohim në teren duhet të jetë e ngjashme me ato në thellësi. Fazat tektonike postmiocenike kanë ndryshuar planin tektonik, duke ngritur strukturat drejt jugut. Kjo shkakton një zvogëlim të katit naftëmbajtës dhe reformim të shtritimeve të naftës duke stimuluar migrimin e rendit të trete.

MIGRIMIN E RENDIT TE TRETE

Shenjat e naftës në ranoret e Miocenit (Kuçove, Pekisht), në ranoret e oligocenit të poshtëm (Zhapokike) dhe ato në prerjen karbonatike janë erozione të shkëmbinjve rezervuarë. Ndërsa shenjat e naftës në Osmanzeze (nafta e freskëta) janë rezultat i

fazës së tretë të migrimit. Nafta ka migruar nga shtratimet e naftës nëpërmjet prishjeve tektonike dhe është ekspozuar në sipërfaqe dhe në pusin Osmanzeza-4.

VLERËSIMI I RREZIKUT NË PERSPEKTIVAT NAFTËS

Kërkimi i naftës është një proces me risk. Tre elemente rrezikojnë këtë proces (përmendur më sipër):

- Shkëmbinjtë mëmë;
- Rezervuarët natyror;
- Kurthi.

Shkëmbinjtë mëmë janë takuar nga pusi Shpiragu-1 (nivelet nga Triasi i sipërm deri ne Kretakun e poshtëm). Sasia dhe cilësia e tyre nuk duhet të ndryshojnë shumë nga ato të studiuar në sektorë të tjerë të zonës Jonike. Nënzona antiklinale e Beratit është kthyer në kontinent në fund të epokës Oligocenit së sipërme, ajo ka penguar pjekurinë e mëtejshëm të shkëmbinjve mëmë. Pjekuria e tyre ka vazhduar në sektorin perëndimor ku baseni vazhdon zhytjen (janë depozituar shkëmbinjtë e seksionit Miocenik).

Pra, pjekuria e shkëmbinjve mëmë mund të ketë arritur kulmin e gjenerimit të naftës për këtë arsye nuk kanë qenë në gjendje të gjenerojnë kondensate. Kjo është arsyeja pse në thellësi 5000m nuk janë gjeneruar kondensate dhe rrit rrezikun e kërkimeve të naftës në këtë rajon.

Migrimi kryesor i hidrokarbureve nga shkëmbinj mëmë ka ndodhur menjëherë pas kthimit në kontinent gjatë Oligocenit të sipërm. Ne mund të quajmë migrimin e parë që ka ndodhur në zonën Jonike.

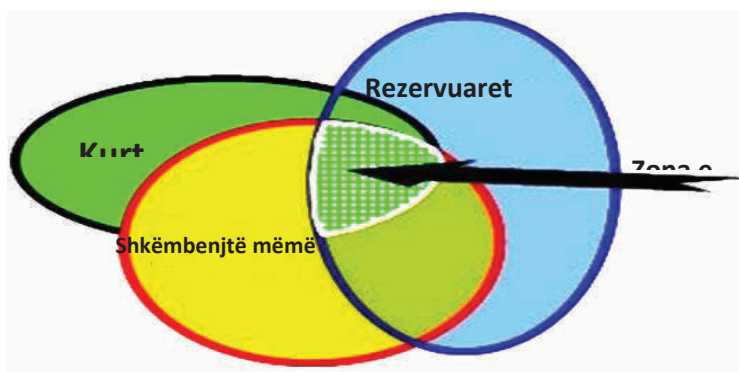

Figure 10. Kombinimi i karakteristikave gjeologjike

Rezervuarët natyrorë janë te seksionit karbonatik dhe të provuar në fushat e naftës. Karakteristikat e tyre ndikohen në masë të madhe nga sistemi i çarjeve. Në lidhje me kohën e formimit të rezervuarëve nuk ka ndonjë studim.

Gjenerimi i hidrokarbureve në shkëmbinj mëmë krijon tension të lartë dhe migrimi i tyre zbatohet më lehtë gjatë planeve të prishjeve tektonike. Kjo ka çuar në formimin e ranoreve bituminoze të depozitimeve flishore. Kështu që unë mendoj se sistemi çarjeve në karbonatet nuk është zhvilluar në Oligocenit të sipërm. Kjo ka orientuar hidrokarburet të migrojnë në planet e blloqeve tektonike.

Kurthi antiklinalë nuk është një autentike si ata të Gorishtit, Ballshit, Cakranit (të cilat kanë origjinën e tyre gjatë sedimentimit), por një bllok tektonike formuar pas kohës së Oligocenit të sipërme. Ky bllok ka plotësuar kushtet për kurthimin e hidrokarbureve. Anomalia e shtratimit shkon deri 400 metra mbi gëlqerorët në shkëmbinj të mbulesor (prerja flishore) e duke mos reflektuar në sipërfaqe.

Tre elementë e mësipërm kanë krijuar një zonë të vogël sipërfaqe duke rritur rrezikun e kërkimit të naftës në këtë rajon.

Kjo u provua nga testimi i kryer në pusin Shpiragu-2, treguan praninë e shtratimit e pa kapele të gazore, por rënia e shpejte e presioni në pus është karakteristikë e një shtratimi naftë me energji të ulët.

Konkluzione

Shkëmbinjtë mëmë të formacionit karbonatik (T_3-Cr_1) janë takuar nga pusët e shpuara në rajon. Ata kanë hyrë në dritaren e naftës dhe kanë aftësinë për të gjeneruar hidrokarbure të lëngshme nga koha e Oligocenit të sipërm. Faza e re e maturimit të shkëmbinjve mëmë është aktivizuar gjatë fenomeneve të diapirizmit.

Migrimi Primar i hidrokarbureve ka filluar pas Oligocenit të sipërm. Cilësia dhe stratifikimi i shkëmbinjve mëmë favorizojnë migrimin primar të naftës.

Kurthet e naftës në prerjen karbonatike janë formuar para kohës së Miocenit. Ndryshimet në planin tektonik gjatë dhe pas kohës Plioenike, kanë riformatuar kurthet e naftës në rezervuare karbonatike.

Natyra aromatike e naftës bruto duhet të lidhet me lenden organike të shkëmbinjve mëmë dhe migrimit në distancë të shkurtër nga shkëmbinjtë burim në ata rezervuarë. Faktori i ulët në vendburimin e Kuçovës ka të bëjë me pjekurinë e shkëmbinjve mëmë, të cilët kanë gjeneruar të naftës, por jo kondensate dhe hidrokarburet e gazit yndyror.

Pjesa lindore e zonës Jonike (rajoni Shpiragu) paraqet një sistem tjetër të naftës me rrezik të lartë të eksplorimit të naftës.

REFERENCA

Ahmad A. (2010). Crude Oil Families in the Euphrates Graben Petroleum System. Ph.D thesis in Petroleum Geochemistry. Berlin University of Technology.

Bandilli, L., Shehu, H. , Jano, K., Prifti, I., Marku, S., Bako, M., Hasanaj, L. , Arapi, A., Qyrana, F.,(2003).

Studim kompleks gjeologo-gjeofizik i rajonit Dumre-Sqepur-Plashnik-Vagalat për saktësimin e ndërtimit gjeologjik nën planin e mbivendosjes së strukturave antiklinale të brezit antiklinal te Beratit (Scientific report in albanian, p. 61, 17figures, 35 outside text graphics). In Archive of “National Agency of Natural Resources”, Fier, Albania.

Gjoka, M., Gjika, A., Sazhdanaku, F., Trifoni., E. (2002). Studim i ndërtimit gjeologjik të vendburimeve në rajonin Kreshpan-Kolonjë dhe Kuçovë-Pekisht mbi bazën e të dhënave ekzistuese dhe rivlerësimi i rezervave të naftës e gazit (Scientific report in albanian, p. 88, 27figures, 34 outside text graphics). In archive of “National Agency of Natural Resources”, Fer, Albania.

Magoon, L. B. and Schmoker, J.W., (2000). The total petroleum system—the Natyral fluid network that constrains the assessment unit. In U.S. In Geological Survey Digital Data Series 60

Nicholas M. D. (2009). The effects of salt diapirs on the thermal maturity of surrounding sediments in the western Pyrenees. Ph.D. Thesis in Petroleum geochemistry Duke University Spain.

Prifti I. (1995) Modeli i gjenerimit të hidrokarbureve në prerjen karbonatike të shpuar nga pusi Ba-27 sipas analizës së lëndës organike dhe reflektancës së vitrinitit (in albanian). In Albanian Petroleum journal, Nr.4, pp. 37- 48, Fier, Albania

Prifti, I.,and Bitri A., (1999) Modeli gjeokimik i vendburimeve të naftës (Scientific report in albanian, p. 37, 24figures). In archive of “National Agency of Natural Resources”, Fier, Albania.

Prifti,I., and Muska K.. (2013) Hydrocarbon occurrences and petroleum geochemistry of Albanian oils. In Ital. J. Geosci. (Boll. Soc. Geol. It.), Vol. 132, No. 2 (2013), pp. 228-235

PRIFTI Irakli, MEHMETI Nensi, DAUTI Suela. 2014. Petroleum system of east part of Ionian zone in Albania. Online International Interdisciplinary Research Journal, Kolhapur, Maharashtra India.

Prifti I. 2014. Geochemical evaluation of evaporite section crossed by Dumre-7 well

XX Congress of the the Carpathian-Balkan Geological Association,
September 24-26, 2014, Tirana, Albania

Rondeel , H.E.(2001) HYDROCARBONS, tekst voor de cursus Grondstoffen en het Systeem Aarde (HD 698).

Shiri, M., Karami, R., Moussavi-Harami R., and Rezae, M. (2013). Evaluation of organic carbon content and source rock maturity using petrophysical logs and geochemical data: Case study of Horn Valley Siltstone source rock, Amadeus Basin, Central Australia. In Journal of Zankoy Sulaimani- Part A (JZS-A), 2013, 15 (3).

The CCOP (The Coordinating Committee for Coastal and Offshore Geoscience Programmes in East and Southeast Asia), 2000. Guidelines for Risk Assessment of Petroleum Prospects

Website: [www. Petromanas.com](http://www.Petromanas.com)

--- o --- o ---

Prof. Dr. Irakli Prifti:

Lektor në Fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave në Universitetin e Tiranës. Ka kryer specializime të shumta, përfshirë specializim në Gjermaninë Perëndimore për petrologji organike, “Universiteti Marburg”, “Instituti gjeoshkencës dhe resurseve natyrore Hannover” dhe kompania “Ernst Leitz”. Z.Prifti ka gradën shkencore “Doktor” me disertacionin ““Studimi optik i lëndës organike të depozitimeve karbonatike të zonës Jonike lidhur me vlerësimin gjeokimik të perspektivës naftëgazmbajtëse”. Ka marrë pjesë në trajnimet “Menaxhimin e projekteve energjetike” të organizuar nga USAID (Tiranë 2001) dhe “Implementimi i teknologjive të reja në rehabilitimin E sipërfaqeve të ndotura në industrinë e naftës” të organizuar nga GEOTest, Çeki.

Ka realizuar kërkime shkencore në ish Institutin e Naftës e Gazit Fier (1977-2007) dhe Shërbimin Gjeologjik Shqiptar (2007-2009). Ka pasur bashkëpunime me kompani e institucione të huaja si SHELL (Hollandë) në fushën e gjeokimisë së naftës (nëntor 1995 qershor 1996); dhe me strukturat e NATO-s lidhur me projektin e furnizimit me ujë (1999), etj.

Z. Irakli Prifti është bashkautor i monografive si: “Ndikimi i Shkarkimeve të Industrisë së Naftës në Ndotjen e Ujërave Sipërfaqësore” etj., dhe i leksioneve si: “Petrografia teknike” dhe “Gjeokimia organike”.

VLERËSIMET E RREZIQVEVE NATYRORE GJATË RRUGËS SË KOMBIT

Prof. Dr. Gjovalin Gruda

Në kuadrin e sistemit rrugor të vendit tonë me rëndësi të veçantë ekonomike dhe strategjike paraqitet rruga e Kombit, e cila përshkon të gjithë territorin e malësisë Pukë-Mirditë, në pjesën veriore të krahinës malore Qendrore. Ky punim është përqendruar gjatë segmentit më problematik Milot-Thirrë me gjatësi 70 km, në të cilin kanë ndodhur disa dëmtime

prej rreziqeve natyrore, veçanërisht dukuritë e ndryshme shpatore, të zhvilluara pas ndërtimit të saj. Midis tyre veçohet shembja e fuqishme në tunelin e Thirrës, e cila shkaktoi humbje ekonomike me vlerë disa dhjetëra milion euro për riparimet e dëmeve të shkaktuara nga kjo shembje. Humbje të tilla provuan njëkohësisht dobësitë e studimeve paraprake të realizuara në kuadrin e projektit për ndërtimin e kësaj rruge. Në këto kushte është e domosdoshme thellimi i mëtejshëm i studimeve për vlerësimin e rreziqeve natyrore, të cilat krijojnë një gjendje të paqëndrueshme në sektorët e ndryshëm të kësaj rruge sot dhe në perspektivë. Ndërtimi i Rrugës së Kombit, siç dihet është bërë gjatë grykës së Matit, luginës së Fanit dhe asaj të Fanit të Vogël, ku në veçanti kjo e fundit ka përcaktuar një gjatësi rreth dy herë më të shkurtër se ajo gjatë luginës së Fanit të Madh për në Kukës. Në përgjithësi drejtimi i shtrirjes dhe qëndrueshmëria e bazamentit të kësaj rruge përcaktohen prej raportit të rrjedhjeve lumore me strukturat dhe përbërjen litologjike të tyre, të cilat do të trajtohen më poshtë.

Veçoritë e ndërtimit gjeologjik të truallit të Rrugës së Kombit të cilat kanë përcaktuar njëkohësisht formimin e një relievi kryesisht malor të pellgut ujëmbledhës dhe luginës së lumit Fani dhe Fani i Vogël, lidhen drejtpërdrejt me shtrirjen e tyre pothuajse tërësisht në zonën tektonike Mirdita (Harta Tektonike e Shqipërisë në shkallë 1:200000, viti 1999). Rrjedhojë e një pozite gjeologjike të tillë është ndërtimi mbizotërues nga shkëmbinj magmatik, kurse ato terrigjen dhe gëlqerorë zënë një sipërfaqe më të kufizuar të cilët janë ndërthurur ngushtë ndërmjet tyre. Me rëndësi të veçantë për zhvillimin e relievit dhe të rreziqeve bashkëshoqëruese, të cilët krijojnë gjendje të paqëndrueshme gjatë Rrugës së Kombit, paraqet përbërja petrografike tepër e ndryshme e këtyre shkëmbinjve duke

përcaktuar njëkohësisht një shkallë të tillë qëndrueshmërie ndaj gërryerjes. Në shkëmbinjtë magmatikë veçohen për shkallë fortësie ato gabroid bazalte dhe plagjiogranitik, me të cilët lidhet ngushtimi i luginës nga Repsi në Bisakë dhe sektori Malaj-Gziq dhe midis Zall-Xhuxhës dhe Thirrës (*fig.1*), kurse zgjerimi i saj ndërmjet Klosit dhe Zall-Xhuxhës i detyrohet daljes së terrigjeneve relativisht të butë (*fig.2*). Theksojmë se këto tipare morfologjike të luginës kanë krijuar hapësira krejt të ndryshme për rrugën e Kombit të cilat dallohen njëkohësisht për shkallën e ndryshme të rreziqeve gjatë kësaj rruge dhe përmasat e zhvillimit të tyre. Pikërisht me përbërjen heterogjene të këtyre shkëmbinjve lidhet karakteri selektiv i zhvillimit të dukurive relievformuese të jashtme, veçanërisht ajo e veprimtarisë lumore me rrjetin e dendur të degëzimeve. Shkëmbinjtë magmatikë dhe ato terrigjenë më përshkueshmëri të dobët, të cilët ndërtojnë rreth 83% të relievit kufizues të luginës dhe pellgut ujëmbledhës të Fanit të Vogël (*Gjeologjia e Shqipërisë, 2002*) (*fig.2*), kanë përcaktuar njëkohësisht vlera të mëdha dendësie ($3\text{-}5\text{km/km}^2$) dhe thellësie të copëtimit ($300\text{-}500\text{ m/km}^2$), duke i dhënë këtij relievi një karakter tepër të përthyer dhe pjerrësi të madhe të shpateve. Këto tipare morfologjike karakterizojnë veçanërisht luginën e rrjedhjes së sipërme të lumit Fani i Vogël, e cila kufizohet prej kurrizeve malore të Munellës në VP dhe Bjeshkëve të Oroshit nga JL e saj, duke krijuar rreziqe të përherëshme ndaj rrugës së Kombit në këtë sektor. Gjatë këtyre vargjeve malore siç do të trajtohet më poshtë një rëndësi të veçantë në zhvillimin e relievit paraqet njëherazi pozicioni i vendosjes së këtyre shkëmbinjve, të cilët dallohen veçanërisht për një shkallë përshkueshmërie tejet të ndryshme. Në lartësinë mbi 1100-1200 m tek Bjeshkët e Oroshit dhe 1400-1500 m gjatë malit të Munellës gëlqerorët kretak të përshkueshëm dhe dendësisht të karstifikuar, vendosen me mospajtim këndor mbi terrigjenët dhe magmatikët pak të përshkueshëm (*fig.2*) Harta Tektonike e Shqipërisë, në shk: 1:200000, viti 1999. Burimet ujore të shumta që dalin gjatë kontaktit të këtyre shkëmbinjve, ushqejnë rrjetin e dendur të degëve të lumit Fani i Vogël, të cilat kanë formuar kone depozitimi të fuqishëm tek grykëderdhjet e tyre në këtë lum nga transporti i sasive të mëdha të materialeve copëzore. Kjo veprimtari morfologjike i detyrohet faktit se pjesa më e madhe e këtyre rrjedhjeve ujore kanë karakterin e përrenjve guror, duke përbërë një rrezik të përherëshëm për trasenë e kësaj rruge në këtë sektor, të cilët krijojnë një gjendje të pasigurt në funksionimin e saj. Rrjeti i këtyre përrenjve ka përparuar nëpërmjet erozionit regresiv deri tek rrëza e rrëpirës gëlqerore, të cilët kanë gërryer shkëmbinjtë terrigjen ku ato janë vendosur, duke çuar në shembjen e blloqeve gëlqerore gravitative në nivele të ndryshme të shpatit. Këto blloqe në mjaft raste kanë arritur deri tek shtrati i lumit duke sjellë bllokime dhe dëmtime të përkohshme të rrugës, veçanërisht gjatë krahut të majtë të këtij lumi midis Bisakut dhe Zall-Xhuxhës.

Midis faktorëve gjeologjik me rëndësi të veçantë morfologjike paraqitet tektonika e re dhe ajo e sotme me amplitudën e ngritjeve mbi 1500-1700 m, e cila ka përfshirë strukturat e shkëmbinjve të lartëpërmendur, veçanërisht sinklinalet gëlqerorë të kurrizit malor Munellë dhe Zepë (fig.2), gjë që shprehet drejtpërdrejtë në mbizotërimin e relievit malor. Këto vlera të ngritjeve tektonike kanë përcaktuar njëkohësisht një evolucion morfologjik të vrullshëm gjatë rrjetit lumor të Fanit, i cili me erozion regresiv ka rritur përmasat e lugjeve deri në nivelin e sotëm, duke krijuar ndryshime morfologjike të theksuara ndaj kurrizeve malore ujëndarëse me natyrë alpine. Me kushtet tektodinamike ngritëse të vazhdueshme lidhet gjithashtu pjerrësia e madhe e shtratit të lumit Fani i Vogël (rreth 34 m/km) dhe forca gërryese e fuqishme e tij duke çuar njëherazi në uljen e vazhdueshme të nivelit bazë të erozionit në të gjithë rrjetin e degëve të këtij lumi. Bashkëshoqëruese të këtyre ngritjeve janë gjithashtu shkëputjet tektonike të shumta, të cilat përshkojnë strukturat rudhosëse duke çuar në krijimin e brezave të gjerë shkatërrimi të shfrytëzuara në mjaft raste prej rrjedhjeve ujore, veçanërisht midis Rrëshenit dhe Milotit. Pikërisht në këtë sektor rrjedhja e lumit Fani ndryshon drejtimin nga afroperëndimor midis vendbashkimit të dy Faneve deri në Munaz, duke prerë tërthor strukturën kryesisht magmatike kurse nga Munazi deri te bashkimi me lumin e Matit, lumi Fan ruan një drejtim tipik meridional, duke u kthyer përsëri drejt perëndimit në hyrje të grykës së Matit. Kjo grykë është formuar nga lumi me të njëjtin emër, tërthor strukturës kryesisht flishore të zonës tektonike të Krastës (*Harta Tektonike e Shqipërisë, në shk 1:200000, viti 1999*). Theksojmë se kalimi gjatë brezave të shkatërrimit tektonik të këtyre lumenjve të cilët kanë përcaktuar njëkohësisht origjinën tektonike të luginave të tyre në këto sektor, shprehet njëherazi tek gjerësia e zallishtoreve me vlerë 300-1.3 km (në Milot). Këto drejtime të rrjetit lumor kanë përcaktuar atë të Rrugës së Kombit deri në hyrje të Rrëshenit, kurse gjithë pjesa tjetër e kësaj rruge deri në Thirrë ruan një drejtim gjatësor të shprehur, të njëjtë me atë të luginës së Fanit të Vogël. Kjo shtrirje e luginës dhe e rrugës gjatë fundit të saj i detyrohet drejtpërdrejt përshtatjes së rrjedhjes të lumit Fani i Vogël me boshtin gjatësor të antiklinalit magmatik i cili kufizohet me sinklinalin gëlqeror të Munellës në VP dhe ai i Bjeshkëve të Oroshit nga JL (fig.2). Veçoritë e ndërtimit gjeologjik të lartpërmendura për territorin e shtrirjes së Rrugës së Kombit i cili përshkohet nga gryka e Matit deri në Thirrë, kushtëzojnë njëkohësisht veçoritë morfologjike të tyre. Vlerësimi i rreziqeve natyrore gjatë kësaj rruge nuk mund të realizohet pa u njohur me karakteristikat e këtyre formave të relievit gjatë këtij sektori. Ndryshimet e theksuara morfologjike të luginës së Fanit të Vogël me atë të Fanit dhe grykën e Matit kërkojnë trajtimin e veçantë të tyre, të cilat na krijojnë mundësi për të llogaritur përmasat dhe densitetin e zhvillimit të rreziqeve që krijojnë një gjendje të paqëndrueshme të kësaj rruge. Një interes të veçantë paraqet lugina e Fanit të Vogël

gjatë të cilës shtrihet një pjesë e rëndësishme e kësaj rruge (rreth 28 km) dhe zgjatet tërësisht në relievin malor të lartpërmendur. Lartësia e shtrirjes së shtratit dhe zallishtores së kësaj lugine me vlerë nga 250 m (grykëderdhja e përroit të Spaçit) deri në 1000 m (në Thirrë) krijon kontraste të theksuara me relievin e kurrizeve malore kufizuese të lartpërmendura, të cilët shtrihen midis 1100-1800 m lartësi, kurse lartësia dhe pjerrësia e madhe e shpateve të kësaj lugine, krahas trajtës së shkallëzuar dhe tepër të përthyer të relievit të tyre, kanë përcaktuar njëherazi tiparet e shprehura të një relievi alpin, veçanërisht nga grykëderdhja e përroit të Spaçit (dega e djathtë) në Thirrë.

Në kompleksin morfologjik të luginës së Fanit të Vogël veçohen menjëherë dy sektorët karakteristik të cilët ndahen nga kufij natyror të spikatur, morfotektonik të pasqyruar njëkohësisht edhe me format e relievit përkatës. Sektori i sipërm i kësaj lugine shtrihet midis Thirrës dhe Blinishtit me një reliev të pellgut ujëmbledhës tërësisht malor dhe sipërfaqe të tij rreth 330 km² kurse gjatësia në këtë sektor arrin 28 km dhe pjerrësi të shtratit 34 m/km. Thellësia e copëtimit të relievit gjatë kësaj lugine arrin 500-1200 m, gjerësia e saj deri në lartësinë 1200-1400 m ndryshon 6-8 km (fig.2), duke krijuar shpate shumë të pjerrëta pothuajse në trajtë gremine gjatë pjesës më të madhe të shtrirjes së tyre. Në këtë sektor, Rruga e Kombit kalon gjatë fundit të kësaj lugine pothuajse pranë shtratit, gjë që i detyrohet trajtës relativisht të ngushtë të saj të përqendruar në segmentet me përbërje gabroide dhe plagjiogranitike, veçanërisht në shpatin e djathtë ku shtrihen dhe degët më të rëndësishme. Një shpërndarje e tillë e degëve të lumit Fani i Vogël në këtë sektor të luginës së tij i detyrohet shtrirjes tepër të gjerë të shkëmbinjve magmatikë të fortë dhe me përshkueshmëri të dobët gjatë shpatit të djathtë të kësaj lugine. Pikërisht në kontaktin e këtyre shkëmbinjve me ato gëlqerorë të malit të Munellës, dalin gjithashtu burimet ujore më të fuqishme, të cilat ushqejnë rrjetin e dendur të përroit të Domgjonit (më i madhi) të Hebjes, Zall-Xhuxhës (Sollomanit ose Flyres), Bisakut etj., të cilët janë thelluar në shkëmbinjtë magmatikë, duke krijuar lugje me thellësi copëtimi 300-450 m/km² kurse ato të dendësisë së këtij copëtimi 5-7 km/km². Një pjesë e këtyre përrenjve kanë shfrytëzuar shkëputjet tektonike lokale, veçanërisht ai i Domgjonit, Bisakut dhe Spaçit, të cilët shprehen në shtrirjen pothuajse vijëdrejtë të lugjeve kryesore të tyre. Midis tyre spikat lugu i përroit të Spaçit, i cili përbën njëkohësisht kufirin morfotektonik dhe atë morfologjik midis sektorit të sipërm të luginës së lumit Fani i Vogël me reliev tërësisht malor, me atë kodrinor në sektorin e poshtëm të saj gjatë pellgut të Rrëshenit. Thellimi i këtyre lugjeve deri në këto përmasa dhe kufizimi i tyre nga kreshta ujëndarëse tejet të mprehta, të cilat marrin trajtën e kanioneve deri në grykëderdhje, kanë krijuar një gjendje të paqëndrueshme gjatë shpatit të djathtë të kësaj lugine. Ndërthurjet e dendura të lugjeve të thella e të

ngushta me kreshtat ujëndarëse tepër të mprehta dëshmojnë njëkohësisht për një zhvillim të vrullshëm të relievit, i cili është drejtuar kryesisht nga rrjeti i dendur i përrenjve. Kjo dukuri morfologjike lidhet drejtpërdrejt me pjerrësinë e madhe të shtretërve të këtij rrjeti ujqor i cili arrin vlera 35-63 m/km, duke fuqizuar erozionin regresiv të tyre pothuajse deri tek rrëza e greminës gëlqerore të shpatit jug-lindor të Munellës. Në pjesën më të madhe të gjatësisë së tyre këto rrjedhje ujqore, siç është theksuar më lart kanë karakterin e përrenjve gurorë, pasi transportojnë sasi të mëdha materialesh copëzore në përmasa të ndryshme të cilët arrijnë deri në madhësinë e poplave. Bashkëshoqëruese të këtyre rrjedhjeve ujqore janë gjithashtu zhvillimi i dukurive shpatore gjatë shpateve të lugjeve të formuara prej tyre, midis të cilëve një shtrirje të dendur kanë shembjet, rrëzimet, rrëshqitjet dhe shpëlarjet, duke çuar në krijimin e sipërfaqeve të zhveshura me tiparet e spikatura të vatrave të erozionit. Këto sipërfaqe me një reliev dendësisht të degraduar shtrihen pothuajse në të gjithë gjatësinë e shpatit të djathtë të luginës së Fanit të Vogël, veçanërisht në lartësinë 600-1200 m, të cilët dëshmojnë me praninë e koneve të depozitimit tepër të fuqishme në grykëderdhjet e këtyre degëve. Prania e dendur e këtyre koneve pothuajse në çdo 3-5 km gjatësi të Rugës së Kombit përbëjnë një rrezik të përhershëm për këtë rrugë, veçanërisht gjatë periudhës me kushte moti të jashtëzakonshme, të cilat shoqërohen me rreshe të dendura të shirave ose shkrirjes së menjëhershme të dëborës nga ndonjë ngritje e papritur e temperaturave. Natyrisht dëmtimet me të shumta dhe në përmasa më të mëdha gjatë kësaj rruge i shkaktojnë shembjet, rrëzimet dhe rrëshqitjet e shumta në segmentin midis Repsit dhe Bisakut, të cilat kapin shpatin drejtpërdrejt mbi këtë rrugë deri në lartësinë relative 250-800 m. Mjaft karakteristike këto dukuri shpatore veçanërisht takohen në Kodër-Spaç, Mashtërkor, në të dy anët e grykës së përroit të Lumthit, gjatë shpatit lindor të ujëndarësit midis këtij përroi dhe atij të Bisakut në një gjatësi rreth 2 km etj.

Në ndryshim prej shpatit të djathtë, ai nga e majta e luginës së Fanit të Vogël paraqitet relativisht më i qëndrueshëm, gjë që lidhet drejtpërdrejt me shtrirjen shumë më të gjerë të shkëmbinjve karbonatik të përshkueshëm dhe dendësisht të karstifikuar, pra me mungesë pothuajse të plotë të rrjedhjeve sipërfaqësore ndaj atyre terrigjen e magmatikë gati të papërshkueshëm. Tiparet morfologjike të këtij shpati janë përcaktuar nga pozicioni i shtrirjes së këtyre shkëmbinjve gjatë tij, kurse kufinj të litologjikë midis tyre kanë përcaktuar njëkohësisht dendësinë dhe gjatësinë e rrjedhjeve ujqore gjatë tij. Shkëmbinjtë magmatikë dalin në sipërfaqe pothuajse në të dy skajet e këtij shpati, pra në VL midis Xhuxhës e Thirrës, kurse nga JP ndërmjet Nënshetit e Bulsharit, pra aty ku ngushtohet menjëherë mbulesa gëlqerore deri në afro 4 km. Pikërisht gjatë këtyre shkëmbinjve shtrihen dy degët më të rëndësishme, pra përroi i Dardhës dhe ai i Bulsharit, të cilët kanë krijuar vlera të mëdha të

dendësisë dhe thellësisë së copëtimit të relievit të këtij shpati me lugjet e formuar prej tyre. Gjatë shpateve kufizuese të këtyre lugjeve kanë një zhvillim të dendur shëmbjet, rrëshqitjet dhe shpëlarjet në masën e materialeve copëzore, të cilat transportohen vazhdimisht nga rrjedhjet ujore deri në grykëderdhje, duke rrezikuar rrugën automobilistike në të dy anët e këtyre grykave. Midis tyre veçohet ai i përroit të Bulsharit i cili ka arritur të zhvendosë rrjedhjen e lumit Fani i Vogël nga e djathta e saj 75-100 m nëpërmjet konit të fuqishëm të depozitimit i cili ka krijuar një gjysëmharku me lugësim drejt jugut (nga e majta), duke nxitur kështu shëmbjet dhe rrëshqitjet gjatë shpatit jugor të Kodër- Spaçit drejtpërdrejt mbi rrugën e Kombit në një gjatësi rreth 1 km. Relievi i shpatit të majtë të kësaj lugine dhe dukuritë modeluese të tij ndryshojnë krejtësisht në segmentin midis Xhuxhës dhe Konajt i cili lidhet drejtpërdrejt me përbërjen terrigjene të papërshkueshme dhe relativisht të paqëndrueshme ndaj dukurive gërryese të ujërave rrjedhës. Këto shkëmbinj shtrihen në trajtën e një brezi me gjerësi 1.2-1.8 km, duke formuar një shkallë strukturore midis gëlqerorëve kretak mbi 900-1100 m dhe atyre magmatikë nën 600-650 m. Rrjedhjet ujore kryesore në këtë segment terrigjen janë përroi i Petocit dhe ai i Gurzës, të cilët pikënisin tek burimet e kontaktit të këtyre shkëmbinjve me ato gëlqerorë, duke shkaktuar vlera mesatare të thellësisë së copëtimit të shpatit. Mungesa e burimeve ujore të rëndësishme në këtë sektor të këtij shpati të cilët përfundojnë në rrugët nëntokësore karstike pa dalje në sipërfaqe, shprehet në vlera mesatare të dendësisë së copëtimit të relievit në një gjatësi rreth 3 km, pavarësisht nga përbërja terrigjene dhe pjerrësia mesatare e tij. Në këtë segment të këtij shpati, në të cilën lugina e Fanit të Vogël arrin gjerësinë më të madhe të saj me vlerë 400-500 m dhe në një gjatësi 5-6 km (fig.2), traseja e rrugës paraqitet relativisht më e qëndrueshme.

Sektori i poshtëm i luginës së Fanit të Vogël, pra ai midis Blinishtit dhe pellgut të Rrëshenit, veçohet për tipare morfologjike krejt të ndryshme, pasi në pjesën dërrmuese ajo paraqitet me trajtën tipike të një kanioni dhe gjarpërime të dendura të strati (fig.1). Theksojmë se Rruga e Kombit në këtë sektor ndjek tërësisht ujëndarësin e këtij lumi me atë të Fanit të Madh, i cili karakterizohet prej një relievi kodrinor në lartësi 200-700 m, pothuajse paralel me këtë luginë. Gjatësia e kësaj lugine deri në hyrje të pellgut të Rrëshenit është rreth 13 km, ka një thellësi 200-500 m, pjerrësi të shtratit 9.2 m/km (9.2‰), kurse gjerësia e tij 20-25 m. Relievi kodrinor në këtë sektor midis Blinishtit dhe Gëziqit me gjatësi rreth 8 km ndërtohet tërësisht nga shkëmbinj magmatik dhe ato flishoidal, kurse pjesa tjetër deri në dalje të pellgut të Rrëshenit përbëhet prej molasave tortoniane (*Gjeologjia e Shqipërisë*, 2002). Përshkueshmëria e dobët e këtyre shkëmbinjve, pavarësisht nga copëtimi tektonik i fuqishëm i tyre, shprehet në vlerat e mëdha të dendësisë së copëtimit të relievit (3-

5km/km²) gjatë këtij kurrizi kodrinor ujëndarës midis këtyre lumenjve. Degët e tyre kanë arritur me erozion regresiv pothuajse deri tek kulmi i ujëndarësit ku kalon rruga automobilistike, duke krijuar një gjendje të paqëndrueshme të saj, veçanërisht midis Shpalit dhe Gëziqit. Në këtë sektor shtrihen edhe degët me përmasa relativisht më të mëdha, veçanërisht ato të Fanit të Madh, falë një niveli bazë të erozionit 35-40 m më të ulët se të atyre gjatë Fanit të Vogël. Megjithatë, kontrastet morfologjike të theksuara të këtij kurrizi kodrinor deri në 400-500 m me shtretërit e dy lumenjve kufizues, veçanërisht pjerrësia e madhe e shpateve deri në Gëziq, krijojnë kushte të përshtatshme për zhvillimin e dukurive shpatore, të cilat shpiten në një gjendje të paqëndrueshme të rrugës në këtë sektor. Qëndrueshmëria e rrugës në këtë sektor kërkon sistemimin e shtretërve gjatë këtyre përrenjve, të cilët shoqërohen me një sërë dukurish shpatore (rrëshqitje, shpërlaje, rrjedhje balte etj), ruajtjen e mbulesës bimore ekzistuese dhe pyllëzimet me pishë në territoret e zhveshura nga prerjet e pakontrolluara të bimësisë natyrore.

Bashkimi i këtyre lumenjve bëhet rreth 1 km në dalje të pellgut të Rrëshenit tek ura e Fanit, duke formuar një rrjedhje të vetme dhe luginën me të njëjtin emër, gjatë të cilës është ndërtuar Rruga e Kombit. Lugina e Fanit paraqitet me dy pamje krejt të ndryshme, pra ajo në trajtën e një gryke tërthor strukturës pothuajse tërësisht magmatike deri në Munaz, kurse gjithë pjesa tjetër deri në hyrje të grykës së Matit ruan tiparet morfologjike tipike gjatësore me drejtim afromeridional. Në këtë sektor, lugina është formuar gjatë një relievi, gjithashtu kodrinor me lartësi 300-800 m, i cili ndërtohet kryesisht nga shkëmbinj magmatikë e terrigjenë dhe më rrallë gëlqerore, dendësisht të tektonizuar kryesisht prej shkëputjeve gjatësore. Një rëndësi morfologjike të veçantë paraqet shkëputja tektonike mbihipëse e zonës tektonike Mirdita mbi atë të Krastës, e cila ka krijuar një brez të gjerë shkatërrimi i shfrytëzuar nga rrjedhja e lumit Fani. Gjatë grykës lugina e Fanit arrin një gjerësi rreth 2 km, ajo e zallishtores 200-250 m në një gjatësi afro 6 km. Zgjerimi i luginës në këtë grykë lidhet me praninë e dy koneve të depozitimit, veçanërisht ai i përroit të Rrejës nga e djathta e rrjedhjes, të cilët vendosen mbi nivelin e parë të tarracës lumore midis Vaut të Shkjezës dhe Munazit ku kalon edhe traseja e autostradës.

Tiparet morfologjike të kësaj lugine ndryshojnë menjëherë në segmentin gjatësor të saj, veçanërisht nga Rubiku në grykë të Matit (fig.3), e cila dallohet për një gjerësi afro 4 km, kurse ajo e zallishtores arrin 400-700 m, ku spikat ajo midis Fangut dhe grykës së Matit. Shpatet e luginës kanë pjerrësi të madhe, veçanërisht ai nga e djathta lidhur me daljen e brezit gëlqeror triasik në Rubik dhe në Rrasfik ato të kretakut, e cila lidhet njëkohësisht me origjinë tektonike të tyre. Shpati nga e djathta dallohet për vlera të mëdha të thellësisë së copëtimit nga përroi i Rrasfikut dhe ai i Velës në

brezat gëlqerorë, midis të cilëve dallohet ky i fundit me tiparet e një kanioni. Kurse shpati i majtë, gjatë të cilit zgjatet autostrada, dallohet për vlera të mëdha të dendësisë së copëtimit në terrigjen e magmatikë, duke u karakterizuar nga një shtrirje pothuajse vijëdrejtë rreth 8 km gjatësi. Gjatë këtij sektori rruga mund të rrezikohet gjatë bregut të lugët nga e majta e rrjedhjes në Rubik dhe në veçanti tek fshati Fang, i cili ngrihet mbi nivelin e parë të tarracës lumore ku përfundojnë disa rrëqe të formuara në flishin e Krastës me mundësi aktivizimi gjatë motit me rrebeshe shiu.

Me tipare morfologjike karakteristike veçohet gryka e lumit të Matit nga vendbashkimi me Fanin deri në Milot tek ura me të njëjtin emër, pas të cilës ajo hapet menjëherë në fushën e Bregut të Matit. Formimi i kësaj gryke është bërë gjatë kalimit të lumit Mat tërthor strukturës kryesisht flishore të zonës tektonike të Krastës, i cili ka shfrytëzuar njëkohësisht shkëputjen tërthore të fuqishme me të njëjtin emër mjaft aktive edhe sot. Prania e një shkëputjeje të tillë dëshmohet gjithashtu nga ndryshimi i shprehur i lartësisë (100-300 m) midis kurrijeve kodrinore, të cilët shtrihen në të dy anët e kësaj gryke për llogari të atij nga e majta e rrjedhjes së lumit Mat. Tregues të tjerë për këtë shkëputje dhe rëndësinë morfologjike të saj janë pjerrësia me e madhe e shpatit të majtë të kësaj gryke, rrëzë të cilës kalon traseja e rrugës duke i shtuar njëherazi gjerësinë e madhe të zallishtores me vlerë 500-1.2 km, midis Milotit dhe Pllanës. Gjatë kësaj gryke rruga e Kombit rrezikohet në segmentin Milot-Ura e Matit nga kalimi i një dege të rrjedhjes së Matit, kurse tjetri në hyrje të grykës nga e majta e rrjedhjes, gjatë anës së lugët të një meandri me gjatësi rreth 1 km, në të cilin janë ndërtuar prita me blloqe betoni dhe rrjeta gurësh.

Kushtet klimatike

Krahas faktorëve gjeologjik dhe veçorive morfologjike të relievit, të cilat janë përcaktuar kryesisht prej këtyre faktorëve, veçanërisht llojet e ndryshme të shkëmbinjve dhe ngritjet tektonike të vazhdueshme të strukturave të tyre, me rëndësi të veçantë paraqiten edhe kushtet klimatike të territorit ku kalon rruga e Kombit midis grykës së Matit dhe Thirrës. Kushtet klimatike të këtij territori paraqesin dy pamje krejt të ndryshme, ato të një klime mesdhetare kodrinore deri në Blinisht, gjë që dëshmohet tërthorazi nga kati bimor i makjes në këtë sektor, kurse gjithë pjesa tjetër deri në Thirrë mbizotërojnë tiparet e shprehura të klimës mesdhetare malore (Klima e Shqipërisë 1980). Në sektorin e poshtëm gjatë relievit kodrinor temperatura mesatare vjetore arrin 14°C, ajo e Janarit 4.4°C dhe e korrikut 22.5°C (ne Rrëshen), kurse gjatë atij të sipërm malor Reps-Thirrë përkatësisht 10°C, 0-4°C dhe 14-18°C, pra me ndryshime të shprehura midis tyre (4°C). Kurse vlerat e temperaturave

maksimale absolute të temperaturës arrijnë në 40.5°C (18 korrik 1973) dhe ajo minimale absolute -14.3°C (4 janar 1979) në Rrëshen, duke u karakterizuar nga amplituda relativisht të mëdha të temperaturave vjetore me 18°C. Gjatë sektorit të sipërm vërehet periudhë e gjatë me ngrica, veçanërisht mbi 1000-1300 m, të cilat zgjasin nga dekada e parë e muajit nëntor deri në atë të parë të muajit mars pra afro 110-120 ditë, kurse mbi këto lartësi 150-170 ditë në vit. Pikërisht gjatë kësaj periudhe veprimtaria mekanike dhe ajo fizike mbi shkëmbinjtë në përbërje të relievit çlirojnë sasi të mëdha materialesh copëzore gjatë shpatit, të cilat zhvendosen prej dukurive shpatore, veçanërisht nga rrebeshet e shiut dhe shkrirja e dëborës në pranverë.

Midis elementëve të tjerë klimatike një rëndësi të veçantë paraqesin reshjet e shiut dhe të dëborës, për të cilat ky territor është nga më të pasurit e vendit, sidomos për sasinë dhe karakterin e rrëmbyer të tyre, veçanërisht gjatë vjeshtës me 510 mm, duke përbërë 32% të shumës vjetore. Sasia mesatare vjetore e reshjeve në këtë territor arrin 1600 mm (Rrëshen) deri në 1785 mm (Domgjon), duke pasur një shpërndarje mesatare mujore me vlerë 133 mm. Nga të dhënat e shpërndarjes stinore të reshjeve vërehet njëkohësisht se, me përjashtim të verës, vjeshta dhe dimri kanë ndryshime pak të përfillshme (2%), por edhe stina e pranverës ka ndryshime pak të shprehura me këto stinë (përkatësisht 7% dhe 5%), duke dëshmuar për një shtrirje gjithëvjetore të rreshjeve (*Atlasi Klimatik i Shqipërisë, 1985*). Në sektorin e sipërm të luginës së Fanit të Vogël një pjesë e madhe e këtyre reshjeve bien në gjendje dëbore, e cila krijon shtresë gjatë stinës së dimrit, kurse në lartësitë e vargjeve malore kufizuese zgjatë deri në fillim të muajit Maj. Një dëshmi e tërthortë për rëndësinë e reshjeve të dëborës është ecuria vjetore e regjimit të rrjedhjes në lumin Fani i Vogël, në të cilin stina e pranverës përbën 37% të shumës vjetore të kësaj rrjedhjeje, duke përfshirë njëherazi prurjen maksimale (19.4 m³/sek) gjatë prillit. Menjëherë pas kësaj stine renditet ajo e Dimrit me 32% të shumës vjetore, duke pasur ndryshime të theksuara ndaj Vjeshtës me 19% të kësaj shume, pavarësisht se merr sasinë më të madhe të shumës vjetore të reshjeve 32%, (*Hidrologjia e Shqipërisë, 1985*). Në regjimin e reshjeve gjatë këtij territori spikat menjëherë rënia e tyre në trajtë rrebeshi, e cila shprehet drejtpërdrejtë në vlerat e maksimumit 24 orësh të tyre me një sasi 250 mm në Domgjon (8.10.1952). Kjo pikë vrojtimi shtrihet ndërmjet lartësive kulmore të relievit pra midis Munellës në VP dhe Zepës nga JL, duke shfrytëzuar njëkohësisht hapjen e gjerë të luginës së Fanit të Vogël në drejtim të JP nga vijnë masat ajrore të lagështa. Pikërisht në kushtet e një moti të tillë ndodhin zhvendosjet e fuqishme të materialeve copëzore të kores së prishjes të cilat arrijnë nëpërmjet fryrjeve të menjëhershme të rrjedhjeve ujore tepër të dendura, deri tek rrjedhja kryesore, duke rrezikuar trasenë e rrugës së Kombit gjatë luginës së Fanit të Vogël. Në këto

zhvendosje përfshihen gjithashtu blloqe gravitative veçanërisht gëlqerore, të cilët i detyrohen shkatërrimit të shkëmbinjve terrigjen nga erozioni selektiv i rrjedhjeve ujore pasi përbëjnë nënshtrojen e gëlqerorëve.

Kushtet klimatike të lartpërmendura, krahas shumëllojshmërisë së shkëmbinjve, të cilët ndërtojnë një relief tepër të përthyer dhe me pjerrësi të madhe të shpateve, kanë përcaktuar njëkohësisht një rrjet të pasur ujqor. Ky rrjet përfaqësohet nga lumi Fan i Vogël me degët e shumta të tij, veçanërisht nga e djathta e rrjedhjes, burimet nëntokësore të shumta, të cilat përbëjnë dukurinë e jashtme kryesore reliefformuese, kurse pas bashkimit me Fanin e Madh formohet lumi i Fanit. Regjimi i rrjedhjes së këtyre lumenjve përgjithësisht ndjek atë të reshjeve dhe temperaturave, duke i shtuar njëkohësisht shkallën e përshkueshmërisë së shkëmbinjve në përbërje të pellgut ujëmbledhës të tyre. Në këto kushte vlera mesatare vjetore e prurjes së lumit Fani i Vogël është 11 m³/sek, ajo e Fanit 46 m³/sek, kurse koeficienti i rrjedhjes është pothuajse i njëjtë me 0.80. Ndryshimi kryesor midis këtyre lumenjve është karakteri i veçantë i varësisë së ushqimit të tyre pra, Fani dallohet nga një regjim pluvio-nival, pasi prurja maksimale kryesore lidhet me reshjet e shiut në Dhjetor me vlerë 86 m³/sek, kurse ai dytësor në muajin mars gjatë shkrirjes së dëborës me vlerë 58 m³/sek. Krejt ndryshe paraqiten këto vlera në rrjedhjen e lumit Fani i Vogël me maksimum kryesor gjatë muajit Prill (19.4 m³/sek) kur shkrin shtresa e dëborës, kurse ai dytësor në muajin Dhjetor (14.6 m³/sek) ku mbizotërojnë reshjet e shiut, duke u karakterizuar prej një regjimi tipik nivo-pluvial (*Hidrologjia e Shqipërisë*, 1985). Ndikimi më i shprehur i reshjeve të dëborës në regjimin e rrjedhjes së lumit Fani i Vogël lidhet drejtpërdrejtë me lartësinë 300-500 m, më të madhe të relievit, i cili karakterizon pellgun ujëmbledhës të këtij lumi ndaj atij të Fanit. Ndryshimet e shprehura të prurjes në këto lumenj i detyrohen faktit se përmasat e pellgut ujëmbledhës të Fanit të Madh deri tek bashkimi me Fanin e Vogël janë rreth dy herë më të mëdha. Në këto kushte veprimtaria morfologjike më e fuqishme e këtij të fundit është përqendruar kryesisht gjatë stinës së pranverës, e cila përfaqëson 37% të shumës vjetore të rrjedhjes, kurse tek Fani takohet në atë të dimrit me 42% të kësaj shume. Pikërisht gjatë këtyre stinëve janë më të dendura edhe rreziqet natyrore, veçanërisht dukuritë shpatore të lidhura drejtpërdrejtë me rrjetin e rrjedhjeve ujore, të cilat krijojnë pasiguri për rrugën e Kombit.

Në zhvillimin e këtyre dukurive ka ndikuar gjithashtu prania e një mbulesë bimore relativisht e varfër, e cila ka pësuar dëmtime të vazhdueshme deri në ditët e sotme falë prerjeve të pakontrolluara deri në degradimin e tyre. Këto dukuri kanë krijuar sipërfaqe pothuajse krejtësisht të zhveshura nga mbulesa bimore, e cila shprehet në shtrirjen e gjerë të vatrave të erozionit, veçanërisht midis Kodër-Spaçit,

Mashtërkorit, Bisakut e Domgjonit gjatë shpatit të djathtë, kurse tek ai nga e majta e luginës së Fanit të Vogël midis Klosit dhe Bulsharit. Shkallën më të lartë të degradimit e ka pësuar kati i dushqeve deri në lartësinë 900-1100 m, në të cilin shtrihet pjesa më e madhe e qendrave të banimit, pastaj vjen ai i ahut, veçanërisht gjatë shpatit të majtë të kësaj lugine, nga Xhuxha në Nënshenjt. Një gjendje pothuajse e tillë e dushqeve është e pranishme edhe gjatë sektorit të poshtëm të kësaj lugine, duke përfshirë edhe atë të Fanit, të cilat shtrihen pothuajse tërësisht në një reliev kodrinor.

Një shkatërrim i plotë i mbulesës bimore është bërë, gjithashtu, nga volumi i punimeve të kryera për ndërtimin e skarpatës së Rugës së Kombit, të cilat kanë një lartësi relative drejtpërdrejtë mbi këtë rrugë nga 30-40 m deri në 80-120 m, duke rritur sipërfaqen e shpateve të zhveshura ndaj erozionit. Këto skarpate në pjesën më të madhe të sipërfaqes së tyre janë të pashkallëzuara dhe të pambuluara me rrjeta teli, prandaj materialet copëzore të gërryera gjatë tyre përfundojnë pothuajse drejtpërdrejtë në këtë rrugë, duke krijuar vështirësi dhe pasiguri gjatë saj. Nga ana tjetër theksojmë se zhveshja e skarpateve deri në këto përmasa më tepër kanë krijuar pasiguri në qëndrueshmërinë e tyre, prandaj në disa prej tyre duhet krijuar një trajtë e shkallëzuar më të theksuar për të krijuar baza lokale erozioni në përmasa më të mëdha. Këto shkallë duhet të mbillen me pishë, në të cilat grumbullohen njëkohësisht materialet copëzore të ardhura nga pjesa e sipërme e skarpatit dhe më vonë ato mbulohen nga një bimësi barishtore, duke krijuar kushte për rivendosjen e gjendjes natyrale. Me kalimin e kohës rritja e bimësisë e ndërpret skarpatin nga kontakti me dukuritë gërryese, duke krijuar një gjendje relativisht të qëndrueshme të tij dhe të rrugës ku ai përfundon.

Përfundimisht theksojmë se Rruga e Kombit paraqitet mjaft problematike nga prania e rreziqeve natyrore të përhershme, të cilat janë nxitur jo vetëm nga faktorët dhe kushtet natyrore, por njëherazi nga vëllimi i punimeve të kryera gjatë ndërtimit të saj. Në këtë kuadër janë shpërfillur njëkohësisht një sërë masash të sigurimit teknik, përfshirë edhe sinjalistikën, të cilat kërkojnë detyrimisht krijimin e një dikasteri pranë Ministrisë së Transporteve për riparimet dhe mirëmbajtjen e saj në vazhdimësi. Këto masa do të rrisin funksionimin normal të kësaj rruge nëpërmjet mënjanimi të rreziqeve natyrore dhe rritjes së shkallës së sigurisë në segmentet më të paqëndrueshme të saj.

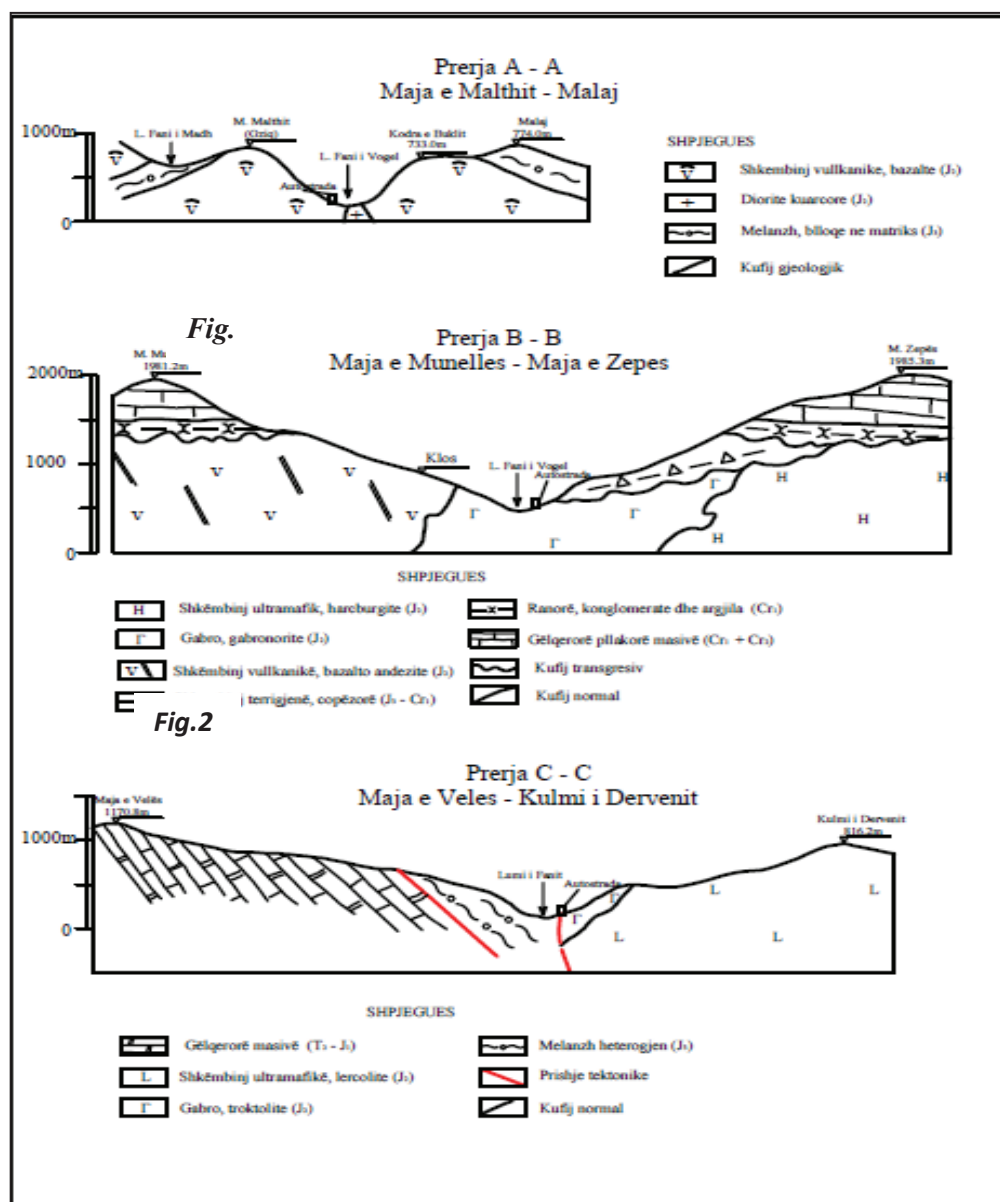

Fig.3

Foto pranë Rrugës së Kombit e kapur nga rrëshqitjet, në Mashtëkor.

Shembje pranë Rrugës se Kombit, në Vau i Shkjezës

Shembje mbi Rrugën e Kombit në Bisakë (Shtrungaj)

Foto e konit të depozitimit ku kalon Rruga e Kombit (Klos)

LITERATURA

1. Aliaj. Sh, Melo.V, Hyseni.R, (1996). Struktura Neotektonike e Shqipërisë dhe Evolucioni Gjeodinamik i saj. Instituti i Sizmologjisë, TIRANË.
2. Aliaj.Sh (2012). Neotektonika e Shqipërisë, TIRANË
3. Grup autoresh (1990). Gjeografia e Shqipërisë II, TIRANË
4. Grup autoresh (1996). Harta Neotektonike e Shqipërisë ne Shk: 1:200000, TIRANË
5. Grup autoresh. (1999). Harta Tektonike e Shqipërisë, ne shk: 1:200000, TIRANË
6. Grup autoresh (2002). Harta Gjeologjike e Shqipërisë, ne shk: 1:200000, TIRANË
7. Ziu.T (1987). Morfologjia e Malësisë Puke-Mirdite. Disertacion per graden shkencore”Kandidat i Shkencave”, TIRANË

--- o --- o ---

Prof. Dr. Gjovalin Gruda:

Lektor dhe që nga viti 1982 mban titullin shkencor “Doktor i Shkencave”, “Asistent Profesor” (në vitin 1996) dhe është “Profesor” që nga viti 2000. Në vitet 1997-2000 ka ushtruar detyrën e Rektorit të Universitetit të Shkodrës “Luigj Gurakuqi”. Prej tre vitesh ka mbajtur pozicionin e Dekanit të Fakultetit Histori – Filologji dhe anëtar i Senatit të UT duke vijuar punës si pedagog në Departamentin e Gjeografisë, Anëtar i Këshillit të Profesorëve dhe i Këshillit të Fakultetit të Historisë dhe të Filologjisë. Ai është autor i shumë punimeve shkencore dhe akademike si “Gjeografia fizike e Shqipërisë” dhe bashkautor i një fjalori enciklopedik”.

RREZIQET NË OPTIKËN E STRATEGJISË SË SIGURISË KOMBËTARE TË REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË SSK 2014

Prof. Dr. Pajtim Ribaj

Abstrakt

Trajtesa vijuese analizon problematikën e rreziqeve në optikën e Strategjisë së Sigurisë Kombëtare të Shqipërisë (SSK-2014). Siguria konsiderohet, njëherazi një vlerë universale dhe koncept shumë kompleks, i veçantë, i përkulshëm, etj. Perceptimi e realizimi i saj është tashmë detyrë e përgjegjësi e aktorëve të shumtë kombëtar e ndërkombëtar. Sfidat ndaj

sigurisë detyrojnë politik-bërësit që të adresojnë ndjeshmërinë e njerëzve, votëbesimin ndaj institucioneve shtetërore, si dhe për përgjegjësinë që ata duhet të kenë në çdo nivel vendimmarrës. Për këtë ai harton politika sigurie apo strategji të sigurisë kombëtare, si dokumente strategjike. SSK e Republikës së Shqipërisë është vlerësuar si dokumenti më i rëndësishëm strategjik, i cili “orienton politikat e sigurisë të aktorëve institucionale të vendit dhe bashkërendon kontributet e tyre në funksion të realizimit të interesave strategjike të vendit dhe objektivave të tij...”. Që të jetë si një kornizë gjithëpërfshirëse, SSK-së i duhet një analizë e thellë e të gjitha rreziqeve ndaj sigurisë kombëtare, rreziqet e brendshme dhe të jashtme që gjithnjë e më shumë po humbasin ndasitë në mes tyre. Bazuar në analizën e mjedisit të sigurisë, në tërësi, në SSK-2014 janë identifikuar rreziqet më të ngutshme që kërcënojnë aktualisht sigurinë e vendit dhe që parashikohet të dominojnë mjedisin e sigurisë të RSH-së në periudhën afatmesme dhe afatgjatë. Në dokument theksohet se “funksionimi i shtetit shqiptar, kohezioni shoqëror dhe zhvillimi i qëndrueshëm në përputhje me objektivat kombëtare, rrezikohet prej dy fenomeneve të korrupsionit dhe krimit të organizuar”. Më tej në SSK 2014 klasifikimi i rreziqeve të tjera ndaj RSH është bërë duke shqyrtuar dy parametra kryesorë: gjasat e shfaqjes së rrezikut dhe pasojat që mund të shkaktojnë për sigurinë kombëtare. Gjithsesi, ndryshimi i mjedisit strategjik, rreziqet dhe kërcënimet e reja, na japin arsye të forta për të bërë përpjekje që të rishikojmë dhe të ripërcaktojmë kuptimin e konceptit të sigurisë. Bota sot është nën sundimin e Globalizimit, një proces ndryshimi afatgjatë i cili mbart me vete kulme, sfida, rreziqe, kriza e pasiguri, të cilat përfshijnë gjithë botën, ku

“pasiguria do të jetë realitet i përhershëm, ndërsa përpjekja për siguri kombëtare preokupim i vazhdueshëm”.

1.Hyrje: Kompleksiteti i sigurisë kombëtare

Në kuptimin më themeltar, pasiguria është rreziku që diçkaje me vlerë t'i ndodhë një e keqe. Koncepti i sigurisë mund të aplikohet për shumë gjëra të ndryshme që kanë vlerë. Studiues autoritarë, na mësojnë se siguria konsiderohet, njëherazi një vlerë universale dhe koncept shumë kompleks, i veçantë, i përkulshëm, etj. Perceptimi e realizimi i saj është tashmë detyrë e përgjegjësi e aktorëve të shumtë kombëtar e ndërkombëtar. Si koncept, siguria ka të bëjë me garancinë që jepet në një sistem demokratik me nivelin në rritje të “paqes sociale” të shoqërisë në tërësi. Siguria në vetvete është pjesë e hierarkisë së nevojave¹ jetike për çdo qenie shoqërore, nga ku është përcaktuar natyra njerëzore, shoqërore dhe mbijetesa e tyre. Ajo ka një domethënie universale dhe është komplekse dhe dinamike në veçantinë e saj. Për rëndësinë që paraqet, ajo trajtohet gjerësisht nga teoritë e marrëdhënieve ndërkombëtare².

Siguria kombëtare është gjithëpërfshirëse, më një spektër të gjerë veprimi, duke filluar me integritetin territorial, stabilitetin politik, me mënyrat demokratike të ndërtimit të jetës së institucioneve, me mirëqeverisjen dhe transparencën e qeverisjes. Ajo ka të bëjë me kohezion sociokulturor, konsensusin shpirtëror dhe moral, garancinë për paqe sociale pa kërcënime të brendshme nga situata të paqëndrueshme. Ka të bëjë gjithashtu me përmirësimin e cilësisë së jetës së qytetarëve, mirëqenien dhe shëndetin e tyre në mënyrë të vazhdueshme, me sistemin e edukimit të qytetarëve, me sistemin e komunikimit midis njerëzve, me ndërtimin me kujdes të një legjislacioni cilësor dhe me përzgjedhjen të lidërshit efektiv, eficient dhe cilësor për hierarkinë e shtetit, me jetë të pastër publike e private, që e duan dhe punojnë për vendin e tyre.

Në mënyrë figurative, termi i sigurisë shtrihet në dy rrafshje. Siguria në rrafshin vertikal fillon nga individi, kalon tek shteti dhe përfundon në sistemin ndërkombëtar. Ndërsa në rrafshin horizontal kemi të bëjmë me sigurinë në fusha të ndryshme siç janë ekologjia, emigracioni, sëmundjet, katastrofat natyrore dhe humanitare etj. Në periodha të ndryshme koncepti dhe përmbajtja e saj është pasuruar. Për një kohë të gjatë, siguria është konceptuar në përgjithësi si një çështje që i takon shtetit dhe që reflektohet dhe gjen zbatim me anë të formulimit dhe përcaktimit të politikës së

¹ Maslow, A.H. (1943). “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review* 50(4): 370-96.

² Allan Collins, *Studime Bashkëkohore te sigurise*, Tirane 2009, fq.481

jashtme e të brendshme të këtij shteti. Por, që prej përfundimit të Luftës së Ftohtë, shumë çështje që lidhen me sigurinë i kanë kapërcyer kufijtë kombëtarë të shtrirjes së tyre duke u bërë kështu gjithnjë e më ndërkombëtare. Kështu Barry Buzan i Shkollës së Kopenhagenit sygjeron që ndërkohë që siguria prekupohet vetëm për ushtritë, siguria ushtarake përbën një prej pesë sektorëve bashkë me sigurinë mjedisore, ekonomike, shoqërore dhe politike³ Human Security⁴ është një koncept tjetër i sigurisë. Në bazë të këtij koncepti nuk qëndron më siguria e shteteve, por njerëzit në situatat konkrete në të cilat ato jetojnë. Pra, tashmë kemi të bëjmë jo më me siguri shtetërore ushtarake apo policore por dhe me siguri të tjera si ajo ekonomike, ekologjike, politike, etj.⁵

Gjithsesi, për të përcaktuar konceptin e sigurisë nuk ka asnjë mendim që të jetë i pranuar nga të gjithë⁶, pa u ndalur në mjaft nga përkufizimet⁷, pavarësisht nga përpjekjet e shumta që kanë bërë studiues të fushës së sigurisë për të dhënë një koncept koherent dhe sistematik të saj, duhet të themi se siguria mbetet një koncept që gjeneron debat, gjë që nuk na lejon të arrijmë në një përcaktim që do të pëlqehet dhe do të pranohet nga të gjithë.⁸

Siç thekson edhe Collins, sigurinë janë rrekur ta përkufizojnë shumë studiues të sigurisë. Por lajmi më i mirë është se brenda këtij përkufizimi të thjeshtë, shtrihet kompleksiteti që do të zbuloni. Dhe, ndërsa lufta dhe kërcënimi për përdorimin e forcës janë pjesë e ekuacionit të sigurisë, ajo është më ekskluzive. “Koncepti mbi kërcënimet ka ndryshuar në atë masë sa që studimet e sigurisë përfshijnë brenda tyre

³ Buzan, B. (1991a), “People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era”, London: Harvester Wheatsheaf, 2nd edn.

⁴ Dimensionin njerëzor i zhvillimit ka tërhequr vëmendjen për herë të parë në vitin 1970, teori e avancuar nga liderat e Jugut të Botës. “*Siguria njerëzore*” ka dalë një koncept i kohëve të fundit, i cili fokusohet në mbrojtjen e individëve nga ndonjë kërcënim. Qendra e Sigurisë Njerëzore (2006) e formoi këtë koncept të ri, i cili buron nga teoria e mendimit liberal, duke theksuar se “*shtet i sigurt nuk do të thotë automatikisht individ i sigurt*”.

⁵ Nga Charl. W. Kugley, JR (World Politics Trend and Transformation) Politikat Botërore, Tendencat dhe Transformimi, UFO University Press, Tiranë, 2009, f. 342-348.

⁶ Më së shumti, sqarimi i këtij koncepti, na ndihmon të qartësojmë atë për të cilën ky punim flet, duke mos krijuar kështu keqkuptime apo keqinterpretime. Ashtu siç thotë edhe Felix E. Oppenheim “*Sqarimi i gjuhës (dhe i koncepteve) në Shkencat Politike, nuk është aspak një ushtrim bosh nëpërmjet semantikës gjuhësore, por në shumë raste është një mënyrë shumë efektive për të zgjidhur problemet thelbësore të hulumtimit*” siç mund të jetë ambiguiteti i koncepteve. Shih: Felix E. Oppenheim (1975) “The Language of Political Inquiry: Problems of Clarification”, Handbook of Political Science, Vol.1: *Political Science: Scope and Theory*, fq 284

⁷ Për përkufizimin e sigurisë shih dhe Allan Collins, *Studimet bashkohore të sigurisë*, UET/Press, Tiranë, f.15-18 si dhe Ribaj, Pajtim, *Kompleksiteti i sigurisë*, AFA, Tiranë, 2012

⁸ Buzan, B. People, States and Fear. *An agenda for International Security*, 1991; 15-16.

rreziqe që variojnë nga pandemi si HIV/SIDA apo edhe degradimi mjedisor, deri te terrorizmi dhe konflikti ndërshtetëror, etj”.⁹

Në dekadën e parë të shekullit të XXI e në vijim, kjo disiplinë e riformësuar po fiton vëmendje në rritje, po prodhon më shumë kurse universitare dhe projekte - shpeshherë të prirë drejt studimeve shkencore. Kjo rritje e joshje mbështetet në rëndësinë e “sigurisë” në epokën e “luftës globale kundër terrorit” dhe në ekzistencën tashmë të një serë teorish, që lindën gjatë viteve ’90-të të shekullit të XX. Kryesisht teoritë evropiane përpiqen t’i japin kuptim sigurisë mjedisore, sigurisë shëndetësore, çështjeve të gjinisë dhe të identitetit, ndërsa teoritë e SHBA do të jenë më aktive në fusha si ndalimi i përhapjes së armëve të shkatërrimit në masë dhe stabilitetit ushtarak botëror. Të dy këto grupe do të punojnë për terrorin..., mbi emigracionin dhe tensionin midis sigurisë dhe lirisë, rolin dhe natyrën e teknologjisë, globalizimit, etj.

2. Nevoja e një strategjie kombëtare

Siguria e qenies së sigurt nga kërcënimet ndaj vlerave bazë është koncepti më i përshtatshëm për analizë. Sfidat ndaj sigurisë detyrojnë politikëbërësit që të adresojnë ndjeshmërinë e njerëzve, votëbesimin ndaj institucioneve shtetërore, si dhe për përgjegjësinë që ata duhet të kenë në çdo nivel vendimmarrës. Për këtë ai harton politika sigurie apo strategji të sigurisë kombëtare, si dokumente strategjike. Në funksionin e vet të brendshëm, SSK-ja ka një rol të rëndësishëm, jo vetëm në qartësimin e interesave kombëtarë, në funksion të të cilëve duhet të vihen pjesa kryesore e burimeve të vendit, por duke vlerësuar kërcënimet e rreziqet ndaj këtyre interesave, ajo vë detyra e koordinon punën e institucioneve dhe instrumenteve të tjera të shtetit për t’iu kundërvënë atyre. SSK -ja përbën kështu “ ... një bazament të përbashkët gjuhe, praktikash, shkëmbimi informacioni, aranzhimesh, standardesh tekniko-operacionale, trajnimesh e stërvitjesh, midis agjencive që kanë tradita dhe përgjegjësi të ndryshme, duke i mundësuar kështu sistemit të sigurisë, optimumin e funksionimit. Në mënyrë të përgjithshme, është një mjet për planifikimin dhe verifikimin e politikave të shtetit”. Në funksionin e tij të jashtëm, dokumenti i SSK është një mënyrë e zyrtarizuar për t’iu parashtruar vendeve aleate, por edhe atyre kundërshtarë, pozicionin e shtetit përkatës në lidhje me çështje themelore të sigurisë e prosperitetit të tij¹⁰. Ekspertë të njohur¹¹ argumentojnë domosdoshmërinë e pajisjes

⁹ Allan Collins, *Studimet bashkohore të sigurisë*, UET/Press, Tiranë, .f.15-16

¹⁰ Për më gjrë shih : Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetsim, Çështje Evropiane dhe të sigurisë, Nr. 28, Tiranë 2014, f.45-55

¹¹ Dr. David Laë, Ekspert i lartë DCAF, cituar nga *Konferenca Ndërkombëtare mbi Zhvillimin e Strategjisë së Sigurisë Kombëtare*, mbajtur më 21 shtator 2007, organizuar nga

së shteteve me një strategji të sigurisë. Shtetet duhet të kenë një politikë gjithëpërfshirëse dhe të hollësishme të sigurisë kombëtare për pesë arsye të rëndësishme, të cilat janë:

- të sigurojë që qeveria do t'i trajtojë të gjitha rreziqet në mënyrë gjithëpërfshirëse;
- të rrisë efikasitetin e sektorit të sigurisë duke optimizuar kontributet e të gjithë aktorëve të sigurisë;
- të drejtojë zbatimin e politikës;
- të ndërtojë konsensusin e brendshëm të vendit;
- të rrisë besimin dhe bashkëpunimin rajonal dhe ndërkombëtar.

Risqet e reja të sigurisë, kërkojnë sidomos një përpjekje të përbashkët, meqenëse lufta kundër këtyre risqeve kërkon angazhimin e institucioneve të ndryshme. Normalisht, SSK-të janë në hierarki superiore ndaj politikave të tjera të sigurisë, si doktrinës ushtarake, strategjisë ekonomike, të cilat merren me sigurinë kombëtare në bazë të agjencive apo çështjeve të veçanta. SSK gjithashtu dallohet prej këtyre politikave nga gama e temave që ajo trajton dhe përpiket të skicojë si risqet e brendshme ashtu edhe ato të jashtme. SSK-të sigurojnë pronësi të gjerë të politikës së sigurisë, duke thelluar diskutimin dhe bashkëpunimin përgjatë linjave profesionale, qeveritare dhe partiake. Ky dialog mund të kontribuojë për krijimin e një konsensusi në lidhje me vlerat dhe interesat kombëtare bazë dhe gamën e rreziqeve që i sfidojnë këto vlera dhe interesa. SSK-të janë instrumente për ndërtimin e besimit në nivel rajonal dhe ndërkombëtar. Një politikë koherente dhe transparente ia komunikon bashkësisë ndërkombëtare shqetësimet e shtetit në lidhje me sigurinë, duke mundësuar kështu mirëkuptimin dhe bashkëpunimin në shkallë ndërkombëtare. Krahës rolit dhe rëndësisë që ka dokumenti i SSK-së në vetvete, një rëndësi të veçantë merr edhe vetë procesi i përgatitjes së tij. Përfshirja në këtë proces i sa më shumë institucioneve, ka një efekt të madh koheziv në njohjen e kulturës së punës të njëri-tjetrit dhe në institucionalizimin e lidhjeve të tilla, që janë vendimtare në përballimin e situatave të sigurisë. *“Procesi i të shkruarit të strategjisë ka rëndësi. Ai i imponon qeverisë të rivlerësojë objektivat e veta thelbësore dhe të bëjë korrigjime shumë të nevojshme të kursit. Ky proces... i mundëson pjesës tjetër të shtetit, bile edhe botës, njohjen e objektivave të vendit. Në qoftë se kombinohet me vendimet për buxhetin – dhe këtu ka një “nëqoftëse” të madhe, ai mund të formësojë në mënyrë efektive mënyrën si politikat marrin jetë”*¹².

Strategjia nga natyra e saj është tërësore, gjithëpërfshirëse; qëllimi kryesor i saj është të influencojë pozitivisht mjedisin e paqëndrueshëm e kompleks strategjik nëpërmjet sigurimit të një drejtimi që garanton përdorim racional të fuqisë kombëtare për përmbushjen e objektivave të shtrura nga politika.

Këto principe kanë udhëhequr e testuar në tërësi e dhe hartuesit e dokumenteve strategjike të sigurisë në Shqipëri që prej dokumentit të parë, atij të vitit 1995 deri te i fundit, SSK 2014, që është vlerësuar si dokumenti më i rëndësishëm strategjik që përcakton bazën e politikës së sigurisë në mbrojtjen e interesave kombëtare të Republikës së Shqipërisë. Ai është dokument bazë, “i cili u ofron institucioneve dhe shoqërisë shqiptare arkitekturën e re të sigurisë kombëtare të Republikës së Shqipërisë. Ajo orienton politikat e sigurisë të aktorëve institucionale të vendit dhe bashkërendon kontributet e tyre në funksion të realizimit të interesave strategjike të vendit dhe objektivave të tij, si dhe përballjes me rreziqet që i kanosen Shqipërisë në periudhën afatshkurtër dhe afatmesme”¹³.

Dokumenti SSK-2014 pasqyron në tërësinë e tij mendimin shqiptar të deritanishëm mbi perspektivën e sigurisë kombëtare të Shqipërisë dhe interesave të saj në mjedisin e sotëm global të sigurisë dhe si pjesë integrale e këtij mjedisi.. Analiza e mjedisit të sigurisë shqyrton objektivisht situatën e sigurisë në të cilën gjendet sot vendi ynë, por vlerësojmë se cilësia e saj do të ishte më e mirë, nëse për këtë kapitull do të kishte në dispozicion të përpiluesve studime të vërteta strategjike, produkte analitike gjithëpërfshirës mbi këtë çështje.

Mendësia e re në fushën e sigurisë, nëpërmjet arkitekturës së re të sigurisë që shpall kjo strategji përbën një qasje të pranueshme, të cilën sot e kanë përqaftuar pjesa më e madhe e shteteve demokratike e të përparuar të globit. Dokumenti është orientuar edhe nga Koncepti Strategjik 2010 të Aleancës së Atlantikut të Veriut dhe nga Politika e Përbashkët e Sigurisë dhe Mbrojtjes së BE. Sigurisht është një qasje që vjen si domosdoshmëri e kohës, e drejtë dhe e nevojshme, por që duhej të shqyrtohej më parë nga një analizë e thellë strategjike dhe studimesh në fushën e sigurisë kombëtare të vendit, me qëllim për të qenë të qartë dhe të ndërgjegjshëm si për avantazhet konkrete që ofron ashtu edhe për implikimet e mundshme që mund të sjellë si në përgjithësi të sigurisë kombëtare ashtu edhe të zbatueshmërisë së strategjisë.

Gjithsesi, mendoj se SSK-2014 siguron një pikënisje për zhvillimin e strategjive mbështetëse në fushat kryesore shtetërore dhe në fushat e tjera të jetës shoqërore si

¹³ Strategjia e Sigurisë Kombëtare e Republikës së Shqipërisë, 2014

dhe për rregullimin normativ të aktiviteteve në kuadër të sistemit të sigurisë kombëtare.

3. Perceptimi i rreziqeve në optikën e SSK-2014

Që të jetë si një kornizë gjithëpërfshirëse, SSK-së i duhet një analizë e thellë e të gjitha rreziqeve ndaj sigurisë kombëtare, rreziqet e brendshme dhe të jashtme që gjithnjë e më shumë po humbasin ndasitë në mes tyre. Problemi themelor i strategjisë së sigurimit të një shteti është përcaktimi i interesave kombëtare. Nëse këto interesa përcaktohen me objektivitet, atëherë edhe rreziqet e kërcënimit që cenojnë ato përcaktohen drejt. Vendet kanë interesa kombëtare jo të njëjta, si pasojë edhe rreziqet dhe kërcënimet nuk janë njëloj për të gjithë.

Kuptohet që shtetet e vogla kanë me shumë rreziqe e kërcënime, sidomos kur ato janë shtete të rinj ose kanë pasur shndërrime të rëndësishme. Pra pyetja se cili është kërcënimi më i madh botëror, përgjigjet e mundshme janë të shumta. Ju, shkruan Kegley, mund t’i përgjigjeshit ndryshe nëse do të ishit banues në Bagdad e ndryshe nëse do të banonit në Pekin, në Bombai, Boston apo Buenos Aires, nëse ju jini mashkull apo femër etj. Në marrëdhëniet ndërkombëtare, ajo që për një shtet duket e logjikshme, për një shtet tjetër nuk është e tillë. Shtete të ndryshme, për vetë kushtet e rrethanat e tyre rrezikohen e kërcënohen në mënyra të ndryshme.

Termat rrezik dhe kërcënim në fusha të ndryshme të veprimtarisë njerëzore ose të lidhura me të (njeriun) shfaqen, perceptohen dhe vlerësohen nga këndvështrime të ndryshme. Rreziku përfshin në vetvete një gjendje të përgjithshme jo të zakonshme, jo normale, e cila sjell destabilitet apo mënjanim nga zhvillimi normal i ngjarjeve¹⁴. Ai duhet të merret në shqyrtim për tu menaxhuar me masa e veprime përkatëse në një kohë të caktuar, me përkushtim të caktuar, për tu mbajtur në gjendjen ekzistuese duke parandaluar përshkallëzimin e mëtejshëm të tij. Kërcënimi është një evoluim i menjëhershëm ose i përshkallëzuar i një rreziku konkret të paadministruar ose të administruar në mënyrë jo efektive. Ai konkretizohet deri në përdorimin e mjeteve të ndryshme, duke përfshirë mjetet e dhunës, duke vështirësuar dhe vënë në diskutim gjendjen ekzistuese. Kërcënimi ndaj sigurimit kombëtar konsiderohet kur një ose disa nga interesat dhe vlerat më të rëndësishme kombëtare të një shteti ose kombi denigrohen në ekstrem nga veprime të jashtme, të brendshme ose të kombinuara. Në përgjithësi, në varësi me zhvillimin e ngjarjeve, zakonisht kalohet nga gjendja e

¹⁴ Shih dhe: CLUSIF, Club de la Securite de l’Information Français, *Risk management - concepts and methods*, Paris: CLUSIF, 2009, f.11 si dhe : U.S. DEPARTMENT OF HOMELAND SECURITY, *Risk Steering Committee, DHS Risk Lexicon*, Ëashington: USDHS, 2008, f.24

rrezikut në atë të kërcënimit. Përvoja e deritanishme ka treguar se në përgjithësi vetëm burimet e rreziqeve mund të shndërrohen në kërcënime.

Për klasifikimin e rreziqeve dhe kërcënimeve përdoren metodologji të ndryshme. Një nga mënyrat e klasifikimit të tyre bazohet te shtrirja, natyra, intensiteti, dhe pasojat. Nisur nga shtrirja rreziqet dhe kërcënimet mund të jenë globale, kombëtare dhe rajonale. Sipas intensitetit rreziqet e kërcënimet mund të klasifikohen me intensitet të ulët, të mesëm dhe të lartë. Nisur nga pasojat që shkaktojnë në sigurimin kombëtar, rajonal apo global mund të klasifikohen: me pasoja të lehta, të mesme dhe të rënda. Analiza e rreziqeve dhe e kërcënimeve kombëtare, sidomos në demokracitë e reja, është sot një prioritet themelor. Analiza e konflikteve të brendshme të deritanishme i kanë shtyrë filozofet dhe analistët të identifikojnë shkaqet kryesore që i bëjnë disa vende apo rajone me të brishta se të tjerat dhe me të ekspozuara ndaj rreziqeve e kërcënimeve të natyrave të ndryshme. Në mënyrë me specifike, mund të identifikohen një kompleksitet faktorësh. Faktorët strukturorë: siç janë shtetet e dobëta, shqetësimet e sigurisë dhe gjeografia etnike Faktorët politik - ideologjikë: siç janë institucionet politike diskriminuese, ideologjitë kombëtare përçarëse, politikat ndërgrupore si dhe politikat e elitave. nacionalizmi etnik, fundamentalizmi fetar. Faktorët sociale-ekonomike: si problemet ekonomike në rritje, sistemet diskriminuese ekonomike, treguesit e lartë të papunësisë, vështirësitë në rritje ekonomike, pabarazitë ekonomike midis individëve dhe grupeve, etj. Faktorët kulturore, si janë rastet e diskriminimit kulturor dhe historitë e grupeve me problematike historike etj. Sipas natyrës, për lehtësi studimi rreziqet dhe kërcënimet mund të klasifikohen me origjinë njerëzore ose natyrore.

Në realitetin shqiptar destabiliteti politik ka qenë gjatë tranzicionit qartësisht një rrezik shumë i madh për sigurinë e vendit dhe ruajtjen e interesave kombëtare. Përvoja e deritanishme në Shqipëri tregon se destabiliteti politik ka qenë gati një konstante e jetës politike shqiptare. Ky ndikim ka çuar në mosfunksionimin normal të institucioneve demokratike, mungesën e paqes sociale e të qetësisë publike. Mjaft shqetësues ka qenë për një kohë, për sigurinë e vendit, mosgjatja e konsensusit politik edhe për çështjet me të rëndësishme të vendit, duke krijuar jo vetëm një pasiguri tek qytetaret, por edhe një venitje të prestigjit të Shqipërisë në kuadrin ndërkombëtar.

Në SSK- 2014, në përgjithësi, janë artikuluar e prioritzuar drejtë rreziqet kryesore. Mes të tjerash, korrupsioni është kërcënim i madh ndaj performancës së institucioneve shtetërore. Shtrirja e tij në të gjitha nivelet e administratës dhe në segmente të caktuara të politikës, kërcënon legjitimitetin dhe besueshmërinë e institucioneve. Korrupsioni ushqehet veçanërisht nga mosrespektimi i kriterëve të

rekrutimit dhe verifikimit të pastërtisë së figurës së nëpunësve. Karakteristikë kryesore e këtij fenomeni mbetet pandëshkueshmëria e tij e lartë”¹⁵.

Krimi i organizuar ka marrë përmasa të mëdha dhe të rrezikshme për shoqërinë shqiptare. Kanë ekzistuar rrjete e grupe kriminale të fuqishme, me lidhje të brendshme e të jashtme, që zhvillonin trafik armësh, trafik droge, trafik njerëzor e deri tek korrupsioni dhe pastrimi i parave. Krimi i organizuar transnacional shfaqet në format e trafikimit të drogës, të armëve të zjarrit dhe personave. Ai përbën rrezik serioz sigurinë kombëtare të Republikës së Shqipërisë sepse bashkëpunon ngushtë me organizatat kriminale që veprojnë në vend. “Këto të fundit kanë fituar pushtet të kënaqshëm ekonomik dhe përdorin korrupsionin dhe lidhjet e tyre me politikën dhe strukturat shtetërore për të shmangur kundërvënien e agjencive ligjzbatuese”.¹⁶ Shpërpjesëtimet aktuale ndërmjet instrumenteve të pamjaftueshme për të zbuluar e luftuar krimin pafuqinë juridike për të ndëshkuar dhe përmasa e tendenca që ka zhvillimi i krimit, kanë përbërë rrezik real për vendin tonë.

Aktualisht, terrorizmi është kthyer në një rrezik ndërkombëtar dhe prania e tij ka marrë shtrirje të gjerë gjeografike. Pozita gjeostrategjike e Shqipërisë, gjendja e brendshme e stabilitetit të saj dhe ekzistenca e elementeve ekstremiste mundësojnë që ajo të shfrytëzohet si një bazë logjistike vepruese e ndërlydhëse për grupet terroriste, etj.

Me ndjeshmëri kombëtare përcaktohet emigracioni masiv, se dukuria e emigrimeve masive të qytetareve shqiptare, veçanërisht për një shtet me popullsi të vogël siç është Shqipëria, dhe që gjithmonë ka qenë objekt i absorbimit, “paraqitet tashmë si një rrezik vital për kombin”. Efektet e rrezikshme të kësaj dukurie shprehen me një rrjedhje të pakontrolluar të inteligjencës shqiptare, plakje artificiale të popullsisë, mungesën e dëshirës për të punuar dhe forcimin e ndjenjës së largimit nga vendlindja, etj.

Ndotja e ambientit dhe sëmundjet me karakter masiv janë një rrezik për jetën e njerëzve. Degradimi i mjedisit në Shqipëri është një dukuri shumë shqetësuese... Kjo ka lejuar shtrirjen kaotike dhe të paplanifikuar të qendrave urbane, prerjen masive të pyjeve, dëmtimin e tokave bujqësore, ndotjen e lartë të baseneve hidrike e lumenjve, gërryerja e lumenjve, etj. Këto dukuri kanë prodhuar pasoja të konsiderueshme në territor, peizazh urban, shëndetësi dhe në ekonominë e vendit në përgjithësi. Ky degradimi i mjedisit është një nga faktorët kryesorë ndikon

¹⁵ Strategjia e Sigurisë së Republikës së Shqipërisë, Tiranë, 2014 (SSK-2014)

¹⁶ SSK -2014

drejtpërdrejtë rritjen e erozionit Mes të tjerash, vendi ynë konsiderohet mjaft i prekur dhe është i ekspozuar ndaj rreziqeve: a) me origjinë natyrore të karakterit gjeologjik, hidrologjik, atmosferik dhe biofizike; dhe b) me origjinë njerëzore, teknologjike dhe industriale. “Në rang botëror Shqipëria renditet ndër vendet me rrezikun më të lartë ekonomik nga fatkeqësitë. 86% e territorit ku gjenerohet gati 88.5% e GDP-së, është e ekspozuar ndaj dy ose më shumë rreziqeve”¹⁷ SSK përcakton me transparencë rreziqe serioze të sigurisë si forcimi i shtetit ligjor përgjatë dy dekadave të fundit nuk ka qenë i njëtrajtshëm dhe paraqet një sfidë madhore. Administrata dhe institucionet e vendit vuajnë nga politizimi, mungesa e profesionalizmit dhe e meritokracisë, si dhe kanë mangësi në kapacitete financiare, logjistike, operacionale apo infrastrukturore. Kjo shkakton pasoja negative të drejtpërdrejta në arritjen e objektivave dhe përmbushjen e misionit të tyre. Kontrolli dhe administrimi i territorit nga strukturat e shtetit vijon të jetë një problem shqetësues.

Gjithsesi, pa mundur të trajtoj shterueshëm këto probleme mendoj se, bazuar në analizën e mjedisit të sigurisë, në tërësi janë identifikuar rreziqet më të ngutshme që kërcënojnë aktualisht sigurinë e vendit dhe që parashikohet të dominojnë mjedisin e sigurisë së Republikës së Shqipërisë në periudhën afatmesme dhe afatgjatë. Analiza përherë e më shumë po na bindin se, “i gjithë funksionimi i shtetit shqiptar, kohezioni shoqëror dhe zhvillimi i qëndrueshëm në përputhje me objektivat kombëtare, rrezikohet prej dy fenomeneve të korrupsionit dhe krimit të organizuar”¹⁸. Në SSK-2014 në vijim klasifikimi i rreziqeve të tjera ndaj Republikës së Shqipërisë është bërë duke shqyrtuar dy parametra kryesorë: gjasat e shfaqjes së rrezikut dhe pasojat që mund të shkaktojnë për sigurinë kombëtare. Në bazë të kombinimit të këtyre dy parametrave për çdo rrezik është krijuar klasifikimi me katër nivele, ku në nivelin e parë janë vendosur rreziqet që kanë gjasa të larta shfaqjeje dhe pasoja të mëdha në rast se materializohen. Kështu në nivelin e parë pas korrupsionit e krimit të organizuar përcaktohen: krizë energjetike që kërcënon sigurinë e furnizimit të Shqipërisë; mungesa të theksuara në kontrollin dhe administrimin e territorit, sulm kibernetik nga aktorë shtetërorë ose jo shtetëror, shfaqje e një pandemie. Në nivelin e dytë: sulm terrorist, edhe me armë të shkatërrimit në masë, kundër territorit të Republikës së Shqipërisë, degradimi mjedisor dhe fatkeqësitë natyrore, rritja e radikalizmi fetar që rrezikon vlerat e harmonisë fetare në Shqipëri dhe mund të shkaktojë tension shoqëror dhe vatrat e tensionit në rajon me pasoja për sigurinë kombëtare. Në nivelin e tretë: veprimtari armiqësorë spiunazhi kundër interesave të Republikës së Shqipërisë, sulm masiv konvencional ndaj një aleati të NATO-së që, në përputhje me nenin 5 të Traktatit të Atlantikut të Veriut, mund të

¹⁷ SSK 2014

¹⁸

përfshijë Shqipërinë në një konflikt. Në nivelin e katërt: pasojat e ndryshimeve klimaterike në ekuilibrat natyrorë të Republikës së Shqipërisë, rritja e emigracionit të huaj në territorin e Shqipërisë, një krizë e re financiare globale ose rajonale që rrezikon stabilitetin e ekonomisë së Shqipërisë.

Nëse shfletojmë literaturë të ndryshme do të vëmë re që shumica e autorëve mendojnë që mjedisi i sotëm i sigurisë, sidomos pas Luftës së Ftohtë, ndikohet më tepër nga rreziqet dhe më pak nga kërcënimet. Një mjedis sigurie pa rreziqe nuk ekziston. Sigurisht që sado masa parandaluese të merren, rreziqet do të jenë gjithmonë prezentë. Detyra e shtetit si garant i sigurisë është të sigurojë një minimum objektiv të sigurisë, me qëllim që qytetarët të ndjehen subjektivisht të sigurt (siguria e perceptuar nga qytetarët është sigurisht joreale).

4. Përfundime e refleksione

Njerëzit e shekullit tonë, do jenë vazhdimisht nën tryshninë e rreziqeve të ndryshme, kërcënimin e natyrës së egër, të zbrazët nga çdo bukuri, etj. Në këtë kah merr rëndësi sensibilizimi se në fuqinë kombëtare roli i dijes kulturës, është në rritje. Mbyllja si dhe mungesa e vullnetit për të njohur të tjerët si dhe heqja dorë nga përgatitja e vetë qytetarëve për t'u pajisur me instrumente të reja të analizës të kuptueshmërisë mungesa e ndërjegjësimit ndaj realitetit, nuk do të ringjallte vendin tonë por përkundrazi do të përkeqësonte krizën. Në kushtet e reja të ofruara të shekullit të ri është evidentuar qartësisht fakti se idetë janë kapitali më i rëndësishëm gjeopolitik që i ofron aktorëve, në veçanti shteteve, rendimentin më të lartë në terma ekonomikë e të pushtetit dhe nëse flasim për izolimet e Shqipërisë: izolimin otoman, si izolim fetar me shkaqe politike; izolimin komunist, si izolim politik me shkaqe ideologjike – tani ka filluar izolimi kulturor me bazë financiare.

Angazhimi në studime të tilla jep ndihmesa në formësimin e kulturës strategjike e të sigurisë nga lidërshipi, domosdoshmëri e politikave të larta që përvijon vizionin politik e strategji racionale, progresive, e afatgjata

Politologë të shquar kanë tërhequr vëmendjen se mosnjohja përbën një rrezik me pasoja. Në këtë kah shihet domosdoshmëria e dobisë e njohjes dhe referimit të dokumenteve strategjike si SSK, etj., si dokumente kombëtare politike bazë të orientimit e planifikimit strategjik kombëtar rajonal, zonal e sektorial duke kapërcyer paradigmat ku dokumentet strategjike kombëtar dhe mendimi i njerëzve reflektojnë një prirje artificiale të rreziqeve të sigurisë. Si rrjedhojë, situata aktuale mund të karakterizohet si “siguri virtuale” me “rreziqe artificiale”.

Kështu, p.sh., zgjerimi i gamës së natyrës së rreziqeve në SSK deri te pasojat e ndryshimeve klimaterike në ekuilibrat natyrorë të Shqipërisë e rreshton në nivelin e katërt, etj. Në tërësi, duhen perceptuar arritje në mendimin strategjik dhe planifikimin afatgjatë të zhvillimit e sigurisë në vendin tonë, ku dihet se jo vetëm tek ne “çështjet që duken se janë jashtë fushës së strategjisë janë probleme mjedisore, burime dhe çështjet e përbashkëta, të cilat nxitën interes në një koncept të ri të sigurisë”¹⁹. Në këtë kah dihet rëndësia p.sh. e ujit në shekullin e XXI të parashikuara nga B. Gali se “lufta e ardhshme do të kryhet për ujin dhe jo politikën”.²⁰ Por mësimi më i mirë dhe më i thellë vjen nga historia, përkatësisht Tukididi dhe Hobs-i, të cilët janë shprehur se: “Gjenialiteti i analizës qëndron në deduksionet e qeta, jo në përsëritjen e deklaratave publike. Ajo që nis konfliktin është publike dhe gjithashtu më pak interesante... dhe më pak thelbësore... sesa shkaku i konflikteve që nuk janë publike”.²¹ Ajo çka mund të tingëllojë “furtunë në gotë bosh” e perifrashuar në fjalët e Prof. Molnar Kolecit, 2m3/s përkthehet në “furtunë prej 250 milion kë/orë në vit, me një vlerë prej 2.5 milionë dollarë”.²² Prandaj çështja e thjeshtë e sasisë së bashkëpunimit për ujërat ndërkuftarë nuk duhet të verbojë analizat për cilësinë e saj, çfarë saktësisht parashikon dhe si ajo serviret për mjedisin publik. Zbatimi i kësaj Strategjie do të realizohet nëpërmjet një procesi gjithëpërfshirës, ku marrin pjesë të gjitha institucionet të vendit, veçanërisht ato që janë të angazhuara në plan të parë në garantimin e sigurisë së vendit. Gjithëpërfshirja dhe konsensusi janë garanci kritike për jetësimin e dokumenteve strategjike, pasi ato presupozohet të aplikohen në një periudhë dhjetëvjeçare, siç ishte rasti i SSK 2004-2014. Kujtoj se dokumenti pararendës i SSK 2004, është miratuar me 100% të votave në Kuvend, ndërsa për SSK-2014 hapa prapa vetëm 72 vota nga 140, dhe kur duhet të dominoheshin nga konsultat apo debatet me shoqërinë civile, grupet e interesit, me artikuj në revista shkencore, debate televizive, apo një oponencë formale nga institucionet studimore kombëtare apo të NATO-s. etj.

Shqipëria është një shtet i vogël dhe sfidat e sigurisë së shteteve të vegjël në kuadër të MN janë një veçori në krahasim me sfidat e sigurisë që do duhet të përballojnë shtetet e mëdha. Shtetet e vogla duhet të kuptojnë se siguria e tyre, fillon në shtëpinë e tyre, pavarësisht se nuk i kanë të gjitha kapacitetet për të menaxhuar e përballuar rreziqet e kërcënimit. Ato duhet të kuptojnë se janë vetë ato që duhet të identifikojnë

¹⁹ John Baylis James J Eirtz, Colin and Eliot Cohen, *Strategjia në botën bashkëkohore*, UET, Tiranë, 2013, f423

²⁰ Mitchell D., Pandya A., *Troubled Eaters: Climate Change, Hydropolitics and Transboundary Resources*, Henry Stimson Center, 2009

²¹ Robert Kaplan, *The origins of fear*, STRATFOR, 20 shkurt 2012.

²² ee.saveradikariver.com .

zbrazëtitë e tyre në fushën e sigurisë. Shtetet e vogla mund të përlllogarisin përfitime nga sistemi ndërkombëtar, duke mbajtur parasysh se në këtë sistem “institucionet janë në qendër të sjelljes së çështjeve ndërkombëtare”²¹. Alternativa dhe kryefjala e shteteve të vegjël është bashkëpunimi ndërkombëtar. Vetëm përmes bashkëpunimit ata do të mundin të shumëfishojnë koeficientet e sigurisë së vendit. Arti i lidërshiptit të tyre qëndron në përzgjedhjen e opsioneve më të mira për të ndërtuar rrathët e nevojshëm të bashkëpunimeve, aleancave e partneriteteve. Shtetet e vogla mund të mos konkurrojnë dot me kapacitete në të gjitha fushat, por mund të përzgjedhin të jenë partnere në drejtime të veçanta dhe sidomos të bëhen partnerë në ide, në pjesëmarrje, në besnikëri dhe me institucione. Këto të fundit nuk kërkojnë shumë shpenzim, përveç vullnetit të klasës drejtuese. Një shembull kuptimplotë në këtë kënd është KLSH në bashkëpunimin e përsosur dhe me institucione prestigjioze homologe, etj.

Gjithsesi, ndryshimi i mjedisit strategjik, rreziqet dhe kërcënimet e reja, na japin arsye të forta për të bërë përpjekje që të rishikojmë dhe të ripërcaktojmë kuptimin e konceptit të sigurisë. Bota sot është nën sundimin e Globalizimit, një proces ndryshimi afatgjatë i cili mbart me vete kulme, sfida, rreziqe, kriza e pasiguri, të cilat përfshijnë gjithë botën, ku “pasiguria do të jetë realitet i përhershëm, ndërsa përpjekja për siguri kombëtare preokupim i vazhdueshëm”. Përpos të tjerash, ekziston një rrezik real që konflikti fetar të zëvendësojë luftën bazuar në ideologji të shekullit të kaluar në një formë po aq shkatërruese. Kjo është deri tek të gjithë ne për të treguar njerëzve se ne kemi një ide më të mirë se sa e ekstremistëve - për të mësuar nga njëri-tjetri dhe të jetojmë me njëri-tjetrin. Gama e rreziqeve ndërkombëtare me të cilat mund të përballet siguria e Shqipërisë dhe e qytetarëve të saj gjatë dekadës së ardhshme parashikohet të zgjerohet në mënyrë domethënëse. Ato do të jenë gjithnjë e më shumë të larmishme e të paparashikueshme dhe të ndërthurura me dobësitë e brendshme, do të përbëjnë faktorë të shtuar rreziku për qëndrueshmërinë afatgjatë të mjedisit të brendshëm të sigurisë. Trajtimi i gjithë sfidave të sigurisë është pjesë e sensibilitetit të opionit publik, si dhe axhendave të institucioneve vendore, rajonale bashkepunuese, dhe globale që merren me keto çështje, e ku, pa dyshim roli i botës universitare është i padiskutueshëm. Dhe në aspektin e përballjes me terrorizmin, si kudo, edhe tek ne siguria dhe studimet për të do të përballen me problemin e vërejtur nga Waltz se “Shtetet, sikurse individët, janë të pasigurt në propocion me shkallën e lirisë së tyre. Nëse dëshirohet liria duhet të pranohet pasiguria”²³

²³ Collins, vepër e cituar, f.500

Gjenerata e re, e lindur dhe edukuar në liri, me kulturë sigurie, pa ngarkesa, paranoja dhe paragjykime që do t'i tejkalojë “liderët/sundimtarët e tranzicionit të stërlodhshëm”, oligarkët e sofistikuar në mënyrë që stabiliteti dhe prosperiteti të perceptohen e konsumohen përtej historive së përgjakshme. Duke pasur dhe ndihmën e aleatit strategjik do mundemi t’ia dalim siç ja doli Italia e viteve ‘90-të, që shpëtoi nga mafiozët, oligarkët, kontrabandistët, trafikantët dhe mediokrit me pushtet. Mbi të gjitha kërkohet të orientohemi nga e ardhmja, të ecim përpara, dhe jo si shtete në rajon që thonë “të ecim përpara me kokën mbrapa”. Kjo kërkon orientim të gjeneratat e ardhshme, forcë parashikuese, strategji, hartimi e për më tepër mbështetja serioze realizimit të tyre që na ka munguar. Dhe për këtë ka mjaft arsye e sfida. Unë po analizoj disi dy prej tyre:

Sfida e parë - shoqëria shqiptare është e pastandardizuar, sidomos nga objektivi i vlerave kombëtare. Dhe kjo kur dihet se interesat kombëtare burojnë nga vlerat kombëtare, të cilat janë themeli i këtyre interesave, etj. Sfida e dytë - vështirësia e analizës së mjedisit strategjik, identifikimi i rreziqeve e deri te hartimi të një dokumenti madhor politik si SSK, etj., kushtëzohet dhe nga pamjaftueshmëria teorike strategjike e elitave tona. Shkaqe të shumta historike, psikologjike, kulturore, institucionale ideologjike, gjeopolitike, etj., si edhe me ndonjë përjashtim të vogël, mungesa e pajustificueshme e vizionit të politikanëve të kombit shqiptar etj., e kanë penguar këtë. Megjithëse shkolla shqiptare ka përgatitur ekspertë dhe specialistë të mirë, në tërësi ka munguar elita me kulturë strategjike e aftë për të ndikuar mbi hartimin e politikave dhe përgatitjen e strategjive. Megjithëse ekzistojnë struktura institucionale në Kryeministri, Ministrinë e Jashtme, Ministrinë e Rendit, Shtabin e Përgjithshëm, SHISH, Akademinë Ushtarake e deri OJF, cilësia dhe efektiviteti i tyre është i pandjeshëm. Ritmi rutinë i funksionimit ditor në këto institucione, kërkesa të parapëlqimit politik, etj., shpesh i lë shteg një mendimi dhe një stanjacioni strategjik. Pa mundur ta shtjelloj gjerë këtë qasje, e ripohoj se krijimi Qendrës së Studimeve Strategjike Kombëtare në Tiranë, me përfshirjen e elitave më përfaqësuese shqiptare, të mbështetur me buxhetin e duhur financiar, mbetet tashmë një domosdoshmëri. SSK pohon trajta e arkitekturës së brendshme të sigurisë së Shqipërisë, nuk u përgjigjet tërësisht nevojave dhe sfidave të sigurisë me të cilat përballet vendi. Në raste krizash përgjigjja institucionale kanë qenë më shumë reaktive se sa proaktive.²⁴

Përgatitja SSK-së të RSH (SSK-2014) është pa dyshim një zhvillim mjaft pozitiv në aspektin e sigurisë të vendit, pasi është cilësisht më i arrirë dhe përmbush një boshllëk konceptual për institucionet e sigurisë të vendit. Zbatimi i SSK-së ka rëndësi jetike për të ardhmen e vendit dhe mbrojtjen e vlerave tona kombëtare.

²⁴ SSK-2014

Historia e pasur dhe komplekse, pozita gjeografike e Shqipërisë dhe e kaluara e afërt krijojnë një ndërveprim dinamik mes kërcënimeve të brendshme dhe të jashtme dhe mundësive që ofron mjedisi strategjik. Qëllimi i kësaj strategjie është që të formësojë bindjen e kombit dhe institucioneve shtetërore për rëndësinë kritike që ka ndjekja e ngutshme e domosdoshmërive strategjike të parashikuara në dokument. Domosdoshmëritë strategjike dhe objektivat mbështetës përfshijnë forcimin e sundimit të ligjit dhe qeverisjes së mirë, forcimin e institucioneve shtetërore, nxitjen e zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik, zhvillimin e një sistemi arsimor cilësor, konsolidimin e sektorit të sigurisë dhe mbrojtjes, forcimin e kohezionit shoqëror dhe identitetit kombëtar, forcimin e rolit tonë rajonal dhe ndërkombëtar dhe përshpejtimin e integritetit në Bashkimin Europian. Plotësimi i domosdoshmërive strategjike në fushën e sigurisë kombëtare është një proces që kërkon burime të konsiderueshme njerëzore, ekonomike dhe financiare. Ndarja e barrës së sigurisë kombëtare me NATO-n dhe me partnerë të tjerë ndërkombëtarë rrit ndjeshëm nivelin e sigurisë, ul në masë optimale kostot e saj, si dhe rrit detyrimet tona për angazhime ndërkombëtare.

Jemi të ndërgjegjshëm për sfidat e përcaktimit të rreziqeve... por të ndërgjegjësohemi se problemet praktike rrallë mund të kufizohen në terma të një disipline të vetme. Jeta është ndërdisiplinore. Paul Collier profesor i nderuar dhe Drejtor i Qendrës për Studimin e Ekonomisë Afrikane në librin e tij *Planeti i plaçkitur*, del me formulën e famshme:

Burime – teknologji + rregulla (qeverisje e mirë)= varfëri;

Burime + teknologji - rregulla(qeverisje e mirë)= plaçkitje;

Burime + teknologji + rregulla(qeverisje e mirë)= Prosperitet.

Përqendrimi tek elementët e brendshëm të sigurisë kombëtare është tipari themelor i SSK-së. Kjo e fundit, krijon mekanizmat e duhur që mundësojnë koordinimin, bashkëveprimin dhe sinergjinë e institucioneve të sigurisë. SSK identifikon dhe thekson në një plan perspektiv vlerën e shtuar të pozitës gjeostrategjike të Shqipërisë, si dhe nevojën e ambicien e saj për një dimension të ri detar të vendit. Krahas analizës së thellë dhe përgjigjes së qartë për rreziqet e identifikuara, SSK u kushton rëndësi të veçantë edhe mundësive që i ofrohen Shqipërisë në kushtet e një mjedisi të ri strategjik. Ne synojmë zhvillimin dhe begatinë e Shqipërisë si parakusht për sigurinë dhe lirinë e popullit tonë. Kjo strategji na udhëheq drejt përmbushjes së këtij qëllimi.

Gjej rastin të veçoj se, në kuadrin e sektorit të sigurisë në Shqipëri, KLSH po përvijon modelin e performancës se si mund të mbrohen vlerat e të forcohet siguria

kombëtare. Si institucion kushtetues, si organi suprem i auditimit të jashtëm publik në Shqipëri, që synon ruajtjen e vlerës së parashë publike dhe sigurimin e përdorimit të saj, po shndërrohet në një agjent ndryshimi në shërbim të mirëqeverisjes publike e të sigurisë kombëtare. KLSH po fiton një si një organ i pavarur, që ka peshë në luftën kundër korrupsionit, ka ndërtuar strategjinë e tij, ku veçohet rritja e efikasitetit të auditimeve nëpërmjet analizave sistematike të riskut.

--- o --- o ---

Prof. Dr. Pajtim Ribaj:

Ka kryer studimet në Shkollën e Lartë e Bashkuar e Oficerëve, (Akademia Ushtarake "Skënderbej"), Kursin e Lartë të drejtuesit të repartit, Shkollën e Lartë të Filozofisë, Akademinë e Mbrojtjes. Profesor Ribaj ka ndjekur studimet në Qendrën e Studimeve Evropiane të Sigurisë "Xhorxh Marshall", Gjermani. (European Center For Security Studies) si dhe ka marrë pjesë në disa seminare kualifikuese dhe trajnime në Gjermani, Turqi, Belgjikë, SHBA, Austri, Itali, Greqi, për probleme të sigurisë e strategjisë.

Ka fituar gradën ushtarake Kolonel. Ka kryer detyra të ndryshme në FA si dhe ka një përvojë të gjatë drejtuese pedagogjike e studimore si dhe pedagog, sekretar shkencor, shef katedre, shef departamentit, Drejtor i Qendrës së Studimeve Strategjike, Drejtues i Akademisë së Mbrojtjes (Komisar i Akademisë).

z. Ribaj ka mbrojtur gradën shkencore Doktor dhe ka fituar titullin Profesor Doktor. Është autor dhe bashkautor i disa librave dhe teksteve nga fusha e historisë ushtarake, strategjisë, sigurisë dhe gjeopolitikës.

Prof. Dr. Pajtim Ribaj ka marrë disa vlerësime nga institucione ndërkombëtare si Personalitet i vitit 2002, nga Internacional Biographical Center Cambridge, "2000 Autstandig Intelektuals of the 21 Century" dhe "Ambassador for Peace, Universal Peace Federation and International Federation For Word Peace.

SISTEMI I SIGURIMEVE SHOQËRORE DHE ANALIZA E RISKUT

Astrit Hado, Drejtor i Përgjithshëm i Institutit të Sigurimeve Shoqërore

Abstrakt

Sistemi i sigurimeve shoqërore është një sistem që ndërvepron në mënyrë aktive dhe të drejtpërdrejtë me mjedisin politik, ekonomik, social dhe demografik të një vendi dhe është pasojë e këtij mjedisi. Analiza e këtyre faktorëve dhe risqet që sistemet ndeshin janë jetikë për ecurinë e tyre dhe garantimin e suksesit, arritjen e

objektivave dhe qëllimeve për të cilat krijohen. Ky shkrim është një përpjekje modeste për të analizuar rrisqet që duhen analizuar në fazën fillestare të dizenjimit të një sistemi sigurimesh shoqërore, reformimit të sistemeve ekzistuese dhe risqeve që ndeshen gjatë zbatimit dhe administrimit të tyre.

Fjalët kyçe: risk, sigurime shoqërore, pension, analizë risku

Hyrje

Sistemi i sigurimeve shoqërore, në vetvete, ekziston dhe funksionon si një mekanizëm që mbron qytetarët nga risqe që shkaktojnë humbjen e të ardhurave nga punësimi dhe vetëpunësimi. Gjatë gjithë ciklit jetësor të një personi për shkak të risqeve të ndryshme si sëmundjet, invalidizimi, shtatzënia për femrat, aksidentet në punë dhe sëmundjet si rezultat i profesionit, pleqëria, vdekja e mbajtësit të familjes apo edhe nevoja për kujdes që kanë fëmijët krijohen periudha të shkurtra apo edhe të gjata të mungesës së të ardhurave nga puna. Në shoqëritë që jetojmë, të ardhurat nga puna janë burimi kryesor për shumicën e popullsisë për të siguruar mjete jetese dhe një jetë dinjitoze. Megjithëse, në themel të funksionimit të tyre këto sisteme kanë risqet dhe mbrojtjen ndaj tyre, në këtë shkrim do të trajtohen risqet që has sistemi në tërësi dhe do të tentohet një analizë e risqeve që ndeshin sigurimet shoqërore në dy momente, në fazën e dizenjimit të tyre dhe në fazën e zbatimit dhe funksionimit të tyre.

Kjo analizë është e rëndësishme për faktin se sigurimet shoqërore janë sisteme financiare që kanë impakt dhe ndikim në jetën e të gjithë qytetarëve të një vendi që

nga lindja deri në vdekje si dhe ndikojnë jo vetëm për një gjeneratë por për disa gjenerata. Gjithashtu, një analizë e plotë dhe e saktë e risqeve që ndeshin sistemet duhet edhe për faktin që korrigjimet që mund t'i bëhen sistemit janë shumë të vështira, me shumë ndikim dhe me kosto të lartë korrigjimi për publikun por edhe për buxhetin e shtetit. Nga ana tjetër edhe produktet e ofruara nga sistemi kanë një kohë maturimi shumë të gjatë, që mbështeten në parashikime afatgjata me probabilitet gabimi të lartë.

A. Risqet në dizenjimin e sistemeve të sigurimeve shoqërore

1. Risqet politike

Sipas *Hugh Heclo*, në punimin e tij “Risqet politike dhe reformat në sistemet e sigurimeve shoqërore”, termi risk politik do të thotë vulnerabiliti që një sistem i caktuar të destabilizohet me kalimin e kohës, që papritur pasqyrohet në dizajnin fillestar, që në mënyrë të paqëndrueshme influencon në premtimet dhe qëllimet finale. Në fazën e dizenjimit të një sistemi sigurimesh shoqërore apo të një reformimi të sistemit ekzistues, duhet analizuar sistemi politik që është në zbatim dhe qëndrueshmëria politike e tij. Duke patur parasysh sistemin politik, analizohen edhe risqet politike që do të ndeshë sistemi në të ardhmen e afërt dhe të largët. P.sh., një sistem politik një partiak si ai që Shqipëria ka patur deri në vitet 90, ka risqet e “komandimit” të sistemit sipas interesave politike të partisë dhe jo sipas interesave të qytetarëve duke vendosur diktatin për llojin e skemës, mënyrën e llogaritjes së përfitimeve, masën e kontributit, indeksimin etj., pa llogaritur efektet në popullsi por vetëm interesin shtetëror që është i njëjtë me interesin partiak. Ndërkohë, një sistem politik demokratik i bazuar në ekonominë e lirë është më i përgjegjshëm ndaj interesit qytetar dhe më i përgjegjshëm në vendimmarrje për sa i përket sistemit të sigurimeve shoqërore. Por në këtë sistem politik, një risk që duhet të merret parasysh është stabiliteti politik dhe shpeshtësia e ndryshimeve të qeverive. Sistemet e sigurimeve shoqërore janë sisteme “të ngurta” që reagojnë ngadalë në kohën e maturimit të produkteve të veta e ka të gjatë dhe një horizont kohor mjaft të gjatë midis premtimit (pagimit të kontributit) dhe materializimit të premtimit (përfitimit nga skema). Ekspertët teknikë mund të hartojnë një sistem korrekt por çështja është se çfarë do të ndodhë me kalimin e kohës kur ky sistem do të takohet me politikën. A do e lërë politika që sistemi të operojë siç në fillim është projektuar për të funksionuar apo do të ndërhyjë apo interferojë duke ndryshuar sistemin apo parametra të caktuar të tij, duke e devijuar nga qëllimi dhe produktet e parashikuara të ofrojë.

Një faktor që duhet të analizohet është edhe kultura politike që vendi ka dhe tendenca që qeveritë kanë për të ndërhyrë dhe për të realizuar përfitime afatshkurtra. Qeveritë janë miope dhe kjo lidhet me kohën e shkurtër të funksionimit të tyre një ose dy mandate përgjithësisht, ndërkohë që sistemet e sigurimeve shoqërore kanë një afat funksionimi shumë të gjatë që përfshin disa gjenerata. Ky konflikt objektivash krijon risqe në sistem që mund të sjellin defekte serioze dhe shpesh të pandreqshme që kërkojnë kosto shtesë si nga ana financiare ashtu edhe sociale. Në vende si Shqipëria ku kultura politike, reagimi qytetar është i vakët, ku tendenca e ndërhyrjes në funksionimin e institucioneve të pavarura është e lartë, ky risk merr një rëndësi të veçantë që duhet analizuar dhe marrë parasysh në sistemin që duhet zgjedhur dhe dizenuar. Sistemi që duhet zgjedhur në vende të tilla duhet të jenë sa më “hermetikë” dhe “imune” ndaj ndërhyrjeve politike dhe duhet të shprehet qartë në legjislacion pavarësia e funksionimit të tyre dhe të sanksionohet që qeveria ka akses të ulët në ndryshime.

Një risk tjetër që duhet të merret në konsideratë dhe të analizohet është edhe lëvizja e lirë e punëtorëve. Globalizimi gjithnjë e më shumë po e “zvogëlon” botën dhe ka rritur lëvizjen e forcave të punës. Lëvizja e lirë, si një e drejtë universale e njerëzimit, sjell edhe një shpeshësi të ndryshimit të vendeve të punës si brenda një vendi por edhe midis vendeve të ndryshme. Kjo lëvizje e lirë e fuqisë punëtore domosdoshmërisht duhet shoqëruar edhe me koordinimin e skemave të ndryshme të sigurimeve shoqërore. Ky koordinim realizohet nëpërmjet marrëveshjeve bilaterale apo multilaterale në fushën e mbrojtjes shoqërore të cilat krijojnë të drejta për punëmarrësit por edhe detyrime për sistemet. Ndryshimet politike dhe zbatimi i politikave radikale, izoluese dhe nacionaliste janë një risk i madh në zbatimin e detyrimeve nga marrëveshjet por edhe një mungesë mbrojtje shoqërore për qytetarët që kanë eksperiencë pune në vende të ndryshme. Por edhe analiza e trendit rajonal dhe botëror të politikës duhet marrë në konsideratë sepse këto marrëdhënie të lëvizjes së lirë të qytetarëve dhe të forcave të punës janë me ndikim dy apo shumë kahesh.

Një analizë tjetër që duhet të bëhet është edhe qëndrueshmëria e legjislacionit të një vendi. A është i stabilizuar kuadri ligjor i një vendi apo është në ndryshim të vazhdueshëm. Kjo për faktin se sistemet e sigurimeve shoqërore janë sisteme që ndërveprojnë dhe ndikohen në mënyrë të drejtpërdrejtë me sisteme të tjera dhe nga legjislacione që nuk lidhen direkt me të. Nëse legjislacioni i punës p.sh. nuk është i konsoliduar dhe i stabilizuar atëherë ky risk duhet marrë parasysh në dizenuarimi i sistemeve të sigurimeve shoqërore janë pasojë e tregut dhe legjislacionit të punës. Nëse legjislacioni i një vendi është i qëndrueshëm dhe ndryshimet janë të pakta atëherë

garancia që sistemi të funksionojë normalisht është e lartë. Një shembull i rriskut politik në sistemin e sigurimeve shoqërore të zgjedhur është Hungaria, ku qeveria e ardhur në pushtet në vitet e fundit morri vendimin politik të konfiskimit të kontributeve të paguara në skemën private nga kontribuuesit dhe kalimin e tyre në skemën publike të pensioneve. Kjo masë përveçse e shkatërroi kolonën e dytë të detyrueshme të pensioneve, padrejtësisht rishpërndau kursimet individuale të popullsisë dhe ndryshoi vendimmarrjen e individëve për të ardhmen.

Analiza e të gjithë risqeve politikë në fazën e përzgjedhjes së sistemit të sigurimeve shoqërore, modeleve, formulave të llogaritjes së përfitimeve, mënyrave të indeksimit të tyre është e një rëndësie të veçantë për garantimin e funksionimit të sistemit sipas parashikimeve teknike dhe evitimit të surprizave dhe kolapseve financiare të sistemit.

2. Risku ekonomik

Sistemet e sigurimeve shoqërore janë sisteme financiare që funksionojnë të lidhura ngushtësisht me zhvillimin ekonomik dhe financiar të një vendi. Niveli i zhvillimit ekonomik, financiar të një vendi, trendi i zhvillimit ekonomik, struktura e ekonomisë, zhvillimi i tregut të punës, sistemi fiskal dhe niveli i taksave, zhvillimi i tregut bankar dhe financiar janë faktorë thelbësorë që diktojnë llojin e sistemit dhe përcaktojnë parametrat që duhen parashikuar. Analiza e këtyre faktorëve dhe risqeve që mund të sjellin këta faktorë marrin një rëndësi të veçantë dhe shpesh herë është jetik. Një vend me një ekonomi në zhvillim do të zgjedhë sistem të ndryshëm krahasuar me një vend me ekonomi të zhvilluar dhe të stabilizuar. Një vend me ekonomi në zhvillim paraqet më shumë risqe ekonomike dhe financiare që detyrimisht do të ndikojnë në sistemin e sigurimeve shoqërore dhe ecurinë e tij. Ciklet e krizave financiare botërore kanë ndikim më të madh në ekonomitë në zhvillim se në ekonomitë e stabilizuara në produktivitetin e tyre, rritjen ekonomike, kohën e rikuperimit të efekteve negative, tregun e punës, nivelin e varfërisë etj. Një vend me një ekonomi në zhvillim, me rritje ekonomike të ulët, dhe me nivel të lartë varfërie dikton modelin e mbrojtjes shoqërore konkretisht në nivelin e rishpërndarjes së të ardhurave, nivelin e solidaritetit, nivelin bazë të mbrojtjes, nivelin e kontributeve apo përfitimeve që skema do të ofrojë. Nivele të ndryshme ekonomike kanë problematikë të ndryshme kështu që edhe adresimi i zgjidhjes së problemeve apo nivelin e mbrojtjes që skema do të ofrojë është i ndryshëm. Niveli i të ardhurave për frymë që një vend ka dhe qëndrueshmëria e tyre do të diktojë edhe llojin e sistemit që do të zgjidhet, nivelin e gjenerozitetit në përfitime apo kontrollimin e tyre si dhe në mënyrën e indeksimit që do të përdoret.

Struktura ekonomike e një vendi ka një rëndësi të veçantë në përzgjedhjen e sistemit apo referimit të sistemit ekzistues. Nëse ekonomia është e fokusuar p.sh. në agrikulturë me ferma të vogla dhe me produktivitet të ulët si Shqipëria atëherë modeli nuk mund të jetë i njëjtë me sisteme që vende të industrializuar si Gjermania kanë zgjedhur kjo për faktin se të ardhurat nga vetëpunësimi për skemën janë më të ulëta se nga punësimi në kompani të vogla dhe të mëdha. Si rezultat i kësaj strukture të ekonomisë niveli i kontributeve të paguara nga vetëpunësimi përgjithësisht është minimal dhe për rrjedhojë edhe skema që do zgjidhet do të ofrojë një mbrojtje bazë dhe do të fokusohet vetëm në zbutjen e varfërisë në moshën e pleqërisë. Ndërsa qëllimi i skemës në vendet me një strukturë ekonomie që është e bazuar në industrializimin apo shërbimin përveç objektivit të zbutjes së varfërisë në moshën e pleqërisë ka edhe rishpërndarjen e të ardhurave gjatë ciklit jetësor, midis grupeve të caktuara, midis brezave dhe garantimit të një jete dinjitoze në pleqëri.

Tregu i punës, pjesëmarrja e forcave aktive për punë në këtë treg, niveli i papunësisë janë faktorë që duhet të analizohen me kujdes dhe merren parasysh në dizenjimin e sistemeve pasi janë faktorë shumë të rëndësishëm në funksionimin e skemave të mbrojtjes shoqërore. Një nivel i lartë papunësie rrit riskun e përjashtimit të mbrojtjes shoqërore apo të mos plotësimit të viteve të sigurimit dhe për rrjedhojë nivele të ulëta përfitimi. Aksesit i kufizuar në tregun e punës do të krijojë përveç vështirësive në jetën e përditshme do të krijojë dhe një varfëri dhe barrë sociale në të ardhmen për shoqërinë dhe individin. Këto risqe dhe probleme duhet të analizohen dhe merren në konsideratë gjatë dizenjimit dhe reformimit të skemave ekzistuese. P.sh., një vend me nivel të lartë papunësie dhe vështirësi gjetje punësimi duhet të fokusohet tek sistemet që ofrojnë një mbrojtje universale bazike të kombinuara me skema sigurimi që ofrojnë përfitime bazuar në kontribute dhe pagash. Ndërkohë një vend me nivel të ulët papunësie do të zgjedhë një sistem bazuar vetëm në kontribute për garantuar një financim të qëndrueshëm të skemës, përfitime dinjitoze dhe dekurajim të papunësisë subjektive për mungesë dëshire apo dembelizmi.

Një faktor tjetër që duhet analizuar për të shmangur risqet në të ardhmen është edhe problematika e trashëguar në fushën e sigurimeve shoqërore dhe që duhet të adresohen. Siç theksova më sipër, këto sisteme janë afatgjatë në funksionim, produktin e maturojnë me vonesë por kur vendoset të ndryshohet apo reformohet sistemi ka edhe përfitime që duhet të jepen për ngjarje apo kontribute të ndodhura kohë më parë. Analiza e problematikave të kaluara është jetike për të zgjedhur reformat që duhen të ndërmerren për të zgjidhur problemet e trashëguara dhe realizimit të qëllimit të krijimit të skemave, mbrojtja me të ardhura të personave që

kanë humbur aftësinë për të realizuar të ardhura nga punë si rezultat i risqeve të përmendura në fillim të këtij punimi.

Një faktor i rëndësishëm që duhet marrë në konsideratë në dizenjim është edhe të drejtat e fituara më parë dhe detyrimet e krijuara më herët. A do të ruhen këto të drejta dhe njihen këto detyrime? Deri në çfarë mase do të ruhen dhe njihen? Cilat janë mundësitë financiare të plotësimit të këtyre të drejtave dhe detyrimeve? Këto pyetje dhe risqe duhen marrë në konsideratë në dizenjim për të zgjedhur modelin më të përshtatshëm që adreson të gjitha këto pyetje dhe problem.

Duhet analizuar zhvillimi i tregut financiar, bankar dhe tregut të investimit të kapitaleve. Nëse tregu financiar është i pazhvilluar si në Shqipëri nuk mund të zgjedhësh një sistem me kapitalizim të kontributeve pasi mungon tregu i investimeve të kapitaleve financiare, nuk ka instrumente financiarë për investime, normat e kthimit të investimit janë të ulëta, risku i investimeve është i lartë si rezultat i mbikëqyrjes së dobët. Investimi i kapitaleve në tregun e jashtëm përveç risqeve të tregut financiar ndërkombëtar, ka edhe risqe dhe kosto shtesë që lidhen edhe me risqet politike por nga ana tjetër edhe është në kundërshtim me një nga parimet e këtyre skemave që është rritja e kursimeve dhe përdorimi i tyre për zhvillimin ekonomik të vendit. Ky nivel zhvillim të tregut financiar do të drejtojë drejt zgjedhjes së një sistemi që financohet sipas parimit *pay as you go*, pra pa kapitalizim të kontributeve.

Sa më sipër, analiza e risqeve ekonomike dhe financiare ka një rëndësi jetike në modelin e sistemit që do të zgjidhet të dizenjohet apo reformohet pasi në fund të fundit sistemet e sigurimeve shoqërore ofrojnë mbrojtje shoqërore por janë sisteme të pastra financiare.

3. Risqet demografike

Filozofia e funksionimit të sigurimeve shoqërore dhe të skemave të pensioneve në veçanti është pagimi i kontributeve ndër vite dhe marrja e përfitimeve në momentin kur plotësohen kushtet e parashikuara që përgjithësisht plotësohen pas 35-45 vjetësh nga pjesëmarrja për herë të parë në skemë. Gjatë këtij horizonti kohor mjedisi ku funksionojnë këto skema ndryshojnë dhe këto ndryshime ndikojnë në funksionimin e skemave dhe shpesh i modifikojnë ato. Ndryshimet politike, ndryshimi i politikave ekonomike, sociale etj., reflektohen edhe në skemat e sigurimeve shoqërore përgjithësisht në reformim të tyre, ndryshime të kushteve të përfitimeve, mënyrave të llogaritjes së përfitimeve apo të normave dhe pagave kontributive. Një nga faktorët më të rëndësishëm që ndikojnë në ndryshimet dhe reformimin e sigurimeve

shoqërore janë ndryshimet demografike. Ndryshimet në jetëgjatësinë e popullatës, niveli i lindshmërisë, vdekshmëria, emigracioni në hyrje apo në dalje, ndryshimet në strukturën e popullsisë etj., kanë një ndikim të drejtpërdrejtë në ecurinë e skemave. Prandaj, analiza e tyre dhe risqet që krijohen në skemë janë të një rëndësie të veçantë gjatë dizenjimit dhe reformimit të skemave. Duke i analizuar të gjitha elementët e përmendura më sipër, ndikimet që ato kanë në periudhën afatgjatë janë përcaktuese në llojin e skemës që do të zgjidhet dhe parametrave që do të dizenjohen. Një vend me moshë mesatare popullsie të re dhe me lindshmëri të lartë do të ishte një argument i fortë i zgjedhjes së një skeme që financohet sipas parimit *pay as you go*, pra me një kontratë solidariteti midis brezave, e kundërta për një vend me popullsi të plakur që do të drejtonte drejt skemave ku risku mbahet nga vetë individëve duke zgjedhur skema me kapitalizim të kontributeve dhe ku masa e pensionit varet nga kapitali i akumuluar ndër vite. Një rëndësi të veçantë analiza e risqeve demografike merr sidomos në rastet e reformimeve të skemave ekzistuese që duhet të ruajnë të drejtat e fituara, detyrimet e krijuara dhe njëkohësisht të sigurojnë përfitime të kënaqshme dhe qëndrueshmëri financiare të skemës. Rritja e jetëgjatësisë së popullatës dhe sidomos rritja e jetëgjatësisë në moshë pensioni dhe rënia e lindshmërisë që në fund të fundit përkthehen në kontribuues më të paktë dhe rritje të përfituesve dhe kohës së gëzimit të pensionit janë risqe që duhen mbajtur parasysh në reformim pasi ndikojnë drejtpërdrejtë në qëndrueshmërinë financiare dhe deficitin e skemës.

Emigracioni është një nga risqet demografike që ndikon në ecurinë e skemave të sigurimeve shoqërore dhe duhet analizuar. Emigracioni është dy kahesh, emigracion në hyrje dhe emigracion në dalje të popullsisë. Duke studiuar zhvillimin ekonomik, nivelin e të ardhurave, tregun e punës dhe vendet e reja të punës që ekonomia gjeneron, nivelin e papunësisë apo edhe të moshës së forcave të punës dhe kualifikimit të tyre, përcaktohet edhe tendenca e emigracionit ndër vite dhe kahu i emigracionit. Flukset hyrëse apo dalëse të emigracionit duhen mbajtur parasysh në dizenjimin e skemës pasi ndikojnë në numrin e kontribuuesve dhe të të ardhurave. Një emigracion, me tendencë dalëse të fuqisë punëtore, do të ndikonte në zgjedhjen e modelit të skemës dhe do të bënte të vështirë zgjedhjen e një skeme me solidaritet midis brezave dhe parasheh deficit të skemës së pensioneve, pasi edhe struktura e popullsisë ndryshon duke rritur peshën specifike të moshës së tretë mbi 65 vjeç në raport me totalin e popullsisë. Nga ana tjetër një emigracion me kah hyrës do të përkthehet në forca pune të reja dhe kontribute më shumë në skemë duke sugjeruar një skemë me solidaritet midis brezave e cila nuk do të vuajë nga deficieti i skemës.

Prognozat e ecurisë së popullsisë janë një faktor i rëndësishëm në hartimin e skemave pasi risku i plakjes së popullsisë është një risk që ka ndikim shumë të madh në ecurinë e skemës dhe aftësitë paguese të saj. Struktura dhe pema e popullsisë ka një rëndësi shumë të madhe në ecurinë afatgjatë të skemës prandaj analiza e saj bën të mundur shmangien e risqeve afatgjatë.

4. Risku i sjelljes individuale dhe kolektive

Sjellja individuale në raport me nivelin e riskut që merr përsipër, me solidaritetin ndaj të tjerëve, me zbatueshmërinë e ligjit, me gadishmërinë për pagimin e taksave dhe detyrimeve ndaj shtetit dhe shoqërisë është e ndryshme në vende të ndryshme. Por krahas sjelljes individuale duhet patur në konsideratë edhe kultura kombëtare në raport me sa më sipër. Kultura kombëtare dhe sjellja individuale kanë një ndikim të madh mbi njëra tjetrën. Nëse niveli i zbatimit të ligjit është i dobët dhe tendenca është për të shmangur detyrimet ndaj shtetit dhe shoqërisë, atëherë skema që do të zgjidhet duhet të jetë e bazuar në detyrimin për të marrë pjesë dhe paguar kontributet, pasi nëse do të zgjidhet një sistem që funksionon mbi bazën e vullnetarizmit do të dështonte. Nëse në kulturën e një vendi është e rrënjosur që përgjegjës për çdo gjë është shteti atëherë duhet të zgjidhet një skemë publike dhe jo një skemë me administrim privat pasi pjesëmarrja në këto të fundit do të ishte e ulët dhe problemet sociale do të jenë të mëdha në të ardhmen. Gjithashtu, analiza e pranueshmërisë së solidaritetit ndaj grupeve të caktuara shoqërore apo në tërësi është një risk për skemat pasi nëse shoqëria nuk është solidare apo nuk e pranon solidaritetin në një skemë me solidaritet dhe rishpërndarje të ardhurash do të vinte në rrezik funksionimin e skemës dhe ekzistencën e saj. Nëse nuk pranohet solidariteti atëherë në një skemë solidare, individët do të tentojnë drejt informalitetit dhe mos pjesëmarrjes.

Një faktor që duhet analizuar është edhe “miopia” e individëve për kursimin për moshën e pleqërisë. Me këtë lloj miopie kuptojnë indiferencën e individëve për të kursyer gjatë ciklit jetësor për të ruajtur nivelin e konsumit në moshën e pleqërisë. Miopia në kursim varet nga kultura individuale dhe kombëtare, vendi që zë familja në mbrojtjen shoqërore por edhe nga niveli i pagave dhe zhvillimit të tregut të punës. Kjo miopi shfaqet kryesisht në moshën e re dhe tek grupet me të ardhura të ulëta nga puna. Shpesh njerëzit nuk mendojnë se do të plaken por që do të jenë gjithmonë të rinj dhe të aftë për të punuar dhe nuk planifikojnë të kursejnë për pleqërinë ose e shtyjnë këtë gjë për më vonë. Edhe individët që janë të ndërgjegjshëm dhe planifikojnë për pleqërinë por kanë të ardhura të ulëta gjatë punësimit nuk kursejnë për pleqërinë dhe rrezikojnë të jetojnë të varfër në pleqëri. Kjo miopi në kursim dhe rishpërndarje të të ardhurave gjatë ciklit të jetës është një faktor që duhet analizuar

për të përcaktuar llojin e skemës që duhet dizenuar apo reformuar. Nëse njerëzit nuk kursejnë vetë, atëherë skema që duhet të zgjidhet duhet të jetë një skemë që “të detyron” të kursesh dhe jo të jetë një skemë që bazohet në vullnetarizëm dhe me vendimmarrje personale.

Gatishmëria për të marrë përsipër risk është një tregues tjetër që duhet të analizohet. Ky faktor është i rëndësishëm për t’u marrë në konsideratë në llojin e skemës pasi nëse individët e një vendi nuk e pranojnë apo marrin përsipër riskun nuk mund të zgjedhësh një skemë që përfitim të lidh ngushtë me investimin në tregun financiar të kontributeve. Kjo do të sillte ngurrimin e kontribuuesve për pjesëmarrje për shkak të frikës së humbjes së kursimeve në tregun financiar të paparashikueshëm dhe me risk të lartë. Një alternativë tjetër do të ishte një skemë publike me menaxhim publik që nuk funksionon me kapitalizim dhe investim kontributësh, por me solidaritet dhe indeksim të kontributeve sipas zhvillimit ekonomik të vendit.

B. Risqet në administrimin e skemës dhe zbatimin e saj

Krahas analizës së risqeve që duhet të realizohet gjatë dizenjimit të skemës apo reformimit të skemave ekzistuese, ekzistojnë një mori risqesh edhe gjatë zbatimit dhe administrimit të skemës së zgjedhur. Edhe këto risqe kanë natyrë politike, ekonomike, demografike dhe sociale. Kur ngrihet një skemë, zgjidhet një model apo reformohet një skemë ekzistuese bëhen parashikime të ecurisë të të gjithë faktorëve që influencojnë në të. Këto parashikime bazohen mbi fakte dhe tregues reale por edhe mbi supozime për periudha të gjata deri në 50 apo 60 vjet. Këto supozime bëhen në një kohë dhe në një kontekst të caktuar duke u bazuar në eksperiencat e mëparshme, studimet, tendencat, metoda shkencore etj. Sado të përafërta të jenë supozimet me ngjarjet e pritshme, përsëri rreziku i gabimit është evident. Prandaj, edhe gjatë zbatimit në praktikë të skemave dhe administrimit të tyre janë shumë risqe që duhen marrë në konsideratë dhe studiuar.

Ndryshimet politike, ndryshimi i prioriteteve të qeverive, tendencat e qeverive për ndërhyrje në funksionim e sistemit të sigurimeve shoqërore, ndryshimet e shpeshta të ligjeve, përdorimi i skemës së pensioneve për qëllime elektorale, rritje të pensioneve më tepër se indekset e përcaktuara, konflikti i objektivave afatgjatë të skemave të pensioneve me objektivat dhe përfitimet afatshkurtra të qeverive, altruizmi i qeverive sidomos në prag fushatash elektorale në uljen e moshave të daljes në pension apo privilegje për grupe të caktuara interesi, janë disa nga risqet politike që ndesh sistemi i sigurimeve shoqërore gjatë zbatimit të saj.

Krizat ekonomike dhe financiare që ndodhin dhe që nuk janë parashikuar, ngadalësimi i rritjes ekonomike ose recensionit ekonomik, rritja e deficitit të buxhetit të shtetit, rritja e taksave dhe taksës së punës, rritja e kostos së prodhimit, mungesa e likuiditeteve të biznesit dhe kompanive, niveli i kreditimit të ekonomisë, niveli i borxheve dhe kredive të këqija, niveli i zhvillimit të tregut financiar dhe bankar, niveli i zhvillimit të tregut të punës, niveli i papunësisë, investimet e huaja, niveli i inflacionit apo indeksi i çmimeve të konsumit, informaliteti në ekonomi dhe pagimin e taksave janë faktorë që ndikojnë drejtpërdrejtë në ecurinë e skemës. Ndikimi i tyre është si në të ardhurat e skemës ashtu edhe në shpenzimet e saj. Një rënie ekonomike apo një nivel i lartë informaliteti përkthehet në të ardhura të pamjaftueshme për të përmbushur detyrimet e skemës në pagimin e përfitimeve. Një klimë jo e mirë biznesi do të ulë investimet e biznesit në ekonomi dhe për rrjedhojë vende pune më të ulëta dhe kontribuues më pak në skemë. Niveli i lartë i borxheve apo detyrimeve të pashlyera dhe mungesë likuiditeti nga biznesi do të krijojë debi ndaj fondit të sigurimeve shoqërore për kontributet duke rritur riskun e pagesave por edhe mos mbulimin e të punësuarve me elementë të sigurimeve shoqërore.

Rritja e emigracionit dalës, sidomos e forcave aktive për punë, është një risk permanent sidomos për vendet në zhvillim si Shqipëria që krijon risqe afatshkurtra dhe afatgjata, pasi ulët numrin e taksapaguesve dhe kontribut-paguesve, prishet balanca e solidaritetit duke rënduar qytetarët që jetojnë në vend, njëkohësisht rrit barrën sociale në të ardhmen dhe krijon në popullsi të plakur që gjithnjë e më shumë ka nevojë për përkujdesje dhe financime shtesë.

Rritja e papunësisë dhe varfërisë në periudha të caktuara rrit presionin ndaj sistemit për të ofruar të ardhura duke zbutur edhe kushtet kualifikuese duke krijuar vështirësi financiare, rritje të deficitit, dobësim të qëndrueshmërisë financiare por edhe një goditje të parimit kontributiv, pasi rritet rishpërndarja e të ardhurave nga grupet kontribuuese në drejtim të grupeve që nuk kontribuojnë dhe paguajnë taksa.

KONKLUZION

Sistemet e sigurimeve shoqërore janë sisteme financiare që maturojnë produktet e tyre në periudha afatgjata, janë shkak i tregut të punës, zhvillimit ekonomik, politik dhe social të një vendi që ndërveprojnë në mënyrë të përhershme me mjedisin. Analiza e të gjithë faktorëve politikë, ekonomikë, demografikë dhe social dhe risqet që këta faktorë sjellin për skemën si në fazën e hartimit të tyre ashtu edhe përditësimi i analizave të risqeve që shfaqen gjatë zbatimit dhe administrimit kanë një rëndësi jetike për suksesin e tyre dhe arritjen e objektivave dhe qëllimit përse ndërtohen. Gjatë dizenjimit të sistemeve të reja, reformimit të sistemeve ekzistuese duhen marrë

në konsideratë e të gjithë risqeve dhe matur efektet që këto risqe kanë në skemë jo veç e veç por të kombinuar dhe me mundësinë e ndodhjes. Analizat pjesore dhe vetëm për risqe të caktuara në hartim të sistemeve do të rrisë risqet në periudha afatgjatë që do të vendosin në vështirësi skemat dhe kostot e riparimit apo përmirësimit do të jenë shumë më të larta.

Bibliografi

- Peter Diamond, Towards an optimal social security design, Center for Research on pension and welfare policies (CeRP). 2004
- Risk Management Concept to Improve Social Security System Liu Xing-hui, International Journal of Business and Social Science, Vol. 4 No. 16; December 2013
- Robert C Merton, On the role of social security as a means for efficient risk sharing in an economy where human capital is not tradeable, Financial aspects of the US Pension system, University of Chicago Press.
- Guido Menzio, Opting Out of Social Security over the Life Cycle, Center for Research on pension and welfare policies (CeRP). No 1/2000
- Schwarz, Anita. 2011. “New Realities of Pension Policy in Central Europe.” Human Development Group, Europe and Central Asia Region, World Bank, Washington, DC. http://www.ebrd.com/english/downloads/research/news/Schwarz_paper.pdf
- Whitehouse, Edward R., Anna D’Addio, Rafal Chomik, and Andrew Reilly. 2009. “Two Decades of Pension Reform: What as Been Achieved and What Remains to be Done?” Geneva Papers on Risk& Insurance—Issues & Practice 34:
- Holzmann, Robert, and Ufuk Guven. 2009. Adequacy of Retirement Income after Pension Reforms in Central, Eastern, and Southern Europe: Eight Country Studies. Washington, DC: World Bank
- Anita M. Schwarz, Omar S. Arias “The inverting Pyramid, Pension Systems Facing Demographic Challenges in Europe and Central Asia” Botim i World Bank, 2014
- Barr, Nicholas and Peter Diamond. 2009. “Reforming Pensions: Principles, Analytical Errors and Policy Directions.” International Social Security Review.

Astrit Hado:

Drejtore i Institutit të Sigurimeve Shoqërore (ISSH). Z.Hado, është diplomuar në Ekonomi dhe ka kryer “Master në Administrim Publik” në Universitetin e Tiranës në bashkëpunim me Universitetin e Nebraskës dhe është në proces doktore për “Menaxhimin e Sigurimeve Shoqërore” në Universitetin e Tiranës. Z. Hado, është një nga hartuesit e reformës së pensioneve, e cila nisi zbatimin më 1 janar 2015, reformë e cilësuar e suksesshme edhe nga institucionet ndërkombëtare financiare, Banka Botërore dhe Fondi Monetar Ndërkombëtar.

Gjatë periudhës si zëvendësdyrektore i Përgjithshëm i Institutit të Sigurimeve Shoqërore, z. Hado ka qenë pjesë e grupit negociator për arritjen e marrëveshjeve në fushën e mbrojtjes shoqërore.

EFEKTET E KURSIT TË KËMBIMIT MBI BILANCIN TREGTAR NË KUSHTET E EKONOMISË SHQIPTARE.

Prof. Dr. Tonin Kola & Prof. Ass. Dr. Elida Liko, UT

Në hapësira të ndryshme të lajmit haset jo rrallë një qendrim, i pabazuar në kërkimet shkencore, në lidhje me raportin kurs këmbimi-bilanc tregtar, ose, më saktë, të ndikimit të kursit të këmbimit në bilancin tregtar. Folësit e shkruesit, në shumicën e rasteve, nisen nga konsiderata të përgjithshme teorike, pa u thelluar në kushtet specifike të ndërveprimit të kursit

të këmbimit e bilancit tregtar. Në këtë mënyrë arrijnë në përfundime të gabuara duke i atribuar kursit të këmbimit një rol që nuk mund ta luajë në kushtet e ekonomisë shqiptare. Ata pretendojnë se ndryshimet në kurset e këmbimit ndikojnë në ndryshimin e vlerës së eksporteve dhe importeve duke ndryshuar dhe bilancin tregtar. Më poshtë do të shohim se ky konstatim/përfundim nuk është plotësisht i saktë.

Motivimi

Analiza e bilancit tregtar dhe politikave alternative që mund të ndihmojnë vendin me qëllim përmirësimin, ose të paktën moskeqësimin e defiçitit tregtar kanë një rëndësi të madhe për tu analizuar. Rritja e eksporteve është e një rëndësie jetike, sidomos për vendet e vogla e të hapura, si Shqipëria. Eksportet janë një burim thelbësor, i rëndësishëm e afatgjatë i rritjes ekonomike. Ato janë tregues sinjifikativ i rritjes së produktivitetit në një ekonomi, i cili do të nxiste Investimet e Huaja Direkte (Hoda, 2013). Orientimi i ekonomisë drejt prodhimit për eksport është paresor, në kushtet e rëja të zhvillimit të ekonomisë shqiptare në veçanti, dhe të asaj botërore në tërësi. Ato duhet të bëhen faktori më i qendrueshëm në rritjen e GDP-së. Kjo kërkon, ndër të tjera, ristrukturimin e prodhimit për eksport duke ju përgjigjur nevojave të tregut ndërkombëtar, nxitjen e prodhimeve që eksportohen në mënyrë permanente, (në kushtet kur një pjesë e mirë e eksporteve tona sot janë të varura nga kushtet e motit dhe konjunktura e çmimeve në tregjet nderkombetare), etj.

Teoria dhe praktika ekonomike pranojnë dhe rolin e kursit të këmbimit në nxitjen e eksporteve. Egziston një literaturë e bollshme e huaj dhe vendase që merr në analizë problematikën e ndikimit të kursit të këmbimit mbi bilancin tregtar.

Zhvillimi i ekonomisë botërore karakterizohet nga dy dukuri. Nga njera anë është zgjeruar tregtia e jashtme, gjë që rrit rolin e kursit të këmbimit, kurse nga ana tjetër është rritur specializimi i vendeve, gjë që e zbeh rolin e kursit të këmbimit.

Historia e ekonomisë botërore faton përdorimin e zhvlerësimit të monedhës vendase për të stimuluar eksportet. Në vitet '80, '90, të shekullit të kaluar, ishin SHBA-të ato që e përdorën me sukses këtë politikë duke rritur eksportet e tyre drejt Europës e Japonisë. Në kohën e sotme është Kina që dallohet në përdorimin e kësaj politike megjithë debatet e kundërshtimet e vazhdueshme të partnerëve të G20-ës.

Objektivi kryesor i këtij studimi është përcaktimi i efektit të kursit real të këmbimit në bilancin tregtar në Shqipëri.

Rishikimi i literaturës

Ndikimi i kursit të këmbimit në bilancin tregtar është i analizuar kryesisht duke trajtuar më vete seritë kohore të importeve dhe eksporteve.

Mançellari, Mytkolli, Kola në një punim të vitit 1999 theksojnë se hapësirat për përdorimin e politikave të mundshme valutore për të ndikuar Bilancin tregtar janë shumë të ngushta.

Salko dhe Osmani (2002), kanë analizuar seritë kohore të eksporteve dhe importeve vetëm në lidhje me të dhënat aktuale dhe të shkuara të kursit të këmbimit. Ata gjejnë një ndikim të mundshëm të zhvlerësimit mbi eksportet por jo mbi importet

Xhepa dhe Agolli (2002), kanë përdorur modelin e gravitetit me qëllim vlerësimin e tregtisë së jashtme në Shqipëri. Duke analizuar performancën e eksporteve Shqiptare ata konkluduan se kursi i këmbimit është një instrument pak i rëndësishëm që mund të ndikoj performancën e tregtisë së jashtme.

Mançellari dhe Xhepa (2003), kanë analizuar eksportet si funksion i REER dhe kredisë private, ndërsa imp si funksion e REER dhe GDP real. Sipas tyre në afatgjatë imp janë më të ndjeshme ndaj kursit sesa exportet, por dhe ky ndikim është i papërfillshëm.

Sojlli dhe Shtylla (2006), kanë nxjerë konkluzionin se kursi i këmbimit është variabël i rëndësishëm makroekonomik për performancën afat shkurtër të importeve shqiptare, por jo të eksporteve dhe se në afat gjatë kursi ka ndikim më të madh se PBB.

Vika (2006) përdori Modelin e Korrektimit të Gabimit për gjetjen e një lidhjeje midis flukseve tregtare dhe ndryshimeve në të ardhurat, çmimeve relative dhe kurseve të këmbimit. Studimi tregon rolin më të madh që kanë të ardhurat reale mbi flukset tregtare. Gjithashtu importet ndikohen më shumë nga çmimet relative. Eksportet mund të ndikohen në Afatgjatë nga kursi i këmbimit Lek/Euro.

Hoda (2012) studjon nëse vërtetohet kushti “Marshall-Lerner” në Shqipëri. Studimi arrin në përfundimin se flukset tregtare ndikohen në përgjithësi nga të ardhurat, por edhe kursi i këmbimit ka ndikim pozitiv në përmirësimin e Bilancit tregtar.

Pllaha (2013) duke analizuar efektin e “kurbes J” në tregtinë dy palëshe dhe ndikimin e nënçmimit të monedhës në bilancin tregtar ndërmjet Shqipërisë dhe partnerëve kryesorë tregtarë, arrin në përfundimin se zhvlerësimi real ka një ndikim në bilancin tregtar dypalësh, të paktën në aspektin afatgjatë.

Cakrani (2014) duke studjuar ndikimin e kursit të këmbimit mbi disa variabla makroekonomikë në Shqipëri (midis tyre dhe eksport importin) arrin në përfundimin se kursi real i këmbimit nuk ka ndikim të rëndësishëm në ekonominë shqiptare.

Rezultatet e punëve të mëparshme empirike në lidhje me ndikimin e kursit të këmbimit në importet dhe eksportet në Shqipëri nuk janë uniforme. Kjo përcaktohet si nga gjatësia e periudhës kohore të marrë në shqyrtim, ashtu dhe nga përfshirja ose jo e faktorëve të ndryshëm që ndikojnë këtë dukuri. Fokusi i këtij punimi do të jetë analiza e bilancit tregtar dhe jo seritë e veçuara të eksporteve dhe importeve

Një analizë e shkurtër cilësore.

Historia e ekonomisë botërore tregon se, në funksion të përmirësimit të bilancit tregtar janë të dy platformat, si zëvendësimi i importeve ashtu dhe stimulimi i eksporteve. Një pjesë e mirë e vendeve kanë treguar kujdes që zëvendësimin e importeve ta shohin si një politikë afatshkurtër. Mbivlerësimi kësaj platforme nga një pjesë e vendeve solli një farë mbylljeje të tyre ndaj tregut botëror, zhvilloi degë prodhimi inefficiente, çoi në ndërtimin e kapaciteteve të tepërta përpunuese, etj. Bilancet e tyre tregtare e perkeqesuan duke sjellë vështirësi të mëdha në financimin e tyre.

Nxitja e eksporteve konsiderohet si rruga më e mirë afatgjatë. Për një pjesë të mirë të vendeve orientimi nga eksporti ka rezultuar si strategji më e mirë se ajo e zëvendësimit të importeve. Tregtia botërore përjeton një frymë të theksuar liberalizimi e shprehur kjo, ndër të tjera, dhe në krijimin e marrëveshjeve të shumta të tregtisë së lirë si rajonale ashtu dhe mbarëbotërore.

Në kushtet e këtij zhvillimi të vrullshëm të tregtisë ndërkombëtare a ka vend për përdorimin e politikave valutore në stimulimin e eksporteve?

Autorë të ndryshëm kanë theksuar koston e lartë të përdorimit të zhvleresimit të monedhës për të nxitur eksportet. Për vende si Shqipëria, me nivel të lartë importesh, zhvlerësimi i monedhës reflektohet shumë shpejt në rritjen e çmimeve të importeve dhe, për pasojë, dhe në rritjen e indeksit të çmimeve në tërësi. Pra, në rritjen e normës së inflacionit (Mançellari et. al. 1999).

Zhvlerësimi i monedhës vendase, duke ulur çmimet e mallrave për eksport të shprehur në monedhë të huaj, do të ulte dhe të ardhurat në monedhë të huaj. Që të mos ndodh kjo duhet që rritja relative e eksporteve (për shkak të çmimit më të ulët) të jetë më e madhe sesa ulja relative e çmimit. Pra nëse elasticiteti i kërkesës së të huajve për eksportet tona do të ishte i lartë.

E kundërta, zhvlerësimi i monedhës vendase rrit çmimin e të mirave të importit të shprehur në monedhë vendase dhe normalisht do të sillte uljen e importeve dhe, në kushte të tjera të pandryshueshme, ngushtimin e deficitit tregtar. Kjo do të ndodhte nëse ulja relative e sasisë së importeve do të ishte më e madhe sesa rritja relative e çmimeve. Pra nëse kërkesa për importe është elastike.

Në të dy rastet faktori përcaktues është elasticiteti i kërkesës. Ky fakt shprehet teorikisht në atë që quhet Kushti Marshall-Lerner. Sipas tij, ndryshimi i kursit të këmbimit do të ndikonte në vlerën e eksporteve ose importeve nëse shuma, në vlerë absolute, e elasticitetit të kërkesës për eksporte dhe importe është më e madhe sesa 1. Pra:

$$|\eta_x| + |\eta_{Im}| > 1$$

Ku η_x elasticiteti i kërkesës për eksporte dhe η_{Im} elasticiteti i kërkesës për importe.

Nëse do të analizonim, qoftë dhe përciptas, elasticitetin e produkteve tona të eksportit do të shihnim se, duke përjashtuar riekportet (prodhimet me mall të porositesit), produktet primare dhe ato minerare kanë një elasticitet të ulët të kërkesës. Riekportet, në të kundërt, kanë elasticitet të lartë të kërkesës. Ndryshimi i kursit të këmbimit do të ndikonte vetëm tek pjesa e shpenzimeve në lekë për këto produkte, e cila nuk është e lartë. Zhvlerësimi i lekut reflektohet në uljen e këtyre shpenzimeve duke mundësuar nxitjen e aktivitetit prodhues, pra dhe të prodhimit për eksport. Nëse të ardhurat shtesë që vijnë si rezultat i rritjes së eksporteve të këtyre produkteve riinvestohen në vend, atëherë do të kishin ndikim pozitiv në ekonomi.

Dy dukuri.

Nobelisti Paul Krugman në vitin 1986 dhe 1987 analizoi dy dukuri që lidhen me raportin kurs këmbimi-bilanc tregtar. Dukuria e parë është “exchange rate pass-through”. Shpjegimi i raportit kurs këmbimi-bilanc tregtar në këtë rast është i njëjtë me atë që njohim nga teoria. Pra, rivlerësimi i monedhës ul çmimet e mallrave të importit në monedhë të brendshme dhe rrit çmimin e mallrave të eksportit në monedhë të huaj duke stimuluar importet dhe frenuar eksportet. Zhvlerësimi do të kishte efekte të kundërta.

Dukuria e dytë është “pricing to-market”. Sipas saj, çmimet e importeve dhe eksporteve nuk ndryshojnë. Me rivlerësimin e monedhës vendase eksportuesit vendas nuk ndryshojnë çmimin, duke pranuar humbje. Synimi është të ruajnë segmentin e tregut që zotërojnë. Eksportuesit e huaj dhe importuesit vendas krijojnë fitime. Kjo politikë ndiqet atëherë kur kostot e rifutjes më vonë në treg janë më të mëdha se humbjet në periudhën e tanishme (nga mos rritja e çmimit). Nëse kostot e rifutjes në treg janë më të vogla atëherë mund të rritet çmimi i mallrave të eksportit duke nxjerë fitime në periudhën kalimtare. Realiteti ka provuar se në kushte rivlerësimi exportuesit kanë ulur/ruajtur çmimet duke ulur fitimin, por kanë ruajtur segmentin e tregut, ndërsa në kushte zhvlerësimi nuk kanë preferuar zgjerimin e tregu por rritjen e fitimit në afatshkurtër duke rritur çmimet.

Si është gjendja e Bilancit tregtar në Shqipëri?

Bilanci ynë tregtar ka rezultuar në mënyrë përmanente me deficit, i cili është thelluar vazhdimisht deri në vitin 2011. Deri në vitin 2013, për shkak të një konjunkturë të favorshme tregu për mineralet dhe rritje se eksportit të energjisë elektrike nga kushtet e favorshme të motit, kemi një farë ngushtimi të defiçitit tregtar. Në vitin 2014 defiçiti ka filluar përsëri të zgjerohet për shkak të përkeqësimit të konjunkturës së tregut për mineralet (kemi rënje të vazhdueshme të çmimit të lëndëve të para)

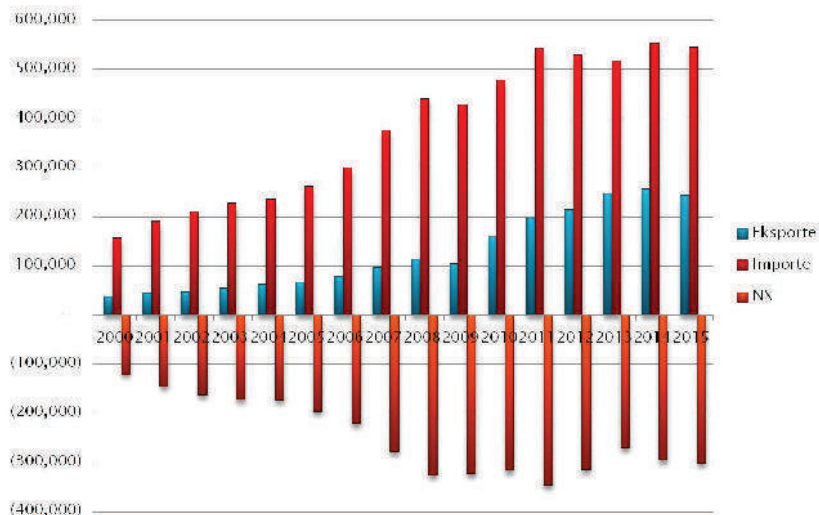
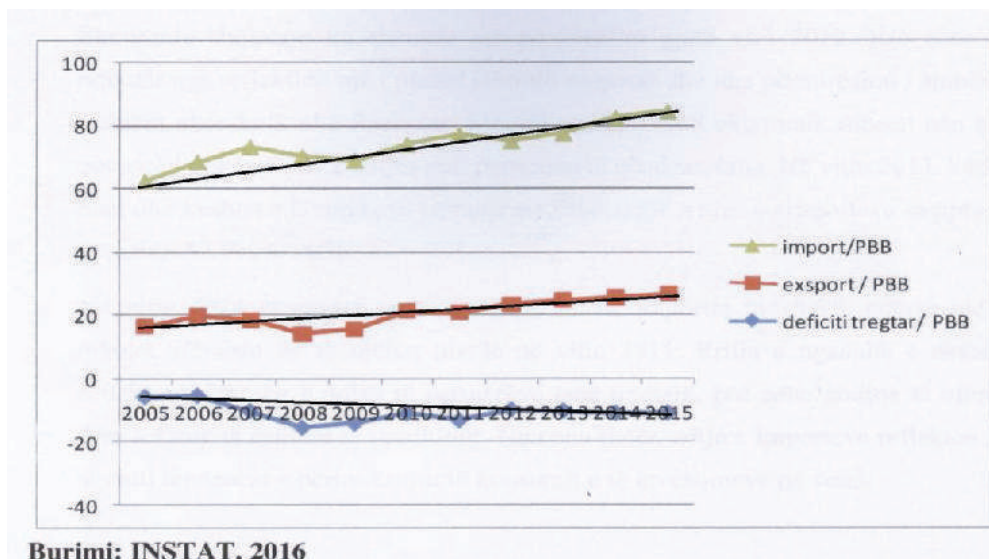

Figura 1 Ecuria e Bilancit tregtar

Në figurën 2 janë vendosur në të njëjtin grafik ecuria e eksporteve, importeve dhe bilancit tregtar ndaj PBB-së. Duke pranuar një zhvlerësim real të lekut shohim se kemi rritje të eksporteve, rritje të importeve dhe thellim të defiçitit tregtar. Pra zhvlerësimi rrit si eksportet ashtu dhe importet, madje, rrit më shumë importet sesa eksportet, duke thelluar defiçitin tregtar.

Figura 2. Kursi i këmbimit dhe bilanci tregtar

Analiza empirike

Metodologjia dhe vlerësimi

Eksportet neto përcaktohen si diferenca e eksportit me importin

$$NX = X - IM \quad (1)$$

Eksportet varen nga të ardhurat e huaja dhe kursi real i këmbimit, ndërsa importet nga të ardhurat e vendit dhe kursi real i këmbimit. Duke bërë zëvendësime në ekuacionin e mësipërm përfitojmë

$$NX = X \left(Y^f, \frac{EP^f}{P} \right) - IM \left(Y, \frac{EP^f}{P} \right) \quad (2)$$

Ne ekuacionin e mësipërm me e është shënuar kursi nominal i këmbimit, P dhe P^f janë cmimet në vend dhe jashtë, Y dhe Y^f janë të ardhurat në vend dhe jashtë.

Nëse supozojmë se kursi real i këmbimit është stacionar mund të shkruajmë

$$\ln TB_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP + \beta_2 \ln GDP^f + \beta_3 \ln REER + u_t \quad (3)$$

TB_t përfaqëson raportin e eksporteve ndaj importeve, duke lejuar që të gjithë variablat të shprehen në formë logaritmi dhe heq nevojën për gjetjen e një indeksi të përshtatshëm të çmimeve që të shpreh bilancin tregtar në terma real.

Në përputhje me teorinë klasike shenja e prituri e β_1 mund të jetë si pozitive ashtu edhe negative. Shenja negative do të thotë se rritja e të ardhurave reale të vendit rrit vëllimin e importeve duke përkeqësuar bilancin tregtar. Nëse koeficienti del pozitiv do të thotë se rritja e të ardhurave reale në vend është shoqëruar me një rritje të mallrave zëvendësuese të importit në vend, duke përmirësuar bilancin tregtar.

Shenja e prituri e koeficientit β_2 është gjithashtu e pa përcaktuar qartë nga teoria ekonomike. Ajo mund të jetë ose pozitive ose negative. Shenja e këtij koeficienti varet në faktin nëse faktorët e anës të ofertës dominojnë faktorët e anës të kërkesës.

Kushti Marshall –Lerner plotësohet në rastin kur koeficienti β_3 është pozitiv, duke treguar se nënçmimi real çon në përmirësimin e bilancit tregtar.

Të dhënat e përdorura janë tre mujore, për periudhën e kohës 1996Q1 -2015Q4. Burimi i të dhënave është Banka Qendrore, Instituti i Statistikës dhe Eurostat. Për të hequr sezonalitetin e përfshirë në të dhënat tre mujore është përdorur metoda e mesatares rrëshqitëse.

Tabele: Analiza e dekompozimit të variancës VAR(1)

	Tre mujori	NX	Kursi i kembimit	GDP	GDP _f
NX	1	.99216	.050153	.012865	.012608
	3	.99067	.050794	.013290	.013105
	6	.98889	.052091	.013275	.013621
	9	.98740	.053091	.013271	.014145
Kursi i kembimit	1	.08073	.985460	.083979	.001415
	3	.08978	.974090	.111410	.001305
	6	.09377	.967700	.124810	.001033
	9	.09548	.965470	.128490	.000927
GDP	1	.00907	.048750	.980910	.011141
	3	.01193	.086634	.933170	.011398
	6	.01672	.143240	.880870	.013055
	9	.01901	.170870	.856330	.014472
GDP _f	1	.01650	.001960	.045067	.985540
	3	.01910	.001297	.076587	.963000
	6	.02591	.009494	.081829	.940390
	9	.03343	.028079	.074468	.916650

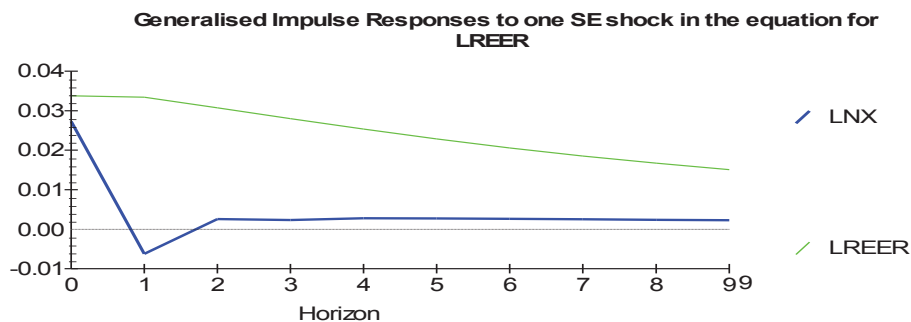
Pjesa kryesore e dekompozimit të variancës të bilancit tregtar është shpjeguar nga goditjet e vetë këtij variabli. Goditjet në kursin real të këmbimit shpjegojnë deri në 5.2 përqind të variancës të gabimit të parashikimit të bilancit tregtar. Goditjet në GDP reale shpjegojnë deri në 1.3 përqind të variancës të gabimit të parashikimit të bilancit tregtar. Goditjet në GDP e huaj shpjegojnë deri në 1.4 përqind të gabimit të parashikimit të bilancit tregtar pas tre tremujorësh.

Këto rezultate tregojnë se faktori kryesor që ndikon bilancin tregtar është kursi real i këmbimit i pasuar nga GDP –ja e huaj dhe ajo e vendit tonë.

Ndikimi i kursit real të këmbimit në bilancin tregtar është me i vogël në krahasim me atë të raportuar nga studime të ngjashme bazuar në të njëjtën metodologji.

Faktorë të rëndësishëm që ndikojnë në variancën e gabimit të parashikimit të GDP – së reale kombëtare janë goditjet në kursin real të këmbimit që shpjegojnë deri në 17 përqind pasuar nga ndryshimet në bilancin tregtar.

Analiza e reagimit të impulsit.

Efekti i një goditje në kursin real të këmbimit mbi bilancin tregtar është i menjëhershëm. Rritja e kursit real të këmbimit shoqërohet me ulje të madhe në bilancin tregtar pas një tremujori, më pas efekti shuhet gradualisht pas gjashtë muajsh.

Rezultatet empirike mbështesin literaturën egzistuese duke arritur në përfundimin se zhvlerësimi i monedhës është një politikë që nuk rekomandohet të përdoret për të përmirësuar bilancin tregtar.

Literatura

- [1] Altin, T., Rucaj, E., and Frasheri, A., (2007), “Is Sustainable the Deficit of Current Account? The Case of Albania,” *Bank of Albania Discussion Paper*
- [2] Cakrani E, (2014), <http://www.doktoratura.unitir.edu.al/wp-content/uploads/2014/05/Doktoratura-Edmira-Cakrani-Fakulteti-Ekonomise-Departamenti-i-Ekonomiksit.pdf>
- [3] Drama, B., Herve, G., Shen, Y., and Amend, A., (2010), “The Effects of Real Exchange Rate on Trade Balance in Cote d’Ivoire: Evidence from the Cointegration Analysis and Error –Correction Models,” *MPRA Paper No. 21810*, <http://mpra.ub.uni-munchen.de>
- [4] Hernán, C. R., (2003), “Testing the Short –and Long –Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Columbia,” <http://www.banrep.gov.co>
- [5] Hoda A. (2013), “Roli i kursit të këmbimit në modelet e tregtisë ndërkombëtare; A plotësohet kushti Marshall-Lerner në rastin e Shqipërisë”, *Materiale diskutimi të Bankës së Shqipërisë*, 12 (71) 2013.
- [6] Kruegman P, (1986) "Pricing to Market When the Exchange Rate Changes," NBER Working Paper no, w1926
- [7] Kruegman P, (1987) "Pricing to Market When the Exchange Rate Changes," ed. S. Arndt, and J. Richardson. Cambridge, MA, MIT Press, pp. pp. 48-70.
- [8] Mançellari A, Mytkolli H, Kola T., (1997), “Leku në darën e zhvlerësimit”, *Ekonomia dhe biznesi*, numër 4.
- [9] Mançellari A, Mytkolli H, Kola T., (1999), “Roli i kursit të këmbimit dhe tranzicioni ekonomik”, monografi, Shtëpia botuese Toena
- [10] Mancellari, A. and Xhepa, S., (2003), “Sustainability of the Current Account Balance” The Fourth Conference of Bank of Albania
- [11] Onafowora (2003), “Exchange Rate and Trade Balance in East Asia: Is there a J – Curve?” *Economic Bulletin, Vol 5, No 18, pp 1-13 Susquehanna University*
- [12] Pllaha A. (2013), “Efekti i “Kurbës J” në tregtine dypalëshe; ndikimi i nënçmimit të monedhës në bilancin tregtar ndërmjet Shqipërisë dhe partnerëve kryesorë tregtarë”, *Materiale diskutimi të Bankës së Shqipërisë*, 12 (71) 2013.
- [13] Salko, D., and Osmani, M., (2002), “Several Macroeconomic Patterns for Albanian Economy over the Transition Period” The Second National Conference of Bank of Albania
- [14] Sojlli, E., and Shtylla, D., (2006), “Forecasting the Balance of Payment”, Discussion material of Bank of Albania
- [15] Tihomir, S., (2004), “The Effects of Exchange Rate Change on Trade Balance in Croatia,” *IMF Working Paper No. 65*
- [16] Xhepa, S. and Agolli, M., (2002), “Albanian’s Foreign Trade Through a Gravity Approach”, <http://pde.ceu.hu>

Prof. Dr. Tonin Kola:

Përfundoi studimet në Fakultetin e Ekonomisë, Universiteti i Tiranës, dega Ekonomi Politike në vitin 1985. Në vitin 1992-1994 kryen specializim pasuniversitar në Universitetin e Konstancës, Gjermani për Makroekonomi, kryesisht Financa Ndërkombëtare. Në vitin 1996 mbron gradën “Doktor i Shkencave”. Mban titullin akademik “Profesor”. Vetëm në vitet 1998-1999 shkeputet nga Fakulteti i Ekonomisë, departamenti i Ekonomiksit dhe punon si Drejtori i Përgjithshëm i kompanisë së sigurimeve “INSIG”. Në vitet 1999-2006 ka qënë anëtar i Këshillit Mbikqyrës të Bankës së Shqiperisë. Në këtë pozicion u zgjodh përsëri në dhjetor të vitit 2014 për një periudhë shtatë vjeçare. Në periudhen 2003-2005 ka qënë këshilltar i Kryeministrit. Ka pasur qendrimë afat gjatë dhe afatshkurtër në disa universitete (Universiteti i Konstancës, i Kiel-it, i Siegen-it dhe Bambergut, Gjermani, Universiteti Politeknik dhe ai Gjermanishtfolës Budapest, Hungari). Këto qendrimë janë shfrytëzuar për punë kërkimore, përgatitje leksionesh, referime, përgatitje projektsh. Që nga 2016 është zgjedhur përgjegjës i Departamentit të Ekonomiksit në Fakulteti i Ekonomisë, UT.

Prof. Assoc. Dr. Elida Liko:

Pedagoge e brendshme që nga Shtatori i vitit 2000 Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë, Departamenti i Ekonomiksit. 2006 Doktoratura për Ekonomiks Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë, Departamenti i Ekonomiksit. Titulli i dizertacionit: “Kursi i këmbimit, faktorët përcaktues dhe ndikimi i tyre në ekonomi”.

ANALIZA KOSTO-PËRFITIM, KRITER I ULJES SË RISKUT NË PERFORMANCËN E INVESTIMEVE PUBLIKE

Ph.D. Aulent Guri & Marianthi Guri

aulentguri@gmail.com

Abstrakti

Shqipëria po kalon një krizë të sistemit të trajtimit të mbetjeve të ngurta urbane, e cila është një çështje serioze që qëndron para shoqërisë civile dhe institucioneve të shtetit për t'u zgjidhur. Administrimi i mbetjeve urbane është kryer dhe vazhdon të kryhet, në mënyrë primitive. Ato shkarkohen dhe digjen në gjendje të lirë, në vende të papërshtatshëm, në brigje

lumenjsh, pranë qendrave të banuara, duke shkarkuar një shpërndarje të pakontrolluar të tyre, të cilat kanë shkaktuar ndotje të ajrit, tokës, ujit. Menaxhimi i integruar i mbetjeve urbane është një sistem gjithëpërfshirës i cili kërkon aplikimin e teknologjive të groposjes (landfilli) ose djegies termike (Incenerator). Ky punim është një pjesë e një teme doktorature në fushën e Ekonomisë dhe Zhvillimit të Qëndrueshëm e cila është marrë si një nismë për të evidentuar dhe paraqitur situatën aktuale të menaxhimit të mbetjeve urbane në qytetin të Fierit. Ai gjithashtu synon të shërbejë si një model në përzgjedhjen e metodës së menaxhimit të mbetjeve urbane që mund të vihet në zbatim në Bashkinë e Fierit dhe jo vetëm duke përdorur analizën e kosto përfitimit si një kriter kryesor vlerësues. Analiza kosto-përfitim është një instrument financiar i cili përdoret për të ndërmarrë vlerësime ekonomike dhe krahasime të alternativave dhe projekteve të investimit për të përzgjedhur alternativën me standarde teknologjike që respektojnë normat dhe legjislacionin mjedisor shqiptar duke sjellë edhe përfitime ekonomike, sociale e mjedisore.

Fjalët kyçe – menaxhim i mbetjeve urbane, dampa e hapur, landfill me riciklim, landfill ekologjik, teknologji me djegie, analiza kosto-përfitim,

HYRJE

Menaxhimi i Integruar i Mbetjeve është një poçes tërësor me shumë hallka dhe opsione, që synon një mjedis sa më të pastër e me ndikim sa më minimal të mbetjeve

në mjedisin përreth dhe në shëndetin e njeriut. Planifikimi i një sistemi reduktimi, ripërdorimi dhe riciklimi efektiv kërkon një ngritje dhe përmirësim të sistemit aktual. Njësitë e Qeverisjes Vendore janë përgjegjëse për menaxhimin e mbetjeve urbane (grumbullimin, transportimin, trajtimin dhe vend depozitimin përfundimtar). Ato janë gjithashtu përgjegjëse për përgatitjen e planeve lokale dhe rajonale mbi menaxhimin e mbetjeve, duke propozuar vendin e përshtatshëm për depozitim në territorin e tyre si dhe përcaktuar tarifën përkatëse. Bashkitë mund të nënkontraktajnë shoqëri ose kompani private për kryerjen e funksioneve të caktuara të sistemeve të tyre të menaxhimit të mbetjeve. Njësitë e Qeverisjes Vendore (NjQV) me kapacitete të kufizuara njerëzore dhe financiare janë aktualisht në një periudhë tranzicioni, në përpjekje për t'u zhvendosur nga skema të grumbullimit dhe depozitimit drejt menaxhimit të mbetjeve, duke përmirësuar cilësinë e shërbimit dhe duke reduktuar ndikimin që shkakton mënyra aktuale e ofrimit të shërbimit në shëndetin e njerëzve dhe në mjedis. Arsyt kryesore përse aktualisht nuk mund të ofrohet një shërbim efikas, eficient dhe mbi të gjitha i përballueshëm nga NjQV janë se: 1) nuk ekziston asnjë politikë që drejtohet drejt rikuperimit të kostos së shërbimit; 2) standardet e shërbimit mungojnë; 3) kostoja e plotë e shërbimit shpesh herë nënvlerësohet ose nuk njihet; 4) tarifat për kategoritë e ndryshme që përfitojnë shërbimin nuk janë realiste (nuk bazohen mbi normën e gjenerimit dhe llojin e mbetjeve); dhe 5) normat e mbledhjes së tarifave janë në nivele të ulëta. Në kushtet, në të cilat operojnë NjQV-të, politikat e hartuara në nivelin qendror rrezikojnë të mos gjejnë “terrenin” e duhur për t'u zbatuar në nivelin lokal.

QËLLIMI

Qëllimi kryesor i këtij studimi, krahas njohurive teorike, evidentimit të situatës aktuale të menaxhimit të mbetjeve urbane në shërbim të jetës sociale e ekonomike, është edhe vënia në praktikë e koncepteve bashkëkohore të trajtimit sipas teknologjisë që mund t'i përshtatet më mirë qytetit të Fierit.

Për përzgjedhjen e metodës apo alternativës më të mirë të menaxhimit të mbetjeve urbane do të shërbejë realizimi i analizës së koto përfitimit e cila arrin të vlerësojë një projekt apo veprim të planifikuar duke përcaktuar se çfarë vlere neto do të ketë ai për kompaninë apo qeverinë që do ta implementojë. Në këtë mënyrë, studimi mund dhe do të shërbejë si guidë apo model për t'u marrë në konsideratë se si një bashki do të vendos për kë apo çfarë teknologjie duhet të aplikoj për të arritur drejt menaxhimit të integruar të mbetjeve urbane.

SITUATA AKTUALE E MENAXHIMIT TË MBETJEVE URBANE

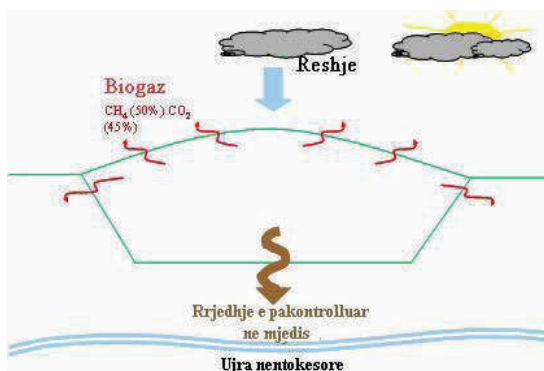
Sot, pjesa më e madhe e bashkive të vendit tonë nuk respektojnë normat dhe standardet mjedisore kombëtare përsa i përket menaxhimit të mbetjeve urbane duke i grumbulluar në mënyrë të pakontrolluar mbetjet urbane, duke i lënë në kontakt me ajrin, ujërat sipërfaqësorë e nëntokësorë e në shumë raste ato digjen ose vetëdigjen.

Dampat e hapura shkaktojnë efekte negative në ajër, ujëra sipërfaqësore dhe nëntokësore, si dhe në toka duke përbërë rrezik për mjedisin dhe shëndetin human. Ky rrezik është kërcënues për jetën e banorëve të këtyre zonave kur këto ndodhen pranë sistemeve ujore (lumenj, hidrovoje). Ato vendosen në depozitime të shkrifta, toka buke (kuaternare), digjen në gjendje të lirë, nuk ngjeshen, nuk mbulohen përditë, biogazi dhe leksiviati nuk grumbullohet, janë jashtë kushteve të kontrollit mjedisor dhe të ekspozuar ndaj elementeve të aromave të këqija dhe parazitëve infektues. Dampa e hapur, në asnjë rast nuk ka veshje mbrojtëse në pjesën e poshtme dhe në faqet anësore. Mungon gjithashtu sistemi i kullimit për rrjedhjet dhe filtrimet nga dekompozimi i mbetjeve urbane (leksiviati). Ujërat që kullojnë nga dampa e hapur derdhen me lehtësi në kanale dhe ujëmbledhës dytësor si dhe në lumenjtë pranë. Ujërat nëntokësorë, që rrjedhin nga vend shkarkimi, përdoren për ujë të pijshëm dhe vaditje në zonat e poshtme të rrjedhjes së lumenjve.

Efekte negative të Dampës së hapur janë:

1. përhapja e aromave të këqija;
2. burim për mikrobet, viruset, parazitët dhe shumë sëmundjeve të ndryshme;
3. ndotje e ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore;
4. ndotje e ajrit dhe tokave;
5. zaptim i një sipërfaqe të madhe të panevojshme.

Fig. 1. Skema e dampës së hapur

Ajo që propozohet në këtë punim është aplikimi i metodave apo teknologjive bashkëkohore si teknologjia e landfillit të thjeshtë, landfillit me riciklim apo edhe inceneratorit të cilat janë teknologji respektojnë legjislacionin mjedisor shqiptar por edhe atë

ndërkombëtar. Këto teknologji kanë karakteristika dhe specifika që dallojnë nga njëra tjetra. Por, ato ngjasojnë për sa i përket mos emetimeve të gazrave të efektit serë si CO₂ dhe CH₄ të cilët përbëjnë 95 % të emetimeve të të gjithë gazeve që emetohen nga dampate hapura. Tjetër ngjashmëri e teknologjive të cilat propozohen për t'u aplikuar në menaxhimin e mbetjeve është edhe trajtimi i leksivateve, apo edhe kthimi në vlerë monetare e mbetjeve. Për 25 vite në Shqipëri janë kryer dhjetëra studime dhe projekte të metodave dhe teknologjive të trajtimit të mbetjeve urbane. Deri sot ato konstatojnë në prurje teorike, në projekte dhe zbatime duke i ofruar vendit mjedise dhe sheshe për trajtimin e mbetjeve urbane (landfille të thjeshta). Ndërkohë, janë bërë përpjekje të shumta deri në aplikime të teknologjive me djegie termike (incinerator) për të përfutur energji, por në përgjithësi kanë dështuar. Vendimmarrja e përzgjedhjes së metodës së trajtimit të mbetjeve urbane pa marrë parasysh instrumentet ekonomike që përmbushin një sërë kriteresh, që përfshijnë efikasitetin financiar, mjedisor, eficiencën ekonomike, administrative, zbatueshmërinë ligjore dhe paanësi, mund të çojë drejt një programi jo efektiv dhe të shtrenjtë, duke mos mbuluar koston reale të menaxhimit të mbetjeve, i cili është një ndër problemet kryesore që ballafaqohen sot qeverisjet lokale si autoritet në menaxhimin e mbetjeve urbane.

Zgjidhja e procesit të vendimmarrjes së arsyeshme e të drejtë bëhet me përdorimin e metodës së *analizës së kosto – përfitim*, si një kriter kryesor vlerësues dhe përcaktues në përzgjedhjen e alternativave dhe projekteve të investimeve publike me standarde teknologjike që respektojnë normat dhe legjislacionin mjedisor shqiptar, duke sjellë edhe përfitime ekonomike, sociale e mjedisore. Kryerja e kësaj analize lehtëson analizave financiare të krahasimit të metodave të ndryshme me qëllim përzgjedhjen e alternativës me leverdishmëri më të madhe ekonomike, sociale dhe mjedisore.

Koncepti i analizës kosto-përfitim

Koncepti i analizës kosto-përfitim i ka fillimet e veta që prej vitit 1848 me artikullin e inxhinierit dhe ekonomistit francez Jules Dupuit koncept që u formalizua më tej nga ekonomisti me famë botërore Alfred Marshall. Dupuit thotë se AKP duhet të përdoret në aspektin e vlerës monetare për të vlerësuar përzgjedhjen e alternativave më të mira si në aspekte sociale ashtu dhe ato mjedisore. Analiza kosto përfitim është rezultat i tre zhvillimeve historike. Aktualisht në Shtetet e Bashkuara, kërkohet që projektet publike të kalojnë një test të analizës kosto-përfitim para se të mund të vihen në zbatim. Këto projekte mund të jenë projekte publike ose private. Të dyja llojet e projekteve duhet të vlerësohen për të përcaktuar nëse ato përfaqësojnë një përdorim efikas të burimeve që do të përdorin (*Rethinking Cost Benefits Analyses*, Mathew D. Adler., Eric A. Posner.,1999).

Vlera aktuale neto

Në shumicën e projekteve, kostot e investimeve dhe përfitimet e projektit normalisht ndodhin përgjatë një periudhe të caktuar kohore (disa vjet) dhe mënyra më e përshtatshme për t'i përdorur këto vlera është kthimi i tyre në kohë në një vit të përbashkët. Kjo përfaqëson gjetjen e vlerës aktuale (neto). Ky proces quhet aktualizim dhe norma që përdoret për të konvertuar vlerat e ardhshme në vlera të tashme është norma e aktualizimit. Vlera aktuale neto (Net Present Value) është metodë që përdoret për analizën e investimeve dhe është gjithashtu një kriter standard që përdoret në projekte me fonde publike, për të vlerësuar, krahasuar dhe priorizuar projektet (*Turner et al., 2008*). Vlera aktuale neto llogaritet përfitimin financiar neto për çdo vit të projektit pra "vlerën në kohë të parasë" nëpërmjet një procesi zhvlerësimi. Vlera aktuale neto e një alternative është vlera monetare e kostove dhe përfitimeve lidhur me atë alternativë në të ardhmen, zbritur përsëri në të tashmen bazuar në një normë të para-përcaktuar skontimi (*Hanley & Spash, 1993*). Dallimi midis vlerës aktuale të flukseve monetare të ardhshme dhe investimeve është vlera aktuale neto. Nëse VAN është pozitiv, atëherë kjo do të thotë një kthim i mirë i investimeve (*Jewell, 2000*). Vlera Aktuale Neto (VAN) e një investimi llogaritet në funksion të përfitimeve, kostove dhe normës së aktualizimit.

Vlera aktuale neto dhe skontimi

Bazohet në parimin se njerëzit preferojnë të kenë të mirat dhe përfitimet sa më shpejt të jetë e mundur dhe ndërkohë të shtynë pagesat për kostot sa më shumë të jetë e mundur. Standardi për vlerësimin e kostove dhe përfitimeve në periudha të ndryshme bazohet në faktin se një shumë e caktuar mjeteve monetare sot nuk kanë të njëjtën vlerë në një kohë tjetër. Kjo përjashtojë krahason fluksin në kohë të kostove dhe përfitimeve në periudha të ndryshme. Norma e skontimit përdoret për shndërrimin e kostove dhe përfitimeve të ardhshme në një vlerë të vetme e cila quhet "vlera aktuale neto" duke mundësuar krahasimin e tyre.

Kostot mjedisore

Kostot mjedisore janë të përbëra prej:

- Kostot e dëmit nga emetimi i CH₄
- Kostot e dëmit nga emetimi i CO₂

Para se të llogariten kostot e dëmit nga emetimet e CH₄ dhe CO₂ (biogaze) duhen llogaritur sasia e emetimeve të këtyre gazeve. Formula e llogaritjes së biogazeve bazohet në metodën e Balancës së Masës, metodë e cila llogaritet emetimet në bazë të

kontributit të llojit të mbetjeve. Kjo metodë e llogaritjes së emetimeve (Balanca e Masës) është e përshtatshme për përdorim në dampa të pakontrolluara siç është edhe dampa e Fierit. Kjo metodë e llogaritjes së emetimeve është miratuar në vitin 2006 nga IPCC (*International Panel Climate Change – Paneli Ndërkombëtar i Ndryshimeve Klimatike*) dhe EPA në vitin 2008 (*Environment Protection Agency – Agjencia e Mbrojtjes së Mjedisit e Shteteve të Bashkuara*).

Tabela e koeficienteve që përfshihen në llogaritjen e emetimeve të biogazeve në damp

Faktori i korigjimit të Metanit	MCF	0.8
Përqindja e shpërbërjes C organik në biogaz	DOCf	0.5
Konstante e gjenerimit të CH ₄	k	0.185
Faktori i oksidimit	OX	0.1
Përqindja e CH ₄ ne gazin e dampës	FCH₄	0.5
Raporti i peshës mol i CH ₄ /C (16/12)	CH₄/G	1.333
norma e dekompozimit të mbetjeve	1- exp(-k)	0.993
Shkalla e shpërbërjes sipas lloji mbetje	kj	0.0073
F-% e gas të grumbulluar	(1-f)	0
Raporti i peshës mol CO ₂ /C (44/12)	CO₂/C	3.667
Përdorim Metani për prodhim Energji	R	0.0
Përqindja e CO ₂ në biogaz e prodhuar ne damp	FCO₂	0.5

Burimi: IPCC 2006

Përqindja e karbonit organik në mbetje

Lloji i mbetjeve	Simboli	Përmbajtja në % e karbonit
Organike	Mb org	50
Letër & karton	L & K	46
Plastikë	Pl	75
Mbetje të ndryshme	Mb të ndr	40

Burimi: IPCC

Elementët dhe komponentët që merren në konsideratë

MCF (Methane correction factor) – Faktori i korrektimit të metanit është një koeficient i cili llogaritet për arsyen se në një dampë të pakontrolluar nuk matet sasia reale e emetimit të CH₄ ashtu siç matet në një dampë të kontrolluar sepse mbetjet në

dampën e pakontrolluar dekompozohen duke emetuar gazin e metanit. *IPCC Good Practice Guidance and Uncertainty Management National Greenhouses gas Inventories*,

Degradable organic carbon (DOC) – Karboni organik i degradueshëm mund të dekompozohet në mënyrë biokimike dhe shprehet në ton për mbetje. Ajo bazohet në përbërjen e mbetjeve dhe mund të llogaritet me peshën mesatare të karbonit të komponentëve të ndryshëm të mbetjeve.

Fraction of degradable organic carbon dissimilated (DOCf) - Përqindja e shpërbërjes C organik në biogaz. DOCf është një vlerë e përqindjes së karbonit që degradohet dhe emetohet nga dampa dhe i referohet faktit se disa fraksione të karbonit organik nuk degradohen ose degradohen shumë ngadalë.

Fraction of CH₄ (FCH₄) – Përqindja e CH₄ së bashku me CO₂ janë dy gazet kryesore që prodhohen në dampë. Koeficienti i CH₄ varion nga 0.4 deri në 0.6 por zakonisht ai është 0.5 dhe varet nga përbërja e mbetjeve.

Methane recovery (R) – Rikuperimi i metanit është shuma e CH₄ e prodhuar në dampë që rikupërohet ose kapet për t'u kthyer në energji.

Oxidation factor (OX) - Faktori i oksidimit reflekton shumë e CH₄ në dampë që oksidohet në tokë. Në qoftë se faktori i oksidimit është zero, nuk ka ndodhur procesi i oksidimit dhe nëse OX është 1 atëherë 100 % e CH₄ është oksiduar. Studimet tregojnë se landfillet kanë rezultate më të larta të oksidimit se dampat e panamenaxhuara. *IPCC Good Practice Guidance and Uncertainty Management National Greenhouses gas Inventories*,

Norma e dekompozimit të mbetjeve është koeficient që tregon se mbetjet nuk dekompozohen totalisht pasi ato kanë jetëgjatësi të ndryshme dekompozimi.

DOC - DOC llogaritet sipas përbërjeve të mbetjeve dhe ka koeficient të ndryshëm për çdo lloj të mbetjeve. Sasia e Karbonit ne mbetjet Organike (DOC) është e barabartë me sasinë e mbetjeve organike shumëzim koeficientin e karbonit për mbetjet organike. Shembujt e mëposhtëm për të gjitha llojet e mbetjeve janë shembuj vetëm për vitin e parë. Për vitet pasuese veprohet në të njëjtën mënyrë. DOC karb në mb org = 17148 t x 0.5 = 8574 t

Sasia e Karbonit ne mbetjet e letrës dhe kartonit (DOC) është e barabartë me sasinë e mbetjeve organike shumëzim koeficientin e karbonit për mbetjet e letrës dhe kartonit.

$$\text{DOC letër karton} = 3353 \text{ t} \times 0.46 = 1542 \text{ t}$$

Sasia e Karbonit ne mbetjet plastike (DOC) është e barabartë me sasinë e mbetjeve organike shumëzim koeficientin e karbonit për mbetjet plastike.

$$\text{DOC plastik} = 4375 \text{ t} \times 0.75 = 3281 \text{ t}$$

Sasia e Karbonit ne mbetjet Organike (DOC) është e barabartë me sasinë e mbetjeve organike shumëzim koeficientin e karbonit për mbetjet e ndryshme.

$$\text{DOC mb të ndryshme} = 6738 \text{ t} \times 0.4 = 2695 \text{ t}$$

$$\text{Doc total} = \text{DOC karb në mb org} + \text{DOC letër karton} + \text{DOC plastik} + \text{DOC mb të ndryshme} = 8574 \text{ t} + 1542 \text{ t} + 3281 \text{ t} + 2695 \text{ t} = \mathbf{16093 \text{ t}}$$

CH₄ e prodhuar në dampë - Pasi kemi gjetur sasinë e karbonit të zbërthyer në biogaz kalojmë në llogaritjen e sasisë së prodhuar të gazit metan me anë të formulës: CH₄ e prodhuar = Sasia e zbërthyer në biogaz x FCH₄ x peshë mol CH₄/C x norma e dekompozimit = 6437 t x 0.5 x 1.333 x 0.993 = **4259 t**

Formula për llogaritjen e emetimeve të CH₄

$$\text{CH}_4 \text{ e emetuara} = (\text{CH}_4 \text{ e prodhuar} - R) \times (1 - \text{OX}) = (4259 \text{ t} - 0) \times (1 - 0.1) = \mathbf{3833 \text{ t}}$$

Ku

OX = faktori i oksidimit

R- Rikuperimi i gazit

Pasi llogaritëm sasinë e prodhuar të CH₄ mund të llogarisim sasinë e emetimeve të CO₂ me formulën e mëposhtme:

$$\text{Formula për llogaritjen e emetimeve të CO}_2 - \text{CO}_2 = \text{CH}_4 \text{ e prodhuar} \times (1 - \text{FCH}_4 / (\text{CH}_4 + \text{OX})) \times 44/16 = 3833 \text{ t} \times (1 - 0.5 / (0.5 + 0.1)) \times 44/16 = \mathbf{12883 \text{ t}}$$

Ku

F CH₄ = Përqindja e CH₄ në volumin e biogazit

OX = faktori i oksidimit

44 = pesha molekulare e CO₂ kg/kg-mol

16 = pesha molekulare e CH₄ kg/kg-mol

Vlera aktuale e kostos dhe përfitimit shprehet si më poshtë në formulat 1, 2 & 3:

$$\text{NPV Total kost} = \sum_{t=0}^T a_t K_t = \frac{K_1}{(1+r)^0} + \frac{K_2}{(1+r)^1} + \dots + \frac{K_t}{(1+r)^t} \quad 1)$$

$$\text{NPV Total Perfitim} = \sum_{t=0}^T a_t P_t = \frac{P_1}{(1+r)^0} + \frac{P_2}{(1+r)^1} + \dots + \frac{P_t}{(1+r)^t} \quad 2)$$

$$a_t = \frac{1}{(1+r)^t} \quad 3)$$

ku:

NPV kost = vlera e kosto aktuale neto (e tanishme)

Kt = kosto në vitin *t* e shprehur në Euro

r = norma reale e skontimit referuar Bankës së Shqipërisë

t = periudha e vlerësimit në vite

Pt = përfitimet në vitin *t* shprehur ne Euro

at = $1 / (1+r)^t$, koeficienti i zbritjes

Me këto metoda realizohet llogaritja e Vlerës Totale Neto e Dampës, e Landfillit Ekologjik, e Landfillit me Riciklim paraprak dhe e teknologjisë me Djegie, për të cilat dalin vlera të ndryshëm kosto përfitimi.

KONKLUZIONE

Analiza kosto-përfitim është kryerja e vlerësimit të një projekti apo veprimi të planifikuar duke përcaktuar se çfarë vlere neto do të ketë ai për kompaninë ose investitorin. Në thelb, një analizë kosto-përfitimi gjen, vlerëson, dhe llogarit të gjithë faktorët pozitivë. Këto janë përfitimet. Më pas ajo identifikon, vlerëson, dhe zbret të gjitha shpenzimet. Diferenca e përfitimeve dhe shpenzimeve ose kostove tregon nëse ky projekt apo vepër e planifikuar është e këshillueshme.

Analizat ekonomike në përgjithësi dhe AKP në veçanti mund t'i japin politikëbërësve informacion të vlefshëm për marrjen e vendimeve të duhura.

Llogaritja e Vlerës Totale neto për secilën alternativë të marrë në shqyrtim është bërë duke ndjekur një serë hapash. Hapi i parë është identifikimi i kostove dhe përfitimeve financiare, sociale e mjedisore. Hapi i dytë është llogaritja e kostove dhe përfitimeve financiare, sociale e mjedisore me anë të metodës së vlerës aktuale neto me normën e skontimit 3 %. Hapi i tretë është mbledhja e kostove dhe përfitimeve për të gjetur Vlerën totale Neto të secilës alternative dhe hapi final është krahasimi i vlerave totale neto të të katërt alternativave me qëllim përzgjedhjen e alternatives më të mire.

Në këtë punim, Analiza Kosto – Përfitim bazohet mbi kushtet lokale të Bashkisë Fier dhe karakteristikave specifike të mbetjeve urbane.

Arsyeja përse janë zgjedhur metoda e landfillit të thjeshtë, metoda e landfillit me riciklim dhe metoda e inceneratorit është sepse të këto metoda bazohen në Strategjinë Kombëtare të Menaxhimit të Mbetjeve dhe Ligjit Nr. Ligjin Nr. 10 463, datë 22.9.2011 “Për Menaxhimin e Integruar të Mbetjeve.

Analiza Kosto – Përfitim u përdor me sukses për llogaritjen dhe krahasimin kostove dhe përfitimeve ekonomike-social dhe mjedisore të katër metodave të marra në shqyrtim.

Nga krahasimi i katër alternativave, dampa ekzistuese paraqet situatën më të rëndë duke qenë se kostot janë të larta dhe përfitimet janë zero.

Metoda e landfillit me riciklim renditet si alternativa me leverdishmëri ekonomike më të lartë për t’u vënë në zbatim pasi kjo metodë garanton të ardhura nga shitja e materialeve për riciklim dhe kompostim si dhe përfitime nga shmangia e dëmeve social e mjedisore.

REKOMANDIME

Rekomandojmë fort që Qeveria e Shqipërisë në përgjithësi dhe qeverisjet vendore në veçanti të punojnë për të zbatuar programe që synojnë parandalimin dhe minimizimin e mbetjeve qysh në burim.

Rekomandojmë fort që Qeveria e Shqipërisë në përgjithësi dhe qeverisjet vendore në veçanti të krijojnë mundësi për Riciklimi e mbetjeve si mënyra kryesore për t’i dhënë vlerë materialeve që janë në fund të ciklit të jetës.

Rekomandojmë fort që Qeveria e Shqipërisë në përgjithësi dhe qeverisjet vendore në veçanti që para se të fillojë një trajtim të caktuar të duhet të ketë kryer një analizë të kosto-përfitim (AKP), si një veprim i planifikuar që në thelb, gjen, vlerëson dhe llogarit të gjithë faktorët pozitivë dhe më pas identifikon, vlerëson dhe zbret të gjitha shpenzimet, ku diferenca e përfitimeve dhe shpenzimeve ose kostove tregon nëse ky projekt apo vepër e planifikuar është e këshillueshme.

Për të zbatuar metodën e landfillit me riciklim e cila ishte dhe metoda e cila u rendit në vendin e parë, rekomandojmë instalimin e infrastrukturës së grumbullimit të diferencuar të mbetjeve me tre kosha.

Literatura

1. Cost Benefit Analyses of the introduction of the weight-based charges for domestic waste – West Corks Experience, Sue Scott & Dorotty Watson, 2009.
2. Alternative Methods for Solid Waste Management and Treatment and Disposal of Wastewater, Environmental Quality International & International Resources Group, July 2005.

3. Valuation of the external costs and benefits to health and environment of waste management options, DEFRA, 2004.
4. A Study on the Economic Valuation of Environmental Externalities from Landfill Disposal and Incineration of Waste, European Commission, DG Environment, 2000.
5. Environmental Economics: Basic Concepts and Debates, Ethan Goffman, 2007.
6. Cost-Benefit Analysis and the Environment, OECD, 2006.
7. Variable rates for municipal solid waste: Implementation experience, economics, and legislation. Lisa A. Skumatz, June 1993.
8. A Cost-Benefit Analysis of Waste Incineration with Advanced Bottom Ash Separation Technology for a Chinese Municipality –Guanghan, Jiao Tang, September 2012.

--- o --- o ---

Aulent Guri:

Ka përfunduar studimet Bachelor dhe Master Shkencor për Gjeografi, Fakulteti i Histori –Gjeografisë për të vijuar me studimet e Doktoraturës në “Ekonomi dhe Zhvillim të Qëndrueshëm”. Ka marrë pjesë gjatë viteve 2008-2015 në mbi dhjetë studime, analiza të rezultateve të interpretimeve dhe Raporte të punimeve gjeomjedisore të rajoneve të ndryshme të Shqipërisë. Përgjatë karrierës së tij ka punuar fillimisht si Menaxher pranë Kompanisë Maqedono-Amerikane Rainbow, si Nën Drejtor Ekzekutiv në Studion “Konsulta e Projekte në Gjeomjedis & Gjeoshkencë “G & G group” dhe aktualisht është specialist në Bashkinë e Tiranës, Drejtorja e Politikave dhe Edukimit Mjedisor.

Marianthi Guri:

Diplomuar si inxhinieri në fushën e gjeologjisë së naftës në Fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave, Universitetin e Tiranës. Ka kryer specializim për Informatik në Fakultetin e Shkencave të Natyrës dhe në Gjeoambient në Fakultetin e Gjeologjisë dhe të Minierave për të vijuar me specializime jashtë vendit, në Itali, Gjermani dhe Republika Çeke. Përgjatë karrierës së saj, ndër të tjera znj. Guri ka punuar si specialist në ndjekjen e punimeve gjeologjike të puseve dhe modeluese në programet e kompjuterit në Marinzë, si Drejtor i Departamentit të Gjeoshkencave në Kompaninë “2K Group” sh.p.k, si kryetare e Shoqatës për “Për Vlerësim Mjedis, Energji, Natyrë – MENV grup, Tiranë. Znj. Marianthi Guri është autore e disa botimeve si “Diplomaci Mjedis” dhe e “Drejta Mjedisore”.

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME¹

Dr. Bujar Leskaj, Kryetar i KLSH-së

Konkluzione

1. Vendimmarrësit ndeshen me elementë pasigurie dhe të papërcaktuar qartë gjatë procesit të vendimmarrjes. Për pasojë, metodat klasike të vendimmarrjes po ja lenë vendin metodave bazuar në logjikën Fazi. Në këtë aspekt, teknika MCDM Fazi

paraqet një nga drejtimet i cili është zhvilluar me shpejtësi në dekadat e fundit, si pasojë e rritjes së volumit të informacionit dhe përdorimit të teknikës kompjuterike. Metoda TOPSIS Fazi bën të mundur përzgjedhjen e alternativës më të mirë, pasi zgjedh si më optimalen alternativën, e cila është më

afër zgjidhjes ideale pozitive dhe më larg nga zgjidhja ideale negative. Përdorimi i teknikave të bazuara në logjikën Fazi duhet të gjejë gjithmonë e më shumë vend në menaxhimin efikas të burimeve në administratën shtetërore. (Prof. Dr. Skender Osmani, Prof. Thoma Korini).

2. Planifikimi i auditimit, si proces auditim, paraqet përcaktimin e treguesve të përgjithshëm të riskut, të cilët duhet të jenë saktësisht të matshëm dhe objektivë, të bazuar në politikat e institucionit suprem të auditimit dhe duhet jo në mënyrë të dykuptimtë të sigurojë përdoruesit e raportit të auditimit se gjetja është objektive, profesionale dhe e saktë. Megjithatë, procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut paraqet përcaktimin e aktiviteteve konkrete të auditimit, të cilat do të sigurojnë një rezultat optimal të institucionit suprem të auditimit në raport me burimet që ka përdorur. Procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut është një proces kërkues metodologjik, themelet e të cilit në fazën përgatitore të planifikimit të auditimit përcakton rezultatet e përgjithshme dhe ndikon në cilësinë e raportit të auditimit. Institucioni Shtetëror i Auditimit të Malit të Zi zbaton

¹ Mbi punimet e ditës së parë dhe të dytë të Konferencës së IV Shkencore

procedurën paraprahe për përcaktimin e treguesve të riskut në nivel të auditimit final të Deklaratës së Ekzekutimit të Buxhetit të Shtetit. (*Ph.D. Milan Dabović*).

3. Analiza e Riskut u analizua edhe në formën e një vetëvlerësimi për SAI-t, në punimin “Risqet etike në Auditim”, duke evidentuar risqet e sjelljes jo-etike, të konfliktit të interesit, të deformimit ose fshehjes së gjetjeve të auditimit, riskun e përfshirjes në abuzim dhe korrupsion, etj. Punimi solli eksperiencën e pasur të grumbulluar nga procesi i rishikimit dhe përmirësimit të Kodit të Etikës (ISSAI 30) të INTOSAI-t. (*Jacek Jazierski, Këshilltar i Presidentit të SAI-t të Polonisë, ish-President i NIK-ut Polak*).

4. Punimi i Prof. Dr. Niko Panos, Prof. Dr. Gudar Beqirajt dhe Prof. Dr. Salvator Bushatit solli riskun mjedisor dhe ekonomik që shkakton veprimtaria njerëzore në sistemin liqenor të Prespës, i cili përbën një komponent të rëndësishëm hidrik të Kaskadës Hidroenergjetike të lumit Drin, respektivisht për 2 hidrocentrale të ndërtuar në Maqedoni (Glloboshica dhe Spile) si dhe 4 hidrocentrale të ndërtuara në Shqipëri (Fierzë, Koman, Vau i Dejës dhe Ashta). Kontrolli i Lartë i Shtetit do të kryejë një auditim performance, duke shfrytëzuar ekspertizën e profesorëve përkatës për të adresuar këtë problematikë.

5. Për të përmbushur me sukses auditimin duke ndjekur një përqsasje të bazuar në risk, duhet që audituesi të ketë ndërtuar një metodologji të detajuar mirë dhe të aksesueshme nga stafi i tij. Metodologjia duhet të përfshijë jo vetëm hapat që duhen ndjekur, modelet statistikore për përzgjedhjen e transaksioneve që testohen, por edhe formularë dhe raporte standarde që e bëjnë të lehtë kryerjen e procedurave nga stafi dhe monitorimin e tyre nga eprorët, me qëllim përmbushjen e objektivave të auditimit. Në këtë mënyrë, audituesi garanton cilësi dhe standarde të njëjta për të gjitha auditimet e kryera. Mungesa e një metodologjie të qartë dhe të lehtë për t'u ndjekur dhe zbatuar do të sillte riskun që auditimi të mos përmbushë objektivat e veta. (*Prof. Dr. Omer Stringa*).

6. Rajonizimi i riskut krijon mundësinë e një përgjigje të qartë lidhur edhe me masën e riskut (sa?) por edhe me vendndodhjen e tij (ku?). Mbi bazën e rajonizimit realizohen masat për ndërhyrjen dhe monitorimin e zhvillimit në kohë të intensitetit të riskut. Hartat e riskut janë një mjet i rëndësishëm që ndikon vendimmarrjen e institucioneve përgjegjëse në realizimin e objektivave të tyre. Në këtë kuptim, ato janë pjesë e rëndësishme e sistemeve të menaxhimit të riskut. (*Prof. Asoc. Dr. Gafur Muka*).

7. Standardet Ndërkombëtare të Auditimit bëjnë të mundur të arrihen objektivat e auditimit në mënyrë eficiente. Duke vlerësuar risqet e anomalive materiale, dhe duke testuar ekzistencën dhe funksionimin e kontroleve të brendshme në funksion të zvogëlimit të risqeve, audituesi është në gjendje të reduktojë shumë nga procedurat e punës, që nuk do të sillnin rezultate eficiente dhe do ta adresojë punën e tij në ato procedura bazë që nisen nga pohimet e drejtpërdrejta apo të nënkuptuara të informacioneve financiare. Një auditim i strukturuar në këtë mënyrë garanton jo vetëm objektivin – dhënien e një opinioni të pavarur. (*Prof. Dr. Hysen Çela*).

8. Analiza e riskut ka për qëllim përcaktimin e zonave dhe proceseve që mbajnë riskun më të madh, identifikimin dhe vlerësimin e risqeve të pranishme në organizatat që mund të auditohen. Institucionet Supreme të Auditimit kryejnë analizë të riskut gjatë përzgjedhjes së prioriteteve dhe fushave të auditimit, analizës së kontroleve dhe masave të subjekteve të audituara, së bashku me specifikimin e pyetjeve dhe fushës së auditimit. Risku i auditimit është një funksion i riskut të gabimeve materiale dhe riskut të zbulimit. Modeli i Riskut të Auditimit shërben si një mjet i rëndësishëm në procesin e planifikimit të auditimit. (*Ozlem Ozcelik*).

9. Drejtuesi i një institucioni publik që merr një vendim të padrejtë, të gabuar, për heqjen e një punonjësi nga puna, të cilin e rrëzon gjykata, a duhet të paguajë edhe ai materialisht, nga xhepi i tij, një pjesë të pagës, apo gjithë pagën, që rimerr punonjësi i larguar mbas kthimit në punë? Nëse nuk lidhet drejtpërdrejtë përgjegjësia administrative dhe drejtuese e një drejtuesi me përgjegjësinë materiale kur i shkakton dëm Buxhetit të Shtetit, nuk mund të flitet as për performancë në drejtim dhe as për drejtim dhe organizim korrekt të institucioneve shtetërore. Ka një përvojë europiane, madje të aplikuar në disa vende. Në Francë, ligji detyron punëdhënësin kryesor, që në rast të largimit të padrejtë nga puna të një punonjësi, të paguajë nga xhepi i vet përfitimin që merr punonjësi nga shteti për papunësi. (*Prof. Dr. Sherif Bundo, Dr. Gerdi Lito, Kandidate e Shkollës së Doktoraturës Erëza Arifi*).

10. Prof. Dr. Sazan Guri i shoqërisë civile prezantoi punimin me temë “Taksat ndaj Komunitetit- Performancë shërbimi apo risk menaxhimi”, duke nxjerrë në pah se shqiptarët paguajnë disa taksa për shërbime publike e private që nuk i marrin.

11. Njehsimi i riskut lidhet me njohjen e masës së rrezikimit dhe masës së vulnerabilitetit. Të dyja këto komponentë, në njëkohshmërinë e veprimit të tyre, ofrojnë intensitet të ndryshëm risku. Për ndërtimin e hartës së riskut duhet që faktorët e shqyrtuar të kenë referencë pozicionale. Rajonizimi i riskut krijon mundësinë e një përgjigje të qartë lidhur edhe me masën e rrezikimit (sa?) por edhe me vendndodhjen

e tij (ku?). Mbi bazën e rajonizimit realizohen masat për ndërhyrjen dhe monitorimin e zhvillimit në kohë të intensitetit të rrezikimit. Hartat e riskut janë një mjet i rëndësishëm që ndikon vendimmarrjen e institucioneve përgjegjëse në realizimin e objektivave të tyre e, në këtë kuptim, ato janë pjesë e rëndësishme e sistemeve të menaxhimit të riskut. (*Dr. Gafur Muka*).

12.Problemet e përmbytjeve në zonën bregdetare u trajtuan në këndvështrimin e analizës së riskut nga Prof. Dr. Sherif Lushaj dhe Prof. Dr. Ago Nezha, të cilët rekomanduan që menaxhimi i faktorëve të riskut në mjedis të jetë objekt auditimi për të parë efektivitetin e investimeve, konsiderimin dhe trajtimin e këtyre faktorëve gjatë procesit të planifikimit të fondeve dhe implementimit të projekteve.

13.Si fushë me risk të lartë u trajtuan kontratat koncesionare, duke paraqitur problemet kryesore të koncesioneve dhe duke dhënë, ndër të tjera, rekomandimin për auditimin periodik nga ana e KLSH të koncesioneve, procedurave specifike të akordimit të tyre, si dhe të fazës së zhvillimit të koncesionit. (*Dr. Zef Preçi*).

14. Risqet e Sigurisë Kombëtare u trajtuan në punimin e Prof. Dr. Pajtim Ribaj, i cili shtjelloi fazat e zbatimit të Strategjisë së Sigurisë Kombëtare dhe problemet e dala gjatë implementimit të saj.

15.Kurthi antiklinal në vendburimet e naftës së rajonit të Shpiragut nuk është autentik si ata të Gorishtit, Ballshit, Cakranit (të cilat kanë origjinën e tyre gjatë sedimentimit), por një bllok tektonik i formuar pas kohës së Oligocenit të Sipërm. Ky bllok ka plotësuar kushtet për kurthimin e hidrokarbureve. Elementë të tillë kanë krijuar një zonë të vogël sipërfaqe, duke rritur rrezikun e kërkimit të naftës në këtë rajon. Kjo u provua nga testimi i kryer në pusin Shpiragu 2, duke treguar praninë e shtratimit pa kapele gazore, ku rënia e shpejte e presioni në pus është karakteristikë e një shtratimi naftë me energji të ulët. (*Prof. Dr. Irakli Prifti “Risku i kërkimeve të naftës në rajonin e Shpiragut”*).

16.Vlerësimi për të identifikuar faktorët relevantë të riskut duhet të trajtohet në dy nivele: së pari, një konsideratë e aspekteve të ndryshme të organizimit dhe strukturës së njësisë ekonomike që rrjedh nga të kuptuarit e subjektit; dhe së dyti, një konsideratë në nivelin e materialitetit të pasqyrave financiare si pohim të auditimit. Është e rëndësishme që pohimet materiale nga auditimi të kalojnë nëpër procesin e shqyrtimit dhe konsiderimit të njësisë ekonomike me të gjitha aspektet e saj, duke identifikuar të gjithë faktorët e rrezikut relevante për pohimet individuale. (*Verica Akrap. SAI i Kroacisë*).

17. Auditimi në programet e mbrojtjes së mjedisit mund të analizojë kostot e rritura të investimeve. Subjekti i audituar mund të përdorë metoda të ndryshme për të arritur kontrollin mbi çështjet mjedisore. Subjektet e vogla me ekspozim të ulët ndaj riskut mjedisor mund të përfshijnë sistemet e kontrollit mjedisor në sistemet e tyre normale të kontrollit të brendshëm. Vlerësimi i Ndikimit në Mjedis, Vlerësimi Strategjik Mjedisor dhe Leja Mjedisore mbetet instrumentet bazë të kontrollit dhe zbutjes së riskut mjedisor në proceset e hartimit të planeve të territorit dhe zhvillimit të aktiviteve. (*Prof. Dr. Sherif Lushaj, Prof. Dr. Ago Nezha*).

18. Për të bërë një vlerësim maksimal të riskut të korrupsionit del e domosdoshme që të vlerësohen në vijimësi kërcënimet e reja që dalin në këtë fushë. Të vlerësohet korrupsioni jo vetëm si një burim risku por edhe si një fenomen i rrezikshëm prej të cilit nuk janë të imunizuar dhe vetë audituesit. Rritja e klimës korruptive dhe mentaliteti favorizues që ekziston në një pjesë të shoqërisë kërkon përgjegjshmëri, integritet dhe besnikëri ndaj ligjit nga audituesit. Përsosjes së metodave dhe sjelljeve korruptive i duhet përgjigjur me nivel të lartë profesional nga audituesi. Korrupsioni është një risk kyç, prandaj duhet t'i jepet vëmendje e vazhdueshme në nivelin më të lartë të menaxhimit. Përballja ndaj riskut të korrupsionit është një nga sfidat më të mëdha që kanë institucionet e Shtetit, e në veçanti Kontrolli i Lartë i Shtetit, me qëllim që ky risk të mos gjenerojë risqe të tjera që mund të rëndojnë klimën financiare e të sjellin pasoja që do të duhet kohë dhe punë e gjatë për t'i riparuar (*Dr. Bujar Ramaj*).

19. Stabiliteti i sistemit financiar është një kusht themelor për sistemin financiar për të rritur efikasitetin e tij në procesin e ndërmjetësimit. Vendimet e Bankës së Shqipërisë të bëra në kohë të ndryshme i janë përgjigjur zhvillimeve ekonomike dhe të ciklit financiar në vend. Deri në vitin 2008 ato ishin të orientuara për të kontrolluar rritjen e kredisë në kushtet e zgjerimit të ciklit financiar, ndërkohë që pas krizës, politikat synuan të mbështesin zgjerimin e kredisë për të zbutur ciklin financiar. Në vitin 2006, Banka Qendrore kërkoi shtesë në kapital në rast se rritja e portofolit të kredisë ishte mbi 30%, në terma të përgjithshme. Ndërhyrja e Bankës së Shqipërisë në drejtim të kreditimit nuk synonte ndalimin e kreditimit, por dekurajimin e rritjes së shpejtë të saj. (*Dr. Natasha Ahmetaj, Zv-Guvernatore e Bankës së Shqipërisë*).

20. Pas krizës financiare ndërkombëtare në vitin 2008, mjedisi bankar në vend ka ndryshuar, duke reflektuar zhvillimet ndërkombëtare, si dhe kufizimet e imponuara nga bankat mëmë dhe rregullatorët e vendeve të origjinës. Ritmi i kreditimit ka rënë ndjeshëm, për shkak të ngadalësimit të rritjes ekonomike, e cila ka ndikuar në kërkesën për kredi, por edhe në rritjen e kredisë me probleme. Gjatë vitit 2013,

Banka e Shqipërisë prezantoi disa masa të reja makroprudenciale. Në thelbin e paketës qëndron promovimi i rritjes së kredisë. Paketa krijoi stimuj për të kanalizuar fondet e bankave në drejtim të ekonomisë së vendit, duke lehtësuar kërkesat për kapital për kreditim dhe me forcimin e kërkesave për investime jashtë vendit. Stimulimi i kredisë përmes këtyre masave është parashikuar të jetë në fuqi deri në fund të vitit 2016. *(Dr. Natasha Ahmetaj, Zv-Guvernatore e Bankës së Shqipërisë).*

21. Menaxhimi i riskut është një proces me anë të të cilit menaxhmenti e kupton ekspozimin ndaj riskut dhe e menaxhon atë deri në një nivel të pranueshëm, duke e minimizuar probabilitetin ose ndikimin, e nëse ka mundësi, që të dyja risqet reflektojnë pasigurinë drejt arritjes së rezultateve të planifikuara. Ekspozimi ndaj riskut është kombinimi i probabilitetit (gjasës që do të ndodhë një ngjarje) dhe ndikimit të ngjarjes nëse kjo ndodh. Menaxhmenti duhet të identifikojë risqet për secilin objektiv – ato rrethana që do të mund të pengonin organizatën në arritjen e secilit objektiv të saj *(Enver Boqolli, ZAP Kosovë).*

22. Në fushën e sigurimeve shoqërore, risku u analizua nga Drejtori i Përgjithshëm i Institutit të Sigurimeve Shoqërore, z. Astrit Hado, i cili theksoi se ulja e lindshmërisë dhe ndikimi politik përbëjnë ndër faktorët kryesorë të riskut në sektorin e sigurimeve shoqërore.

Rekomandime

1. Duke qenë se kemi një përvojë modeste në fushën e riskut, shkak themelor në prapambetjen e vendit dhe në cilësinë e dobët të menaxhimit dhe vendimmarrjes publike, institucionet kryesore të Shtetit, në bashkëpunim me partnerët e tyre europianë, duhet të organizojnë takime pune, tryeza të rrumbullakëta, seminare dhe konferenca për shkëmbimin e përvojave të përparuara, si dhe të metodave dhe teknologjive të reja që përdoren në analizën e riskut dhe në auditim.
2. Konkluzionet dhe rekomandimet e kësaj Konference do të merren si bazë për përmirësimin e punës së audituesve të brendshëm dhe bashkëpunimin me KLSH nga ana e Ministrisë së Financave *(propozim nga Ministri i Financave, z. Arben Ahmetaj)*
3. Te përgatiten Komentarë Precedentësh të Riskut, në bazë të gjetjeve dhe rekomandimeve të KLSH gjatë auditimeve kryesore të tij *(Rekomandim i Ministrisë së Financave, z. Arben Ahmetaj)*. KLSH e vlerëson shumë këtë ide dhe është gati të kontribuojë në grupin e punës për përgatitjen, botimin dhe divulgimin e këtyre Komentarëve.
4. Në bazë dhe të vlerësimit nga Ministri i Financave për Hartën e Risqeve të prezantuar në vija të përgjithshme nga KLSH, të përgatitet një ***Hartë e Detajuar Risqesh për Ekonominë dhe Shoqërinë Shqiptare për periudhën 2016-2017*** dhe të

konsultohet kjo Hartë me Ministrinë e Financave, për mundësi publikimi dhe përgatitje të Planit të Punës për përballimin e risqeve të evidentuara në Hartë.

5. Menaxhimi i faktorëve të riskut në mjedis do të jetë objekt i një auditimi performance nga KLSH për të parë efektivitetin e investimeve, si janë menaxhuar faktorët gjatë procesit të planifikimit të fondeve dhe implementimit të projekteve dhe se si agjencitë e zbatimit i realizojnë programet e tyre për menaxhimin e riskut.

6. Kontratat koncesionare, mënyra e përgatitjes së tyre, studimet e fizibilitetit, procesi i miratimit të këtyre kontratave dhe i zbatimit në praktikë të jenë objekt auditimi periodik nga KLSH.

7. Titullarët e institucioneve shtetërore duhet të krijojnë klimën e nevojshme që audituesi i brendshëm të shikohet si partner që ndihmon në rritjen e performancës së institucionit dhe të krijojnë ura bashkëpunimi midis audituesve dhe pjesës tjetër të stafit. Duhet krijuar rregullore, politika dhe procedura të cilat mos të lenë evazive jetën operationale në institucion, duke treguar qartësisht se kush mban përgjegjësi për çdo operacion të kryer. Duhet shtuar trajnimet dhe seminarët të cilat forcojnë anën profesionale të audituesit të brendshëm dhe përditësojnë teknikat e auditimit. Për të rritur pavarësinë e audituesit të brendshëm, duhet rishikuar procedura se si emërohet dhe shkarkohet një auditues.

8. Banka e Shqipërisë organizon ankandet e bonove dhe obligacioneve të thesarit të Qeverisë Shqiptare. Kostoja e borxhit publik të brendshëm varet nga niveli dhe ecuria e normës së interesit (YIELD) të këtyre instrumenteve financiare. Auditimi i përpjekjeve për të siguruar një financim në kohë me kostot sa më të ulët për qeverinë nëpërmjet këtyre instrumenteve është një çështje e cila do të ndikonte drejtpërsëdrejti në të dalat publike. Në këtë kontekst mund të kontribuohet me rekomandime në përmirësimin e këtij shërbimi që i ofron BSH Qeverisë Shqiptare qoftë dhe duke kërkuar përmirësime të marrëveshjes që Bankës së Shqipërisë ka me Ministrinë e Financave për organizimin e ankandeve të bonove dhe obligacioneve të thesarit. Sipas një studimi, nëse bonot e thesarit e të gjitha afateve dhe monedhave të ankandeve të zhvilluara nga muaji Dhjetor 2012 deri në fund të muajit Dhjetor 2013, do të ishin negociuar me një normë të paktën sa norma mesatare e ponderuar e interesit e depozitave bankare të të njëjtit afat, atëherë Qeveria Shqiptare do të kishte arkëtuar *3.036 miliardë* lekë më shumë ose një kundërvleftë prej *21.7 milionë euro*

Lista e pjesëmarrësve në Konferencën e Katërt Vjetore Shkencore të KLSH**KUVENDI dhe QEVERIA**

Anastas Angjeli	Deputet i Kuvendit
Engjell Agaci	Sekretar i Përgjithshëm i Kryeministrit
Arben Ahmetaj	Ministër i Financave
Natasha Ahmetaj	Zv/Guvernatore e Bankës së Shqipërisë
Astrit Hado	Drejtor i Përgjithshëm i ISSH-së

BOTA AKADEMIKE

Prof.Dr. Skënder Osmani

Prof.Dr. Thoma Korini

Prof.Dr.Jorgji Bollano

Prof.Dr.Omer Stringa

Prof.Dr.Tonin Kola

Prof.Dr.Bujar Ramaj

Prof.Dr.Sherif Lushaj

Prof.Dr.Ago Nezha

Prof.Dr.Pajtim Ribaj

Prof.Dr Hysen Cela

Prof. Dr. Sherif Bundo

Prof.Dr.Sazan Guri

Akademik Prof.Dr.Niko Pano

Akademik Prof.Dr.Gudar Beqiraj

Akademik Prof.Dr.Salvator Bushati

Prof.Dr. Gjovalin Gruda

Prof.Dr. Aurela Anastasi

Prof.Dr.Irakli Prifti

Prof.Ass.Dr Adriatik Kotorri

Prof.Ass.Dr. Arbi Agalliu

Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa

Dr.Gerdi Lito

Erëza Arifi

Kriselda Kacani

Msc.Megi Kurushi

Dr.Gafur Muka

Dr. Aulent Guri

Marianthi Guri

MSc. Klarida Shima

MSc. Manjola Islami

MSc. Tatjana Moçka

Dulian Zeqiraj

Esmeralda Zeqo

Krisela Ngjela

Ertila Druga

Albana Gorishti

Dr.Gloria Tyxhari

Lindita Lati

Dr. Zef Preci

Gentian Muça

Evis Pano

Juliana Gjerazi

Prof. Dr Jul Bushati

Bilbil Hoxha

PARTNERËT

Dr. Igor Šoltes

Phd.Milan Dabović

Wojciek Kutyla

Jacek Jezierski

Dr.Verica Acrap

Özlem Özçelik

Aleksandra Kukula

ZYRA E AUDITIMIT TË KOSOVËS

Enver Boqolli

Aida Podrimaj

Fitim Haliti

Fikret Ibrahimimi

Evetar Zeqiri

Ardita Salihu

Muhamet Balaj

Ramadan Gashi

SHOQËRIA CIVILE

Gledis Gjipali

Artur Cani

Sami Neza

Fatos Hodaj

Sotirag Hroni

Prof.Dr.Perparim Hoxha

Aranita Brahaj

Brenton Kotorri

Ornela Liperi

Gjergj Buxhuku

Adrian Kati

Ded Kola

KONTROLLI I LARTË I SHTETIT

Bujar Leskaj

Luljeta Nano

Bexhet Zeqiri

Manjola Naço

Rinald Muça

Albana Agolli

Irena Islami

Xhafer Xhoxhaj

Kozma Kondakçiu

Gëzim Zilja

Ermal Yzeiraj

Alush Zaçe

Edvin Stefani

Sali Agaj

Ymer Stafa

Vladimir Rizvani

Melina Kabo

Elira Cukalla

Nerënxa Llapashtica

Brunilda Zeneli

Lolita Baholli

Selime Bregu

Andi Buzo

Marjola Llanaj

Jorida Zhegu

Joniada Goçaj

Elida Koçani

Anesti Gjika

Gjovalin Preçi

Shefki Jaupi

Valentina Golemi

Artan Topjana

Gentiana Shata

Alfred Zylfi

Elfrida Agolli

Dorina Meçe

Luan Kuka

Bashkim Arizaj

Besmir Pajaj

Gentian Leva

Yrjada Jahja

Emiliano Doko

Koço Sokoli

Flavio Xhuveli

Alfons Gabili

Muhamed Kavaja

Pjeter Beleshi

Bajram Lamaj

Xhein Xhindoli

Hektor Kosova

Hysen Metko

Selfo Zeneli

Aleksandër Papadhimitri

Neim Begolli

Vullnet Karafilaj

Artan Mirashi

Fadil Dekovi

Idlir Dervishi

Redina Karapici

Albert Thoma

Helena Solis

Niko Nako

Livan Hoxha

Yllka Dede

Enkelejda Tole

Agim Mandri

Agron Opari

Vasillaq Peçi

Eva Leka

Taulant Dervishaj

Aldo Kume

Skënder Muça

Mimoza Lloji

Altin Tafilaj

Besim Bileri

Pullumb Beqiraj

Bledi Dervishaj

Fatmir Zilja

Julian Adili

Yllka Pulashi

Ina Sokoli

Rajmond Koçi

Vasil Vane

Altin Dinaj

Eni Kabashi

Arminda Bushi

Nikoleta Piranjani

Koço Sokoli

Ibrahim Ndreu

Benet Koka

Benard Haka

Alma Shehu

Amantja Patozi

Kristaq Gjurgjaj

Përparim Gjuzi

Aulona Jonuzi

Besmir Pajaj

Berti Meçaj

Ermira Vojka

Irma Idrizaj

Redi Ametllari

Miranda Haxhia

Beqir Kuteli

Hekuran Avdulaj

Aulona Jonuzi

Rezart Golemaj

Nertila Dule

Erion Muho

Skënder Hajdari

LISTA E REFERUESVE

1.	Dr. Bujar Leskaj	Kryetar i KLSH-së (Bashkëdrejtues i Konferencës)
2.	Dr.Igor Šoltes	Deputet i Parlamentit European (Bashkëdrejtues i Konferencës)
3	Wojciech Kutyla	Zv.President i NIK-ut Polak (Bashkëdrejtues i Konferencës)
3.	Akademik Prof.Dr.Anastas Angjeli	Akademisë së Shkencave (Bashkëdrejtues i Konferencës)
4.	Dr. Arben Ahmetaj	Ministër i Financave
5.	Dr.Milan Dabović	President i Senatit të SAI-t, Mali i Zi
6.	Dr.Verica Akrap	SAI Kroat, Asistente e Audituesit të Përgjithshëm
7.	Özlem Özcelik	SAI Turk
8.	Jacek Jezierski	Këshilltar i Presidentit të SAI-t Polak
9.	Enver Boqolli	ZAP, Kosovë
10.	Dr. Natasha Ahmetaj	Zv/Guvernatore, Banka e Shqipërisë
11.	Prof.Dr. Skënder Osmani	Fakulteti Gjeologji Miniera dhe Ekspert i Jashtëm
12.	Prof. Dr. Jorgji Bollano	Kryetar, Këshilli Kombëtar i Kontabilitetit
13.	Prof. Dr. Omer Stringa	Fakulteti i Ekonomisë dhe Ekspert i Jashtëm
14.	Prof. Dr. Hysen Çela	Kryetar i Bordit, IEKA
15	Prof. Dr. Sherif Bundo	Fakulteti i Ekonomisë., UT
16	Prof.Ass.Dr Adriatik Kotorri	Fakulteti i Ekonomisë, Universiteti i Tiranës
17	Dr.Bujar Ramaj	Qendra për Studimin e Krimit të Organizuar dhe Mafias
18.	Prof.Dr. Aurela Anastasi	Akademia e Shkencave
19.	Prof.Dr. Thoma Korini	Fakulteti Gjeologjisë dhe Minierave
20.	Akademik Prof.Dr.Niko Pano	Kryetar i Shoqatës Mbrojtja dhe Ruajtja e Ujërave të Shqipërisë
21.	Akademik Prof.Dr.Gudar Beqiraj	Akademia e Shkencave

22.	Akademik Prof.Dr.Salvador Bushati	Akademia e Shkencave
23.	Prof.Dr.Sazan Guri	Instituti “G&G Group
24.	Prof.Dr.Sherif Lushaj	Dekan, Universiteti Polis
25.	Prof.Dr. Ago Nezha	Shoqata “ Labëria
26.	Dr. Gafur Muka	Universiteti Politeknik i Tiranës
27.	Dr.Zef Preçi	Drejtor Ekzekutiv, ACER
28.	Prof.Dr.Irakli Prifti	Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minierave
29.	Prof. Dr. Gjovalin Gruda	Fakulteti i Histori Filologjisë
30.	Prof.Dr. Pajtim Ribaj	Ekspert Sigurie
31.	Z.Astrit Hado	Drejtor i Përgjithshëm, I.S.SH
32.	Dr. Aulent Guri	Instituti “G&G Group”
33.	Marianthi Guri	Instituti “G&G Group”
34.	Prof.Dr.Tonin Kola	Fakulteti i Ekonomisë, UT
35.	Prof.Ass.Dr. Elida Liko	Fakulteti i Ekonomisë, UT
36.	Dr.Rinald Muça	Drejtor Departamenti, KLSH
37.	Prof.Ass.Dr. Arbi Agalliu	Pedagog ,UET
38.	Msc.Megi Kurushi	Pedagog ,UET
39.	Dr.Albana Gorishti	Fakulteti i Ekonomisë
40.	Albana Agolli	Drejtor Departamenti, KLSH
41.	Gloria Tyxhari	Fakulteti i Ekonomisë
42.	CIPFA. Luljeta Nano	Sekretare e Përgjithshme, KLSH
43.	Dulian Zeqiraj	Universiteti Politeknik i Tiranës
44.	Esmeralda Zeqo	Universiteti Politeknik i Tiranës
45.	Juliana Gjerazi,	Mjeke, Spitali Rajonal, Fier
46.	Prof. Dr. Jul Bushati	Mjek, Klinika MED-al
47.	Bilbil Hoxha,	Mjek, Spitali Universitar “Nënë Tereza”
48.	Prof.Ass.Dr. Manjola Naço	Drejtor i Përgjithshëm, KLSH
49.	Kozma Kondakçiu	Drejtor i Drejtorisë së Auditimit IT, KLSH

50.	Aulona Jonuzi	Audituese e Lartë, KLSH
51.	Aida Podrimaj,	ZAP, Kosovë;
52.	Alush Zaçe	Drejtor Departamenti, KLSH
53.	Dr.Idlir Dervishi	Auditues, KLSH
54.	Dr.Edvin Stefani	Drejtor Drejtorie
55.	Sali Agaj	Auditues, KLSH
56.	Pëllumb Beqiraj	Auditues, KLSH
57.	Fikret Ibrahim	ZAP, Kosovë
58.	Evetar Zeqiri	ZAP, Kosovë
59.	Ardita Salihu	ZAP, Kosovë
60.	MSc. Klarida Shima	Universiteti Politeknik i Tiranës
61.	Bajram Lamaj	Auditues, KLSH
62.	Muhamet Bala	ZAP, Kosovë
63.	Ramadan Gashi	ZAP, Kosovë
64.	Gjovalin Preçi	Kryeauditues, KLSH
65.	Andi Buzo	Auditues, KLSH
66.	Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa	UET
67.	MSc. Krisdela Kaçani	UET
68.	MSc. Manjola Islami	UET
69.	MSc. Tatjana Moçka	UET
70.	MSc. Krisela Ngjela	UET
71.	MSc. Ertila Druga	UET
72.	MSc.Gentian Muça	Shoqata e Mbrojtjes së Ujërave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë
73.	MSc.Evis Pan	Shoqata e Mbrojtjes së Ujërave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë

CIP - Katalogimi në botim - BK Tiranë

RSH. Kontrolli i Lartë i Shtetit.

Analiza e riskut : Konferenca e IV-t shkencore
vjetore e KLSH-së : Tiranë : 20-22 qershor
2016 / RSH. Kontrolli i Lartë i Shtetit. –
Tiranë : KLSH, 2016

380 f. : me il. ; 16.1 x 23.8 cm.

ISBN 978-9928-159-49-6

1.Financa 3.Kontrolli [Revizioni] i llogarisë
3.Menaxhimi 4.Konferenca

35.073.526(496.5)(062)
005.52:005.334(496.5)(062)

Seria : botime KLSH 09/2016/60

ISBN: 978-9928-159-49-6

Kontrolli i Lartë i Shtetit
Bulevardi " Dëshmorët e Kombit", nr. 3,
Tiranë Tel./ Fax. 04/ 228485, Tel. 04/ 251267
Web-site: www.klsh.org.al, E-mail: klsh@klsh.org.al